

**İĞDIR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**



SBD

SAYI 27

TEMMUZ 2021

E-ISSN: 2147-6152

P-ISSN: 2147-5717

[https://dergipark.org.tr/tr/pub/igd
irsosbilder](https://dergipark.org.tr/tr/pub/igd
irsosbilder)



IĞDIR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

BİLİMSEL HAKEMLİ DERGİ

IGDIR UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

SCHOLARLY REFEREED JOURNAL

E-ISSN: 2147-6152

27

TEMMUZ / JULY

2021



Yönetim / Management

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Murat Ali KARAVELİOĞLU
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

Editör / Editor in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Abdulkhakim TUĞLUK

İletişim Bilgileri / Contact Information

Adres / Address: Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Şehit Bülent Yurtseven Kampüsü, Suveren, 76000, Iğdır

Telefon / Phone: 90 476 2230010

Faks / Fax: 90 476 2230017

Web Sayfası / Web Page:

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder>

<http://sosbilder.igdir.edu.tr>

E-Posta / E-Mail: sosbilder@igdir.edu.tr

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi üç aylık **bilimsel hakemli bir dergidir** ve Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında, yılda dört kez yayınlanmaktadır. Dergimiz; Felsefe ve Din Bilimleri, Dil Edebiyat ve Sanat, Sosyal ve Beşeri Bilimler, Eğitim Bilimleri, İktisadi ve İdari Bilimler ve Turizm şeklinde bölümlenmiştir.

Yayınlanan makalelerin ilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir. Fikirlerden kesinlikle editörler sorumlu tutulamazlar. Makalelerde belirtilen görüşler, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'*nin görüşlerini yansıtmazlar. Dergide yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'*ne aittir. Makalelerde, Araştırma ve Yayın Etiğine uyulmaktadır.

Dergimiz Academic Journals Database, ACAR İndeks, ASOS İndeks, CiteFactor, EBSCO Academic Search Complete, EBSCO Academic Search Ultimate, Genamics Journal Seek, Index Copernicus, ISAM İlahiyat Makaleler Veritabanı, J-Gate, Journal Index, Scientific Journal Services (SIS), Türk Eğitim İndeksi ve **Ulakbim TR Dizin** tarafından taranmakta ve dizinlenmektedir.



Yayın Kurulu / Editorial Board

Editör / Editor in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Abdulhakim TUĞLUK

Editör Yardımcıları / Second Editors

Doç. Dr. Nusret YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman TEMİZ

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Yakup ÇELİK (Dil ve Edebiyat)

Doç. Dr. Rasim TÖSTEN (Eğitim Bilimleri)

Dr. Öğr. Üyesi Tolga ERGÜL (Güzel Sanatlar)

Dr. Öğr. Üyesi Gülşen BAYAT (Turizm ve Otelcilik)

Dr. Öğr. Üyesi Adem ERYİĞİT (İslami Bilimler)

Dr. Öğr. Üyesi Özkan AYDAR (Felsefe Gurubu)

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÇEMBERLİTAŞ (İktisadi Bilimler)

Dil Editörü

Dr. Feyza BULUT (Dicle Üniversitesi)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Celal GÜLŞEN (Beykent Üniversitesi)

Fatih YAMAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Galib SAYILOV (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)

Hazal Ceylan ÖZTÜRKER (Batman Üniversitesi)

Kenan DEMİR (İstanbul Medipol Üniversitesi)

Mehmet Emin YURT (Iğdır Üniversitesi)

Mirpenç AKŞİT (Iğdır Üniversitesi)

Murat AK (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Serkan KÜNÜ (Iğdır Üniversitesi)

Şakir İŞLEYEN (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Yusuf ÖZKIR (İstanbul Medipol Üniversitesi)

Danışma Kurulu / Advisory Board

- Prof. Dr. Ahmet Cüneyt İssı (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Alfina Sibgatullina (Rusya Bilimler Akademisi)
Prof. Dr. Bahattin Çelik (İğdır Üniversitesi)
Prof. Dr. Beate Böhlendorf (Roma-German Merkez Müzesi)
Prof. Dr. Cafer Sadık Yaran (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Celal Türer (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Cevat Başaran (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdal Aydoğan (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Galip Velio (Tetova Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Hacı Bayram Kaçmazoğlu (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan Taş (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin Türk (Ardahan Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Güner (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Kaya (İğdır Üniversitesi)
Prof. Dr. İhsan Bulut (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhan Kutluer (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. İsa Habibbeyli (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)
Prof. Dr. İsmail Hakkı Eraslan (Düzce Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmayıl Hacıyev (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)
Prof. Dr. Kenan Ziya Taş (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Könlül Bünyadzade (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)
Prof. Dr. Muhsine Börekçi (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat Ali Karavelioğlu (İğdır Üniversitesi)
Prof. Dr. Musa Yıldız (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Namık Açıkgöz (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Nedim Yüzbaşıoğlu (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurettin Arslan (Çanakkale 18 Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Oktay Belli (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ö. Selçuk Emsen (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Mahir Alper (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Yılmaz (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep Gülşen (İğdır Üniversitesi)
Prof. Dr. Reha Saydan (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Prof. Dr. Rengin Ak (Kırklareli Üniversitesi)
Prof. Dr. Sabri Azgün (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Saliha Koday (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Savaş Yıldırım (Mersin Üniversitesi)
Prof. Dr. Selim Başar (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sema Buz (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Serhat Zaman (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevda Yapraklı (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyfettin Erdoğan (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Sinan Temurlenk (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Şadi Eren (İğdır Üniversitesi)
Prof. Dr. Şevki Özbilen (İğdır Üniversitesi)
Prof. Dr. Tevfik Şükrü Yapraklı (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Tuncay Ögün (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Turhan Kaçar (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Yıldız Akpolat (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf Çetin (İğdır Üniversitesi)



İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

e-ISSN: 2147-6152

Yıl 10, Sayı 27, Temmuz 2021

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

(Araştırma Makaleleri/Research Articles)

Gökhan TUNÇ

Kaos Teorisi ve Behçet Necatigil'in "Karışık Tarife" Adlı Şiiri / Chaos Theory and Behçet Necatigil's "Karışık Tarife" Poem1-14

Banu ÖZKAN

2017 - 2019 Yılları Arasında Okul Öncesi Eğitim Kapsamında Yapılan Tübitak 4004 ve 4005 Projelerinin İncelenmesi / Investigation of TUBITAK 4004 and 4005 Projects in The Scope of Preschool Education Between 2017 - 2019.....15-23

Umut PARLITI, Ahmet KOCAİSPİR, Kenan ÖNCEL

The Magnificent Urartian Fortress on The Southern Slope of Munzur Mountains (Tunceli): Kurmizak / Munzur Dağlarının (Tunceli) Güney Yamacında Görkemli Urartu Kalesi: Kurmizak24-56

Nurullah İRVEN

Sâmî Göçlerinin, Arap Dili Melekesinin Korunması ve Gelişmesi Sürecindeki Etkileri / The Influence of Semitic Migrations on The Preservation and Development of The Arabic Language Faculty 57-82

Ferîştah Funda ARI

Şeyhoğlu Derviş Osman ve Vesîle-nâme Adlı Eseri / Şeyhoğlu Derviş Osman and His Work Named Vesîle-nâme 83-99

Ersin GÜRDAMAR

Demokrat Parti Dönemi'nde Uygulanan Şeker Politikaları ve Şeker Sanayisinin Gelişimi / Period Of The Democrat Party And The Development Of The Sugar Industry100-143

Hüseyin GÖÇMENLER

Türkçe ve Türk Kültürü (4-5. Sınıf) Ders Kitabının Avrupa Ortak Çerçeve Metni'ndeki Kültürel Kategorilere Göre Değerlendirmesi / Evaluation of Turkish Language and Turkish Culture (4th-5th Grades') Textbook According to Cultural Categories in The Common European Framework of Reference for Languages**144-174**

Ferudun AY

Edebi Hatıralarda Çanakkale Savaşı / Çanakkale War in Literary Memories . **175-201**

Zakir ELÇİÇEK, Uğur KAPLAN

Taşınmalı Eğitim Uygulamalarına Yönelik Öğretmen Değerlendirmeleri / Teacher Assessments on Transported Education Applications**202-219**

Tuba IŞIK, Asiye ATA

Yeni Medya İletişim Süreçleri Bağlamında İnsan Hakları / Human Rights in The Context of New Media Communication Processes**220-250**

Yusuf ÇETİN, Muhammed DİLER

Ağrı-Hamur Kümbeti Koruma Sorunları ve Çözüm Önerileri / Protection Problems And Solution Recommendations of Agri-Hamur Tomb.....**251-274**

Ahmet TÜRKAY, Mustafa TOPRAK, Rasim TÖSTEN

Türkiye'de Veliler Üzerine Yapılan Araştırmalar: Lisansüstü Tezlerin Bir Meta Sentez Çalışması / Research on Parents in Turkey: A Meta-Synthesis Study of Graduate Theses**275-303**

Engin KOÇ

1958'den Günümüze İran ve Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Arasındaki Kararsız İlişkiler / Fluctuating Relations Between Iran and The Iraqi Kurdistan Regional Government Since 1958.....**304-319**

Serpil SÖNMEZ

Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyılda Katolikleştirme Yöntemleri ve Katolik Propagandasına Karşı Yürütölen Mücadele / Catholicisation Methods in The Ottoman State During the 18th Century And Struggle Against The Catholic Propaganda320-346

Ayhan BULUT

Nesne İlişkileri Kuramına Göre Nahid Sırrı Örik'in "Eve Düşen Yıldırım" Adlı Hikâyesindeki Kişilerin Benlik Gelişimlerinin İncelenmesi/ Investigation of the Self Developments of the Persons in Nahid Sırrı Örik's Story "Eve Düşen Yıldırım" According to Object Relations Theory347-370

Adem ERYİĞİT

Kadım Kozmolojik Deliller Karşısında Kadim ve Modern Bir Delil Olarak Gaye ve Nizam Delili / Comparison of Premodern Cosmological Proofs with Premodern and Modern "Teleological Rhetoric"371-390



İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
e-ISSN: 2147-6152
Yıl 10, Sayı 27, Temmuz 2021

Makale Adı /Article Name

Kaos Teorisi ve Behçet Necatigil'in
"Karışık Tarife" Adlı Şiiri

Chaos Theory and Behçet Necatigil's
"Karışık Tarife" Poem

Yazar/Author

Gökhan TUNÇ

Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
gokhantunc@anadolu.edu.tr  ORCID: 0000-0002-9450-8045

Yayın Bilgisi/Article Information

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 31.05.2021

Kabul Tarihi: 28.06.2021

Yayın Tarihi: 31.07.2021

Sayfa Aralığı: 1-14

Kaynak Gösterme/Citation

Tunç, Gökhan (2021). "Kaos Teorisi ve Behçet Necatigil'in 'Karışık Tarife' Adlı Şiiri", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 27, s. 1-14.

(Bu makale, yazar beyanına göre, TR DİZİN tarafından öngörülen "ETİK KURUL ONAYI" gerektirmemektedir.)

ÖZ

Kaos teorisi, fizik dünyasında büyük bir bakış açısı değişikliği meydana getirmiş ve dünyanın, evrenin düzenli, öngörülebilir şekilde işleyen determinist karaktere sahip olduğuna dair Newtoncu düşünceyi derinden sarsmıştır. Kaos teorisi, klasik bilimin evren anlayışına karşı çıkarken tutarlı, öngörülebilir yapılara karşılık kaotik ve dinamik sistemleri esas almıştır. Dünyaya ve evrene ilişkin yargılarımızda büyük değişime yol açan kaos teorisinin sosyal bilimlerde etkisinin görülmemesi beklenemez. Nitekim bahsedilen bağlamda Batı dünyasında kaos teorisini merkeze alarak edebî metinleri farklı açılardan yorumlayan birçok çalışma yapıldığı gözlemlenebilmektedir. Bu makalede ise modern Türk edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Behçet Necatigil'in, geleneksel şiir anlayışını sorgulayıp sarsan "Karışık Tarife" adlı metnin kaos teorisi ile yorumlanması amaçlanmaktadır. Bu çabada ilk olarak kaos teorisi açıklanacak ve bu teoriden genelde edebî ürünlerde özelde ise şiir türünde nasıl yararlanılabileceğine yönelik bir model önerisinde bulunulacaktır. Daha sonra bahse konu olan şiir, "düzensizlik içinde düzen", "doğrusal olmamak" ve "başlangıç noktasına bağımlılık" gibi kaos teorisinin bakış açısının sunduğu imkânlarla değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kaos Teorisi, Behçet Necatigil, "Karışık Tarife", Modern Türk Şiiri, Edebî Metin.

ABSTRACT

Chaos theory has caused a huge perspective change in the world of physics and unsettled the Newtonian view which is based on the idea that the world and the universe have determinist characteristics working in a regular and predictable way. Chaos theory, while opposing to the idea of universe in classical science, is grounded on chaotic and dynamic systems in contrast to consistent and predictable structures. It cannot be expected not to see the effects of chaos theory, which has caused a huge change in our judgement of the world and the universe, on social sciences. As a matter of fact, within the mentioned context, it can be seen that lots of studies have been carried out in West to interpret literary texts from different aspects based on chaos theory. In this article, it is aimed to interpret Behçet Necatigil's, one of the important names of modern Turkish literature, "Karışık Tarife" (Mixed Tariff) which questions and unsettles understanding of the traditional poetry based on chaos theory. To this end, firstly, chaos theory is going to be explained and a model on how to benefit from this theory in literary works in general, and in poetry specifically is going to be proposed. Then, the mentioned poem is going to be evaluated through the means such as "order within disorder", "not being linear" and "dependence on initial conditions" presented by the perspective of chaos theory.

Keywords: Chaos Theory, Behçet Necatigil, "Karışık Tarife", Modern Turkish Poetry, Literary Text.

Giriş

Behçet Necatigil (1916-1979), şairliğinin yanı sıra çevirmenliği, mitoloji araştırmaları, radyo oyunları, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü* ve *Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü* yazarlığıyla Türk kültür hayatında göz ardı edilemeyecek bir konum elde etmiştir. Ancak Necatigil'in şüphesiz bütün bu vasıflarından daha fazla ön plana çıkan özelliği şairliğidir. O, geleneksel şiir birikimini asla göz ardı etmeyip sürekli olarak yeni ve özgün bir poetik bilinç oluşturmaya ve bu çerçevede şiirler kaleme almaya çalışır. Kendini devamlı yenileme ve geliştirme çabasında olan Necatigil, 1975 yılında yayımlanan *Kareler Aklar* kitabında sürdürdüğü biçimsel deneyleri uç noktalara taşır. Bu bağlamda söz konusu kitabın arka kapağında yazılan sözler dikkat çekicidir: "Son kitabı 'Kareler Aklar'da Behçet Necatigil, bir süredir sürdürdüğü biçim deneylerini de geliştirmekte, klasik Türk şiirinin en erişilmez niteliklerinden birini oluşturmuş deyiş anlam ikilemini, çağdaş koşullar ve özellikler içerisinde yenilemektedir." (Necatigil, 1975). Necatigil'in özellikle çağdaş koşullarla ilişkisi

ve biçimsel deneyleri çok farklı şekillerde yorumlanmış ve hâlen yorumlanmaktadır. Bu makalede ise, Necatigil'in *Kareler Aklar* kitabında yer alan "Karışık Tarife" adlı şiiri, kaos teorisi merkezinde yorumlanacak ve onun biçimsel ve içeriksel zenginlikleri açığa çıkarılmaya çalışılacaktır. Bu çabada ilk olarak kaos teorisinin ne'liği, sınırları, temel kavramları, özellikleri ve disiplinlerarası niteliğine değinilecektir. Ayrıca kaos teorisinin şiir türünü değerlendirmek için sunduğu imkândan bahsedilecek ve inceleme konusu şiir bu teorinin sunduğu imkânlar dâhilinde tartışılacaktır. Böylelikle bu makaleyle kaos teorisi merkezinde bir şiirin nasıl değerlendirilebileceğine dair kuramsal bir model önerilecektir.

Kaos Teorisi

Çağdaş sosyolojinin önemli araştırmacılarından biri olan Zygmunt Bauman, *Modernlik ve Müphemlik* adlı kitabında, düzen ve kaos kavramlarını ikili karşıtlık içinde ele alır ve onlar için "modern ikizler" yakıştırmasında bulunur. Ona göre kaos, düzen üretimi sonucunda oluşan atıktır; ancak düzenin tek alternatifi de kaostur. Kaos, düzenin ötekisi olarak belirlenemez ve öngörülemezdir, aynı zamanda belirsizdir. Kaosun diğer eşanlamları şunlardır: tanımlanamazlık, tutarsızlık, uyumsuzluk, bağdaşmazlık, mantıksızlık, irrasyonellik, ikircim, karmaşa, kararlaştırılamazlık, müphemlik (2003: 14, 17, 133). Bauman'ın düzen ve kaosa dair dile getirdiği bu felsefi düşünceleri modern bilim ve kaos teorisi ile ilişkilendirmek mümkündür.

Modern düşünce ve bilim, fiziksel kanunlarla, sebep sonuç ilişkileriyle dünyaya ve evrene dair kesin ve tartışılmaz öngörülerde bulunulabileceği iddiasındadır. Bu modern düşünsel tasarımın bilimdeki mimarı şüphesiz Newton'dur. Mutlak uzay ve zaman düşüncesine sahip olan Newton'un sayesinde kurguladığımız dünya, düzenli ve öngörülebilir şekilde işleyen determinist bir karaktere sahiptir. Burada olaylar gerçekte basit bir sebep sonuç zinciri hâlinde birbirilerini takip ederler (Ural, e-makale: 1). Ayrıca bütün olaylar veya olgular hatasız olarak belirlenen başlangıç şartları tarafından kararlaştırılmıştır. Bu dünyada hiçbir rastlantıya yer yoktur ve dünya makinanın parçaları gibi kusursuz işlemektedir (Prigogine ve Stengers, 1998: 11). Ancak bu aşamada şu soru gündeme gelir: Hakikaten, evrene, dünyaya dair bütün fiziksel olgular neden-sonuç ilişkileriyle ve basitçe açıklanabilir mi?

James Gleick'in *Kaos* adlı kitabında belirttiği gibi "Kaosun başladığı yerde klâsik bilim durur" (1997: IV). Öncelikle belirtilmesi gereken nokta, kaos teorisinin klasik bilimin evren anlayışına karşı çıktığıdır. Kaos teorisine göre, öngörülmüş bir kalıbın, tutarlılığın ve bilginin olduğu bir evrende yaşadığımız ilişkin bilgilerimiz bir illüzyondur (Hayles, 1991: 1). Determinist yaklaşımla olguların önceden bilinebileceğine dair yaklaşıma karşı çıkarak fizik dünyasında bir devrim yaratan kaos teorisinin temel çıkış noktalarından biri "kelebek etkisi" adıyla anılan olgudur.

Kelebek etkisini açıklamak için ise bilhassa Edward Lorenz'in çalışmalarını anmak gerekir.

Lorenz, bilgisayar yardımıyla meteoroloji üzerine araştırmalar yapan bir matematikçidir. Bilgisayarların, döneminin fizik algısında önemli bir işlevi olacağına inanılmaktadır. Buna göre determinist yaklaşım çerçevesinde, dünyanın da gezegenlerde olduğu gibi belirli kurallara uygun olarak düzenlendiğini ve önceden bilinmeye müsait bir yapıya sahip olduğunu öne süren Newtoncu ilkeler ancak bilgisayarla doğrulanabilirdi (Gleick, 1997: 5). Nitekim Lorenz de "ilkel bilgisayarını" kullanarak havayı en basit şekilde ifade edebilir bir hâle indirger (Gleick, 1997: 7). Lorenz bilhassa hava akımlarını grafiklerle ifade etme uğraşına girer. Bu yolda 1961 yılında, ardışık dizilerden birini uzun uzadıya incelemek isterken kestirme yol izlemiş ve sayıların son üç rakamını yuvarlamıştır. Bilgisayarın hafızasına kaydedilen ondalık kesir sayıları aslında altı haneyle (506127), yazıcıdan çıkan dökümde altı haneli sayı üç hane görünür (506). Bu durumda Lorenz, binde birlik farkın sonucu etkilemeyeceğini düşünür. Hâlbuki Lorenz tamamıyla determinizme dayalı denklemler sistemi kullanmaktadır.

[Buna göre] belirli bir çıkış noktasından hareket edildiğinde hava durumunun her seferinde tıpatıp aynı gelişmeyi göstermesi gerekirdi. Biraz daha farklı bir çıkış noktasından hareket edildiğinde, hava durumunun da biraz daha farklı bir gelişme göstermesi gerekecekti. Küçük bir sayı hatasının rüzgârın hafif bir esintisinden farkı yoktu; tabii ki, hafif esintiler hava durumunda önemli, büyük ölçekli değişimleri meydana getirmeden önce ya zayıflayıp ortadan yok oluyorlar ya da birbirlerini dengeliyorlardı. Oysa Lorenz'in kendine özgü denklemler sisteminde küçük hatalardan büyük felaketler doğmaktaydı. (Gleick, 1997: 10).

Lorenz, tesadüfen bulduğu bu önemli bulguyu makaleye dönüştürür. Bu makalesinde Lorenz dikkatini özellikle kararlılığa erişemeyen sistemlerin matematiğine verir. Dile getirilen kelebek etkisi "başlangıç durumundaki şartlara hassas bağımlılık"la anlamlandırılmaya çalışılır (Gleick, 1997: 16-18). Başlangıç durumuna hassas bağımlılık, kaos teorisinin tanımlayıcı öğelerinden biri olarak nitelendirilir (Ruelle, 2006: 65). Ilya Prigogine, *Kesinliklerin Sonu: Zaman, Kaos ve Doğa Yasaları* adlı kitabında kararlı ve kararsız devinimler arasında bir ayrıma gider. Kararlı dinamik sistemlerin başlangıç koşullarındaki küçük değişiklikler, küçük etkiler bırakır; buna karşılık özellikle kararsız sistemin uç örneği olan dağınık sistemlerde başlangıç koşullarına uygun olarak farklılık gittikçe büyür. Burada "kelebek etkisi parabolünün" gösterdiği gibi "Amazon havzasındaki bir kelebeğin kanat çırpışı, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki zamanı doğrulayabilir." (1999: 28-29).

Lorenz tarafından tesadüfen keşfedilen kaos teorisine dair önemli bulgulardan sonra bilim insanları 1960-1970'li yıllar boyunca hesaplamalarda doğal davranmayan basit sistemler ve matematiksel soyutlamalar üzerinde çalışırlar (Polvinen, 2008: 6). Bilhassa 1970'li yıllarda gerek Amerika Birleşik Devletleri'nde gerekse Avrupa'da bazı bilim insanları düzensizlik konusuna eğilirler.

Matematikçiler, fizikçiler, biyologlar, kimyacılar, kural dışılığın farklı türleri arasında bağlantılar bulma uğraşına girerler. Örneğin,

Fizyologlar insan kalbinde oluşan ve izah edilemeyen ani ölümlerin belli başlı nedeni olan kaosta hayret verici bir düzen bulunduğunu tespit ettiler. Ekoloji uzmanları güve popülasyonlarını ve yok oluşlarını araştırdılar. Ekonomistler eski stok maliyeti verilerini inceleyip yeni bir analiz yöntemi denediler. Sonuçta ortaya çıkan bakış açısı, araştırmacıları, bulutların aldığı şekillere, şimşeğin izlediği yollara, kan damarlarının mikroskobik düzeylerde oluşturduğu ağlara, yıldızların galaksiler halinde kümelenmesine, yani doğrudan doğruya tabiata yöneltiyordu. (Gleick, 1997: V)

Kaos teorisi üzerine yapılan söz konusu yoğun araştırmalar sonucunda, bu teori fizik bilimlerinde asrın en büyük üçüncü devrimi hâline gelir. Relativite kuramının mutlak uzay ve zaman algısına; kuantum teorisinin denetlenebilir ölçüm sürecine dair yıkıcı etkisi kaos teorisinde determinist yaklaşım çerçevesinde gerçekleşir (Gleick, 1997: VIII). Biraz daha açılmaya çalışsak kaos teorisine göre fizik nesnelere hareketi ve evrenin oluşumu, klasik determinist anlayışla uyumlu bir şekilde işlemez, çünkü buradaki oluşum kaotik bir yapıdadır (Ural, e-makale: 1). Ancak kaos teorisinin öngörülemezlik düşüncesine karşılık determinizmi reddetmediği vurgulanmalıdır (Polvinen, 2008: 6). Kaos teorisi odak noktasına, kaotik dinamik sistemleri almaktadır. Bahsedilen dinamik sistemlerin özellikle nonlinear (doğrusal olmayan) ve öngörülemeyen karakterlerini sorgularlar. Klasik bilimde sistemin başlangıç koşulları net bir şekilde belirlenebilir, sistem düzenli ve linear (doğrusal) bir yapıdadır. Bu hâliyle de sisteme dair neden sonuç ilişkileriyle birlikte öngörülerde bulunma imkânı vardır. Buna karşılık kaos teorisi klasik bilimin tam karşısında durur. Nedenselliğin yerini alan kaos teorisi, doğrusal olmayan yapısıyla belirsizliği ima eder. Kaos teorisinin bir diğer önemli kavramı "fraktal geometri"dir. İlk olarak Polonya asıllı matematikçi Benoit B. Mandelbrot tarafından 1975 yılında ortaya konan fraktal geometri, farklı disiplinlerde de yankı uyandıran yeni bir geometri sistemini getirmiştir (Uçar, 2010: 58). Mandelbrot *The Fractal Geometry of Nature* adlı kitabında, Öklid geometrisinin karşısında fraktal geometriyi koyar. Mandelbrot'a göre evren, yuvarlak ya da dümdüz değildir, aksine pütürlü, pürüzlü bir evrendir. "Dağlar koni değildir. Şimşek doğru hat üzerinde yer almaz" (Gleick, 1997: 108). O hâlde bu evreni, "kırınımlı, parçalı, düzensiz görünümlü anlamına gelen" bir sözcük olarak fraktal kavramı tanımlayabilir (Uçar, 2010: 59). Bir başka ifadeyle "evrenin gerçek yapısı eğer kaotik ise, onun dili 'kesirli (fraktal) geometri' olmalıdır" (Ural, e-makale: 1). Öklid geometrisi, doğayı doğrular, düzlemler, daireler, küreler, üçgenler ve koniklerle anlamlandırmaya çalışır; ancak fiziksel dünyaya yakından bakıldığında onun karmaşık yapısının bunun ötesinde olduğu gözlemlenir (Aktaran Uçar, 2010: 58-59). Fraktal geometri ile fiziksel dünya basit modellerle değil; var olduğu karmaşık yapısı içerisinde incelenir (Uçar, 2010: 59). Örneğin girintiler ve bükümler Öklid geometrisinde kusur olarak algılanırken fraktal geometride, bunlar bir fenomenin özünün sırrını açmaya yarayan

anahtarlardır (Gleick, 1997: 108). Bu aşamada fraktal geometrinin evrenin kaotik yapısını çözmeye kullanılan bir dil olduğuna da değinilmelidir. Series'a göre fraktal dil, nonlinear bir süreci, düzenin içinde düzensizliği ve düzensizliğin altındaki düzenliliği açığa çıkarır (Ural, e-makale: 1). James Gleick, aklın gözüne göre, fraktalın sonsuzu görebilmenin bir yolu olduğundan söz eder (1997: 113). Fraktal geometri için özellikle bahsedilmesi gereken bir diğer özellik, "kendi kendine benzerlik" niteliğidir. Buna göre canavar görünümlü şekiller, büyük çapta büyütüldüğü zaman bile tamamen aynı görünümü muhafaza ederler. Kültürde bunun canlı örneğini, iki ayna arasında duran insanın görüntüsünün sonsuz derinlikte yansımaları olarak görmek mümkündür (Gleick, 1997: 119).

Kaos teorisinin getirdiği devrim niteliğindeki çığır açıcı düşünceler, sadece fiziksel evrenin özünü, yapısını değil, insan dilini ve bilincini de açıklamak için bir imkân olarak düşünülmüştür (Hayles, 1991: 2). Değişen fizik bilimi, evren tasarımı bireysel algıda da şüphesiz büyük etki bırakmıştır. Bütünlük hissi başat olan, akli önceleyen, belleğine mutlak güven duyan modern insanın postmodern dünyadaki tavrı ve tutumu değişmiştir. Bu dönemde yaşayan insanın zihni dağınık ve parçalıdır (Gazzaley ve Rosen, 2019: 17). Aynı zamanda belleğin kolayca manipüle edilen ve eden yapısı da çağın insanınca açığa çıkarılmıştır (Tunç, 2020: 65). Her türlü öngörüyle, tutarlılıkla, bilginin mutlaklığıyla ilgili düşünceler yerini kayıp anlama, parçalanmış zamana bırakır (Hayles, 1991: 1). Hâl böyleyken yaşadığı tarihsel ortam ve toplumdan etkilenen ve onu etkileyen şair veya yazarın, kaotik evreni ve kaotik bilinci eserlerinde yansıtmaması beklenemez. Böylelikle kaotik evren ve kaotik bilinç, hem içerik hem de biçim olarak eserlerde izdüşümsel yankısını bulur. Bu noktada, bahsedilen durumun akademik çalışmalara bir yansıması olup olmadığı sorulabilir.

Daha önce de bahsedildiği gibi kaos teorisi ortaya çıktığı on yıllık süreden sonra hızla disiplinlerarası bir mahiyete sahip olmuştur. Bu çerçevede onun kuramsal çerçevesi, dil ve edebiyat çalışmaları için büyük bir imkân dönüşmüştür. 1980 ve özellikle 1990'lı yıllarda dil ve edebiyat çalışmalarında kaos teorisinin kavramsal çerçevesinin yol göstericiliğini görebiliriz. Bu yıllarda düzene, kurallara, öngörülebilirliğe ve belirlenmiş bir sisteme dayalı geleneksel edebiyat anlayışının dönüşmesini ve metinlerde ortaya çıkan kaotik yapıyı anlamlandırmak, kaos teorisinin çizdiği perspektifle olanaklı olabilmektedir. Fakat bilhassa edebiyat alanında kaos teorisinin kavramsal çerçevesinden bir imkân dahilinde yararlanma durumunda araştırmacılar açısından herhangi bir ortak tutumun olduğu söylenemez. Kaos teorisi merkezinde araştırmacıların metinlere yaklaşımında, dil ve yaklaşım birliği yoktur, ancak araştırmacılar kaos teorisinin devrim niteliğindeki yeni düşüncelerini, metinlerin elverişliliği içerisinde, onların gizli yapısını açığa çıkarmak için kullanırlar. Söz konusu özelliği, araştırmacıların yaklaşımıyla kaos teorisinin içeriği arasında var olan bir uyum olarak da yorumlayabiliriz. Bir başka ifadeyle düzenli ve öngörülebilir bir evren ve doğa tasarımına karşı çıkan kaos

teorisini, edebî eleştiri konusunda tekil bir düzlemle sınırlandırmanın söz konusu teorinin doğasıyla uyumlu olmadığı düşünülebilir.

Bu makalede, ele alınacak metnin yapısını anlamada ve yorumlamada kaos teorisinin işlevsel öneme sahip kavramları üzerinden bir tartışma yürütülecektir. İfade edilen yorumlama edimine ise düzensizlik içinde düzen, dinamik olmak, doğrusal olmamak (nonlinear), belirsizlik, başlangıç noktasına hassas bağımlılık kavramları eşlik edecektir. Ayrıca söz konusu yorumlama ediminin kaos teorisini edebî metinlere uygulama anlamında bir model olması amaçlanmaktadır.

Behçet Necatigil'in "Karışık Tarife" Adlı Şiirinin Kaos Teorisi ile İncelenmesi

Behçet Necatigil'in *Kareler Aklar* adlı kitabında yer alan şiirler hem içeriğiyle hem de biçimiyle geleneksel şiir algısına meydan okur niteliktedir. İlk bakışta bile şiirin mısra ve sözcük düzenindeki başkalık rahatlıkla görülmektedir. Okurun şiirle kurduğu diyalogda öncelikli olarak düşündüğü özellikler, şiirin okuma alışkanlığını sorgulatması ve anlamını kolay kolay ele vermemesi gibi unsurlardır. Ancak bütün bu özelliklerin yanı sıra "Karışık Tarife" şiiri, kaos teorisıyla birlikte yorumlandığında onun içeriği ve biçimi konusunda önemli açılımlar sağlamak mümkündür. Bahsedilen şiir şöyledir:

"KARIŞIK TARİFE"

Kaç yönde trenler	istasyon nerde
yukardan aşağı	aşağıdan yukarı
hangisi	sağa sola
hangi saatlerde	doğru yolcu katarları.
Kızları oğulları	yaşlılar hastalar
alır mı hangisi	aktarmalarda kayıp
kendi derdinde herkes	cetvelleri karışık
kime nasıl sormalı	neyi nasıl bulmalı.
Haftanın hangi günleri	nereye kadar gider
iç içe kompartımanlar	yükleri nereye vermeli
nerde bağlantı yerleri	peronlar tüneller
boş öğrenci trenleri	neyi nasıl bulmalı.

Şimdi siz söyleyin	gideceğiniz yeri
ne zaman ve nasıl	nerelerde olmalı
kolay mı görmek	yönleri aynı anda
önce bazı şeyleri	okumasını bilmeli. (Necatigil, 1975: 14-15)

“Karışık Tarife”nin yüzeysel yapısına baktığımızda şiirde tren ve tren istasyonunun merkeze alındığını; ancak bu iki unsura için olan düzenlilik ve öngörülebilirlik anlamına karşılık şiirde kaos sözcüğünün gündelik anlamında var olan kargaşanın hâkim olduğunu söyleyebiliriz. Şiirin adında yer alan karışık sıfatı, hangi yöne gittiği ve nereye, ne zaman gideceği belli olmayan trenlerin bağlantı yerlerinin, peronlarının, tünellerinin bilinmemesi, kaos sözcüğünün bilhassa gündelik dilde ifade ettiği anlamla paralel niteliktedir. Trenler öngörülemez bir şekilde yukarıdan aşağı, aşağıdan yukarı, sağa sola doğru dinamik bir şekilde hareket etmektedirler. Ayrıca bu ortamda herkesin kendi derdinde olması, kızların, oğulların, yaşlıların ve hastaların aktarmalarda kaybedilmesi, neyin nasıl bulunacağını ve kime nasıl sorulacağını bilinmemesi, yaşananların ve anlatıcının yaşadığı ortamın kaotik etkisini artırmaktadır. Şiirin söylem boyutunda ise “hangi”, “hangisi”, “kime”, “neyi”, “nasıl”, “nereye”, “nerde”, “ne zaman”, “nerelerde”, “kaç” gibi soru ifadelerine sıklıkla başvurulması, karışıklığa, öngörülemezliğe, kargaşaya ve dolayısıyla kaosa işaret etmektedir. Böylelikle şiirin yüzey yapısında, tıpkı kaos teorisinde olduğu gibi, düzensizliğin, öngörülemezliğin, doğrusal olmayan dinamik bir hareketin varlığı ortaya çıkar.

Behçet Necatigil, *Bile/Yazdı* adlı eserinde, poetik bilincini açığa çıkaran düşünceleri sürerken bilhassa şiirin görünürdeki çapraşık yapısının ötesindeki bir arka plandan bahseder ve şiirin ön planı ile arka planı arasında keskin bir ayrıma gider. Bununla birlikte ön planla arka plan arasındaki bağların ortaya çıkarılması ile şiirin anlam kazanacağını vurgular: “Şiirin ilk bakışta çapraşık ve bilmeceli görünmesi onun çözülemeyeceği anlamına gelmez. Ön planla geri plan arasında bağlar, belirli motif örgü ve atkılar varsa her şiir, bir kumaş gibi, iplik iplik açılabilir” (Necatigil, 2012: 86). Aynı şekilde Hasan Akay, *Kareler Aklar*’daki şiirlerde kaos hâlinin varlığından söz eder ve bu kaosun okurun tespit edeceği mazmunla (anlamla) birlikte anlaşılır olacağını ileri sürer (2009: 272-273). O hâlde bu noktada, “Yukarıda yüzey yapısı (Necatigil’in ifadesiyle ön planı) tartışılan şiirin arka planı ya da planları nelerdir?” sorusu sorulabilir. Bu soruya verilebilecek olası cevaplardan ilki “YAŞAM BİR YOLCULUKTUR.” kavramsal metaforuyla açığa çıkar.

Oğuz Cebeci, *Metafor ve Şiir Dilinin Yapısal Özellikleri* adlı kitabında, yaşamın bir yolculuk olduğuna dair gündelik dilde var olan dizgeyi tartışır. Buna göre söz konusu metaforun içinde hayatta olan kişinin yolcuya; kişinin hayat hedeflerinin, yolculuğun duraklarına; bu hedefleri gerçekleştirmek için kullanılan

araçların, yolculuğun güzergâhlarına; hayatın zorluklarının, yolculuğun zorluklarına; yaşam sürecinde kendisine danışılan kişilerin yolculuğa rehberlik eden kişilere; hayatta gösterilen aşamanın yolculukta kat edilen mesafeye (“Hedefe varmak üzere sin”); hayat seçimlerinin kavşak noktalarına karşılık geldiğini savlar (Cebeci, 2013: 256-257). “YAŞAM BİR YOLCULUKTUR.” kavramsal metaforu çerçevesinde Necatigil’in “Karışık Tarife” adlı şiirine bakıldığında tren yolculuğunun hayat yolculuğunun alegorik ifadesi olduğu düşünülebilir. Tren yolculuğuyla hayat yolculuğunun anlam kümesindeki sözcükler de aynı şekilde anlamlı ve karşılıklı bir ilişki içine girerler. Buna göre başlıkta yer alan tarife, hayatın akışını düzenleyen kurallar sistemine; kime soru sorulacağına bilinmemesi, yaşam sürecinde danışılacak kişilerin bulunamamasına; herkesin kendi derdinde olması, yaşamdaki yabancılaşmaya; bağlantı yerleri ve yükler vb. hayatı anlamlı kılacak unsurlara karşılık gelir. Şiirde inşa edilen alegorik dizgede kaos teorisi konusundaki anahtar sözcüklerden biri tarifedir. Tarifenin karışık olması, hayatın akışını belirleyen, düzenleyen kurallar sisteminin karışmasıyla, öngörülemez oluşuyla ilgilidir. Nitekim Necatigil’in “Duvar” adlı şiirinde “Ne zaman nerede olacağım belli / Avunmak ilimdir fakat uzak - - / Yıpranır ceplerimde tren tarifeleri” mısralarında, tren tarifesi ile ne zaman nerede olacağının belli olmasını birlikte anması, tarifenin hayatı düzenleyen bir özelliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Necatigil, 2009: 247). Öte yandan gündelik dilde kullanılan “YAŞAM BİR YOLCULUKTUR.” kavramsal metaforunda yolculuğun tek bir çizgi hâlinde ve doğrusal olarak gerçekleştiğine dair düşünce hâkimdir. Tam da bu noktada söz konusu metaforun doğrusal boyutta gerçekleştiğini göstermesi açısından Âşık Veysel’in “Uzun ince bir yoldayım / Gidiyorum gündüz gece” (2001: 233) mısraları hatırlanabilir. Ancak Necatigil’in tartışma konusu şiirinde yaşamın akışı doğrusal bir çizgide değildir. Trenlerin yukarıdan aşağı, aşağıdan yukarı ve sağa sola gitmesi, hayat akışının doğrusal olmayan, girift özelliğini açığa çıkarmaktadır. Bahsedilen yolculukta nereye gidileceği de bilinmemektedir. Dile getirilen durumun alegorik karşılığı hayatın amacının yok oluşudur. Hayatın akışındaki düzensizlik, şiirin öznesinde/yolcuda, neyi nasıl bulacağı konusunda bir muamma yaratmaktadır. Şiirde kaybettiği söylenen, neyin nasıl bulunacağı ve kime nasıl sorulacağı bilinmeyen şey aslında tam da kaos teorisinde belirtildiği gibi kayıp anlamı imler. “Nereye”, “neyi” ve “nasıl” gibi ifadeler, şiirin öznesinin tanımlamakta zorlandığı anlamın ifadesidir. Tartışma konusu şiirin iki yerinde “neyi nasıl bulmalı” denilmesi, hem bulma edimini vurgulaması hem de bunun nasıl gerçekleştirileceğinin bilinmeyişi göstermesi açısından önemlidir. Öte yandan şairin hayatın içerisinden seçtiği kişiler de anlamlıdır: yaşlılar, hastalar, kızları, oğulları ve öğrenciler... Toplumun farklı kesimlerinden, özellikle de erk sahibi olmayan kişiler seçilmişlerdir. Böylelikle şiirde heterojenlik baskın olur. Şiirin anlatıcısı, yaşadığı kaotik yaşantıya ve düşüncelere şiirin son kısmında okuru da katar. Bu bağlamda şiirde yer alan “Şimdi siz söyleyin / gideceğiniz yeri / ne zaman ve nasıl / nerelerde olmalı” mısraları göz önünde bulundurulabilir. Anlatıcının okura seslenerek

söylediği “kolay mı görmek / yönleri aynı anda” sözleri, kaotik ortamda yaşamının zorluğuna gönderimde bulunur. Okura anlatıcının tek çözüm önerisi ise okumakla ilgilidir: “Önce bazı şeyleri / okumasını bilmeli.” Burada, okumak, kaosu anlamlandırmak ve düzensizliğin içerisindeki düzeni bulmak için anahtar işlevi görür. Bir başka ifadeyle, ileride ayrıntılı açıklanacağı gibi, düzensizliğin içindeki gizli düzen şiirin nasıl okunacağıyla ilişkilidir. Bununla birlikte şiirin biçiminin, içeriğindeki kaotik özelliği açığa vurduğu da bilhassa vurgulanmalıdır. Şiirin nasıl okunacağı ve biçimiyle ilgili özellikler ise onun ikinci planıyla ilgili kazı çalışması yapılması ile mümkün olabilir.

İnceleme konusu metindeki “okumasını bilmeli” mısraı, aslında onun karakteristik bir özelliğini ön plana çıkarmaya yönelik bir ipucu vermektedir. Geleneksel şiir okuma edimi, tek bir doğrultuda gerçekleşmesine karşılık “Karışık Tarife” şiirine yakından bakıldığında onun farklı doğrultularda okunabileceği görülür (Tunç, 2018: 44). Nitekim şiirin ilk bölümünde trenlerin kaç yönde ilerlediği sorulurken “yukardan aşağı”, “aşağıdan yukarı”, “sağa sola” ifadelerinin kullanılması, onun bahsedilen özelliğini açığa çıkarmaktadır. Bu şekilde bir çizgi üzerinde gerçekleşen tek değişkenli yapı, yerini birçok doğrultuya ve çoğul imkâna bırakır. Bir başka ifadeyle artık bu şiirde doğrusal yapıdan söz edilemez. “Karışık Tarife” şiirinin ilk bölümdeki sözü edilen çoğul imkânı ve farklı doğrultuları şu şekilde şemalaştırabiliriz:¹

soldan sağa: “Kaç yönde trenler / istasyon nerede / yukarıdan aşağı / aşağıdan yukarı / hangisi / sağa sola / hangi saatlerde / doğru yolcu katarları”

sağdan sola: “İstasyon nerde / kaç yönde trenler / aşağıdan yukarı / yukardan aşağı / sağa sola / hangisi / doğru yolcu katarları / hangi saatlerde”;

yukarıdan aşağıya (soldan): “Kaç yönde trenler / yukardan aşağı / hangisi / hangi saatlerde / istasyon nerede / aşağıdan yukarı / sağa sola / doğru yolcu katarları”,

aşağıdan yukarı (soldan): “hangi saatlerde / hangisi / yukardan aşağı / kaç yönde trenler / doğru yolcu katarları / sağa sola / aşağıdan yukarı / istasyon nerde”,

yukarıdan aşağıya (sağdan): “İstasyon nerde / aşağıdan yukarı / sağa sola / doğru yolcu katarları. / Kaç yönde trenler / yukardan aşağı / hangisi / hangi saatlerde”

aşağıdan yukarı (sağdan): “Doğru yolcu katarları / sağa sola / aşağıdan yukarı / istasyon nerde / hangi saatlerde / hangisi / yukardan aşağı / kaç yönde trenler”

Yukarıda görüldüğü gibi farklı doğrultudaki okuma imkânları çerçevesinde seçilen okuma yönü, sözcüklerin dizilimini ve dolayısıyla anlamı etkilemektedir. Başlangıç noktasının anlama yönelik söz konusu etkisi, kaos teorisindeki başlangıç noktasına

¹ “Karışık Tarife” şiirinin tren alegorisi bağlamında okunması konusunda şu kaynaktan yararlanılmıştır: Tunç, Gökhan (2018). *Kavramlar ve Kuramlarla Modern Türk Şiiri İncelemeleri*, Hece Yayınları, Ankara, s. 37-47.

bağımlılık ilkesini akla getirir. Örneğin soldan sağa okumada, "yukardan aşağı", "aşağıdan yukarı", "hangisi" gibi ifadeler istasyon ile birlikte alınılanmaktadır. Buna karşılık sağdan sola doğru okumada, "aşağıdan yukarı", "yukardan aşağı", "sağa sola", "hangisi" ifadeleri, trenlerle ilişkili hâle gelmektedir. Bahsedilen okuma doğrultuları, şiirin anlamında her ne kadar köklü anlamsal değişikliklere neden olmasa da anlam nüansları açısından özellikle dikkat edilmesi gereken bir niteliktedirler. Böylelikle okuma noktasında hangi doğrultunun seçildiği, şiirin gönderimde bulunduğu anlamı bulma ve yorumlama açısından büyük öneme sahip olacaktır. Diğer taraftan şiirin farklı doğrultularda okunabilmesi ve bu okunmalar sonucunda sözcüklerin çeşitli dizilimlerle farklı anlamlar kazanabilmesi, onu dinamik bir niteliğe büründürür. Statik okuma düzlemi ve sabit anlam yerine böylelikle dinamik okuma düzlemi ve değişken anlam şiire hâkim olur.

Buraya kadar somutlanmaya çalışılan şiir okuma yönüne ilişkin karakteristik özellik, şiirin ikincil arka planını ortaya koymak açısından çıkış noktası özelliğindedir. Dikkat edilirse tren yönüne ilişkin "sağa sola", "yukardan aşağı" ve "aşağıdan yukarı" gibi ifadeler aslında şiirin okunabileceği doğrultulara da işaret etmektedir. Bu bağlamda "Karışık Tarife" başlığı, aslında okuma alışkanlığının karışmasını imler. Bir başka ifadeyle soldan sağa gerçekleşen verili okuma edimi (burada okuma tarifesi), bu şiirle karışmış, öngörülen okuma düzeni karışık hâle gelmiştir. Çok farklı yönlerde, doğrultularda söz konusu şiiri okumak mümkündür. O hâlde bu noktada, tren ve tren yönüne ilişkin söz öbekleriyle şiir ve şiir okuma yönüne dair sözcüklerin alegorik bir yapıda olup olmadıkları sorulabilir. "Karışık Tarife"de, tren yönleriyle ilgili "kolay mı görmek / yönleri aynı anda" mısraıyla aslında şiirin farklı okuma yönlerini görmenin kolay olmadığına gönderimde bulunulur. Şiirde yer bulan "istasyon nerde" mısraı ise şiirde herhangi bir merkezin olmamasını ifade eder. Şiirde geçen "iç içe kompartımanlar"la şiirdeki dörtlükler alegorik ifadesini bulur. Şiirde geçen "yükleri nereye vermeli" cümlesi, okurun anlam yoğunluğunu şiirin hangi bölümüne atfetmesi gerektiğiyle ilişkilidir. Bununla birlikte "nerde bağlantı yerleri" denilerek anlam yoğunluğu olan bölümlerin nasıl bağlantılandırılacağına dikkat çekilir (Tunç, 2018: 45). Yine "neyi nasıl bulmalı" mısraı, okurun karışan okuma edimine karşılık şiirdeki kayıp anlam veya anlamları bulmasının nasıl gerçekleşeceğini ya da gerçekleşmesi gerektiğini ifade eder. Birinci arka planda olduğu gibi ikinci arka planda da "hangisi", "hangi", "kime", "nasıl", "nereye", "nerde", "ne zaman", "nerelerde" soruları, karışan verili okuma alışkanlığı ve yönergesi sonucunda okurun düzen bulma çabasını ortaya koymaktadır. Tam da bu aşamada düzensizliğin içindeki düzenin ne olması gerektiği sorusu sorulabilir.

Necatigil, daha önce belirtildiği gibi, yüzeydeki "Karışık Tarife"nin nasıl düzen içerdiği ile ilgili çok önemli bir tutamak verir ve şiirin ilk bakışta çapraşık, kaotik görünmesine rağmen ön planla geri plan arasındaki bağlarla söz konusu yapının iplik iplik çözüleceğinden söz eder (Necatigil, 2012: 86). Benzer şekilde şiirin son bölümünde "önce bâzı şeyleri / okumasını bilmeli." mısralarıyla okura

karışık tarifedeki düzensizliğin düzene erişebilmesinin okuma edimiyle mümkün olduğu konusunda bir ipucu verilir. Buradan hareketle şiirin yüzey yapısında/ön planında var olan düzensizliğin, öngörülemezliğin, neyin nerede bulunacağını bilinemezliğin ve dolayısıyla kaotik yapının geri plandaki iki anlamsal düzlemle düzene kavuştuğu ileri sürülebilir. Geri plandaki bahsedilen düzenli yapıyı oluşturan unsur ise alegoridir. Şiirin geri planının ilk düzlemi tren yolculuğuna ilişkin anlam kümesi ile hayat yolculuğuna dair sözcükler arasındaki alegorik denkliklerdir. Söz konusu alegorik yapının düzenliliği, şiirin ön planında varlık gösteren kaotik yapıyla karşıtlık içindedir. Bir başka ifadeyle örneğin trenin çok farklı doğrultularda ilerlemesi, hayat akışının girift özelliği; tren yolculuğunda nereye gidileceğinin bilinmemesi, hayatın amacının yok oluşu; yolculukta soru sorulacak kişinin bulunamaması, hayatta rehber kişinin yokluğu ile alegorik bir karşılık bulur. Bu şekilde şiirin ön planında sorularla ve içerikle ortaya konan kaotik ortam alegorik yapı ile düzene kavuşur. Aynı durum tren yolculuğu ile şiir okuma arasında düzenli bir alegorik ilişkinin inşa edilmesi ile de gerçekleşir. Burada da tren ile şiir; tren yönü ile okuma yönü; karışık tarife ile verili okuma alışkanlığının dışına çıkılması; varılacak yer ile varılacak anlam vb. arasında düzenli bir denklik kurulmuştur.

Öte yandan şiirin sözcüklerinin arasının açılması, biçimin parçalanması ve tek doğrusal okuma alışkanlığının dışına çıkılıp şiirde merkezsiz bir anlayışın ötesindeki düzenli yapıya kavuşmanın yolu da şiiri okumasını bilmekten geçer. Söz konusu merkezsiz yapıda okur, kendisine sunulan çoğul okuma imkânıyla birlikte yorumlamada da zenginleşme olanağına kavuşacaktır.

Sonuç

Modern düşünce ve bilim, dünyanın ve evrenin düzenli bir şekilde işlediğiyle ilgili determinist bir anlayışa sahiptir. Bu yolda dünyanın ve evrenin işleyiş düzenine ilişkin kesin ve tartışılmaz öngörülerde bulunabileceğine dair inanç taşımaktadır. Ancak kaos teorisi, evrenin düzeninin sandığımız kadar sabit ve değişmez bir nitelikte olmadığını göstermiştir. Kaos teorisi, bilimde ve felsefede, başlangıç koşullarına bağımlılığa, öngörülemezliğe, doğrusal olmayan yapılara ve belirsizliklere dikkat çeker. Ortaya çıktıktan kısa süre sonra disiplinlerarası bir mahiyet kazanan söz konusu teori, Batı edebiyatı araştırmalarında da uygulama alanı bulmuştur. Bu makalede bahsedilen çerçevede, Behçet Necatigil'in "Karışık Tarife" şiiri merkezinde, kaos teorisinin özelde modern Türk şiirinde genelde ise Türk edebiyatında nasıl uygulanabileceğine dair bir model önerisinde bulunulmaya çalışılmıştır. İfade edilen uğraşta, düzensizlik içinde düzen, dinamik olmak, doğrusal olmamak, belirsizlik, başlangıç noktasına hassas bağımlılık kavramları temel alınmıştır. Buna göre "Karışık Tarife" şiirinin yüzey yapısında öngörülemezlik, düzensizlik, belirsizlik ve neyin nerede bulunacağını bilinemediği kaotik bir yapı vardır. İfade edilen kaotik düzen, söylem alanında bilhassa "hangisi", "hangi", "kime", "nasıl", "nereye", "nerde", "ne zaman", "nerelerde" gibi sorularla somutlanır. Ayrıca okumadaki doğrusal olmayan durum ve okumaya nereden

başlanacağına bağlı olarak değişen anlamla birlikte kaos teorisinin önemli kavramlarından biri olan başlangıç noktasına hassas bağımlılık oluşmaktadır. Kaos teorisinin başat özelliklerinden bir diğeri olan düzensizliğin içindeki düzen ise şiirde okuma edimiyle ortaya çıkar. Nitekim Necatigil'in tartışma konusu şiirindeki "önce bâzı şeyleri / okumasını bilmeli." mısraları okurun kaotik düzeni nasıl düzenli hâle getireceği yolunda ipucu verir ve okuma ediminin altını çizer. Bahsedilen düzensizliğin arkasındaki düzenlilik böylelikle derin anlamdaki sistemli iki alegorik yapıyla inşa edilir. "Karışık Tarife" şiirinde, tren seferleri ile hayat yolculuğu ve şiir okuma arasında inşa edilen alegorik sistem, yüzeydeki düzensizliğin arkasındaki düzenliliği oluşturur.

Kaynaklar

- Akay, Hasan (2009). *Doğrandıkça Artan Ekmek*, Akademik Kitaplar, İstanbul.
- Âşık Veysel (2001). *Dostlar Beni Hatırlasın: Hayatı ve Bütün Şiirleri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Bauman, Zygmunt (2003). *Modernlik ve Müphemlik*, (çev. İsmail Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Cebeci, Oğuz (2013). *Metafor ve Şiir Dilinin Yapısal Özellikleri*, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Gazzaley, Adam; Rosen, Larry D. (2019). *Dağımk Zihin: Yüksek Teknoloji Dünyasında Kadim Beyinler*, (çev. Aysun Babacan), Metis Yayınları, İstanbul.
- Gleick, James (1997). *Kaos*, (çev. Fikret Üçcan), TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara.
- Hayles, N. Katherine (1991). "Introduction: Complex Dynamics in Literature and Science", *Chaos and Order: Complex Dynamics in Literature and Science*, (ed. N. Katherine Hayles), The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Necatigil, Behçet (1975). *Kareler Aklar*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Necatigil, Behçet (2009). *Şiirler*, (yay. haz. Ali Tanyeri-Hilmi Yavuz), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Necatigil, Behçet (2012). *Bile/Yazdı: Poetika*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Polvinen, Merja (2008). *Reading the Texture of Reality: Chaos Theory, Literature and the Humanist Perspective*. University of Helsinki, Helsinki.
- Prigogine, Ilya; Stengers, Isabelle (1998). *Kaostan Düzene*, (çev. Senai Demirci), İz Yayıncılık, İstanbul.
- Prigogine, Ilya (1999). *Kesinliklerin Sonu: Zaman, Kaos ve Doğa Yasaları*, (çev. Süheyla Sarı), Sarmal Yayınevi, İstanbul.

Ruelle, David (2006). *Rastlantı ve Kaos*, (çev. Deniz Yurtören), TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara.

Tunç, Gökhan (2018). *Kavramlar ve Kuramlarla Modern Türk Şiiri İncelemeleri*, Hece Yayınları, Ankara.

Tunç, Gökhan (2020). *Şiir ve Bellek: Modern Türk Şiirinde Bellek Metaforları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Uçar, Semra (2010). *Kaos Teorisinin Felsefi Özellikleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ural, Şafak, “Kozmostan Kaosa”, *Kaos, Mantık, Matematik ve Felsefe II. Ulusal Sempozyumu* 21-24 Eylül 2014 (haz. Ural, Ş. vd.) <https://www.safakural.com/makaleler/kozmostan-kaosa> (Erişim Tarihi: 05. 04. 2021).

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.



İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
e-ISSN: 2147-6152
Yıl 10, Sayı 27, Temmuz 2021

Makale Adı /Article Name

2017 – 2019 Yılları Arasında Okul
Öncesi Eğitim Kapsamında Yapılan
Tübitak 4004 ve 4005 Projelerinin
İncelenmesi

Investigation of TUBITAK 4004 and
4005 Projects in The Scope of
Preschool Education Between 2017 –
2019

Yazar/Author

Banu ÖZKAN

Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Fakültesi
banu.ozkan@dpu.edu.tr  ORCID: 0000-0001-7844-6115

Yayın Bilgisi/Article Information

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 31.05.2021

Kabul Tarihi: 02.07.2021

Yayın Tarihi: 31.07.2021

Sayfa Aralığı: 15-23

Kaynak Gösterme/Citation

Özkan, Banu (2021). “2017 – 2019 Yılları Arasında Okul Öncesi Eğitim Kapsamında Yapılan Tübitak 4004 ve 4005 Projelerinin İncelenmesi”, *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 27, s. 15-23.

(Bu makale, yazar beyanına göre, TR DİZİN tarafından öngörülen “ETİK KURUL ONAYI” gerektirmemektedir.)

ÖZ

TÜBİTAK 4004 - Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları Destekleme Programı; bilginin toplumla buluşturulmasını ve yaygınlaştırılmasını, mümkün olduğunca görselleştirilerek, etkileşimli uygulamalarla daha anlaşılır şekilde kazandırılmasını amaçlamaktadır. Bu kapsamda yapılan projelerle; katılımcıların bilimsel olguları fark etmeleri sağlanarak, merak duygularının, araştırma, sorgulama ve öğrenme isteklerinin teşvik edilmesi hedeflenmektedir. 4005 Bilim ve Toplum Yenilikçi Eğitim Uygulamaları Projeleri ile ise, öğretmenlere, akademisyenlere, kendi çalışma alanları doğrultusunda öğrencilerde ilgi ve merak uyandırmak, motivasyonlarını artırmak ve öğrenmeyi sağlamak için gerekli bilgi ve becerileri yenilikçi yaklaşımlar aracılığıyla etkileşimli olarak kazandırmak amaçlanır. (TÜBİTAK,2019).

Bu çalışmada, Türkiye’de TÜBİTAK tarafından 4004 - Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları ve 4005- kapsamında desteklenen projelerin meta-sentez yöntemi kullanılarak incelenmesi ve okul öncesi döneme yönelik nasıl bir eğilimin olduğunun ortaya konulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tübitak, 4004 Projeleri, 4005 Projeleri, Okul Öncesi

ABSTRACT

TUBITAK, which adopts the vision of being an innovative, guiding, participatory and sharing institution in the fields of science and technology, serving to increase the quality of life of our society and the sustainable development of our country, determines the Science and Technology policies of our country and publishes books and journals to create awareness in all segments of the society. 4004 - Nature Education and Science Schools Support Program; aims to bring the information together with the society and to spread it, to visualize the information as much as possible and to gain it in an understandable way through interactive applications. In the projects within the scope of the program; It is aimed to encourage the participants' curiosity, research, inquiry and learning desire by making them aware of scientific facts. (TÜBİTAK, 2019). With the projects within the scope of 4005, it is within the scope of this call to provide teachers, academics with the knowledge and skills required to arouse interest and curiosity in students in their own branches, to develop a positive attitude, to increase students' motivation and to enable them to learn, through innovative approaches. In this study, 4004 - 4005 TUBITAK projects supported under the preschool.examined using meta-synthesis method.

Keywords: TUBITAK, 4004 projects, 4005 projects, preschool

Online Shopping, Consumer Behavior

GİRİŞ

Erken çocukluk döneminde, çocukların hayal güçleri ve yaratıcılıkları oldukça kuvvetlidir. Meraklı, araştırmacı ve sorgulayıcıdır. Bu dönemde karşılaştıkları olaylar, durumlar ve nesnelere ilgili sık sık sorular sorarlar. Bu dönem bu nedenle bilim eğitimine başlamak için en doğru zamandır.

Johnston (2005)’e göre, çocuklar günlük yaşamda bilimsel süreç becerilerini kullanabilecekleri durumlarla karşı karşıya gelirler ve çevreleriyle girdikleri etkileşimler sonucu bilimsel deneyim kazanırlar. Çevre ile ilgili bilgi sahibi olmanın en temel yolu gözlemdir. Çocuklar bütün duyularını kullanarak çevrelerini gözlemler (Monhardt&Monhardt, 2006). Eğer ki ani ve olası bir tehlike yoksa, çocukların nesnelere dokunması ,tadına bakması ya da düşürüp kaldırması engellenmemelidir. Çocukların evleri onların kendi laboratuvarlarıdır (Brenner, 1999).

Okul öncesi eğitimcileri çocukta merak uyandırarak, çocuğun kendi isteğiyle etkinliklere katılmasını sağlamalıdır (Demiriz&Ulutaş,2001). Erken çocukluk bilim eğitiminde öğretmenler çocukların ileriki yıllarda bilimle ilgili eğitim hayatlarında etkili ve önemli bir role sahiptir. Okul öncesi öğretmenlerinin ,bilim eğitiminin amaç ve önemi, içeriği ve etkinliklerde kullanacakları yöntem ve teknikler hakkında yeterince bilgi, beceri ve deneyim sahibi olmadıkları görülmektedir (Avcı, 2003; Özbek, 2009). Bu nedenle öğretmenlere yönelik yapılan projelerle okul öncesi dönem çocuklarının bilim eğitimi desteklenmelidir.

4004 Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları Programı, doğa, bilim ve teknoloji konularında farkındalık oluşturmayı amaçlayan, hedef kitlenin bilimsel konu, kavram ve süreçleri gözlem ve uygulamalarla anlamasına fırsat tanıyan ve belirli bir program dahilinde gerçekleştirilen etkinliklerden oluşmaktadır. 4004 projeleri, amaçları ve içerikleri bakımından ele alındığında, okul öncesi dönem çocuklarının bilimsel bir tutum geliştirmelerine olumlu katkı sağlayacağı söylenebilir. 4005 projelerinde yenilikçi yaklaşımlar; eğitimde karşılaşılan problemlerin çözümüne yönelik ulusal veya uluslararası güncel, yeni yaklaşım, strateji, yöntem ve tekniklerdir. Hedef kitlesi öğretmenler ve akademisyenler olan bu projelerle öğretmen ve akademisyenlerin eğitimi amaçlanmaktadır. Okul öncesi dönemde özellikle bilim ve teknoloji eğitiminde öğretmenin önemli rolü olduğu düşünüldüğünde; 4005 projelerinin de okul öncesi dönem çocuklarına fayda sağlayacağı söylenebilir.

Bu araştırmada, Türkiye’de TÜBİTAK tarafından 4004 – Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları Projeleri kapsamında ve 4005- Bilim ve Toplum Yenilikçi Eğitim Uygulamaları Projeleri kapsamında desteklenen projelerin meta-sentez yöntemi kullanılarak incelenmesi ve okul öncesi döneme yönelik nasıl bir eğilimin olduğunun ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaç çerçevesinde, toplamda desteklenen proje sayısı, projelerin amaçları, hedef kitleleri, yürütücü kurumlar incelenmiştir.

YÖNTEM

Araştırmanın Deseni

Bu araştırmada Türkiye’de TUBİTAK tarafından desteklenen 4004 ve 4005 projelerinin nitel yöntemlerle analiz edilmesi ve genel eğilimlerin belirlenmesi amaçlandığından meta-sentez çalışması kullanılmıştır. Meta-sentez, içerik analizi çalışmalarından biridir. Aynı konu ile ilgili yapılan çalışmaların tema veya ana şablonlar oluşturarak eleştirel bir bakış açısıyla yorumlanması ve sentezlenmesine dayanır. (Çalık ve Sözbilir, 2014). Meta-sentez çalışmalarında, betimsel içerik analizlerinin aksine, daha az sayıda çalışmanın ele alındığı ve derinlemesine bir inceleme yapıldığı söylenebilir (Polat ve Ay, 2016).

Verilerin Analizi

Araştırma, Türkiye’de TUBİTAK tarafından desteklenen 2017 – 2019 yıllarında okul öncesi eğitim alanında yapılan 4004 ve 4005 projelerini kapsamaktadır.

Araştırmaya dahil edilecek çalışmaların belirlenmesinde TUBİTAK 4004 – Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları ve 4005- Bilim ve Toplum Yenilikçi Eğitim Uygulamaları Projeleri 2016,2017,2018 çağrısı sonucu desteklenmesine karar verilen projeler listesinden yararlanılmıştır.

Çalışmalar belirlenirken ölçüt örnekleme yöntemine göre belirlenmiştir. Çalışmada ölçütler; TUBİTAK 4004 Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları projelerinden ve 4005- Bilim ve Toplum Yenilikçi Eğitim Uygulamaları Projeleri olması, okul öncesi eğitime yönelik, hedef kitlesinin okul öncesi dönem çocuklarını, okul öncesi öğretmen ve akademisyenleri içermesi olarak belirlenmiştir. Araştırmada her bir proje P1, P2, P3..... şekilde kodlanmıştır. Çalışmalar için tablolar ve grafikler halinde sunulmuştur.

BULGULAR

Bu bölümde araştırma sonucunda elde edilen bulgular sırayla sunulmuştur. TUBİTAK 4004 –4005 Projelerinin projelerin amaçlarına ilişkin bulgular Tablo-1’de verilmiştir.

Tablo-1. Okul Öncesi Eğitime yönelik projelerin amaçlarına ilişkin bulgular

Amaçlar	Projeler	f
Sağlıklı ve Dengeli Beslenme, Doğal	P1, P4, P5, P6	4
Doğada Fen ve Matematik	P2, P8, P11, P13	4
Geri Dönüşümün Önemi	P3	1
Sürdürülebilir Çevre Eğitimi ve Bilinci	P7	1
Ekolojik Farkındalık ve Doğa Bilimi	P9, P10, P14	3
Doğal Materyaller, Doğa Bilinci	P12,P21	2
Düşünme becerisi	P15	1
Robotik ve kodlama	P16	1
Dünya	P17	1
Oyun	P18,P22	2
STEM	P19	1
Pedagojik dökümantasyon eğitimi	P20	1

Tabloda görüldüğü gibi okul öncesi eğitime yönelik yapılan projelerin amaçlarının büyük bir kısmının sağlıklı ve dengeli beslenmenin önemi ve doğada fen ve matematiği açıklamak amacıyla gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Bunları, ekolojik farkındalık ve doğa bilimi takip etmektedir. Az sayıda olmakla birlikte geri dönüşümün önemi, sürdürülebilir çevre eğitimi ve bilinci, oyun, STEM, doğal materyalleri amaçlayan projeler de görülmektedir.

Tablo-2. 4004- Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları Okul Öncesi Eğitime yönelik projelerin hedef kitesine ilişkin bulgular

Hedef Kitle	Projeler	F
5 – 6 yaş	Bütün Projeler	14
3 – 4 yaş	P9	1
Öğretmenler		1

Tablo 2’de görüldüğü gibi okul öncesi eğitime yönelik yapılan projelerin hedef kitesinin tamamının beş ve altı yaş grubunu hedeflediği görülmektedir. Bununla birlikte “Sürdürülebilir Yaşam İçin Ekolojik Okur Yazarım.” Projesi 5 – 6 yaş grubuna ek olarak hem 3 – 4 yaş hem de öğretmenleri hedeflemektedir. “Bir İyilik Yap, Denize Atma!” projesi ise, 5 – 6 yaş grubuna ek olarak öğretmenleri de hedeflediği görülmektedir.

Tablo 3. 4005- Bilim ve Toplum Yenilikçi Eğitim Uygulamaları Projeleri hedef kitlelerine ilişkin bulgular

Hedef Kitle	Projeler	f
Öğretmenler	P15,P16, P17,P19,P20,P21,	6
Akademisyenler	P18,P22	2

Tablo 3’de görüldüğü gibi 4005 projelerinin 6 tanesi okul öncesi öğretmenleri ile, 2 tanesi ise okul öncesi eğitim alanından akademisyenlerle gerçekleştirilmiştir.

Tablo-4. TUBİTAK 4004 – Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları -Okul Öncesi Eğitime yönelik projelerin yürütücü kurumuna ilişkin bulgular

Yürüten Kurum	Projeler	f
Kamu Kuruluşu	P1, P4, P5, P6, P7, P8, P9, P10, P11, P12, P13,	12
Özel Kuruluş	P2, P3	2

Tablo 4’de görüldüğü gibi okul öncesi eğitime yönelik yapılan projeleri yürüten kurumların büyük bir kısmının kamu kuruluşları tarafından gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Yalnızca iki projenin özel kuruluşlar tarafından yürütüldüğü tespit edilmiştir.

Tablo 5. TUBİTAK 4005- Bilim ve Toplum Yenilikçi Eğitim Uygulamaları Projeleri- Okul Öncesi Eğitime yönelik projelerin yürütücü kurumuna ilişkin bulgular

Yürüten Kurum	Projeler	f
Kamu Kuruluşu	P15,P16,P17,P18,P19,P20,P21,P22	8

TUBİTAK 4005- Bilim ve Toplum Yenilikçi Eğitim Uygulamaları Projeleri- Okul Öncesi Eğitime yönelik projelerin yürütücü kurumuna ilişkin bulgular incelendiğinde, tüm projelerin kamu kurumları tarafından yürütüldüğü görülmektedir.

Tablo-6. TUBİTAK 4004 – Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları projeleri -Okul Öncesi Eğitime yönelik yapılan projelerin yıllara göre dağılımı

Yıllar	Toplam Proje	Okul Öncesi Eğitim Projesi
2017	57	1
2018	193	10
2019	85	3

Tablo 6’de görüldüğü gibi TUBİTAK 4004 – Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları projeleri kapsamında 2017 yılında toplam 57, 2018 yılında toplam 193, 2019 yılında toplam 85 proje TUBİTAK tarafından desteklenmiş ve hayata geçirilmiştir. Okul öncesi eğitime yönelik baktığımızda ise 2017 yılı içerisinde 57 projeden sadece 1 tane, 2018 yılında 193 projeden 10 tane, 2019 yılında ise 85 projeden 3 tane gerçekleştirildiği tespit edilmiştir.

Tablo 7. TÜBİTAK 4005- Bilim ve Toplum Yenilikçi Eğitim Uygulamaları Projeleri- Okul Öncesi Eğitime yönelik projelerin yıllara göre dağılımı

Yıllar	Toplam Proje	Okul Öncesi Eğitim Projesi
2017	7	0
2018	70	4
2019	22	4

TÜBİTAK 4005- Bilim ve Toplum Yenilikçi Eğitim Uygulamaları Projeleri- Okul Öncesi Eğitime yönelik projelerin yıllara göre dağılımı incelendiğinde, 2017 de desteklenen okul öncesi alanına yönelik bir proje görülmektedir. 2018 de 4, 2019 da ise 4 proje desteklenmiştir.

SONUÇ ve TARTIŞMA

MEB (2013), Okul Öncesi Eğitim Programı'nda fen etkinliklerinin planlanmasında çocukları dikkat etmeye, soru sormaya, merak etmeye, gözlem yapmaya, araştırmaya, incelemeye ve keşfetmeye yöneltmesine önem verilmektedir. Bu şekilde hazırlanan etkinlikler ile yaşam gerçeklerini tanıtırken çocuklarda çevre farkındalığı da sağlanacaktır. Çocukların yaşadıkları çevreye karşı doğru tutumlar geliştirebilmeleri için gerçek yaşam deneyimleri içeren etkinliklerin yapılması gerekmektedir. (Yalman, 2018). Ayrıca, erken çocuklukta edinilen bilimsel deneyimlerin, ilerleyen zamanlarda akademik ve mesleki başarıyı olumlu etkileyeceği söylenebilir (Brenneman, 2011). Bu nedenle, okul öncesi dönemde, çocukları fen ve doğa ile tanıştırmak, bilimsel süreç becerilerini kullanacak etkinliklere yer vermek, onlara sık sık sorular sormak ve çevreleriyle ilgili sorularını cevaplamak önemlidir. TÜBİTAK 4004 projeleri, amaçları ve içerikleri bakımından ele alındığında, okul öncesi dönem çocuklarının bilimsel bir tutum geliştirmelerine olumlu katkı sağlayacağı söylenebilir. Erken çocukluk dönemindeki fen eğitiminde öğretmenin rolü ile ilgili, çok farklı sınıflandırma ve tanımlamalar bulunmaktadır. Özellikle yapılandırmacı yaklaşımla birlikte değişen öğretmen rollerinin genel olarak bu sınıflamalarda etkisinin büyük olduğu görülmektedir. Her ne kadar öğretmen rolleri literatürde farklı sınıflamalar halinde yansıtılmış olsa da genel olarak ortak paydalarda buluştukları söylenebilir. Erken çocukluk yıllarındaki fen eğitiminin öğretmen rolleri ile şekillenebileceği ortaya çıkmaktadır (Yığıtalp, 2018). Bilim eğitimine okul öncesi dönemde yeni başlayan çocuklar, bilim etkinliklerine katılamaz ve öğretmeni tarafından yeteri derecede ilgi görmezse, hayatı boyunca fen ile ilgili etkinliklere katılmayacak, yeterli bilgiye sahip olmayacak ve fene karşı ilgisiz olacaktır (Sığırtmaç & Özbek, 2011). Bu nedenle, okul öncesi çocuklarla çalışan öğretmenlerin eğitimi son derece önemlidir. TÜBİTAK 4005 projeleri öğretmen eğitimini amaçlayan projeler olduğundan, okul öncesi eğitimcilerle yapıldığında hem çocuklara hem de öğretmenlerine büyük katkısı olacaktır.

Araştırma sonucunda, desteklenen projeler içerisinde okul öncesi eğitime yönelik gerçekleştirilen projelerin sayısının çok az olduğu görülmektedir. Bu sebeple erken çocukluk döneminde projelerin sayısının artırılması önerilmektedir. Bu projeler ile, çocuklar için doğa eğitimi, teknoloji ve fen eğitimi konularında daha anlamlı öğrenmeler sağlanabilir. Amacımız çocuklara dünyaya ve yaşama doğa ile empati kurarak bakmalarını öğretmek, insan merkezli bakış açısı yerine çevre merkezli bakış açısı kazandırmak olmalıdır.

KAYNAKÇA

Avcı, N. (2003). Fen ve Doğa Eğitiminde Proje Yaklaşımı. Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar.Ed: Müzeyyen Sevinç. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

Brenneman, K. (2011). Assessment for preschool science learning and learning environments. *Early Childhood Research & Practice*, 13(1), 1-20

Brenner, M.L. (1999). Çocuğa hayır demek çözüm değil. (Çev. R. Demir). İstanbul: Hayat Yayıncılık.

Çalık, M., Sözbilir, M. (2014). İçerik analizinin parametreleri. *Eğitim ve Bilim*, 39 (174). 33-38

Demiriz, S., Ulutaş, İ. (2001). Okul öncesi eğitim kurumlarındaki fen ve doğa etkinlikleri ile ilgili uygulamaların belirlenmesi. IV. Fen Bilimleri Eğitimi Kongresi, Bildiriler Kitabı, 89-90.

Johnston J. (2005). *Early Explorations in Science*. Berkshire; Open University

Monhardt, L., Monhardt, R. (2006). Creating a context for the learning of science process skills through Picture books. *Early Childhood Education Journal*, 34, 67-71.

Polat,S., Ay, O.(2016). Meta-sentez: Kavramsal bir çözümleme. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi- Journal of Qualitative Research in Education*, 4(1), 52-64. [Online]: <http://www.enadonline.com> <http://dx.doi.org/10.14689/issn.2148-2624.1.4c2s3m>

Sığırtmaç, A.D., Özbek, S. (2011).Okul öncesi öğretmenlerinin fen eğitimine yönelik görüşleri ve uygulamalarının incelenmesi. *E Journal of New World Sciences Academy*. 6 (1), 1039-1056

Yalman D. (2018), Erken Çocuklukta Fen Eğitimi, M. S. Topçu ve B. Özkan içinde, *Erken Çocuklukta Fen Eğitimi*, (s.13-21), İstanbul: Efe Akademi Yayınları.

Yığıtalp, N. (2018). Erken Çocuklukta Fen Eğitiminde Ailenin Rolü, M. S. Topçu ve B. Özkan içinde, *Erken Çocuklukta Fen Eğitimi*, İstanbul: Efe Akademi Yayınları.

<https://www.tubitak.gov.tr>

<https://meb.gov.tr>

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.



İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
e-ISSN: 2147-6152
Yıl 10, Sayı 27, Temmuz 2021

Makale Adı /Article Name

The Magnificent Urartian Fortress on The Southern Slope of Munzur Mountains (Tunceli): Kurmizak	Munzur Dağlarının (Tunceli) Güney Yamacında Görkemli Urartu Kalesi: Kurmizak
---	--

Yazarlar/Authors

Umut PARLITI

R. A. (PhD)., Department of Archaeology, Faculty of Letters, Atatürk University,
umutparliti62@gmail.com ORCID: 0000-0001-9895-4926

Ahmet KOCAİSPİR

R. A. (PhD)., Department of History, Faculty of Letters, İğdır Üniversty,
ahmetkocaispir@gmail.com ORCID: 0000-0003-0682-4150

Kenan ÖNCEL

Tunceli Museum Manager, candeniz62@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-3607-8737

Yayın Bilgisi/Article Information

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 31.05.2021

Kabul Tarihi: 07.07.2021

Yayın Tarihi: 31.07.2021

Sayfa Aralığı: 24-56

Kaynak Gösterme/Citation

Parliti, Umut; Kocaispir, Ahmet; Öncel, Kenan (2021). "The Magnificent Urartian
Fortress on The Southern Slope of Munzur Mountains (Tunceli): Kurmizak",
İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 27, s. 24-56.

(Bu makale, yazar beyanına göre, TR DİZİN tarafından öngörülen "ETİK KURUL
ONAYI" gerektirmemektedir.)

ABSTRACT

The Urartians established the first central state structure in the most difficult highlands of the Eastern Anatolia Region. They ruled over nearly all of the region between 858/844-590 BC, and the region experienced a golden age during this period. We understand from the Palu inscription that the Urartian Kingdom had been trying to establish authority over Tunceli and its surroundings since the reign of Minua. This information is evident from the narration of the conquest of the Huzuna identified as Hozat and the conquest of the Şupa state identified as Tunceli. Mazgirt Kaleköy Rock Tomb with its inscription, which is a sophisticated art piece, confirms that Tunceli maintained its prominence until the time of Rusa II, the last great king of the Urartians.

The Urartians were able to reach the Elazığ-Tunceli area through the high and rugged Bingöl Mountains. For the Urartians, the Tunceli region must have been an appealing place especially in terms of mineral resources. The exploitation of animals and animal products other than mining may have also pushed them to go through this challenging route. It is understood that Kurmizak Fortress was an important base for safely transferring the taxes and resources obtained from Tunceli to other provincial centers in the east. When the splendor and distribution of the Urartian city walls are analyzed which have survived partially until today, it is assumed that the castle was a key stronghold. Wall foundation beds displaying Urartian cultural artifacts, open-air worship areas, monumental signs carved into the rocks, cascaded and round-mouthed cisterns, bright red slipped and fluted ceramics, Bianili pottery, embossed stone fragments and arrowheads indicate that it was a strategic fortress in its time.

Keywords: Urartu, Kurmizak Fortress, Tunceli, Province, Bianili.

ÖZ

Anadolu'nun en yüksek ve zorlu coğrafyası olan Doğu Anadolu Bölgesi'nde ilk merkezi devlet yapılanmasını kuran Urartular, MÖ 858/844-590 yılları arasında bölgenin neredeyse tamamında hüküm sürmüş ve bu sürede Doğu Anadolu adeta bir altın çağ yaşamıştır. Urartu Krallığı Minua'nın hükümdarlığından itibaren Tunceli ve çevresinde tutunmaya çalıştığını Palu yazıtında Hozat'a lokalize edilen Huzuna ve yine Tunceli'ye lokalize edilen Şupa ülkesinin fethinin aktarılmasından anlıyoruz. Urartuların son büyük kralı II. Rusa zamanına kadar Tunceli'nin önemini koruduğunu bir sanat şaheseri olan Mazgirt Kaleköy Kaya Mezarı ve yazıtı tescillenmektedir.

Urartular Elazığ-Tunceli coğrafyasına ulaşımı oldukça yüksek ve engebeli olan Bingöl Dağları üzerinden sağlıyorlardı. Urartular için Tunceli yöresi özellikle maden kaynakları açısından cazibedici olmalıydı. Maden dışında hayvan ve hayvan ürünlerinin sömürüsü de bu meşakkatli yolu aşmalarına sebep olmuştur. Tunceli'den elde edilen vergi ve kaynakların güvenli bir şekilde doğudaki diğer eyalet merkezlerine intikal ettirilmesinde Kurmizak Kalesi'nin önemli bir üs olduğu anlaşılmaktadır. Günümüze kadar kısmen ayakta kalabilen Urartu sur birimlerinin görkemi, dağılımlarının kapladığı saha hesaplandığında oldukça güçlü bir merkez olduğu anlaşılmaktadır. Urartu kültür özellikleri sergileyen sur temel yatakları, açık hava tapınım alanları, kayalara oyulmuş anıtsal işaretler, basamaklı ve yuvarlak ağızlı sarnıçlar, parlak kırmızı astarlı ve yivli seramikler, Bianili seramikleri, kabartmalı taş parçaları ve ok uçları zamanında stratejik bir kale olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Urartu, Kurmizak Kalesi, Tunceli, Eyalet, Bianili.

The First Central State of the Mountainous Eastern Anatolia Region, Urartians

The Urartians, who established the first central state structure in the Eastern Anatolia Region, which is the highest and most difficult geography of Anatolia, shared the region among many principalities around 1300 BC (Grayson, 2002, p.

190, 221, 225, 268, 275; Erdem, 2011, p. 60-61; Işıklı, and Caner, 2014, p. 29)¹. The kingdom, which came into prominence after a preparation period of about 400 years in the Van Lake basin, ruled almost all of the region between 858/844-590 BC and during this period, Eastern Anatolia had a golden age. The Assyrians called this kingdom *Urartu* and themselves the *Bianilian*. The Urartians, who ruled, initially, only the core area of Van Lake Basin, later strengthened and followed an imperial policy. We can say that Minua laid the foundations of the policy of expansion. The borders of the kingdom spread over an area of approximately 220 thousand km² in the middle of the 8th century BC, from the Euphrates River in the west to the Urmiye Lake basin in Iran in the east, and from the Ardahan/Hanak (Ortakent) and Sevan Lake basin in the north to the Taurus Mountains in the south (Sevin, 1989, p. 49).

The country was divided into states, which were isolated from each other by high mountains and often governed by the governors appointed from the center. The Urartu Kingdom, which entered a relentless struggle with the southern neighbors Assyrians in the 8th century BC to control the trade routes in the east and west, went out of existence in the late 7th century or mid-6th century BC by leaving many questions behind (Kalkan, 2008, p. 28; Sevin, 2012, p. 352). Information about the last years of the Urartu kingdom is again based on Assyrian written sources and a couple of archaeological sources (Piotrovsky, 1969, p. 203; Erdem, and Batmaz, 2008, p. 75-76). No information can be obtained about in which kind of a political environment these kings ruled and how they ended. One view argues that Urartu's Rusa II and his successor kings agreed with Scythians and other nomadic tribes against Assyria, but these tribes later plundered Urartu cities (Kroll, 2015, p. 110-111). Another view is that the Median Empire might be responsible for the destruction in Urartu, and the finds from the Scythians might well be related to the Scythian families living in the Urartu (Van Loon, 1966, p. 25; Diakonoff, 1985, p. 125).

On Transportation Routes to the Kurmizak Fortress in Urartu Kingdom

Besides Tushpa and Araxes Valleys, Elazığ-Tunceli region is also very important for the economic power of the Urartu kingdom. This region has the potential to meet the economic needs of the Urartu kingdom, both in terms of mineral resources and fertile soils. The Urartians organized expeditions to dominate these distant lands, and then set up road networks to keep in touch. Fortified fortresses built on the road networks provided the safe transition of the war booties obtained from the region to Van, Tushpa. However, Köşkerbaba in Malatya, and İmikuşağı,

¹ It is reported that during the time of the Assyrian king Shalmaneser I (1274-1245 BC), an uprising broke out in the country of Urartian/Uruatri and a campaign was launched to suppress this uprising. According to the Assyrian temple inscription, even at that time, the Urartians had fortified fortresses in the strong mountains. For the time being, this inscription is the first evidence to identify the Urartians and their geography (Grayson, 1987: 183-184; Salvini, 2006, p. 29; Ünsal, 2008, p. 10-11); Part of this article was presented in "Eastern Anatolian Archaeology Workshop II, from Prehistoric Times to the end of The Iron Ages".

Habibuşığı, Değirmentepe, Kaleköy, Maltepe (Sevin, 1986, p. 280), Norşuntepe, Tülin-tepe and other settlements in Elazığ, which have remained in the hegemony of Urartu for a long time in this region, attract attention with the fact that they lack the superb defense system of central Van (Burney, 2012, p. 54). This might be due to the desire of Urartians to hold this area to exploit. This exploitation was directed not only to mining, agriculture and animal resources, but also to the exploitation of manpower. We understand that the Urartians shifted the human population from these lands to make new cities as Argishti, in his time, transferred 6.600 people from Hate and Şupa/Supani (Tunceli) for the construction of the Erebuni/Arin Berd Fortress (Salvini, 2006, p. 70; Burney, 2012, p. 58; Danişmaz, 2020, p. 21-22; Tan, 2020, p. 190). Again, it is stated in the double-sided inscription that 1720 men, 1670 women, 126 horses, 13540 cattle and 20785 sheep and goats were taken from the country of Etiuhe in the expedition to the north during Ishpuini and Minua joint kingdom period (Ünsal, 2008, p. 15-16; Tan, 2020, p. 196). Sarduri II also states that he received 4,000 male warriors from the Etiuni country (Tan, 2020, p. 190)

For these purposes, the Urartians made a road network in the geography that reached from the capital of the kingdom to Patnos, and then from Muş Plain by crossing the Bingöl Mountains to Elazığ Plain and Tunceli. The Urartian spread, which started with Minua and continued until Rusa II, was provided by a 5 m wide paved road bordered on both sides by large stones (Sevin, 1986, p. 283, Figs. 7-10). The Palu/Şebeteria rock inscription² from Minua time and Mazgirt/Kaleköy rock inscription from Rusa II confirm this spread of Urartu (Erdoğan, 2014, p. 21; Danişmaz, 2020, p. 23). Other than the archaeological evidence, the main route of the road network in question must have been as described below, using the most advanced geographic information system of recent years³.

The road starting from the center of Van extends to the Körzüt Fortress in the north in the first place. From here, it advances from Erciş Zernaki Tepe direction to the Murat River in the west and reaches Malazgirt and Bulanık. Then, the road network starting from the Murat River, continuing with Muş Plain and the Bingöl Mountains and ending with the Elazığ-Malatya Plains forms the second stage of the road (Map 1). The third stage, which extends towards Tunceli from the south and

² “God Haldi went on a campaign with his spear. Conquered the lands of Şebeteria City, conquered the lands of Huzana City, took Şupa City... Thanks to the power of God Haldi, Minua, son of İşpuini, went on a campaign, seized the lands of Şebeteria City, seized the lands of Huzana City, took Şupa City, went as far as Hatina Country... Hold the king of Militia City to ransom”, my translation from and for detailed information, see: Işık, 2015, p. 67; Also see:Yapıcı,, 2004, p. 182; Katar, 2018, p. 108.

³ While making the map, ArcMap interface of ArcGIS 10.5 software, which is one of the GIS (Geographic Information Systems) software, was used. Locations were added with coordinates on the digital elevation model data of the ASTER satellite with a resolution of 30 m and confirmed by satellite images. While creating the route, archaeological information in the literature and suitability in the form of land were taken into account. We would like to thank Senior Archaeologist Nilüfer PARLITI from Erzurum Regional Board of Cultural Heritage Preservation for sharing the coordinates of the centers used in mapping with us.

moves towards Erzincan, was examined in more detail as it formed the center of the Urartu Road. When we analyze the royal road in question in depth, we first reach from Muş Varto to Kayalidere on the right bank of the Murat River, the southern area of the Euphrates (Danışmaz, and Konyar, 2021, p. 3)⁴. This stage reaches inside Elazığ-Malatya with a number of plains in the area where Murat meets the Euphrates River. Archaeological remains and findings found in Bingöl, Solhan/Cankurtarantepe, Murat/Norik Höyük about 20 km to the southwest (Özdemir, 2019, p. 734, 739, Fig. 1) and 33 km away from here Zulümtepe, 25 km west of it, Kaleönü, Yeniköy (Sevin, 1987, p. 4-8, Figs. 15-18) between Bingöl and Karakoçan and then Bahçecik (Sevin, 2005, p. 380) village of Karakoçan district, further west, Elazığ/Norşuntepe and Maltepe show that there are important accommodation structures⁵. Accommodation structures extend to Palu Fortress, the most prominent Urartu ruin on the Murat/Arsania River, south of Bağın and Bahçecik⁶.

In the inscription found in the other important center, Bahçecik, the name Sardurihinili (II), the capital of a large state with the governor named Zaiani, is mentioned⁷. In this place, a rectangular structure with a dimension of 63x10 m draws attention. This structure, which is divided into several spaces, is likened to the Urartian accommodation stations/caravanserais /menzilhanes in terms of its plan. This place really has the characteristics of being a caravanserai with its location on an important highway system extending from Bingöl and Palu to the Euphrates banks⁸. The 100 km road that extends uninterruptedly from Solhan to Bahçecik, the engineering structure of Urartu's westward communication highway route, also enabled the Urartu kingdom to reach from Van to Elazığ in the west (Marro, 2004, p. 101, Map. 2), (Map 2). There is another Urartu fortress here, Genefik, which is reached after Palu (Map. 1)⁹.

This highway system, which was built in Elazığ/Alzi, running westwards from Palu is divided into two as the main and secondary road after Norşuntepe, 5 km north of Elazığ. The main road should have been stretching towards Tülintepe, about 1 km west of Norşuntepe. This road then reached Akçakiraz/Perçenç Höyük, 3 km

⁴ Kayalidere Fortress, which is located in Muş Varto, took the royal road coming from Van, from Malazgirt, Bulanık Plain and delivered it to the Euphrates through the Murat Valley, For detailed information, see: Burney, 1966, p. 55, Fig. 1; Çilingiroğlu, 2001a, p. 11.

⁵ Sevin, 1991, p. 97; Köroğlu, 1996, p. 26.

⁶ Palu Fortress was located 1km east of Palu district on a limestone rock, of which north and northeast sides are very steep and east and west sides are bordered by the Euphrates River. Besides its two cisterns and Urartian inscription, it is an important state center with its monumental rock tombs, For detailed information, see: Köroğlu and Dinçol, 1989, p. 123; Danışmaz, 2018a, p. 194.

⁷ Bahçecik Urartu settlement, located about 30 km northeast of Palu, was built on a ridge.

⁸ Between 1985-1987, there should have been Urartu caravanserais, menzilhanes and watchtowers protecting this road every 25-30 kilometers on the highway examined here. For detailed information, see: Sevin, 2005, p. 380-383.

⁹ It is located on Mastar Mountain, which is approximately 30 km east of Elazığ (Sevin, 1987, p. 9, Figs. 23-24).

west. The road extending 5-6 km to the northwest reached the Harput Fortress located on the rocks (Sevin, 1988, p. 461, Figs. 42–43; Yapıcı, 2004, p. 16; Sevin, Sevin and Kalsen, 2008, p. 630). The main and secondary road met again in Harput Fortress. The main road runs directly 3 km northwest from Harput and reaches Gümüşbağlar/Mürüdü Höyük. Along the uninterrupted route, it reached the Salkayatepe settlement 5 km north, then Salkaya Höyük I, 2 km north, and Salkaya II Höyük, 1 km north from there¹⁰. The secondary road, on the other hand, proceeds on a branch that moves towards Hacıseli and Kürdemlik/Sarıbük, 10 km north of Harput (Sevin, 1987, p. 10; Şentürk, 1993, p. 67). The main and secondary road of Urartu should have been uniting in the Tanrıvermiş Fortress (Sevin, 1988, p. 457, Figs. 17–21; Köroğlu, 1996, p. 21), which rises on the edge of Murat Water, near Aydınçık Village, north of Elazığ. This road network continued to the north with Pertek Fortress, which is now in the middle of the Keban lake waters. When we move from Pertek Fortress to the northwest, one can reach to the Kurmizak Fortress and Çemişgezek, which are the subject of our article, to Sağman in the north direction, and Mazgirt Fortress in the east direction. According to Danık, the Harput Plateau with low-level hills coming from the south was surrounded by high altitude mountain ranges in the east and north directions while continuing in a less hilly direction to the Çemişgezek in the west and thus to Kurmizak. This situation has forced Pertek to establish connection with Harput from the south, and Çemişgezek and Kurmizak from the west (Danık, 2005, p. 399)¹¹. This natural passage confirms the strategic position of Kurmizak Fortress on the road network of Urartian period.

Another road network in this geography is drawn by the Peri Suyu, which mixes with the Murat River when moved to the northeast of Elazığ Plain. One can understand that Urartu has expanded the road network in this direction from Deliktaş Fortress located on a small cliff (Köroğlu, 1988, p. 45; Hauptmann, 1972, p. 97, Plate 80). When further north, Tunceli province is reached, there is Bağın (Balın) Fortress and Urartu inscription on a rock on the right edge of the Peri Water within the borders of Dedebağ Village in Mazgirt district. This fortress is important in that it has similar features with Palu Fortress, which is 33 km to the south. Another Urartu settlement, Til Fortress, indicates that the road has been running along the Peri Water (Köroğlu, 1988, p. 46; Köroğlu, 1996, p. 22). Another road extends to Mazgirt/Kaleköy Fortress, a typical Urartu Fortress on the southeast extensions of the Tunceli Mountains, 17 km west of Bağın Fortress (Schäfer, -UKN 279 = HChI 127- 1977, p. 251, 252). When we move west, Burmageçit Urartu Fortress is reached by the Munzur Suyu, which is slightly lower than Bağın and Kaleköy direction and flows from Tunceli region in the north to the Murat River (Yıldırım, 1994, p. 292). This road reaches Rabat Fortress from there to Hozat, Masumupak Fortress and then

¹⁰ The main road route in question is based on the scientific field studies done by the author of the article, Kenan ÖNCEL, in recent years.

¹¹ Kurmizak Fortress was discovered in 2015 by Kenan ÖNCEL, one of the authors of this article, in his field studies.

Ovacık Efkâr Höyük. One can reach Şahverdi Fortress in the northeast from Efkâr Hill, where a similar column base known from Altintepe Fortress is found. This road opens to Erzincan Altintepe through the deep natural passage between the Mercan Mountains, which are just on the edge of Şahverdi (Parliti, Öncel and Parliti, 2017, p. 356, Fig. 11).

Kurmizak, the State Center of Urartu Kingdom: In Terms of its Location, Architecture and Finds

There are findings indicating that this road network extending to Tunceli reaches a state center. A group of bronze works including helmets during the road construction near Burmageçit Fortress and bronze works with Minua inscriptions captured in a chamber tomb, which is currently under water, are important for pointing to a different state center in the northwest (Sevin, 2005, p. 383). At this point, a part of the Şupa/Supani¹² State covering Tunceli should have been called Huzuna/Hozat (Sevin, 2005, p. 382; Çilingiroğlu, 2001a, p. 33.). This is so because this place mentioned in the rock inscription in the Palu fortress belonging to the King Minua period is also mentioned in the Mazgirt Kaleköy inscription in the period of Rusa II. Considering these inscriptions, the country of Şupa can be localized to the north of Elazığ and Tunceli (Işık, 2015, p. 232-233).

In Mazgirt/Kaleköy inscription, together with the name of Şupa Country, the name of Hüşişili City is also mentioned (Salvini, -CTU I: no. A 12-6; s.t: 7- 2005, p. 577-578). In this respect, Kaleköy, located 15 km northeast of Tunceli/Mazgirt District, is very important. An inscription belonging to Rusa II was engraved at the entrance of a two-roomed tomb on the southern slopes of a typical Urartu Fortress, located in the north of the village. Religious rituals constitute the subject of the inscription in general (Schäfer, -UKN 279 = HChl 127- 1977, p. 255). In this respect, the inscription has parallels with the place names and religious passages that we encounter in the temple inscription of Ayanis belonging to Rusa II (Salvini, -CTU I: no. A 12-1 IV, s.t:11; CTU I: A 12- 1 V, s.t: 1-11- 2005, p. 566-570). Similar to the Ayanis inscription, it includes the place names on the expedition route organized by Urartu to the west such as Alaue (Muş Plain ?), Arduru (Aludiri-Aznavurtepe/Patnos) and Titiahina¹³. In this sense, Kaleköy Fortress might have been the last stop of a religious trip organized by Rusa II to the west side of the country. The country of Şupa (Classical Sophene), which was mentioned in the Kaleköy inscription and also mentioned in the previous Urartian inscriptions, should have been involving Mazgirt and Pertek, the districts of Tunceli. In any case, this is

¹² The region, which is referred to as "Şupana" in Kültepe texts, "Şupa(ne)" in Urartian inscriptions and "Şuppa" or "Sophane (Classical Period)" in Assyrian inscriptions, is localized to Tunceli (Danik, 2005, p. 401).

¹³ It should be around Bağın because the part of the inscription of Bağın says "*Minua says: I appointed Titia(ni) there as the governor*", my translation from and detailed information, see: Köroğlu, 1988, p. 25; Danişmaz, 2018b, p. 16.

the first time we encounter the name Һusišili City in Kaleköy inscription. Arutyunyan argued that the location of Һusišili City was not known exactly, but it might have been located along the Hardzik Water (Tařlık Stream?), which is one of the branches of the Munzur Suyu near Mazgirt (Arutjunjan, 1985, p. 234). On the other hand, Salvini searched for Һusišili City near the Kaleköy inscription (Salvini - CTU I- 2005, p. 578). Both of the referred centers and the inscriptions raise the question of whether there may be a few local state centers on the Bingöl, Elazıę and Tunceli lines, one of which can be Kurmizak Fortress.

Kurmizak Fortress was established on a high, steep rocky hill, surrounded by a magnificent mountain belt, at the end of the natural valley coming from Altınova, about 10 km north of the Euphrates River, just south of the village of Bulgurtepe, 25 km west of Pertek District in Tunceli province (Photo 1). Kurmizak Fortress is positioned at the highest point relative to its surroundings. It is possible to observe a quite wide hinterland (10.000 km²) over the fortress from G kdağı, to the south of Palu district, in the south, to Hazar Mountain in Sivrice district, Pirhasan Mountain in Baskil district in the west and Munzur Mountains in the north. The fact that the observation area is so wide shows how special the location chosen for the fortress is (Map 2). The fortress, of which inner citadel has a 3.6 hectare width, has a height of 1.330 m from the sea level¹⁴. In this respect, the natural ridge on which it was built fits well with the ridge on which the Palu fortress was built. In fact, the repertoire of findings, such as the flint stone tool and obsidian tool found on the fortress, shows that the fortress was preferred as an observation point from prehistoric times to the present day (Photo 2).

Volcanic and tectonic movements shaped the land on which the fortress was built. In addition to this, the heavy rains in the region have created deep valleys and increased the steepness of the land. Kurmizak Fortress is built on a volcanic neck belonging to the upper miocene-pliocene period¹⁵ and, in terms of this feature, has a monumental appearance and is almost like an eagle nest. The point where the castle was built and its surroundings is composed of the loose andesite stone cliffs formed possibly by the volcanoes erupted on the bottom of the lake. Indeed, it is mentioned by the researchers that Pertek Andesites have been outcropping in the Kaletepe locality in the northwest of Yukarı G lbahe K y  (Herece and Acar, 2016, p. 31). This formation, called Pertek Formation, is the Eocene Limestone formation, which contains a lot of Middle Eocene Nummulites and Microfossils. Although the locality thickness of this formation is more than 200 m, it is stated that the lower parts are gray and argillaceous, and the upper parts are buff colored and pure calcareous. This

¹⁴ Only the area covered by the city walls of Kurmizak Fortress was calculated. Possible outer city and slope area are not taken into account. Altıntepe 4 hectares from other local state centers, 1215 m above sea level; Hasankale 2 hectares, 1725 m above sea level; Palu 2.3 hectares, 1126 m above sea level; Kayalıdere 3 hectares, 1373 m above sea level; Verahram 7.8 hectares, 800 m above sea level. (Danışmaz, 2018b, p. 134- 136, Table 7); Ayanis Fortress 6 hectare (evik, 2009, p. 197).

¹⁵ <http://yerbilimleri.mta.gov.tr/anasayfa.aspx> (09.10.2019).

formation extending in the direction of Pertek-Kurmizak covers an area longer than 100 km. The mineralogical examinations of the sample pieces taken from this rock line are defined as “*andesite*” which is the rock type that Urartians favor (Danık, 2005, p. 399; Kuvanç, 2017, 119). Kurmizak Fortress is also situated in this location and has the same morphological features.

The fortress has been damaged many times on the natural ridge where it is carefully selected and positioned. The first of these is the major destruction caused by the earthquake. Another major destruction is the heavy housing experienced during the Middle Ages. Andesite block ruins on the skirts of the natural hill where the fortress is located indicate that walls surrounded a large part of the fortress. Vertical-slip faults in the region have been effective on easily obtaining and shaping the overlapping andesite blocks. For this reason, it has been observed that the stones used in all architectures are andesite blocks. Although it is steep on all four sides, especially the steepest part of the fortress, the neatly cut, big blocked city wall remains, which shows itself under the Medieval ruins at the north end, indicates early use.

Remains from the Urartians in the fortress are clearly distinguished on the western and eastern slope, where the Medieval remains are least visible. The rock blocks belonging to the partially survived defense architecture, which continued to be used in the Middle Ages in the 300x250 m sized citadel, and the foundation beds corrected for the fortification draw attention (Figure 1). It is possible to talk about the ruins of the building, which gives hints that there is a magnificent entrance door in the northwest corner of the fortress. This building was built with andesite blocks and probably has an arched structure and faces the least inclined direction of the hill where the castle was built. Stone blocks belonging to the fortification walls can be easily observed in the north of the door. Local remnants of the fortification walls all across the fortress, which have survived to the present day, consist of andesite blocks that have been cut and used over and around the fortress. When the fortification walls were examined, it was observed that the remains in different locations had different workmanship.

The first thing that draws attention at first sight on the fortification walls of Kurmizak Fortress is that there is two different construction techniques. The first one is the ones built with small size cutting blocks using mortar and built in the Islamic period. The second is the walls of the Urartian period, which were built with very large size (Cyclopic) stones, without mortar, located to the east and southwest of the fortress (Maas, 2012, p. 138; Caner, Parliti and Tosun, 2020, p. 118-119). This idea is supported not only by the fortification walls with cyclopic blocks, but also by forming the bedrock of city walls by shaving the parent rock (Photo 3-4). In fact, both the bedrocks of the city walls opened on the parent rock and their workmanship are similar to the Ayanis Fortress Eastern fortification walls (Çilingiroğlu 2001b, p.

25-26), Anzaf Fortress (Çilingiroğlu, 1983, p. 32) and Zivistan Fortress (Maas, 2012, p. 138).

The ceramic repertoire found around the Kurmizak Fortress also points to the Urartian or pre-Urartian culture. Some of the ceramics found in the Kurmizak Fortress show similarities to the Evditepe and Alacahan finds in the Van Lake Basin. It is quite important for the chronology of Kurmizak Fortress that the red slipped ware ceramic groups identified in Evditepe and Alacahan in recent studies have pointed to the Early Iron Age (Özfirat, in press: Fig. Evditepe and Alacahan). While most of the typical bright red slipped and grooved ceramics are similar to those found in the excavations in Elazığ and Malatya Plain, a few examples, which are likely to be imported, show “Bianili/royal” ceramic features¹⁶. Grooved ceramics and bright red slipped ware, known for Keban and Karakaya dam excavations, were identified in Van Fortress Höyük, Ayanis, Yoncatepe, Karagündüz, Dilkaya in the core center of the kingdom (Koroğlu and Konyar, 2005, p. 32-33, Fig. 2:2, 4). It is particularly similar to those found in Körzüt Fortress (Figure. 2), (Tarhan ve Veli, 1976, Lev. IX). Analogues of the high quality Middle Iron Age and Bianili/Royal ceramics, which were associated mostly with elites, were reached in close geography at Mazgirt/Kaleköy (Koroğlu, 1988, p. 45; Koroğlu, 1996, p. 22), Norşuntepe (Hauptmann, 1971, p. 78-79), Yıldıztepe Fortress (Sevin, 1988, p. 460-461, Figs. 39-40) on the northern skirts of Mastar Mountain located on the south of Norşuntepe, at Haraba Höyük (Öğün, 1971, p. 40-42) in the southwest of Palu district, at Habibuşağı (Öğün, 1983, p. 237) in Yazılıkaya Mevkii, 14 km south of Baskil district and at Haroğlu, 12 km northeast of Baskil district. As in Habibuşağı, horizontal grooved and thick red brown slipped, burnished ceramics were reached in Maltepe (Sevin, 1986, p.281). Red slipped wares with grooved rim found in Tülintepe also reflect the typical Urartian culture¹⁷. Identifying ceramics belonging to the Middle Iron Age from Murat Höyük (Özdemir, 2020, p. 275-276, Fig. 6), Zulumtepe, Cankurtaran, Kaleönü, Pınartepe, Haroğlu, Genefik, Yıldıztepe, Norşuntepe (Sevin, 1987, p. 6-12; Danışmaz, 2020, p. 23) and Kurmizak Fortress on the road from Bingöl to Elazığ is not surprising considering Urartu identity. This is so because the ceramics belonging to the Urartian period have been reached in the fortresses located at certain intervals along this road from the center of Van to Erzincan Altintepe.

It is quite important that analogues of these ceramics have been reached in the Kurmizak Fortress, since they play a key role between Erzincan and Elazığ. The most common form features of ceramics found in Kurmizak Fortress are plates, bowls, deep bowls, pots and goblets, decanters-jugs. 5 of them consist of outward-rimmed wares and wares with groove/grooves underneath the outside of the rim (Table 2, Figure 4, 17, 19, 21, 23). The rim part of one of these wares has a slightly

¹⁶ It might be attributed to the distance from the center that the ceramics in the Kurmizak Fortress are poorer than those in the Van Basin (Çilingiroğlu, 2001a, p. 134).

¹⁷ Such vessels found in the excavations were put under protection in the Elazığ museum.

curved edge, but the lower parts of the rim are also grooved (Table 1, Figure 3, 7). The number of wares without grooves, either with extroverted or right-angled rim, is 4 (Table 1, Figure 3, 5; Table 2, Figure 4, 18, 20, 22). The pastes of these well-baked ceramics are either not tempered or partially fine sand, mineral-tempered. They seem to come from a single workshop though their wall thicknesses are thin or medium. Unlike the others, one of the ceramics, of which only a body piece was found, is likely to be of Van origin (Photo 5). Since other ceramics are of the type used in almost every period, it was not possible to date them directly to the Middle Iron Age.

Another small group of finds to be evaluated within the tangible cultural assets of the Urartian culture is metal arrowheads. Ayanis Fortress (Özdemir, and Işıklı, 2017, p. 47-49) and Kayalıdere (Figure. 5a), (Burney, 1966, Plate. XIIa) can be given as examples for the arrowheads similar to the arrowheads found in abundance especially on the slopes of the Kurmizak Fortress (Figure. 5b). Another example is an unearthed embossed stone fragment. There is a great similarity in terms of style between the relief decorated stone fragment (Figure. 6a), (Bilgiç and Ögün, 1964, p. 102, Fig.3), the like of which was found in the storage room No.1 of the Adilcevaz/Kef Fortress, and the relief decorated stone fragment found in the Kurmizak Fortress (Figure. 6b).

Other than all these concrete findings, the geopolitical location and the monumentality of the land on which it was built, which are the main reasons for choosing the fortress, coincided with the Urartian fortress identity. Two square planned water cisterns were found at the southeast end of the fortress. It was observed that the water cisterns were made by carving the bedrock. The earliest use of these cisterns can be given to the Urartu period based on their analogues. The stepped cistern remaining in the citadel of the fortress is located in the southwestern part and the rounded cisterns are in the eastern part. The cisterns, which were formed by deepening with a horizontal stepped tunnel, were reached in Tunceli at Bağın, Mazgirt Fortress and Kaleköy, Rabat, Gelin Odaları, Vosgirt, Kaletepe and in Elazığ at Habibuşağı, Harput, Palu, Deliktaş, Kaleköy, Haroğlu, Karakaş (Koroğlu and Danişmaz, 2018, p. 115-116, Table 1) and Genefik (Hauptmann, 1972, p. 97). Open cisterns have been filled with time. It is possible to see analogues of these cisterns expanding to the bottom in many Urartian fortresses.

The Urartians left behind monumental marks carved into the rocks as their signature. These monumental traces applied mostly outside of the fortresses and near the walls were in the places where the mysterious ritual practices of the Urartians were performed (Konyar, 2008, p. 311; Yücel, 2010, p. 28). The stepped rock workmanship pointing to the open-air worship has been found on the southeast and east slope of the fortress. Rock workmanships showing that liquid libation was applied appear in just above the cisterns on the eastern slope. Also, in the southeast of the fortress, the ritual place was identified, with a square planned bed measuring

0.90x0.90 m, carved into the bedrock, and a round-shaped pedestal hole in the middle, which was also carved into the bedrock. Although this structure, of which depth is 0.12 m, is probably a libation area (Sacred Area) where rituals related to the Urartu religion were performed, the pit in the middle should have been a nest where the tree of life or stele was seated (Photo 6). In a way, four unwritten steles erected on four pedestal stones with a length of 1 m, a width of 70 cm, and a depth of 20 cm, which have been found just east of the No. 1 Royal tombs in Erzincan, Altıntepe, should have served the similar purpose with the round altar (Özgüç, 1969, p. 43; Yücel, 2010, p.16, 40) with a diameter of 0.50 m, where a tree of life was placed and libated. The unearthing of stelae at Kayalidere in Varto that are similar to the stelae without inscriptions at Altıntepe has played a key role in understanding the westward spread of Urartu. Seven stelae and tablements were unearthed in the southeast of the multi-roomed rock tomb to the south of Kayalidere Fortress, although it is not known how many there are in total. As in Altıntepe, the stelae here are associated with tombs as well (Erdoğan, Erçek and Şen, 2020, p. 30, Fig. 10-11). In recent studies, findings similar to the stele slot in the Kurmizak Fortress have been reached. The most important of these is the Analıkız East Niche Stele Slot. In the center of this niche, there is a 145x145 cm square bed carved into the bedrock. And, in the center of this bed, there is a stele slot carved into the bedrock at a depth of 25 cm and measuring 70x45 cm (Genç, and Konyar, 2019, p. 4, Fig. 10). Tirmet/Alazlı, which is 25 km east of Muş, can be given as another example of written stele that can fit in the stele slot located in Kurmizak Fortress. It is observed that the stele in question, which narrates the expedition of King Minua in this place on the road route to Keban, is located in a place where the upright hole is opened (Biber, Işık and Erdoğan, 2012, p. 86-87, Fig. 3; Biber, Işık and Erdoğan, 2015, p. 82-84, Fig. 1).

In the immediate vicinity of the stepped cistern, there is also a small area in the high part of the fortress flattened by carving the parent rock. This area should have served, in a way, as a ritual terrace with its height in comparison to the section where it is located. It is possible to see a similar area in Palu fortress (Katar, 2018, p. 110). In the citadel of the fortress, there are small and large signs and niches formed by carving the parent rocks in the highest part. Some of them should have been used for religious purposes and some of them as architectural elements. It is possible to see similar examples in many Urartian centers.

Architectural lines with a rectangular plan that appear in the spring on the opposite slope to the east of the fortress can be distinguished. These structures, which do not allow for investigation due to dense grass and soil, can be considered as “*Outer Town*”. Detailed information about the main and side roads could not be obtained from the foundation traces on the surface. In regard to urban planning, there might be an outer town such as Körzüt, Norgüh, Karmir-Blur, Dutschgag, Zernaki

(?)¹⁸ and Ayanis. In the outer towns, which are parallel to the fortresses in these centers, the structures were built on the sides of the wide streets opening to the main street and having structures around them. The small finds unearthed in the outer cities are very different from those found in the fortress possibly belonging to the ruling elite. It is possible to understand from the example of Ayanis that the finds obtained here are mostly used in daily work and their quality is lower than those found in the fortress (Çilingiroğlu and Derin, 2000, p. 401).

Conclusion

The Urartu kingdom built similar stonemasonry walls, rock carved cisterns, and worship areas in the fortresses away from the center. It is possible to see similar practices in the centers from the Urartians in Elazığ-Malatya and Tunceli. Studies conducted in recent years reveal that the number of these centers is much more than that has been known. The centers in question must have been connected to Elazığ through Tunceli with road networks and accommodation facilities. Urartian engineers often used the transportation passages provided by nature in the selection of roads reaching distant lands. In other parts, we see that construction activities, where labor is spent more, are implemented.

It is possible to make mention of a road route that reaches from the royal center of Urartu, Van-Tushpa to Kurmizak. We understand this primarily from the places where the inscriptions are located and from the writings on them. For example, Minua put down on the inscription of Bağın and Palu that he overcame the Euphrates, reached the Elazığ and Tunceli geography, and his struggle to obtain the Murat Basin and gain a new area to be exploited (Sevim, 2007, p. 24-26). Later, the inscription of Izoli/Tumiški (Habibuşağı) of Sarduri II on the Euphrates (Danışmaz, 2020, p. 22) and the inscription on the front face of the Kaleköy Rock tomb of Rusa II within the borders of Mazgirt follow. Apart from the inscriptions, archaeological ruins also give important clues about the route. The ruins left behind by the Urartians indicate that the road from Van, the capital of the kingdom, followed the shore and reached Körzüt in the north (Tarhan and Sevin, 1976, p. 275, Plate 1). The road, which turns west later, reaches Muş Plain, then Palu and Tunceli, through Erciş (Gökce, Genç and Kaçmaz Levent, 2019, p. 336, Map 1), Patnos and Malazgirt Plain, respectively, through Keçikıran. The Murat River merged with the Peri Water in Tunceli should have provided a natural way for the Urartians. Bağın, Mazgirt, Kaleköy, Izoli/Tumiški (Habibuşağı) and Palu fortresses built on the river should point to the main road of the kingdom opening to the west (Yapıcı, 2004, p. 14). Another source showing the mentioned road route is the archaeological remains such as accommodation stations, bridges, historical roads, watchtowers/outposts¹⁹.

¹⁸ The outer town settlement of Zernaki Tepe bears the traces of the Persian and Hellenistic periods rather than the Urartian period, see: Genç, 2018, p. 184-192.

¹⁹ There should be lakes within the network of transportation routes of the Urartu kingdom. This will be clarified in the archaeological studies to be carried out in the following years.

Among these remains, Koroğlu has defined Palu and Harput as state centers; Haroğlu, Tanrıvermiş, Yıldıztepe, Genefik, Bağın, Kaleköy, Perisu, Mazgirt, Eski Pertek, Til Kale, Deliktaş as fortresses; İzoli/Tumiški (Habibuşağı), Maltepe, Baskil/Kaleköy as border outposts; Cankurtaran, Zülümtepe, Bingöl Fortress, Bahçecik, Norşuntepe as accommodation stations (Koroğlu, 1988, p. 34).

Kurmizak Fortress, which offers a rich Middle Age settlement and rich Urartian period ruins though it was heavily damaged by earthquakes, is located exactly where this road is edged in Tunceli. The natural roads leading to the Altınova Plain, the high mountain area on which it stands, and the cliff on which it is built indicate that it is strategically located at an important point. With this feature, it offers a safe military headquarters and a collection and transition fortress in the reliable transportation of underground and aboveground wealth obtained from the north of Tunceli to the capital. This is so because it is understood that the fortress had a very strong fortification in terms of security during the Urartian period. Apart from the visible walls around the fortress that might belong to the city walls, the stepped support walls on the slope together with the foundation bedrocks made for the walls, open-air worship areas, the stepped cistern and round-rimmed cisterns, the royal and local terracotta pot pieces indicate that it is a strategic fortress. In fact, there is a possibility that it might be the center (Sevin, 2005, p. 383) of the local state (Şupa), which has been sought by Sevin in the northwest, within the borders of Tunceli. The reason is that for the time being, this place has the title of the most fortified and most magnificent fortress that has been identified in all aspects in the region. However, Kurmizak, which has been the scene of a strong settlement belonging to the Middle Ages and the Middle Iron Age, is being damaged by nature and human hands every day.

References

- Arutjunjan, N.V. (1985). *Toponimika Urartu. Churritiy i Urarty I/ The Toponymy of Urartu: Hurrian and Urartian I*, Izdatel'stvo Akademii Nauk Armjanskoj SSR, Erevan.
- Biber, H., Işık, K. & Erdoğan, S. (2012). A New Urartian Stele Fragment from Alazlı/Tirmet (Province of Muş). *Armanian Journal of Near Eastern Studies, Vol. VII, Issue. 1*, 86-98.
- Biber, H., Işık, K. & Erdoğan, S. (2015). The Story of Tirmet Stele (Reconstruction of Tirmet Stele in the Light of New Stele Fragments). *Armenian Journal of Near Eastern Studies, Vol. IX, Issue. 2*, 82-91.
- Bilgiç, E. & Öğün, B. (1964). 1964 Adilcevaz Kazıları Hakkında. *Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı: XIII-2*, Ajans- Türk Matbaası, Ankara, 102-105.
- Burney, C.A. (1966). A First Season of Excavations at the Urartian Citadel of Kayalidere. *Anatolian Studies, Vol. 16*, 55-111.

- Burney, C.A. (2012). The Economy of Urartu- Probabilities and Problems. *Biainili-Urartu, Acta Iranica 51, Peeters, 53-60.*
- Caner, E., Parliti, U. & Tosun, M. (2020). Arkeolojik Araştırmalarda Kurumsal Devlet Kimliğinin Kent Mimari Silueti Üzerindeki Etkilerine Bir Örnek: Urartu Kale Kentleri. In. M. Adak (Ed.), *Geçmişten Günümüze Tarih Araştırmaları*, Gazi Kitabevi, 111-136.
- Çevik, Ö. (2009). İskân Yeri Seçiminde Bilişsel Faktörlerin Olası Rolü: Rusa'nın Eiduru (Süphan) Dağı Önündeki Kenti-Ayanis. In. H Sağlamtimur (Ed.), *Altan Çilingiroğlu'na Armağan Yukarı Deniz Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat*, (pp. 195-202). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Çilingiroğlu, A. (1983). Urartu Sur Duvarları Üzerine Düşünceler. *Ege Üniversitesi Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi II*, İzmir, 28-37.
- Çilingiroğlu, A. (2001a). *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*. İzmir: Yaşam Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınevi.
- Çilingiroğlu, A. (2001b). Military Architecture. In. A. Çilingiroğlu and M. Salvini (Eds.), *Documenta Asiana VI, Ayanis I, Ten Years Excavations at Rusahinili Eiduru- kai 1989-1998*, (pp. 25-36), Roma.
- Çilingiroğlu, A. & Derin, Z. (2000). Ayanis Kalesi Kazıları 1998. *21. Kazı Sonuçları Toplantısı, Vol. 1*, Ankara, 397- 408.
- Danık, E. (2005). Pertek Kalesi. *Vakıflar Dergisi, Vol. 29*, 397-428.
- Danışmaz, H. (2018a). Palu Kalesi'ndeki Urartu Kaya İşaretleri. *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Uluslararası Palu Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Vol. 1*, 193-199.
- Danışmaz, H. (2018b). *Arkeolojik Veriler Çerçevesinde Urartu Krallığı'nın Eyalet Sistemi*. İstanbul University, Institute of Social Sciences, Department of History, Section of Ancient History, Unpublished Doctoral Thesis.
- Danışmaz, H. (2020). *Urartu Krallığı, Yönetim ve Organizasyon*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Danışmaz, H. & Konyar, E. (2021). Diauehi and Urartian Tribal Centers in the Context of the Urartian Administration System. *Anatolian Research 23*, 1-10.
- Diakonoff, I.M. (1985). Media. *Cambridge Ancient History I, II*, 36-149.
- Erdem, A.Ü. (2011). Doğu Anadolu'nun Demir Çağı Aşiretleri. *TÜBA-AR 14*, 59-68.
- Erdem, A.Ü. & Batmaz, A. (2008). Contributions of the Ayanis Fortress to Iron Age Chronology. *Ancient Near Eastern Studies XLV*, 69-90.

- Erdoğan, S. (2014). Urartu Egemenliğinin Yukarı Fırat Bölgesi'ndeki Tarihsel Gelişimi. *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 3, Issue: 5, 7-36.
- Erdoğan, S., Erçek, M. & Şen, M. (2020). Kayalıdere Kalesi 2018-2019 Yılı Kurtarma Kazıları: İlk Notlar. *Aras Türkiye Eski Yakın Doğu Araştırmaları Dergisi* (2), 19-37.
- Genç, B. (2018). A Review of Zernaki Tepe. In. A. Çilingiroğlu, K. Köroğlu, Z. Çulha, and G. Öncü (Eds.), *Urartians: A Civilization in the Eastern Anatolia. The Proceedings of the 1st International Symposium held at İstanbul in 13-15 October, 2014*, İstanbul: Rezan Has Museum, 183-194.
- Genç, B. & Konyar, E. (2019). Van Kalesi Analıkız Yapısı: İşlev ve Kronolojisine Dair Bir Değerlendirme. *Anatolian Research*, 22, 1-23.
- Gökce, B., Genç, B. & Kaçmaz Levent, E. (2019). Arkeolojik ve Epigrafik Bulgular Işığında Van Gölü Havzası Urartu Dönemi Yol Güzergâhları 2017 Yılı Yüze Araştırması: Tuşba ve Muradiye İlçeleri Çalışmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 36 (1)*, Ankara, 327-342.
- Grayson, A.K. (1987). *Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia BC (To 1115 BC)*. The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods Vol. 1, University of Toronto Press, Toronto, Buffalo, London.
- Grayson, A.K. (2002). *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (1114-859 BC)*. The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods Vol. 2, University of Toronto Press, Toronto, Buffalo, London.
- Işıklı, M. & Caner, E. (2014). Doğu Anadolu Yaylasında Görkemli Bir Kültürel Miras Ayanis Urartu Kalesi. *TAC, Mimarlık Arkeoloji Kültür Sanat Dergisi*, Vol.4, 28-37.
- Maas, H. (2012). *Zwischen Van and Sevan-See: Untersuchungen zur Bautechnik früh und Mitteleisenzeitlicher Befestigungsanlagen*, Wissenschaftliche Arbeit zur Erlangung des Magistergrades der Vorderasiatischen Archaologie an der Ludwig Maximilians Universität München, Master Thesis.
- Hauptmann, H. (1971). Norşun Tepe Kazısı, 1969. *Keban Projesi 1969 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Series: I, No: 2, Ankara, 71-80.
- Hauptmann, H. (1972). Norşun Tepe Kazısı, 1970. *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Series: I, No: 3, Ankara, 87-101.

- Herece, E.İ. & Acar, Ş. (2016). Pertek (Tunceli) Dolayının Üst Kretase-Tersiyer Jeolojisi/Stratigrafisi. *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, Vol. 153, 1-43.
- Işık, K. (2015). *Urartu Yazılı Kaynaklarında Geçen Yer Adları ve Lokalizasyonları*. Yüzüncü Yıl University, Institute of Social Sciences, Department of Archaeology, Unpublished Doctoral Thesis.
- Kalkan, H. (2008). *M.Ö. 6-4. Yüzyıllarda Doğu Anadolu: Arkeolojik Veriler Işığında Tarihsel ve Kültürel Değerlendirme*, Ege University, Institute of Social Sciences, Department of Classical Archaeology, Unpublished Doctoral Thesis, İzmir.
- Karaosmanoğlu, M. & Korucu, H. (2015). Erzincan Altıntepe Kalesi. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Vol. 35, 36-59.
- Katar, M. 2018. Göğe Baş Uzatmış Bir Kale, Şebeteria (Palu Kalesi ve Palu Kalesi'ndeki Urartu İzleri). *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Uluslararası Palu Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Vol. 1, 103-112.
- Konyar, E. (2008). Urartu Coğrafyasında "anıtsal kaya işaretleri" İşlevleri Üzerine Etno-Arkeolojik Bir Yaklaşım. In. T. Tarhan, A. Tibet and E. Konyar (Eds.), *Muhibbe Darga Armağanı*, Sadberk Hanım Müzesi Yayını, İstanbul, 311-320.
- Köroğlu, K. (1988). *Urartu Devleti'nin Güney Batı Yayılımı*. İstanbul University, Faculty of Letters, Institute of Social Sciences, Department of Ancient History, İstanbul.
- Köroğlu, K. (1996). *Urartu Krallığı Döneminde Elâzığ (Alzi) ve Çevresi*, İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.
- Köroğlu, K. & Konyar, E. (2005). Van Gölü Havzası'nda Erken Demir Çağı Problemi. *Arkeoloji ve Sanat* 119, 25-38.
- Köroğlu, K. & Danışmaz, H. (2018). The Origin of Stepped Rock-Cut Tunnels in Eastern Anatolia. *Ancient Near Eastern Studies* 55, 107-124.
- Köroğlu, K. & Dinçol, M.A. (1989). Palu Yazıtı Üzerine Bir Not. *Anadolu Araştırmaları XI*, 123-129.
- Kroll, S. (2015). Archaeology Between Urartu and The Achaemenids. In. M. Işıklı, and B. Can (Eds.), *Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu Bildiriler II*, (pp. 110-117), Cambridge Scholars Publishing.
- Kuvañç, R. (2017). Urartu Krallığı'nın İlk Devlet Yatırımı Sardurburç Yapısı Urartu Taş Ocakçılığına İlişkin Gözlemler. *Anadolu Araştırmaları*, Sayı. 20, 115-134.

- Marro, C. (2004). Upper Mesopotamia and the Caucasus: An Essay on the Evolution of Routes and Road Networks from the Old Assyrian Kingdom to the Ottoman Empire. *Ancient Near Eastern Studies Supplement 12, A View from the Highlands Archaeological Studies in Honour of Charles Burney, Peeters*, 91-120.
- Öğün, B. (1971). Haraba Kazıları, 1969. *Keban Projesi 1969 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Series: I, No: 2, Ankara, 39- 42.
- Öğün, B. (1983). Habibuşağı Kazısı, 1982. *V. Kazı Sonuçları Toplantısı*, İstanbul, 237- 238.
- Özdemir, A. (2019). Murat Tepe’de Ele Geçen Urartu Dönemi Metal Eserleri. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, vol. 9, Issue. 18, 731-749.
- Özdemir, A. (2020). Murat Höyük 2019 Excavation: A Preliminary Report. *SDU Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*, no. 51, 272-287.
- Özdemir, M.A. & Işıklı, M. (2017). Van Ayanis Kalesinden Ele Geçen Ok Uçları Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *MASROP*, Vol. 8, Issue. 10-11, 46-62.
- Özgüç, T. (1969). *Altın-tepe II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özfirat, A. (In Press). A Settlement Complex at Ernis (Ünseli) on the northern shore of Lake Van: From the Early Bronze (Kura-Araxes) to the Late Iron Age (Achaemenid). In. M. Cultraro (Ed.), *South Caucasus and Beyond*.
- Parlıtı, U., Öncel, K. & Parlıtı, N. (2017). Doğu Anadolu Bölgesi’nde Arkeolojik Açıldan Az Bilinen Bir Yöre: Tunceli. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 7(2), 343-363.
- Piotrovsky, B.B. (1969). *The Ancient Civilization of Urartu*, Geneva: Cowles Book.
- Salvini, M. (2005). Studi Preparatori per il ‘Corpus dei Testi Urartei’. *Ricerche del 2004 e 2005 in Turchia Orientale. Studi Micenei ed Egeo- Anatolici/SMEA* 47, (CTU I: no. A 12-6; s.t: 7), 257-272.
- Salvini, M. (2006). *Urartu Tarihi ve Kültürü*, Belgin Aksoy (Trans.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Schäfer, H.P. (1977). Die Inschrift Rusa II. Argıştehinis in Mazgirt-Kaleköy (UKN 279 = HChl 127). *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici/SMEA* 18, 249-268.
- Sevim, İ. (2007). *Tunceli Bölgesi’ndeki Urartu Kalıntıları*. Dicle University, Institute of Social Sciences, Department of Archaeology, Unpublished Master Thesis.

- Sevin, N.A., Sevin, V. & Kalsen, H. (2008). Harput İç Kale Mahalle Kazısı: Osmanlı'ya Arkeolojik Bir Yaklaşım (İlk Sonuçlar). *Belleten LXXII*, 629-641.
- Sevin, V. (1986). Malatya- Elazığ- Bingöl İlleri Yüzey Araştırması, 1985. *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 279-300.
- Sevin, V. (1987). Elâzığ-Bingöl İlleri Yüzey Araştırması 1986. *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Vol. II*, Ankara, 1-44.
- Sevin, V. (1988). Elazığ-Bingöl Araştırması, 1987. *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 451-501.
- Sevin, V. (1989). Urartular'a Ait Dünyanın En Eski Karayolu. *Anadolu Araştırmaları XI, Edebiyat Fakültesi Basımevi*, İstanbul, 47-65.
- Sevin, V. (1991). Urartu'nun Güneybatı Yayılımı Üzerine Yeni Gözlemler. In. A. Çilingiroğlu, and D.H. French (Eds.), *Anatolian Iron Ages: The Proceedings of the Second Anatolian Iron Ages Colloquium Held at İzmir 4-8 May 1987*, (pp. 97-112), Oxford.
- Sevin, V. (2005). Elazığ/Bahçecik Yazıtı ve Urartu Eyalet Sistemi Üzerine Düşünceler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Vol. 15, Issue: 2*, 379-384.
- Sevin, V. (2012). Van Bölgesinde Post-Urartu Dönemi: Yıkıntılar Üzerine Yeni Bir Yaşam. *Belleten, Vol. LXXVI, Issue: 276*, 351-372.
- Şentürk, M. (1993). *Urartular Döneminde Elazığ*, Fırat University, Institute of Social Sciences, Department of History, Unpublished Master Thesis, Elazığ.
- Tan, A. (2020). Urartu Krallığı'nda Tehcir Uygulamaları ve Toplumsal Yapıya Etkileri. In. İ. Albayrak (Ed.), *Eski Yakındoğu'da Sürgünler*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 181-238.
- Tarhan, M.T. & Sevin, V. (1976). Van Bölgesinde Urartu Araştırmaları (I): Askerî ve Sivil Mimariye Ait Yeni Gözlemler. *Anadolu Araştırmaları, Vol. 4*, 273-347.
- Ünsal, V. (2008). Urartu Krallığı'nın Kuzeybatı Seferleri. *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi 3/5*, 9-32.
- Van Loon, M.N. (1966). *Urartian Art: Its Distinctive Traits In The Lights of New Excavations*, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, İstanbul.
- Yapıcı, S. (2004). *Palu (Tarih-Kültür-İdari ve Sosyal Yapı)*, Elazığ: Anıl Matbaası.
- Yıldırım, R. (1994). Urartu'nun Batı Bölgesi, *XI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 287-293.

Yücel, Ç. (2010). *Urartu Dini ve Tapınım Sistemleri*. Dicle University, Institute of Social Sciences, Department of Archaeology, Unpublished Master Thesis, Diyarbakır.

<http://yerbilimleri.mta.gov.tr/anasayfa.aspx> (09.10.2019).

PLATES



Map. 1: Road network from Kurmizak Fortress and Tushpa.

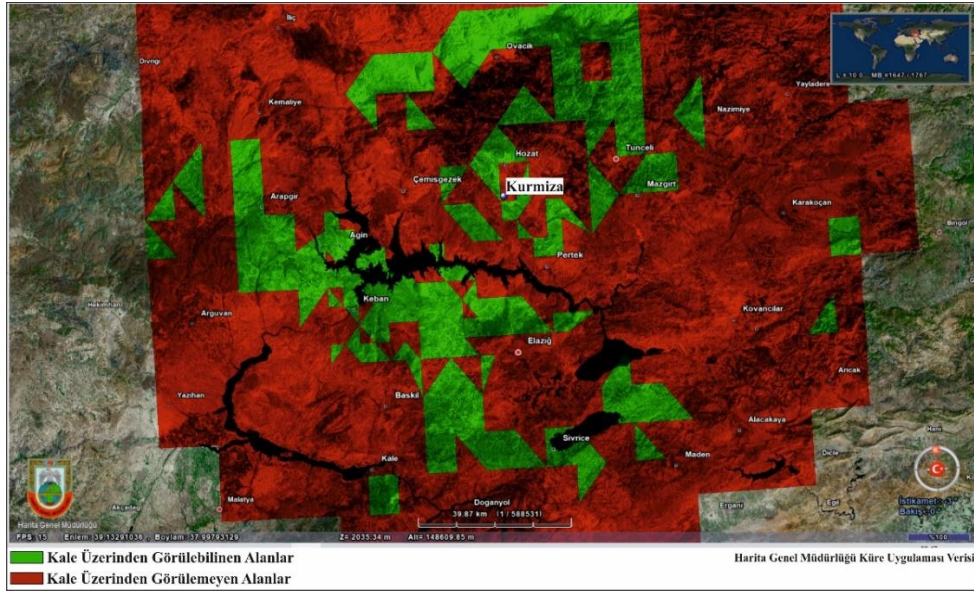


Photo. 1: General View from the Kurmizak Fortress.



Photo. 2: Prehistoric tools found in the Kurmizak Fortress.



Photo. 3: The East Fortification Walls and the city wall bed on the parent rock.



Photo. 4: City wall beds in the southeast of the fortress.

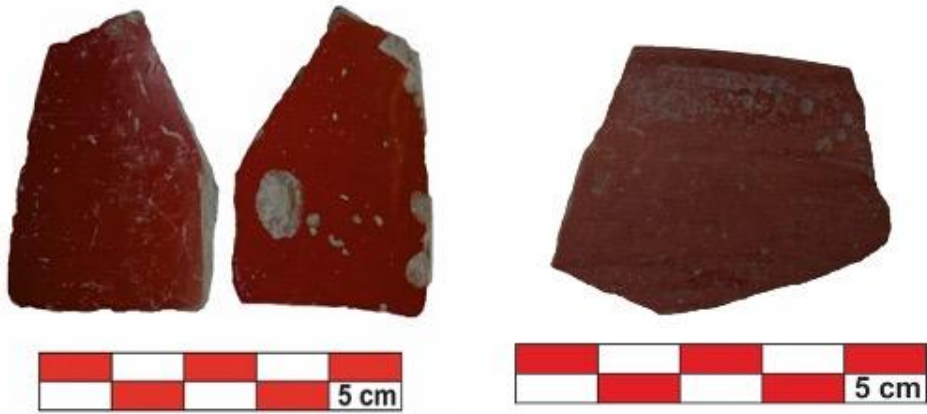


Photo. 5: Sample of “*Bianili*” ceramic found in the Kurmizak Fortress.



Photo. 6: The Sacred Area in the east of the fortress.

No	Code and Drawing No	Paste	Rim Diameter	Decoration	Definition
	Form	Outer Slip	Bottom Diameter	Baking	
	Tempered with	Inner Slip	Height	Made of	

1.	01	Reddish brown 2,5 YR 6/4V	15 cm	None	Sears are seen while descending from the body to the bottom.	
	Bowl	Reddish brown 2,5 YR 6/4	-	Medium		
	Sand, dense lime	Reddish brown 2,5 YR 6/4	6,3 cm	Wheel		
2.	02	Brownish red 2,5 YR 5/6	20 cm	None	-	
	Jug	Brownish red 2,5 YR 5/6	7 cm	Medium		

	Coarse sand, lime	Brownish red 2,5 YR 5/6		Wheel		
3.	03	Brownish red 2,5 YR 5/6	24 cm	None	-	
	Deep bowl	Brownish red 2,5 YR 5/6	-	Medium		
	Sand, coarse lime	Brownish red 2,5 YR 5/6	3,2 cm	Wheel		
4.	04	Light brown 10YR 5/3	10 cm	None	-	
	Jug	Light brown 10YR 5/3	-	Medium		
	Sand, mica, lime	Light brown 10YR 5/3	5,8 cm	Wheel		
5.	05	Light red 2,5 YR 6/6	15 cm	None	-	
	Jug	Red 10 R 5/6	-	Medium		
	Sand, dense lime	Red 10 R 5/6	4,6	Wheel		
6.	06	Dark brown 10YR 5/4	10 cm	None	-	
	Pot	Red 2,5 YR 6/6	-	Medium		
	Coarse sand, mica	Light brown 10 YR 7/3	4cm	Wheel		
7.	07	Red 2,5 YR 5/6	15 cm	None	-	
	Bowl	Red 10 R 5/6	-	Medium		
	Coarse sand, lime	Red 10 R 5/6	4,5 cm	Wheel		
8.	08	Red 2,5 YR 4/6	7 cm	None	-	
	Jug	Reddish Brown 5YR 5/4	-	Medium		
	Coarse sand, lime	Reddish Brown	4,6 cm	Wheel		

		2,5 YR 4/6				
9.	09	Pinkish red 5YR 7/4	7 cm	None	Red 2,5 YR 5/6 paint is seen just below the rim of the ceramic.	
	Jug	Pink 7,5 YR 7/3	-	Well		
	Sand, lime	Pink 7,5 YR 7/3	4 cm	Wheel		
10.	10	Dark brown 2,5YR 4/3	15 cm	None	-	
	Jug	Dark brown 10 R 3/2	-	Medium		
	Sand	Faint/not visible	4 cm	Wheel		
11.	11	Dark brown 5 YR 3/3	-	Availabl e	There is Groove, zigzag notch decoratio n on the body.	
	Body piece	Red10 R 5/4	-	Medium		
	Dense lime, sand	Light brown 7,5 YR 6/3	6,7 cm			
12.	12	Red 2,5 YR 5/6	-	Availabl e	'S' shaped paste insertion is visible on the handle.	
	Handle piece	Light red 2,5 YR 6/4	-	Medium		
	Sand, lime	Light red 2,5 YR 6/4	6,5 cm	Wheel		

Table. 1: 1st study of the Munsell color chart of terracotta pots found in Kurmizak.

No	Code and Drawing No	Paste	Rim Diameter	Decoration	Definition
	Form	Outer Lining	Bottom Diameter	Baking	
	Tempered with	Inner Lining	Height	Made of	

13.	1	Brown 5 YR 5/4	21 cm	None	
-----	---	-------------------	-------	------	--

	Plate	Red 10 R 5/6	-	Medium	-
	Sand, lime	Light red 2,5 YR 6/6	2,3 cm	Wheel	
14.	2	Light red 2,5 YR 6/6	15 cm	None	-
	Bowl	Red 10R 5/6	-	Medium	
	Sand, lime	Red 10R 5/6	6,5 cm	Wheel	
15.	3	Reddish Brown 5 YR 4/6	-	None	-
	-	Dark brown 5 YR 4/3	14 cm	Medium	
	Sand, lime	Light gray 10 YR 7/2	5 cm	Wheel	
16.	4	Brown 5 YR 5/6	-	Available	Groove decorations are seen.
	-	Red 2,5 YR 6/6	17 cm	Ill	
	Sand, coarse, dense lime	Pink 5 YR7/4	8,7 cm	Wheel	
17.	5	Red 2,5 YR 4/6	22 cm	Available	As it descends from the rim to the body, groove decorations are seen one under the other.
	Pot	Red 10 R 4/6	-	Medium	
	Sand	Red 10 R 4/6	5,4 cm	Wheel	
18.	6	Reddish Brown 10 R 4/3	18 cm	Available	As it descends from the rim

	Pot	Dark red 10 R 4/6	-	Medium	to the body, one row of groove decoration is seen.
	Lime	Dark red 10 R 4/6	3.9 cm	Wheel	
19.	7	Red 2,5 YR 6/6	17 cm	Available	Grooves and sears marks can be seen on the outer part of the ceramic.
	Bowl	Light red 2,5 YR 5/6	-	Medium	
	Sand	Red 2,5 YR 6/6	4.9 cm	Wheel	
20.	8	Red 2,5 YR 5/8	5 cm	None	-
	Goblet/Decanter- Jug	Light red 2,5 YR 6/6	-	Medium	
	Lime, sand	Light red 2,5 YR 6/6	3.5 cm	Wheel	
21.	9	Red 2,5 YR 5/8	14 cm	Available	Grooved rim.
	Bowl	Pink 2,5 YR 7/6	-	Medium	
	Sand	Pink 2,5 YR 7/6	3.8 cm	Wheel	
22.	10	Dark red 10 R 4/6	12 cm	None	-
	Jug	Red 10 R 4/6	-	Well	
	Fine sand	Red 10 R 4/6	2.6 cm	Wheel	
23.	11	Red 2,5 YR 6/6	10 cm	None	-
	Bowl	Red 10 R 4/8	-	Very well	
	Fine sand	Red 10 R 4/8	3.5 cm	Wheel	

Table. 2: 2nd study of the Munsell color chart of terracotta pots recovered in Kurmizak.

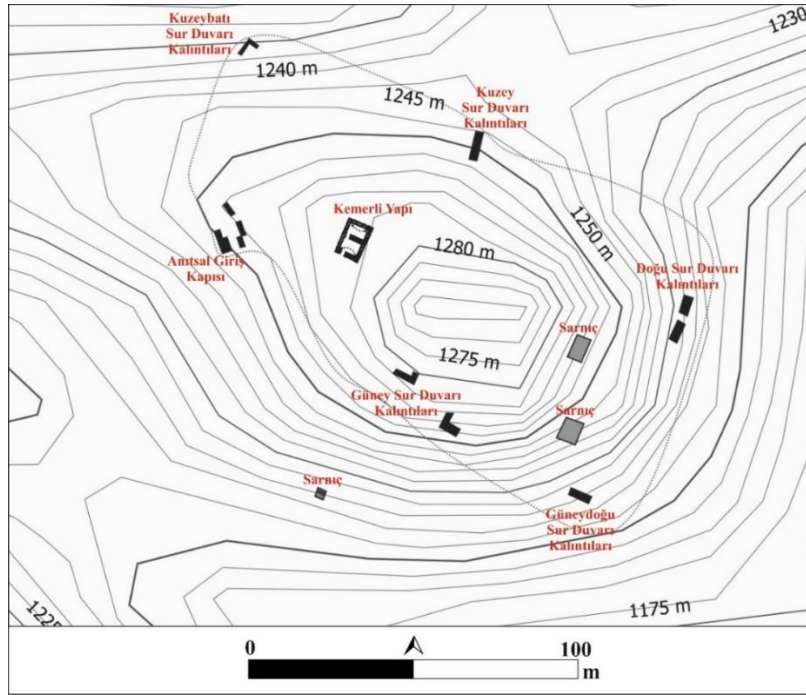


Figure. 1: Kurmizak Fortress layout plan.

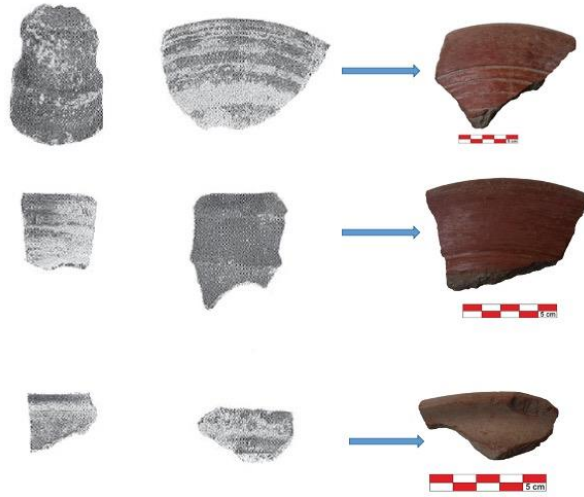


Figure. 2: Urartian ceramics found in the Körzüt Fortress (Tarhan and Sevin, 1976, Lev. IX).

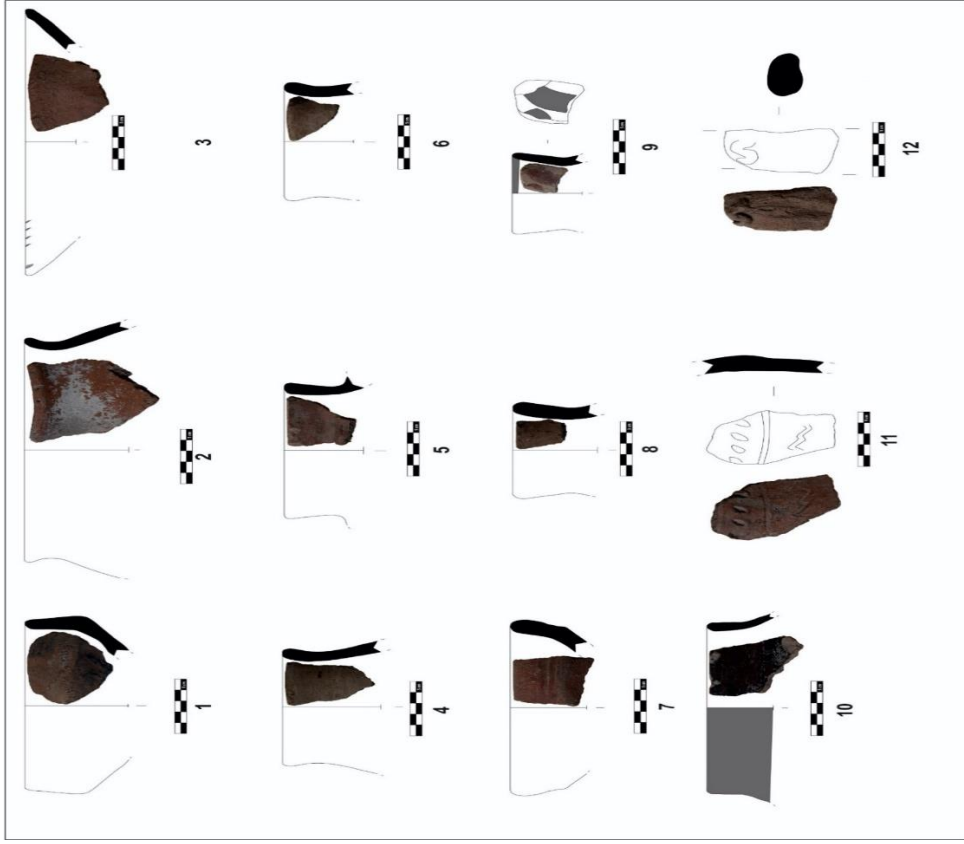


Figure. 3: Terracotta pots and their drawings in Munsell color chart 1.

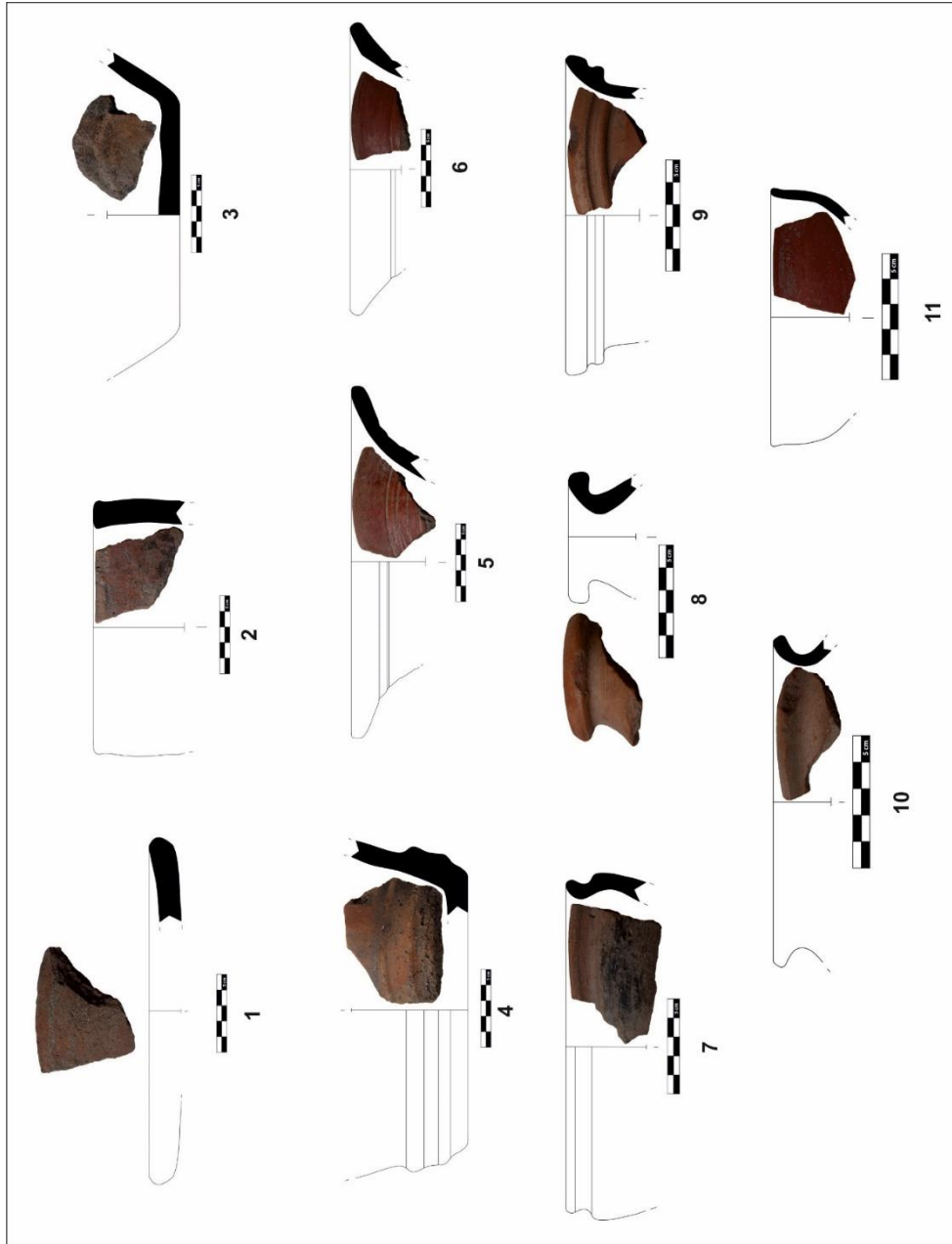


Figure. 4: Terracotta pots and their drawings in Munsell color chart 2.

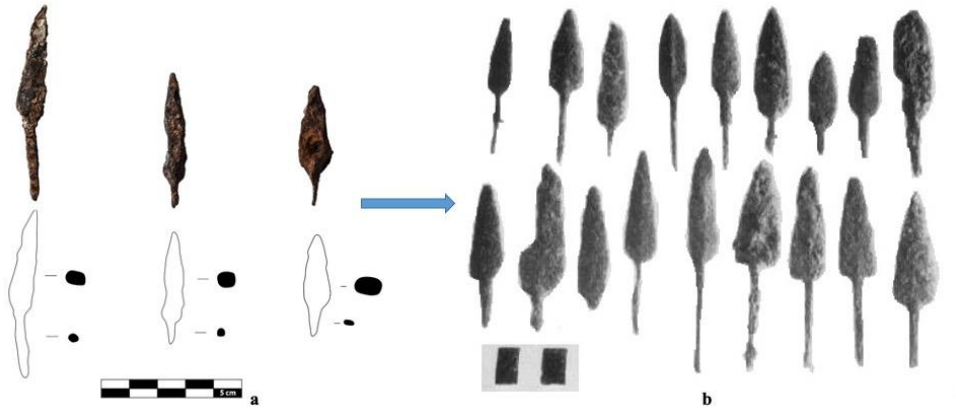


Figure. 5: a. Arrowheads found in the Kurmizak Fortress; b. Arrowheads found in Kayalidere (Burney, 1966, Plate. XIIIa);

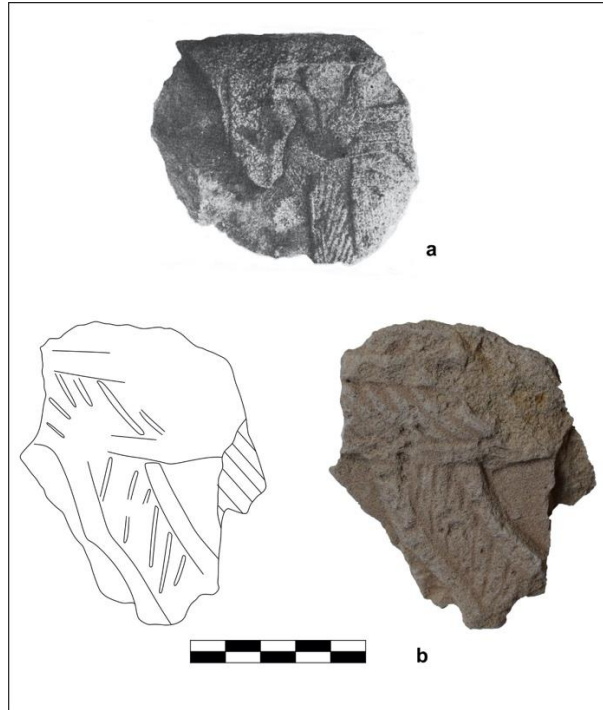


Figure. 6: a. Embossed stone fragment from the Adilcevaz/Kef Fortress (Bilgiç and Ögün, 1964, p. 102, Fig. 3); b. Embossed stone fragment from the Kurmizak Fortress.

Katkı Oranı Beyanı

Makalenin yazarları, makaleye eşit oranda katkı sağlamışlardır.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarları bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.



İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
e-ISSN: 2147-6152
Yıl 10, Sayı 27, Temmuz 2021

Makale Adı /Article Name

Sâmî Göçlerinin, Arap Dili
Melekesinin Korunması ve Gelişmesi
Sürecindeki Etkileri*

The Influence of Semitic Migrations
on The Preservation and
Development of The Arabic Language
Faculty

Yazar/Author

Nurullah İRVEN

Arş. Gör., İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, irvennurullah@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8997-8835

Yayın Bilgisi/Article Information

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 21.06.2021

Kabul Tarihi: 28.016.2021

Yayın Tarihi: 31.07.2021

Sayfa Aralığı: 57-82

Kaynak Gösterme/Citation

İrven, Nurullah (2021). "Sâmî Göçlerinin, Arap Dili Melekesinin Korunması ve Gelişmesi Sürecindeki Etkileri", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 27, s. 57-82.

(Bu makale, yazar beyanına göre, TR DİZİN tarafından öngörülen "ETİK KURUL ONAYI" gerektirmemektedir.)

* Bu makale, "Nedensellik Bağlamında Arap Dili ve Belagatının Doğuşu ve Gelişimi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

ÖZ

Arap dili, çok derin geçmişe sahip, dillerdendir. Sami dil ailesinden olan Arap dili, kendi grubunun içindeki, neredeyse tüm dilsel hususiyetleri barındırmasıyla, farklı bir yere sahiptir. Cahiliye şiirlerinin söylendiği dönemde, Hicâz ve Necid bölgeleri en fasih Arapçanın kullanıldığı yerlerdi. Buralarda Yemen tarafından gelen, Kahtâni Araplar ile Arap Yarımadasının kuzeyinden gelen, Adnânî Araplar yaşamaktaydı. Adnânî ve Kahtâni Arapların kullandıkları dil, Cahiliye döneminde edebi sahada birleşmişti. Bu da Kureyş lehçesidir. Kureyş lehçesi, Arapların, diğer Arap lehçelerindeki, güzel kelime ve terkipleri, kendinde toplamasıyla adeta, anonim bir dil halini almıştı. Arap dili, Kur'an-ı Kerim'in, belagat mucizesi olarak nüzulüyle birlikte, varmış olduğu edebi zirve halinin, ulaşılmaz seviyesini yaşamıştır. Edebi yönden bu müthiş seviye, ilk olarak, Cahiliye dönemi insanında görüldüğü bilinmektedir. Arapçanın ulaşılmış olduğu, bu üstün meziyetin meydana gelmesinde, bir takım faktörlerin varlığı, söz konusudur. Arap dilinin korunma ve gelişim sürecinde, coğrafi, iklimsel, jeolojik gibi bir takım etkenler öne çıkmaktadır. Yine tarihî geçmişe baktığımızda, kültürel ve sosyal hareketlerin de bu anlamda, etkilerinin olduğunu söyleyebiliriz. Sosyal hareketliliğin en önemli unsuru olarak, Sâmî kavimlerin göçlerini göstermek mümkündür. Tüm bu faktörleri, iç ve dış etkenler olarak değerlendirebiliriz. Bunların hepsini, tek platformda değerlendirmek, bu çalışmamızın hacminden çok daha fazla olabileceğinden, mevzuyu kısmen ele almayı, uygun bulduk. Bu itibarla çalışmamız, dış etken olarak değerlendirdiğimiz Sâmî göçlerinin, Arap dili melekесinin korunması ve gelişmesi sürecindeki etkilerini, ele almaktadır.

Anahtar kelimeler: Sami Göçler, Sami Diller, Arap Dili Melekесi, Cahiliye Dönemi, Kureyş Lehçesi.

ABSTRACT

Arabic language have a very deep past in history. The Arabic language, which is from the Semitic language family, has a different place in its own group, with almost all linguistic features. In the Period of Ignorance poems, Hijaz and Nejd regions were the places where the most fluent Arabic was used. There were the Qahtani Arabs who came from Yemen and the Adnani Arabs who came from the north of the Arabian Peninsula. The languages used by the Adnani and Qahtani Arabs were united in the literary field during the Period of Ignorance. This is the dialect of the Quraysh. The Quraysh dialect had almost become an anonymous language with the Arabs collecting the beautiful words and combinations existing in other Arabic dialects. With the revelation of the Qur'an as a Miracle of Eloquence, the Arabic language has experienced the unattainable level of its literary peak. It is known that this great level of literature was first seen in the people of the Ignorance Period. There are a number of factors involved in the emergence of this superior virtue that Arabic has attained. In the process of preservation and development of the Arabic language, we observe leading factors such as geographical, climatic and geological ones. Again, when we look at the historical past, we can say that cultural and social movements also had an impact in this sense. It is possible to show the migration of Semitic tribes as the most important element of social mobility. We can evaluate all these factors as internal and external factors. Since evaluating all of them in a single platform may take much more space than the volume of our work, we have found it appropriate to deal with the issue partially. In this respect, our study deals with the effects of Semitic migrations, which we consider as external factors, on the preservation and development of Arabic language skills.

Keywords: Semitic Migrations, Semitic Languages, Arabic Language Talent, Period of Ignorance, Quraysh Dialect,

1. Arap Dilinin Gelişimine Etki Eden Dış Faktörler

Arap dilinin gelişiminde, belâgat melekесinin oluşum ve korunmasında birkaç etkin faktör söz konusudur. Şöyle ki; bir dilin gelişmesi, öncelikle onun korunmasıyla mümkündür. Zira dış tesirlerden muhafaza olunmazsa o dilin cevheri tahrip olur. Kendi karakterini yansıtamaz, başka kültürün aynası olmaya yüz tutar.

Uzun zaman sonra dışarıdan tesir eden yabancı kültür veya kültürlerin aynası olan bu dilin, özelliğini kendisine kabul etmek zorunda kalır. Zamanla kendi özünden ayrılan bu dil, dışarıdan etkileyen dile ya galip gelir veya ona mağlup olur ve cevheri bozulur. Galip gelse bile mağlup olan dilin cevherinden o dile, kendine ait olmayan şekillendirici etkiler kalır. Böylece yine özü zarar görmüş olur. Dolayısıyla merkezîliğin esas olduğu dil, çeşitli yönlerden korunaklı olması gerekmektedir. Yani dilin hayatîyetini saf olarak devam ettirebilmesi için toplumsal hafızada katıksız bir şekilde daima korunması ve yaşatılması gerekmektedir.

Arap dili ve kültürel melekesinin edebi sahada zirveye taşınması için öncelikle dış etkilerden korunaklı olması lazımdır. Bu durum dilin selameti için önem arz etmektedir. Zira temizlemek kirletmemekle başlar. Dolayısıyla belâğatin gelişmesinde Arap dilinin korunması, belâğî melekenin tamamlanmasındaki merhalelerden ilkidir, denilebilir.

Arap belâğî melekesinin korunmasında tedrici bir terbiyenin varlığından bahsedildiği görülmektedir. Tedrici gelişim için, Hz. İsmail'in dile ilhamen katkısı ele alınır. Yine Arap kabilelerinin dağılması bu gelişime katkısı gösterilir. Daha sonra Kureyş'in merkezi dil olması rolü gibi satır arası bazı bilgilerden bahsedilmektedir.¹ Çalışmamızda edindiğimiz intibalara göre bunun, daha geniş bir şekilde ele alınması mümkündür. Bulgularımıza göre ilk aşama, korunma sahasının teşekkülüdür. Bu ise Sami ırkların göçü ile başlamaktadır. Çünkü Arap dili, Sami dil ailesinin bir parçasıdır.² Bunun için aynı ana karakteristiği taşıması nedeniyle onun özünü oluşturan omurgasını koruması söz konusudur. Ancak bununla da kalmayıp Arap halkının yaşadığı yer olan Arabistan'ın, jeolojik, coğrafi, İklim vs. birtakım hususlarında göz ardı edilmemesi, gerektiğine de dikkatleri çekmek gerekmektedir. Bu nedenle Arap dilinin, asırlarca hangi evrelerden geçerek cahiliye döneminde ne gibi bir belâğî zirve yaşadığının incelenmesi, ayrı bir öneme haizdir.

Arap dili belâğî melekesinin doğuşu ve gelişimi sürecinde, ilk aşamada etkisinin olduğunu düşündüğümüz birtakım faktörlerin bazıları Arap dünyasının dışında cereyan ederken, bazıları da kendi dünyaları içinde gerçekleşmekteydi. İç dış etkenlerin beraberce ele alınması hususu uzun sürebileceği için biz burada dış etkenleri ele alıp, iç etkenleri başka bir çalışmada ele almayı uygun gördük.

Belâgat melekesinin teşekkülünde değerlendirmede bulunacağımız temel dış etken öncelikle Sâmî göçlerdir. Göçler neticesinde kurulan eski Sami devletler uzak faktör görülebilir. Hicâz'ın kuzey ve güneyinde teşekkül eden devletçikler ise Yakın faktör olarak görülmektedir. Zira kurulan devletler, yakın ve uzak olmalarıyla, ana merkez olan Hicâz, Necid ve Tihâme bloğunu çevrelemişlerdir. Bu devletler,

¹ er-Râfi'î, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, I, 59-69.

² Hafâcî-Abdulcebbar, *Kıssatu'l-Edeb*, 73; krş. er-Râfi'î, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, I, 55.

yabancı kültürlerle karşı bir nevi filtre vazifesi gören özellikleri ile göze çarpmaktadır.

1.1. Sami Göçler ve Devamında Kurulan Kültürel Filtre Bloklar

Samiler denilince; Hz. Nuh'un oğlu Sam'ın soyundan gelenler kastedilir.³ Bunlar ileride geleceği üzere başlıca Araplar,⁴ İbraniler ve Ârâmîler olmak üzere üç ana kola ayrılmaktadır.⁵ Sonradan ihdas edilen “*Sami Diller*” terimi Arap Akad, Babil, Asur, Ârâmî Süryani, İbrani vs. Sâmi milletlerin dillerine ortak isim olarak konulmuştur.⁶

Samiler, Anadolu'nun güneyinden başlayıp Yemen Denizi'ne uzanan, doğudan Fars Denizinden ve Batı Asya'dan başlayıp Kızıl Deniz'de sonlanan bölgede yerleşmiş topluluklardır. Bunların Arabistan içlerinden dışa doğru göç etmek suretiyle birçok medeniyet kurduklarını öğreniyoruz.⁷

İlk Sami göçlerinin Arabistan içlerinden dışa doğru olduğu, çoğu bilim insanı tarafından kabul edilmiştir. Samilerden olan Akadlar, M.Ö. 3500'den sonra göç etmiş ve birinci göç dalgası başlamıştır.⁸ Bu göçler neticesinde, irili ufaklı birçok devlet kurulmuştur. Göç dalgaları ile kurulan devletlere şöyle kısaca değinebiliriz.

Birinci göç dalgası ile Akadlar (takriben M.Ö.2350 ve sonrası), günümüz Irak topraklarında kurulmuştur.⁹ Akadlar sonrası Başkenti Ninova olan Asuriler ise M.Ö. yaklaşık 2000-612; günümüz kuzey Irak civarında kurulmuştur.¹⁰

İkinci göç dalgası ile ilk Babiller (Amurrîler)¹¹ M.Ö.1850 – M.Ö.1550 t. günümüz Irak Babil kenti mntikasında kurulmuştur.¹²

Üçüncü göç dalgası ile M.Ö. 2000 yılları başlarında Kenânîler Filistin ve Akdeniz kıyılarına yerleştiler. Kenan göçü daha sonra Finike ve onlardan çok sonra gelen İbraniler ve Filistin civarlarına yerleşen Moablar vb. kavimler bu isimlerle krallıklar kurdukları kaydedilmektedir. Bu göç dalgasındaki kavimlerin yayılımı Suriye'den Irak bölgesi sınırlarına kadar olduğu anlaşılmaktadır.¹³

³ Dayf, *Târîhi 'l-Edeb(el- 'Asru 'l-Câhili)*, s. 22.

⁴ Yusuf Akçakoca, (2019) *Arap Dili Sözdiziminin Anlambilim Boyutu –Cümle Ögeleri, Kurgusu ve Anlam-*, Kimlik Yay., Kayseri, 39.

⁵ Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s. 32.

⁶ er-Râfi'î, *Târîhu Âdâbi 'l-'Arab*, I, 37; Dayf, *Târîhi 'l-Edeb(el- 'Asru 'l-Câhili)*, s. 23.

⁷ Pro, *Târîhu 'l-'Arabi 'l-Kadîm*, 38-40. ayrı., bkz; er-Râfi'î, *Târîhu Âdâbi 'l-'Arab*, I, 55.

⁸ Kemalettin Köroğlu, (2013), *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, İletişim Yayıncılık, 8. Bsk. İstanbul. s.76.

⁹ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 75.

¹⁰ Memiş, *Eski Çağda Mezopotamya*, s. 211.

¹¹ Hitti, PH. K. (2011) *Siyasi Kültürel İslam Tarihi*, trc. Salih Tuğ, MÜİFY, İstanbul, s. 40.

¹² Memiş, Ekrem, (2015) *Eski Çağda Mezopotamya (En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğu'nun Yükselişine Kadar)*, Ekin Yayın Evi, 3. Bsk. Bursa, s.146.

¹³ Dayf, *Târîhi 'l-Edeb(el- 'Asru 'l-Câhili)*, 24

Dördüncü dalga olarak M.Ö. 2000'li yılların ortalarında Ârâmîler, Arap Yarımadası'nın kuzeyine göç ettiler.¹⁴ Bu göç dalgası ile II. Babil Devleti (Keldânîler-Ârâmîler) M.Ö. 626-538 Irak bölgesinde kuruldu.¹⁵ Yine Ârâmî veya Arap olduğu söylenen, fakat Sâmi olduklarında şüphe olmayan Şasû/Hiksoslar Sînâ tarafından Mısır uygarlıklarının sınırlarına kadar uzanan devletler kurdukları ifade edilmektedir.¹⁶

Beşinci dalga M.Ö. VII. yy.da Samilerin göçü sadece kuzeye değil bir kısmı da deniz aşırı yerlere; Afrika, Kızıldeniz ve Okyanusa kıyısı olan Habeşistan tarafına olmuştur. Böylece bu göç orada Aksum krallığının kurulmasına neden olmuştur.¹⁷ Beşinci dalga göçün bir kısmı da yine kuzeye gerçekleşerek Nabatîler, Tedmürlüer, Gassânîler gibi bazı Arap devleri kurulmuştur. Bunların göç sebebi olarak; Sebe devleti döneminde yapılmış barajların yıkılışı gösterilmektedir.¹⁸

Arap dili ve belâgat melekesinin oluşum öncesi onun korunması ve cevherinin yok edilmeksizin zarar görmeden gelişmesini sağlayıcı zeminlerin oluşturulması önemlidir. Göçler sonrası bloklar halinde kurulan bu devletler, komşu oldukları Sami olmayan kültürleri etki altına almış, aynı zamanda o kültürlerden de etkilenmişlerdir. Fakat bu kültürlerin içeriye girmesi Samileşme sürecinin başladığı anlamına gelmektedir. Bu Arap belâgatinin, ilk ana karakteristiği olan Sami dil karakterine dönüştürme merhalesidir. Ayrıca daha devletler oluşmadan bu kavimlerin kuzey-batı ve kuzey-doğusu dâhil olmak üzere, kuzey Arabistan'a, yerleşerek, orta Arabistan'ı dış etkilerden izole etmeleri dikkate değerdir. Adeta karşıdaki Sami olmayan toplumların dil ve kültürlerini Arap Yarımadasının sınırları içine filtreleyerek koruma altına almaktadır. Bu kültür ve dil etkileşimi için gümrük mesabesinde bir vazife görmüştür.

Araplar, belki de o zaman, yakın soydaşları olarak kabul edebileceğimiz akrabaları olan kavimler ile beraber yaşamaktaydılar. Bu kavimlerin kuraklık, geçim sıkıntısı vb. nedenlerden dolayı kuzeye doğru göç etmiş oldukları sanılmaktadır. Bu göçlerin uzun bir zaman diliminde dalgalar şeklinde gerçekleştiği belirtilmektedir.¹⁹ Arap dilinin, akli ve karakteristik yapısını koruyacak siyasi ve kitlesel yapılanmaları bu göç dalgaları sonrasında meydana gelen devletler muvacehesinde kısaca ele alalım.

1.2. Göçler Sonucunda Oluşan Filtre Kültürler

Sami göçler ile birlikte oluşan bloklar, birtakım devletleri oluştururken kültürel olarak ta etkilenmeleri söz konusudur. Yanı sıra kendi dillerindeki özelliğin

¹⁴ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, 210.

¹⁵ Erik Hornung, (2014), *Mısır Tarihi*, Kabalcı Yayınevi, (1. Bsk.), İstanbul, s. 56.

¹⁶ Zeydân, Corci, *el Arab Kable'l-İslâm*, thk. Huseyn Münis, Dâru'l-Hilâl, Kahire, ts. s. 74.

¹⁷ Dayf, *Târîhi'l-Edeb(el-'Asru'l-Câhili)*, 26

¹⁸ Demirayak, Kenan, (2011) Bakırcı, Selami, *Arap Dili Grameri Tarihi*, yey, Erzurum, s. 28.

¹⁹ Dayf, *Târîhi'l-Edeb(el-'Asru'l-Câhili)*, s. 23.

Arapçaya kardeş dil olma özelliği de dikkatlerden kaçmaması gerekmektedir. Dolayısıyla kültürler devletlerin güçlü olmasıyla karşı kültüre etki ederek koruma sağlarken etkilenmesi de olağandır. Bu da pek tabiidir ki dil üzerinde kendini gösterecektir. Neticede dil üzerindeki benzerlikler karşıdan gelebilecek kültürel birikimi dönüşüm süreciyle içine kabul edecektir. Şimdi bu etkisel anlamda kalkan vazifesi gören filtre kültürlere kısaca değinelim.

1.3. Akad, Asur, Amurriler ve Etkileri

İlk göç eden Akadlar Anadolu'nun içlerine kadar birçok yere nüfuz ettiler.²⁰ Nüfuz ettikleri yerlerde Akadça veya devamı olan Babilce ve Asurca²¹ olmak üzere birbirlerine çok yakın bu dilleri kullandıkları nakledilir.²² Akadlar Sümerlerden almış oldukları kültürün yanı sıra çivi yazısını da kendi dillerine entegre etmişlerdir.²³ Bulunan kitabelerde Hititler (Etiler) resmi yazılarında Akadça'yı kullandıkları tespit edilmiştir. Bu durum Akadların oraları etkilediğini göstermektedir.²⁴

Akad diline bakıldığında Arapça ile çok ciddi benzeşmeler görebiliyoruz. Bunun için çok misal zikredilebilir. Fakat çalışmamızın hacminin çok fevkında olup, konu dışına çıkmamak için birkaç örnekle yetineceğiz.

Akadça'da ilah lafzı, “İlu”, cin veya hayalet kelimesi “gallu”,²⁵ kapı ise “babu”,²⁶ kelimeleriyle ifade edilmiştir. Yine “abum” kelimesi de “baba” manasındadır. Fakat bunlar, nakledilen yüzlerce kelime arasından seçtiklerimizdir.²⁷ Sonuç olarak “ilu” kelimesi, hem " الله " “Allah” lafzıyla hem de " إله " “ilah” lafzıyla ciddi benzerlik göstermektedir. Yanı sıra, cin anlamında kullanılan “gallu” kelimesi hayalet anlamına gelen " الغول " “el-ğûl” kelimesiyle, aynı denilecek seviyede benzeştiği dikkatlerden kaçmaz. Yine “babu” kelimesi “kapı” anlamına gelirken Arapçada ki " باب " “bab” kelimesiyle, “abum” kelimesi de “baba” anlamında Arapçadaki " أب " “eb, ebun” kelimesiyle kök bakımından aynılık gösteriyor. Kök bakımından benzer kelimeler bu anlamda ziyadesiyle fazladır.

²⁰ Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi*, s. 3.

²¹ Bergstrasser, *Sami Diller Tarihi*, s. 19.

²² Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 76

²³ Corcî Zeydân, *el Arab Kable'l-İslâm*, s. 44 vd. Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 73

²⁴ <http://worldarkeoloji.blogspot.com/2016/02/hititler-etiler.html> 29. 07. 2018, saat 15 00.

²⁵ Bergstrasser, *Sami Diller Tarihi*, s. 41; “*إل* /illun” kelimesinin Arapça metinlerde, Allah için kullanıldığı varit olmuştur. Bkz. İbn el-Kesîr Ebu'l-Fidâ İsmail b, Ömer el-Kuraşî el-Basrî, (1419) *Te'şîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Muhammed Huseyn Şemseddin, Dâru'l-Kutubi'-İlmiyye, Beyrut, VIII, 338.

²⁶ Corcî Zeydân, *el Arab Kable'l-İslâm*, s. 65 vd. ayrc bkz. Ekrem Memiş, *Eski Çağda Mezopotamya*, s. 59.

²⁷ Memiş, *Eski Çağda Mezopotamya*, s. 104.

Sami kültürün ayrı bir bloğunu oluşturan Asurluların dilleri, akrabaları olan Babilliler ile dil, yazı vb. birçok yönden benzeşmektedir. Akadlarla akrabalığı hatta aynı olan bu iki millete Akadların devamı olarak bakılabilir.²⁸

M.Ö. III. bin yılın yaklaşık olarak ortalarında Mezopotamya'ya göç ettikleri kaydedilen, Amurrîlerin (I. Babilliler),²⁹ Arapların ataları oldukları kanaati vardır. Bu bilgiden yola çıkılarak Hamurrâbi'den dolayı Arapların ilk kanun yapan millet olduğu sonucuna da varılmaktadır.³⁰

Göçler sonucunda irili ufaklı birçok devlet kurulmuş olduğu ifade edilmektedir. Irak Amâlîka Arapları olarak kendilerinden söz edilen³¹ Amurrîlerin (M.Ö.1850 – M.Ö.1550'ler) dilleri ile Arapça arasında önemli benzerliklerin olduğu anlaşılmaktadır.³² Taberî'nin (ö. 310/923) Amalîka'nın atasının adını 'Arîb olarak zikretmesinden de yola çıkılarak Amurrîlerin soylarının Amalikalıların da soy ataları olduğu öne sürülmüş ve Hamu-aribi ismiyle³³ bağlantı kurulmaya çalışılmıştır.

Arap edebi geçmişinden sayılabilecek bir metin bu dönem için Tevrat'ta geçen Hz. Eyyûb' (as.) ait olan mezmurlardır. Çoğunluğun tercihine göre bu eser İbraniceye Arapçadan tercüme edilerek alınmış ve aslı, Kelile ve Dinmne'nin Farsça aslının yitirildiği gibi kaybolmuştur. Hz. Eyyûb'un mezmuru sayılan bu eserin, M.Ö. takriben iki bin yıl kadar öncelere dayandığı belirtilmektedir.³⁴ Bu bilgiler nazara alındığında Arapların şiir geçmişinin, çok eskilere dayandırılması muhtemel olduğu gibi, Hz. Eyyûb'un yaşadığı Babil halkının dil yapısının da Arapça sayılabileceği ihtimal dâhilindedir.

Babilcede Arapçadaki üstün, ötre, esre nasılsa öyle olduğu ve kelimelerin sonunda tenvin yerine Akadçadaki gibi mim harfinin olduğu belirtilmektedir.³⁵ Yukarıda da değinildiği gibi Babillilerin şiir, nesir ve kıssa sanatı sahasında gelişmiş oldukları belirtilmiştir.³⁶ Bu kadar benzerlikten sonra onların Arap oldukları konusunda ortak bir karara varılmasa bile dillerinin Arapçayla ciddi alakası olduğu düşünülebilir.³⁷ Hatta artı olarak şunu ekleyebiliriz; Arapçanın, Akad, Babil, Ârâmî, Keldânî vs. Sami ırkların dil yapılarında var olan özelliklerin neredeyse tümünü haiz olması nedeniyle bu diller için kök olma ihtimali de vardır. Ancak bu, yazı için söz konusu değildir. Çünkü dillerin, çeşitli zamanlarda alfabe değişimine uğradıkları bilinen bir durumdur. Alfabe değişiminin, dili başka bir dil yapmadığı da aşîkârdır.

²⁸ Dayf, *Târîhi'l-Edeb(el-'Asru'l-Câhili)*, s. 24; krş. Memiş, *Eski Çağda Mezopotamya*, s. 218.

²⁹ Hitti, *Siyasi Kültürel İslam Tarihi*, s. 40.

³⁰ er-Râfi'î, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, I, 37; Corcî Zeydân, *el Arab Kable'l-İslâm*, 64.; Memiş, *Eski Çağda Mezopotamya*, s. 101,131

³¹ Corcî Zeydân, *el Arab Kable'l-İslâm*, s. 12.

³² Memiş, *Eski Çağda Mezopotamya*, s. 126; ayrc. Bkz. Dayf, *Târîhi'l-Edeb(el-'Asru'l-Câhili)*, s. 23.

³³ Corcî, *el Arab Kable'l-İslâm*, s. 64-65.

³⁴ Corcî, *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, s. 38.

³⁵ Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s. 44. Corcî Zeydân, *el Arab Kable'l-İslâm*, s. 65 vd.

³⁶ Dayf, *Târîhi'l-Edeb(el-'Asru'l-Câhili)*, s. 23.

³⁷ er-Râfi'î, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, I, 55 vd.

Arapça bu dillerin genelinde bulunan özellikleri ihtiva eden yapısı ile dikkatleri çekmektedir. Bu dilleri konuşan milletlerin birbirlerinden uzak olmaları da göz önüne alınırsa Hicâz gibi bir bölgede, bu dillerin aşağı yukarı tüm özelliklerinin toplandığı düşünülebilir.³⁸ “Peki, bu özellikler nasıl Arapçada toplanmıştır?” şeklinde bir soru akla gelebilir. Buna iki şekilde cevap bulmak mümkündür.

Birincisi; çok eskiye dayanan dil birikimlerinin yüzyıllarca Hicâz’da bulunmasıyla bu dillerin temel karakterlerinin ticari veya göç gibi sebeplerle bir araya getirilmiş olduğu düşünülebilir. Ayrıca göçlerin Arabistan’dan yukarı doğru gerçekleştiği nazara alınırsa Arapçanın bu özellikleri barındırması yönünden onun asli dil olma ihtimali düşünülebilir. Bir Diğer bakış açısı ise ilahî bir el tarafından Arapçaya bu kapsamlı yapının kazandırılmış olması ihtimalidir.

1.4. Ârâmî-Keldânî Etkisi

M.Ö.2000’li yılların ortalarından sonra Ârâmîler Arap Yarımadasından göç ettiler.³⁹ Yazılı belgelerde Ârâmîler hakkında isimlendirmelere M.Ö.1200 yıllarına tekabül eden bir zaman diliminde rastlanmaktadır. Kuzey Arabistan’dan göç etmiş olduklarına delil olarak onların da İbraniler ve Akadlar gibi Sami dillerinden olan Ârâmîceyi konuşmaları gösterilmektedir.⁴⁰ Ârâmîlerin köken olarak Arap olduklarını iddia edenlerde mevcuttur. Bunların “Ârâm” kelimesi ile “Arab” kelimesi arasında bir bağ olduğunu öne sürerek iddialarını temellendirmek istedikleri anlaşılmaktadır. Her hâlükârda bu milletlerin soylarının bir yerde birleştiği ifade edilmektedir.⁴¹

Keld kavmi yahut Keldânîler, Irak, Şam arasına yerleşmiş ve Finike yazısını kullanmışlardır. Birinci Babil yıkılınca, Küçük devletçikler kurmuşlar, zamanla devletleri de yıkılınca, İran, Anadolu, Mısır taraflarına kadar göç etmişlerdir. Bu da onların kültürlerinin diğer kavimlere tesirine neden olmuştur. Ayrıca yazıları çok kolay olduğundan dolayı, dil ve yazılarından, İranlılar, Babilliler, Asurlular ve Finikeliler etkilenmişlerdir. Hatta bu milletlerin günlük konuşmalarının yazımında Ârâmî harfleri kullanır hale gelmişlerdir.⁴²

Geç Hitit, Asur ve Babil devletleri zamanlarına denk geldiği anlaşılan Ârâmîler göçlerle karşılaştıkları kavim ve devletleri dilsel anlamda da nüfuzları altına almışlardır. Ayrıca bu göçler, Doğu Akdeniz, Güneydoğu Anadolu ve Mezopotamya’nın tümünü kapsarken, etkin olan yazıları, kolay olmasından

³⁸ Ebû Mucâhid ‘Abulazîz b. Abdulfettah b. Abdurrahim, *Dirasât-un Fî Usûli’l-Luğâti’l-‘Arabiyye*, Nşr. El-Câmi-‘at-u’l-İslamiyye bi’l-Medînet-i’l-Munevvera, yıl 6, Sayı 3, Receb 1394/1974, s. 129.

³⁹ Dayf, *Târîhi’l-Edeb(el-‘Asru’l-Câhili)*, s. 25.

⁴⁰ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 144.

⁴¹ Ebû Mucâhid, *Dirasâtun Fî Usûli’l-Luğâti’l-‘Arabiyye*, s. 128

⁴² Dayf, *Târîhi’l-Edeb(el-‘Asru’l-Câhili)*, s. 25.

Asurluların, Kıyanîlerin vd. bazı devletlerin de ikinci bir dil olarak Ârâmcayı kullandıkları görülmüştür.⁴³

Birinci Babil yıkıldıktan sonra birkaç hanedanlık ve devletçiklerle Babilliler devam etmişlerdir.⁴⁴ Bu küçük hanedanlıkların sonunda ikinci Babil devleti M.Ö. 626-538 kurulmuştur.⁴⁵ Böylece II. Babil devleti, Ârâmîlerden olan Keldânîlerle varlığını devam ettirmiştir.⁴⁶ Bu hanedanlığın da kurduğu devlet ile etkin olduğu görülmektedir.

Ârâmî-Keldânî göç dalgası ile de Sami karakterini taşıyan medeniyetlerin bir filtre vazifesi üstlendiği görülmektedir. Ayrıca Arapçanın içine, diğer ırklardan olduğu gibi, Ârî ırklardan, kültürel ve dilsel, yabancı ifade zenginlikleri süzülüp, entegre edilerek, aktarılmıştır. Böylece Sami kültür bloğunun, karşıdan gelen her şeyi adeta filtreleyerek, saf Arap dilinin korunmasını sağlamış ve onun kendi içinde öz tekâmülünü gerçekleştirmesinde de koruyucu rol üstlenmiştir.

Yukarıda da işaret edildiği üzere Fasih Arapçanın gramer yapısı, fiil vezinleri, edatlar, hareketler gibi birçok yönden Sebe, Ma'ın, Himyer, Nebat, Semûd, Lihyânî vs. yakın kavimlerle çok güçlü benzerlik göstermektedir.⁴⁷ Fakat uzak bölgelerde devletler kuran Akad, Babil, Ârâmî ve İbrani gibi bir derece uzak kavimlerin dilleriyle, muazzam benzerlik arz etmesi, ilginç olmakla birlikte bu benzerlik, bilimsel çalışmaların neticesidir.⁴⁸

Sami diller kelime yapısı, zamir, sayı ve köken bakımından birbirine benzer. Aslında i'râb gibi özellikler fasih Arapçaya mahsus bir durum olmayıp, Akad, Babil vb. dillerde de bulunabildiği söylenmektedir. Dolayısıyla Arapçadaki gibi olmasa da gelişmemiş düzeyde i'râbın Sami dillerinin ortak karakterlerinden olduğu söylenebilir. Hatta gayr-ı munsarıflık, “ﻝ” takısı vb. birçok şey özelde diğer Safâ, Dedânî, Lihyânî, Nabatî vb. Araplarla, genelde ise; Babil, Ugarit, İbrânî vb. Sâmi dilleriyle ortak paydada birleştikleri kaydedilmektedir.⁴⁹

Babil kelimesine bile yakınlık olarak dikkat edildiğinde Akadça'da var olan “babu” ve “ilu” kelimelerinde aynılığı olduğu anlaşılacaktır. Bu diller kelime bazında benzerlikler taşıdığı gibi cümle bazında da aynı hususiyete sahiptirler. Dolayısıyla Babil dili de hiç şüphesiz Akad dilinin devamı olma özelliğine sahiptir. Bu benzerliğin Cahiliye dönemi Arapçasında da olduğunu görmekteyiz. Örneğin tenvinin aslı Arapçada sakin “ن” nûn, iken Babil dilinde “م” mim'dir. Bu da gunne/geniz harflerinden olması yönünden aynılığı kuvvetlendirir. Babilcede

⁴³ Geniş bilgi için bkz. Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, 186; ayrı. bkz. Arif Müfit Mansel, *Ege Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, Ankara, s. 258.

⁴⁴ Memiş, *Eski Çağda Mezopotamya*, s. 126-165.

⁴⁵ Dayf, *Târîhi'l-Edeb(el-'Asru'l-Câhili)*, s. 24.

⁴⁶ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 138.

⁴⁷ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, XVI, 320.

⁴⁸ Dayf, *Târîhi'l-Edeb(el-'Asru'l-Câhili)*, s. 107-111.

⁴⁹ Dayf, *Târîhi'l-Edeb(el-'Asru'l-Câhili)*, s. 104, 106.

Arapçadaki gibi cem-i müzekker salim/düzenli çoğul isimlerde kelimenin sonunda, "ون" "vâv-nûn" varken, Süryanicede "ين" "ya-nûn" İbranicede "ם" "ya mim" olması bu benzerlik yelpazesinin ne denli geniş olduğunu göstermektedir. Ayrıca Babilcede fiil çekimleri diğer Sami dillerine nispetle Arapçaya daha çok benzeşme gösterdiği ifade edilmektedir. Bunlardan başka birçok benzerliğin olduğunu daha evvel zikretmiştik. Babil dilinin Sami dillerin aslı olduğunu öne sürenler vardır.⁵⁰ Eğer bu böyle değilse, Sami dillerin aslı Samilerin göç etmiş oldukları Arabistan'ın vasatı olur ki bu takdirde asıl dil, Arapça olur kanaatindeyiz.

Sami dillerin zikredilen özelliklerinin neredeyse hepsinin Arapçada da varlığı söz konusudur. Hâlbuki birinde olan bazı özellikler bir diğerinde yoktur. O halde diyebiliriz ki Arapça, kendini çevreleyen bu koruma mekanizmasının içinde, o dillerin birçok özelliklerini muhafaza etmiştir. Böylece Arapçanın, gerçek anlamda dilsel bütünlüğü parçalanmadan ilerleyerek, kemaline ulaşmayı başarmış bir dil olduğu söylenebilir. Ayrıca Babil diline bakılacak olursa, Arapçaya yakınlığından dolayı "Babil Arapçası" olarak adlandırılabilir. Zira kıyaslama adına günümüz Türkçesi ile Orhun abidelerindeki Türkçe veya Yakut, Çuvaş Türklerinin dilleri karşılaştırıldığında onlara "Türkçe" denildiğini görüyoruz. Dolayısıyla Arapça ile bu denli benzeşme içinde olan Babil dili, bu bağlamda "Babil Arapçası" olarak ifade edilebilir, kanaatindeyiz.

1.5. Kenânî ve İbrani Etki

Yunanlıların Finikeliler diye isimlendirdikleri Kenânîler M.Ö. II. bin yılın başlarında yeni bir göç dalgasıyla Şam/Yemut bölgeleri ve Akdeniz'in kıyılarına yerleştikleri ifade edilir. Öncelikle Beyrut ve çevresi olmak üzere Akdeniz kıyılarına yerleşen Finikeliler, keyfiyeti tam olarak bilinmeyen bir şekilde ebcedi hattı/yazıyı keşfetmişlerdir. Bu göç dalgası Arap Yarımadasının kuzeybatı tarafında çok geniş sahada birçok devletin kuruluşuna sebep olmuştur.⁵¹ Dolayısıyla bu kültür ve dil bloğunun etkisi de ayrıca önem arz etmektedir.

Finikelilerin keşfetmiş oldukları Alfabe ve harflerin kendileri tarafından Yunanlılara nakledildiği ve onların da bazı harfleri kendi dillerine göre şekillendirdikleri ifade edilmektedir. Yine Arap Alfabesindeki sessiz harflerin hareke gibi seslendirme lafızlarıyla seslendirilmesi durumu Kenânîlerin usulüyle aynılık arz etmektedir.⁵² Bu bilgiler çerçevesinde; Arapçanın kök olarak sadece Babil dili ile değil aynı zamanda Kenan diliyle de ilintilendirilebileceği ihtimal dâhilindedir. Ayrıca diller arası etkileşimde Sami dillerin Yunanlılara etkileri dilin korunması sürecinin ne kadar güçlü devam ettiğini gösterdiği düşünülmektedir.

⁵⁰ er-Râfi'î, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, I, 3.

⁵¹ Dayf, *Târîhi'l-Edeb(el-'Asru'l-Câhili)*, s. 24.

⁵² Bergstrasser, *Sami Diller Tarihi*, s. 47-48.

İbrani göçleri ise M.Ö.1500-1200 arasında başlamıştır. İbraniler Filistin'e,⁵³ aynı dönemlerde göç eden Moablar da Ürdün dolaylarına yerleşmişlerdir. İlerleyen zaman dilimlerinde bu göçebe kavimlerin, birçok krallıklar kurdukları belirtilir.⁵⁴ Onların da buldukları yerler göz önünde bulundurulursa Arapça için, Mısır tarafından gelebilecek yabancı kültürel etki karşısında ki filtresel yapı da fark edilebilir.

Araplarla İbraniler aynı soy kökünden gelmektedirler. Bu nedenle dildeki yakınlığın, çok fazla olduğu düşünülmektedir. Hatta güneyli bir Arabın, Tevrat'ın Tekvin babının ilk cümlesini çok az bir zorlanma ile anlayabileceği ifade edilmektedir.⁵⁵ Arapçada bulunan fiil vezin çeşitlerindeki çokluk, İbraniceye göre daha fazladır.⁵⁶ Ayrıca fiillerin çokluğu, duyguların daha kolay ve net ifade edilmesinde, dil ve anlatım açısından daha fazla imkân sağladığını da unutmamak gerekir. Bu bağlamda Arapça ile İbranice arasındaki benzerliğin, diğer tüm Sami dillerden daha fazla olduğu düşünülebilir.

1.6. Afrika Samileri

Arapçanın korunma durumunu, sadece kuzeyde değil, aksine bir de deniz aşırı Afrika kavimleri ile ilişkiler döneminde görmekteyiz. Zira yukarıda değinildiği üzere, milattan birkaç yüzyıl evvelinde Habeşistan (günümüzdeki Etiyopya) taraflarına göç eden Samilerce kurulmuş olan devletlerin, güney Arabistan dilleri ile neredeyse aynı denilebilecek bir dil kullandıkları görülmektedir. Kuzeyde Ârî, Turani vs. ırklardan gelebilecek etkilerden koruma sağladığı gibi burada da Hami ırklardan gelebilecek dil-kültür etkileşimi yönünden bir koruma sağlandığı mülhaza edilmektedir.

Samiler deniz aşırı Afrika'ya, yani Kızıldeniz ve Okyanusa kıyısı olan Habeşistan tarafına da göç gerçekleştirmişlerdir.⁵⁷ M.Ö. VII. yüzyıldan itibaren buraya göç eden Samiler Aksum devletini kurmuşlardır. Afrika'da yerleştikleri bölgelere Yemendeki birçok belde isimlerini vermeleri, bu göçün, Arabistan mıntikasından olduğu görüşünü güçlendirmektedir. Burada الجعزية/Ga'ziyye diye isimlendirilen, Sebe' Arapçasına çok yakın Sami kökenli bir dil konuşmuşlardır. Hatta daha önemlisi, bu el-Ca'ziyye/el-Ga'ziyye dilinin günümüze kadar kısmen değişim göstererek gelmiş olması, Samilerin Arabistan'dan bu ve diğer bölgelere gittiklerini destekler nitelikte bir husustur. Buradaki halkın Güney Arabistan devletlerinin kullandıkları müsned hattına benzer bir hat kullandıkları da belirtilmektedir.⁵⁸

⁵³ Hitti, *Siyasi Kültürel İslam Tarihi*, 40. Ayr. Bkz. Dayf, *Târîhi 'l-Edeb(el- 'Asru 'l-Câhili)*, s. 24.

⁵⁴ Dayf, *Târîhi 'l-Edeb(el- 'Asru 'l-Câhili)*, s. 24.

⁵⁵ Hitti, *Siyasi Kültürel İslam Tarihi*, s. 73.

⁵⁶ er-Râfi'î, *Târîhu Âdâbi 'l-'Arab*, I. 144.

⁵⁷ Levent Öztürk, "Etiyopya", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, XI, 491-493.

⁵⁸ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, I. 237. Pro, *Târîhu 'l-'Arabi 'l-Kadîm*, s. 80.

Görüldüğü üzere Arap Yarımadası'nın etrafına gerçekleştirilen göçler ile birçok devlet kurulmuştur. Bunlar da Arapların akrabaları olan milletlerdir. Afrika ve Asya'dan yine gelebilecek tüm kültürel ve dil etkilerine karşı da gene Arapça için bir korunma söz konusudur. Göçler neticesinde oluşan bloklar, adeta bir kontrol merkezi gibi farklı kültürleri filtreleyerek geçişler düzenlediği düşünülmektedir. Hatta Sami kavimlerin diğer kavimlere üstünlük sağlamaları dilleri ve kültürlerini de hâkim olduğu anlamını taşır.

Anlaşıldığı kadarıyla Samiler'in gittikleri yerlerde diğer kavimlere üstünlük sağladıklarını, Akad, Asur, Babil gibi devletlerde görmek mümkündür. Hatta Güney Arabistana, komşusu olan Habeşistan tarafından gelebilecek Hami kültürün ve dilin karakteristiğinin de adeta süzülerek alınması itibarıyla Arap dil ve kültür istiklâliyetinin, ciddi anlamda korunduğunu mülâhaza edebiliriz. Bu da onların, yaşadıkları toplumda hâkim unsur olmayı sağlamalarının eseridir, diyebiliriz. Dolayısıyla tüm bunlar, Hâmî, Ârî ve Tûrânî ırklardan gelebilecek kültürel etkileşimde filtre vazifesi görmesini sağlamıştır. Böylece tüm bunlar bir denge unsuru olabileceği ve dilin orijinalitesine katkı sağlayabileceği anlamına geldiği düşünülebilir.

1.7. Yunan Roma Fars Etkisi

Yunan ve Romalıların Araplarla münasebetleri çok eskiye dayanmaktadır. Fakat aralarındaki münasebetlerin detayları hakkında çok bilgi yoktur. Antik Yunanlıların edebi eserlerinde, ilk defa İran/Pers hükümdarı Xerxes'in (ö. M.Ö. 465) ordusunda seçkin askerlerinden, Arap kökenli bir subayın bahsi geçmektedir. Bu bilgilerin, o döneme yakın yazar Aeschlyus (M.Ö. 456) ve Herodot (ö. M.Ö. 425) tarafından rivayet edildiği nakledilmektedir. Romalı yazarlar tarafından Arabistan, servet ve bolluk diyarı olarak anılır. Burası, onların dünyasında, buhur ve baharat ülkesidir. Yine Arapların hürriyetlerine düşkün olmaları, batılı yazarların en çok dikkatini çekten bir husustur.⁵⁹

İranlıların Araplarla münasebetlerine gelince; o dönemde Kiyânîler olarak bilinen bu devletin, Sami dillerden etkilendiği kaydedilmektedir. Hititlilerin de kullandığı Akad dili, benzer bir şekilde İran'da da resmi işlerde kullanılmıştır.⁶⁰ Yine Persler döneminde Anadolu'da resmi yazışmalarda, Ârâmîce hâkimdi.⁶¹ Arapçaya çok yakın olduğu sabit olan bu Sami dillerin oralara kadar etkisi olduğu da anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Arabistan merkezine girebilecek farklı kültür ve dil etkilerinin engellenmesinin ötesine gidilmesi önemlidir. Bunlarla birlikte gelebilecek dış etkilerin Sami aklî ve dolayısıyla Arap karakteristik yapısına uygun hale ve yapıya getirilme süreci de vardır.

⁵⁹ Hitti, *Siyasi Kültürel İslam Tarihi*, s. 79.

⁶⁰ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 81.

⁶¹ Mansel, *Ege Yunan Tarihi*, s. 258.

“*el-‘İkd-u’l-Ferîd*” adlı eserde Araplardan Numan b. Munzir’in Kısra’nın huzurundaki diyalogu nakledilmektedir. Önce Hint, Çin ve Bizans elçileri yaptıkları karşılıklı münazaralarda kendi milletlerini sena etmişlerdir. Onların sözleri bittikten sonra Numan, Arapların daha üstün olduğunu ifade etmiştir. Öncelikle onlar tarafından Farslıların devletleri, Yunanlıların filozofları, Çin’in sanatı, Hint’in tıbbı vb. şeyleri nazara verilmiş, bu ifadelerle onların üstünlüklerini öne çıkarılmıştır. Türklerin de Araplar gibi bedevi vahşi hayat yaşadıklarını ifade edildikten sonra, onlarinsa komutanlarına itaatleri nazara verilmiştir. Bu şekilde söz Arapların hiçbir hususiyetinin olmadığına getirilmiştir. Ancak Numan tarafından, Arapların belâğî sahadaki öncü durumları çok ilginç bir şekilde ortaya konmuştur.⁶²

Bir Arap olan Numan b. Munzir, Kısra’nın karşısında yapmış olduğu savunmada, kendilerinin dışındaki milletlerin tüm hasletlerini kabul etmekle birlikte, yine Arapların önde olduklarını ispatlaması ilginçtir.⁶³ Zira O’nun, her noksan yönü lehe çevirerek, yine belâgat icra etmesi, fiilen de cevap niteliği taşımaktadır. Böylece Arapların mufâharede, belâgat ve söz sanatlarında öncü oluşları gözler önüne serilmiştir.

Bütün bu bilgiler ışığında birkaç sonucun konumuzla ilgili olarak tezahür ettiğini söylemek mümkündür. Çünkü belâgatte harikulade dereceye ulaşacak bir beyanın korunması lazımdır. İlgili zeminin oluşması için birçok faktör olması gerekmektedir. Tüm bunları yeri geldikçe zikretmeye çalıştık.

Uzak hudutların bu sami ırklarla çevrelenmesi, gelebilecek herhangi farklı kültür objesi için stratejik öneme haizdir. Çevreledikleri alanda önce kendi nüfuzları ile engelleyerek ciddi bir kalkan görevi icra etmektedirler. Bu şekilde Arap dili için korunma zemininin oluşumundaki sürecin başlangıcını teşkil etmeleri önemlidir. Aslında korunma süreci karşı kavimleri etkileri altına almaları ile de güç kazanmıştır, denilebilir. Zira Samilerden bazıları, devlet sınırlarını Anadolu’nun batısının da dışına çıkararak Girit adasına kadar hâkim olmaları⁶⁴ kültürel anlamda ne denli etkin olabildiklerini de gösterdiği kanaatindeyiz.

Hitit, Kiyânî gibi devletler kendi dönemlerinde Sami ırklarla karşılaşmış komşuluk etmişlerdir. Onların dillerini resmi anlamda yazışmalarda kullanmaları bu kavimlerden etkilenmeleri anlamına gelir. Dolayısıyla onların etkilenmeleri bir yönüyle Samileşmeleri anlamı da taşır. Sonraki dönemlerde sami ırklara tesir edebilecek bazı kültürel dokuların daha Sami bloğuna gelmeden kendi içlerinde adeta mutasyona uğrayarak Samileşmesi anlamına geliyordu. Samiler karşılaştığı milletler içinde baskın bir duruş ile etkileşim sürecinin kendi kültürel zenginliklerini kabul ettirebiliyorlardı. Dolayısıyla Arap dil belâgat melekesinin kendi ana kültürel korunması noktası, geniş dairede, oluşumundan önce meydana getirildiği söylenebilir.

⁶² Geniş bilgi için bkz. İbn ‘Abdi Rabbih, *el-‘İkd*, I. 275.

⁶³ Hitti, *Siyasi Kültürel İslam Tarihi*, s. 79.

⁶⁴ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 78.

Sami göçlere dikkat edilirse bir kısmının, Hz. İsmail'den çok önce meydana geldiği anlaşılır.⁶⁵ Babillilere bakıldığında Hz. İbrahim ile yakın hatta aynı dönemler olduğu görülecektir. Kuzey Arapçasının ilk oluşumunu sağlayan Hz. İsmail ve korunma süreci ile alakası akıllara gelebilir. Fakat Cürhümlülerin de Arapça konuştuklarını unutmamak gerekmektedir.⁶⁶ Zira Hz. İsmail, diğerlerinden farklı olan kuzey Arapçasını onların dilleri üzerine bina etmiş olmalıdır. Bu takdirde daha önce meydana gelen oluşumların koruma zemini meydana gelmesi maksatlı bir sevk/yönlendirme şeklinde anlaşılması mümkündür.

Arap dilinin gelişiminde ele aldığımız merkezi bölge, Hicaz muhitidir. Etraftaki oluşumların bu bölgeye etkileri görülmektedir. Arap dil ve belâgat oluşum ve korunum sürecinde bazı kadim ve önemli faktörleri ele aldık. Ancak buraya kadar anlatılan kısım geniş ve uzak dairedeki oluşum öncesi faktörlerdir. Bununla beraber, yakın bölgeye etkisi olabilecek faktörlere ve etki alanlarına da değinmeye ihtiyaç olabilir. Zira merkezi dile yaklaştıkça benzerliğin de arttığını gözlemliyoruz. Bu durum oluşum ve korunum sürecini bir üst seviyeye çıkararak gelişim aşamasına ulaşıldığı sonucunu çıkarmamızı sağlamaktadır. Şimdi Arap Yarımadasında Mudar melekesi, özelde Kureyş lehçesi için merkez olan Hicâz ve yakın çevre bölgeyi ele alalım. Bunlar da faktörel anlamda yakın çevrede, Cahiliye öncesi kurulan bazı Arap devletleridir.

1.8. Cahiliye Dönemi Öncesi Kurulan Arap Devletleri

Arap belâgatının korunması sürecinde, Hicâz'ın kuzeyinde ve güneyinde kurulan devletlerin veya emirliklerin bu dile katkıları olmuştur. Zira kuzeyden gelebilecek ve Hicâz'ın içlerine kadar tesir etmesi muhtemel farklı kültürler, buralarda bir nevi dilsel mutasyona uğrayıp Araplaşarak, onların kültürel yaşamlarına entegre olduğu düşünülmektedir. Yukarıda değinildiği üzere, Hami ırklardan müteşekkil, Afrikalı kavimlerden gelebilecek, yabancı kültürlerin etkileri de dikkat edilmesi gereken hususlardandır. Buradan gelebilecek kültürel ve dilsel yabancı materyallerin, Afrika'nın Arap Yarımadası'nı bakan taraflarında kurulmuş olan Sami sülalesinden bir Habeşî devlet ile bertaraf edilmesi önemlidir. Zira Habeşî Aksum devletinin Arapların onlara yakın saha olan Yemen tarafında kurdukları devletlerinin kültürel anlamda yozlaşmasına bir set çektiği anlaşılmaktadır.

Hicâz'ın kuzeyinde de birtakım devletlerin kurulduğunu görmekteyiz. Bunlardan bazıları güneyden giden kavimlerin göçleri ile ilgilidir. Bu göçler Yemen'de yapılmış bazı barajların yıkılmasına bağlanmaktadır. Arabistan Yarımadası'nın güneyinde yapılmış olan bu barajlar yaklaşık M.Ö. III. Yüzyılda yıkıldığı belirtilir. Kur'ân'da Seyl-u'l-'Arim olarak adlandırılan felaket sonrası burada yaşayan Araplardan büyük bir yekûn kuzeye göç etmiştir. Yine ondan bir

⁶⁵ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 96. vd.

⁶⁶ Ebû Mucâhid, *Dirasâtun Fî Usûli'l-Luğâti'l-'Arabiyye*, s. 132 vd.

kısmı Gassânî, Hîre ve Kinde gibi bazı devletleri kurmuşlardır.⁶⁷ Bu devletlerin aslında kuruluş nedeni Sâsânî ve Roma-Bizans gibi devletlerin, kendilerini koruma adına sınırları içinde bir nevi tampon devlet kurulmasına müsaade etmeleridir.⁶⁸

-1.8.1 Güney Arap Devletleri

Yerleşik bir hayata geçtikleri kaydedilen Güney Arabistanlıların diğer milletlerle de münasebetleri olmuştur. Kuzeylelerine düşen Hicâz ile İslam'ın doğuşuna kadar aralarında görünürde geniş çaplı ilişkiler olmamıştır.⁶⁹ Güney Arabistan'da Ma'în, Sebe' ve Himyer olmak üzere sırasıyla kurulan üç devletten bahsedilmektedir.

Ma'înliler/Minalılar, takriben M.Ö.1400-700 yılları arasında hüküm sürdüğü düşünülmektedir. Ma'în/Mina devleti Asur kitabelerinde "Mausri" olarak anılmıştır.⁷⁰ Bunlar, Fenikelilerin ebcedi harflerini kullanmışlardır. Ancak bitişik olan bu hat daha sonra "müsned" yazısına dönüştüğü öne sürülmektedir.⁷¹

Ma'înlilerin dilinde Arapçada kullanılan h/ه sesi ve zamiri yerine "s/س" sesi getirildiği görülmektedir. Buradan hareketle onların Habeşlilerle bağlantılı oldukları söylenmektedir. Aynı zamanda Babil dilinde de bu zamir "s/س" sesiyle okunmaktadır. Dolayısıyla Babil devletinin yıkılışı sonrası buraya göç eden kavimlerin kurdukları bu devletin Babillilerden çok da uzaklaşmamış oldukları söylenmektedir. Böylece bunların geçmişleri bakımından, birbirileri ile alakalı yakınlığa sahip oldukları anlaşılmaktadır.⁷² Ayrıca bir Arap devleti olan Ma'înlilerin dili ile Babil dili arasındaki bağlantı bahis konusudur. Zira "s/sîn" sesinin Arapların kullandıkları bir ses olması hasebiyle Arapçadan bir parça olduğunu söylemek mümkündür.

Sebeliler ise; takriben M.Ö. 700-115 hüküm sürdükleri ifade edilir. Sebe devleti Ma'înlilerde olduğu gibi din esaslı üzerine kurulmuş bir devlet özelliği taşır. Bunların ticaretle olduğu gibi Serât sıradağları üzerine yaptıkları barajlarla da teknik alanda ileri oldukları belirtilmiştir.⁷³ Sebe dilinde ve bazı güney Araplarının lehçelerinde أ takısı yerine ن eki getirilir. Fakat bu ekin, kelimenin sonunda kullanıldığı aktarılmaktadır.⁷⁴ Sebe'lilerin dilinin Ma'în diline benzer olduğu söylenir. Seslerinde de benzerliğin söz konusu olduğu belirtilir. Sebe'lilerde manililere muhalif olarak Babillilerdeki "هفعل" kelimesinde olduğu üzere ه he sesini ta'diye/geçişlilik için kullandıkları belirtilmektedir. Bunun mukabilinde Ma'înliler müteaddilik için "س" sesini Akadlılar ise "ش" sesini fiilin başında kullandıkları ifade

⁶⁷ Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi*, s. 1-3.

⁶⁸ Hitti, *Siyasi Kültürel İslam Tarihi*, s. 112, 118.

⁶⁹ Hitti, *Siyasi Kültürel İslam Tarihi*, s. 64.

⁷⁰ Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s. 94.

⁷¹ Dayf, *Târîhi 'l-Edeb(el- 'Asru 'l-Câhili)*, s. 111. Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s.120-121.

⁷² Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s. 120-121. Dayf, *Târîhi 'l-Edeb(el- 'Asru 'l-Câhili)*, s. 107. vd.

⁷³ Corci Zeydân, *el Arab Kable 'l-İslâm*, s. 136-137.

⁷⁴ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, XVI, 168.

edilmektedir. Bu ta'diye harflerinin Arapçada "استفعل" fiilinde olduğu gibi, kalıntısız anlamda vücudunu devam ettirdiği görülmektedir.⁷⁵

Sebe'lilerin, kullandıkları dil ile Ma'înlilerin dilleri arasında büyük benzerlikler görülmektedir.⁷⁶ Zira Ma'înlilere zamansal ve mekânsal yakınlık da göz önünde bulundurulduğunda sonrakinin öncesine mirasçı olduğu görülmektedir. Hicaz bölgesinin de Sebelilerden etkilendiği söylenebilir. Çünkü bölgesel yakınlıkların bu etkileşim için söz konusu olabilmektedir. Böylece onların, kuzey Arabistan'daki mirasçıları olan Hicâzlılara oldukça zengin bir dil mirası bıraktıkları söylenebilir. Zira İbn Abbâs'tan şöyle rivayet edildiği belirtilir; *"نَزَلَ الْقُرْآنُ بِلُغَةِ الْكَعْبِيِّينَ، كَعْبِ قُرَيْشٍ وَكَعْبِ حِزْرَةَ"* "Kur'an iki Ka'b'in dili ile indi. Biri Kureyş'in Ka'b'i diğeri Kahtânîlerden olan Huza'a kabilesinin dilidir."⁷⁷ Huza'a kabilesinin Me'rib seddinin yıkılışı ile Mekke'ye geldiği de ifade edilmektedir. Rivayetin tamamından da anlaşılacağı üzere Yemen'den gelen Huza'a kabilesinin Kureyş'ten istifade ettiği gibi onlara da katkıda bulunması olağandır.

M.Ö.115 ve M.S. 525 arasında hüküm sürdükleri ifade edilen Himyerîler, M.Ö. 115'te Sebe yönetimi zayıflayınca orayı yağmalayarak Me'rib şehrini ele geçirmiş ve hükümdarlıklarını kurmuşlardır. Önceleri Yahudilerin elindeyken daha sonra Habeş valisi ve daha sonra kendi yönetimini kuracak olan Ebrehe el-Eşrem'in eline geçmiştir. Devamında Sâsânîler burayı kendi yönetimlerine almışlardır. Bu devlet, son olarak M.S. 525 yılından itibaren İranlı valiler tarafından yönetilmiştir.⁷⁸ Son dönemde, Bâzan adlı bir İranlı valinin de İslam'ı tercih etmesiyle İran'ın, son valisi Yemen'i yönetmiş ve daha sonra burası, Müslümanların eline geçmiştir.⁷⁹

Himyer dili, Hicaz bölgesinde bulunan kuzey Arapçasından çok farklıdır. Fakat ondan, bir parça sayılan dildir. Bazı bölgelerde konuşulan Himyer dilinin fasih Arapçaya oldukça benzediği görülmektedir.⁸⁰ Arapçaya hiç benzemeyen kısmının ise güneyde üçra köşelerde konuşulan yerel diller olduğu söylenmektedir. Hatta günümüzde bu yerel dili konuşan Yemen'in belli başlı yerlileri vardır. Dinlenildiğinde neredeyse fasih Arapçayla hiç ilgisinin olmadığı anlaşılır. Günümüz Araplarının kullandığı Ammice kadar da olsa, bir yakınlık söz konusu değildir.

Güney Arabistan'da bu devletlerin dışında, Katabân, Hadramevt, Cebelîler, Zû Merâsîd, Zû Gumdân ve Zû Yezen isimlerinde küçük devletçiklerin de varlığı ifade edilmektedir.⁸¹ Sonuç olarak, Güney Arabistan'da kurulan devletlerin dilleri birbirilerine çok yakındır. Hatta aynı dil olduğu söylenebilir. Yazı olarak, müsned şeklinde köşeli harf stili kullanıldığı belirtilir. Dil yapı olarak Akad, Asur ve Babil

⁷⁵ Corcî Zeydân, *el Arab Kable'l-İslâm*, s. 132.

⁷⁶ Hittî, *Siyasi Kültürel İslam Tarihi*, 154.

⁷⁷ el-Kurtubi, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'an*, I. 44.

⁷⁸ Corcî Zeydân, *el Arab Kable'l-İslâm*, s.141-150; Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi Cahiliye Dönemi*, s. 40.

⁷⁹ Hittî, *Siyasi Kültürel İslam Tarihi*, s.106. Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi Cahiliye Dönemi*, s. 40.

⁸⁰ Ali Cundî, *Fî Târihi'l-Edebi'l-Câhili*, s. 206.

⁸¹ Corcî Zeydân, *el Arab Kable'l-İslâm*, s. 152-155.

dillerine çok yakındır. Ancak Kuzey Arapçası ile daha çok benzerlik gösterdiği belirtilmektedir.⁸² Zaten evvelce de belirtildiği üzere Babil Akad dillerinin, Arapçayla çok yakın bir benzerliği vardı. Aynı zamanda Habeş dilinin de bu dillere benzerliği⁸³ göz ardı edilmemelidir.

Güney Arapçasının, Arap dilinin bir parçası olarak görüldüğü rivayetlerden anlaşılmaktadır. Yanı sıra güney Arapçasının kuzey Arapçası ile uyuşmadığı noktaların çok olması onun fasih Arapça ile yakınlıktan öte aynı tür içinde olduğu⁸⁴ ve onun farklılığının çok da sorun teşkil etmediği anlamını yansıtmaktadır.

Kur'ân Arapçasının korunması süreci, güneyde Ma'în, Sebe' ve Himyer Araplarının kültürel ve dilsel anlamdaki yakınlığı ile önem kazanmaktadır. Birinci aşama olarak değerlendireceğimiz Aksum'daki Sami koruması sağlanmıştır. Zira bura da Sami kültüründen bir devletin varlığı Afrika Hami kültürünün Sami kültüre, menfi tesirini kırmıştır, denilebilir. Sami kültüre etkileri ise Samileştirerek zenginliğe dönüştürdüğü düşünülebilir. Böylece adeta kriz, fırsata çevrilmiş bulunuyordu. Dolayısıyla güney Arabistan bölgesine gelen faktörel bir şey, onların dünyaları ile barışık bir şekilde içeri girmiş oluyordu. Bu şekilde gelişen kültürel ve dilsel zenginlik ve etkisi onlardan menfi anlamda tesir almadan etki etmiştir. Zamanla buradan çeşitli sebeplerle kuzeye göç eden kabilelerin aktarımıyla bu kültür müspet anlamda Kur'ân Arapçasını konuşan kabilelere etkide bulunmuştur. Öyle ki, göçler sonrası kuzeyde kurulacak devletler tarihine bu göç eden kavimler adlarını yazdıracaklardı. Hatta kurulan bu devletlerin krallarının, Hicâz şairlerini, taltif ederek, şiir ve edebiyata katkıları olacaktır.

Şimdi ekseriyetle Yemenli olan bu kabileler tarafından kuzeyde kurulan ve Hicâz bölgesine daha yakın olan birtakım Arap devletlerine bakılabilir.

1.8.2. Kuzey Arabistan Devletleri

İskender'in M.Ö. IV. yüzyılların ortalarında Irak ve Suriye'yi, Perslerden alması sonrası, onun varisleri tarafından Arabistan da fethedilmek istenmiş fakat bunlar, coğrafi engeller, halkın bedevi yaşantısı, göçebe olması vb. nedenlerden dolayı bu emellerine ulaşamamış ancak, bunları dize getiremeyeceklerini anlamış ve terk etmişlerdir.⁸⁵

Bedevilerin sonraki zamanlarda Roma'ya ait şehirlere ve yollardan geçen kervanlara saldırmaları nedeniyle İskender'in halefleri ve daha sonra alana hâkim Roma yönetimleri bunlarla anlaşmaya mecbur oldular.⁸⁶ Devam eden zaman içinde

⁸² Dayf, *Târîhi 'l-Edeb(el- 'Asru 'l-Câhili)*, s. 33.

⁸³ Hitti, *Siyasi Kültürel İslam Tarihi*, s. 89. Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi*, s. 29.

⁸⁴ el-Cumahî Muhammed b. Sellâm b. Ubeydullâh, *Tabakâtu Fuhûli 'ş-Şu'arâ*, Dâru'l Medenî, Cidde, ts. I. 26.; Muhammed el-Beyyûmî Mehrân, *Dirasat fi Tarihi 'l-Arab el-Kadîm*, Dâru'l-Marife el-Camiiyye, ts. 123.

⁸⁵ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, III. 6. vd.

⁸⁶ Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s. 125, 126.

cereyan eden durumlar bir nevi tampon devletler olarak nitelendirilebilecek yönetimlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır.⁸⁷ Sonuçta bu kabilelerin içinde söz sahibi olarak gördükleri kimselerin yönetiminde kurulan tampon devletlere kral atanması kaçınılmaz olmuştur.⁸⁸

Güney Arapları anlaşıldığı kadarıyla gittikleri yerlerde hâkim olma pozisyonuna geçmişlerdir. Kuzey Arabistan'da kurulan bu devletler ekseriyetle birçok nedenden ötürü güneyden göç eden bu Araplar tarafından oluşmuştur. Bu devletlerden özellikle bazılarının kuzey Arapçasının özünü teşkil eden belâgate katkılarının gayet derecede çok olduğu; tarihî bazı verilerden anlaşılmaktadır.⁸⁹ Bu devletlerden başlıcaları Nabatîler, Tedmürlüler/Palmira, Gassânîler, Hîre/Menâzıra ve Kindelilerdir.

Yaşadıkları mıntıkadaki taş oyma yapıtları ile dikkatleri üzerlerine çeken Nabatîler;⁹⁰ Samilerden olan Mısır Amalikalılarından sayılmaktadırlar.⁹¹ Tam olarak tespit edilememekle beraber Nabatîler devletinin, Filistin'in güneyindeki eski Edom bölgesinde M.Ö. V. yüzyıldan sonra kurulduğu,⁹² Romalılar tarafından M. 106 yılında ortadan kaldırılmış olduğu belirtilir.⁹³

Hz. İsmail'in (as.) Arapçanın temellerini belirleyen ilk kişi olduğu belirtilmektedir.⁹⁴ Ayrıca onun on iki oğlundan birisinin adının Tevrat'ta zikredildiği⁹⁵ üzere Nebajoth/Nabat olduğu ifade edilmektedir. Bundan yola çıkılarak Nabatlıların Hz. İsmail'in soyundan bir Arap kavim oldukları öne sürülmektedir. Bu şekilde Nabatî yazısının da dilinin de kökeni Hz. İsmail'in konuştuğu dile dayandırıldığını anlamaktayız.⁹⁶ Bütün bunlarla birlikte Nabatlıların Sami olmaktan başka nereden geldikleri ve kimlerle bağlarının olduğu netleştirilmemiş bir konudur.⁹⁷

Nabatlıların, Kahtânî yahut Adnâni Araplardan oldukları öne sürülmektedir. Böylece yazı açısından benzerlik de nazara alınınca Adnânîlerle bir bağlantının olduğu söz konusu olabilmektedir. Yanı sıra güney Araplarıyla da bir bağlantılarının olduğu düşünülmekteyse de Ârâmîlerden oldukları da öne sürülmektedir.⁹⁸ Dolayısıyla onların yüksek ihtimal Araplardan olduğu olarak düşünülmektedir. Nabatlıların

⁸⁷ Lutfî Abdulvehhâb, *el-Arab fi 'Usûri'l-Kadime*, Dâru'l-Marife, el-Camiyye, 2 bsk, byy, ts. 294.

⁸⁸ Hitti, *Siyasi Kültürel İslam Tarihi*, s. 118-123.

⁸⁹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, V. 279.

⁹⁰ Hitti, *Siyasi Kültürel İslam Tarihi*, s. 112.

⁹¹ Corcî Zeydân, *el Arab Kable'l-İslâm*, s. 12.

⁹² er-Râfî'î, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, I. 57.

⁹³ Corcî Zeydân, *el Arab Kable'l-İslâm*, s. 85.; bkz. Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s. 62, 63.

⁹⁴ es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebîbekr, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû Fadl İbrahim, el-He'y'etu'l-Mısriyye el-'Âmme li'l-Kitâb, Mısır, 1974., IV. 168.

⁹⁵ Tevrat, Tekvîn 25/12-18.

⁹⁶ M. M. el-A'zami, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'ân Tarihi Eski ve Yeni Ahitle Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, İz Yayıncılık, trc. Ömer Türker-Fatih Serenli, 3. Bsk İstanbul, 2014, s. 165-166.

⁹⁷ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, V. 16.

⁹⁸ Corcî Zeydân, *el Arab Kable'l-İslâm*, s. 74.

dilinin, her halükarda Sami dil grubu içinde dilin ve yazının gelişmesi ihtimali ile beraber Kuzey Arapçasına çok yakın özelliklere sahip olduğu düşünülebilir.

Başka bir görüşe göre, Nabatlıların, yazıyı ilk olarak Ârâmîlerden aldıkları⁹⁹ ve bitişirme suretiyle, hızlandırıp geliştirmişlerdir. Ârâmî dili onların eğitim dili idi. Onlara ait kitabelerdeki Ârâmî dilinde yapılan hatalar, ayrıca “gayr” gibi Arapçaya has kelimeleri aynen kullanmaları, konuşma dillerinin Arapça olduğunu göstermektedir.¹⁰⁰

Nabatî Arapçasının Kur’ân Arapçasına benzerliği söz konusu olabileceği söylenmektedir. Bunun göstergelerinden biri olarak Nabatîlerin Ârâmîlerden aldıkları yazı¹⁰¹ ile kuzeyde bulunan meşhur İmru’u’l-Kays kitabesindeki yazı arasındaki benzerlik zikredilmektedir. Bu yazının da Kur’ân yazısıyla neredeyse aynı olduğu ifade edilmektedir.¹⁰²

Lihyânî ve Dedânîlere ait Kuzey Hicaz’daki el-‘Ula bölgesinde M.Ö. VII. ve III. asırlardan kalma sanat değeri yüksek yapıtlar¹⁰³ ve kitabelere rastlanmaktadır.¹⁰⁴ Yine civar bölgede M.Ö. V. ile IV. asırlardan kalma Hicr (günümüzdeki “Medâin-u Salih”) bölgesi¹⁰⁵ ve Teymâ’daki Semûd kavmine ait¹⁰⁶ olduğu ifade edilen kitabeler Güney Arabistan’dakilerle benzerlik olduğu nakledilmektedir.¹⁰⁷ Bu kitabelerdeki yazılarda kullanılan dil kuzey Arapçası olup fasih Arapça denilen Arapça ile çok az farklılık arz ettiği belirtilmektedir.¹⁰⁸ Nabatîlerin dillerinin, i’râb olgusunu barındırdığı da kaydedilmektedir.¹⁰⁹

Ma’în ve Nabatî medeniyetleri, daha sonraki Lihyânîleri de kültürel anlamda çok etkilemiştir.¹¹⁰ Semûd ve Safâ, güney Arapları, Ma’înliler ve Sebe’lilerdeki gibi müsned hattı kullanmışlardır.¹¹¹ Dil açısından da benzerliklerin olması güney Arapları ile bağlantılarının olduğunu göstermektedir. Bu da güneyin, kuzeyde ekonomik hâkimiyetiyle birlikte, kültürel hâkimiyetinin de olduğunu bize yansıtmaktadır.

Hicâz coğrafi konum olarak, Ma’în bölgesinin kuzeyinde Lihyân bölgesinin güneyinde konumlanmaktadır. Fakat jeolojik olarak engebeli muhit ve geniş çöl yüzeyi, oraya hâkimiyeti zorlaştırmaktadır. Yanı sıra ikliminin çoğunlukla kurak ve yaşam açısından dışa bağımlı bir vaziyet içinde olması ziraatın yapılamamasına

⁹⁹ er-Râfi’î, *Târîhu Âdâbi’l-‘Arab*, I, 57 Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s. 75.

¹⁰⁰ Hitti, *Siyasi Kültürel İslam Tarihi*, s. 110.

¹⁰¹ Dayf, *Târîhi’l-Edeb(el-‘Asru’l-Câhili)*, s. 35.

¹⁰² Corcî Zeydân, *el Arab Kable’l-İslâm*, 38-39, Hitti, *Siyasi Kültürel İslam Tarihi*, s. 110.

¹⁰³ Hitti, *Siyasi Kültürel İslam Tarihi*, s. 112.

¹⁰⁴ Dayf, *Târîhi’l-Edeb(el-‘Asru’l-Câhili)*, s. 30, 112.

¹⁰⁵ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, I, 326.

¹⁰⁶ Hitti, *Siyasi Kültürel İslam Tarihi*, s. 111.

¹⁰⁷ Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s. 233.

¹⁰⁸ Dayf, *Târîhi’l-Edeb(el-‘Asru’l-Câhili)*, s. 33; krş. Hitti, *Siyasi Kültürel İslam Tarihi*, s. 111.

¹⁰⁹ er-Râfi’î, *Târîhu Âdâbi’l-‘Arab*, I, 64.

¹¹⁰ Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s. 235.

¹¹¹ Dayf, *Târîhi’l-Edeb(el-‘Asru’l-Câhili)*, s. 31.

neden olmaktadır. Zira Tâif ve Medîne gibi yerlerde yetişen meyve ve sebzeler yemen gibi bir medeniyetler beşiğinin iştahını çekmeğe yeterli olamayacağı anlaşılmaktadır. Bu durumda çok da hâkimiyet sağlama arayışlarının olmaması normal karşılanır.

Kabartmalar ve süslü mezarları ile sanat değeri çok yüksek birçok eseri ihtiva eden el-'Ulâ harabeleri önemli bir merkez özelliğine sahiptir. Görünen o ki bu durum İslam öncesi birçok ilk Cahiliye toplumlarının son derece ileri bir medeniyet seviyesine ulaştığına işaret etmektedir.¹¹² Stratejik ticari ilişkiler ve Bedevi Arapların kervanlara saldırılarından dolayı kurulmasına ihtiyaç duyulan Arap devletçikleri gibi Nabatîlere de bu veçheden bakılabilir.¹¹³

Ticari anlamda da Nabatiler, Yemen'den gelen kervanların geçiş güzergâhında olmalarından dolayı Romalılar için İranlılara/Perslere karşı önemli bir tampon devlet konumunda idi.¹¹⁴ Dolayısıyla diyebiliriz ki orta Arabistan halkının, dil ekonomi sosyal hayatta hür olmalarıyla birlikte dillerine gelebilecek herhangi dış etkinin bu devletlerin etkisiyle ciddi bir tasfiye söz konusu olmaktadır.

Sanat değeri olarak çok yüksek olan yapıtları ile tanınan Tedmur/Palmira Devleti Roma egemenliği altında varlığını sürdürmüştür.¹¹⁵ Fırat nehrinin batısında Şam'ın kuzey doğu kısmında kurulduğu ifade edilir.¹¹⁶ Burası, Ön Asya/Anadolu ve Asya'dan gelen ticaretin kesiştiği önemli bir merkezdir.¹¹⁷ Ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmeyen bu devletin milattan evvel yakın bir zaman diliminde kurulduğu anlaşılmaktadır. Tedmur Devleti M. 273 tarihinde Romalılar tarafından yıkılmıştır.¹¹⁸

Yazı dilinde Ârâmca'yı kullanan Nabat Devletinde yöneticilerin isimlerinin Arapça olması ve kullandıkları Ârâmcanın içinde Arapça kelimelerin çok bulunması¹¹⁹ ayrıca kültürlerinin Arap kültürlerinden olması gibi nedenlerden dolayı bunların Arap oldukları ve dillerinin Arapça olduğu ifade edilir. Yine onların Amâlika Araplarının kalıntıları oldukları nakledilen bilgiler arasındadır.¹²⁰ Onların da Nabatîler gibi 'Amâlika kavminin devamı olmaları hasebiyle İ'râb içeren bir dile sahip oldukları ifade edilmektedir.¹²¹

¹¹² Hitti, *Siyasi Kültürel İslam Tarihi*, s. 112.

¹¹³ Abdulaziz Salih, *Tarihu ŞibhiCezireti'l-'Arabiyye*, Mektebetu el-Encelû, el-Mısriyye, 103, Tefvik Pro, *Tarihu 'Arab, el-Kadim*, 111.

¹¹⁴ Hitti, *Siyasi Kültürel İslam Tarihi*, s. 111.

¹¹⁵ Pro, *Târîhu'l-'Arabi'l-Kadim*, s. 121.

¹¹⁶ Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s. 76.

¹¹⁷ Mansel, *Ege Yunan Tarihi*, s. 500.

¹¹⁸ Hitti, *Siyasi Kültürel İslam Tarihi*, s. 114, 117.

¹¹⁹ Abdulaziz Salih, *Tarihu ŞibhiCezireti'l-'Arabiyye*, s. 31.

¹²⁰ Corci Zeydân, *el Arab Kable'l-İslâm*, s. 12. Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s. 77.

¹²¹ er-Râfi'i, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, I. 64.

Gassânîler, Me'rib seddinin yıkılmasıyla göç eden Miladi II. yy. içinde Tihâme bölgesinde bulunan Yemenli Kahtânilerdendir.¹²² Yemen'den kendilerinden önce kuzeye göç etmiş¹²³ Kudâ'ah kabilesinin Dac'am kısmı¹²⁴ ile savaşmış onları yenmiş ve onların yerine Roma İmparatorluğu egemenliğinde bir devlet kurmuşlardır.¹²⁵ Kendi dillerini terk etmeden Suriye Ârâmîcesini (Süryanice) kabullendiler.¹²⁶ Monofizit, yani bir çeşit vahdaniyet anlayışı içinde Hristiyanlaştılar.¹²⁷ Yine de tam bir Hristiyan doktrinini benimseyememelerine tevhit hakikatinden kopmamaları neden olarak görülebilir.

Gassânîler, M. 613 senesinde Sâsânîler tarafından Bizanslılarla yapılan savaş sonucunda Sâsânîlerin Bizanslıları yenmeleri nedeniyle yıkıldı. Bu devlet Sâsânî valileri tarafından yönetilmiş ve onların yönetiminde kalmıştır. M. 636 yılında Hz. Ömer'in (ö. 23/644) son vermesiyle Gassânîlerin bu yurdu İslam topraklarına katıldı. Başkentleri Şam'dır.¹²⁸ Hîreliler ile uzun zaman savaş halinde kalmışlardır.¹²⁹

Gassânîlerde tiyatronun varlığı,¹³⁰ Nabatî ve Semûdluların medeniyet açısından ileri olmaları,¹³¹ halklarının son derece zamanlarının entelektüel ve ileri bir kültür zemininde olduklarını bizlere hatırlamaktadır. Böyle toplumların, her ne kadar bize ulaşmamışsa da şiir gibi edebi yönlerinin olması da kuvvetle muhtemeldir. Çünkü mühendislikteki zerâfet edebiyata da yansır. Yahut edebi zerâfet çevreye yansır denilirse daha isabetli olur.

Hîre (Lahmîler/Menâzıra) devleti, Me'rib seddinin yıkılmasından sonra kuzeye göç eden miladi III. Asrın yarısından sonra Kahtânîlerden olan Lahm kabilesi tarafından kurulmuştur. Gassânîler Bizans'a bağlı bir devlet oldukları gibi Hîreliler de Sâsânîlere bağlı bir devlet idi.¹³² Hîre Devleti, Kûfe'nin güneyine, takriben yürüme mesafesi sayılabilecek bir uzaklıkta bulunan bir mevkide bulunduğu ifade edilmektedir.¹³³

Hîreliler tarihinde en belirgin yönetici İmru'u'l-Kays'tır.¹³⁴ Miladi 328 tarihinde onun için yapılan bir mezar taşındaki kitabe günümüze kadar ulaşmış en eski Arapça yazı sayılmaktadır. Bu yazının özelliği bitişik bir şekilde yazılması ve Nabatî yazısına benzerlik arz etmesidir.¹³⁵

¹²² Şeyho, Rizkullah b. Yusuf b. Abdilmesih, *Mecaniyyu'l-Edeb*, III. 312.

¹²³ Lutfi Abdulvahhab, *el-Arab fi 'Usûri'l-Kadîme*, 349. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, VI, 77, vd.

¹²⁴ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, VIII. 15.

¹²⁵ Dayf, *Târîhi'l-Edeb(el-'Asru'l-Câhilî)*, s. 40.

¹²⁶ er-Râfi'i, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, I. 57.

¹²⁷ Lutfi Abdulvahhab, *el-Arab fi 'Usûri'l-Kadîme*, s. 398.

¹²⁸ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, VI. 108.

¹²⁹ Ali Cundî, *Fî Târîhi'l-Edebi'l-Câhilî*, s. 405.

¹³⁰ Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s. 185-187.

¹³¹ Hitti, *Siyasi Kültürel İslam Tarihi*, s. 111-113.

¹³² Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, IV. 257-283, vd. Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s. 198.

¹³³ Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi*, s. 55, 56.

¹³⁴ Buradaki İmri-u'l-Kays Kinde devleti prensi meşhur muallakat sahibi olan kişi değildir.

¹³⁵ er-Râfi'i, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, I. 58.

Her ne kadar Lahmîler Yemen'den gelmişlerse de kitabedeki yazıya bakılırsa, yazının köşeli “müsned hat” olmaması dikkat çeker. Zira onlarda, Kûfi yazıya benzer bir bitişik stil hat kullanılması bu yazıyı müsneden ayırır. Müsned hattından farklı olarak ayrıca kuzey Arapçasının kullanılması önem arz etmektedir.¹³⁶ Güneyden gelen bir topluluğun böyle bir dil kullanması dikkat çekicidir. Belki de Lahmîler, direkt Yemen'den değil de bu Arapça ve yazıyı kullanan bir yere uğrayıp onu sahiplendikleri düşünülebilir.¹³⁷ Böylece yazıyı öğrendikleri bu yerde, bir zaman geçtikten sonra buraya gelip devlet kurdukları söylenebilir.

Kindelilerse, Yemen kralları Tubba' ile akrabalık bağı bulunan bu hanedan M. V. Asrın ilk yarısında kuruldu.¹³⁸ Bunlar, Kahtânîlerden olup Kehlân'a dayanmaktadır.¹³⁹ Gassânîlerin Bizans'la, Lahmîlerin de İran'la bağlarının¹⁴⁰ aksine Kindelilerin, Yemen yönetimiyle daha çok alakaları vardı. İmru'u'l-Kays olarak bilinen meşhur şairin bu ailedendir. Bazı kaynaklarda öldürülen babası ile birlikte dağılan hanedanını toparlamak için mücadele verdiği anlatılmaktadır.¹⁴¹ Buradan da anlaşılacağı üzere Kindeliler de şiirle ilgilenmişlerdir. Hatta onların Yemenlilerden olduğu göz önünde bulundurulursa kuzeydeki Araplarla güneydekilerin de ortak kullandıkları bir şiir dilinin var olduğu sonucuna varılabilir.

Arapların kültürlerinde şiirin etkisinin çok fazla olduğu, şöhret bulmuş bir bilgidir. Şairler, kabileler içerisinde nüfuz sahibi kimselerdi. Kabileler arası sorunlarda onların bir nevi sözcülüğünü üstlenirlerdi.¹⁴² Gassânî yöneticileri cömert olduklarından aralarında şairler de bulunmaktaydı. Dönemin şairleri arasında Lebîd göze çarpmaktadır.¹⁴³

el-Hâris b. Hillize (ö. 570 [?]) ve 'Amr b. Kulsûm (ö. 584 veya 600) ayrı öneme sahiptirler. Yine Hîre/Lahmî yönetimiyle arası bozulup Gassânîler arasında yer bulan en-Nâbîga ez-Zubyânî, (ö. 604 [?])¹⁴⁴ İslam şairi addedilen Hassan b. Sâbit de (ö. 60/680 [?]) bu saraylarda bulunmuştur. Hassan b. Sâbit, divanında oradan bahsederken Grek, Babilli ve Mekkeli şarkıcılardan ve saraydaki sefahatten bahsetmektedir.¹⁴⁵

Gassânîler kültürel anlamda Hîrelilerden çok ileri seviyedeydiler. Arap, Suriye ve Grek kültürünü birleştirmişlerdi. Gassânîlerde, Saraylar, halk hamamları,

¹³⁶ Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s. 201.

¹³⁷ Hitti, *Siyasi Kültürel İslam Tarihi*, s. 123,127.

¹³⁸ Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi*, s. 65- 66.

¹³⁹ Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s. 222.

¹⁴⁰ Lutfi Abdulvahhab, *el-Arab fi 'Usûri'l-Kadîme*, s. 391.

¹⁴¹ Hitti, *Siyasi Kültürel İslam Tarihi*, s. 128

¹⁴² Lutfi Abdulvehhab, *el-Arab fi 'Usûr el-Kadîme*, s. 281.

¹⁴³ Pro, *Târîhu'l-'Arabi'l-Kadîm*, s.149.

¹⁴⁴ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullah b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *eş-Şi'r veş-Şu'arâ*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, h. 1423, I, 67.

¹⁴⁵ Hitti, *Siyasi Kültürel İslam Tarihi*, s. 123.

su kemerleri, tiyatrolar vs. birçok kültürel zenginliklerin varlığından bahsedilmektedir.¹⁴⁶

Hîrelilerde şiire ve efsanelerinin anlatımına büyük önem verilmekteydi. Bunlardan en meşhuru I. en-Nu'mân b. el-Munzîr el-A'ver'dir. Hîre hükümdarlarından 'Amr b. Hind de (m. 568 [?]) şairlere çok önem verilmekteydi. Onları çağırır, onlara lütuflarda bulunur ve hediyeler verir. ¹⁴⁷ Bunlardan bazıları muallaka sahiplerinden olan Gassânî saflarında savaşa katılan, ¹⁴⁸ Tarafe b. 'Abd'dir. (ö. 564 [?])¹⁴⁹ Biri de Hîre kralı Amr b. Hind'in kendisine birçok defa mükâfatlar verdiği¹⁵⁰ Hâris b. Hillîze'dir. ¹⁵¹ Ayrıca, Kral Amr b Hind'i, annesine hakaret ettiği için öldüren¹⁵² 'Amr b. Kulsûm'dur. (ö. 584 veya 600)¹⁵³ Bunlara verilen değer sadece şiir için değildir. Aksine bu şairler aracılığıyla bedeviler üzerinde bir etki bırakma ve kabul görme ümidi olduğu içindir.

Buraya kadar Sami ırkların göçler sonucunda kurdukları devletlerin, çok geniş sahada bir nevi filtre vazifesi üstlendiğinin anlaşılacağı kanaatindeyiz. İç kısımlara gelindiğinde bu devletlerden sonra teşekkül eden, güney ve kuzey Arap devletlerinin de ayrıca bir koruma gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır.

Fârâbî "*Kitâbu'l-Hurûf*," adlı eserinde Arapçanın kendilerinden alındığı kabileleri belirtirken, Kays, Temîm, Esed, Tayy ve Huzeyl'i sayar. Bunların yapısından bahsederken, onları, vahşi, bedevi, kaba yapılı, teslim olmayı hiç kabul etmeyen ve dilin konuşulduğu bölgenin en ortasında yaşayan kimseler olarak niteler. Ayrıca onları dış kavimlerle, yani Arap olmayan milletlerle teşriki mesai etmedikleri ve onlardan uzak oldukları için onların kültürel zenginliklerinden uzak kendilerine özgü bir karakter oluşturmayı başarmış kimseler olarak tanıtır. Mısır, Şam, Irak ahâlisinin başka kavimlerle komşuluk etmelerinden dolayı dil hususunda özgünleşemediklerini onlara karışmakla saf olan dillerinin bozulduğunu belirtir.¹⁵⁴

Arap devletlerinin, Bizans ve Sâsânî hükümdarlıklarını bedevilerden zahiren koruma görevi üstlendiği söylenebilir. Ancak bu devletlerin Arap bedevi dilini, diğer Ârî ve Hâmî benzeri Sami olmayan ırklardan genel anlamda koruduğu gibi özel anlamda, Arap olmayan milletlerin de Sami ırkın içinde kültürel ve dil etkilerini filtreleyip, bir nevi Hicâz ve Necd dünyasına geçişinde, adeta gümrük vazifesi icra ettiğini söyleyebiliriz.

¹⁴⁶ Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s.187.

¹⁴⁷ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, V. 279.

¹⁴⁸ Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, 33, Hitti, *Siyasi Kültürel İslam Tarihi*, s. 123.

¹⁴⁹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, V. 243.

¹⁵⁰ el-Merzubani Ebu 'Ubeydillah b. Muhammed b. 'Imran b. Musa el-Merzubani, *el-Muvaşşah fi Meahizi'l-'Ulema ale's-Şuara*, yey, byy. ts. 95.

¹⁵¹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, V. 249.

¹⁵² el-E'lem, Ebu'l-Haccâc Yusuf b. Süleyman b. 'Îsâ eş-Şementerî el-Endelûsî, *Eş'aru's-Şu'arâ-i'l-Câhiliyyîn-i's-Sitte*, yey, byy, ts. 87.

¹⁵³ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, V. 255.

¹⁵⁴ el-Fârâbî Ebû Nasr, (1986) *Kitabu'l-Hurûf*, Dârü'l-Meşrik, thk. Muhsin Mehdi, Beyrut, s. 135.

SONUÇ

İnsanoğlu, var olduğundan beri, iletişimde dili birinci derece de kullanmaktadır. Her toplumun, kullandığı dili, diğerlerine göre farklılık arz edebilir. Milletlerin, kendi buldukları şartlara göre, kültürleri de oluşabilir. Kültürel anlamdaki bu oluşumun, dil sahasında da kendini göstermesi pek doğaldır. Zira her kültürün, toplumların hayat şartları ve başka toplumlarla komşulukları sonucunda, başkalaşım geçirmesi mümkündür. Bu değişim, dillerin gelişmesi yahut deforme olması ile de sonuçlanabilir. Arap dili ve toplumu da ifade ettiğimiz, dil ve kültür bütünü bir parçasıdır. Dolayısıyla Arap toplumu da kendi karakteristiğini kültürel ve onun yansıması olan dilinde yaşayacaktır. Arapları, Arap Yarımadasının en kadim sakinleri olarak ele alırsak onların dilleri de bölgenin en eski ve köklü dili olacaktır. Arapçanın safiyeti, diğer dillerle kıyaslandığında ne derece korunaklı olduğu görülmektedir. Hususen, orta Arabistan kısmına düşen Hicaz ve Necid bölgelerinin, Arapçasına bakıldığında, dildeki saflık, daha net hissedilmektedir. Bu ise çevresinden gelebilecek, kültürel etkilerden korunaklı olmasındadır. Kültürel etkileri, öncelikle yakın ve uzak olmak üzere, iki kısımdan ele alabiliriz. Uzak etkenlere bakıldığında, bunların, Sami kavimlerin göçleriyle Arabistan Yarımadası içlerinden, çevreye göç etmeleri sonucunda, meydana geldiğini söylemek mümkündür. Binlerce yıl öncesinde, Yarımada'nın çevresine dağılan bu kavimler, türlü devletler ve medeniyetler kurarak, Sami ırk dışından gelebilecek, yabancı kültürlerden, bölgeyi koruduklarını söyleyebiliriz. Böylece daha sonra oluşacak Arap dil melekesi, önceden kendi karakterinin dışındaki oluşumlardan, olumsuz yönden etkilenmesi engellenmiş oldu. Yakın kültürel korumalar ise, milattan yakın öncesi ve sonrasına, tekabül eden zaman dilimlerinde kurulan, Arap devletlerinin etkileridir. Bunlardan bazıları ile Arap Dili, şiirsel anlamda gelişim gösterdiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla yüzyıllar alan bir gelişimin neticesi olarak, Arap dil melekesi, hem korunma, hem de gelişme gösterdiğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- A'zami, M. M., (2014) *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi Eski ve Yeni Ahitle Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, İz Yayıncılık, trc. Ömer Türker-Fatih Serenli, 3. Bsk İstanbul.
- Abdulvehhâb, Lutfî,(ts.) *el-Arab fi 'Usûri'l-Kadime*, Dâru'l-Marife, el-Camiyye, 2 bsk, byy.
- Akçakoca, Yusuf, (2019) *Arap Dili Sözdiziminin Anlambilim Boyutu –Cümle Ögeleri, Kurgusu ve Anlam-*, Kimlik Yay., Kayseri.
- Bergstrasser, Gotthelf, (2006) *Sami Diller Tarihi*, (haz. Hulusi Kılıç- Eyüp Tanrıverdi), Anka Yayınları, İstanbul.
- Cumahî, Muhammed b. Sellâm b. Ubeydullâh, (ts.) *Tabakâtu Fuhûli's-Şu'arâ*, Dâru'l Medenî, Cidde.
- Çağatay, Neşet,(1957) *İslâmdan Önce Arap Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Mars T. Ve S. A. S. Matbaası, Ankara.

- Demirayak, Kenan, (2011) Bakırcı, Selami, *Arap Dili Grameri Tarihi*, yey, Erzurum.
- E'lem, Ebu'l-Haccâc Yusuf b. Süleyman b. 'Îsâ eş-Şementerî el-Endelûsî, *Eş'aru's-Şu'arâ-i'l-Câhiliyyîn-i's-Sitte*, yey, byy, ts.
- Ebû Mucâhid 'Abulazîz b. Abdulfettah b. Abdurrahim, (1974) *Dirasât-un Fî Usûli'l-Luğâti'l-'Arabiyye*, Nşr. El-Câmi-'at-u'l-İslamiyye bi'l-Medînet-i'l-Munevvera, yıl 6, Sayı 3.
- Erik Hornung, *Mısır Tarihi*, Kabalcı Yayınevi, (1. Bsk.), İstanbul, 2014.
- Fârâbî, Ebû Nasr, (1986) *Kitabu'l-Hurûf*, Dâru'l-Meşrik, thk. Muhsin Mehdi, Beyrut.
- Hitti, PH. K. (2011) *Siyasi Kültürel İslam Tarihi*, trc. Salih Tuğ, MÜİFY, İstanbul.
- İbn el-Kesîr Ebu'l-Fidâ İsmail b, Ömer el-Kuraşî el-Basrî, (1419) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Muhammed Huseyn Şemseddin, Dâru'l-Kutubi-'İlmiyye, Beyrut.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullah b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, (1423) *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, Dâru'l-Hadîs, Kahire.
- Köroğlu, Kemalettin (2013), *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, İletişim Yayıncılık, 8. Bsk. İstanbul.
- Mansel, Arif Müfit, (1999) *Ege Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Mehrân, Muhammed el-Beyyûmî, (ts.) *Dirasat fi Tarihi'l-Arab el-Kadîm*, Dâru'l-Marife el-Camiyye.
- Memiş, Ekrem, (2015) *Eski Çağda Mezopotamya (En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğu'nun Yıkılışına Kadar)*, Ekin Yayın Evi, 3. Bsk. Bursa.
- Merzubani, Ebu 'Ubeydillah b. Muhammed b. 'İmran b. Musa el-Merzubani, *el-Muvaşşah fi Meahizi'l-'Ulema ale's-Şuara*, yey, byy, ts.
- Öztürk, Levent, (1995) "Etiyopya", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul.
- Salih, Abdulaziz, *Tarihu ŞibhiCezireti'l-'Arabiyye*, Mektebetu el-Encelû, el-Mısriyye,
- Suyûfî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebîbekr (1974), *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû Fadl İbrahim, el-He'y'etu'l-Mısriyye el-'Âmme li'l-Kitâb, Mısır.
- Zeydân, Corcî, *el Arab Kable'l-İslâm*, thk. Huseyn Mûnis, Dâru'l-Hilâl, Kahire, ts.
- <http://worldarkeoloji.blogspot.com/2016/02/hititler-etiler.html> 29. 07. 2018, saat 15 00.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.



İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
e-ISSN: 2147-6152
Yıl 10, Sayı 27, Temmuz 2021

Makale Adı /Article Name

Şeyhoğlu Derviş Osman ve
Vesîle-nâme Adlı Eseri

Şeyhoğlu Derviş Osman and His
Work Named *Vesîle-nâme*

Yazar/Author

Ferîştah Funda ARI

Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
feristah.uysal@hotmail.com  ORCID: 0000-0002-3959-3769

Yayın Bilgisi/Article Information

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 29.05.2021

Kabul Tarihi: 08.07.2021

Yayın Tarihi: 31.07.2021

Sayfa Aralığı: 83-99

Kaynak Gösterme/Citation

Arı, Ferîştah Funda (2021). “Şeyhoğlu Derviş Osman ve *Vesîle-nâme* Adlı Eseri”,
İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 27, s. 83-99.

(Bu makale, yazar beyanına göre, TR DİZİN tarafından öngörülen “ETİK KURUL ONAYI” gerektirmemektedir.)

ÖZ

Türk yazı ve konuşma dilinin 18. yüzyıldaki tarihi gelişimini göstermek amacıyla çalışılmaya değer bulunan *Vesîle-nâme* adlı eser, Klâsik Osmanlı Türkçesi döneminde nesir türünde yazılmış dinî-didaktik bir metindir. Vesîle-nâme, Şeyhoğlu Derviş Osman tarafından vücuda getirilmiştir. Yedi bâbdan oluşan ve Halvetî tarikatı adabından bahsedilen bu eserde, halk hikâyeleriyle zenginleştirilerek dinî bilgiler verilmiştir. Verilen bilgiler, ayet ve hadislerle de desteklenmiştir. Koç Üniversitesi Kütüphanesi Yazma no: MS 135 / 79, BP 189.V47’de kayıtlı tek nüshası tespit edilen Vesîle-nâme bugüne kadar çalışılmamıştır. Eser 55 varak ve 17 satırdan oluşmaktadır. Bozuk nesihle yazılan eserin bazı özel isimleri, vurgulanmak istenen ifadeler gibi yerleri kırmızı mürekkeple, geri kalanı siyah mürekkeple yazılmıştır. Bu çalışmada Şeyhoğlu Derviş Osman ve onun eseri Vesîle-nâme’nin içeriği hakkında bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şeyhoğlu Derviş Osman, Vesîle-Nâme, Osmanlı Türkçesi, Halvetîlik, Dinî-Didaktik

ABSTRACT

Vesîle-nâme, which is worth studying in order to show the historical development of Turkish writing and spoken language in the 18th century, is a religious-didactic text written in the genre of prose in the Classical Ottoman Turkish period. Vesîle-nâme was created by Şeyhoğlu Derviş Osman. This work, which consists of seven chapels and mentioned the manners of the Halvetî sect, was enriched with folk stories and religious information was given. The information given is supported by verses and hadiths. The Vesîle-nâme, whose only copy was detected in Koç University Library Manuscript No: MS 135/79, BP 189.V47, has not been studied until today. The work consists of 55 leaves and 17 lines. Some of the special names of the work written with corrupted verses and expressions that are wanted to be emphasized are written in red ink and the rest in black ink. In this study, it was tried to give information about Şeyhoğlu Derviş Osman and the content of his work Vesîle-nâme.

Keywords: Şeyhoğlu Derviş Osman, Vesîle-nâme, Ottoman Turkish, Halvetîlik, Religious-Didactic

Giriş

“İbadetlerini ıssız bir yerde yapan tarikat” (Akalin, 2019: 1036) şeklinde sözlük tanımı bulunan Halvetîlik, 14. yüzyılın ikinci yarısında Türkmenlerin yaşadığı Hârizm bölgesinde, mutasavvıflar arasında bir nefis tezkiyesi ve irşat usulü olarak ilk dönemden beri bütün sûfîlerce tatbik edilegelen, tasavvuf terbiyesinin ana esaslarından biri olarak kabul edilmesi neticesinde teşekkül etmiştir (Ceyhan, 2018: 695). 15. yüzyıl ortalarından 20. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı Devleti sınırları içinde konuşulan Türkçeye Osmanlı Türkçesi denilmiştir. Osmanlı Devleti’nin yaşadığı her türlü dinî, siyasî, toplumsal ve kültürel olaylar, devletin resmî dili olan Türkçeyi de etkilemiştir. Bu dönemde Arapça, Farsça kelime ve tamlamalar başta olmak üzere birçok yeni alıntı sözcük Türkçeye geçmiştir. Bu dönemde gerek alıntı sözcüklerin fazlalığı gerekse Arap alfabesinin Türkçenin ses özelliklerini tam olarak yansıtmaması bazı metinlerin okunmasında zorluklar yaşanmasına neden olmuştur. Klasik Osmanlı Türkçesinin 18. yüzyıl yazı ve özellikle konuşma diline örnek olması bakımından Vesîle-nâme önemli eserlerden biridir. Bu eserde dinî ve didaktik üslup kullanılarak anlatımı hikâyeler, ayetler, hadisler, atasözü ve deyimlerle

desteklenmektedir. Bu unsurlar dinî bir metin olan Vesîle-nâme'nin dil açısından da zengin bir içeriğe sahip olmasını sağlamaktadır.

1. Şeyhoğlu Derviş Osman

Eserde ismini “*men fakîr ve haķîr hâdim'ül-fuķarâ ki Şeyih Oğlı Dervîş 'Osmândur*” (11b-12a) şeklinde belirten müellifin hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Birçok tarikatta olduğu gibi, Halvetîlikte de bir silsile anlayışı vardır. Bu silsilenin başlangıcı Hz. Muhammed'dir. Hz. Ali ile devam eden silsilede, her şeyh kendisinden sonrakine Halvetîlik tabiriyle “taç vermek” suretiyle el verir ve silsileyi devam ettirir. Halvetîliğin birçok alt kola ayrılmasıyla, birçok silsile oluşmuştur. Buna binaen, Şeyh Derviş Osman da kendi mensubu olduğu silsileyi eserinde zikretmiştir. Şeyhoğlu Derviş Osman eserinin 2b-3b arası kısımlarında bu silsileyi şöyle belirtir: “*hâzret-i Resûlu'llah şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem Murtażāya vir dise ol dağı Hasan-ı Başrî hâzretine virdi evvelâ ciĥâz-î meşāyiĥüñ biri tâcdur ve tâcuñ bir ma'nâsı Muhammed [ve] 'Alîdür imdi tâc-ı haķîķî oldur ki ispâtını Muhammed (a.m.) ve 'Alîye yetişdüremkdür imdi bize lâzım geldi ki işbâtımız Muhammed ve 'Alîye yetişdürelüm zîrâ delîlsiz söz haĥâdur ve 'ibretsiz nazâr belâdur evvelâ Hâzret-i 'Alî ve Hasan-ı Başrî hâzretine virdi ol dağı Habîb-i 'Acemî hâzretine virdi ol dağı Dâvud-u Tay hâzretine virdi ol dağı ma'rûf-ı Kerĥî hâzretine virdi ol dağı Serîr-i Saķatî hâzretine virdi ol dağı Cüneyd-i Bađdâdî hâzretine virdi ol dağı Mişâde'd-Dînnürî hâzretine virdi ol dağı Muhammede'd-Dînnürî hâzretine ol dağı Kağı Muĥyi'd-dîñ hâzretine virdi ol ol dağı Ebu'n-Necîb Sehre hâzretine virdi ol dağı Kuĥbu'd-dîñü Behrî hâzretine virdi ol dağı Rükñü'd-dîñü'n-Neĥâşî hâzretine virdi ol dağı Şehâbe'd-dîñü Tebrîz hâzretine virdi ol dağı Cemâle'd-dîñü Testerî hâzretine virdi ol dağı İbrâhîm Zâhid Gîlânî hâzretine virdi ol dağı Muhammed e'l-Ĥalvetî hâzretine virdi ol dağı aĥî Mîrî'l-Ĥalvetî hâzretine virdi ol dağı 'Aze'd-dîñî'l-Ĥalvetî hâzretine virdi ol dağı Şadre'd-dîñî Hâcî hâzretine virdi ol dağı Seyyîd Yaĥya eş-Şerevânî hâzretine virdi ol dağı pîri Âĥmed Erzencâñî hâzretine virdi ol dağı İbrâhîm Kaşşarî hâzretine virdi ol dağı 'Alâeddîñ 'Uşşâķî hâzretine virdi ol dağı Âĥmed Yegitbaşı hâzretine virdi ol dağı Hâcî Karamânî hâzretine virdi ol dağı Kâsım Efendi hâzretine virdi ol dağı Muĥyiddîñ hâzretine virdi ol dağı Muhammed Karabaş hâzretine ol dağı Hüseyin Efendi hâzretine virdi ol dağı biz fakîre virdi bu kitâb-ı müsteĥbî yazan haķîr ve fakîri 'azîzler kaĥna*

tedennî der Dervîş Muḥammed ‘Azîzînüñ silsilesi beyân olunur meşelâ e’ş-şeyhü’l ‘ârifîn Kâsım Efendi andan Muḥammed Efendi Kâra Hısarî andan ‘Alâ’e’d-dîn eş-şeyhî Ḥabîb Efendi andan e’ş-şeyhî Ḥazret-i Ya ‘kûb Efendi andan e’ş-şeyhî İskender Efendi andan bu fakîrîñ mürşidi e’s-Seyyid Muḥammed Efendi ḥazretlerine virdi”. Buna göre kaynaklarda, Halvetî tarikatına mensup ve bu silsileye uyan, Halvetîliğin alt koluna mensup Şeyh Osman Efendi ya da Şeyh Osman adı geçmektedir. Şeyh Osman Efendi’nin doğumu bilinmemekle birlikte M. 1783-1784 tarihlerinde vefat ettiği yine aynı kaynaklarda belirtilmektedir. Buna göre Tatçı’nın eserinde *“Hayatiyye’nin müctehidi Mehmed Hayatî Efendi (ö. M. 1767) Buhara’da doğmuş, Edirne’ye gelmiş, Edirne’den Serez’e geçerek Loğçavî Fâzıl Efendi’nin halifelerinden Hüseyin Sirozî’den sülûkünü tamamlayıp Kırçova’ya buradan da Ohri’ye gelmiştir. Silsilesi Şeyh Osman Efendi (ö. M. 1783-1784) ile yürümüş ve Balkanlarda geniş bir bölgede faâliyet göstermiştir.”* (Tatçı & Akdemir, 2018: 86-87) şeklinde açıklanan bilgi, Diyânet İslâm Ansiklopedisi’nde ise *“Hayatiyye’nin kurucusu Mehmed Hayati Efendi (ö. H. 1180/M. 1766-67) Buhara’da doğmuş. İlk tahsilini burada yaptıktan sonra Edirne’ye gelmiş. Edirne’den Serez’e geçerek Loğçavî Ali Fâzıl Efendi’nin halifelerinden Hüseyin Sirozî’den sülûkünü tamamlayarak günümüzde Makedonya sınırları içinde bulunan Kırçova şehrine yerleşmiştir. Kırçova’dan Ohri’ye gelen Mehmed Hayâtî, şehir yöneticilerinin kendilerini istememesi üzerine Ohri dışında açtığı tekkede vefatına kadar irşad hizmetinde bulunmuş, birçok halife yerleştirip çevredeki bölgelere göndermiş. Kendisinden sonra tekkesinde ‘post’a oturan şeyhler sırasıyla şunlardır: Şeyh Osman (ö. 1198/1783-84)...”* (Öztürk, 2012: 440-441) şeklinde devam etmektedir. Bahsi geçen Şeyh Osman’la ilgili verilen bilgiler, müellifin kendi eserinde verilen silsileyle uyumaktadır. Buna göre, müellifin XVIII. yüzyılda yaşadığına kanaat getirilmiştir. Ayrıca, bu bilgilerden hareketle, Şeyhoğlu Derviş Osman’ın Halvetîliğin Ramazaniyye koluna mensup olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında hayatının bir kısmını Makedonya’da geçirdiği, Kırçova ve Ohri şehirlerinde bulunduğu da bu bilgilerden çıkan bir başka sonuçtur. Şeyhi Mehmet Hayatî’nin balkanlara sonradan gelip yerleştiği ve orada müritler yetiştirdiği düşünülürse, bu bölgede doğma ihtimali yüksektir. Ölüm tarihini de iki kaynaktaki tutarlı bilgilerden

hareketle, 1783-1784 olarak kaydetmek mümkündür. Yazılış tarihi belirtilmeyen müellifin Vesîle-nâme eseri de müellifin yaşadığı yüzyıl olarak tarihlenebilir.

2. Eseri

2.1. Vesîle-nâme

Şeyhoğlu Derviş Osman ya da nam-ı diğer Şeyh Osman Efendi'nin bilinen tek eseri Vesîle-nâme'dir. Türk Edebiyatında 'Vesîle-nâme' adıyla bilinen iki eser bulunmaktadır. Biri üzerinde çalışılan eser, diğeri 15. yüzyılda yazıldığı kaydedilen bir eserdir. Latîfî Tezkiresi'nin H. 1314 / M. 1896-1897 tarihli matbu nüshasında İznikli Hümâmî adlı bir şairin mesnevî tarzda yazdığı 'Vesîle-nâme' adlı bir eseri olduğundan bahsedilir: "*Vesîle-nâme nâm-ı kitâbı Ḥalîl Paşa nâmına Fârîsîden Türkîye tercüme kılmıştır*"* (Latîfî, H. 1314: 367). Ancak Rıdvan Canım'ın Latîfî Tezkiresi'nin tenkitli metin çalışmasında Hümâmî'nin bu eserinin adı 'Sînâme' olarak geçer: "*Ve Sînâme nâm kitâbı Ḥalîl Paşa nâmına Sînâme-i Hümâmî-i Tebrîzîden Türkîye terceme kılmışdur.*" (Canım, 2000: 573) Mezkûr eser üzerine çalışan Mustafa Altun'un *Sî-Nâme-i Hümâmî* adlı çalışmasında, eserin isminin Vesîle-nâme olduğuna dair herhangi bir bilgi de bulunmamaktadır (Altun, 2017).

Vesîle-nâme'nin bilinen tek nüshası Şeyhoğlu Derviş Osman'a ait olan bu eserdir.

2. 1. 1. Eserin Künyesi

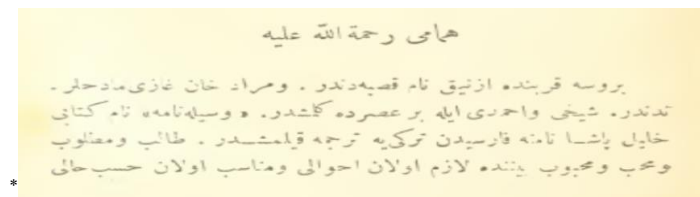
Vesîle-nâme'nin tespit edilen tek nüshası, Koç Üniversitesi Dijital Koleksiyonlar bölümünde bulunmaktadır. Eserin künyesi şu şekildedir (libdigitalcollections.ku.edu.tr):

Başlık : Vesîle-nâme, MS 135

Yazar : Şeyhoğlu Derviş Osman

Konu : Sûfizm, mistisizm, İslâmî filozofî, Türkçe El Yazması, Osmanlı Türkçesi

Tarih (Miladi) : n. d.



Tarih (Hicri) : n. d.

Yazının Tanımlaması : Yaprak sayısı: 55

Satır sayısı : 17

Yazı alanı boyutu : 175x110 mm

Kâğıt boyutu : 230x155 mm

Yazmanın başı-sonu : 1b-55a

Kâğıt Türü : Kalın, su yollu, hilal filigranlı kâğıt

Mürekkep rengi: Siyah, söz başları, alıntılar, özel isimler kırmızı

Ciltleme ve tezhip özellikleri: Deffeler ebru kaplı mukavva, sırtı vişneçürüğü deri cilt

Kaligrafi stili : (Bozuk) nesih

İçerik: Adını Şeyhoğlu Derviş Osman olarak veren [11b-12a] müellif dervişlerin dünya hayatına meydedip bidat ehli haline geldiklerini, onlara yardım etmek için Halvetiyye ayin ve erkânından seçmeler yaparak bir tarikat-nâme oluşturduğunu ve eserine Vesîle ismini verdiğini söyler. Müellif burada aynı zamanda eserin yedi bölümden oluştuğunu ifade eder. Dervişlik, sūflilik, nefsin mertebeleri gibi konuların işlendiği Vesîle sade halk diliyle ve didaktik bir üslup ile kaleme alınmış olup işlenen konular dinî hikâyeler eşliğinde aktarılmıştır.

Dijitalleştirme özellikleri: Original scanned with Zeutschel OS 12000C A2 scanner and saved as 300 ppi uncompressed tiffs. Display images generated in CONTENTdm as jpeg.

Yer: Nesteren ve Fuat Bayramoğlu Nadir Eserler Odası

2. 1. 2. Eserin Muhtevası ve Önemi

Yazma eserler, İslâmî gelenekçe belirlenmiş kurallara göre önce Allah'ın anılmasıyla başlar. Akabinde, İslâm peygamberi Muhammed zikredilir. Manzum eserler, bu anlamda tevhid ve na'atle başlar. Divan tertibinde de aynı kaide geçerlidir. Mensur eserlerde ise bu gelenek 'besmele, hamdele, salve' şeklinde uygulanır. Ancak Vesîle-nâme, kitabın isminin zikredildiği "*hâzâ Vesîle-nâme*" ifadesiyle başlar. Bu başlığın hemen altında, ilk satırla birlikte bir hikâye ile söze giriş yapılır. Bu yönüyle eser, gelenekten farklı bir özellik sergiler.

Dinî ve didaktik bir eser olan Vesîle-nâme'de sadece dinin emir ve yasaklarını değil aynı zamanda müridin şeyhe nasıl davranması gerektiği ve nasıl şeyhlik

makamına ulaşılacağı da anlatılır. Müridin; şeyhlerin eşyaları olan ‘hırka, taç, asa, rıza, seccade, örtü, kemer’ bunların manalarını bilmesi gerektiği, yoksa müridliğinin haram olacağı belirtilir. Şeyhlerin eşyalarını açıklamasını da müellif, 2b’de şöyle belirtir: Tacın mânâsı, Muhammed ve Ali’dir. Hakiki tacın mânâsı Ali’ye ve Muhammed’e ulaşmaktır. Hakiki şeyh, taç silsilesini Muhammed ve Ali’ye ulaştırmayı amaçlar; çünkü bu şekilde ispatlanmayan şeyhin sözünün haram olduğuna inanılır. Müellif, 2b ve 3b varakları arasında, kendi taç silsilesi içerisinde, Muhammed ve Ali’den başlayarak kendisi de dahil otuz bir isim sıralar. “*Derviş Muhammed ‘Azîzîni silsilesi beyân olunur meşelâ e’s-şeyhü’l’ârifîn Kasım Efendi andan Muhammed Efendi Kara Hısarî andan ‘Alâ’e’d-dîn eş-şeyhi Habîb Efendi andan e’s-şeyhi Hazret-i Ya’kûb Efendi andan e’s-şeyh İskender Efendi andan bu fakîriñ mürşidi e’s-Seyyid Muhammed Efendi hazretlerine virdi*” diyerek taç silsilesinde kendisinden sonra yer alan mürşidleri de beyan eder. Ayrıca tacın da kendi içinde ikiye ayrıldığını 4a’da belirtir. Bunlardan birinin tâc-ı ârif ki ispatının Hz. Muhammed ve Hz. Ali’ye dayandığını; diğerinin de tâc-ı câhil olduğunu söyler. Şeyhlerin taçları ve hırkalarındaki anlamı müellif, 4b’de şöyle açıklar: Taçları, arşa benzer; hırkaları, eflâka; yakaları, burçlara; sağ yanları, şarka; sol yanları garba; kemerleri kafa (ق); şeyhleri yıldıza; rızaları levhalara; asâları kula; şeyh kendi, güneşe; beş kademi yıldıza; halk olup tevhit ettikleri, cennet bahçelerine; sema‘ya girip devran ettikleri, eflâk devrine; hareketleri, kürse; cûşîşleri, arşa benzer.

Tac kadar şeyhin postu da önemlidir. 5a’da şeyhin postu hakkında bilgi verilir: Postun başı, teslim; postun sağı, şeyh elini tutmak; postun solu, izzet; postun şarkı, seyir; postun garbı, tövbe; postun şartı, erenler önünde baş eğmek; postun ortası, muhabbet; postun mihrabı, didâr (cemâl); postun canı, tekbir; postun marifeti, pîr korkusu; postun hakikati, otur dedikleri yerde oturmaktır ve postun dört bucağında Ali ile ilgili dört ifade olduğunu ve eğer mürid bunları bilmezse ona post vermenin, onun el almasının ve ihtiyârına oturmanın câiz olmadığı da ifade edilir.

5b’de hakiki müride giydirilen hırka-i iradet ile tekebbür olmak üzere iki tür hırka olduğu ve bu hırkanın şeyhin elinden giyilmesinin faydalı olduğu açıklanır. Hatta buna örnek olarak Yakup’un gözlerinin, Yusuf’un gömleğini yüzüne sürünce açıldığı hatırlatılıp, hırkanın şeyh elinden giyiminin faydası ve tesiri gösterilmeye çalışılır. Yani şeyhin elinden giyirse müridin de gönül gözünün açılacağı anlatılır.

Hırkanın, tacın, rızanın, asanın şeyhin elinden giyilmesinin faydası özellikle vurgulanır. 6b’de cihâz-ı meşâyihin ilmi açıklanır: Taçtan murat, nokta-i hakikattir; hırkadan murad, ayıpları toplayıp kapatmaktır; rızadan murat, şeyhlere teslim, erenler meydanına boyun vermektir; asâdan murat, her durumda doğru ve dürüst olmaktır; kemerden murat, kudret kafını seyretmektir; nikâbdan murat, başkasına ve harama bakmamaktır; seccadeden murat, bir unvanla tanınmış halifedir, kalıcı olmaktır; posttan murad, hilafet tahtında sabit olmaktır. Bu nedenlerle hırkayı şeyhin elinden almak ve giymek gerekir. Hazret-i Muhammed hilafet tacını Ali’ye verir ve “Ey ashabım! Bilin ki ben sizin peygamberinizim, Ali sizin şeyhinizdir. Varıp elini öpün.” diye buyurduğunu ve onun için şeyhlerin ellerinin öpülüp onlara yüzler sürüldüğü söylenir.

7a ve 10a arasında cihâz-ı meşâyihin ilmine talip olan müridlerin övülen yemekleri yememeleri ve övülen kıyafetleri giyip yürümeleri gerektiği tavsiye edilir. Yemek, giymek ve her ne cümbüş varsa Halvetî yolunda tembelliğe sebep olacağı için bunlardan kaçınması gerektiği örneklerle açıklanmıştır. 10a ile 11b’de müridin şeyhine karşı hizmet ve davranışları hikâyelerle desteklendirilerek anlatılmıştır. Örnek olarak verilen hikayelerden biri şudur: Ebu Ali Şakik Kuddüs ilim içinde kâmil idi ve şöyle dedi: Bin üstada şakird (öğrenci) oldum, Hakk’ın yolunu dört nesnede buldum: “Rızkını helâl yemek, öleceğini bilerek hazırlık yapmak, İblisi düşman bilmek, her şeyden geçip muhabbetullah (Allah sevgisine) gönül vermektir. İbadetin de on güzel biçimi vardır: dokuzu halktan kaçmak, biri de güzel ibadet etmektir.” Mürid, Allah’ın varlığıyla kendini gark eder (doldurur), esmanın usulü yoldaş ve Kur’an’ı kılavuz edip marifetin keşfine erişip beden karanlığından yani nefsin zulmünden kurtulup marifet ilmini keşfetmesidir.

11b ve 12a’da adı geçen eserin müellifi, Şeyhoğlu Derviş Osman dostlarının dünya ehli ya da yeni âdet ehli olduklarını ama tarikat ehli gibi geçindiklerini görmüştür. Şeyhoğlu Derviş Osman bu konuda onlara ve onlar gibi hak yolunu kaybedenlere yardımcı olmayı önce Allah’tan dileyip sonra da bu tarikât-nâmeyi kaleme aldığı ve “*Vesîle diyü ad virdim ve yedi fen üzerine cemi’ eyledim*” diyerek sebep-i telifi açıklar. Şeyhoğlu Derviş Osman’ın belirttiği gibi eser, yedi bölümden oluşmuştur; çünkü Allah her şeyi yedişer yaratmıştır: Gökleri ve yerleri yedişer yaratmış, eşyanın gönlünü yedi kat yaratmış ve nitekim arşı kürsüden âlâ,

kürsü de sair göklerden âlâ, yedinci göğü de başka göklerden yüce yaratmıştır. Nasıl ki göğü yıldızlarla bezediyse yeryüzünü de mümin kullarıyla bezediğini ve birbirinden üstün kıldığının anlatıldığı 12b'den başlayarak eserin genelinde anlatılan tarikat adabının, şeriat, tarikat, marifet, hakikat makamları olduğunu ve bu makamlara erişmek için müminin önce Hz. Muhammed'in sonra Hz. Ali'nin ve halifelerin daha sonra da şeyhin rehberliğinde yapması gerekenleri belirtmiştir.

Yazma eserlerde başta olması beklenen besmele, Vesîle-nâme'de 13b/6'da verilmiştir. Ve besmeleden hemen sonra "Nisa 59: Allah'a itaat edin. Peygambere itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) itaat edin." ayeti yer almıştır. Resulallah halife olmanın yani kendinden sonra gelecek olanların koşullarını 14a'da şöyle açıklamıştır: eşrefü'n-nas (insanların en şerefli) ve âlemü'n-nâs (insanlar âlemi) olmalı; zahirde (görünüşte) ve bätında (görünmeyende, sırda) kâmil olmalı; zahirde ilim ile Müslümanları hâfiz edip adaletli olmalı ve batında ilim ile âşıkları terbiye edip Hakk'a ulaştırmalı. Ayrıca müellif imanı da naklî (nakille, rivayetle öğrenilen) ve aklî (araştırmaya dayanan) olmak üzere ikiye ayırmış, müridin yalnızca Allah'tan, Kur'an'dan, Muhammed ve şeyhinden nakledilenlerin yanında aklî imanına da önem vermesi gerektiği belirtilmiştir.

Vesîle-nâme'de Mevlânâ Hazretlerine de 15a'da yer verilmiştir. Mevlânâ'nın Kur'an'a göre amel edilmesi gerektiğini buyurduğu anlatılmıştır. İmam Gazali de ahir zamanda gerçek şeyhlerin dört alameti olduğunu söyler: Şeyh âlim olmalı, ilim ile amel etmeli; şeriat-ı kâmil olmalı ve şeriata uygun davranarak kişinin müşkülünü gidermeli; hem dünyayı hem de ahireti bilmeli, huzuruna geleni de ona göre terbiye etmeli; silsilesi doğru sıralandığında Hz. Muhammed ve Hz. Ali'ye dayandırılması gerektiği anlatılmıştır.

17a ve 18b varakları arasında, elleri arkasından bağlı, boyunun kan ve irin akan bir devin Muhammed'den şifa araması anlatılır. Dev, sırayla, Âdem'e, Nuh'a, İbrahim'e, Musa'ya, Davud'a, Süleyman'a gittiğini ancak kimsenin derdine derman olamadığını anlatınca Muhammed tüm ashabını oğlanlarıyla huzuruna çağırır. Dev kendisine bu işi edenin, o zaman daha çocuk olan, Ali olduğunu söyler. Ali, devi doğrular ve dev eğer Müslüman olursa ve insan yemeyi bırakırsa kurtaracağını, söyler. Dev hemen Müslüman olur ve insan yemeyi bırakacağına and içince Ali de onun derdine derman olur.

19a ile 20a arasında şeyhin sohbet-i âm (cümle halkı bilmek), sohbet-i hâs (dervişler olmalı ve şeyhler tarikattan söylemeli) ve sohbet-i hassü'l-has (şeyh hakikat sohbetinden söyler) olmak üzere üç türlü sohbetinin yanında şeriat, tarikat ve hakikatin de ne olduğu açıklanır. Ayrıca ehl-i şeriat, her işini Allah korkusuyla işler; ehl-i tarikat, her işini Allah görür gibi işler, her şeyin sırrını bilir; ehl-i hakikat, her işini Allah görür gibi, Allah'ın gösterdiği şekilde işler. Şeriat, tarikat ve hakikatin üçü birdir ve birbirini tamamlar.

Müellifin yedi fen üzerine cem ettiğini belirttiği kısım, fasıllar halinde 20b'den itibaren verilmeye başlanmıştır.

1. Fasil [20a/13 - 27a/5] : Dört halife Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali'den ve onların şehit edilmesinden bahsedilir. Aişe'nin de babası olan Ebubekir iki buçuk yıl halifelik yaptıktan sonra şehit edilir ve resulün sağ tarafına defnedilir; resulün ulu ashabından Ömer on iki buçuk yıl halifelik yaptıktan sonra şehit olmuş ve resulün sol yanındadır; resulün "hayâ Osman'a yakışır" dediği ulu ashabından Osman on üç yıl halifelik yaptıktan sonra Muaviye'nin emriyle Abdurrahman İbn-i Ebubekir tarafından şehit edilmiştir ve Muhammed'in başının üstündedir; resulün amcasının oğlu, güveyi ve ilk Müslüman olanlardan Ali dört yıllık halifeliğin sonunda Muaviye'nin kışkırttığı Mülcem tarafından, sabah namazını kılarken, zehirli hançerle şehit edilmiştir. Muhammed'in vasiyeti üzerine, Ali resulün yanındadır. Bundan başka bu fasılda, Ali ve Fatıma'nın evlilikleri de anlatılır. Bu bölümde ayrıca, Miraç olayından da bahsedilir. Miraç'a çıkan Hz. Muhammed'in döndüğünde gölgesinin olmadığı fark edilir; Hz. Ali şehit edildiğinde de onun tabutunu almaya gelen yüzü peçeli kişi yine Hz. Ali'nin kendisidir. Yani Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin Allah tarafından ruhlarının ölümsüzlükle mucizelendirildiğine inanılır. Bu fasılda ayrıca Ali ziyadesiyle sevildiği, hatta Muhammed'in Ali'yi Cebrail'den üstün tuttuğu ve "*ilmin şehri bensem kapısı Ali'dir.*" diyerek yücelttiği anlatılır.

2. Fasil (27a/6 – 31a/14): Müellifin Ali, on iki imamda bahsedilen bölümde "*faşıl nesil ve şol kimdür ve 'izzet niçedür anı dahtı beyân idelüm*" diyerek belirttiği gibi, Hz. Ali'nin nesli, on iki imam ve izzetin (saygı ve hürmet) nasıl olduğundan bahsedilir. 27b'de mezheplerden söz edilirken 'alevî-sünnî' şeklinde ayrılmıştır. 'Alevî' terimi metinde ilk kez 27b sayfasının 2. satırında geçmektedir. Alevî ve sünnîlerin getirdikleri salavat söylenir ve Muhammed ve Ali ile Fatıma neslinden

gelen düvazdeh imâm (on iki imam) beyan edilir. Bunlar metne göre: “*Muhammedi'l-Muştafâ ve 'Alîyyü'l-Murtaşâ ve Hasan rızâ ve Hüseyin şehid[-i] Kerbelâ ve 'Alî Zeynel 'Âbidîn ve Muhammeden bâkır ve Ca'fer-i Şâdıķ ve Mûsâ-ı Kâzım ve 'Alî Mûsâ Rızâ ve Muhammed Naķî ve 'Alî Naķî 'askerî ve Muhammed mehdî sırrı Âhmed Şâh*” dır. Fatıma ile Ali'den olan soya ‘seyyid’ denildiği ve bu soyun Hüsenîler ve Hasanîler olarak ikiye ayrıldığı belirtilir. Hüseyinîler, faziletlidir ve erdendir; Hasanîler ise, kızdandır. Ancak bu soyu Yezid kırdı geçirdi. Ali'nin adına da hutbede lanet okuttu. Daha sonra Ebu Müslim hazretleri Yezidleri kırdı ve Ali'nin adını hutbeye koydurduğu anlatılır. 30a/6'da ise, Kur'an'ın mahluk (yaratılmış) ama gayr-ı mahluk (yaratılmışların dışında) olduğundan bahsedilir ve gökten resule ayetler indiği ve resulden sonra bu ayetlerin yazılıp, toplanılıp, kitap haline getirildiği ve Kur'an'ın okunmasının hatta anlayarak okunmasının önemi üzerinde durulmuştur.

3. Fasil (31a/15 – 33a/1): Bu bölümde, tarikatın gereği olarak, Allah ve yârenleri anıldığında söylenmesi gereken ifadeler belirtilmiştir. Meselâ, Allah anılırsa ‘lâ mevcûd ilâ hüve celle celalehû’ (O'nun şânı ne yücedir. O'ndan var olan başka şey yoktur); Hz. Muhammed anılırsa ‘şalla'llahu 'aleyhi ve sellem ve âlihi’ (selam O'nun ve ailesinin üzerine olsun); ashablar ve on iki imam anılırsa ‘‘ aleyhi's-selâm’ (selâm O'nun üzerine olsun); meşayihin geçmişlerinden anılırsa ‘rağıya'llahu’ (Allah razı olsun); hayat dağisi (din dışı durumlara başkaldıran) anılırsa ‘selâmu'laâhi’ (Allah'ın selâmı); velîler anılırsa ‘rahmetu'llahi’ (Allah ona rahmet eylesin); ulema-i zâhirin geçmiş dört imamı anılırsa ‘rahimehu'llâhi’ (Allah ona merhamet eylesin); ilim müderrisi derse başlarken ‘rağıya'llâhu 'anküm’ (Allah sizlerden razı olsun); mümin selam verirse cevap olarak ‘ ‘ aleyhi's-selâm ve 'aleyküm’ (Allah'ın selâmı O'nun üzerine olsun); bir mümin bir mümine uğrasa ‘selâmun 'aleyküm ve 'aleykümü's-selâm’ (selam üzerine olsun ve selam senin de üzerine olsun) denir ki ulemanın söyledikleri bu kelâmlarda hikmet olduğuna inanılır. Hatta vaktinde kılınması gereken namazın sonunda yapılan duada ne denmesi gerektiği de örneklendirilmiştir.

4. Fasil (33a/2 – 41b/15): İnsan-ı kâmil olan Muhammed ve O'na lâıyk olmak için ne yapmak gerektiği anlatılan bu kısımda, dervişlerin dünyanın dört tarafında ve yedi ikliminde ne olduğunu bildikleri, mübarek bedenlerinin her an her yerden

çıkabileceği açıklanır. Bu nedenle hem ibadet ederken hem de ibadet dışındaki davranışlarda insan-ı kâmile lââyık davranışlar sergilenmesi gerektiği vurgulanır. Ayrıca şeriat günahı (men' olunmuşu işlemek) ve hakikat günahı (dünya muhabbetini gönlüne getirmek) olmak üzere iki günahtan bahsedilir. Ali'nin "Kim karnını aç bırakır ve dilini tutarsa musahhar kılınan hikmet ona bağışlanır." sözüyle yani karnını ölmeyecek kadar doyurup dilini tutmasıyla günahtan sakınmanın yolu gösterilir. İnsanı oluşturan dört terkinin ateş, su, hava ve toprak olduğu ve bunların bir araya gelmesi ve kendi isteğiyle perhiz etmesiyle (günahtan, aşırı yemek, uyku, tembellik vb.den sakınmak) kurtuluşa ereceği anlatılır. Ayrıca Kur'an, İncil, Zebur'un yanında Arşnâme ve Gencnâme eserlerinden söz edilir. Miraç olayı da 40a/17 ile 41a sayfaları arasında, ilk fasılda bahsedilene nazaran, daha ayrıntılı anlatılmıştır.

5. Fasil (41b/16 – 46b/7): Bu fasılda, müridin inandığı şeyh-i kâmil olması ve ona itikadı güçlü olması gerektiği açıklanır. Zira ilk günahı işleyen Âdem'in, Allah'ın yasakladığına uymadığı için cennetten kovulduğu anlatılır. Buna göre, günah işlemek için başta Allah'ın emir ve yasaklarının yer aldığı Kur'an olmak üzere, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin ve bunların soyundan gelen, onların yolundan giden şeyhlerin sözlerini tutmaları, itaat etmeleri gerektiği salık verilir. Şeyhine itaat etmeyi de İslâm dininden döneni de tepelemek gerektiği vurgulanır. Mübtediler (bir işe ya da okula yeni başlayanlar) genç oğlana, halifeler anaya, şeyhler babaya, resûl üstada benzetilir. Buna göre halife talebeyi terbiye eder; şeyhi ruhuna ulaştırıp kâbil eyler; Ali'nin ruhuna kavuşur; Ali'nin ruhu Muhammed'in ruhuna ulaştırır ve Muhammed'in ruhu Allah u Teala'ya ulaştırır. Bu mertebeye ermek için edeb-i târik şudur: Kişi hangi mertebedeysen ona göre davranmalı, talebe şeyhin huzuruna geleceği zaman sakınıp sağ ayağıyla girmeli, ayakta duracaksa el bağlayarak karşında durmalı ama eğer oturacaksa sağ ayağının baş parmağı sol ayağının baş parmağının üzerine gelecek şekilde diz çökmeli, icazet almayınca konuşmamalı, şeyhinden muradı varsa açıkça ve gönülden söylemelidir. Talibin mürşidi şeyhi, şeyhin mürşidi Allah'tır. Talibin mertebesi arttıkça şeyhin de artar. Ayrıca Allah'ı bulmak için Kâbe'ye giderse sadece taşı, toprağı ziyaret etmiş olacak ama şeyhe giderse ruh-ı Muhammed'e ziyaret etmiş olacak ki bu daha makbul kabul edilir.

6. Fasil (46b/8 – 52b/9): Kardeşliğin açıklandığı bu bölümde, mümin kardeşliği, şeriat kardeşliği, tarikat kardeşliği ve hakikat kardeşliği anlatılır. Muradları şeyhlerinin rızası olan bu kardeşlerin her günahın başı olan dünya sevgisinden kaçınması ve şüpheli nesnelere sakınması, işini abdestle ve zikirle işlemesi, namazı vaktinde kılması ve kendi isteğiyle perhiz (az yeme, az uyuma, az eğlenme gibi) yapması gerektiği belirtilir. Şeriatte şu senin bu benim, tarikatte ne senin ne benim, hakikatte ne sen var ne ben. Hakikat birlik makamıdır. Ayrıca müellif şeriatın kapıya, tarikatın yola, marifetin genc-i here, hakikatin ev ya da denize benzetildiğini söylemiştir. Bu dördü birbirini tamamlamazsa murad olmaz, murad olan nesne bulunmayacağı kaleme alınmıştır.

7. Fasil (52b/10 - 55a): Dervişlik ve sūfilikğin açık ve gizli halleri açıklanır. Dört harften oluşan ‘sūfi’ kelimesinin her bir harfi tanımlanmıştır: Sad (ص) salihliktendir (uygun, faydalı). Sūfi salih olmalı yani farzı ve sūneti yerine getirmeli ve sad (ص) sıdıktandır (doğrulukta); Vav (و) vefâdandır. Şeriat ahdini, tarikat ahdini ve hakikat ahdini gözleyip vefa göstermelidir. Peygamber: “Ahdine vefa etmeyenin dini yoktur.” sözü de yine bu fasılda verilmiştir. Vav (و) vakardır. Ehl-i vakar olması gereken sūfi, yaptığı işle halkın kendisine eşit gördüğünü düşünerek yapması gerektiği anlatılmıştır. Vav (و) vahdettendir. Gönlü Allah muhabbetiyle dolu olmalı. Fî (ف) faydadır. Sūfi ehl-i fayda olmalı. “En iyi insan, diğer insanlara iyilik yapandır; en kötü insan diğer insanlara zararlı olandır.” hadisine göre davranmasını söyleyen müellif, ayrıca fî (ف) için fenâdır der. Sūfilikte, ölmeden önce ölüünüz, makamına hasıl olunduğunu zikrettikten sonra fî (ف) için fıkıhlıktır demiştir. Sūfinin, âlim olması gerektiğinin yani din ilimlerinde kâmil olması gerektiğinin altını çizmiştir. Ye (ی) ’nin sırrını da iki noktasındaki alemeyn olarak açıklamıştır. Bu makamlarda sırrın çok olduğu vurgulanmıştır. Müellife göre, sūfi kelimesinin dört harf olmasının sırrı şudur: şeriat, tarikat, hakikat, marifet makamlarının hepsinden haberdar olmasıdır. Buna göre ruh da dördtür: ruh-ı hayvanî, ruh-ı insani, ruh-ı rabbani, ruh-ı cismani. *En iyi bilen Allah’tır, Allah’ın yardımıyla tamamlanmıştır*, diyerek eserini tamamlar.

Dinî bir metin olması sebebiyle Arapça ayet ve hadislerin bulunması ve bunun yanında Farsça ve özellikle Arapça kelime ve tamlamaların kullanıldığı

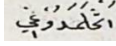
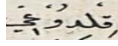
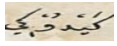
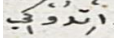
görülmektedir. Ancak genel itibariyle ve bilhassa hikâye anlatım kısımlarında sade ve akıcı dil kullanıldığı da dikkatlerden kaçmamaktadır.

Yazım Özellikleri

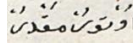
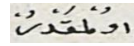
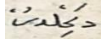
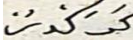
Osmanlı Türkçesi, Osmanlı Devleti'nin hakimiyet sınırları içinde bulunan, 15. yüzyıldan itibaren standartlaşmaya başlayan ve Arap harfleriyle yazılan Türk dilinin önemli eserlerinin yer aldığı dönemdir (Demir & Yılmaz, 2002: 475-488). Daha önce incelenen eserlerde, 17. yüzyıla kadar Osmanlı Türkçesinin standart dil uyumlarının yanında Eski Anadolu Türkçesi özelliği bulunan kelimeler ve ekler de görülmektedir; ancak özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda imla kuralları ve diğer dil özelliklerinin standartlaştığı belirtilir (Gökçe, 2009: 991-1012). 18. yüzyıla ait olduğunu, müellifi sayesinde, tespit ettiğimiz Vesîle-nâme adlı bu çalışmada ise sıkça Türkçenin konuşmada kullanılan biçimine yer verildiği görülmektedir; çünkü bazı kelimeler sözlükteki aslından farklı yazılmış, harekeler sayesinde okunan kelimelerin de dönemin konuşma dili söylenişine göre yazıldığı tespit edilmiştir. Bunun dışında bazı kelimelerin metinde iki farklı şekilde yazıldığı görülmüştür. Bazı kelimelerin yazımında Uygur imla özelliklerinden biri olarak ünlüler gösterilmiştir. Hem Uygur hem de Arap-Fars imla özelliği gösteren bu metnin, özellikle bazı yerlerde, ünlülerin yazılmama sebeplerinin hareke kullanımı olduğu da düşünülmektedir (Şahin, 2003: 33). Ayrıca metnin okunmasında harekeler oldukça yol gösterici olmuştur. 18. yüzyılda kullanılan eklerin kullanımının da metnin anlaşılmasında oldukça etkili olduğu söylenebilir. Bunun yanında sözcüklerin ekleri incelendiğinde aynı ekin hem düz hem de yuvarlak biçimi bir arada kullanıldığı görülür. Bu durum aynı zamanda dönemin konuşma dilinin özelliğinin metne yansması olarak düşünülmektedir. Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak ünlülü kullanılan bazı eklerin Vesîle-nâme'de yuvarlaklığını koruduğu da görülmüştür.

Örnek: -dUK eki, cümlede bu ekten önce kullanılan özneler bazen yazılmayabilir; fakat -DIK / -DUK eki üzerine gelen iyelik ekleri fiilin öznesiyle ilişki kurarlar (Gülsevin, 2015: 890). Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesinde, bu ek, daima yuvarlak ünlülüdür; fakat 18. yüzyıl Osmanlı Türkçesi metinlerinde ekin yuvarlak şekillerinin yanında düz şekilleri de görülmektedir (Kartallıoğlu, 2011: 237). Vesîle-nâme'de ise -dUK sıfat-fiil ekinin düz ünlülü şekline rastlanmamıştır.

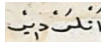
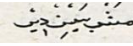
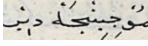
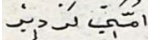
Ekin kullanımında (و) harfiyle gösterildiği gibi, sadece ötre (و) harekesiyle de gösterildiği kelimeler de vardır.

añlamadığı  (11a/8), kıldığı  (34b/1), geydügi 
(2b/1), itdügi  (13b/11).

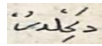
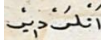
+DUR bildirme eki, ad ve ad soylu sözcükleri yüklemleştiren +DIR ve +DUR eki, er- cevher fiilin geniş zaman (şimdiki zaman) 3. kişilerde kullanılmıştır (Savran, 2008: 184; Ediskun, 2017: 175). Vesîle-nâme'de bu ekte vav (و) harfi hiç kullanılmamıştır; fakat harekeli bir metin olan Vesîle-nâme'de, bu ek ötre (و) ile harekelendirildiği için yuvarlak ünlülü okunmuştur.

Örnek: oturmağdur  (5a/17), olmağdur  (6b/10),
degildür  51a/2, gerekdür  (51b/6).

Metinde sadece dört kelimedede esre (.) ile gösterilen ekler dar ünlülü okunmuştur.

Örnek: anlardır  (36a/8), meşrebsizdir  (36a/11),
mücibincedir  (41b/11), lâ-ümmetilerdir  (36a/14).

Dönemin Konuşma Dili

Vesîle-nâme adlı eserin en önemli özelliklerinden biri kaleme alındığı dönemin konuşma dilini yansıtmasıdır. 18. yüzyıl hatta Osmanlı Türkçesi eserleri göz önüne alındığında genel itibariyle yazı dilinin esas alındığı görülürken Vesîle-nâme'de, gerek aynı kelimenin aynı metin içerisinde farklı yazılması (eren اران 6b/6-eren اران 2a/8), gerek eklerin geçiş dönemi olmamasına rağmen hem düz hem yuvarlak ünlülü şekillerinin bir arada kullanılması (degildür  - anlardır ) gerekse halk ağzında kullanılan ve Derleme Sözlüğünde de bulunabilen kelimelerin kullanılması (köşek 1b/8) dönemin konuşma dilini yansıttığının göstergeleri olarak kabul edilebilir. Aynı kelimenin aynı metinde farklı yazılması müellif ya da müstensih veya müellifin direktifiyle yazan kâtibin hatası olarak da kabul edilebilir. Ancak bunların kesinliği hakkında bir bilgi mevcut olmadığından ve belirtilen sebeplerden dolayı konuşma dilinin etkisinin olduğu daha kuvvetle ihtimaldir.

Sonuç

Eserin müellifinin yaşadığı dönem göz önünde bulundurularak 18. yüzyılda yazıldığı tespit edilen Vesîle-nâme'nin bilinen tek nüshası Koç Üniversitesi Dijital Koleksiyonlar bölümünde bulunmaktadır. Eser, söz varlığının yanı sıra yazıldığı döneme ait dil özelliklerini de barındırması açısından önemlidir. Eserin tez çalışması tamamlandıktan sonra Osmanlı Türkçesi alanında çalışanların dikkatini çekeceğine inanılmaktadır. Özellikle metnin barındırdığı sözcükler, dönemin konuşma dili ve üslubu bakımından o zamanın kültürü hakkında faydalanılabilecek bir çalışma olacağı düşünülmektedir. Bu eserin sadece Türkçe ve edebiyat tarihçileri açısından değil aynı zamanda din tarihçileri bakımından da önemli olduğu değerlendirilebilir.

KAYNAKLAR

Akalın, Şükrü Halûk ve diğerleri, *Türkçe Sözlük*, 11. Basım, Ankara: TDK Yayınları, 2019.

Altun, Mustafa, *Sî-Nâme-i Hüâmî*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017.

Canım, Rıdvan, *Latîfî Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2000.

Ceyhan, Semih, *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, 2. Basım, Ankara: İSAM Yayınları, 2018.

Demir, Nurettin-Yılmaz, Emine, "Osmanlı Türkçesi", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 11, Ankara, 2002.

Ediskun, Haydar, *Yeni Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017.

Gökçe, Aziz, "Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine Dudak Uyumu ve Ünsüz Uyumu", *Turkish Studies*, Volume 4/3 Spring 2009.

Gülsevin, Selma, "-DIK / (y)ACA+İyelik Eki Yapılarının Öznelerinde İlgi Ekinin Kullanılması Üzerine", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 4/3, 2015.

Kartallıoğlu, Yavuz, *Klâsik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16, 17 ve 18. Yüzyıllar)*, Ankara: TDK Yay., 2011.

Kastamonılı Latîfî, *Tezkire-i Latîfî*, Tabii ve Nâşîr: Ahmet Cevdet, İstanbul: Akdam Matbaası, H. 1314.

libdigitalcollections.ku.edu.tr

Öztürk, Mehmet Cemal, “Ramazâniyye”, *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 34, Ankara: TDV Yayınları, 2012.

Savran, Hülya, “Türk Dilinde ‘+Dir’ Bildirme Eki ve ‘+Dir’ Bildirme Ekiyle Yapılan Belirsizlik Kelimeleri”, *U. Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 14, 2008/1.

Şahin, Hatice, *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Akçağ Yay., 2003.

Tatcı, Mustafa-Akdemir, Ümit, *Pîr-i Halvetî Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî Kitabı*, 1. Baskı, İstanbul: H Yayınları, 2018.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.



İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
e-ISSN: 2147-6152
Yıl 10, Sayı 27, Temmuz 2021

Makale Adı /Article Name

Demokrat Parti Dönemi'nde
Uygulanan Şeker Politikaları ve Şeker
Sanayisinin Gelişimi

Sugar Policies Applied During The
Period Of The Democrat Party And
The Development Of The Sugar
Industry

Yazar/Author

Ersin GÜRDAMAR

Dr. Öğr. Gör., Adıyaman Üniversitesi

egurdamar@adiyaman.edu.tr  ORCID: 0000-0002-4714-2087

Yayın Bilgisi/Article Information

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 27.06.2021

Kabul Tarihi: 21.07.2021

Yayın Tarihi: 31.07.2021

Sayfa Aralığı: 100-143

Kaynak Gösterme/Citation

Gürdamar, Ersin (2021). "Demokrat Parti Dönemi'nde Uygulanan Şeker Politikaları ve Şeker Sanayisinin Gelişimi", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 27, s. 100-143.

(Bu makale, yazar beyanına göre, TR DİZİN tarafından öngörülen "ETİK KURUL ONAYI" gerektirmemektedir.)

ÖZ

Türkiye Cumhuriyeti, kalkınma ve sanayi inşa etme isteğini gerçekleştirmek için tarıma ve tarımsal sanayiye öncelik vermişti. Sanayi alanında kalkınabilmek için gerekli sermayeyi yaratmak bu politikaya bağlıydı. I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında şekerin temini ve fiyatı konusunda yaşanan sıkıntılar Cumhuriyet yöneticilerini bu alanda bir sanayi kurmaya yöneltti. 1926 yılında Şeker İnhisar İdaresi'nin kurulmasıyla üretim ve tüketim üzerinde devlet kontrolü sağlandı. 1935 yılında mevcut dört şeker fabrikası Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi altında birleştirildi. 1951 yılına gelindiğinde Demokrat Parti hükümeti Türkiye'de şeker sanayisinin genişletilmesine karar verdi. Demokrat Parti döneminde 11 şeker fabrikası daha kuruldu. Böylece şeker fabrikaları güçlü bir ekonomi sisteminin vazgeçilmez bir unsuru haline gelmişti. Demokrat Parti her ne kadar ekonomide özel teşebbüsü ilke olarak kabul etmişse de şeker fabrikalarının kurulma süreci göstermiştir ki devlet desteği olmadan böyle bir sanayi hamlesi gerçekleştirilemezdi. Bu çalışmanın amacı liberal politika ilkesiyle yola çıkmış olan Demokrat Parti'nin şeker örneğinde ortaya koyduğu ekonomi performansını detaylandırmaktır. Araştırma gerçekleştirilirken dönemin raporları, araştırma eserler, arşiv belgeleri, süreli ve resmi yayınlar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Ekonomi, Şeker, Şeker Fabrikası, Pancar,

ABSTRACT

The Republic of Turkey gave priority to agriculture and agro-industry in order to develop and build industry. Creating the necessary capital for industry depended on this policy. The problems experienced in the supply and price of sugar during the World War I and the National Struggle led the Republican administrators to establish an industry in this field. With the establishment of the Sugar Monopoly Administration in 1926, state control over production and consumption was established. In 1935, the four existing sugar factories were merged under the Turkish Sugar Factories Incorporated Company. In 1951, the Democratic Party Government decided to expand the sugar industry in Turkey. During the Democratic Party period, 11 sugar factories were established. Thus, sugar factories became an indispensable element of a strong economic system. Although the Democratic Party adopted private enterprise as a principle in the economy, the establishment process of sugar factories showed that such an industrial move could not be realized without state support. The aim of this study is to detail the economic performance of the Democratic Party in the sugar example. During the research, period reports, research works, archival documents, periodicals and official publications were examined.

Keywords: Democratic Party, Economy, Sugar, Sugar Factory, Beet.

Giriş

İlk olarak 1747 yılında Alman bilim insanı Andreas Margraff pancardan şeker üretmeye çalışmış ve 1787'lerde öğrencisi Achard bu işte başarıya ulaşmıştı. 1800'lü yıllarda hem Almanya hem de Fransa bu işe mesai harcarsa da Hindistan'ın şeker kamışından uygun fiyatlara ürettiği şekerle mücadele edememişlerdi. Ancak

Napolyon Savaşları kıta Avrupa'sına abluka getirince pancardan şeker üretme girişimleri yeniden başladı¹.

Kamış şekeri barış, pancar şekeri ise savaş ürünüdür. Savaşlar ticaret yollarının güvenliğini ihlal eder. Deniz aşırı ülkelerden kamış ithal edilemediğinde hemen hemen her bölgede yetişen şeker pancarı ihtiyacı karşılamaktaydı. Napolyon'un 1800'lerin başlarında Avrupa'yı işgal etme girişimi pancar ziraatının geliştirilmesini kaçınılmaz hale getirdi².

Hem Fransa hem de Almanya şeker pancarı sanayisini geliştirmeye çalışırken 1834 yılında Hindistan kamış şekeri sanayisi büyük bir sarsıntı geçirmişti. Pancar şekeri sanayisi bu sayede Avrupa'da gelişmeye başlamıştı. Bu sürecin ardından 1850'li yıllarla birlikte Rusya, Avusturya, Macaristan, Belçika, Hollanda, Danimarka, İsveç, İtalya, Kuzey Amerika, Romanya ve İspanya'da pancar şekeri üretimi başlamış oldu. Pancar şekeri, kamış şekerinin dünya piyasalarında sahip olduğu hakimiyeti ortadan kaldıracak amacıyla üretilmiştir. Bu iki ürün tarihsel süreçte birbirleriyle rekabet etseler de birbirlerine zarar vermemişlerdir. Aksine bu iki ürün birbirlerine karşı bir denge unsuru yaratmış ve oldukça geliştirilmişlerdir³. Kamış şekeri pancar şekerinden daha ucuz olduğu halde birçok ülke pancar şekerini tercih etmekteydi. Çünkü şeker pancarı tarım, sanayi ve ekonomiye katkıları olan çok yönlü bir bitkidir⁴.

I. Dünya Savaşı öncesinde dünyada şeker sanayisi dengesini bulmuştu. Ülkeler arasında ihracatta yaşanan bazı sıkıntılar 1902 yılında Brüksel'de ortadan kaldırılmıştı. Ancak savaş sonrasında pancar şekeri üretimi 1/3 oranında bir düşüş gösterdi. Savaş öncesi durumuna ancak 1929'da ulaşabildi⁵. Savaş sonrasında Türkiye, Avusturya, İngiltere ve Finlandiya gibi ülkeler kendi ihtiyaçları için pancar

¹ Turan Veldet, 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayii 1926-1956, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Neşriyatı No: 48, Doğu Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara 1958, s. 11-12.

² Refik Şükrü Suvla, Bugünkü Harp Karşısında Dünya'da ve Türkiye'de Şeker Meselesi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Yıl 1940, Cilt 2, s. 474.

³ Turan Veldet, a.g.e., s. 14.

⁴ Cumhuriyet'in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Neşriyatı No: 181, Mars Ticaret ve Sanayi A.Ş. Matbaası, Ankara 1973, s. 66.

⁵ Şeker Sanayimiz Hakkında Dr. Gustav Mikusch Tarafından Hazırlanan Rapor, T.C. İktisat Vekaleti, Ankara Başvekalet Matbaası 1934, s. 7-8.

üretmeye başlamışlardı⁶. İrlanda, Letonya, Litvanya ve İran da bu politikayı uygulamıştır⁷.

Şeker pancarının fabrikalarda işlenmesi 1800'ler Almanya'sında gerçekleşmişken mevcut kapitülasyon uygulamaları Osmanlı Devleti'nde benzer girişimleri engellemektedir. Millî Mücadele'nin ardından ekonomik bağımsızlığın sağlanmasıyla Uşak'ta ilk şeker fabrikası 1926'da Nuri Şeker'in çabaları ve büyük ölçüde devlet desteğiyle kuruldu. Yine aynı yıl Alpullu, 1933 yılında Eskişehir ve 1934 yılında Turhal Şeker fabrikalarının kurulmasıyla ülkede 4 adet şeker fabrikası faaliyete geçmişti⁸. Atatürk, Eskişehir Şeker Fabrikası'nın kuruluşuyla bizzat ilgilenmiş, fabrikanın yerini bile bizzat kendisi belirlemiştir⁹.

Türkiye'de şeker sanayisinin kurulmaya başlandığı 1926 yılından itibaren kurulan Alpullu ve Uşak fabrikaları büyük zorluklar yaşamıştı. Bu zorluklar daha çok finansman alanında olmuştu¹⁰. Uşak ve Alpullu şeker fabrikaları 1926-1930 yılları arasında yaşanan zorlu gelişim sürecine rağmen devletin himayesiyle birlikte tecrübesini ve üretimini artırmış ve kâr etmeye başlamıştı. 1931 yılından sonra pancar ziraatı da gelişmişti. 1934 yılında devletin kontrolünde bulunan dört şeker fabrikası ülkenin ihtiyacını karşılayabilmekteydi¹¹.

Celal Bayar 1930'lu yıllarda şeker sanayisinin kendi başına bağımsız bir şekilde ele alınmasını isterken hükümet bu görüşte değildi. Hükümete göre şeker fabrikaları kurulursa ithalatın azalmasıyla beraber gümrük gelirleri de azalacaktı. Ancak Mustafa Kemal de Celal Bayar gibi şeker fabrikalarının çoğalmasını ve şeker ihtiyacının ülke içinden karşılanması gerektiğini düşünüyordu. Bu şekilde Uşak ve Alpullu fabrikalarına ek olarak Eskişehir ve Turhal fabrikaları da kurulmuş oldu. Bu

⁶ Cumhuriyet'in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, s. 84.

⁷ Refik Şükrü Suvla, a.g.m., s. 477.

⁸ Baha Tekand, Şeker Sanayisinin Dünü-Bugünü ve Yarını, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Neşriyatı No: 52, Mars Matbaası, Ankara 1958, s. 4.; Türkiye Şeker Sanayii, Kuruluşu, Gelişmesi ve Olgunlaşması 1926-1950, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., Ankara 1950, s. 11-14.

⁹ Selahattin Önder-Necmettin Oğur, Eskişehir Şeker Fabrikası, ESOGÜ Tarih Dergisi, Cilt 2, S: 2, Kasım 2019, s. 34.

¹⁰ Şeker Sanayimiz Hakkında Dr. Gustav Mikusch Tarafından Hazırlanan Rapor, s. 32.; TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 3, Cilt 20, Birleşim 74, 10.06.1930, s. 162.

¹¹ Turan Veldet, a.g.e., s. 556.

dört fabrika Kazım Taşkent idaresinde "Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi Genel Müdürlüğü" adı altında birleştirildi¹².

Cumhuriyet dönemiyle birlikte şekerin himaye edilmesinin gümrük gelirlerinin azalmasına sebep olduğu iddia edilmişti. Birçok ülkenin kendi ihtiyacını içeriden temin etme isteği serbest piyasaların daralmasına sebep olmuştu. Bu şekilde Avusturya, Romanya, Yugoslavya, Bulgaristan ve Türkiye şeker ithalatını büyük ölçüde azaltmışlardı. O dönemin şartlarında şeker sanayisi kurmak dünya genelinde bir tercihti. Şeker sanayi politikalarının temelinde aşırı üretimin önüne geçmek yatmaktaydı. Pancar şekerine göre daha ucuz üretim yapan kamış şekeri sanayisinin politikası koruyucu tedbirlerle üretim fiyatını aşacak şekilde şekeri değerli hale getirmektir¹³.

1934 yılı itibarı ile kurulan 4 şeker fabrikası ülkede üretilen 384 bin ton pancara rağmen ham madde sıkıntısı çekmekteydi. Zira alanda gübreleme ve sulama sorunları bulunmaktaydı. II. Dünya Savaşı gübre tedarikini aksatınca şeker sanayisinde de birtakım gerilemeler yaşandı. Türkiye'nin ekonomik ilişkilerini bu zamana kadar büyük ölçüde Almanya'ya dayandırması bu olumsuzluğu doğurmuştu. 1950'li yıllarda tohum, çapa, merdane ve tırmık gibi pancar üretiminde kullanılan birçok madde ithal ediliyordu¹⁴.

Şeker fabrikalarının asıl amacı sadece ülkenin şeker ihtiyacını karşılamak değil aynı zamanda çiftçiyi kalkındırarak ülke ziraatını geliştirebilmektir. Üzüm, incir, fındık, tütün ve pamuk gibi maddelere ek olarak şekeri de döviz getiren bir araç haline getirmek uzun vadeli hedeflerden bir tanesiydi¹⁵. Piyasalarda yaşanan olumsuzluklarla birlikte artan şeker ihtiyacı ve şeker fiyatları Demokrat Parti hükümetini yeni fabrikalar kurmaya zorlamıştır¹⁶.

¹² Vasfiye Ötügen, Türkiye'de Şeker, Dizerkonca Matbaası, İstanbul 1955, s. 33.

¹³ Şeker Sanayimiz Hakkında Dr. Gustav Mikusch Tarafından Hazırlanan Rapor, s. 14.

¹⁴ Baha Tekand, a.g.e., s. 5-6.

¹⁵ A.g.e., s. 15.

¹⁶ Vasfiye Ötügen, a.g.e., s. 119-120.

Osmanlı Dönemi'nde Şeker Sanayisi

Şeker sanayisi, sanayi dalları içinde, kuruluşu itibarı ile ilk adımdan itibaren kontrol ve plan altına alınması gereken bir alandır¹⁷. Türkiye'de şeker sanayisi kurma girişimleri 1830'lu yıllardan itibaren denenmişse de başarılı olunamamıştır. Şeker sanayisi özel teşebbüs tarafından kurulabilse de tecrübeler göstermiştir ki devlet tarafından kapsamlı bir destek görmezse başarılı olamamıştır¹⁸.

Cumhuriyet öncesinde şeker pancarı sanayisi kurulması yönünde girişimler mevcuttu. Bu alandaki ilk teşebbüs 1839 yılında Necip Paşa tarafından yapılmıştı. Almanya'dan gerekli tesisatlar getirildiği halde paşanın ölümü bu girişimin yarım kalmasına sebep oldu¹⁹. Bir diğer girişim İstanbul tüccarlarından Arnavutköylü Dimitri Efendi tarafından 1840 yılında gerçekleştirilmişti. Yine bir başka girişim ise İstanbul ve İzmir'de şeker fabrikaları kurmak üzere Davutoğlu Karabey tarafından yapılmıştı²⁰. 16 Kasım 1870 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda başta Adana olmak üzere Çukurova bölgesinde şeker kamışı ziraatına uygun bir ortam olduğu bildirilmiş ve süpürge kamışı yetiştirilebileceği anlaşılmıştı²¹.

1879 yılında Fenerler imtiyazı sahibi Micheal Paşa da girişimde bulunmuştu. Bir diğer girişim ise 1887 yılında Yusuf Bey'in Karahisar'da bir şeker fabrikası kurmak amacıyla yaptığı planlamaydı²². Yerli şeker üretimini artırmaya yönelik girişimlerden birisi de Ziraat Nezareti'nin 1893'te Aydın'da şeker kamışı tohumları dağıtmasıydı²³. Şeker fabrikası kurma yolunda bir başka girişim 1899'da Hassa Müdürü Müşir Rauf Paşa tarafından gerçekleştirilmişti. Trakya'da kurulması planlanan fabrika için Uzunköprü'de pancar yetiştirmeye çalışmış ve elde ettiği numuneleri Avrupa'ya göndermişti²⁴. Rauf Paşa, şeker fabrikası kurmak için izin

¹⁷ Şevket Süreyya, Şeker İstiklali ve 160.000 Ton Türk Şekeri, Kadro, Sayı 11, Ocak 1932, s. 11.

¹⁸ Turan Veldet, a.g.e., s. IX.

¹⁹ Abdullah Türkoğlu, Türkiye'de Şeker Politikası, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Yıl 1951, Cilt 12, Sayı 3-4, s. 109.

²⁰ Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s. 80; Turan Veldet, a.g.e., s. 27.

²¹ Mehmet Karayaman, Osmanlı Devleti'nde Şeker Fabrikası Kurma Teşebbüsleri, Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt XXV, Sayı 1, Temmuz 2010, s. 300.

²² Mustafa Bozdemir, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Endüstriyel Mirasımız, İstanbul Ticaret Odası Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, Yayın No: 2010-79, İstanbul 2011, s. 180.

²³ Donald Quataert, Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908, Çev.: Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 253.

²⁴ Turan Veldet, a.g.e., s. 52.

olarak yabancı tüccarlarla görüşüyse de şartlar olgunlaşmadığı için başarılı olamadı²⁵. İstanbul Ticaret Odası 1904 ve 1905 yıllarında demiryolu bölgelerinin üretim imkânlarına dikkat çekerek girişimcileri şeker sanayisi kurmaya davet etmişti. İzmir, Adana, Samsun ve Trabzon limanlarından büyük bir çoğunluğu Avusturya'dan getirilen şeker toplam ithalatın %8'ini oluşturmaktaydı.²⁶

19. yüzyıl Osmanlı tarımı Avrupa pazarlarına bağımlı bir şekilde gelişmişti. İngiliz Avam Kamarası zabıtlarına göre bazı önemli nedenlerden dolayı Türkiye'nin şeker pancarı üretimi açısından iktisaden bağımsız olmasına izin verilmemişti²⁷. Osmanlı hükümetlerinin şeker sanayisini inşa edememesi birçok fırsatın kaçmasına sebep oldu. Şeker üretimi mümkün olsaydı ödemeler dengesi açığını kapatabilmek mümkün olabilecekti. Ancak şeker ithalatı yabancı kaynaklara bağılı kalmaya devam edince Osmanlı Devleti'nin ekonomik gücüne büyük ölçüde balta vuruldu²⁸.

1914 yılına gelindiğinde şeker fabrikası kurmak amacıyla denemeler yapılmış ve numune olarak Fransa'ya pancar gönderilmişti. Bursa, Kastamonu, Çanakkale, Sivas, Elâzığ, Ankara ve Şam'da Vilmorin ve Kleinwanzleben pancar tohumları ile yapılmış ve bir proje de hazırlanmıştı. Ancak I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu girişimler de sonuçsuz kaldı. 1917 yılında Almanya'nın teşvikleriyle Türkiye'de şeker fabrikası kurmak amacıyla hareket eden Zenit Şirketi ise savaşın sona ermesinin ardından faaliyetlerine son vermişti. Gerek kapitülasyonlar gerekse gümrük sınırlamaları Osmanlı Devleti'ni yabancı devletlerin rekabet pazarına dönüştürmüştü. Şeker sanayisi kurma yolundaki girişimler temelde bu sebepten sonuç vermemişti. Şeker sanayisinin kurulabilmesi ancak Cumhuriyet İdaresi'nin ortaya koyduğu ekonomik bağımsızlık ilkesiyle mümkün olabilmişti²⁹.

I. Dünya Savaşı başlayana kadar Osmanlı Devleti'nin şeker ihtiyacı Avusturya'dan yapılan ithalatla sağlanmaktaydı³⁰. Ortaya çıkan iâşe sorunları savaş

²⁵ Abdullah Türkoğlu, a.g.m., s. 109.

²⁶ Donald Quataert, a.g.e., s. 254.

²⁷ Oya Silier, Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 1981, s. 12.

²⁸ Donald Quataert, a.g.e., s. 251.

²⁹ Turan Veldet, a.g.e., s. 54-55.

³⁰ Vedat Eldem, Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi, TTK, Ankara 1994, s. 10.

süresince şeker sanayisi kurma yolundaki isteği daha da artırmıştır. Şeker fabrikası kurmak amacıyla bir kanun tasarısı hazırlanmıştı³¹. I. Dünya Savaşı, pancar şekerinin ihracatını zorlaştırdıca üretim miktarı düşüş gösterdi. Kamış şekeri 1919 itibarı ile pancar şekerine karşı %75'e %25 üretim seviyesine ulaştı. Ancak savaş sonrasında Avrupalı devletler pancar şekerini himaye etme politikasına geri döndüler³².

1910-1914 arası ortalama dünya şeker üretimi senelik 17 milyon ton civarındaydı. 1919-1920 yılları arasında 15 milyona inmişti. 1928-29 yılları arasında ise 26 milyonu aşmıştır. Bu miktarın 17,5 milyonu kamış şekeri, 9 milyonu ise pancar şekeridir. Savaştan sonra kamış şekeri daha çok üretilse de pancar şekeri de kendisini toparlayabilmiştir³³.

Tek Parti Dönemi'nde Şeker Sanayisi ve Politikaları

Tarıma dayalı sanayinin gelişmesinde belirleyici olan iki alandan birisi dokumacılık diğeri ise şekerdi³⁴. 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde Çiftçi Grubu'nun hazırladığı iktisadi esaslara göre ülkede pancar yetiştirerek şeker fabrikaları kurmak, nöbetleşe ziraatı yaygınlaştırarak hayvan ve hububatların ıslah ve çoğaltılması planlanmaktaydı³⁵.

1923 yılında Türk halkının istihdam olanakları oldukça sınırlıydı. Buğday, arpa, çavdar ve mısır gibi tahıl tanelerine ek olarak yeni iş alanları yaratmak gerekiyordu. Nuri Şeker, Türkiye'nin ileri bir seviyeye ulaşarak medeni bir yaşam sürmesi ve saygı görebilmesi için üretime geçmesinin kaçınılmaz olduğunu görmüş ve Uşak Şeker Fabrikasını kurmaya karar vermişti³⁶.

Nuri Şeker'in öncülüğünde kurulan Terakki Ziraat Türk Anonim Şirketi 30 bin lira gibi bir sermaye ile kuruldu. Ardından Çekoslovakya'nın Skoda firması ile

³¹ Ergül Ballı, Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İttihat ve Terakki'nin Şeker Politikası, Uluslararası Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Cilt 2, 2017, s. 125.; Zafer Toprak, İttihat Terakki ve Devletçilik, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 84.

³² Refik Şükrü Suvla, a.g.m., s. 477.

³³ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Muamelat Genel Müdürlüğü, 030.10.0.0/181.248.7, 00.00.1933.

³⁴ Ali Ata Yiğit, Türkiye'nin Tarıma Dayalı Sanayi Politikası (1923-1938), Doğu Üniversitesi Dergisi, 13 (2) 2012, s. 322.

³⁵ A. Gündüz Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi 1923 - İzmir Haberler, Belgeler, Yorumlar, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara 1997, s. 336.

³⁶ Vasfiye Ötügen, a.g.e., s. 39.

anlaşılarak kurulan Uşak Şeker fabrikası yeterli düzeyde şeker üretemese de İş Bankası'nın destekleriyle varlığını devam ettirebilmişti³⁷. Uşak Şeker Fabrikası yeterli sermayeye sahip olmadığı için zarar ederken Alpulu Şeker Fabrikası kurucuları arasında Ziraat ve İş Bankaları bulunması sebebiyle sorun yaşamamıştı³⁸.

Türkiye'nin 1925 yılında nüfus başına şeker tüketimi 6 kiloydu. Şeker için yıllık ortalama 30 milyon liralık ithalat yapılmaktaydı³⁹. 1930 yılında alınan bir kararla Türkiye'deki fabrikalarda üretilen şeker ve ürünlerinden iç tüketim vergisi alınmasına karar verildi⁴⁰.

Atatürk'ün, 20 Aralık 1930 tarihinde Alpulu Şeker Fabrikası'nın şeref defterine yazdığı yazıda ülkenin her uygun bölgesinde fabrikaların çoğaltılarak şeker ihtiyacının sağlanması şeklindeki görüşleri Cumhuriyet yöneticilerinin şeker politikalarının temelini oluşturdu. Kapitülasyon benzeri uygulamalar Osmanlı Devleti zamanında sadece devlet himayesi altında gelişebilecek şeker sanayisinin kurulmasını imkânsız kılmıştı⁴¹.

1930'lu yıllara gelindiğinde dünyada şeker tüketimi büyük ölçüde artmış olsa da üretimin fazla olması stokların artmasına sebep olmuştu. Kamış şekeri, pancar şekerine göre daha ucuz olduğu için I. Dünya Savaşı'nın sonunda oldukça yaygınlaşmıştı. Ancak bu duruma rağmen Avrupa, Hollanda ve Belçika istisna olmak üzere pancar piyasalarını kamış şekerinden korumak için gümrükleri artırmaktan çekinmemişti. İngiltere savaş sonunda gümrüğü artırarak, fabrikalara prim vererek milli bir şeker sanayisi kurmaya çalışmıştı. İngiltere gibi Liberalizm'i benimsemiş bir ülke bile sosyal, ekonomik ve zirai sebepler söz konusu olunca müdahaleci ve himayeci bir politika üretmekten çekinmemişti.

1930'lu yıllarda sanayisinin hammaddesini oluşturan tarım ürünleri fiyat politikalarıyla desteklenmişti. Buğday üreticilerinden büyük oranlarda kaynak aktarılmış ve bu sayede ücretler düşürülmüştü. Bununla beraber pahalı sanayi girdisi

³⁷ Vasfiye Ötügen, a.g.e., s. 31-32.

³⁸ Sedat Avcı, Türk Şeker Sanayinin Kuruluş ve Gelişmesinde Devletin Etkisi, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi, Sayı:4, 1996, s. 293.

³⁹ Turan Veldet, a.g.e., s. 71.

⁴⁰ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı 1928-, 30.18.1.2/12.42.3, 09.06.1930.

⁴¹ Cumhuriyet'in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, s. 20.; Türkiye Şeker Sanayii, Kuruluşu, Gelişmesi ve Olgunlaşması 1926-1950, s. 40.

kullanılmış ve sanayileşmenin maliyetini artırma pahasına pamuk ve şekerpancarı üreticileri teşvik edilmişti. Hububat üreticilerinden sağlanan fonların bir bölümü şeker pancarı üreticilerine ödenmişti⁴².

Türkiye'de şeker meselesi merkantilist bir anlayışla ortaya çıktı. Ülkede şeker tüketimi için 9-10 milyon lira ithalata veriliyordu. Cumhuriyetle birlikte kurulan şeker sanayisi sahip olduğu koruma ve ayrıcalıkların da etkisiyle rasyonel çalışmadığı halde büyük bir iştahla genişlemeye çalışmıştı. Ancak Türkiye'de kurulan bu sanayi şeker pancarını tercih ederek ziraat, ulaşım ve madencilik gibi alanları da kapsamış ve çok yönlü kalkınma modeli ortaya koymuştu⁴³.

Şeker fabrikaları ilk kuruldukları anda düşük bir verime sahiptir. Yüksek verim çevresiyle kapsamlı bir bağ kurduğunda gerçekleşir. Birçok ülke pahalıya mal olduğu halde pancar şeker sanayisi kurmakta ve kendi ihtiyacını bu şekilde karşılamaya çalışmaktaydı.

Çekoslovakya fabrikası M. Zenzinger Türkiye'de yeni bir şeker fabrikası kurmak üzere dilekçe verince Bakanlar Kurulu belirli şartlar ileri sürerek müzakere etmeyi kabul etmişti. Buna göre uygun yerlerin araştırılması, hükümete bildirilmesi ve makinelerin yeni sistem olması gerekmektedir⁴⁴. Uşak Şeker Fabrikasından Remzi, Eskişehir'de yapılması planlanan şeker fabrikası ile ilgili bazı sakıncalardan bahsetmekteydi. Buna göre yabancı yatırımcılar toprakların, çiftçilerin ıslah ve gelişimi ile ilgilenmez. Türklerin bu alanda gelişmesini ise istemezler. Şeker maliyeti ve fiyat kontrolleri zorlaşır. Ayrıca şeker sanayisine verilen himaye ve muafiyetlerden yabancıların faydalanması da uygun değildir⁴⁵. Ancak anlaşıldığına göre Uşak Şeker Fabrikası kendisine çok yakın bir alanda yeni bir fabrika kurulmasından rahatsız olmuştu. Mevcut şartlarda ihracat söz konusu olmadığı için pazarlarını kaybedebileceği gibi pancarı da istediği fiyattan alamayacak ve hammadde için rekabet etmek durumunda kalacaktı.

⁴² Oya Silier, a.g.e., s. 79.

⁴³ Sait Tahsin, Türkiye'de Şeker Sanayii ve Ziraat, Dönüm, Sayı 7, Ocak 1933, s. 26-27.

⁴⁴ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/25.9.6, 31.01.1932.

⁴⁵ BCA, MGM, 030.10.0.0/181.248.3, 18.02.1932.

Samsun, Amasya, Tokat, Sivas ve Kayseri şehirlerinin şeker ihtiyaçlarını karşılamak için Turhal'da anonim bir şirket tarafından kurulacak bir şeker fabrikasının kurulup işletilmesi Teşvik-i Sanayi Kanunu doğrultusunda kabul edildi⁴⁶.

1933'lü yıllarda Alpullu ve Uşak fabrikaları elde ettikleri yaklaşık 2 milyon lira ile ödeme dengesinin %4'ünü karşılayabilmekteydi. O yıllarda şekerin tamamının ülkede üretilmesi ile %20'sini kapatmak mümkündü. Ülkede şeker sanayisi inşa etmek ödeme dengesi açısından da tamamlayıcı bir politika olma özelliğine sahipti. Aynı zamanda entansif bir ziraat olan pancar şekeri büyük ölçüde de istihdam yaratmaktaydı⁴⁷.

Uşak Şeker Fabrikası asli ve idari birtakım sebeplerle her faaliyet senesini zararlar kapatmıştı. Bunun üzerine şeker sanayisine yardım etmek amacıyla Maliye Bakanlığı'nın aldığı yardım kararı kabul edilerek uygulanmaya başlamıştı⁴⁸. Ardından Maliye Bakanlığı tarafından Uşak Şeker Fabrikası'nın tasfiye edilmesine yönelik rapor üzerine 6,5 milyon sermaye ile yeni bir şirket kurulmasına karar verildi⁴⁹. Ancak daha sonra Uşak Şeker Fabrikası ile ilgili tasfiye kararının uygulanmasından vazgeçildi⁵⁰.

Serbest Fırka üyelerinden Ahmet Ağaoğlu, bir gıda maddesi olması sebebiyle şekerin inhisar uygulanmasını bir facia olarak nitelendirmişti. Ağaoğlu'na göre şekerin ithalat yoluyla ve araçlar eliyle gelmesi pahalıya mal olmaktadır⁵¹. Ancak bu durum Lozan'ın gümrük engeli yüzünden ortaya çıkmış ve ilk fırsatta da inhisar kaldırılmıştı. Ayrıca Ahmet Ağaoğlu şeker inhisar idaresinde bulunmuş ve bu karara da imza atmış bir kişiydi.

Serbest Fırka adına ülkede şeker sanayisinin gereksiz olduğu ve şeker fiyatlarının beş kuruşa kadar indirilebileceği yönünde propaganda yapılmaktaydı. Buna göre şekercilik gibi gereksiz bir alan için büyük miktarda para israf edilmişti.

⁴⁶ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/40.80.11, 12.11.1933.

⁴⁷ BCA, MGM, 030.10.0.0/181.248.7, 00.00.1933.

⁴⁸ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/1.13.21, 16.01.1929.

⁴⁹ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/11.33.18, 21.05.1930.

⁵⁰ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/14.70.13, 22.10.1930.

⁵¹ Cumhuriyet, 19 Ağustos 1930, s. 1-3.

Bu çabalar birkaç kişi ve kurumu zengin etmek için yapılmış ve neticede halk şekeri pahalıya tüketmişti⁵². Ancak bu iddialar tamamen yersizdir. Şeker aynı zamanda ziraatı ilerletme açısından da gerekliydi. Pancar, Türkiye’de buğday, arpa ve yulaf gibi ürünlere ek olarak yeni bir alan yaratmış ve çeşitliliği artırmıştı⁵³. Bununla birlikte şeker maliyetlerinin dünya fiyatlarına göre pahalı olmasından yola çıkılarak üretimden vazgeçilmesi fikri gelecekte ileri teknolojinin üretilmesi için de söz konusu olacaktı⁵⁴.

Ekonomi Bakanlığı, 1929 Buhranı’nın da etkisiyle iyice düşen şeker tüketimini artırabilmek amacıyla 1934 yılında Uluslararası Şeker İstatistik Birliği şefi Dr. Mikusch’u şeker ile ilgili kapsamlı bir rapor hazırlamak üzere görevlendirdi. Mikusch, hazırladığı raporda maliyetleri indirmek için bir çare göremediğini ve fiyatların yüksek olmaması durumunda şeker sanayisinin var olamayacağını belirtti. Bu raporu tatmin edici bulmayan Ekonomi Bakanlığı Şeker Rasyonalizasyon Komitesi kurarak maliyetlerin indirilmesi konularını araştırmakla görevlendirmişti. Ülkenin her tarafında aynı fiyatın uygulanması ve şeker şirketlerinin tasfiye edilerek yeni bir şeker şirketinin bünyesinde fabrikaların birleştirilmesi gibi öneriler hazırlayan komite 17 Ocak 1935’te raporunu sunmuştu⁵⁵. Şevket Süreyya’ya göre de Mikusch Türk milli inkılabının davalarını ve sanayileşme zorunluluğunu anlayamamıştı⁵⁶.

1930’lu yıllarda şeker sanayisinin en büyük sorunu ülkenin her yerinde aynı fiyatın uygulanamamasıydı. Bir diğer sorun ise şekerin kolay ulaşılamayan bir madde olmasıydı. Hazırlanan rapora göre şeker fabrikaları, sahipleri olan şirketlerden alınarak dört fabrika bir idare altında toplanacaktı. Bu şekilde organize bir şeker ve pancar politikası oluşturulacaktı. Ülkenin her tarafında aynı ve daha

⁵² BCA, MGM, 030.10.0.0/181.248.7, 00.00.1933.

⁵³ BCA, MGM, 030.10.0.0/181.248.7, 00.00.1933.

⁵⁴ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, 12. Basım, İstanbul 2001, s. 211.

⁵⁵ Mehmet Karayaman, Atatürk Dönemi’nde Şeker Sanayi ve İzlenen Politikalar, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı Mart 2012, Cilt XXVIII, Sayı 82, s. 80.

⁵⁶ Şevket Süreyya, a.g.m., s. 48.

düşük fiyatlar uygulanabilecekti⁵⁷. Aynı zamanda pancar ziraatının da geliştirilmesi gerekiyordu⁵⁸.

Şekerin tütün gibi ülkenin her yerinde aynı fiyat ile satılabilmesi şeker politikalarının temelinde çözülmeyi bekleyen bir sorun haline gelmişti. Bu sorunun çözülebilmesi için geniş bir organizasyon gerekliydi. Sabit fiyat uygulamak için fabrikaların fedakârlık yapması gerekliydi. Şeker üretiminin rasyonelleştirilmesi yani şeker maliyetlerinin düşürülmesi için iki yol söz konusuydu. Bunlardan ilki pancar üretiminin ucuzlatılması, diğeri ise şeker fabrikalarında maliyetin indirilmesiydi. Bu durumun gerçekleşmesi için ise pancar ziraatının fabrikalara oldukça yakın gerçekleştirilerek ulaşım maliyetinin düşürülmesi gerekliydi⁵⁹.

Türkiye, 1926'da 62.970 ton şeker ithal etmişken 1932'de ise 28.390 ton şeker ithal etmişti. Ülkede üretilen şeker miktarı arttıkça ithalat kademeli olarak azalmaktaydı⁶⁰. Ülke genelinde şeker tüketimini artırabilmek amacıyla şeker kaçakçılığının önüne geçilmesi, glikoz şekerinin yayılımının engellenmesi, ülkenin her tarafında uygun ve sabit bir fiyat uygulanması gerekliydi. Şekeri pahalı kılan unsur üretimin azlığı ve üretimi azaltan da şekerin pahalı olmasıydı. Bu döngüden çıkmanın yolu ise şeker fiyatlarının ucuzlatılması ve üretimin artırılabilmesiydi⁶¹.

1933 yılına gelindiğinde Dünya'da şeker fiyatlarının düşmesi üretici ülkeleri endişelendirmiş ve üretimin sınırlandırılması yoluna gidilmişti. İthalatı zorlaştıracak olan bu durum Türkiye'de şeker üretiminin artmasını kaçınılmaz kılmaktaydı. Şeker sanayisini gümrükler yoluyla koruma gerekliliği daha da önem kazanmıştı⁶². Şeker sanayisi ülkenin ihtiyaçlarına uygun bir şekilde meydana geldiği için 1933 yılında hazırlanan Birinci Sanayi Planı'nda yer almamıştı⁶³. 1933 yılında ortaya atılan bir görüşe göre Türkiye'de şeker sanayisi normal bir atmosferde değildir. Fabrikaların büyütülmesi Avrupa'da denenmiş ve olumsuz sonuçlanmıştır. Türkiye'de milli

⁵⁷ Turan Veldet, a.g.e., s. 559.

⁵⁸ Abdullah Türkoğlu, a.g.m., s. 114.

⁵⁹ Turan Veldet, a.g.e., s. 565.

⁶⁰ Sait Tahsin, Türkiye'de Şeker Sarfiyatı, Dönüm, Sayı 14, Ağustos 1933, s. 25.

⁶¹ Turan Veldet, a.g.e., s. 570.

⁶² Cumhuriyet, 28 Ağustos 1933, s. 4.

⁶³ Afet İnan, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933, TTK, Ankara 1972, s. 14.

sanayi şeker sanayisinin yükünü taşımaktaydı. Bu koruma sonra erince şeker sanayisinin rasyonel olmayan kısımları çökecektir. Bu sebeple şeker fabrikaları büyümemeli, yeni kurulacak olanlar da rasyonel olmalıydı⁶⁴.

Başbakan İsmet İnönü'nün teknik, mali ve iktisadi gereklilikleri işaret etmesinden dolayı "İnönü Projesi" olarak anılan bu birleşme sayesinde büyük bir tasarruf sağlandı⁶⁵. Bu dört şeker fabrikası farklı şirketlerin bünyesinde ayrı yöneticiler ve teşkilatlar tarafından yönetiliyordu. Bunlara ek olarak şeker fabrikaları şirketleri arasında idari anlaşmazlıklar ve satış rekabetleri bulunuyordu. Bu fabrikaların birleştirilmesiyle yıllık ortalama 400 bin liralık tasarruf planlanmaktaydı. Fabrikaların birleşmesiyle rekabet son bulmuş olacak ve büyük ölçüde tasarruf sağlanacaktı⁶⁶.

Uşak Şeker Fabrikası 1933 yılında Sümerbank'a devredildi⁶⁷. İdari, teknik ve zirai çalışmaların uyumlu hale getirilmesi, kredilerin düzenlenmesi, sermayelerin birleştirilmesi, üretim kapasitelerinin artırılması ve şeker sanayi çalışmalarının güçlendirilmesi amacıyla mevcut dört şeker fabrikası 6 Temmuz 1935 tarihinde "Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi"nin bünyesinde toplandı⁶⁸. Şirket, kanuni bir inhisar olmamakla beraber verimli ve ucuz bir şekilde şekeri temin etme görevini de üstlenmişti⁶⁹. İş Bankası, Ziraat Bank, Sümerbank, Kemal Zaim, Nurullah Sümer ve Muammer Eriş arasında imzalanan mukavelename ile kurulan Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin amacı çeşitli bölgelerde şeker fabrikası inşa etmek ve şeker sanayisini meydana getirmektir. Böylece şeker üretimi resmi olmayan bir tekel sistemine sahip oldu⁷⁰.

Ülkenin çeşitli bölgelerindeki şeker fabrikaları ve bunlara bağlı olan sanayi tek bir merkezde toplamak amacıyla Ankara'da 99 seneliğine ve 22 milyon lira sermaye ile Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim şirketi kuruldu⁷¹. Şeker ile ilgili Doğu

⁶⁴ Sait Tahsin, Şeker Fabrikalarının Büyüklükleri, Dönüm, Sayı 12, Haziran 1933, s. 25.

⁶⁵ Türkiye Şeker Sanayii, Kuruluşu, Gelişmesi ve Olgunlaşması 1926-1950, s. 18.

⁶⁶ Turan Veldet, a.g.e., s. 577.

⁶⁷ Cumhuriyet'in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, s. 22.

⁶⁸ Turan Veldet, a.g.e., s. 574.

⁶⁹ Max Weston Thornburg, Türkiye Nasıl Yükselir, Çev.: Semih Yazıcıoğlu, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1949, s. 119.

⁷⁰ Resmî Gazete, Sayı 3047, 6 Temmuz 1935, s. 5459.

⁷¹ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/56.53.6, 08.06.1935.

illerinde karaborsacılık iddialarını araştıran Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi, Ziraat Bankası ile bir antlaşma yapmıştı. Buna göre Doğu illerine gönderilecek olan Şekerler Ziraat Bankası'nın sevk ve dağıtımına tabi olacaktı⁷².

Meclis'te İnhisarlar İdaresi 1935 yılı bütçe görüşmelerinde Muğla Vekili Hsn Kitabcı, hükümetin takip ettiği tekel siyasetini eleştirerek çeşitli açıklamalar yapmıştı. Üreticiyi korumanın tek yolunun ucuzluğu sağlamaktan geçtiğini ve bunun da vergilerden fedakrlık yoluyla yapılabileceğini ifade etmişti. Şekerin ucuzlatılmasından yola çıkan vekile göre hükümet bunu sağladığıında halkın alım gücü artacak ve piyasaya hareketlilik gelecekti. Hkmetin fiyatları yükselterek gelirlerini artırdığı iddiasına da bunun geçici bir durum olduğunu, iktisadi buhran zamanlarında mahsulün para etmediğini savunmuřtu⁷³.

Celal Bayar, 1935'te mecliste yaptığı bir konuşmada Şeker sanayisinin ülke için önemini detaylandırmaktaydı. Hükümet tarafından Şeker sanayisine büyük kolaylıklar sağlanmıştı. O dönemde Şekeri ucuzlatmanın  yolu bulunmaktaydı. Bunun için hükümet, fabrikalar ve pancar ekicileri fedakrlık yapmalıydı. Şeker sanayisinin 3/2'si doğrudan doğruya devletin kontrolünde bulunuyordu⁷⁴.

Hükümet 1935 yılında pancarın kilosunu önce 1 kuruşa ardından da 30 paraya indirdi. Bu sayede %32 ölçüsünde ucuzlayan fiyatlar kristal Şekerde 25, kp Şekerde 28 kuruşa kadar geriledi. Böylece nceki sene 52 bin tona düşen Şeker satışı 1395 yılında 72 bin tona ykseldi⁷⁵. 1937 yılına gelindiğinde İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları Türk Anonim Şirketi, Anadolu Şeker Fabrikaları ve Türk Anonim Şirketi ile Uşak Şeker Fabrikası'nın bütün imtiyaz ve hakları Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ő.'ye devredildi⁷⁶.

1940 yılına doğru Malatya Ziraatıları Cumhurbaşkanı'na dilekçe ile başvurmuş ve bir Şeker fabrikası kurulmasını talep etmişti. Bu talep zerine Türkiye Şeker Fabrikaları yaptığı araştırmada merkezi Malatya olmak üzere Elzığ ve Maraş'tan elde edilecek 20-25 bin ton pancarın yeterli olmayacağını ve bu bölgenin

⁷² BCA, MGM, 030.10.0.0/181.248.10, 30.12.1935.

⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 5, Cilt 3, İçtima F., 4 Mayıs 1935, s. 42-43.

⁷⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 5, Cilt 4, Birleşim 37, 12.06.1935, s. 147.

⁷⁵ Abdullah Türkoğlu, a.g.m., s. 116.

⁷⁶ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/74.35.13, 30.04.1937.

pancar ziraatına uygun olmadığını belirtti. İktisat Bakanlığı bu tespit üzerine Malatya'da bir şeker fabrikası kurulmasına karşı olumsuz görüş bildirdi⁷⁷.

Ülkede şeker kamışını yaygınlaştırmak amacıyla da faaliyetler yürütüldüyse de bir sonuç alınamadı. Şeker kamışı tarımını yaygınlaştırmak amacıyla 1928'de Fransa'dan getirilen bir uzman Antalya, Adana ve Mersin'de çalışmalar yürüttü. Sonuçsuz kalan bu girişim 1937'de tekrar canlanmış ve 1939'da Adana'da şeker kamışı tarımının geliştirilmesine karar verilmişti. Hollanda'dan uzmanlar getirilmiş, Hindistan, Cava ve Mısır'da incelemeler yapmak üzere bir heyet gönderilmişti. Ancak yapılan çalışmalar sonucunda Adana'nın şeker kamışı tarımına uygun olmadığına karar verildi. Adana'da pamuk tarımının şeker kamışına göre daha kârlı olması da bu düşüncenin ortaya çıkmasında etkili olmuştu⁷⁸.

Savaşın başlamasıyla ithalat olanakları azalınca hükümet hem üretimi artırmaya hem de tüketimi kısmaya çalışmıştı. Bu sebeple hem pancar hem de şeker fiyatları zamlandı⁷⁹. 1940 yılı itibarı ile şeker sanayisi sayesinde üreticiler yıllık yaklaşık 3-4 milyon lira kazanmakta ve hazineye de yaklaşık olarak 2 milyon lira kâr sağlanmaktaydı. Ayrıca 20 milyon liralık bir döviz ülke içinde kalmaktaydı⁸⁰.

Ülkede savaş şartlarının da etkisiyle buğday stoku gibi şeker stoku yapılması da çok önemli görülmekteydi. İthalat döviz ihracı sebebiyle uygun görülmediği için fabrikaların üretimini artıracak tedbirler de düşünülmüş ve tüketimin sınırlanması planlanmıştı. Mevcut şeker fabrikaları bu yıllarda ülkenin şeker ihtiyacını karşılayamamaktaydı⁸¹. 1942 yılında şeker üretimi 50 bin ton, tüketim ise 100 bin tona yaklaşınca tüketimin sınırlanması yoluna gidildiği gibi hem şeker satış fiyatlarına hem de pancara zam yapıldı⁸².

Savaş şartları Türkiye'nin ithalat dengesini de bozmuştu. 1942 yılında Ticaret Ofisi aracılığıyla ABD'den alınan 15 bin ton şeker İngiliz İktisadi Harp Bakanlığı'nın Türkiye'nin ihtiyacı olmadığını gerekçe göstererek engel olması

⁷⁷ BCA, MGM, 030.10.0.0/181.249.3, 21.01.1939.

⁷⁸ Mehmet Karayaman, a.g.m., s. 59.

⁷⁹ Abdullah Türkoğlu, a.g.m., s. 117.

⁸⁰ Aslan Tufan, Şeker Sanayimiz, İktisadi Yürüyüş, Yıl: 1, Sayı 9, 15 Nisan 1940, s. 1.

⁸¹ BCA, MGM, 030.10.0.0/181.249.4, 06.02.1940.

⁸² BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/100.92.11, 14.11.1942.; Demokrat Parti Neşriyatından Kalkınan Türkiye, Desen Matbaası, Ankara 1954, s. 31.

üzerine Londra Büyük Elçiliği'nden yapılan girişimler de sonuç vermemişti. İngiltere'ye göre Türkiye şeker ihtiyacını ABD'den değil Hint Okyanusu havzasından temin etmeliydi⁸³. Ancak alınan bütün tedbirlere rağmen şeker karaborsa faaliyetlerinin etkisinden kurtarılamamış ve hazine aleyhine haksız kazançlar oluşmuştu⁸⁴.

1940'lı yıllarda şeker üretimi zaman zaman yetersiz kalsa da fabrika sayısı artırılmak yerine tarımın kalkındırılmasına çalışılmıştı. Çiftçi her türlü bilgi ve teçhizat ile donatılarak ekim ve toprak koşulları iyileştirilmişti⁸⁵. Çiftçilere pancar tekniği öğretilerek ülke ihtiyacının büyük bir kısmı karşılanmaya çalışıldı. İthalatın zorlaşmasıyla tüketimin sınırlandırılarak üretimin artırılması yoluna gidilmişti. 1946-1950 yılları arasında Türkiye Şeker Fabrikalarının net kârı yıllık %10 ile 17 arasındaydı. Şeker fabrikalarının elde ettiği bu yüksek kârlar ve ayrıcalıklar yeni fabrikaların kurulmasında da güçlü bir etken olacaktı⁸⁶.

Cumhuriyet Dönemi'nde Şeker Sanayisini Geliştirmeye Yönelik Girişimler

1930'lu yıllarda Türkiye'nin şeker politikası başka ülkelerin politikalarına kıyaslandığında ücretsiz tohum, teknik yardım, avans ve küspe verilmesi gibi yardımlar açısından ilk sıralardadır⁸⁷. Şeker sanayisinde tohum faaliyetleri önemli bir yer tutmaktaydı. 1941 yılında Kazova Gölü kurutulup üzerinde tohum ıslah enstitüsü kurulmak amacıyla Turhal Şeker Fabrikası'na verildi⁸⁸.

1930 yılında pancar üretiminin fazla olması ve Uşak Şeker fabrikasının daha uzun kampanya yapma ihtimali sebebiyle inşaat ve tamirat ile malzeme miktarının artırılmasına ihtiyaç duyulmuş ve gerekli olanların alınmasına Bakanlar Kurulu tarafından karar verilmiştir⁸⁹.

⁸³ BCA, MGM, 030.10.0.0/163.140.13, 02.12.1942.

⁸⁴ Abdullah Türkoğlu, a.g.m., s. 125.

⁸⁵ Cumhuriyet'in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, s. 25.

⁸⁶ Y. N. Rozaliyev, Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960), Çev.: Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara 1978, s. 228.

⁸⁷ Şeker Sanayimiz Hakkında Dr. Gustav Mikusch Tarafından Hazırlanan Rapor, s. 21.

⁸⁸ BCA, MGM, 030.10.0.0/158.112.9, 02.09.1941.

⁸⁹ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/12.47.17, 05.07.1930.

1931 yılına gelindiğinde Uşak Şeker Fabrikası'nda çalışmak üzere fen memuru ve yabancı uzman getirilmesi yönünde bir karar alındı⁹⁰. Uşak Şeker Fabrikası'nda çalıştırılmak üzere haşerat uzmanı Mösyö Steiner, tecrübe tarlaları uzmanı Mösyö Möller ve süthane uzmanı Kroçekin adlı uzmanlar yurt dışından getirildi⁹¹. Alman milletinden Yahudi Walter Mandel, Uşak ve Alpullu şeker fabrikalarında 1939 yılının sonuna kadar uzman olarak görevlendirildi⁹². Yine Alman milletinden Helmut Wolf, Turhal Şeker Fabrikası'nda 1939 yılının sonuna kadar uzman olarak görevlendirildi⁹³. Yugoslav milletinden Konrad Stefan da aynı fabrikada 1940 yılının sonuna kadar görevlendirildi⁹⁴.

Şeker fabrikaları üreticilere pancar tohumu ve mücadele ilaçlarını bedelsiz verdiği gibi bakım, sulama, söküm ve nakliye işleri için de faizsiz kredi sağlamaktaydı. Yine suni gübre, pulluk, tırmık, sökmebeli, çapa ve diğren gibi aynı yardımlar maliyet bedelleri üzerinden ve teslim edilecek pancarın bedeline mahsuben yapılmaktaydı⁹⁵.

Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi, 1955 yılında Alman bir şirket ile birlikte şeker pancarı tohumunun üretim, ıslah ve artırılması işleriyle uğraşmak üzere Türkiye'de 2 milyon Türk lirası ile bir anonim şirket kurmak için onay almıştı⁹⁶. Yine Şirket tarafından 1955 yılında 20 bin ton şeker ithal edilmişti⁹⁷.

Satın alacağı tüketim maddelerini ortaklarına ve tüketicilerine dağıtmak ve ortaklarının ihtiyaçlarını karşılayacak başka girişimlerde bulunmak amacıyla merkezi Eskişehir'de olmak üzere 21 yıllığına Eskişehir Şeker Sanayi İşçileri İstihlâk Kooperatifi kuruldu⁹⁸. Satın alacağı arazi üzerinde ortaklarına sağlıklı ve ucuz birer ev yapmak ve bu işle ilgili başka teşebbüslerde bulunmak amacıyla

⁹⁰ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/19.26.2, 12.04.1931.

⁹¹ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/37.42.16, 04.06.1933.

⁹² BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/85.118.3, 28.01.1939.

⁹³ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/86.40.1, 11.05.1939.

⁹⁴ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/89.130.7, 03.02.1940.

⁹⁵ BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30.1.0.0/105.652.13, 25.05.1953.

⁹⁶ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/139.50.19, 21.05.1955.

⁹⁷ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/139.55.4, 18.06.1955.

⁹⁸ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/119.26.12, 06.04.1949.

merkezi Alpullu olmak üzere 25 yıl süre ve en az 8 bin Türk lirası sermaye ile Şeker Yapı Kooperatifi kuruldu⁹⁹.

1952 yılına gelindiğinde şeker sanayisinin genişlemesi ülke için bir zorunluluk haline gelmişti. Bu genişlemede en önemli husus çiftçi sermayesi ve çiftçi ile şeker sanayisi arasında bir kader birliğinin kurulmasıydı. Meydana getirilen Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifleri bünyesine Adapazarı, Eskişehir, Amasya, Turhal, Kütahya, Akşehir, Ilgın, Uşak-Afyon ve Alpullu şeker üretim bölgelerinde bulunan 105.848 çiftçiden 32.593'ü katılmış ve 11.341.705 Türk lirası taahhütte bulunmuşlardı. Yeni şeker fabrikalarının kuruluşunda çiftçi sermayesi ile birlikte sermaye ve kredi kaynaklarından da faydalanmak gerekmekteydi¹⁰⁰.

1953 yılında şeker sanayisine hammadde yetiştiren üreticilere gerekli tarım alet ve makineleri ile kredi ihtiyaçları için merkezi Eskişehir'de olmak üzere 2,5 milyon sermaye ile "Pancar Kooperatifleri Bankası" kuruldu. İlerleyen zamanlarda bankanın adı Şekerbank T.A.Ş olarak değiştirildi ve merkezi de Ankara'ya taşındı¹⁰¹. Yine 1953 yılında Kayseri ve Civarı Pancar Ekicileri Kooperatifi kuruldu¹⁰². Ortaklarını ev sahibi yapmak amacıyla merkezi Kayseri olmak üzere 30 yıl süre ve en az 3 bin lira sermaye ile Kayseri Şeker Yapı Kooperatifi kuruldu¹⁰³. Aynı şekilde Uşak'ta da bir Şeker Yapı Kooperatifi kuruldu¹⁰⁴. Eskişehir Şeker Sanayi İşçileri Sendikası Yapı Kooperatifi kuruldu¹⁰⁵.

Her türlü sigorta işleri ile uğraşmak üzere merkezi İstanbul'da olmak üzere 99 yıl süre ve 1,5 milyon lira sermaye ile "Şeker Sigorta Anonim Şirketi" 16 Aralık 1954'te kuruldu¹⁰⁶. Sermayesi daha sonra 2,5 milyona çıkartıldı¹⁰⁷.

Tohum Islah ve Üretme A.Ş. tarafından hazırlanarak 26 Kasım 1958 tarihinde Başbakan Adnan Menderes'e sunulan rapora göre şirket ikinci senesinde 7000 ton gibi bir rekolteye ulaşmıştı. Şirket bu hamlesini gerçekleştirirken

⁹⁹ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/125.34.2, 25.04.1951.

¹⁰⁰ BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.652.3, 18.04.1952.

¹⁰¹ Cumhuriyet'in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, s. 54.

¹⁰² Pancar, Sayı 18, Mart 1953, s. 15.

¹⁰³ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/134.106.17, 18.01.1954.

¹⁰⁴ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/135.17.8, 09.02.1954.

¹⁰⁵ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/135.22.3, 20.02.1954.

¹⁰⁶ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/137.94.20, 19.10.1954.

¹⁰⁷ Cumhuriyet'in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, s. 55.

Almanya'nın önde gelen bir tohum şirketiyle birlikte hareket etmiş ve kaliteli tohumları çiftçiye temin etmişti¹⁰⁸.

1 Ekim 1958 tarihinde "Pancar Ekicileri Birliği A.Ş." pancar kooperatiflerinin ihtiyaç duyduğu tarım alet ve malzemelerini toptan temin ederek uygun bir şekilde ödenmesini sağlamak amacıyla 1 milyon sermaye ile kurulmuştu¹⁰⁹. Demokrat Parti döneminde kurulan kooperatifler sayesinde pancar üretiminden alınan verim büyük ölçüde artmıştı¹¹⁰.

1932 yılında Uşak'ta "Deneme ve Haşere Laboratuvarları" adı altında Şeker Enstitüsü'nün temelleri atıldı. 1935'te Uşak'tan Eskişehir'e taşındı. Kurumun geliştirilmesinde Alman Ziraat Mühendisi M. Moeller ve Dr. P. Steiner ile Afif Gediz önemli bir pay sahibiydi. 1951 yılına gelindiğinde "Zirai Araştırma Laboratuvarları" adı altında Deneme, Entomoloji, Fitopatoloji, Nematoloji, Toprak, Etüd ve Zirai Kimya şubelerinde hizmet vermekteydi. 1953'te Haydar Nouruzhan'ın başkanlığında "Teknolojik Araştırma Laboratuvarı" kuruldu. 1959 yılına gelindiğinde ise Zirai ve Teknolojik Araştırma Bölümleri "Şeker Enstitüsü" adı altında birleştirildi¹¹¹.

Cumhuriyet Dönemi'nde Şeker ile İlgili Kanuni Düzenlemeler

Türkiye'de şeker fabrikalarının kurulması Bakanlar Kurulu'nun hazırlayarak meclise ve ardından Ticaret Encümeni'ne sunduğu kanun taslağının görüşülmesinin ardından gerçekleşti. 1925 yılının şubat ayında başlayan bu girişim kalkınma yolunda önemli bir sürecin başlangıcıydı¹¹². 25 Ocak 1925 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile Cumhuriyet yöneticileri şeker fabrikalarının kurulmasının teşvik edilmesi yönünde bir karar almıştı¹¹³.

Sermaye yetersizliği gibi sebepler sonucunda sıkıntılar yaşayan şeker sanayisi desteklenmeye çalışıldı. Bu amaçla çıkarılan 601 numaralı kanun ile şeker

¹⁰⁸ BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.653.9, 26.11.1958.

¹⁰⁹ Cumhuriyet'in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, s. 61.

¹¹⁰ Nadir Yurtoğlu, Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri, (1950-1960), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2014, s. 295.

¹¹¹ <http://enstitu.turkseker.gov.tr/tarihce/>

¹¹² Turan Veldet, a.g.e., s. 64.

¹¹³ BCA, KDB 1920-1928-, 30.18.1.1/12.72.9, 25.01.1925.

sanayisine birçok kolaylıklar sağlandı¹¹⁴. 5 Nisan 1925 tarih ve 601 numaralı şeker fabrikalarına bahş olunan imtiyazat ve muafiyat hakkında kanun ile şeker fabrikası kurma yetkisi hükümete tanınmıştı. Ülke içinde üretilen şekerler 8 yıl boyunca tüketim vergisinden muaftı. Hükümet 25 yıl süre ile özel veya devlet işletmelerine fabrika kurma izni verebilecekti¹¹⁵. 601 numaralı şeker kanunu Lozan gereği 5 yıl sürecek mevcut gümrük sisteminden kaynaklanan yabancı şekerin rekabetinden Türkiye’de kurulacak olan şeker fabrikalarını korumayı amaçlıyordu. Şeker ithalat vergileri artırılamayınca 601 numaralı kanun belirli bir süre için yerli şeker sanayisine vergi muafiyeti, imtiyaz ve nakliye indirimi gibi kolaylıklar getiriyordu¹¹⁶.

4 Kasım 1925 tarihinde Şeker İnhisarı Hakkında Kanun Tasarısı Bakanlar Kurulu’na sunuldu¹¹⁷. Cumhuriyet yöneticileri şeker politikalarını oluştururken Lozan Antlaşması’nın gümrük tarife kanunu ile ilgili sınırlamaları yüzünden 601 numaralı kanunu çıkartmış ve şeker sanayisinin kurulabilmesi için harekete geçmişti. Buna ek olarak 25 Ocak 1926 tarihinde çıkarılan 724 sayılı Şeker İnhisar kanunu ile ithal edilen şekerin maliyet fiyatına kiloda 27 kuruş, ülkede üretilenden ise 8 kuruş inhisar vergisi uygulanmıştı. Bu şekilde hem şeker ihtiyacı karşılanmış hem de ülkede üretilen yüksek maliyetli şeker korumaya alınmıştı. Hükümet ülkede fabrikaların ürettiği şekeri almak zorundaydı. Şeker kelimesi aynı zamanda glikozu da kapsamaktaydı¹¹⁸. Hükümet gümrüklerde yapamadığı korumayı inhisar sayesinde yapmaya çalışmaktaydı¹¹⁹.

Her ne kadar dönemin şartları bunu gerektirse de önemli bir besin maddesi üzerinde inhisar kurmak toplumun belli kesimlerinde rahatsızlık yaratmıştı. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası şeker üzerinde inhisar kurulmasına karşıydı. Bu sistem rekabeti önlediği gibi vurgunculuğa da sebep oluyordu. Devlet böyle riskli bir girişime dahil olmamalıydı¹²⁰.

¹¹⁴ Cumhuriyet’in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, s. 23.

¹¹⁵ Resmî Gazete, Sayı 92, 14 Nisan 1925, s. 62-63.

¹¹⁶ Turan Veldet, a.g.e., s. 70.

¹¹⁷ BCA, KDB 1920-1928-, 30.18.1.1/16.68.4, 04.11.1925.

¹¹⁸ Resmî Gazete, Sayı 290, 6 Şubat 1926, s. 943-944.

¹¹⁹ Abdullah Türkoğlu, a.g.m., s. 111.

¹²⁰ Merter Mert, Kuruluş Yıllarında Şeker Sanayi ve Devletin Amaç Fonksiyonu, TESAM Akademi Dergisi, Temmuz 2018, 5(2), s. 191.

Türkiye, Lozan'a ekli Ticaret Sözleşmesi ile 5 yıllık bir süre için 1 Eylül 1916 tarihli Osmanlı gümrüklerini uygulamayı kabul etmişti. 24 Ağustos 1929'da süresi dolacak olan bu taahhüt bir mal üzerinde tekel kurulmasına engel değildi. Şeker İnhisar İdaresi Lozan'ın gümrük sınırlamalarına karşılık bu üründen dolayı vergi almak amacıyla kurulmuştu¹²¹.

Petrol ve benzinle birleştirilen Şeker İnhisar İdaresi'ne 31 Ocak 1926 tarihinde 4 milyon liralık ödenek Bakanlar Kurulu kararıyla ayrıldı¹²². Türkiye şeker sanayisi her ne kadar özel teşebbüs tarafından gerçekleştirilmiş olsa da devlet bütün süreçlerinde destek olmuştu. Alpullu Şeker Fabrikası'nın işleyeceği pancarların nakliyesi için kurulacak makaslar hükümet ve şirket tarafından birlikte inşa edilmişti¹²³. Şeker sanayisi dünya genelinde de devlet desteğine muhtaçtı. İsviçre şeker ekonomisinin varlığını devam ettirebilmesi için devlet tarafından kolaylıklar sağlanması gerekiyordu. Dünya piyasalarındaki şeker fiyatları düştükçe ülke içinde üretilen şeker için daha fazla yardım yapılması gerekmektedir. Şeker üretiminin artırılması ithalatı azalttığı için gümrük gelirlerinde azalmaya sebep olsa da döviz kaybını engellediği gibi ihracat imkânları da yaratmaktaydı¹²⁴. Pancar üretimi yapan ülkelerde şeker pancarı genellikle hükümetlerin korumasındaydı¹²⁵.

Uşak Terakki Ziraat Türk Anonim Şirketi, sermaye azlığından dolayı aldığı yardımlara rağmen 1930 yılına gelindiğinde bankalara ve şeker inhisarlarına 5 milyon lira civarında borçlanmıştı. Yine İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları Türk Anonim Şirketi'nin Alpullu Fabrikası da zarar içinde uzun yıllar çalışınca yapılan bütün yardımlara rağmen gelişemeyen şeker sanayisinin şahsi teşebbüslerin elinden alınarak 19 Haziran 1930 tarihinde 1709 sayılı kanunla devletleştirilmesi planlandı¹²⁶. Bununla birlikte şeker fabrikalarının milli bankalar tarafından oluşturulacak yeni bir şirkete devredilerek 2,5 milyon lira sermaye ve 1,5 milyon lira

¹²¹ Mehmet Karayaman, a.g.m., s. 62.

¹²² BCA, KDB 1920-1928-, 30.18.1.1/17.90.11, 31.01.1926.

¹²³ BCA, KDB 1920-1928-, 30.18.1.1/21.69.7, 14.11.1926.

¹²⁴ Hans E. Mühlemann, İsviçre'nin Şeker Ekonomisi, Çev.: Fethi Fethici, Karınca, Yıl: 13, Sayı 120, Aralık 1946, s. 14.

¹²⁵ Şekip Yeğin, Dünya'da Şeker, Ticaret Dünyası, Sene 2, Sayı 22, 31 Ağustos 1946, s. 9.

¹²⁶ Turan Veldet, a.g.e., s. 555.

avans ile Maliye Bakanlığı'nın yetkili kılınmasını amaçlayan 1709 sayılı kanun uygulanma imkânı bulamamıştı.

726 sayılı kanunla 25 Ocak 1926 tarihinde kurulan Şeker İnhisarı, 1929 yılında 1499 sayılı Gümrük Tarife Kanunu ile ortadan kaldırılmıştı. Ardından çıkarılan Gümrük Tarife Kanunu ile şeker tüketim vergisi uygulanmıştı. Bu kanuna göre 1930 yılında üretilen şeker 4 kuruş vergi konmuş ve her sene 1 kuruş artması öngörülmüştü. Ancak daha sonra bu kanun 29 Mayıs 1932 tarihinde çıkarılan 1994 sayılı kanunla değiştirilerek üretim tarihine bakılmaksızın kilosuna 8 kuruş tüketim vergisi uygulandı¹²⁷.

2 Temmuz 1932 tarih ve 2054 numaralı kanunla mevcut vergilere ek bir mali çıkar amacı takip etmemek şartıyla şeker, çay ve kahvenin tek elden idaresi için hükümete yetki tanındı. Bu maddeleri ithal etmek isteyenler kıymetlerinin karşılığı olarak Türk malı ihraç etmek zorundaydı¹²⁸. Bu üç ürünün tek elden idare edilmesi şeker fiyatlarındaki hızlı artışı önlemeyi amaçlıyordu¹²⁹.

5 Mayıs 1934 tarihinde çıkarılan 2427 sayılı kanunla tüketim vergisi 12 kuruşa çıkarılmış, ancak yeni kurulan Eskişehir ve Turhal fabrikalarının ürünleri için 10 kuruş olarak belirlenmişti. 12 Haziran 1935 tarihinde çıkan 2785 numaralı şeker İstihlâk ve Gümrük Resimleri Hakkında Kanun şekerin kilosundan 55 bin tonluk üretim esasına göre 4.10 kuruş tüketim vergisi alınmasını öngörüyordu. Türkiye Şeker Fabrikaları'na %9 kâr garantisi tanınmış, üretilecek ve tüketilecek şeker miktarı hükümetin takdirine bırakılmıştı¹³⁰.

25 Ocak 1937 tarihinde çıkarılan 3101 numaralı kanun 2785 numaralı kanuna ek olarak çıkartılmış ve şeker fabrikalarının 65 bin tonluk üretim esasına göre tüketim vergisi 5 kuruşa çıkartılmıştı. Aynı kanunla Türkiye Şeker fabrikalarının üretim, stok ve ithalat gibi alanlarda yetkileri genişletilmişti¹³¹.

¹²⁷ Resmî Gazete, Sayı 2112, 31 Mayıs 1932, s. 1517.

¹²⁸ Resmî Gazete, Sayı 2143, 6 Temmuz 1932, s. 1692.; TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 4, Cilt 9, Birleşim 76, 02.07.1932, s. 446-454.

¹²⁹ Mehmet Karayaman, a.g.m., s. 69.

¹³⁰ Resmî Gazete, Sayı 3030, 17 Haziran 1935, s. 5344.

¹³¹ Resmî Gazete, Sayı 3517, 26 Ocak 1937, s. 7581.

29 Mayıs 1941 ve 4041 numaralı kanunla 7 kuruş olan tüketim vergisi şekerin kilo fiyatında 14 kuruşa yükseltildi¹³². 15 Ocak 1943 tarihinde çıkarılan 4385 numaralı kanun 3101 numaralı kanuna ek olarak çıkartılmış ve şeker ve glikozdan alınan tüketim vergisine zam yapılmıştı. Buna göre kesme şekere kilo başına 417,5 kuruş, toz şekere ise 420 kuruş tüketim vergisi uygulanmıştır¹³³. 22 Aralık 1948 tarihinde çıkarılan 5281 sayılı kanun ile alınan tüketim vergisine kilo başına kesme şekerde 97 kuruş ve toz şekerde 80 kuruş ek tüketim vergisi kondu¹³⁴.

Demokrat Parti dört olan şeker fabrika sayısını 11'e yükseltmişti. Bununla birlikte hem çiftçi hem de yabancı sermaye şeker sanayisine eklemişti. Şeker sanayisini ilgilendiren mevcut kanunlar bu yeni durumu karşılamıyordu. Bu sebeple 22 Haziran 1956 tarihinde kabul edilen 6747 numaralı Şeker Kanunu hazırlandı. Bu kanuna göre şeker fabrikası kurmak hükümetin iznine bağlıydı. Şeker fabrikaları birçok zam ve vergiden muaf tutuldu. Şeker fiyatları hükümet tarafından tespit edilecekti. Ülke içinde kullanılan şekerler tüketim vergisine tabi tutuldu. Şekerin ihraç edilmesi de Bakanlar Kurulu'nun iznine bağlıydı¹³⁵.

6747 numaralı şeker kanununun geçici 5. Maddesi yeni kurulan şeker şirketlerinin Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi ile birleşmesi ihtimali üzerine konulmuştu. Bu birleşme zorunlu değildi. Ancak birleşme kararı alındığı taktirde yasal alt yapısının hazır olması istenmişti¹³⁶.

İşletmeler Bakanlığı'nın hazırladığı ve Bakanlar Kurulu'nun 24 Mayıs 1956 tarihinde sunduğu tasarının gerekçesi bu kanuna neden ihtiyaç duyulduğunu detaylı bir şekilde ortaya koymaktaydı. Şeker sanayisi hem toprağa dayanıyor hem de yarı vergi monopolü halinde bulunuyordu. Dünya genelinde de az ya da çok devlet tanzim rejimine tabi olan şeker sanayisi Türkiye'de özel sermaye ile birleşmiş olduğu için mevcut kanunlar ve mevzuatın gözden geçirilip yenilenmesi gerekmişti. Yeni anlayışa göre kurulacak olan her fabrika hükümetten izin almalıydı. Ayrıca her fabrikaya ham madde sahası ayrılmalı ve bu alan korunmalıydı. Yine yeni kurulacak

¹³² Resmî Gazete, Sayı 4822, 31 Mayıs 1941, s. 1011.

¹³³ Resmî Gazete, Sayı 5311, 22 Ocak 1943, s. 4329.

¹³⁴ Resmî Gazete, Sayı 7090, 27 Aralık 1948, s. 15305.

¹³⁵ Resmî Gazete, Sayı 9345, 29 Haziran 1956, s. 14681-14683.

¹³⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 12, İçtima 2, 22.VI.1956, s.437.

olan fabrikaların kuruluş bedelleri ile şeker maliyetini yükseltmemek için bazı vergilerden muaf tutulmuşlardı. Başlıca gıda maddelerinden birisi olduğu için pancar ve şekerin satış fiyatı hükümet tarafından belirlenecekti¹³⁷.

Konya vekili Himmet Ölçmen tarafından hazırlanan şeker kanun teklifinin gerekçesi de hemen hemen aynıydı. Özel sermayenin şeker sanayisine katılımı ile ortaya çıkan yeni durumda şirketlerin kârları hissedarlarına dağıtılamamaktaydı¹³⁸.

Demokrat Parti Döneminde Şeker Sanayisinin Genişletilmesi

Türkiye’de devletçi, liberal ve karma ekonomi politikalarının uygulandığı dönemler olsa da şeker sanayisinin çoğunlukla devlet tarafından desteklendiği bir gerçektir¹³⁹. Şeker sanayisinde sulama ve gübreleme gibi sorunlar çözülemediği için 1950 yılına gelindiğinde şeker tüketiminin artmasıyla birlikte fiyatlar da yükselmiş, tüketim azalınca üretim de sınırlandırılmıştı¹⁴⁰. Cumhuriyetle birlikte başlayan şeker sanayisi 1950 yılına gelindiğinde ihtiyacı karşılayamaz hale gelmişti. Üretimin ihtiyaca yetmemesi yeni fabrikaların kurulmasını kaçınılmaz kılmaktaydı. Bu sebeple Demokrat Parti kurduğu yeni fabrikalarla ihtiyacı ülke içinden karşılayarak dövizini korumayı amaçlamıştı¹⁴¹.

1950 yılından sonra yeni bir hamle ile zirai alandaki gelişmeler ve bankaların her sınıftan insana verdiği krediler iş gücünü artırmış ve büyük bir tüketici sınıfının ortaya çıkmasını sağlamıştı¹⁴². Şeker halkın tüketiminde sahip olduğu belirleyici konum sayesinde Demokrat Parti’nin tabana daha çok yayılmasını sağlamış ve imajını da güçlü tutmuştu¹⁴³.

Çukurova’da yapılan denemeler başarılı sonuçlar verdiği halde kamış fabrikası kurmak mümkün olmamıştı. Pancar ziraatı eğitici olduğu kadar kamışa kıyasla şekerin maliyetli olmasına sebep oluyordu. Şekeri 60 kuruşa imal eden ve ihtiyaca yetişmekte zorlanan Türkiye rasyonel fabrikalara ihtiyaç duymaktaydı¹⁴⁴.

¹³⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 12, İçtima 2, 22.VI.1956, s.1-2.

¹³⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 12, İçtima 2, 22.VI.1956, s.4.

¹³⁹ Sedat Avcı, a.g.m., s. 292.

¹⁴⁰ Baha Tekand, a.g.e., s. 7.

¹⁴¹ Vasfiye Ötügen, a.g.e., s. 16.

¹⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 11, İçtima 2, 09.V.1956, s.313.

¹⁴³ Abdullah Takım, Demokrat Parti Dönemi’nde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 67, No: 2, 2012, s. 169.

¹⁴⁴ Yeni İstanbul, 13 Ocak 1950, s. 3.

Pancar ekimi aynı zamanda hayvancılığı da besleyen bir alandı. Pancar hayvan yemi olarak kullanılırken şekeri işlenerek tüketiliyordu¹⁴⁵.

1951 yılına gelindiğinde Demokrat Parti Hükümeti Türkiye'de şeker sanayisinin genişletilmesine karar verdi. Kurulacak olan yeni fabrikaların yerleri geniş kapsamlı etütlerle belirlenmiş ve planları hazırlanmıştı. Ziraat bölgelerinde toprak etütleri ve ekim denemeleri de gerçekleştirilmişti. Gerçekleştirilen bu hamleyle şeker sanayisi 45 şehri kapsamış bulunmaktaydı¹⁴⁶.

Şeker sanayisinin ülke ihtiyaçlarını karşılayabilecek gelişimi sağlamak ve çiftçi ile şeker sanayisi ve fabrika çalışanları arasındaki bağı sağlamlaştırmak için şirket sermayesinin artırılması düşünülmüştü. Ancak bu eylemi şirketin hak ve çıkarlarını ihlal etmeden yapmak ve uygun bir yol bulmak için Prof. Hırş'e bir rapor hazırlatıldı. Buna göre en uygun yol eski ve yeni hisselerle farklı hak ve menfaatler tanıyarak iki farklı hisse grubu oluşturmak oldu. Bununla ilgili yapılacak yasal düzenlemeler ise mevcut mevzuata aykırılık oluşturmamaktaydı. Şeker sanayisine çiftçi sermayesinin de dahil edilmesiyle Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin Dr. Hırş'in raporu doğrultusunda yeniden yapılandırılması fabrika yönetiminin talep ettiği bir durumdu¹⁴⁷.

6 Aralık 1951 tarihinde hazırlanarak Adnan Menderes'e sunulan bir raporda yeni kurulacak olan şeker fabrikalarının hangi bölgelerde olması gerektiğine dair araştırmalar yapılmıştı. Öncelikle her şeker fabrikası ham maddeye rahatlıkla ulaşabileceği bir alana sahip olmalıydı. İklim şartlarının uygun olması ve hammadde alanlarının da azami ölçüde su kaynaklarından faydalanabilmesi gerekmektedir. Ayrıca hem demiryollarına hem de karayollarına yakın olması da önemliydi. Bütün bunlara ek olarak üretim yapacak yeterli nüfus olması da fabrikanın devamlılığı açısından önemliydi.

Eskişehir fabrikası çevresindeki pancarları işleyemeyecek duruma düşmüş ve pancar üretiminin bölgede sınırlanmasına sebep olmuştu. Bu sebeple

¹⁴⁵ Akis, 13 Ekim 1954, s. 17.

¹⁴⁶ Turan Veldet, a.g.e., s. III.

¹⁴⁷ BCA, CHP, 490.1.0.0./1452.18.4, 26.01.1951.

Osmaneli'den İzmit'e kadar olan bölgede yıllık 100-150 bin ton pancar işlemek için Adapazarı'nda bir şeker fabrikası kurulması öngörülmekteydi.

Yine Turhal Fabrikası da Eskişehir Fabrikası gibi mevcut pancarları işleyememekte ve üretimi sınırlamaktaydı. Amasya'dan Kavak'a kadar olan alanda üretilen pancarı işlemek için Suluca ile Hacıbayram arasında uygun bir yerde bir fabrika kurulması gerekmekteydi.

Uşak fabrikası, ihtiyacı olan pancarları 320 km uzaklıkta Çivril'den ve bir kısmını da Akşehir, Ilgın ve Kadınhanı civarından temin etmekteydi. Çivril hariç Uşak ile diğer bölgeler arasındaki iktisadi olmayan durum devam etmekteydi. Fabrika'nın bu yükünü almak amacıyla Konya ve civarında bir fabrika kurulması planlanmaktaydı.

Elâzığ ovasını ve Doğanşehir'in bir kısmını içine alan alanda ise merkezi Malatya olmak üzere 75 bin ton pancar işleyebilen bir şeker fabrikası öngörülmüştü. Ancak iklim sıcak olduğu için sulu sahalara ekim yapılmalıydı. Yine Erzincan ve Tercan ovaları, Yukarı ve Aşağı Pasinler ovalarını kapsayan Erzurum ovasında Ilıca bölgesinde 50 bin ton pancar işleyebilecek bir fabrika kurulabileceğine kanaat getirilmişti.

Şeker kamışı ile ilgili yapılan çalışmalar sonucunda Adana bölgesinde 15 bin hektarlık bir alanda yılda 400 bin ton üretim yapılabileceğine kanaat getirilmişti. Bu yıllarda şeker tüketimi milli hazineye yıllık ortalama 110 milyon gelir getirmekteydi.

Yeni kurulması planlanan bu fabrikaların halk sermayesiyle kurulması Demokrat Parti'nin prensiplerine de uymaktaydı. Şeker sanayisi ham maddesini ziraattan aldığı için çiftçilerin sermaye birlikteliği yapması sağlam bir temel oluşturacaktı. Bu yönüyle şeker fabrikaları çiftçi ve halk sermayesiyle finanse edilmeliydi. Bu fabrikaların kurulabilmesi için gereken sermayenin %80'i çiftçi, halk ve yabancı sermaye tarafından sağlanacaktı¹⁴⁸.

¹⁴⁸ BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.652.1, 06.12.1951.

1948-1952 yılları arasında çiftçi edindiği tecrübe sayesinde daha çok pancar ekmeye başlamış ve üçlü ekim nöbeti yerine dörtlü ekim nöbetine geçmişti. Mevcut 4 fabrika üretilen pancarları işleyemez hale gelince yeni fabrikaların kurulması zorunlu hale gelmişti¹⁴⁹.

Türkiye Şeker Fabrikaları'nın 28 Mart 1952 tarihindeki hissedarlar genel heyetine sunulan İdare Meclisi raporunda şeker sanayisinin genişletilme sebebi şöyleydi: Mevcut fabrikaların kapasiteleri artan pancar üretiminin altında kalmaktaydı. Böylece fabrikaların çalışma şartları iyileştirilecek ve pancar ekim sınırlaması kaldırılacaktı. Böylece pancar ziraatı genişletilmiş olacaktı. Başbakanlık umumi Murakabe Heyeti de 1949 yılında hazırladığı bir rapora göre pancar üretiminin fazla olması fabrikaların senede 100-110 günden fazla çalışmasına sebep olmaktaydı. Mevcut fabrikaların kapasitelerini zorlamamak ve çalışma emniyeti sağlayabilmek için yeni fabrikaların ertelenmeden kurulması gerekiyordu¹⁵⁰.

Demokrat Parti, hazırlanan raporlar ve yapılan etütler sonucunda 150 milyon lirası dış finansman olmak üzere 300 milyon liraya 11 adet yeni şeker fabrikası kurmaya karar verdi¹⁵¹. 1953'te Adapazarı, 1954'te Konya, Kütahya ve Amasya Şeker fabrikaları açıldı. 103 milyon liraya mal olan bu dört fabrika senede 93 bin ton üretim kapasitesine sahipti. 1955 yılında da Susurluk, Burdur ve Kayseri 1956 yılında ise Erzurum, Erzincan, Elâzığ ve Malatya fabrikalarının açılmasıyla toplam üretim hacmi 230 bin tona ulaşmıştı¹⁵².

Fabrikaların üçü Fransa'ya sekizi de Almanya'ya sipariş edilmişti¹⁵³. Yeni açılan 11 şeker fabrikasının finansmanı için Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifleri, İktisadi ve Sınai Kalkınma Anonim Şirketleri'nin sermaye taahhütleri, özel mahiyette Milli Bankalar Sermayesi, devlet sermayeli bankaların katılımları, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin katılımı ile Alman ve Fransız firmalarının katılımları sağlandı¹⁵⁴.

¹⁴⁹ Cumhuriyet'in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, s. 50.

¹⁵⁰ Turan Veldet, a.g.e., s. 688-690.

¹⁵¹ TBMM Tutanak Dergisi, Devre 9, Cilt 25, İçtima 4, 1.XI.1953, s. 12.; Demokrat Parti Neşriyatından Kalkınan Türkiye, a.g.e., s. 66.

¹⁵² Vasfiye Ötügen, a.g.e., s. 121.

¹⁵³ Cumhuriyet'in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, s. 26.

¹⁵⁴ Turan Veldet, a.g.e., s. 700.

Adapazarı, Amasya ve Kütahya fabrikalarına öncelikle bankalar kurucu ortak olmuş ardından özel sermaye tarafından satın alınmışlardı. Konya ve Kayseri şeker fabrikalarının sermayelerinin tamamı özel sermaye tarafından sağlanmıştı. Bu özelliklerine rağmen bu beş fabrika Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. tarafından yönetilmekteydi¹⁵⁵.

Adapazarı'nda kurulacak olan şeker fabrikası için Demokrat Parti tarafından bir rapor hazırlandıktan sonra Adapazarı Şeker Fabrikası Türk Anonim Esas Mukavelenamesi hazırlandı. Buna göre bu şirket Türkiye İş Bankası Anonim Şirketi, T.C. Ziraat Bankası, Sümerbank ve Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi'nin iş birliğiyle kuruldu¹⁵⁶. Ardından Adapazarı'nda pancar şekeri fabrikası kurmak, işletmek ve ilgili girişimlerde bulunmak üzere, merkezi Ankara olmak üzere 99 yıl süre ve 10 milyon lira sermaye ile Adapazarı Şeker Fabrikası Türk Anonim Ortaklığı kuruldu¹⁵⁷. Adapazarı'nda kurulacak olan şeker fabrikası için 10 milyon lira sermaye oluşturulmuş ve faaliyetlere başlanmıştı¹⁵⁸.

Kütahya, Amasya ve Konya'da kurulacak olan üç fabrika için 60 milyon lira gerekmektedir. Ayrıca her fabrika için bir şirket kurmak yerine tek bir şirkete bütün fabrikaları bağlayarak daha tutumlu davranmak düşünülen yöntemlerden birisiydi. Ülkede yeni kurulan şeker fabrikaları ile önceden kurulmuş olanlar arasında uyum ve birliktelik sağlamak adına bu birleşme ideal bir durum meydana getirecekti¹⁵⁹.

Kütahya civarında bir şeker fabrikası kurmak ve şeker sanayisini geliştirmek amacıyla Kütahya merkez olmak üzere 50 yıl süre ve 1 milyon lira sermaye ile "Kütahya Şeker Sanayisini Kalkındırma Türk Anonim Ortaklığı" kuruldu¹⁶⁰. Kütahya'da bir şeker fabrikası kurulması doğrultusunda yapılan etütler sonucunda pancar bölgelerinde 80 bin ton pancar temin edilebileceğine kanaat getirilmişti. Kurulması planlanan Kütahya Şeker Fabrikası Anonim Şirketi'nin ihtiyaç duyduğu 8 milyon lira sermaye çeşitli kurumlardan alınarak finansman sağlanmaya çalışıldı.

¹⁵⁵ Sedat Avcı, a.g.m., s. 293.

¹⁵⁶ BCA, Cumhuriyet Halk Partisi, 490.1.0.0/1452.18.5, 00.00.1951.

¹⁵⁷ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/127.90.6, 12.12.1951.

¹⁵⁸ BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.652.3, 18.04.1952.

¹⁵⁹ BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.652.3, 18.04.1952.

¹⁶⁰ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/129.51.15, 04.07.1952.

Sonuç olarak bu sermayenin halk ve çiftçi sermayesine dayanması kaçınılmazdı. Ancak yeni kurulacak bu fabrika şekeri daha pahalıya satmak zorundaydı¹⁶¹.

Amasya'da pancar şekeri fabrikası kurmak ve işletmek amacıyla merkezi Ankara olmak üzere 99 yıl süre ve 10 milyon lira sermaye ile "Amasya Şeker Fabrikası Anonim Ortaklığı" kuruldu¹⁶². Turhal Şeker Fabrikası'nın sahip olduğu bazı üretim alanları yeni kurulan Amasya Şeker Fabrikası'na 25 yıl süre ile imtiyaz olarak verildi¹⁶³.

Demokrat Parti döneminde açılan şeker fabrikalarından birisi de Burdur Şeker Fabrikası'dır. 26 Nisan 1954 tarihinde kurulan bu fabrika yaklaşık bir sene sonra ilk şekerini çıkarabilmişti. Böylece Burdur'un gül ve meyva bahçelerinden oluşan ekonomisine şeker de eklenmiş oldu. Bu fabrika senede 200 bin ton pancar işleyerek 30 bin ton şeker üretebilecek kapasiteye sahipti¹⁶⁴. Ayrıca Burdur Şeker Fabrikası çiftçilerinin katılabileceği Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifi kurulmuş ve çiftçi ortaklardan 6,275,000 lira sermaye güvencesi sağlanmıştı¹⁶⁵. Şeker fabrikası kurmak ve şeker sanayisi ile ilgili teşebbüslerde bulunmak amacıyla merkezi Burdur olmak üzere 99 yıl süre ve 1 milyon lira sermaye ile "Burdur ve Havalisi Şeker Sanayisini Kalkındırma Türk Anonim Şirketi" kuruldu¹⁶⁶.

1952 yılında 130 milyon lirayı aşan bir gelire sahip olan şeker sanayisi mali açıdan da desteklenmesi gereken bir alandı. Demokrat Parti şeker sanayisinde teşvik edici ve faaliyet araçlarını harekete geçiren bir politika oluşturmaya çalışmaktaydı¹⁶⁷.

Pancar şekeri fabrikası kurmak, işletmek ve şeker sanayisi ile ilgili işleri yürütmek amacıyla merkezi Ankara olmak üzere 99 yıl süre ve 10 milyon sermaye ile "Konya Şeker Fabrikası Anonim Şirketi" kuruldu¹⁶⁸. Turhal Şeker Fabrikası'nın imtiyaz alanında olan Kangal ve Gürun kazaları yeni kurulacak olan Malatya Şeker

¹⁶¹ BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.652.4, 26.07.1952.

¹⁶² BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/130.70.2, 12.08.1952.

¹⁶³ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/130.90.2, 02.12.1952.

¹⁶⁴ Vasfiye Ötügen, a.g.e., s. 21-22.

¹⁶⁵ Vasfiye Ötügen, a.g.e., s. 24.

¹⁶⁶ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/133.67.13, 15.08.1953.

¹⁶⁷ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/133.67.13, 15.08.1953.

¹⁶⁸ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/135.17.6, 15.02.1954.

Fabrikası'na verildi¹⁶⁹. Turhal Şeker fabrikasının imtiyaz alanında olan Suşehri kazası yeni kurulacak olan Erzincan Şeker Fabrikası'na verildi¹⁷⁰. Uşak Şeker Fabrikası'nın imtiyaz sahasına dahil olan Konya ili Konya'da kurulması planlanan şeker fabrikasının imtiyaz alanına dahil edildi¹⁷¹.

Kayseri'de pancar şekeri fabrikası kurmak ve şeker sanayisi meydana getirmek üzere merkezi Ankara'da olmak üzere 99 yıl süre ve 12 milyon lira sermaye ile Kayseri Şeker Fabrikası Anonim Şirketi kuruldu¹⁷². Şeker sanayisi ile uğraşmak ve merkezi Burdur'da olmak üzere 99 yıl süre ve 600 bin lira sermaye ile "Burdur ve Cıvarı Şeker Sanayisini Kalkındırma Türk Anonim Şirketi" kuruldu¹⁷³.

Burdur Şeker Fabrikası, Amasya ve Konya Fabrikaları gibi D.B.H.G işletmesi tarafından kurulmuştu. Bu Alman kuruluşu dört büyük imalat firmasının birleşiminden oluşmaktaydı. Yine fabrikanın inşaatında 11 Türk Yüksek inşaat mühendisi, 1 yüksek makine mühendisi ve 1 yüksek elektrik mühendisi görev almıştı¹⁷⁴.

Susurluk, Elâzığ ve Erzurum'da kurulacak şeker fabrikaları için Bakanlar Kurulu kararları ile ilk adım atılmıştı. Bu şehirler ve onları çevreleyen alanlarda Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. faaliyetinde bulunmaya yetkili kılınmıştı¹⁷⁵.

Celal Bayar 1955 yılında mecliste verdiği uzun nutkunda şeker sanayisi ile ilgili bilgiler de vermiştir. Aynı yıl faaliyete geçen Susurluk, Burdur ve Kayseri fabrikaları ile şeker üretiminin 300 bin tona, 1956 yılında Elâzığ, Erzincan, Erzurum ve Malatya fabrikalarının devreye girmesiyle de 400 bin tona çıkması beklenmekteydi¹⁷⁶.

1956 yılında mevcut bulunan 15 şeker fabrikası üretim kapasitesini 400 bin tona yükseltmişti. Bu genişlemenin en büyük sebebi 1949 yılında 120 bin ton olan

¹⁶⁹ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/135.25.18, 10.03.1954.

¹⁷⁰ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/135.29.2, 10.03.1954.

¹⁷¹ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/135.42.18, 25.04.1954.

¹⁷² BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/137.98.11, 26.11.1954.

¹⁷³ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/139.43.1, 06.05.1955.

¹⁷⁴ Vasfiye Ötügen, a.g.e., s. 25.

¹⁷⁵ Resmî Gazete, Sayı 8708, 15 Mayıs 1954, s. 9390,

¹⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 8, İçtima 2, 1.11.1955, s.13.

şeker tüketiminin 1956 yılında 245 bin tona çıkmasıydı¹⁷⁷. Şeker üretiminin %42'sini 1950 öncesinde kurulan 4 fabrika %58'ini ise yeni kurulan 11 fabrika gerçekleştirmekteydi. Şeker şirketi genel müdürü Baha Esat Tekand, Ankara'da seçimlerden önce şeker fabrikasının kurulacağını müjdelemekteydi. Kastamonu, Ankara ve Adana'da temelleri atılan fabrikalar Demokrat Parti döneminde şeker sanayisinin çok yönlü ikinci genişleme hamlesiydi¹⁷⁸.

Demokrat Parti Döneminde Şeker Sanayisinin Gelişimi ve Ülke Ekonomisindeki Yeri

Celal Bayar, 4. Toplantı Yılı'nı açış nutkunda şahsi teşebbüsü iş sahasına çıkarmak istediklerini ve şeker fabrikalarının da bu anlayışla ortaya çıkacağını vurgulamıştı¹⁷⁹. Adnan Menderes, 1954 yılında okuduğu hükümet programında şeker tüketim vergisinde esaslı bir ıslahat ve tadilat yapıldığını ve bu yolda çalışmaya devam edeceklerini belirtmekteydi¹⁸⁰. Gerçekleştirilen sanayi hamlesiyle ülkenin birçok bölgesinde tek mahsullü ziraat sisteminden çok mahsullü ziraat sistemine geçilmiş oldu. Ülkede 7 milyon dönüm alan pancar ekilirken 204 bin civarında üretici bulunmaktaydı. 1957 yılında çiftçilere prim olarak 260 milyon lira pancar bedeli ödendi¹⁸¹.

DP'den ayrılarak Hürriyet Partisi'ne katılan vekillerden Ekrem Alican'ın şeker politikaları ile ilgili eleştirilerine göre Kütahya Şeker Fabrikası'nın kurulmasıyla Eskişehir Şeker Fabrikası'nın 80 bin tonluk kapasitesi eksik kalmış ve 280 binden 200 bine düşmüştü. Bu 80 binlik kapasite yeni kurulan Kütahya Şeker Fabrikası'na verilmişti¹⁸². Adnan Menderes bu iddiaya verdiği cevapta Eskişehir'de 1955'te büyük bir kuraklık yaşandığını ve Kütahya Şeker Fabrikası'nı inşa etmenin hatalı bir hareket olmadığını belirtmekteydi¹⁸³.

Adnan Menderes, mecliste yaptığı konuşmada yöneltilen eleştirilere doğrudan yanıt vermişti. Şeker fabrikalarının birer seçim yatırımı olmadığını,

¹⁷⁷ Turan Veldet, a.g.e., s. IV.

¹⁷⁸ Akis, 31 Mayıs 1958, s. 20.

¹⁷⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Devre 9, Cilt 25, İçtima 4, 1.XI.1953, s. 12.

¹⁸⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 1, İçtima F, 24.V.1954, s. 29.

¹⁸¹ Turan Veldet, a.g.e., s. VI.

¹⁸² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 10, İçtima 2, 22.II.1956, s.436.

¹⁸³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 10, İçtima 2, 22.II.1956, s.458.

fabrikaların işlediğini, ülkenin ihtiyacını karşıladığını ve böylece yaklaşık 30-40 milyon dolarlık bir dövizin ülke içinde kaldığını vurgulamaktaydı¹⁸⁴. 1956 yılında yürürlüğe giren Şeker Kanunu'nun amacı şeker sanayisinde sermaye dengesini sağlamak, çiftçilerin haklarını korumak, şeker üretim ve ihracatını teşvik etmek ve şeker tüketim vergisi belirli esaslara dayanan bir düzen oluşturmaktı¹⁸⁵.

1950-56 yılları arasında Türkiye'de nüfus başına düşen şeker tüketimi 8-9 kilo arasındaydı¹⁸⁶. 1955 yılına gelindiğine ekonomik sıkıntıların artmasıyla birlikte şeker kişi başına ayda bir kilo olacak şekilde karneye bağlanmıştı¹⁸⁷. Menderes'e göre 1950'de 100 bin ton şeker tüketen Türkiye 1956'da 260 bin ton şeker tüketmekteydi. Nüfusun ve şeker tüketiminin artması karne uygulamasının tek sebebiydi. II. Dünya Savaşı'nın zor şartlarında kabul edilen Milli Korunma Kanunu DP döneminde daha da ağırlaştırılarak kabul edildi¹⁸⁸. 1957 yılına gelindiğinde şeker sanayisinde meydana gelen genişleme, mali imkânlar, şeker tüketimi ve zirai kalkınma gibi farklı açılardan bakıldığında birbirinden farklı ve çelişkili sonuçlar yansıtabilmektedir. Cumhuriyet döneminde şeker fabrikalarının kurulması ve özellikle DP döneminde genişletilmesi zaman zaman eleştiri konusu olmaktadır. Bununla birlikte şeker sanayisinin ziraat alanında yarattığı olumlu etkiler genel kabul gören bir durumdu¹⁸⁹. Şekerin bir besin maddesi olması sebebiyle devlet müdahalesine maruz bırakılmaması ve özel sektörün şeker sanayisinde varlık göstermesiyle bu ürünün ucuzlayacağı dillendirilen bir görüştü.

Yeni kurulan fabrikalar şirketin durumunu epeyce sarsmıştı. Şeker Fabrikaları, Merkez Bankası'ndan 100 milyon lira istemiş ancak 30 milyon lira alabilmişti. Şirket, içinde bulunduğu yılın pancar bedellerini ödeyemeyecek bir durumdaydı. Çiftçinin şikâyet etmesinden korkan şirket 175 milyon liraya ihtiyaç duymaktaydı. Bu yıllarda sermaye artırımı talebi de yeni çıkacak olan şeker kanunundan dolayı bekletilmekteydi¹⁹⁰. Bununla beraber yeni fabrikalar

¹⁸⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 10, İçtima 2, 27.II.1956, s.956.

¹⁸⁵ Turan Veldet, a.g.e., s. VII.

¹⁸⁶ Turan Veldet, a.g.e., s. 20.

¹⁸⁷ Oktay Yenal, Cumhuriyet'in İktisat Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 105.

¹⁸⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 12, İçtima 2, 06.VI.1956, s.168.; Resmî Gazete, Sayı 9329, 11 Haziran 1956, s. 14521-14525.

¹⁸⁹ Baha Tekand, a.g.e., s. 3.

¹⁹⁰ BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.653.1, 09.11.1955.

kuruldukları tarihten itibaren 194 bin ton şeker üretmişlerdi. Bu şekerlerin tonu 118 dolardan toplam değeri 22,392,000 dolardır. Yeni fabrikalar kurulmamış olsa 210 bin ton şeker ithalatı karşılığında yaklaşık 25 milyar dolar kaybedilmiş olacaktı¹⁹¹.

II. Dünya Savaşı ile birlikte duraklama geçiren dünya şeker üretimi kendisini toparlamış ve eski düzeyine dönmüştü. Uluslararası ticareti düzenlemek amacıyla yeni bir şeker antlaşmasına ihtiyaç duyulunca 13 Temmuz 1953 tarihinde Londra'da hem ithalat hem de ihracat yapan 50 ülke 5 yıllık bir antlaşma imzaladılar. Böylece şeker ihracatı kontenjane bağlanmış oldu. Antlaşmanın bazı hükümleri 1956 yılında bir protokol ile değiştirildi. 1958 yılında ise Cenevre'de 5 yıllık yeni bir antlaşma imzalanmıştı. Bu antlaşma ile kontenjanları kullanarak ihracatı kontrol etmek ve fiyat istikrarını sağlamak planlanmıştı. Bununla birlikte 1961 yılına kadar dünyada şeker üretiminin artması fiyatlar üzerinde olumsuz bir etkiye sebep olmuştu. Uluslararası şartların da etkisiyle bu antlaşma fiyat istikrarını sağlayamamıştı¹⁹².

Tablo 1: 1950-1960 Yılları Arasında Türkiye'de Şeker Ekim ve Üretimi

Yıllar	Ekim Alanı (Bin Hektar)	Üretim Miktarı (Ton)	Çiftçinin Eline Geçen Fiyatlar TL/KG
1950	50.953	855.066	0,09
1951	50.800	1.363.000	0,06
1952	48.020	1.068.936	0,06
1953	52.600	1.170.000	0,06
1954	71.244	1.200.000	0,06
1955	97.450	1.736.000	0,08
1956	119.509	1.791.192	0,09
1957	143.907	2.206.357	0,11
1958	140.069	2.337.619	0,13
1959	165.260	3.468.900	0,15
1960	202.917	4.384.647	0,15

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2011.

Şeker fabrikalarının kurulmasıyla birlikte idari, zirai ve teknik alanda birliktelik sağlanmış oldu. Pancar ziraatı daha geniş alanlara yayıldı. Çiftçilere gerekli cihaz ve gübre temin edildi. Pancar hastalıkları ve haşere ile mücadele edilerek verimin artırılması mümkün olmuştu. Şirket, tohum üreme çiftliklerinde

¹⁹¹ BCA, BÖKM, 30.1.0.0/129.170.10, 25.02.1956.; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 10, İçtima 2, 20.II.1956, s.309.

¹⁹² Cumhuriyet'in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, s. 89.

ürettiği veya ithal ettiği tohumları ücretsiz olarak çiftçilere dağıtmıştı. Şirketlerin birleşmesiyle kredi ve finansman işleri daha da kolaylaşmış, fabrikalar ise tam kapasite çalışmaya başlamıştı. Fiyatlar düşürülerek şeker tüketimi artırılmıştı. Şeker fabrikalarının kurulmasıyla ithalat azalınca ülkeden çıkan döviz azaldığı gibi Şeker Fabrikaları A.Ş. kurulduğu günden itibaren devlete vergi ödemekteydi. 1956 yılında şirketin devlete ödediği vergi 188 milyon lira civarındaydı¹⁹³.

1959 yılına gelindiğinde Türkiye'nin öz kaynakları, yatırımları ve işletme ihtiyaçlarını karşılayamadığı için Şeker Fabrikası çeşitli kurumlara 791.888.000 lira borçlanmış ve pancar bedellerinden 154 milyon lira 1958 yılında ödenemediği için 1959 yılına devredilmişti. Pancar fiyatlarında yapılan ayarlamalar ve öz kaynaklar yeterli gelmemekteydi¹⁹⁴.

Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. ülkede burjuvazi yaratmak, şeker ithalatını ortadan kaldırmak gibi faydalı işler yürütmüştü. Yönetim bu sanayiye tekel altına almıştı. Şirketin bünyesinde bankalar, sigorta şirketleri, kooperatifler, taşımacılık ve madenlerle ilgili birçok yapılanma söz konusuydu. Bununla birlikte 1950 yılında şeker 130 kuruş iken 1956'da 160, 1957'de 200, 1958'de ise 300 kuruşa çıkmıştı¹⁹⁵. Fiyatların yükselmesiyle birlikte halkın alım gücü azalsa da Türkiye Şeker Fabrikaları yüksek kârlar elde edebilmek için fiyatları düşürmemişti. 1960 yılında şirketin elinde 300 bin ton stok bulunmaktaydı¹⁹⁶. Aslında şirket bir taraftan aşırı bir şekilde genişliyor diğer taraftan da DP döneminde kurulan fabrikaların ortaya çıkardığı aşırı yük şeker fiyatlarına yansyordu.

Demokrat Parti döneminde şeker sanayisinin genişletilmesiyle birlikte Türkiye ithalatı 1955 yılında bitirmiş ve 1956 yılında ihracata başlamıştı¹⁹⁷. Bununla birlikte Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle devletin ekonomi alanındaki rolü azaltılarak özel sektör ön plana çıkartılmak istense de KİT'ler dolayısıyla devlet müdahalesi daha da artmıştır. 1958 yılına doğru artan ithalatı engelleyebilmek için gümrük uygulamaları güçlendirildi¹⁹⁸.

¹⁹³ Turan Veldet, a.g.e., s. 581.

¹⁹⁴ BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.654.1, 00.00.1959.

¹⁹⁵ Cumhuriyet'in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, s. 106.

¹⁹⁶ Y. N. Rozaliyev, a.g.e., s. 234.

¹⁹⁷ Cumhuriyet'in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, s. 50.

¹⁹⁸ Abdullah Takım, a.g.m., s. 182.

1950'li yıllarda ülkenin şekere duyduğu ihtiyaç artarken döviz kaynaklarını planlı bir şekilde kullanmanın getirdiği zorunluluklar yetinme ve yetindikçe de ucuzlatma politikasını beraberinde getiriyordu. Bunun için yeni tesisler kurulması gerekiyordu. Yapılan araştırmalara göre kamış şekerinde Adana en elverişli şartlara sahipti¹⁹⁹. 1960 yılına gelindiğinde Ankara, Kastamonu ve Adana şeker fabrikalarının inşası devam etmekteydi. Ancak Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi hem yatırımları hem de işletme ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmişti²⁰⁰.

Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi tarafından Adana İncirlik bölgesinde bir kamış şekeri fabrikası kurulup işletilmesi onaylanmıştı²⁰¹. Kastamonu, Adana ve Ankara şeker fabrikalarının ilan edilen zamanlarda açılabilmesi için şantiyeler açılmış ve gerekli tedbirler alınmıştı. Kastamonu Fabrikası'nın 1959, Ankara ve Adana fabrikalarının ise 1960 yılında açılması planlanmıştı²⁰². 1957 ve 1958 yıllarında bu fabrikaların temelleri atılsa da tarımsal ekonomik güçlükler sebebiyle Adana fabrikasından vazgeçilmiş, Ankara fabrikası 1962'de, Kastamonu fabrikası ise 1963'te Demokrat Parti'den sonra hizmete açılabilmişti²⁰³. II. Dünya Savaşı ile birlikte pancar şekeri zirai boyutu olması sebebiyle önemli bir ticari denge unsuru haline gelmişti. 1957 yılı itibarı ile dünya şeker üretimi yaklaşık 41 milyon tona ulaştı. Bunun 16 milyon tonunu şeker pancarı, 24 milyon tonunu ise şeker kamışı oluşturmaktaydı²⁰⁴.

Türkiye ve İran arasında imzalanan Transit Antlaşması kapsamında Türkiye, İran'a 50 bin ton şeker ihraç etmişti. Türkiye Cumhuriyeti ülke içinde ihtiyacı karşıladığı gibi 1959-1961 arasında toplam 471 bin ton şeker ihracatı yaptı²⁰⁵. Şeker ihracatı temel bir politika değildi. Dünya fiyatlarının düşük olması üzerine mevcut üretim fazlası şekerler maliyetinin altında ihraç edilmişti. Bu sebeple ihracat yapmak amacıyla şeker üretimi söz konusu değildi. Sadece 1961 yılında 257 bin ton şeker

¹⁹⁹ Turan Veldet, a.g.e., s. 698.

²⁰⁰ BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.655.1, 01.03.1960.

²⁰¹ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/147.51.11, 01.10.1957.

²⁰² BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.653.7, 28.12.1957.

²⁰³ Cumhuriyet'in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, a.g.e., s. 26.

²⁰⁴ Turan Veldet, a.g.e., s. 18.

²⁰⁵ Deniz Akpınar-Vedat Karadeniz, Erzincan Şeker Fabrikasının Kuruluşu, Gelişimi ve Geleceği, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 8, Sayı 39, Ağustos 2015, s. 241.

ihraç edilerek 17 milyon dolar civarında döviz elde edilmişti²⁰⁶. CHP'ye göre ihraç edilen şeker kilo başına 60 kuruş zarar etmekteydi ki bu zarar kişi başına 196 kuruş yük anlamına gelmekteydi. Bu zarar aile başına hesap edildiğinde ise yol vergisinden daha ağır bir yükü²⁰⁷.

Sonuç

Pancar şeker sanayisi devlete gelir sağlayan, kendisiyle alakalı alanlarda istihdam yaratan ve dış ticaret dengesi açısından olumlu katkı sunabilen çok yönlü bir üründür. Şeker endüstrisinin kurulmaya başlandığı 1926 yılında 63 bin ton şeker ithal edilirken 13 milyon lira ödeme yapılmaktaydı. Cumhuriyetle birlikte şeker politikaları oluşturulmaya başlamış ve olgunlaşmıştır. Lozan'ın gümrük kısıtlamaları 1929 yılına kadar himaye fırsatı vermeyince şeker sanayisine birtakım imtiyaz ve muafiyetler tanınmış ancak bu da yeterli olmayınca Şeker İhisarı kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nin olumsuz kaderini miras alan Cumhuriyet yöneticileri 5 yıl daha beklemek zorundaydı. Gümrük tarifesiyle birlikte bir gıda maddesi olan şeker ürünü üzerindeki inhisar da kaldırılmıştır. Cumhuriyetle birlikte I. Dünya Savaşı'ndaki şeker sıkıntısı II. Dünya Savaşı'nda yaşanmamıştı. Şeker ürününde yaşanan dışa bağımlılıktan kurtulmak adına başlayan bu mücadele Demokrat Parti döneminde genişleyerek devam etti.

1930'lu yılların şartları gereği uygulanan karma ekonomi ve devletçi politikalar şeker sanayisini özel sektöre kapatmıştı. Demokrat Parti iktidarı ise şeker sanayisini hem çiftçi kooperatifleri hem de yabancı sermayenin katılımına açık hale getirdi. Bu sebeple mevcut kanunların bu duruma göre yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. 1934 yılında Turhal Fabrikası'nın kurulmasıyla beraber dört fabrikanın amacı ülkenin ihtiyacını içeriden karşılayabilmektir. Ancak şeker tüketiminin artmasıyla beraber bu sanayinin genişletilmesi ihtiyacı oluşmuştu. Demokrat Parti, bu amaçla pancar ekimindeki sınırlamaları kaldırmış, yeni fabrikalar kurmuş, tek mahsul yerine çok mahsullü ziraat anlayışını genişletmeye çalışmış ve çiftçileri fabrikaların sermayesine dahil etmiştir.

²⁰⁶ Cumhuriyet'in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, a.g.e., s. 104.

²⁰⁷ İktisadi Kalkınma, CHP Genel Sekreterliği, Araştırma ve Dökümantasyon Bürosu Yayın No: 3, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara 1958, s. 69.

Demokrat Parti her ne kadar sanayide özel teşebbüsü ilke olarak kabul etmişse de şeker fabrikalarının kurulma süreci göstermiştir ki devlet desteği olmadan böyle bir sanayi hamlesi gerçekleştirilemezdi. Şeker politikaları söz konusu olduğunda Demokrat Parti, söylemde CHP ile ekonomi prensipleri üzerinden ters düşse de eylemde onun politikalarını devam ettirmiştir.

Türkiye'de şeker tüketiminin artması orta halli halk ve çiftçilerin refah düzeyinin yükselmesi ve karayollarının genişlemesi ile yakından alakalıydı. Şeker tüketiminin 1950 yılında 128 bin tondan 1952 yılında 179 bin tona yükselmesi yeni fabrikaların kurulmasını kaçınılmaz kılmaktaydı. Çiftçilerin ve yabancı sermayenin yeterli olmadığı durumlarda İş Bankası, Sümerbank ve Ziraat Bankaları aracılığıyla devlet sermaye desteği sağlamaktaydı. Bu politika doğrultusunda çiftçi ve özel sektörün sermayesi arttıkça devlet teşekküllerinin şeker sanayisinden çıkması da planlanmaktaydı.

1952 yılında 130 milyon lirayı aşan bir gelire sahip olan şeker sanayisi mali açıdan da desteklenmesi gereken bir alandı. Demokrat Parti şeker sanayisinde teşvik edici ve faaliyet araçlarını harekete geçiren bir politika oluşturmaya çalışmıştı. Bununla birlikte şeker sanayisinin çok kısa bir sürede genişletilmesi, pancar bedellerinin ertelenmesi bu sürecin iyi hesaplanıp planlanmadığını da göstermekteydi. 1959-1960 yıllarında pancar üretiminin armasıyla beraber ihtiyaç fazlası şekerleri elden çıkarmak amacıyla maliyetinin altında ihracat gerçekleştirilmişti.

Pancar şeker sanayisi kurmak ve geliştirmek 1800'lü yıllardan beri Avrupa örneğinde görüldüğü gibi devlet himayesine muhtaçtır. Cumhuriyet yöneticileri kamışa göre pahalı olan pancarı tercih ve himaye etmiştir. Bununla birlikte hem Atatürk hem de DP döneminde özel sermayenin savunuculuğunu yapan kişi ya da gruplar bu politikayı hedef tahtasına koymuşlardır. Şeker sanayisine tanınan imtiyaz ve muafiyetlere rağmen zarar etmesini eleştiren Hüsnü Kitabacı, Ahmet Ağaoğlu, Adana vekili Zamir Bey gibi siyasetçiler ile Walker D. Hines ve Hollis B. Chenery gibi uzmanlar devletin bu sanayi dalında yer almasını doğru bulmuyorlardı. Bu zihniyet Demokrat Parti'nin şeker sanayisini daha da genişletmesini seçim yatırımı olarak görüyordu. Bununla birlikte Atatürk döneminde başlayan ve DP döneminde

geniştirilen şeker sanayisi demiryolu taşımacılığı, kömür madenciliği, hayvan yemi, zirai istihdam gibi çok yönlü ve gerçekçi bir politikaydı. Atatürk'ün ve Celal Bayar'ın 1930'lu yıllarda çerçevesini çizdiği tarım ve tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesi yönündeki bu politika sadece şeker fiyatlarının pahalıya mal olmasından ibaret değildi.

KAYNAKÇA

1. ARŞİVLER

- BCA, MGM, 030.10.0.0/181.248.3, 18.02.1932.
BCA, MGM, 030.10.0.0/181.248.7, 00.00.1933.
BCA, MGM, 030.10.0.0/181.248.10, 30.12.1935.
BCA, MGM, 030.10.0.0/181.249.3, 21.01.1939.
BCA, MGM, 030.10.0.0/181.249.4, 06.02.1940.
BCA, MGM, 030.10.0.0/158.112.9, 02.09.1941.
BCA, MGM, 030.10.0.0/163.140.13, 02.12.1942.
BCA, KDB 1920-1928-, 30.18.1.1/12.72.9, 25.01.1925.
BCA, KDB 1920-1928-, 30.18.1.1/16.68.4, 04.11.1925.
BCA, KDB 1920-1928-, 30.18.1.1/17.90.11, 31.01.1926.
BCA, KDB 1920-1928-, 30.18.1.1/21.69.7, 14.11.1926.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/1.13.21, 16.01.1929.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/11.33.18, 21.05.1930.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/12.42.3, 09.06.1930.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/12.47.17, 05.07.1930.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/14.70.13, 22.10.1930.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/19.26.2, 12.04.1931.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/25.9.6, 31.01.1932.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/37.42.16, 04.06.1933.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/40.80.11, 12.11.1933.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/56.53.6, 08.06.1935.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/74.35.13, 30.04.1937.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/85.118.3, 28.01.1939.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/86.40.1, 11.05.1939.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/89.130.7, 03.02.1940.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/100.92.11, 14.11.1942.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/119.26.12, 06.04.1949.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/125.34.2, 25.04.1951.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/127.90.6, 12.12.1951.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/129.51.15, 04.07.1952.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/130.70.2, 12.08.1952.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/130.90.2, 02.12.1952.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/133.67.13, 15.08.1953.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/134.106.17, 18.01.1954.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/135.17.8, 09.02.1954.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/135.17.6, 15.02.1954.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/135.22.3, 20.02.1954.

BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/135.25.18, 10.03.1954.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/135.42.18, 25.04.1954.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/137.94.20, 19.10.1954.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/137.98.11, 26.11.1954.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/139.43.1, 06.05.1955.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/139.50.19, 21.05.1955.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/139.55.4, 18.06.1955.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/147.51.11, 01.10.1957.
BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.652.1, 06.12.1951.
BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.652.3, 18.04.1952.
BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.652.4, 26.07.1952.
BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.652.13, 25.05.1953.
BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.653.1, 09.11.1955.
BCA, BÖKM, 30.1.0.0/129.170.10, 25.02.1956.
BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.653.7, 28.12.1957.
BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.653.9, 26.11.1958.
BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.654.1, 00.00.1959.
BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.655.1, 01.03.1960.
BCA, CHP, 490.1.0.0./1452.18.5, 00.00.1951.
BCA, CHP, 490.1.0.0./1452.18.4, 26.01.1951.

2. SÜRELİ YAYINLAR

Akis, 13 Ekim 1954, s. 17.
Akis, 31 Mayıs 1958, s. 20.
Cumhuriyet, 19 Ağustos 1930, s. 1-3.
Cumhuriyet, 28 Ağustos 1933, s. 4.
Pancar, Sayı 18, Mart 1953, s. 15.
Yeni İstanbul, 13 Ocak 1950, s. 3.

3. RESMÎ YAYINLAR

Resmî Gazete, Sayı 92, 14 Nisan 1925, s. 62-63.
Resmî Gazete, Sayı 290, 6 Şubat 1926, s. 943-944.
Resmî Gazete, Sayı 2112, 31 Mayıs 1932, s. 1517.
Resmî Gazete, Sayı 2143, 6 Temmuz 1932, s. 1692.
Resmî Gazete, Sayı 3030, 17 Haziran 1935, s. 5344.
Resmî Gazete, Sayı 3047, 6 Temmuz 1935, s. 5459.
Resmî Gazete, Sayı 3517, 26 Ocak 1937, s. 7581.
Resmî Gazete, Sayı 4822, 31 Mayıs 1941, s. 1011.
Resmî Gazete, Sayı 5311, 22 Ocak 1943, s. 4329.
Resmî Gazete, Sayı 7090, 27 Aralık 1948, s. 15305.
Resmî Gazete, Sayı 8708, 15 Mayıs 1954, s. 9390,
Resmî Gazete, Sayı 9345, 29 Haziran 1956, s. 14681-14683.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 3, Cilt 20, Birleşim 74, 10.06.1930, s. 162.
TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 4, Cilt 9, Birleşim 76, 02.07.1932, s. 446-454.
TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 5, Cilt 3, İçtima F., 4 Mayıs 1935 s. 42-43.
TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 5, Cilt 4, Birleşim 37, 12.06.1935, s. 147.
TBMM Tutanak Dergisi, Devre 9, Cilt 25, İçtima 4, 1.XI.1953, s. 12.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 1, İçtima F, 24.V.1954, s. 29.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 8, İçtima 2, 1.11.1955, s.13.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 10, İçtima 2, 20.II.1956, s.309.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 10, İçtima 2, 22.II.1956, s.436.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 11, İçtima 2, 09.V.1956, s.313.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 12, İçtima 2, 06.VI.1956, s.168.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 12, İçtima 2, 22.VI.1956, s.437.

Cumhuriyet'in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.
Neşriyatı No: 181, Mars Ticaret ve Sanayi A.Ş. Matbaası, Ankara 1973.

Demokrat Parti Neşriyatından Kalkınan Türkiye, Desen Matbaası, Ankara 1954.

İktisadi Kalkınma, CHP Genel Sekreterliği, Araştırma ve Dökümantasyon Bürosu
Yayın No: 3, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara 1958.

Şeker Sanayimiz Hakkında Dr. Gustav Mikusch Tarafından Hazırlanan Rapor, T.C.
İktisat Vekaleti, Ankara Başvekalet Matbaası 1934.

Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını,
Devlet Basımevi, İstanbul 1938.

Türkiye Şeker Sanayii, Kuruluşu, Gelişmesi ve Olgunlaşması 1926-1950, Türkiye
Şeker Fabrikaları A.Ş., Ankara 1950.

4. KİTAPLAR

Bozdemir, Mustafa, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Endüstriyel Mirasımız, İstanbul
Ticaret Odası Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, Yayın No: 2010-79, İstanbul
2011.

Eldem, Vedat, Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi,
TTK, Ankara 1994.

İnan, Afet, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933,
TTK, Ankara 1972, s. 14.

Kepenek, Yakup & Yentürk, Nurhan, Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, 12.
Basım, İstanbul 2001, s. 211.

Ökçün, A. Gündüz, Türkiye İktisat Kongresi 1923 - İzmir Haberler, Belgeler,
Yorumlar, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara 1997.

Ötüken, Vasfiye, Türkiye'de Şeker, Dizerkonca Matbaası, İstanbul 1955.

Quataert, Donald, Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908, Çev.: Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

Rozaliyev, Y. N., Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960), Çev.: Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara 1978.

Silier, Oya, Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 1981.

Tekand, Baha, Şeker Sanayisinin Dünü-Bugünü ve Yarını, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Neşriyatı No: 52, Mars Matbaası, Ankara 1958.

Thornburg, Max Weston, Türkiye Nasıl Yükselir, Çev.: Semih Yazıcıoğlu, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1949.

Toprak, Zafer, İttihat Terakki ve Devletçilik, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 84.

Veldet, Turan, 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayii 1926-1956, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Neşriyatı No: 48, Doğu Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara 1958.

Yenal, Oktay, Cumhuriyet'in İktisat Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

Yurtoğlu, Nadir, Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri, (1950-1960), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2014, s. 295.

5. MAKALELER

Akpınar, Deniz & Karadeniz, Vedat, Erzincan Şeker Fabrikasının Kuruluşu, Gelişimi ve Geleceği, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 8, Sayı 39, Ağustos 2015, s. 241.

Avcı, Sedat, Türk Şeker Sanayinin Kuruluş ve Gelişmesinde Devletin Etkisi, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi, Sayı:4, 1996, s. 293.

Ballı, Ergül, Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İttihat ve Terakki'nin Şeker Politikası, Uluslararası Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Cilt 2, 2017, s. 125.

Karayaman, Mehmet, Atatürk Dönemi'nde Şeker Sanayi ve İzlenen Politikalar, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı Mart 2012, Cilt XXVIII, Sayı 82, s. 62.

Karayaman, Mehmet, Osmanlı Devleti'nde Şeker Fabrikası Kurma Teşebbüsleri, Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt XXV, Sayı 1, Temmuz 2010, s. 300.

Mert, Merter, Kuruluş Yıllarında Şeker Sanayi ve Devletin Amaç Fonksiyonu, TESAM Akademi Dergisi, Temmuz 2018, 5(2), s. 191.

Mühlemann, Hans E., İsviçre'nin Şeker Ekonomisi, Çev.: Fethi Fetihci, Karınca, Yıl: 13, Sayı 120, Aralık 1946, s. 14.

Önder, Selahattin & OĞUR, Necmettin, Eskişehir Şeker Fabrikası, ESOGÜ Tarih Dergisi, Cilt 2, S: 2, Kasım 2019, s. 34.

Suvla, Refik Şükrü, Bugünkü Harp Karşısında Dünya'da ve Türkiye'de Şeker Meselesi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Yıl 1940, Cilt 2, s. 474.

Süreyya, Şevket, Şeker İstiklali ve 160.000 Ton Türk Şekeri, Kadro, Sayı 11, Ocak 1932, s. 11.

Tahsin, Sait, Şeker Fabrikalarının Büyüklükleri, Dönüm, Sayı 12, Haziran 1933, s. 25.

Tahsin, Sait, Türkiye'de Şeker Sanayii ve Ziraat, Dönüm, Sayı 7, Ocak 1933, s. 26-27.

Tahsin, Sait, Türkiye'de Şeker Sarfıyatı, Dönüm, Sayı 14, Ağustos 1933, s. 25.

Takım, Abdullah, Demokrat Parti Dönemi'nde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 67, No: 2, 2012, s. 169.

Tufan, Aslan, Şeker Sanayimiz, İktisadi Yürüyüş, Yıl: 1, Sayı 9, 15 Nisan 1940, s. 1.

Türkoğlu, Abdullah, Türkiye'de Şeker Politikası, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Yıl 1951, Cilt 12, Sayı 3-4, s. 109.

Yeğin, Şekip, Dünya'da Şeker, Ticaret Dünyası, Sene 2, Sayı 22, 31 Ağustos 1946, s. 9.

Yiğit, Ali Ata, Türkiye'nin Tarıma Dayalı Sanayi Politikası (1923-1938), Doğu Üniversitesi Dergisi, 13 (2) 2012, s. 322.

6. İNTERNET KAYNAKLARI

<http://enstitu.turkseker.gov.tr/tarihce/>

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.



İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
e-ISSN: 2147-6152
Yıl 10, Sayı 27, Temmuz 2021

Makale Adı /Article Name

Türkçe ve Türk Kültürü (4-5. Sınıf)
Ders Kitabının Avrupa Ortak Çerçeve
Metni'ndeki Kültürel Kategorilere
Göre Değerlendirmesi*

Evaluation of Turkish Language and
Turkish Culture (4th -5th Grades')
Textbook According to Cultural
Categories in The Common European
Framework of Reference for
Languages

Yazarlar

Hüseyin GÖÇMENLER

Dr. Öğretim Görevlisi, Hacettepe Üniversitesi TÖMER,
huseyingocmenler10@gmail.com  ORCID: 0000-0003-2904-0383

Fatma AÇIK

Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü,
fatmaacik1@yahoo.com  ORCID 0000-0002-3972-0799

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 05.06.2021

Kabul Tarihi: 20.07.2021

Yayın Tarihi: 31.07.2021

Sayfa Aralığı: 144-174

Kaynak Gösterme

Göçmenler, Hüseyin; Açık, Fatma (2021). "Türkçe ve Türk Kültürü (4-5. Sınıf) Ders Kitabının Avrupa Ortak Çerçeve Metni'ndeki Kültürel Kategorilere Göre Değerlendirmesi", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 27, s. 144-174.

(Bu makale, yazar beyanına göre, TR DİZİN tarafından öngörülen "ETİK KURUL ONAYI" gerektirmemektedir.)

* Makale, 2019 yılında tamamlanmış olan doktora tezinden üretilmiştir.

ÖZ

Dil öğretiminin temel malzemelerinin başında ders kitapları ve metinler gelmektedir. Türkçenin öğretiminde kültürel unsurlara yer verilmesi dilin işlevsel bir çerçevede ve bağlamında öğrenilmesine yardımcı olacaktır. Türkçenin ana dil olarak öğretiminde kültürel unsurların kullanılması yurt dışında yaşayan Türk çocuklarının kimliklerinin oluşumunda önemli rol oynamaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Çalışma kapsamında Türkçe ve Türk Kültürü (2010) 4-5. sınıf ders kitabındaki 56 metin, Avrupa Ortak Çerçeve Metni'ndeki (2001) kültürel kategorilere göre değerlendirilmiştir. Öncelikle her metindeki kültürel unsurlar/değerler/kavramlar tespit edilmiş, çerçeve metinde yer alan kategorilere göre sınıflandırılmıştır. Böylelikle metinlerin kültürel arka planı çıkarılmış ve hangi kültürel değerlerin ne ölçüde kitapta yer aldığı ortaya konmuştur. Çalışma sonucunda kültürel unsurların çok yoğun bir biçimde kitapta yer aldığı tespit edilmiştir. Değerler, inançlar ve tutumlar başlıklı kategoride 433 (%45) kültürel unsura yer verilirken yaşam koşulları başlıklı kategoride 55 (%6) kültürel unsura yer verilmiştir. Kültürel kategoriler arasında dengeli bir dağılım yapılmadığı tespit edilmiştir. Kitapta 968 kültürel unsur yer almaktadır. Bu denli yoğun kültürel aktarımının 4-5. sınıf seviyesine uygun olmadığı ve kitabı dil öğretiminden ziyade bir kültür aktarım kitabına dönüştürdüğü görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yurt Dışındaki Türk Çocukları, Kültürel Unsurlar, Türkçe ve Türk Kültürü Ders Kitapları, İki Dillilik

ABSTRACT

Text books and texts come at the beginning of the basic materials of language teaching. Having cultural elements in teaching Turkish will help to learn the language in a functional framework and context. The use of cultural elements in teaching Turkish as a mother tongue plays an important role in the formation of the identity of Turkish children living abroad. Document analysis method was used in the study. The texts in Turkish language and Turkish culture, textbook (4th -5 th grades') were evaluated according to cultural categories in the Common European Framework of References for Languages. First of all, cultural elements/values/concepts have been determined and the framework was classified according to the categories in the text. In this way, the cultural background of the text was identified and the extent to which cultural values were included in the book was revealed. As a result of the study, it was determined that the cultural elements were very intense in the book. While 433 (%45) cultural element were included in the values, beliefs and attitudes category, 55 (%6) cultural elements were included in different categories of living conditions. It was revealed that there is no balanced distribution between cultural categories. 968 cultural elements are not included in the book. It was evaluated that this intensive cultural element transfer was not appropriate to the level of their children and transformed the book into a cultural transfer book. This also shows that the book was prepared in a didactic teaching style

Keywords: Turkish Children Abroad, Cultural Elements, Turkish and Turkish Culture Textbooks, Bilingualism

Giriş

Yurt dışında yaşayan Türk çocuklarının ana dillerini öğrenmeleri son zamanlarda üzerinde önemle durulan konular arasındadır. Devletlerin göçmenlere karşı uyguladığı asimilasyon ve sağlıksız entegrasyon politikaları ana dili kaybına sebep olabilmektedir. Ana dili kaybının yol açtığı sorunların başında ise kimlik bunalımı gelmektedir. Bu durum ana dili kaybının önemli ölçüde sosyolojik bir problem olduğu gerçeğine işaret etmektedir. Söz konusu bu sosyolojik problemin çözümü çağın gereklerine uygun dil ve kültür politikalarıdır. Bu bağlamda yurt dışında yaşayan vatandaşlarına ve soydaşlarına ana dillerini öğrenmeleri konusunda destek sağlamak Türkiye Cumhuriyeti devletinin temel sorumluluk alanları arasında yer almaktadır.

Devletin, ana dil öğretimi sadece yurt içinde değil, yurt dışında yaşayan vatandaşları için de gerekli ve önemlidir. Ülke içerisinde yaşayan bireyler için ana dili, genel anlamda bir iletişim aracı olarak kullanılır. Yurt dışında yaşayan bireyler açısından ise ana dili bir iletişim aracı olmanın ötesinde kimliğini devam ettirebilmenin, kültürünü koruyabilmenin ve yaşayabilmenin, vatani ile güçlü bağlar kurabilmesinin ve ilişkilerini sürdürebilmenin en temel aracıdır (Göçmenler, 2019: 3).

Türkçenin yurt dışında yaşayan Türk çocuklarına öğretilmesi için Millî Eğitim Bakanlığı tarafından program ve ders kitapları hazırlanmaktadır. Söz konusu kitaplar Türkçe öğretiminin yanı sıra öğrencilerin kültürel değerleri de öğrenebilmesine uygun bir içerik ile hazırlanmaya çalışılmıştır. Kültür aktarımı yapabilmek adına kitaplarda çok sayıda kültürel unsur kullanılmıştır. Kültürel değerlerin kimlik üzerinde temel bir işleve sahip olduğu bilinmektedir. Ancak kültür aktarımı kavramına açıklık getirmek gerekmektedir.

Kültür, birçok olgunun iç içe geçerek bir bütün oluşturması ile ortaya çıkmış önemli bir kavramdır. İnsan topluluklarının ortak değerler etrafında bütünleşerek millet olabilmelerini sağlayan önemli yapı taşlarının başında dil ve kültür gelmektedir. Toplulukların ortak bir kimlik oluşturmasında/kazanmasında ve geçmişten devraldıkları bu yapıyı gelecekte de devam ettirebilmelerinde kültürün hayati bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Kültür toplum hayatındaki maddi ve manevi değerlerin bütününden oluşan bir sentezdir. Maddi kültür unsurları somut değerleri oluştururken manevi kültür unsurları soyut değerler etrafında şekillenmiştir. Manevi kültür unsurları olan soyut değerler günlük hayatta varlıklarını genellikle örtük bir şekilde devam ettirirler. Bireyin ve toplumun ontolojik olarak varlık sebebini oluşturmasında manevi kültürel değerlerin payı büyüktür. Kültürel kimlik toplumsal yaşamda belirleyici bir etkiye sahip olmasının yanı sıra bireylerin yaşamlarını ve kimliklerini doğrudan etkilemektedir. Her birey içerisine doğduğu toplumun kültürü ile yoğrulmakta ve büyük ölçüde toplumsal yapının belirlediği kültür çerçevesinde kimlik kazanmaktadır. Dünyadaki küreselleşme ve iletişim araçlarının kişiler üzerindeki yoğun ve olumsuz etkileri sebebiyle kültürel değerlerde de son zamanlarda olumsuz değişimler ortaya çıkmaktadır.

Eğitim-öğretim ortamları bireylerin kültürlenmesinde ve kimlik kazanmasında önemli etkiye sahiptir. Türkiye Cumhuriyeti, Millî Eğitim Bakanlığı aracılığı ile yurt dışında yaşayan vatandaşlarına birtakım hizmetler sunmaktadır. Bunların başında çocuklara ana dilleri olan Türkçenin öğretilmesi gelmektedir. Bu kapsamda yurt dışındaki Türk çocukları için Türkçe ve Türk Kültürü dersleri verilmektedir. Bu dersleri vermek üzere öğretmen görevlendirme, dersin belli bir standart ve plan dairesinde yürütülmesi için ders programı ve materyalleri hazırlanması gibi hizmetler yerine getirilmektedir. 2009 yılında hazırlanan Türkçe ve Türk Kültürü dersi programı 2019 yılında yenilenmiştir. 2010 yılında hazırlanan Türkçe ve Türk Kültürü ders kitapları (1-3., 4-5., 6-7., 8-10. sınıflar) ise yıllarca

kullanılmaya devam etmiştir. Söz konusu dersler ağırlıklı olarak Batı Avrupa'da yaşayan öğrencilere verilebilmektedir. Avrupa dışındaki kıtalarda çok az öğretmen görevlendirilebilmektedir. Bu durumun birçok sebebi bulunmaktadır. Bunların başında orada yaşayan Türk vatandaşların talepleri, ilgili ülkelerle yapılan antlaşmalar gibi sebepler gelmektedir.

Yurt dışında yaşayan Türklerin ve Türk çocukların kendi kimlik ve kültür algılarını anlamak/belirlemek son derece önemlidir. Türkçe ve Türk Kültürü öğretimi için öncelikle Türkçe ve kültür ihtiyaç analiz çalışmasının yapılması, hedef kitlenin ne durumda olduğunun görülmesi yapılmış/yapılacak çalışmaları da işlevsel kılacaktır.

Dil Öğretiminde Kültürün Önemi

Kültür, (Türk Dil Kurumu, 2005) sözlükte; tarihsel, toplumsal gelişme süreci içerisinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere aktarmada kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin, şeklinde tanımlanmaktadır. Ülken'e (1948: 7) göre kültür; milletin içinde bulunduğu medeniyet şartlarına göre yarattığı bütün dil, ilim, sanat, felsefe, örf ve âdetler ve bunların toplamıdır. Güngör (1986: 15) sosyolojinin maddi ve manevi kültür ayrımını dikkate alarak kültürü şöyle tanımlamaktadır: "Kültür, bir inançlar, bilgiler, hisler ve heyecanlar bütünüdür. Yani maddi değildir. Manevi olan kültür, uygulama halinde maddi formlara dönüşür. Mesela dini inançlar; cami, namazdaki beden hareketleri, dinî kıyafetler vb. görünür." Güngör'ün diğer kültür tanımlarından ayrılan noktası, kültürün manevi bir olgu olarak ortaya çıktığı sonrasında maddi formlara büründüğü şeklindeki değerlendirmesidir. Dolayısıyla manevi değer yargıları, bakış açılarındaki değişimler maddi form olarak ortaya çıkan unsurları da etkileyecektir. Söz gelimi yurt dışında yaşayan bir Türk çocuğunun akrabalık ilişkilerindeki anlayış ve düşüncelerinin değişmesi abi veya ablasına hatta anne ve babasına ismi ile hitap etmesine sebep olabilecektir. Diğer bir açıdan ise içinde yaşadığı toplumun kültürel değerlerini örnek almaya başladığında manevi anlam yüklediği akrabalık ilişkileri ve adlandırmalarda birtakım değişiklikler meydana gelebilecektir. Bu durum Türk kültürü açısından uygun bir durum olarak değerlendirilmemektedir. Göçmenler (2019: 2) bu durumu şöyle ifade etmektedir: "Kendisiyle ilgili olumlu bir benlik algısına sahip, ait olduğu toplum ile güçlü bağlar kurabilen bireyler, kendileriyle ve içinde buldukları toplum ile sağlıklı ilişki geliştirebilir ve barış içinde yaşayabilirler. Aksi halde aitlik duygusu doyuma ulaşmamış, kendi varlık sürecini anlamlandıramamış, kendine ve ait olduğu kültüre karşı duyarsızlaşmış bireylerin ortaya çıkması kaçınılmazdır."

Kültür, insan davranışlarının, bu davranışları etkileyen düşünce biçimlerinin, inançlarının, geleneklerinin, dilinin ve tüm maddi manevi birikimlerinin oluşturduğu bir bütündür. Kısaca bir toplumun yaşama tarzıdır

(Bölükbaş & Keskin, 2010: 222). Bu tanımda ortaya çıkan anahtar kavramlara odaklanıldığında; düşünme biçimi, inanç, gelenek, davranış, maddi ve manevi birikim ve toplumun yaşama tarzı kavramları görülmektedir. İfade edilen bu kavramlar bireyin ve toplumun psikososyal yönüne dikkat çekmektedir. Din, dil, sanat, tarih, coğrafya, gelenek-görenekler, etik kurallar, ekonomik faaliyetler ve hukuk kültürü oluşturan öğelerdir (Demir ve Açık, 2016: 608). Söz konusu bu kavramlar ise toplumsal yapının oluşmasındaki ana dinamiklerdir.

Çelik (2018: 20) kültürle ilgili olarak şu düşünceleri dile getirmektedir: “Kültürün içinde yer alan ve bazen medeniyet diye de adlandırılan kavram, kültürün şekillenmiş ve milletlere simge olmuş bir tanımıdır. Kültür, nesilden nesile aktarılan değerler bütünüdür. Bu değerlerin toplandığı, yaşandığı ve nesilden nesile aktarıldığı ortamlar medeniyetin iskeletini oluşturmaktadır. Medenî insan, medenî yapılar, medenî fikirler denilince kültürel unsurların bir vücutta toplandığı görülmektedir. Kültürel olgular tek tek değer arz edebilir ama bu değerlerin bir medeniyeti inşa etmesi için değer yargılarının anlamlı ve sistematik olarak bir yapıda toplanması esastır.”

Kültür olgusunun toplumsal yapıyı inşa etmede, şekillendirmede, sınırlarını belirlemede önemli rolleri bulunmaktadır. Bu roller bazen açık ve somut bir şekilde gerçekleşmekte; bazen de örtük bir şekilde gerçekleşmektedir. Bu noktada dil ve kültürün iç içe geçmiş, birbirini besleyen, destekleyen, etkileyen iki önemli yapı olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Özellikle dil üzerinden kültürün örtük bir biçimde aktarıldığı birçok örneği saymak mümkündür. Söz gelimi “bereket” kelimesi ya da “gönül” kelimesi kültürel arka planı ve derinliği olan kelimelerdir. Basit bir sözcükten ibaret gibi görünmesine karşın oldukça derin anlamlar taşımaktadır. Kültürel bir düşünme ve bakış açısı ile geçmişten bu yana yoğrulmuş bu kelimeler, anlamsal olarak bir düşünce evrenini temsil eder. Bu kelimelerin öğrenilmesi ise ancak kültürel bir zemindeki yaşam içinde mümkün olabilir. Yani sözcüklerin anlamsal karşılığının bizatihi gerçek yaşamın içinde deneyimlenmesi gerekir. Aksi halde soyut olan bu sözcükler kişinin anlam dünyasında belki teorik olarak anlamlarını sürdürecektir fakat içselleştirilemeyecektir. Dolayısıyla bireyin kelimenin anlamını bilmesi, sonrasında kavram olarak kazanması için ancak ilk adım olabilir. Asıl ve nihai olan sözcüğün sahip olduğu anlamsal derinliğin birey/öğrenci tarafından içselleştirilebilmesidir. Elbette yaşamsal tecrübe içinde bu durum her bir bireyde farklı zamanlarda ortaya çıkabilir ya da hiç çıkmayabilir. Ancak öğretim sürecinin temel hedefi bireyin/çocuğun sözcük üzerinden kültürel derinlik kazanabileceği zemini oluşturmaktır. Aksan (2009: 67) ifade edilen bu görüşü, “Dil ait olduğu toplumun düşünce biçimini yansıttığı gibi aynı zamanda kültürün aynası olarak da nitelenmektedir. Kimi zaman dildeki bir sözcük bile bir ulusun inançları, gelenekleri, bireylerin kendi aralarındaki davranış ve ilişkileri, maddi ve manevi kültürü üzerinde fikir verebilir. Kültür bir yaşam tarzıdır ve aynen dile yansır.” şeklindeki sözleri ile desteklemektedir.

Dil öğrenen kişinin yabancı dilde öğrendiği her yeni sözcük, anladığı her yeni cümle, çözebildiği her yeni metin, onun zihninde o dili konuşan kişilerle ve o kişilerin yaşadığı dünyayla ilgili yeni düşünceler, yeni imgeler oluşmasını sağlar (Tapan, 1990: 55). Her ne kadar Tapan, görüşünü yabancı dil öğrenen bireyler için ifade etse de kültürel değerleri yeni öğrenen çocuklar için de bu durum geçerlidir. Akkaya'da bu görüşü şu sözlerle desteklemektedir: "Dil öğretimi, kültürel aktarımla aynı düzlemde ilerleyen bir kavramdır. Sözcük öğretimi yapılırken, temel dil becerileri geliştirilmeye çalışılırken aynı zamanda kültürel aktarım da gerçekleşir (2013: 179).

Kültürün dil öğretimindeki önemine değinen Tomalin ve Stempleski'nin yaptığı çalışmada kültürel öğelerinin dil derslerinde aktarılmasının amacı şöyle belirtilmiştir:

- Öğrencilerin her insanın davranışında kültürün etkisi olduğunu anlamalarına,
- Öğrencilerin yaş, cinsiyet, sosyal sınıf gibi değişkenlerin insanların konuşmalarında ve davranışlarında etkisi olduğunu anlamalarına,
- Öğrencilerin hedef kültürdeki ortak durumlarda gösterilen ortak davranışların farkına varmalarına,
- Öğrencilerin bazı sözcük ve tümceciklerin, kültürün bir sonucu olarak, hep aynı biçimde birbiri ardına geldiğinin farkına varmalarına,
- Öğrencilerin hedef kültürle ilgili genellemeleri nesnel gözle değerlendirmelerine,
- Öğrencilerin hedef kültürle ilgili bilgi toplama becerisi geliştirmelerine,
- Öğrencilerin hedef kültüre yönelik ilgi ve merakını artırarak hedef kültürdeki insanlarla empati kurabilmelerine yardımcı olmaktır (Tomalin & Stempleski, 1993: 89).

Dil öğretiminde kültürün önemi ve gerekliliği ortaya konduktan sonra temel soruların başında dil öğretimi çerçevesinde hangi kültürel değerlere yer verileceği sorusu gelmektedir. Bu çerçevede yapılan araştırmalara bakıldığında büyük ölçüde aynı sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir.

Byram ve Risager (1999: 93) yabancı dil öğrenenlere kültür bağlamında tarih, günlük yaşam ve rutinler, alışveriş, yiyecek-içecek, gençlik kültürü (moda, müzik vb.), okul ve eğitim, coğrafya, aile yaşantısı, sosyal şartlar, festivaller, gelenek-görenekler, iş hayatı, turizm ve seyahat gibi konuların öğretilmesinin uygun olduğunu belirtmiştir. Brooks'a (1986: 124) göre ise dil öğretiminde öğrenciye sunulması gereken kültürel unsurlar şöyledir:

- Selamlaşma, vedalaşma, arkadaşlar arası konuşmalar, yeni bir kişiyi tanıştırma,
- Karşılıklı konuşmalarda yaşa, cinsiyete, yakınlık derecesine, sosyal statüye, resmiyete göre kullanılacak söz ve kalıplar,
- Hedef dili öğrenirken yapılabilecek muhtelif hatalar ve bu hataların hedef kültürde yaratacağı etkiler,
- Söylenmemesi gereken sözcükler ve sorulmaması gereken sorular,
- Gelenekler, efsaneler, hikâyeler, oyunlar, müzik, telefon konuşmaları,

- Mektup yazma,
- Birini davet etme, randevu verme, saatler,
- Yemek yeme ve içme alışkanlıkları,
- İklim şartları, ulaşım, trafik vb. (Brooks, 1986: 124).

Kültürel unsurların söz konusu kategorilere göre yapılan değerlendirmesinde, sadece sözcük veya kavram olarak varlığının yanı sıra kullanıldığı bağlamlar da dikkate alınmıştır. Bu yolla metinlerdeki kültürel unsurların çerçevesi belirlenerek hangi kültürel değerler başlığında yoğunlaştığı görülmeye çalışılmıştır.

Türkçe ve Türk Kültürü ders kitapları adından anlaşılacağı üzere hem bir dil öğretim kitabı hem de kültür öğretim kitabı olarak tasarlanmıştır. Bu noktada dil öğretimi ile ilgili bir planlama yapılırken kültür öğretimi konusu da göz ardı edilmemelidir. Bu noktada temel bir yaklaşım ve tutarlı bir bütünlük sağlanmalıdır. Özellikle dil ve kültürün iç içe geçmiş doğasından kaynaklanan yapılar; doğru yöntem ve kavramlar kullanılarak öğrencilere aktarılmalıdır. Ana dili olarak Türkçenin öğretimi, iki dillilere Türkçenin öğretimi, yurt dışındaki Türk çocuklarına Türkçenin öğretimi ve yabancılara Türkçe öğretimi alanlarında kültürün nasıl bir yolla aktarılacağı, hangi kültürel değerlerin hangi seviyede öğrencilerle paylaşılacağına ilişkin çalışmalara rastlanmamaktadır. Bu durum Türkçenin ana dili ve ikinci dil olarak öğretiminde üzerinde ağırlıklı ve derinlikli durulması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle yurt dışında yaşayan Türk çocukların, Türkiye’de yaşayan akranlarına nazaran kültürel durumlarla karşılaşma oranlarının çok daha az olduğu düşünüldüğünde kayıp bir nesil oluşmaması adına önemini arttırmaktadır. Bu çalışma ile Türkçe ve Türk Kültürü ders kitabı incelenerek kitapta yer alan kültürel unsurların çerçevesi belirlenmeye çalışılmıştır.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Araştırmada yöntem olarak nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması (örnek olay) yöntemi kullanılmıştır. Durum çalışmasının en temel özelliği bir ya da birkaç durumun derinlemesine araştırılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 81). Çalışmadaki veriler ise doküman analizi yöntemi ile toplanmıştır. Doküman analizi, resmi ya da özel kayıtların sistematik olarak incelenmesi ve değerlendirilmesi ile yapılmaktadır (Ekiz, 2009). Araştırmada doküman olarak 2010 yılında basılmış Türkçe ve Türk Kültürü 4-5. sınıf ders kitabı kullanılmıştır.

Çalışma kapsamında, Türkçe ve Türk Kültürü 4-5. sınıf ders kitabındaki kültürel unsurlar tespit edilmiştir. Ortaya çıkan kültürel unsurlar Avrupa Ortak Çerçeve Metni’ndeki (2001) sosyokültürel çerçeve dikkate alınarak kategorilere ayrılmış ve söz konusu kültürel unsurların ders kitabında hangi boyutlarda yer aldığı ortaya konmuştur. Avrupa Ortak Çerçeve Metni’ndeki kültürel unsurlar dil öğretimi çerçevesinde kişinin o kültürü anlayabilmesi için öğrenmesi gerekli olan

unsurlardır. Yurt dışında yaşayan her Türk çocuğunun aynı kültürel seviyeye sahip olmadığı düşünüldüğünde dil öğretiminde evrensel bir anlayışla ortaya konmuş kültürel kategorilerin referans olarak kabul edilmesi uygun görülmüştür. Böylece kitapta yer alan kültürel unsurların bir haritası çıkarılmıştır.

Yurt dışında yaşayan Türk çocukları çalışmanın hedef kitlesini oluşturmaktadır. Söz konusu bu kitle homojen bir yapıdan oluşmamaktadır. Homojen yapı ile ortak bir kimlik algısı ve kültürel değerlere sahiplik anlatılmaktadır. Bu durumun birçok sebebi vardır. Bu sebepler arasında, anne veya babadan birinin Türk olması, Türklerle bir arada yaşamak ya da ayrı yaşamak, Türk kimliğini üst kimlik veya alt kimlik olarak kabul etmek sayılabilir. Dolayısıyla hedef kitlenin kendi kültürel alt yapıları ve birikimleri farklıdır. Bu durum standart bir Türkçe kitabı hazırlamayı zorlaştırdığı gibi hangi kültürel değerlere öncelikle verileceği konusunda da belirsizlik oluşturmaktadır.

Çalışma kapsamında özellikle üzerinde durulmak istenen olgu, yurt dışında yaşayan Türk çocuklarına Türkçe öğretmek amacıyla hazırlanan kitaplarda kültürel değerlerin aktarımı ile ilgili nasıl bir planlama yapıldığı, hangi kültürel değerlerin ne ölçüde verildiğidir. Bu çerçevede Avrupa Ortak Çerçeve Metni'ndeki kültürel kategori referans olarak kabul edilmiş ve metinlerdeki kültürel unsurlar bu referansa göre değerlendirilmiştir.

Araştırma kapsamında kitap içerisinde yer alan metinlerin tümü olan 56 metin incelenmiştir. Ders kitabında yer alan bu 56 metin 4 ünite altında yer almaktadır. Metinlerin kültürel boyutunun incelenmesi ile hedeflenen kitabın kültürel haritasının çıkarılmasıdır. Dolayısıyla üniteler özelinde bir değerlendirme yapılmayacaktır.

Örneklem / Araştırma grubu

Çalışmada yer alan metinler ders kitabındaki tüm metinleri kapsamaktadır. Dolayısıyla çalışmanın örneklemini aynı zamanda evrenini de yansıtmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada verilerin toplanması Türkçe ve Türk Kültürü 4-5. sınıf ders kitabı üzerinden yapılmıştır. Söz konusu kitap doküman olarak kabul edilmiştir.

Verilerin Analizi

Türkçe ve Türk Kültürü 4-5. sınıf ders kitabı içinde yer alan metinler Avrupa Ortak Çerçeve Metni'ndeki kültürel kategoriler dikkate alınarak içerik analizi ile sınıflandırılmıştır.

Geçerlik ve Güvenirlik

Metinlerdeki kültürel unsurlar 2 farklı uzman tarafından tespit edilmiş ve karşılaştırması yapılmıştır. Üzerinde mutabık olunamayan kavramlar tartışılmış ve ortak bir kararla kavramların hangi kategoriye ait olduğu belirtilmiştir.

Etik Kurulu İzni

Bu çalışma, Hüseyin Göçmenler'in (2019), Fatma Açık danışmanlığında yaptığı, "Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Türk çocuklarına ana dili öğretiminde yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri: Program ve kitap ölçeğinde" adlı doktora tezinden üretilmiştir. Söz konusu akademik çalışma için etik kurul iznine gerek bulunmamaktadır.

Bulgular

Avrupa Konseyi tarafından 2001 yılında hazırlanan Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Metni'nde öğretilen dilin sosyokültürel bilgisinin öncelikli olarak öğrencilere verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Metni'nin çerçeve bir metin olduğu ve tüm diller için evrensel ölçekte bir yaklaşım ile hazırlandığı düşünüldüğünde referans bir çalışma olduğu kabul edilebilir. Araştırmamız kapsamında Türkçe ve Türk Kültürü 4-5. sınıf ders kitabındaki kültürel unsurların tespiti çerçeve metinde öngörülen kategorilere göre yapılmıştır. Söz konusu kategoriler şu şekilde sıralanmıştır:

1. Günlük yaşam, örneğin;
 - yeme ve içme, öğünler, sofraya kültürü,
 - bayramlar,
 - çalışma zamanları ve alışkanlıkları,
 - boş zaman uğraşları (hobiler, spor, okuma alışkanlıkları, medya).
2. Yaşam koşulları, örneğin;
 - yaşam standardı (yöresel, sınıfa özel ve etnik farklılıklarıyla),
 - ev ortamı,
 - sosyal güvence.
3. Kişilerarası ilişkiler (güç ve dayanışmaya dayanan ilişkileri de içerir), örneğin, aşağıdakilerle ilişkili olarak;
 - bir toplumun sınıfsal yapısı ve sosyal gruplar arasındaki ilişkiler,
 - farklı cinsiyetler arası ilişkiler (erkek/kadın; yakınlaşma derecesi),
 - aile yapıları ve ilişkileri,
 - nesiller arası ilişkiler,
 - iş ortamındaki ilişkiler,
 - toplum ve polis, idare vb. arasındaki ilişkiler,
 - etnik ve diğer halklar arasındaki ilişkiler,
 - politik ve dini gruplar arasındaki ilişkiler.
4. Aşağıdaki etmenlere bağlı olarak değerler, inançlar ve tutumlar,
 - sosyal sınıf,

- meslek grupları (akademisyenler, yönetim, memur, eğitilmiş ve eğitimsiz işçiler),
 - varlık (kazanılmış ya da miras yoluyla),
 - yöresel kültürler,
 - güvenlik,
 - kurumlar,
 - gelenek ve sosyal dönüşüm,
 - tarih, özellikle önemli tarihi kişilikler ve olaylar,
 - azınlıklar (etnik, dini),
 - millî kimlik,
 - başka ülkeler, devletler, halklar,
 - politika,
 - sanat (müzik, güzel sanatlar, edebiyat, tiyatro, popüler müzik ve şarkılar),
 - din,
 - mizah.
5. Beden dili, (bkz. 4.4.5.2): Beden dilini yönlendiren toplumsal alışkanlıklara ilişkin bilgi de, dili kullananların/öğrenenlerin sosyokültürel yeterliğinin bir kısmını oluşturur.
6. Sosyal gelenekler, örneğin ev sahibi ve misafir ilişkilerine dayanarak;
- dakiklik,
 - hediyeler,
 - giyim,
 - içecekler, öğünler,
 - davranış ve sohbet kuralları ve tabular,
 - ziyaret süresi,
 - vedalaşmak.
7. Aşağıdaki alanlarda geleneksel davranışlar,
- dinî gelenekler,
 - doğum, evlenme, ölüm,
 - halka açık toplantılarda ve törenlerde seyircilerin davranışları,
 - kutlamalar, festivaller, dans ortamı, diskotekler vb. (CEFR, 2001: 102-103).

Ders kitabında yer alan metinler çerçeve metindeki kategoriler bağlamında incelenmiş ve her bir metne ait veriler ayrı tablolar halinde aktarılmıştır.

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam	Türk mutfağının dünyaca ünlü üç mutfaktan biri olması, Türk lokumu, Türk çayı, Türk kahvesi, kuzu kapama, kaburga, sac kebabı, kebablar ve köfte, sarma ve dolma, kuru fasulye ve pilav, turşu, Çerkez tavuğu, imambayıldı, mantı, çiğ köfte, börek, pastırma, tarama, humus, piyaz, helva, sütlü tatlı, aşure, baklava, hoşaf ve komposto, ayran, şalgam suyu, Türk kahvaltısı, biber dolması	29
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler		
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	Anadolu'nun 20 uygarlığa ev sahipliği yapması, Mevlana, Nasrettin Hoca, Yunus Emre, cami, kilise, tiyatro, türbe, medrese, tapınak, saray, kervansaray, Mevlana'nın Konya'daki türbesi, Osmanlı sarayları, Allah ve insan sevgisi, Fethiye-Ölüdeniz, Belçika-Nasrettin Hoca heykeli, Rize Ayder Yaylası, Antalya-Aspendos	20
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler		
Geleneksel Davranışlar		

Tablo 1. "Türkiye'm" metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam	Ankara armudu, Ayaş domatesi, pekmez	3
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler	teyze oğlu	1
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	Ankara başkent, Paris başkent, "Paris moda ve kültürün başkentidir.", "İstanbul'un kültürel başkent olması", Ankara Kalesi, tarihi Ankara evleri, Atakule, Kocatepe Camisi, Anıtkabir, Louvre (Luvr) müzesi, Eyfel Kulesi, Kız Kulesi, Boğaz Köprüsü, Ortaköy Camisi	14
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler	akraba ziyareti	1
Geleneksel Davranışlar		

Tablo 2. "Ankara Paris Buluşması" metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları	semt, meydan, altın ibrikler, kristal avizeler	4
Kişilerarası İlişkiler	padişah, sultan	2
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	rüya şehir İstanbul, Osmanlı Devleti'nin idare merkezi Topkapı Sarayı, Sultan 1. Ahmet, dünyanın sekizinci harikası Ayasofya, iki büyük imparatorluğun başkenti, Sultan Abdulmecid, Topkapı Sarayı, Sultanahmet, altı minareli cami, Alman Çeşmesi, Türk ve İslam Eserleri Müzesi, Yerebatan Samancı, Dikilitaş, Dolmabahçe Sarayı, Boğaz	15
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler	"porselenlerin, mücevherlerin, halıların, tabloların, yazmaların, minyatürlerin, sarayda sergilenmesi", "Dolmabahçe sarayında; avizeler, ayaklı şamdanlar, şömineler, merdiven korkulukları ve tüm aynalar kristalden yapılmıştır."	2
Geleneksel Davranışlar	şenlikler, bayramlar	2

Tablo 3. "Bir Rüya Şehri: İstanbul" metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam	Şıra	1
Yaşam Koşulları	kayalarda yaşamak	1

Türkçe ve Türk Kültürü (4-5. Sınıf) Ders Kitabının Avrupa Ortak Çerçeve Metni'ndeki Kültürel Kategorilere Göre Değerlendirmesi

Kişilerarası İlişkiler	insan ve perilerin dostluğu	1
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	Göreme isminin hikayesi, periler, Peri bacaları,	3
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler	Yardımlaşma, sarhoş etme, “dostça, kardeşçe yaşamak”, silahlanmak, sıra yapımı	5
Geleneksel Davranışlar	“dügün dernek, çalgı”	2

Tablo 4. “Peri Bacaları” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam	çini döşeme duvarlar	1
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler		
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin Avrupa'da yılın müzesi seçilmiş olması, Osmanlı Yapısı, Mevlana, Meryem Ana, dünyanın yedi harikasından biri olan Artemis Tapınağı, Roma Dönemi, 24.000 kişilik dünyanın en büyük antik tiyatrosu (Aspendos), II. Selim, Mimar Sinan, Osmanlı Devleti, üçer şerefeli dört minare, mermer, çini ve hat işçiliği, İznik Çinileri, I. Dünya Savaşı, 250.000 Türk askerinin şehit olması, Türk askerinin kahramanlığı, ay yıldızlı bayrak, gül simgesi, tiyatro Anadolu medeniyetleri Müzesi, Ankara Kalesi, Mahmut Paşa Bedesteni, Kurşunlu Han, Mevlana Türbesi- Konya, kubbe, Sümela Manastırı, Efes Antik Kenti, Celcius Kütüphanesi, Selimiye Camisi, Aspendos,	29
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler	birlik-beraberlik, sevgi ve kardeşlik, cömertlik ve yardım etme, şefkat ve merhamet, kusur örtme, tevazu ve alçak gönüllülük, hoşgörü, olduğu gibi görünmek ya da görüldüğü gibi olmak	8
Geleneksel Davranışlar	mezar, türbe, Çanakkale Anıtı, sembolik mezarlar, “Fransız, İngiliz, Avustralya ve Yeni Zelenda'ya ait anıt ve mezarlıklar”	5

Tablo 5. “Tarihi Güzelliklerimiz” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler		
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	Peri Bacaları, kilise, manastır, Pamukkale, antik tiyatro ve havuz, Abant Gölü, Yedigöller, Uzungöl, Ölüdeniz,	9
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler		
Geleneksel Davranışlar		

Tablo 6. “Doğal Güzelliklerimiz” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler		
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	Arif Nihat Asya, Van Gölü, kale, cami, kilise, medrese, han, hamam,	8
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler		
Geleneksel Davranışlar		

Tablo 7. “Van Gölü” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam	07.45'te kahvaltılık yapmak, 12.15'te öğlen yemeği yemek, 19.15'te akşam yemeği yemek, yüzme sporu, plaj voleybolu, plaj, pansiyon, dış fırçalamak, 22.30'da uyumak, Yasemin tatilde	10
Yaşam Koşulları	yaz kampı,	1
Kişilerarası İlişkiler	arkadaşlar, öğretmenler, mutfakta çalışan görevliler	2
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	özlemek,	1
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler	şehir turu, tekne turu, palyaço, şiir dinletisi, masal okuma etkinliği, şarkı söylemek, skeç canlandırmak	7
Geleneksel Davranışlar		

Tablo 8. "Yasemin Tatilde" metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam	mahalle mektebi, Şemsi Efendi İlkokulu, gazete	3
Yaşam Koşulları	üç katlı pembe ev, askeri okul, Selanik Askeri Ortaokulu (Rüştiye), askeri lise, Avrupa tarzı eğitim, Avrupa kültürü, İstanbul Harp Okulu, Harp Akademisi, basın hayatı,	9
Kişilerarası İlişkiler	Zübeyde Hanım, ev hanımı, Ali Rıza Bey, Makbule, anne ve baba, kurmay yüzbaşı,	6
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	gümrük memuru, asker, Müslüman, Hristiyan, Yahudi halk, Osmanlı şehri, Osmanlı ordusu, Mustafa Kemal,	8
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler		
Geleneksel Davranışlar		

Tablo 9. "Çocukluk Dönemi ve Hayatı" metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam	gemi, kitap okumak, gazete	3
Yaşam Koşulları	harp okulu, Manastır Askerî Lisesi,	2
Kişilerarası İlişkiler	öğrenci, Ali Fuat'ın babası, paşa, lise arkadaşı Ömer Naci,	4
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	vatan ve hürriyet şairi Namık Kemal, vatani anneye benzetmek, yakışıklı teğmen, şiir, Selanik Limanı, Mustafa Kemal, derslerine çok iyi çalışmak,	7
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler	gezmek, akşam yemeğine eve davet etmek, yemekte sohbet etmek, annesine hediye almak/yollamak,	4
Geleneksel Davranışlar		

Tablo 10. "Harp Okulunda" metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler	yerli halk	1
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	Osmanlı Devleti, Balkan Harbi, İtalyanlar, I. Dünya Savaşı, Mondros Ateşkes Antlaşması, Osmanlı toprakları, Türk milletinin bağımsızlığı, zafer, Türk milleti, Çanakkale Savaşları, İstanbul'un işgal edilmesi, "Çanakkale Geçilmez", Bitlis ve Muş'un kurtuluşu, "Geldikleri gibi giderler.", vatan, kahramanlık göstermek, zafer elde etmek	17
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler		
Geleneksel Davranışlar		

Tablo 11. "Mustafa Kemal'in İlk Başarıları" metninde geçen kültürel unsurlar

Türkçe ve Türk Kültürü (4-5. Sınıf) Ders Kitabının Avrupa Ortak Çerçeve Metni'ndeki Kültürel Kategorilere Göre Değerlendirmesi

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları	Kilim	1
Kişilerarası İlişkiler	Dost, düşman, kardeş, köylü	4
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	Çanakkale Savaşı, müfettiş	
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler		
Geleneksel Davranışlar	Cennet, cehennem, mezar,	3

Tablo 12. “Çanakkale” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler	millet,	1
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	vatan, Osmanlı Meclisi, Milli Mücadele, Hacı Bayram Camisi, Sakarya Muharebesi, İnönü Muharebesi, Büyük Taarruz, Başkumandan Meydan Savaşı, İzmir'in kurtuluş günü, Mudanya Ateşkes Antlaşması, Lozan Barış Antlaşması, Türkiye Büyük Millet Meclisi, devlet, medeniyet, gazilik	15
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler		
Geleneksel Davranışlar	cuma namazı,	1

Tablo 13. “Millî Mücadele Dönemi” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları	köy, kent,	2
Kişilerarası İlişkiler	saltanat, halifelik,	2
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	cumhuriyet, TBMM, Atatürk, Türk milleti, cumhurbaşkanı, Diyanet İşleri Başkanlığı, millet mektepleri, köylerde kurslar, akşam sanat okulları, üniversite, İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara Ziraat Enstitüsü, Gazi Eğitim Enstitüsü, İstanbul Şehir Tiyatroları, Ankara Devlet Konservatuarı, Devlet Tiyatroları, harf inkılabı,	19
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler		
Geleneksel Davranışlar		

Tablo 14. “Atatürk’ün Yaptığı Hizmetler” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları	okul,	1
Kişilerarası İlişkiler	genç, öğrenci,	2
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	Atatürk, Ankara Erkek Lisesi, su mühendisi, tarihçi, Milli Eğitim Bakanı, tarih öğretmeni, Türkiye, Harvard Üniversitesi, bilim tarihi doktora	9
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler		
Geleneksel Davranışlar		

Tablo 15. “Bir Okul Ziyareti ve...” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		

Yaşam Koşulları	çardak,	1
Kişilerarası İlişkiler	kadın, köylüler, Türk kadını, öğrenci, öğretmen, paşa, nahiye müdürü, köy muhtarı,	8
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	milletvekili, Kazan Köyü, TBMM, demokrasi, Atatürk,	5
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler	en güzel köylü kıyafetleri	1
Geleneksel Davranışlar		

Tablo 16. “İlk Köylü Kadın Milletvekili” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler		
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	Atatürk, cumhuriyet, Dolmabahçe Sarayı, Ankara Etnoğrafya Müzesi, Anıtkabir, çağdaş medeniyet, gazi,	6
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler		
Geleneksel Davranışlar	naaş, anıt mezar,	2

Tablo 17. “Atatürk’ün Ölümü” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam	yaz tatili,	1
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler	öğretmen, müdür, çocuklar, saltanat, padişahlık,	5
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	Türk, Fransız, Alman, İngiliz, bayrak, TBMM, Kurtuluş Savaşı, Erzurum, Sivas ve Amasya Kongresi, Türk gençliği, Büyük Taarruz, zafer, Türk pilotları, pilot, Türk bayrağı, paraşütçüler, Türkiye Cumhuriyeti, Türk milleti, cumhuriyet,	18
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler	merhaba,	1
Geleneksel Davranışlar	milli bayramlar, 23 Nisan haftası, Atatürk’ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı, Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, Zafer Bayramı, Cumhuriyet Bayramı, yöresel oyunlar, şenlik, kutlama, uçuş gösterisi, resmigeçit, 19 Mayıs	12

Tablo 18. “Milli Bayramlarımız” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler		
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	Türk, Fransız, Alman, İngiliz, Türkiye, bayrak, Fransız Devrimi, Bastille Hapishanesi, Batı Almanya, Doğu Almanya,	10
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler		
Geleneksel Davranışlar	milli bayram, askeri tören, balo, Flaman Toplumu Bayramı, Amerika Birleşik Devletleri Bağımsızlık Bayramı, milli gün, 23 Nisan, 19 Mayıs	8

Tablo 19. “Başka Ülkelerin de Milli Bayramları Var” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları	kitaplık, bahçe, okul, ev, sınıf,	5
Kişilerarası İlişkiler	müdür, öğretmen,	2
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	Atatürk, milletvekili, meclis başkanı, demokrasi, gazi, kahraman, pehlivan, Kurtuluş Savaşı,	8
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler	kağıtlı şekerler, önlük	
Geleneksel Davranışlar	Milli bayramlar, Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, resim sergisi, 23 Nisan	4

Tablo 20. “Bayram Coşkusu” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler	konuk	1
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	yurt,	1
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler		
Geleneksel Davranışlar	23 Nisan,	1

Tablo 21. “Dünya Çocuk Bayramı” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler	kimsesizler, hastalar, yoksullar, aile büyükleri, küçükler, büyükler, komşular, akrabalar, dostlar, arkadaşlar,	10
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	dostluk, sevgi, bağışlama, yardımlaşma, dargın, barışmak, kardeşlik duygusu, birlik ve beraberlik duygusu,	8
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler	ziyaret etmek, el öpme,	2
Geleneksel Davranışlar	dini bayram,	1

Tablo 22. “Dini Bayramlarımız ve Bayramlaşma” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler		
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	müslüman, hristiyan, dostça kardeşçe hoşgörü ve saygı içinde yaşamak, Türk Kültürü	5
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler	mezarlıklara çiçek koymak ve sevdiklerini anmak, karşılıklı hediye vermek, aile yemekleri, çikolatadan tavşan ve yumurta sunumu,	5
Geleneksel Davranışlar	dini bayram, Noel, 24 Aralık, Kutsal Akşam, Hz. İsa, Noel ağacı, mum yakmak, 27 Mart, Paskalya, Azizler günü, mezar ziyareti, 1 Kasım,	12

Tablo 23. “Başka Ülkelerin de Dini Bayramları Var” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler		
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	fakirlere yardım yapmak,	1
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler	bayram öncesi ev temizliği, bayram alışverişi, bayrama özel yemekler; komşu, dost ve akrabaların bir araya gelmeleri; gençler ve büyüklerin bayramlaşması, bayram harçlığı, bayram hediyesi vermek, bayram ziyareti, şeker ve tatlı ikramı, kurban eti, kurban etinden yapılan yemeklerin ikramı, bayram sofrası,	12
Geleneksel Davranışlar	Ramazan bayramı, oruç tutmak, bayram, bayrama mahsus toplu eğlenceler,	4

Tablo 24. “Ramazan ve Kurban Bayramlarımız” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
----------	-------------------	--------

Günlük Yaşam	sabah uyanınca elini yüzünü yıkamak, kahvaltı	2
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler	mahalle, babaanne, köy, anne, baba, mahalledeki komşular, eve gelen misafirler,	7
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	yardım etmek, mahalle çocukları ile oyun oynamak,	2
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler	bayramlaşma, bayramlık, bahar çiçekleri ile süslenmiş elbise, el öpme, şeker ikramı, börek ve tatlı ikramı, yaprak sarmak, bayram için alınan şeker ve çikolatalar, şekerlik, bayramlık elbise, anne ve babayla bayramlaşmak, bayram harçlığı, ilk ziyaretin büyüklere yapılması, bayram ziyareti, köydeki herkesle bayramlaşma, bayramın 2. Günü komşu ve akraba ziyareti, mahalledeki komşuları dolaşmak,	17
Geleneksel Davranışlar	Ramazan Bayramı, bayram namazı, bayramın 1., 2. ve 3. günü,	3

Tablo 25. “Bayramlaşma” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları	köy,	1
Kişilerarası İlişkiler	hoca, köylüler, misafir, fakir,	4
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	kıtlık, dost,	2
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler	Börek- tatlı- kuş sütü ikram etmek,	1
Geleneksel Davranışlar	bayram,	1

Tablo 26. “Her Gün Bayram Olsa” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam	alışveriş, salatalık, Euro, kilo, çilek, havuç, yarım kilo,	7
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler		
Değerler, İnançlar ve Tutumlar		
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler	buyrun, sağolun, teşekkür etmek,	3
Geleneksel Davranışlar		

Tablo 27. “Esra Alışveriş’te” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler	misafir, misafir odası,	2
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	konukseverlik, Türk milleti, gelenek, Türkler, “bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı vardır” atasözü, bereket,	6
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler	eve gelen misafire hoşgörülü ve cömert davranmak; misafir tabağı, kaşık, çatal, fincanı; misafir için en güzel yemeklerin pişirilmesi ve ikram edilmesi, sofraya, misafire neden geldiğinin sorulmaması, misafir sofradan kalkmadan kalkılmaz,	6
Geleneksel Davranışlar		

Tablo 28. “Konukseverlik” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam	evde yemek yemek, sabah kahvaltısı, öğle ve akşam yemeği,	4

Türkçe ve Türk Kültürü (4-5. Sınıf) Ders Kitabının Avrupa Ortak Çerçeve Metni'ndeki Kültürel Kategorilere Göre Değerlendirmesi

Yaşam Koşulları	köy, otelin çatısı, köylerdeki misafir odaları; işlemeli divanlar, yastıklar ve renk renk halılar, halının üzerinde bir tepsi tepside çay, meyve fındık; saray, köy evi	8
Kişilerarası İlişkiler	zengin, fakir, saray,	3
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	misafirperverlik, Türkler, Konya'da Selçuklu yemeği, Eskişehir'de Tatar yemeği, Anadolu, Türk mutfağı, Türk misafirperverliği, Türkiye,	8
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler	davet etmek, Anadolu'da en fakir insanın misafiri için tavuk kesmesi, sofra, altın rengi börek, gümüş balıklar, yeşil kırmızı çoban salataları, bembeyaz peynir, her çeşit et yemeği, imambayıldı, pilav, fasulye, tarhana, tatlı, misafir olmak, Osmanlı yemeği, hünkarbeğendi, elleri yıkamak için içinde gül yaprakları olan gümüş çanak, diş kirası âdeti; altın para, boncuk, bilezik, yemeni, kıymetli kitap, el işçiliği tabaklar, gümüş ayna gibi hediyeler vermek;	25
Geleneksel Davranışlar	sabah namazı, sabah ezanı, minare, ezan,	4

Tablo 29. "Türk Misafirperverliği" metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam	meyve suyu,	1
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler	Anne, baba, çocuk	3
Değerler, İnançlar ve Tutumlar		
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler	hoş geldin, hoş buldun, iyiyim, teşekkür ederim, siz nasılsınız, elinize sağlık, afiyet olsun, zahmet olmazsa, annene babana selam söyle, Allahaismarladık, güle güle,	11
Geleneksel Davranışlar		

Tablo 30. "Oğuz Misafirlikte" metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam	ekşili çorba,	1
Yaşam Koşulları	tek katlı kerpiç ev, odanın ortasında bir tahta sini, yoksul,	3
Kişilerarası İlişkiler	ev sahibi, genç, sultan, hünkar, padişah, hasta,	5
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	Anadolu, Anadolu insanı, konukseverlik, geleneksel, Osmanlı padişahlarından Yavuz Sultan Selim, kısmet, dar hane çorbası hikayesi, baş tacı, Lokman Hekim,	9
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler	sıcak çorba, eve davet etmek, yemeğe önce çorba ile başlamak, Anadolu sofrası, ikram kasesi, tarhana çorbası, evde iftar açmak için misafir çağırarak, sokak sokak dolaşmak, iftar topu, iftar açmak, konukları içeriye buyur etmek, sıcak pide, sofrası, tuzla iftar açmak sonra çorba içmek, kusura bakma,	15
Geleneksel Davranışlar	Ramazan ayı,	1

Tablo 31. "Bir Sıcak Çorbada Anadolu" metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam	kazan, gece, sabah	3
Yaşam Koşulları	mum ışığı, ev	2
Kişilerarası İlişkiler	komşu, mahalle,	2
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	Nasrettin Hoca,	1
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler	ziyafet,	1
Geleneksel Davranışlar	sabah namazı, büyük cami,	2

Tablo 32. “Mum Kazanı Kaynatamaz mı?” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler		
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	barış ve sevgi içinde yaşamak, Fransızca, Almanca, İngilizce,	4
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler	ziyaret etme, hatır sorma, geleneklere göre selamlaşmak, merhaba, bonjour, guten tag, hello; büyük-yaşlı-eş dost ve akraba ziyaretleri, hasta ziyaretinde geçmiş olsun demek, hastaya moral vermek, hastanın yanında asık suratlı olmamak, hasta ziyareti kısa tutulmalı,	12
Geleneksel Davranışlar		

Tablo 33. “Ziyaret Etme ve Hatır Sorma” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler	baba, dede veya saygı duyulan bir büyük, vaftiz annesi veya babası, çocuk,	6
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	eski Türkler, Dede Korkut hikayeleri, kahramanın nasıl isim aldığı, Korkut Ata, Dirse Han Oğlu, Boğaç isminin hikayesi, Aslan-Deniz-Gök isimlerinin kullanım gerekçesi, hristiyan,	8
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler	ad koyma; akraba, komşu, dostun isim koyma törenine çağırılması; kulağa ezan okumak, misafire ikram etmek; bebeğin kilisede vaftiz edilmesi,	5
Geleneksel Davranışlar		

Tablo 34. “Ad Koyma” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam	ilkokul,	1
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler	babamın arkadaşı, büyüklerimiz, dede, baba, oğlum, anne, akraba,	7
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	Türkiye, milletlerin gelenekleri, Dede Korkut, “Adını ben verdim, yaşını Allah versin”, yiğitlik-kahramanlık, savaş-barış; vatanını sevmek, çok çalışmak, iyilik yapmak,	9
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler	ad koyma, hoşgeldine gitmek, bebeğin kulağına ezan okumak,	3
Geleneksel Davranışlar		

Tablo 35. “Adını Ben Verdim...” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler	erkek çocukları, ergenlik dönemi, sünnet çocuğu, yakın akrabalar ve çocuğun arkadaşları,	5
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	gelenek, İslam, sünnet olmak,	3
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler	sünnet çocuğunun odasının süslenmesi, bayrak, sünnet kıyafeti, konuklara, şerbet, şekerleme ve benzeri ikramlar; konukların çocuğa hediye vermesi,	5
Geleneksel Davranışlar	sünnet töreni, düğün havası, eğlence düzenlemek, sünnet konvoyu, sünnet çocuğunun gezdirilmesi;	5

Tablo 36. “Sünnet Olma” metninde geçen kültürel unsurlar

Türkçe ve Türk Kültürü (4-5. Sınıf) Ders Kitabının Avrupa Ortak Çerçeve Metni'ndeki Kültürel Kategorilere Göre Değerlendirmesi

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları	kır bahçesi,	1
Kişilerarası İlişkiler	çocuklar, anne, büyükbaba, davetliler, dede,	5
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	Karagöz,	1
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler	güzel günde yalnız bırakmamak, balon ve kurdellalarla süslenmiş yatak, arkadaşına hediye vermek, tebrik etmek, yastığına altın takmak; kek, kurabiye, börek, limonata, ayran, şerbet ikram etmek; eş dostun sohbet etmesi,	13
Geleneksel Davranışlar	sünnet düğünü, davul-zurna eşliğinde halay çekmek,	2

Tablo 37. “Sünnet Düğünü” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler		
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	kaz kafalı, göç etmek, adalet sistemi, tasarruf, topluluk bilinci, yardımlaşma ve dayanışma, iyileşene kadar arkadaşına bakmak,	7
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler		
Geleneksel Davranışlar		

Tablo 38. “Kazların Uçuşu” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler		
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	hoşgörü, eski zamanlar, bilge insan, barıştırmak, aranızda anlaşmak, saygı duymak, düşmanlık, uzlaşmak, savaşı bırakmak, sevgi dolu bir dünya, Mevlana,	11
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler		
Geleneksel Davranışlar		

Tablo 39. “Hoşgörü” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler	köy halkı, seyirci ve oyuncu, profesyonel oyuncular,	3
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	geleneksel Türk seyirlik oyunları, milletlerin gelenek ve görenekleri, tiyatro, eski zamanlar, Türk tiyatrosu, hasat zamanı, köy seyirlik oyunları, Karagöz, Orta Oyunu, Meddah, Karagöz-Hacivat Oyunu, kuklalar ve perde arkası, kültürlü ve bilgili insan, Pişakar ve Kavuklu, günümüz, modern tiyatro,	15
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler		
Geleneksel Davranışlar		

Tablo 40. “Geleneksel Türk Seyirlik Oyunları” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		

Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler	atalarımız,	1
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	Atatürk, Türk kültürü, milli kültür, devlet adamı, büyük medeniyetler, Türklük, Türk dili, Türk Dil Kurumu, Türkçe,	9
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler		
Geleneksel Davranışlar		

Tablo 41. “Atatürk ve Türk Kültürü” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler	komşu ve akrabalar, Almanya’da yaşayan Türk aileleri, Almanya’daki akraba ve hemşehirliler,	3
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	geleneksel Türk aile yapısı, birbiriyle görüşmek, yardımlaşmak, akrabalık ilişkileri, dayanışma, Türkçe,	6
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler		
Geleneksel Davranışlar		

Tablo 42. “Yakınlarımızla İlişkilerimiz” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam	buğday, üzüm, pekmez, bal,	4
Yaşam Koşulları	minyatür bahçe, bembeyaz ev, havuz, aydınlık oda,	4
Kişilerarası İlişkiler	büyükler, küçükler, nesil, baba, dede, torun, nine, ulu bir ceviz ağacı gibi nine, anne, kardeş, çocuk, aile,	12
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	fotoğraç, saçlarını süpürge yapmak yuvası için, şair, eli açık, cömert, ninni,	6
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler	merhaba,	1
Geleneksel Davranışlar		

Tablo 43. “Aile Fotoğrafi” Metninde Geçen Kültürel Unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam	haftalık,	1
Yaşam Koşulları	köy, ağaçlarla dolu bahçe, petek petek arı kovanları, işyeri, ev	5
Kişilerarası İlişkiler	anneciğim, usta, küçük kardeşim, rahmetli babamın arkadaşı Orhan amca,	4
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	ayakkabıcı, usta bir sanatkar, aileme, milletime yararlı olmak, sıkıntıyı göğüslemek, geleneksel süsleme sanatı,	6
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler	mektup, desen, motif, pano, bakır işlemecilik, aferin, bayram hediyesi, çikolata ve boyama kitapları hediyesi almak, çay ve kahve takımları, semaverler, hediyelik bakır eşyalar, duvar panolarına desen işlemek, el emeği işler, İstanbul’da sergi açmak, annenin ellerinden kardeşinin gözlerinden öpmek, kucak dolusu selam ve sevgi göndermek,	17
Geleneksel Davranışlar	babamın vefatı,	1

Tablo 44. “Emre’nin Mektubu” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam	Türk marketleri, dönercileri, Berlin Kreuzberg semtindeki bakkallar, kuaförler, lokantalar, kahvahaneler,	6
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler		
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	Avrupa, geçmiş, günümüz, Türk izleri, Osmanlı, Türk, Viyana’daki Türkenschanzpark (Türk şansı parkı), Almanya’nın Ingolstadt Akeri	24

Türkçe ve Türk Kültürü (4-5. Sınıf) Ders Kitabının Avrupa Ortak Çerçeve Metni'ndeki Kültürel Kategorilere Göre Değerlendirmesi

Müzesi, Anadolu Medeniyetleri, Balkanlar, han, hamam, cami, kütüphane, medrese, köprü, sarnıç vb. , Türk girişimciler, küçük İstanbul, Milli takım, bilim adamları, avukatlar, doktorlar, politikacılar,
Beden Dili
Sosyal Gelenekler
Geleneksel Davranışlar

Tablo 45. “Avrupa’da Türk İzleri” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler	gençler, çocuklar,	2
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	Türk Büyükelçilikleri ve Başkonsolosluklar, Türkiye, cumhurbaşkanı, devlet başkanı; doğum, nüfus, evlenme, askerlik, noter, vatandaşlıkla ilgili tüm yasal ve hukuki işler, ateşe, dini hizmet, eğitim hizmeti,	5
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler		
Geleneksel Davranışlar		

Tablo 46. “Türk Büyükelçilikleri ve Başkonsolosluklar” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler		
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	Avrupa, Türk dernekleri, vatanş, Türk Spor Kulübü, Türk Kültür Derneği, Türk kültürü, Türkler, hoşgörü	8
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler		
Geleneksel Davranışlar	kermes, Türk yürüyüşü, milli bayram kutlamaları, Türk mutfağının tanıtımı, sportif faaliyet, tiyatro gösterileri, Türk sinema günleri, seminer ve sergi düzenlemek,	8

Tablo 47. “Avrupa’daki Türk Dernekleri” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler		
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	Türk Kızılayı, Kızılhaç, insan saygınlığının korunması, muhtaç ve korumasız insanlara yardım etmek, Atatürk, Osmanlı, Uluslararası Kızılhaç Komitesi İsviçre’nin Cenevre şehrinde kurulmuş, insan hayatı ve onurunu korumak, dini inanç, dil, toplumsal sınıf veya politik görüş farkı gözetmez	9
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler		
Geleneksel Davranışlar		

Tablo 48. “Yardım Kurumları: Kızılay ve Kızılhaç” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları		

Kişilerarası İlişkiler		
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	Kızılay, barış içinde bir arada yaşamak, birlik ve beraberlik, Hilal-i Ahmer, cumhuriyet dönemi; savaş, deprem, sel baskını, yangın, salgın hastalık gibi felaketler; yurt içi, yurt dışı, din, dil ulus ayrımı yapmadan yardım etmek; kıızılay bayrağı, karşılıklı dostluk ve barış anlayışı,	9
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler		
Geleneksel Davranışlar		

Tablo 49. “Kızılay” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları	fakir, yoksul,	2
Kişilerarası İlişkiler	genç, ihtiyar	2
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	kızılay, ocak;	2
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler		
Geleneksel Davranışlar		

Tablo 50. “Kızılay Şiiri” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler	halk,	1
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	cumhuriyet, Türkçe, devlet, bayrak, resmi dil ve milli marş, Türk bayrağı, şehit, Türk, İstiklâl Marşı, Mehmet Akif Ersoy, Türk milleti, TBMM, bağımsızlık mücadelesi, kurtuluş mücadelesi, milli duygular, çağdaşlaşma	16
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler		
Geleneksel Davranışlar	resmi tören	1

Tablo 51. “Türkiye Cumhuriyeti Devleti” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler		
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	Atatürk, Çankaya Köşkü’nün Bahçesi, Türk,	3
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler		
Geleneksel Davranışlar		

Tablo 52. “Ankara’yı Neden Hükümet Merkezi Yaptım?” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler	komşu, anne papağan, çocuk, yavru kuş, büyükler, yetişkin kuşlar,	6
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	hakkını aramak, savaş,	2

Türkçe ve Türk Kültürü (4-5. Sınıf) Ders Kitabının Avrupa Ortak Çerçeve Metni'ndeki Kültürel Kategorilere Göre Değerlendirmesi

Beden Dili		
Sosyal Gelenekler	günaydın, hayrola,	2
Geleneksel Davranışlar		

Tablo 53. “Evrensel Çocuk Hakları” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler	dünya çocukları,	1
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	Çocuk Hakları Sözleşmesi, evrensel çocuk hakları,	2
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler		
Geleneksel Davranışlar		

Tablo 54. “Evrensel Çocuk Hakları” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam	sabah, akşam, bir gün, ekmeği pişirmek,	4
Yaşam Koşulları		
Kişilerarası İlişkiler		
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	fırıncı, geçmiş, günümüz, eskiden, semercilik, nalbantlık,	6
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler	kahvaltı sofrası, zeytin-peynir-,	2
Geleneksel Davranışlar		

Tablo 55. “İhtiyaçlar ve Meslekler” metninde geçen kültürel unsurlar

Kategori	Kültürel Unsurlar	Toplam
Günlük Yaşam		
Yaşam Koşulları	ev, okul	2
Kişilerarası İlişkiler	çocuk, arkadaşlar,	2
Değerler, İnançlar ve Tutumlar	hukukçu, eczacı, mühendis, en iyisi olmak,	4
Beden Dili		
Sosyal Gelenekler	bayramın 1. Günü, el öpme, aile büyüklerini ziyaret, hal hatır sormak, anne ve babamızın iyi dileklerini iletme, şeker ikram etmek,	6
Geleneksel Davranışlar		

Tablo 56. “Büyüyünce Ne Olacaksınız?” metninde geçen kültürel unsurlar

Metinler	Günlük Yaşam	Yaşam Koşulları	Kişilerarası İlişkiler	Değerler, İnançlar ve Tutumlar	Bedeni Dili	Sosyal Gelenekler	Geleneksel Davranışlar	Toplam
Türkiye’de	29			20				49
Ankara Paris Buluşması	3		1	14		1		19
Bir Rüya Şehri: İstanbul		4	2	15		2	2	25
Peri Bacaları	1	1	3			5	2	13

Tarihi	1			29	8	5	43
Güzelliklerimi z							
Van Gölü				8			8
Yasemin Tatil'de	10	1	2	1	7		21
Çocukluk Dönemi ve Hayatı	3	9	6	8			26
Harp Okulunda	3	2	4	7	4		20
Mustafa Kemal'in İlk Başarıları			1	17			18
Çanakkale		1	4			3	8
Millî Mücadele Dönemi			1	15		1	17
Atatürk'ün Yaptığı Hizmetler		2	2	19			23
Bir Okul Ziyareti Ve...		1	2	9			12
İlk Köylü Kadın Milletvekili		1	8	5	1		15
Atatürk'ün Ölümü				6		2	8
Millî Bayramlarımız	1		5	18	1	12	37
Başka Ülkelerin de Millî Bayramları Var				10		8	18
Bayram Coşkusu		5	2	8		4	19
Dünya Çocuk Bayramı			1	1		1	3
Dini Bayramlarımız ve Bayramlaşma			10	8	2	1	21
Başka Ülkelerin de Dini Bayramları Var				5	5	12	22
Ramazan ve Kurban Bayramlarımız				1	12	4	17
Bayramlaşma	2		7	2	17	3	31
Her Gün Bayram Olsa		1	4	2	1	1	9
Esra Alışveriş'te	7				3		10
Konukseverlik			2	6	6		14
Türk Misafirperverli ği	4	8	3	8	25	4	52
Oğuz Misafirlikte	1		3		11		15
Bir Sıcak Çorba'da Anadolu	1	3	5	9	15	1	34
Mum Kazanı Kaynataz mı?	3	2	2	1	1	2	11

Türkçe ve Türk Kültürü (4-5. Sınıf) Ders Kitabının Avrupa Ortak Çerçeve Metni'ndeki Kültürel Kategorilere Göre Değerlendirmesi

Ziyaret Etme ve Hatır Sorma			4		12		16
Ad Koyma			6	8	5		19
Adını Ben Verdim	1		7	9	3		
Sünnet Olma			5	3	5	5	18
Sünnet Düğünü	1		5	1	13	2	22
Kazların Uçuşu				7			7
Hoşgörü				11			11
Geleneksel Türk Seyirlik Oyunları			3	15			18
Atatürk ve Türk Kültürü			1	9			10
Yakınlarımızla İlişkilerimiz			3	6			9
Aile Fotoğrafı	4	4	12	6	1		27
Emre'nin Mektubu	1	5	4	6	17	1	34
Avrupa'da Türk İzleri	6			24			30
Türk Büyükelçilikleri ve Başkonsolosluklar			2	5			7
Avrupa'daki Türk Demekleri				8		8	16
Yardım Kurumları: Kızılay ve Kızılhaç				9			9
Kızılay				9			9
Kızılay Şiiri	2		2	2			6
Türkiye Cumhuriyeti Devleti			1	16		1	18
Ankara'yı Neden Hükümet merkezi Yaptım?				3			3
Evrensel Çocuk Hakları			6	2	2		10
Evrensel Çocuk Hakları			1	2			3
İhtiyaçlar ve Meslekler	4			6	2		12
Büyüyünce Ne Olacaksın?	2		2	4	6		14
Toplam	85	55	137	433	193	85	968

Tablo 57. Türkçe ve Türk Kültürü 4-5. sınıf ders kitabındaki metinlerin AOÇM'deki kültürel unsurlara göre değerlendirilmesi ve rakamsal karşılıkları

Kitapta seçmeli metinler hariç 56 metne yer verilmiştir. Bu metinlerde toplam 968 kültürel unsur bulunmaktadır. Ortalama olarak bir metne 18 kültürel unsur düşmektedir. 4-5. sınıf seviyesine göre metinlerinin kelime sayısı ve uzunluğu göz önünde bulundurulduğunda metin başına 18 kültürel unsur oldukça fazladır.

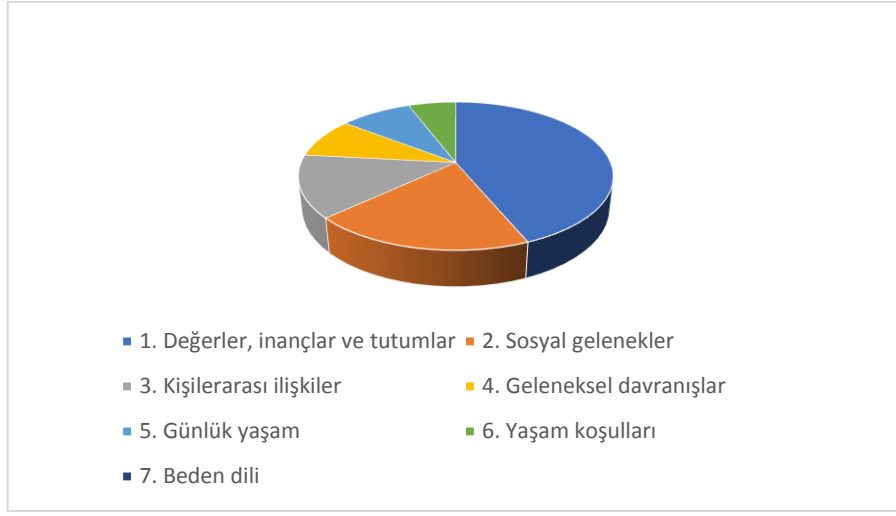
Kitaptaki kültürel unsurlar, çocukların seviyesine göre değerlendirildiğinde; günlük yaşamda yer alan kültürel unsurlara çok az yer verildiği görülmüştür. Çocuklar yaş itibarı ile somut işlemler dönemindedir. Günlük yaşamdaki kültürel unsurlar daha çok somut öğelere dayandığı için bu başlıkta kültürel unsurlara daha fazla yer verilmelidir. Ancak diğer kültürel kategorilere göre daha az kültürel unsura yer verildiği görülmüştür.

Kitapta çocukların seviyesine uygun birçok kültürel unsurun kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan bazıları; Nasrettin Hoca, Ankara ve Paris'in başkent olması, Ankara Kalesi, Kocatepe Camisi, şenlikler, bayramlar, akrabalık ilişkileri ve isimleri, misafirlik gelenekleri, diğer toplumların dinî ve millî bayramları, günlük hayattaki dil kullanımları (teşekkür etmek, buyur etmek, iyi günler vb.), tarihî önemli şahsiyetler sayılabilir. Diğer taraftan çocukların seviyesine uygun olmadığı düşünülen birçok kavrama da kitapta yer verildiği görülmüştür. Bunlara örnek olarak; Ayaş domatesi, altın ibrik, kristal avize, sıra yapımı, Balkan Harbi, Mondros Ateşkes Antlaşması, harf inkılâbı, Fransız Devrimi, Bastille Hapishanesi, Türk Büyükelçilikleri ve Konsoloslukları, Ateşe, Uluslararası Kızılhaç komitesinin İsviçre'de kurulması, Çocuk Hakları Sözleşmesi, nalbantlık vb. verilebilir.

Tartışma ve Sonuç

Türkçe ve Türk Kültürü 4-5. sınıf ders kitabında toplam 968 kültürel unsura yer verilmiştir. Söz konusu unsurlar kapsamında birçok kültürel unsura metinlerde tekrar tekrar yer verilmiştir. Kültürel unsurların alt başlıklara göre dağılımına bakıldığında;

1. Günlük yaşam başlığı altında 85 kültürel unsura %9 ağırlıkla yer verilmiştir.
2. Yaşam koşulları başlığı altında 55 kültürel unsura %6 ağırlıkla yer verilmiştir.
3. Kişilerarası ilişkiler başlığı altında 137 kültürel unsura %14 ağırlıkla yer verilmiştir.
4. Değerler, inançlar ve tutumlar başlığı altında 433 kültürel unsura %45 ağırlıkla yer verilmiştir.
5. Beden dili başlığı altında hiçbir kültürel unsura yer verilmemiştir.
6. Sosyal gelenekler başlığı altında 193 kültürel unsura %20 ağırlıkla yer verilmiştir.
7. Geleneksel davranışlar başlığı altında 85 kültürel unsura %9 ağırlıkla yer verilmiştir.



Şekil 1: Türkçe ve Türk Kültürü 4-5. sınıf kitabındaki kültürel kategorilerin oranı

Ortaya çıkan veriler, en fazla kültürel unsurun %45 ile değerler, inançlar ve tutumlar kategorisinde olduğunu göstermektedir. Bu oran neredeyse kitabın yarısına yakındır. Bu başlık altında; sosyal sınıf, meslek grupları (akademisyenler, yönetim, memur, eğitilmiş ve eğitimsiz işçiler), varlık (kazanılmış ya da miras yoluyla), yöresel kültürler, güvenlik, kurumlar, gelenek ve sosyal dönüşüm, tarih, özellikle önemli tarihi kişilikler ve olaylar, azınlıklar (etnik, dini), millî kimlik, başka ülkeler, devletler, halklar, politika, sanat (müzik, güzel sanatlar, edebiyat, tiyatro, popüler müzik ve şarkılar), din, mizah gibi alt başlıklar bulunmaktadır. Tarihi şahsiyetler, milli kimlik unsurları, siyasal ifadeler özellikle bu kategoride öne çıkan kültürel değerlerdir.

Dikkat çeken önemli sonuçlardan bir diğeri de beden dili kategorisinde hiçbir kültürel unsura yer verilmemiş olmasıdır. Sosyal yaşam içinde Türk toplumuna uygun olarak değerlendirilebilecek birçok beden dilsel davranış bulunmaktadır. Bunların hiçbirisine yer verilmemiş olması önemli bir eksikliklerdir. Örneğin kitapta çocukların büyüklerin yanındaki saygı davranışlarına (büyüklerine yer vermesi, yüksek sesle konuşmaması vb.) yer verilebilir. Misafirlikte nasıl davranmaları gerektiğine ilişkin beden dilsel davranışlara örnekler verilebilir. Genel olarak davranışları, oturuşları, söz alırken ve konuşurken dikkat etmesi gereken beden dilsel davranışlar (parmakla bir kişiyi göstererek konuşmamak, büyüklerin sözünü kesmemek, şımarık davranışlardan kaçınmak vb.) yani toplumsal kurallara yer verilebilir.

Günlük yaşam kategorisine bakıldığında %9'luk bir oranla karşılaşılmaktadır. Bu oran oldukça düşüktür. 4-5. sınıf seviyesindeki öğrencilerin yaşları ve seviyeleri düşünüldüğünde günlük yaşamla ilişkilendirilebilecek kültürel unsurların kitapta daha fazla yer alması gerektiği düşünülmektedir. Öğrencilerin henüz somut işlemler döneminde oldukları göz önünde bulundurulduğunda günlük yaşama dayanan somut kültürel unsurları kavramaları daha rahat olacaktır.

Ders kitabının öncelikli ve temel amacının Türkçe becerilerini geliştirmek olduğu düşünüldüğünde metinlerde çok yoğun biçimde ve çok sayıda kültürel unsurun kullanıldığı görülmektedir. Yani kitabın kültür öğretim kitabına çevrildiği söylenebilir. 4-5. sınıf öğrencilerinin yaş ve seviyelerini dikkate aldığımızda metin seçimi oldukça önemlidir. Bu öğrenciler için öncelikle halk edebiyatına ait eserlerden örnekler verilerek (halk hikayeleri, masallar, şiirler vb.) hem dil öğretimi hem de kültür aktarımı yapılmış olacaktır. Mesela Karacaoğlan, Köroğlu'ndan alınan tabiat sevgisini dile getiren şiirlerle; Anadolu masallarından örneklerle çocuk bir yandan söz dağarcığını geliştirirken öte yandan Türk kültürüne ait birçok kavramla tanışmış olacaktır. Sözlü edebiyatımıza ait metin örnekleriyle beraber içerisinde insani, ahlaki, milli, manevi, kültürel değerlerin yer aldığı yazılı edebiyatımıza dair birçok örnek de verilebilir. Ömer Seyfettin'in "Kaşağı" adlı eseri, Cahit Zarifoğlu'nun "Yürek Dede ile Padişah" adlı eseri, Mavisel Yener'in "Kırmızı Şemsiye" adlı eserleri gibi birçok esere yer verilebilir.

Bulgular kısmında ortaya çıkan sonuçlardan birisi de bir metinde ortalama 18 kültürel unsurun geçmesidir. Bu kadar çok kültürel unsurun bir metinde kullanılması söz konusu unsurların öğrenimini de güçleştirecektir. Kültürel unsurların kullanımında tekrara düşülmesi öğrenim sürecini olumsuz etkilemektedir. Örneğin ad koyma, sünnet olma, Kızılay ve yardımlaşma gibi konular metinlerde tekrar tekrar geçmektedir. Çocukların kendi ilgi alanlarına yönelik metinlerin içinde geçen kültürel değerler öğretim sürecini daha işlevsel kılacaktır. Bu denli yoğun kültürel unsur kullanımı doğru bir yaklaşım olarak değerlendirilmemektedir.

Kültürel değerlerin öğretiminde genellikle açık ve doğrudan bir öğretim yönteminin benimsendiği görülmektedir. Bu durumun temel sebebi, metinlerin genellikle bilgilendirici metin türünde yazılmasıdır. Öğrencilerin yaş ve seviyeleri dikkate alındığında olaya dayalı öyküleyici metinlere ağırlık verilmesi ve metinlerdeki kültürel unsurların örtük bir şekilde verilerek kültür aktarımı yapılması gerekir.

Kitapların yurt dışında yaşayan Türk çocuklarına göre hazırlandığı düşünüldüğünde hangi kültürel değerlerin verileceği ile ilgili bir planlama kitabın hazırlık aşamasındaki ana omurgalarından birini oluşturmalıdır. Bu alanda kitapta yer alması düşünülen kültürel unsurlarla ilgili bir liste hazırlanmalı ve buna dayalı bir kazanım seti oluşturulmalıdır. Kitaplarda daha fazla kültürel unsura yer vermek daha iyi bir kültür aktarımı sağlamaktadır. Daha planlı ve özenle seçilmiş kültürel kavramların metinlerde doğru yöntemlerle verilmesi öğrenimini kolaylaştıracağı gibi kültürel kavramlara karşı da farkındalığı arttıracaktır.

Kitapların hazırlanmasındaki temel amacın Türkçe öğretmek olduğu unutulmamalıdır. Ana dili öğretiminin bireyin kimlik oluşumuna doğrudan etkisi olduğu bilinmektedir. Bu çerçevede kültürel değerler ana dili öğretiminde önemli bir yer tutmaktadır. Söz konusu değerlerin aktarılmasında çocuğa görelilik ilkesi başta olmak üzere, yaş ve seviyesine uygun kültürel unsurların metinlerde örtük

olarak kullanılması yerinde bir yaklaşım olacaktır. Böylece Türkçe ve Türk Kültürü kitapları öğrencilerin kültürel değerler konusundaki farkındalığını arttıracak ve Türk kültürünü içselleştirmelerine zemin hazırlayacaktır.

Kaynakça

- Akkaya Ahmet (2013). "Yabancılara Türkçe Öğretimi Kapsamında Fıkralar: Nasreddin Hoca Fıkraları." *Milli Folklor*, 171-181.
- Aksan Doğan (2009). *Her Yönüyle Dil. Ana Çizgileriyle Dilbilimi I*. Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Arslanoğlu İbrahim (2000). "Kültür ve Medeniyet Kavramları." *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi*, 15. Sayı
- Baymur Fuat (1959). *Türkçe öğretimi*, İnkılâp Kitap Evi: İstanbul
- Bölükbaş Kaya ve Keskin Funda (2010). "Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Metinlerin Kültür Aktarmadaki İşlevi." *Turkish Studies, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(4), 221-235.
- Brooks, Neil. (1986). *Culture in the classroom. J. M. Valdes içinde, Culture Bound (s. 123-129)*. Cambridge University Press: Cambridge
- Byram Michael ve Risager Karen (1999). *Language Teachers, Politics And Culture*. Clevedon Press: London
- Demir Ahmet ve Açık Fatma (2011). "Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kültürlerarası yaklaşım ve seçilecek metinlerde bulunması gereken özellikler." *TÜBAR, XXX (Güz)*, 51-72
- Ekiz, Durmuş. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Anı Yayıncılık: Ankara
- Çelik, Halit. (2018). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kültürel ihtiyaç analizi. Doktora Tezi, Türkiyat Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, Ankara
- Göçmenler Hüseyin (2019). Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Türk çocuklarına ana dili öğretimindeki sorunlar ve çözüm önerileri: program ve kitap Ölçeğinde. Doktora Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gazi Üniversitesi, Ankara
- Kaplan, Mehmet (1976). "Kültür ve Kültürü Meydana Getiren Unsurlar." *Türk Kültürü ve Medeniyeti, Belleten*, 1, 68.
- M.E.B. (2010). *Yurt dışındaki Türk çocukları için Türkçe ve Türk kültürü dersi öğretim programı (1-10. sınıflar)*. MEB: Ankara
- M.E.B. (2015). *Türkçe ve Türk Kültürü 4-5. Sınıf Ders Kitabı*. Ankara: Devlet Kitapları.
- Tapan, Nilüfer (1990). "Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretiminde Kültür Bağlamının Değerlendirilmesi." *Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi*, (7), 55-68.
- Tomalin Barry ve Susan Stempleski. (1993). *Cultural Awareness*. Oxford University Press: London

Ülken, H. Ziya (1948). Millet ve Tarih Şuuru. İstanbul,

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin: Ankara

Avrupa Ortak Çerçeve Metni (CEFR). (2001). <https://rm.coe.int/16802fc1bf>

Katkı Oranı Beyanı

Makalenin yazarları, makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.



İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
e-ISSN: 2147-6152
Yıl 10, Sayı 27, Temmuz 2021


Makale Adı /Article Name

Edebi Hatıralarda Çanakkale Savaşı | Çanakkale War in Literary Memories

Yazar/Author

Ferudun AY

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ayferudun@gmail.com

 ORCID: 0000-0001-7341-8983

Yayın Bilgisi/Article Information

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 12.06.2021

Kabul Tarihi: 05.07.2021

Yayın Tarihi: 31.07.2021

Sayfa Aralığı: 175-201

Kaynak Gösterme/Citation

Ay, Ferudun (2021). "Edebi Hatıralarda Çanakkale Savaşı", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 27, s. 175-201.

(Bu makale, yazar beyanına göre, TR DİZİN tarafından öngörülen "ETİK KURUL ONAYI" gerektirmemektedir.)

ÖZ

Savaşlar, devletlerin ve milletlerin sosyal ve siyasal değişimine yön verirler. Milletleri ya uçurumun kenarına getirir ya da sosyal değişimlerle yeni hayat tarzlarına sürüklerler. Bu bakımdan, dünya tarihi içerisindeki birçok milletin kaderini yakından ilgilendiren savaşlardan biri de *Çanakkale*'dir. Özellikle Avrupa, Asya ve Afrika kıtasında devlet sınırlarının değişimine doğrudan veya dolaylı etkisi olmuştur. Müslüman toplulukların yüzyıllar süreceği yeni bir oluşum ve değişiminin de başlangıcıdır. Savaşın yaşandığı yerin Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'a yakın olması ve önemli bir jeopolitik bölgede bulunması bu önemi artıran en önemli sebeplerdir.

Çanakkale Savaşı'nın sosyal ve siyasal düzlemde yapmış olduğu etki ve cephede yaşananlar bizzat mücadelenin içinde bulunan subay, er ve sağlıkçıların anlık kaleme aldıkları günlük, hatırat ve mektuplar ile yansıtılmaktadır. Ayrıca gazeteci konumundakilerin veya şair/yazarların savaş alanına gitmeleri çevresinde, cephede yaşananlara dair izlenimleri *Çanakkale*'de vatanın kurtuluşuna dair çözümlerin üretilmeye başladığını göstermektedir. *Edebi hatıralar* olarak değerlendirilen bu yazılar, *Çanakkale Savaşı*'nda yaşananlara tanıklık etmektedir.

Çalışmamızda *Çanakkale Savaşı* esnasında kaleme alınmış olan edebi hatırat türündeki eserler araştırılmıştır. *Çanakkale Savaşı*'nın bu hatıratlarda nasıl ele alındığı ve savaşın hatıralara yansıyan boyutu üzerinde durulmuştur.

Anahtar: Türk edebiyatı, Çanakkale Savaşı, İstanbul, Edebi Hatırat, Savaş Edebiyatı, Edebi Şahsiyetler

ABSTRACT

Wars direct the social and political change of states and nations. They either bring nations to the edge of the abyss or drag them into new lifestyles with social changes. In this respect, Çanakkale is one of the wars that closely concerns the fate of many nations in world history. It has had a direct or indirect effect on the change of state borders, especially in Europe, Asia and Africa. It is also the beginning of a new formation and change for Muslim communities that will last for centuries. The fact that the war took place close to Istanbul, an important geopolitical region and the capital of the Ottoman Empire, increase its importance even more.

The impact of the Çanakkale War on the social and political plane and what happened at the front are reflected in the diaries, memoirs and letters written by the officers, privates and health professionals who were personally involved in the struggle. In addition, the impressions of what happened at the front in the perspectives of the journalists or poets/writers who went to the battlefield show that plans for the liberation of the homeland had begun. These writings, which are considered as literary memories, testify to the events of the war.

In our study, how the battle was handled and the extent of the war reflected in literary memoirs written during the war were investigated.

Keywords: Turkish Literature, Çanakkale War, İstanbul, Literary Memoirs, War literature, Literary Figures

Giriş

Çanakkale Savaşı ve Edebiyat İlişkisi

Türk milleti, tarihinde devletler kurmuş, fetihler yapmış, farklı medeniyet ve milletten toplumlar ile beraber yaşamıştır. Batı ve doğu medeniyetlerini içinde barındıran Osmanlı Devleti bünyesinde ilerleyişini ve hakimiyetini beş yüz yıl sürdürmüştür. Ancak, Osmanlı Devleti'nin üstünlüğü Viyana bozgununa kadar mağlubiyeti yaşamayan Türk ordusunun yaşadığı mağlubiyet ile değişmiştir. Bu tarihten sonra Avrupalı devletlerin saldırıları artmış, Osmanlı Devleti'nin yüz yıllardır süren hakim sınırlarında yenilgiler ve geri çekilmelerde başlamıştır.

Durdurulamayan hezimetler ve Avrupalı egemen güçlerin ilerleyişi zorunlu olarak çare aramaya kısacası yeni bir medeniyete geçişimizi de hazırlamıştır. Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın ortalarından XX. yüzyılın başına kadar geçen sürede bunun en derin ve acı sonuçlarını yaşamaya başlamıştır. Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşı gibi Osmanlı Devleti'ni ve dolayısıyla Türk varlığını büyük bir tehlikeyle karşı karşıya bırakan savaşlar birbirini izlemiştir.

Batılı devletler, sağladıkları her anlamdaki üstünlükle Osmanlı Devleti'ne I. Dünya Savaşı ile son bir darbe vurmak istemiştir. Bu son darbe Çanakkale Boğazı'ndan geçerek İstanbul'un işgali ve sonrasında Anadolu topraklarının parçalama planıdır. İtilaf devletlerinin Çanakkale Boğazı harekâtı bu planın en önemli askeri ayağını oluşturmaktaydı. Diğer taraftan savaşmış oldukları Alman güçlerinin doğu cephesinden zayıflatılması için Osmanlı önemli bir cephedir. Bu düşünce ve plan ile hareket eden İtilaf devletlerine saldırı imkanı ve mazeretini Alman donanmasına ait Goeben ve Breslau adlı iki kruvazörü sağlayacaktır. Osmanlı sularına sığınan Alman donanmasına ait Goeben ve Breslau adlı iki kruvazörünün İtilaf devletlerine ait donanmadan kaçarak İstanbul'a sığınması, Çanakkale Savaşı'nın başlamasına sebep olur. Bkz. (Bayur, 1997, s. 69-70).

İtilaf devletlerinin ilerleyen zamanda İstanbul'u işgal edip Osmanlı Devleti'ni devre dışı bırakılmasıyla başlayan ilk harekât 3 Kasım 1914 yılında Fransız ve İngiliz harp gemilerinden oluşan donanma saldırısıyla gerçekleşmiştir. Fransız harp gemileri Kumkale ve Orhaniye, İngiliz harp gemilerinin ise Ertuğrul ve Seddülbahir'i bombardıman altına alınmasıyla da saldırı başlamıştır.

İtilaf devletleri, büyük bir yığınak ve hazırlık ile 18 Mart 1915 sabahı yoğun bombardıman ile boğazı geçmek istemişlerdir. Ancak mayın engeli ile deniz filolarının büyük bir çoğunluğunu kaybederek geri çekilmek zorunda kalırlar. 18 Mart bozgunu sonrası yeni bir işgal hattı olarak İtilaf devletleri karadan saldırıya geçse de denizdeki hezimetin fazlasını kara savaşında yaşarlar. Destansı bir mücadele sonrası, Türk milleti yediden yetmişe verdiği şehitler sayesinde, Çanakkale Savaşı'nı, tarihe yazılacak bir savaş ile kazanmıştır. Bkz. (Kuş, 1993, s. 205-207).

1915 Aralık ayı sonuna kadar Gelibolu Yarımadası'ndan İtilaf devletleri tamamen çekilmiştir. Osmanlı Devleti'nin ve Türk milletinin ortadan kaldırılma hayallerinin imkânsız olduğu bir kez daha anlaşılmıştır.

Edebiyat ve Çanakkale Savaşı'nın Toplum İlişkisi

Çanakkale Savaşı, uzun yıllar içinde yaşanan gelişmeler ve savaşlar sonrası Avrupa karşısında üstünlüğünü kaybeden Türk milletine, en zor durumda bile, ümitlerini yitirmemenin önemini hatırlattı. Türk milleti, bağımsızlık, şeref ve haysiyetine hanel getirecek olan hezimetini kabul etmemiş, top yekûn seferber olup mücadeleye girerek şanlı bir zafer kazanmıştır. Destansı zafer, milletin hislerini dile getiren duygu ve duyuş ile Türk edebiyatı tür ve eserlerinde konu olmuştur. Mecmualarda çıkan edebi yazılar, şiirler ve hikayeler toplumun moralini ve cesaretini yüksek tutmuştur. Kurtuluş Savaşı'na Milli bir şuurla girecek Türk milletinin hislerinin tercümanı ve azminin destekleyicisi olmuştur.

Toplum ve insan en güç şartlarda imkânlarını ortaya koyabilme maharetine sahiptir. Harp dönemi işte bu zor zamanda ferdi davranışları bir kenara iter, milli birlik ruhu ile edebiyatçıyı edebi eserlerde kendi toplumu ve insanlığı birleştirecek eserini vücuda getirtir. Türk toplumu, bulunduğu coğrafya ve tarihindeki savaşlar ile var olmuş bir millet olarak edebiyatı da bu konu üzerine zengindir. Sözlü edebiyat ürünlerimizde dahi savaşın hayatımızda ne denli yer aldığı görülmektedir. Çanakkale Savaşı'nda kazandığımız zafer ve kahramanlıklar en yakın örneğimizdir. Milli Mücadele'mizin dayanıklı zeminini hazırlayıcı olmuştur. Bkz. (Enginün, 1986, s. 112-114). Harp döneminde toplum ve cephenin en çok ihtiyaç duyduğu şey moral, motivasyon ve milli şuurun yanında tarihe tanıklık edecek ve gelecek kuşaklara aktarılması açısından metinlerin kaleme alınması için edebiyat ve yazarlar çok önemlidir. Bu gaye ile edebiyatçılarımız kendi imkânlarıyla cepheden haber alarak veya bizzat devletin organizasyonunda cepheye giderek gözlem ve duyduklarını kaleme almıştır. Bu bakımdan o zamana değin yaşadığı mahfil, çevre veya düşünce tarzı nedeniyle savaş gibi hadiselerle değinmeyen edebiyatçılarımızın dahi deyim yerindeyse elini taşın altına koyduğu dikkatleri çekmektedir. Bu süreçte bestekârlar, ressam, yazarlar, matbaacılar ve şairler vatanın selameti ve birliği için seferber olmuştur. Bunu yanında Halife sancağı altındaki milletlere tesir edecek

çalışmalarda yapılır. Çanakkale cephesine, Osmanlı Devleti tebaası olan Arap (Müslüman Milletler) heyetler de davet edilir. Arap heyette, coğrafyalarının ileri gelenlerinden oluşan politikacılar, bilim adamları, şair, edip ve hatipler din adamları bulunmaktadır. Bu kişiler Suriye, Filistin ve Lübnan'dan gelen Arap ilmî heyetidir. Suriye, Filistin, Lübnan gibi Arapça konuşulan (Halifelik) Osmanlı Devleti topraklarındaki Türk ordusunun Çanakkale cephesindeki başarısını, kahramanlıkları ve kazandığı zaferi gölgeleyen olumsuz propagandaları, Müslüman halkı tereddüde düşürerek İslam vahdetini bozma uğraşlarına karşı bu heyeti cephede misafir etmiştir. Bkz. (Tanin, 18 Kasım 1915/5 Teşrinisani 1331). Arap heyet, Halep'te toplanıp, önce İstanbul'a gelir, daha sonra Tekirdağ limanında dinlendikten sonra Akbaş sahiline geçen heyetin mihmandarlığını Uryanizade Ali Vahid Efendi yapar. Heyet 22 Ekim 1915 tarihinde cepheye intikal eder. Uryanizade Ali Vahid Efendi, heyet ile ilgili anılarını, şahit oldukları ve düşündüklerini *Uryânîzâde Ali Vâhid, Çanakkale Cephesinde Duyup Düşündüklerim, Necm-i İstikbal Mat., Dârül-Hilâfet-ül-Âliyye (İstanbul, 1332).*"Bkz. (Erdemir, 2008, s. 361-364).

Çanakkale cephesine Türk milletinin hislerine tercüman olması ve tarihi anların geleceğe aktarılması için Türk heyetler davet edilir. Türk heyeti için 1915 Haziranı sonlarına doğru otuz kişilik listeden oluşan içinde yazar, şair, ressam ve bestekârın olduğu kişilere, dönemin Harbiye Nezâreti (Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi Müdürlüğü) tarafından davet yazısı gider. Teklif edilen davette ve tezkerenin içinde istenilen konu başlıkları da belirtilir. Davetin amacı *Çanakkale Boğaz* müdafaasının olduğu harp sahalarını ziyaret ederek, edindikleri izlenimleri millete anlatmak, gelecek nesillere aktarmak ve tarihe not düşmektir. Bkz. (Gövsa, 1989, s. 8-9). Davete ilk başlarda büyük rağbet emaresi gösterilir. Fakat, davet edilenlerden bir kısmı seyahat şartlarını, bir kısmı devlet memuriyeti görevini bahane ederek katılım sağlamazlar. En önemli sebep ise seyahat esnasındaki tehlikeli yolculuk nedeniyle davete icabet etmeyenler çoğunluktadır. Sayı yirminin altında kalır. Heyette bulunan Hakkı Süha Gezgin, cepheye doğru yola çıktıklarında heyette bulunan Müfid Râtip'in de seyahat yolu üzerinde Keşan'da kaldıkları gece hastalandığını ve sabah yüksek ateşle uyandığı için İstanbul'a geri dönmek zorunda kaldığından bahsetmektedir. Bkz. (Gezgin, 2005, s. 195).

Türk heyette bulunan ve cepheye yola çıkanlar “*Ağaoğlu Ahmet, Ali Canip (Yöntem), Celal Sahir (Erozan), ressam Çallı İbrahim, Enis Behiç (Koryürek), Hakkı Süha (Gezgin), Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Hıfzı Tevfik (Gönensay), Mehmet Emin (Yurdakul)*, eski Tanin gazetesi yazarı *Muhittin Birgen*, ressam *Nazmi Ziya, Orhan Seyfi (Orhon), Ömer Seyfettin*, eski *Daru’l-eytâmlar Müdürü Selahattin*, bestekârlar *Yekta Bey, Yusuf Razi* yer almaktadır. Ayrıca heyetin¹ mihimdarlığına Erkan-ı Harp Binbaşısı Edip Servet Bey’le Yüzbaşı Hulusi Bey, sağlık sorunlarına karşı önlem almaları için genç doktor Fikri Servet Bey de görevlendirildiği yazmaktadır.” (Gövsa, 1989, s. 10).² Türk heyet, 11 Temmuz³ 1915’te⁴ Sirkeci Garı’ndan sabah 08:00’de yola çıkmıştır. Bkz. (Gövsa, 1989, s. 12). Türk ediplerin Çanakkale cephesini ziyareti hakkında birçok yazar ve akademisyenimiz incelemelerde bulunmuş, bildiri ve makalelerde ele alınmıştır.⁵ G. Osman Gencer, *Türk Ediplerin Çanakkale Cephesini Ziyareti ve Yansımaları* adlı makalesinde heyetin cephe ziyaretinin gayesine açıklık getirir.

“Çanakkale Savaşları, Türk sanatkârlar için “*ondan manevî bir gıda çıkarmak, milletin heyecanını yükseltmek, kahramanlık ve fedakârlık hislerini en son derecesine çıkarmak için önemli bir fırsat...* ”, aynı zamanda bir sınav olmuştur. Böylesi zor bir zamanda sanatı milletin hizmetine adayanlar, “*Cihan harbine iştirakimizin saikleri ve neticeleri ne olursa olsun Çanakkale kavgasının şiir (anlam) ve azametini (büyüklüğünü) tespit ve onu insâl-i müstakbeyle (gelecek nesillere) nakletmek millî bir borçtur.*” inancıyla hareket etmişlerdir (Gövsa 1926: 4; Gürel 1995: 118-119). (Gencer, 2016, s. 191).

Ancak, heyetin ziyaret sonrası arzu edildiği gibi Çanakkale cephesinde gördüklerini gelecek nesillere yeterli aktaramadıkları, kalemleriyle aziz milletin ruhunu yansıtan destansı yazılarıyla tarihe istenildiği düzeyde ve içerikte not

¹ A.g.e. bkz.

² “Bu heyete iki ressam, iki musikişinas ve bir fotoğrafçı ile bir sinemacı dahil ederek heyetin seyahati kayıt altına alınmıştır. Heyet, üzerlerinde kollarında beyaz zemin üzerine gayet zarif yapılmış yeşil bayraklardan ibaret nişanları bulunan hâki renkte bir kıyafetle 11 Temmuz 1915’te Çanakkale kahramanlığını yaşatmak için Sirkeci Garı’ndan sabah 08:00’de yola çıkmıştır (İkdâm, 28 Haziran 1331/11 Temmuz 1915:1; İkdâm, 15 Temmuz 1331/28 Temmuz 1915).” **Geçersiz kaynak belirtildi.**

³ Beşir Ayvazoğlu’nun yayına hazırladığı “Edebiyatın Çanakkale’yle İmtihanı Arı Burnu ve Seddülbahirde’de On Gün” kitabın ön sözünde Çanakkaleye hareket tarihi 15 Temmuz 1915 yazılıdır. (Ayvazoğlu, 2015) İbrahim Alaeddin Gövsa’nın (1989), “Çanakkale İzleri” adlı kitabında ve İkdâm, 28 Haziran 1331/11 Temmuz 1915 nüshasında 11 Temmuz 1915 Sirkeci Garı’ndan hareket edildiği ifade ediliyor. (Gövsa, 1989).

⁴ İkdâm, 28 Haziran 1331/11 Temmuz 1915:1; İkdâm, 15 Temmuz 1331/28 Temmuz 1915)

⁵ Genç Osman Gencer, *Türk Ediplerin Çanakkale Cephesini Ziyareti ve Yansımaları*, *Türkbilgi*, 2016/31: 189-204

düşemedikleri eleştirisi alırlar. Aksine, heyette olmayan ediplerimizin Çanakkale ruhunu edebiyatımızda başarıyla işledikleri kanaati hâkimdir. Bir diğer eleştiri ise Avrupalı muadilleri ile karşılaştırıldığında her anlamda heyetin yeterli olmadığı fikri dillendirilmektedir. Mehmet Akif'in "*Çanakkale Şehitlerine*" şiiri buna örnek gösterilmektedir. Bu eleştirilerden en dikkat çekici olanını Peyami Safa yapar. Ona göre cepheye giden heyetin istenilen savaş edebiyatı veya harp edebiyatı olarak adlandırdığımız edebi verimliliği yakalayamadığımızı savunur. Bkz. (Safa P. , 1929).

"1918'den beri sorulan "Bizde niçin harp edebiyatı yok? Sanatkârlarımız niçin millî zaferlerimizi ifade etmiyorlar?" sorusunu da "Harp ve Edebiyat" (nr. 27, 14 Ağustos 1929) başlıklı yazısında cevaplandıran Peyami Safa, Mütareke'den beri yazılan eserlerin harple ilgili parçalarının bir araya getirilmesi halinde ciddi bir harp edebiyatına sahip olduğumuzun görüleceği kanaatindedir." (Ayvazoğlu, 2012, s. 13).

Gelişen modern dünyada edebiyat ve savaşların toplum üzerindeki tesirine *Çanakkale Savaşı* ile başlayan dönemden itibaren sıklıkla dikkat çekilmekte olduğunu görmekteyiz. Genel anlamda yazılan değerlendirmelere bakıldığında *Çanakkale Savaşı* ile ilgili yazılan eserlerin niceliği ve niteliği konusunda yeterli olmadığı ve kazanılan destansı zafer sonrası yazılanlara bakılarak harp edebiyatı olacak bir kazanımın varlığından söz etmekten ziyade Avrupalı muadilleri ile karşılatırıldığında yeterli olmadığı görülmektedir. Dünya tarihi süreci içinde sayılacak olaylardan biri olan *Çanakkale Savaşı*'nın dönem yazarları ve edebiyat tarafından Avrupalı örnekleri gibi ele alınmamış olması günümüz eleştirileri başında yerini alır.

Çanakkale Savaşı'nın Edebi Hatıralara Yansıması

Türk milletinin yaşadığı ve hafızalarda derin izler bırakan *Çanakkale Savaşı* edebi hatırat türündeki eserlerin içerisinde konu edildiğini görmekteyiz. *Çanakkale Savaşı*, Dünya dengesini değiştiren, milletleri ve aileleri ilgilendiren bir olaydır. Destansı bir mücadele ve zaferin sonunda edebi tür içinde konu edilmemesi imkansızdır ve edipler tarafından Tür toplumunun duygu ve duyusunu, hafızasını teşkil edecek biçimde işlenir. *Çanakkale Savaşı* konulu ve günlerde, son dönemde *Çanakkale*'de savaşıyan er, subay ve kumandanların mektup, günlük ve hatıra türü

yazdıklarından hareketle çok sayıda kitap yayımlandı. Hatta, İtilaf devletleri safında olan askerlerinin kaleme aldığı bir çok mektup, günlük ve hatıra türü eserler Türkçe'ye çevrilmiştir. Her iki cepheye bulunan taraf devletler Çanakkale Savaşı'nın üzerinden yüz yıl geçtiği halde hala yeni görüntü ve belgeler yayınlamaya da devam etmektedir. Bu durum hâlâ Çanakkale Savaşı'nın bilinmeyen taraflarının olduğunun da bir göstergesidir. Bu tespitlerden hareketle edebi hatırat türü içinde yer alan Çanakkale Savaşı hatıralarını araştırdık. Edebi hatırat türünde eser veren yazarların nerdeyse çoğunluğunun bir şekilde değiştiğini gördük. Türk edebiyatında Çanakkale Savaşı'na değinen hatıralar ise şunlardır: Halit Ziya Uşaklıgil '*Kırk Yıl*', Ahmet İhsan Tokgöz '*Matbuat Hâtıralarım*', Abdülhak Hâmid Tarhan '*Abdülhak Hâmid'in Hâtıraları*', Yahya Kemal Beyatlı '*Siyasi ve Edebî Portreler*', Halide Edip Adıvar '*Mor Salkımlı Ev*', Halit Fahri Ozansoy '*Edebiyatçılar Geçiyor*', Yusuf Ziya Ortaç '*Bir Varmış Bir Yokmuş Portreler*', Yakup Kadri Karaosmanoğlu '*Gençlik ve Edebiyat Hâtıraları*', Hakkı Süha Gezgin '*Edebî Portreler*', Refik Halid Karay '*Bir Ömür Boyunca*'. Ayrıca, edebi hatıralarda bahsedilen konu ve kişileri ele alan; kısmen edebi hatırat türünde yazıları içerisinde olan Asım Us '*Gördüklerim Duyduklarım Duygularım*', Ruşen Eşref Üneydin '*Diyorlar Ki*' ve Türk Dili '*Anı Özel Sayısı*' gibi eserlerin içinde geçen Çanakkale Savaşı'yla ilgili hatıratı anlatan kitaplar da bu bakımdan incelenmeye değerdir.

Kırk Yıl - Halit Ziya Uşaklıgil

Halit Ziya Uşaklıgil, Türk romanının büyük ustası olarak kabul edilir. Modern Türk edebiyatına hikâyeleri ve romanlarıyla damgasını vurmuş birçok edebi türde eserler vermiştir. Hatırat türünde *Kırk Yıl*, *Saray ve Ötesi*, *Bir Acı Hikâye* adlı eserleri yazmıştır. Edebi hatıra olarak yazmış olduğu *Kırk Yıl* adlı eserinde Servet-i Fünûn dönemini ele alır. Bu bakımdan onun *Saray ve Ötesi*'nde Çanakkale konusuna daha çok değindiği söylenebilir. Çanakkale Savaşına dair izlenimlerinin ilkinde I. Cihan Harbi başlarında Marsilya'dan gemi ile İstanbul'a yol alırken karşılaştıkları olur. Çanakkale boğazına geldiklerinde İngiliz donanma gemisi tarafından durdurulduklarını aktarır. Bkz. (Uşaklıgil H. Z., 2003, s. 699-700). Çanakkale boğazına yaklaşırken karşılaştıkları tabloyu da anımsayarak gemide seyahat ettikleri arasında bulunan Sefir Rıfat Paşa ile birbirlerine sık sık tekrar

ettikleri “*Ah! Ne olurdu, biz bu harbin dışında kalabilseydik*” (Uşaklıgil H. Z., 2003, s. 703) nakaratı hatırlatarak yaklaşan boğaz harbine dikkat çeker.

Bie başka hatıratında, 1914 Temmuz sonunda korkulanların olduğunu, Alman zırhlıları Goeben ve Breslau adlı iki kruvazörünün, Fransız ve İngiliz harp gemilerinden kaçarak Çanakkale’ye iltica ettiğini aktarır. Osmanlı devletinin, İtilaf devletlerinin karşısında saf tutma olayına memnuniyetsizliğini aktarır. O dönem ne denli Alman nüfuzunun devlet kanlındaki etkisi ve Türk ordusundaki hakimiyetten bahseder. Çanakkale’ye sığınan Alman donanmasına ait gemilerin Türk malı olduğu hikayesine de değinerek adım adım Çanakkale savaşına giden ve Almanya ile yapılan gizli ittifakın yaşanma sürecini anlatır. Bkz. (Uşaklıgil H. Z., 2003, s. 703-705). Almanya’nın arkasından yuvarlanma olarak gördüğü gidişatı şöyle aktarır:

“Ben bu Karadeniz faciasını haber alınca o gün köyümde kayıtsızca, fütursuzca (çekinmeden) kalmaya muktedir olmayarak şehre inmek ve gidip Talat’ı görmek istedim. Ne için? Bunun ne faydası olabilirdi?. Ok yaydan çıkmıştı, vak’ayı geri çevirmeye imkan yoktu. [...] Nasıl olmuştu da Talat böyle sürüklenmişti?... Dahiliye Nezareti’nde türlü meşguliyet arasında beni kabul etti, Ben hemen, vaktini israf etmek istemeyerek:

-Ne yaptınız?... Buna nasıl karar verdiniz?... dedim.

Onun canını sıkan hadiselerde dudaklarına zorla gelen hususi bir tebessümü vardı. Bana sadece:

-Git de Enver’den sor!... dedi.

Bana bu cevabı diğer bir vesile ile bir kere daha vermişti. [...] Öylede böyle de Enver’in fikrine galebe (üstüngelme) imkanını göremeyince Talat da ona iltihak etmiş(katılmış) demekti.” (Uşaklıgil H. Z., 2003, s. 708).

Halit Ziya, Enver Paşa’nın vatanın içinde bulunduğu durumdan bihaber oluşu ve Talat Paşa’nın bu kararların yanlışlığını görüp karşı çıkmayarak bizzat uygulayıcı olarak merkezinde olmasını eleştirir. Ona göre gözlemlediği ve şahit oldukları neticesinde ülkenin düştüğü durum vahimdir. Halkın her anlamda perişan ve savaşa hazır olmadığını, bu nedenle korku içinde yaşadığından bahseder. Osmanlı Devleti himayesindeki toprakların durumu ve hakimiyeti altındaki milletlerin buldukları durumu anlatır ve çöküşe giden bir tablo çizer. Bkz. (Uşaklıgil H. Z., 2003, s. 710-711). Çanakkale Savaşı’na giden adım adım süreci,

hislerini ve bomba seslerinin İstanbul'dan dahi duyulacak kadar savaşın yakınlaştığını aktarır.

“İşte Karadeniz de Alman gemileri ile çılgın sergüzeştin neticesi.... Bu azim badire içinde tek bir teselliyet (teselli) vardı: Çanakkale. Buda Enver'in müdahalesi dışında kalmış olmak sayesinde ki, yüzbinlerce Türk evladının kanı bahasına olsa bile, hiç olmazsa Boğazı, Marmarayı, İstanbul'u kurtarmış olmak muvaffakiyetini göstererek Türklüğün şerefini muhafaza edebilmişti.” (Uşaklıgil H. Z., 2003, s. 711).

Halit Ziya Uşaklıgil, İtilaf devletlerinin en güzide askerleri, son teknoloji imkan silahları, sayıca üstün donanmalarını, Avusturya ve Zelandalılar'dan oluşan ordularını Çanakkale Boğazı'na yığarak var güçleri ile saldırmalarına rağmen Tür askerinin gerektiğinde yalnızca göğsünü siper ederek yaptığı savunmayı düşmanın yıkamayıp, geri çekilerek bölgeyi terk etmeleri sürecini anlatır. Bkz. (Uşaklıgil H. Z., 2003, s. 711-712).

Kırk Yıl adlı eserinde, Çanakkale Savaşı zaferinin kahramanlarından olan arkadaşı şehit Ali Galip'ten bahseder. Ali Galip'i, Türklük kaynağının berrak ruhlarına malik olarak tabir ettiği kişilerden görmektedir. Ali Galip'in Çanakkale Savaşı'na gidişi ve hayatından kısaca bahseder.

“Ali Galip en son memuriyeti olan Kosova valiliğın den İttihat ve Terakki hükümetinin yanlış bir telakkisiyle [yaklaşımıyla] ayrılarak harp senelerinde vefat etmiştir. A' Galip'in Haldun, Hasnun, Sadun isminde üç oğlu vara ki, üçü de milletin şayan-ı iftihar (övünülecek) evladındandır. Bunlardan Hasnun, ki spor âleminde pek meşhur idi Çanakkale'nin fedakâr şehitlerinden biridir.” (Uşaklıgil H. Z., 2008, s. 379).

Ali Galip gibi, iyi yetişmiş nice Türk gencinin Çanakkale Savaşı'nda şehit olmasını ve bu durumun memleket için büyük kayıplar olduğuna vurgu yapar.

Matbuat Hâtıralarım - Ahmet İhsan Tokgöz

Ahmet İhsan Tokgöz, Fecr-i Âti döneminde de matbaasıyla yayımcılığa devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin her anlamda zorlukların yaşandığı ve mücadele verildiği bir dönemde, II. Abdülhamid dönemi basınının içinde bulunmuş; İkinci Meşrutiyet'in basın ve siyasal gelişmelerine yakinen şahitlik etmiştir. Bu dönemi kaleme aldığı yazıları *Matbuat Hatıralarım* adıyla yayımlanmıştır. Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım* eserinde Çanakkale Savaşları'na da değinir.

Tokgöz, 1915 senesine gelindiğinde okuyup yetişen gençlerin Çanakkale Savaşı'na gönderilmesi nedeniyle okulda öğrenci kalmadığı için şevki kırılır, öğretmenliği bırakmak zorunda kalır.

“1915'te mektepten ayrılışım sınıflarda talebe kalmayışından ileri gelmişti. Okuyup yetişen gençler Çanakkale'ye gönderiliyor ve orada harcanıyordu; sınıflarımda kimse kalmamıştı, şevkim kırılmıştı. Hâlbuki bu gençler top ve tüfek muharebesinden sonra memleketimizin girişeceği iktisat muharebesinin en kıymetli iktisat kurmayları olmaya adaydılar. Hatta o tarihte kurulan Darülfünun'da [üniversitede] iktisadi coğrafya müderrisliğine [profesörlüğüne] ayrılmış olduğum halde, talebesiz sınıflara devama katlanamamıştım. Büyük Harp'in pençesinden kurtulmuş sevgili talebelerimden birkaçı bugün iktisadi ve ticari hayatımızda kıymetli mevkiler tutmuşlardır. Onları gördüğüm zaman derin iftihar duyarım ve kaybolan arkadaşlarına daima yanarım.” (Tokgöz, 2012, s. 271-272).

Türk gençliğinin en verimli olduğu ve öğrenmeye açık, dimağlarının evresinde cepheye sürülmesini eleştirir. 1915 yılı eğitim dönemi son bulduğunda birinci sınıf öğrencilerinin verdiği mektuptan bahseder, Türk gençliğine iyi yol gösterildiği takdirde geleceğe daha güvenli bakacakları tespiti ve hatırasını aktarır. Bkz. (Tokgöz, 2012, s. 272).

Ahmet İhsan, Avrupa'nın büyük bir muharebeye doğru gittiği haberlerinin duyulmasından birkaç ay sonra 1914 yılında patlayan savaş sesleri ile bütün dünyayı alevlerin sardığını ve Osmanlı Devleti içinde bulunduğu durumu, savaşa katılma sürecine de değinir. Alman donanma gemilerinin Çanakkale Boğazı'na sığınmasıyla başlayan ve yine destansı boğaz harbiyle sonuçlanan tarihi süreci anlatır.

Ahmet İhsan, Osmanlı Devleti'ni savaşa sokan, birçok cephede ve tarihe geçen bir mücadele Çanakkale Savaşı'nda yüzbinlerce gencin telef olmasının baş sorumlusu olarak Enver Paşa'yı görmektedir. Enver Paşa'nın, Almanya'da, Berlin Askeri Ataşeliği döneminde başlayan merkezi devletler eğilimi, Avrupa siyasetini bilmemesi ve II. Meşrutiyet'in ilanı ile elde ettiği gücün gerçekleri görmemesine neden olduğunu belirtir:

“İşte bundan dolaydır ki 1912'de Babıâli baskını yapan Enver Paşa Harbiye Nazırı olunca devletin tekmil siyasetini Almanya tarafına çevirmişti. 1914 Cihan Harbi meydan aldığı zaman henüz Merkezi devletlerle hiçbir muahedemiz [antlaşmamız] mevcut

olmadığı halde, Enver Paşa'nın siyaseti galebe ederek [üstün gelerek] bizde seferberlik ilan edilmiş, Akdeniz'deki Alman zırhlılarının Çanakkale'ye ilticasına [sığınmasına] müsaade olunmuş ve bu gemiler bizim donanmaya iltihak edilmiş [katılmış] idi. Bu zırhlıların kabul [edilmiş] ve güya satın alınmış olması ile biz Cihan Muharebesine karışmış bulunuyorduk. Seferberliğimizin ilanından birkaç ay sonra da, hatıratımın ikinci cildinin en sonunda suretini neşrelediğim Enver Paşa'nın gizli emriyle Alman Amiralisi Souchon zırhlılarıyla Karadeniz'e çıkıp Osmanlı İmparatorluğu'nu fiilen muharebeye sokmuştu." (Tokgöz, 2012, s. 374).

Padişah ve Enver Paşa beyannamesi⁶ olarak bilinen 22 Ekim 1914 tarihli İstanbul gazetelerinde yayımlanan ve herkesin payına düşen vazifenin ilanı olarak görür. Bu vazifenin Türk milletine maliyetinin çok büyük olduğuna dikkat çeker. Bkz. (Tokgöz, 2012, s. 377-379).

Hâtırat – Abdülhak Hâmid Tarhan

Abdülhak Hâmid Tarhan, I. Cihan Harbi, Çanakkale Savaşı, Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in kuruluşuna şahitlik etmiş şahsiyetlerin başında gelmektedir. Abdülhak Hâmid Tarhan'ın edebi hayatını ve eserlerine baktığımızda yaşadığı devrin hemen hemen bütün hadiseleri ve edebi gözlemlerini şiirlerine geçirmiştir. Abdülhak Hâmid Tarhan'ın, 1915 Çanakkale Zaferi'ni şiir ve hatırat eserlerinin içine aldığı veya bahsettiği eserlerini görmekteyiz. Çanakkale Savaşı'nı konu edindiği *Îlham-ı Nusret*⁷ şiirini yazdığı ve eski hamasî şiirlerini de içine aldığı *Îlham-ı Vatan* adlı kitabını çıkarmıştır. Aynı döneme değindiği *Yadigâr-ı Harp* adlı şiirinde Türk ordusunun kahramanlığını yüceltmekle kalmaz diplomatik tecrübelerinden hareketle Çanakkale Zaferi'nin yabancı diplomatlara akislerini vermeye çalışır. Bkz. (Enginün, 1986, s. 119). Savaş ile ilişkili konu ve şahıslara değindiği bir diğer eseri ise 1924-25 yıllarında *İkdam* ve *Vakit* gazetelerinde yayımlanan yazıları ve 1904 yılında tuttuğu günlüklerinde eklendiği, edebi konularında yer aldığı hatırat eserinde bahseder. Hatırat eserinde Çanakkale Zaferi sonrası, Meşrutiyet Padişahı Sultan Mehmed-i Hâmis'in (V. Mehmed Reşad)

⁶ 22 Zilhicce 331/ 29 Teşrin-i evvel 330

⁷ Sultan tarafından, Abdülhak Hamid Tarhan'a yazdırılmış şiir. Servet-i Fünun'da yayımlanmıştır. Hamasî şiirlerini de içine aldığı *Îlham-ı Vatan* adlı kitabın içinde bahsedilen şiiri de yayımlar.

huzuruna tebrik ve taltif etmek için çıktığı ve bu ziyarette kendisinden muzafferiyeti anlatan bir manzume yazılmasını emrettiğini aktarır⁸.

“ *Meşrutiyet Padişahı Sultan Mehmed-i Hâmis'ten (V. Mehmed Reşad) şeref-müsülenâil oldukça iltifat görürdüm. Hatta İngiliz ve Fransız donanmalarının Boğazlardan mürura muvaffak olamayarak münhezimen avdetlerini müntiç olan vaziyet satvet-i askeriyemizi bir kat daha göklere çıkaran muzafferi yet-i azîmeyi tebrik için Âyân reisi Rifat ve reis-i sâni Abdurrahman Şeref Beyefendi'lerle yine Âyân'dan bazı zevat iltihak ederek huzurlarına çıktığım zaman dahi mazhar-ı taltifât olmuştum. Zat-ı Şâhânevak'a-nüvis beyefendiden bu muvaffakiyet-i askeriyenin zaptitesbitini istedikleri gibi taraf-ı âcizîden de tes'îd-i muzafferiyet için bir manzume inşadını ferman buyurmuşlardı. Fakir ise öyle bir manzume yazmaya evvelce ibtidâ etmiş bulunuyordum.*” (Tarhan, 2013, s. 348).

Abdülhak Hâmid Tarhan, Padişah V. Mehmed Reşad'ın huzuruna Çanakkale Zaferi'ni kutlamak için çıktığında kendisinden yazmasını istediği zafer ile ilgili manzumesini evvelce yazmış olduğu benzer şiirler olduğu için zorlanmadan kısa sürede bitirir ve sunmak için saray huzuruna çıkar.

“*Günlerden Cumartesi olduğundan sadrazam Said Halim Paşa mutad-ı üsbû'isi veçhile sarayda bulunuyor ve alaturka bir muzıka çalınıyordu. Manzumeyi huzur-ı Şâhâne'de okumak lazım gelip buna ise kuvve-i nâtkam müsaid olmayacağım bildiğim cihetle bu vazifenin Mâbeyn ketebesinden yahut kurenâdan bir zata ihales takarrür ederek sadrazamla beraber huzur-ı hümayuna çıkılmıştı. İsmi unuttuğum galiba Nüzhet Bey idi manzumeyi tamamen okurken “Zat-ı Şâhâne durunuz, galiba orada vezin değişiyor.” buyurdular. Ve manzumeyi isteyip bizzat gördükten sonra iade ve kiraata devam irade ettiler.*” (Tarhan, 2013, s. 348).

Padişah'ın ricası ile Çanakkale Zaferi için yazmış olduğu manzumesi hakkında “ *16 Nisan 1332 Kutü'l-amare'nin sukütü! Ne büyük nüvid-i meşeni ret! Acaba zamandan daha seri ne vardır?*” (Tarhan, 2013, s. 348) değindiği konu içinde yeniden detaylıca şiirin yazılış sürecinden şöyle bahseder:

“*.....Fakat Gelibolu muzafferiydi sonradan gelen ekâbir-i devlet ve vali Edib Baki kısacık mefahirden oldu. Bütün sekene-i erkek nüfus [ezhanı] olan o galibiyet-i azime*

⁸ “Servet-i Fünun'da “Adâ-yı vatanın Çanakkale'den hâib ü hâsir çekilmesi üzerine ve şeref telakki olunan irade-i seniyyeye binâen ve takdim olunan neşide” açıklamasıyla yayımlanan “*İlkham-ı Nusret*” şiirini ilave ederek *İlham-ı Vatan* adlı kitabını ve *Yadigâr-ı Harb* adlı tiyatro eserini yayımladı.” (Ayavazoğlu, 2015, s. 45)

hakkında benim buraya kaydedilecek nem olabilir? Düşmanların Seddü'l-bahr'de kara kuvvetleri de mündefi olup gittikten sonra Gelibolu ve Çanakkale ve Boğazlar'daki tehlikeler de bertaraf olmuş muzafferiyet kanlı fakat kaldığından kalplere ümit gelmişti. Ben de kalbimden geçenleri nazım tarzında yazma başlamıştım. Bu muvaffakiyeti tebrik için heyet-i ayandan şura-yı riyaset erkaniyla beraber huzur-ı padişahiye gittiğimiz gün bu tebrik muzafferiyete dair bir şey yazmamı zat-ı şahane ferman buyurmuşlardı. Birkaç gün sonra, o kendi irademe yazmağa başladığım manzumeyi irade-i şahaneye arz etmiş oldum. Tekrar huzur-ı hümayuna celbedilerek manzumeyi takdim ettim. Nüzhet Bey namında bir bir zat huzurda okudu pek ziyade tahsin buyruldu ve bana bir murassa enfiye kutusu ihsan olundu. Pek memnun oldum. Kutudan memnuniyet de hâlâ bâkidir. Dediğim tarihten sonra Hüsameddinzade Mahmud Bey'in akrabamızdan Ali Muhsin'in, dahiliyekism-ı mahsus müdürü Hasan Fehmi Bey'in irtihalleriyle Yusuf İzzeddin Efendi hazretlerinin intiharı gibi şayan-ı teellüm ahval vukua geldi." (Tarhan, 2013, s. 349).

Hatıratında, Çanakkale Savaşı'nda büyük kahramanlıklar gösteren Gazi Mustafa Kemal'den de bahseder. İkinci defa diplomatik görevle Berlin'e gideceği vakit, bulunduğu apartmanı kiralamak ister. Bu vesile ile apartmanı görmek için gelen Mustafa Kemal Atatürk ile tanışır. İlk karşılaşmada kısa konuşma geçtiğini ancak ikinci defa apartmanı görmeye geldiğinde evvelki karşılaşmaya nazaran uzun sohbet ederler ve izlenimlerini aktarır. Abdülhak Hâmid Tarhan, Çanakkale'de, Çementepe ve Anafarta Muharebeleri'nde zafer kazanmış komutan hakkındaki izlenimleri ve Gazi'nin cephe hakkındaki sohbetini bizlere aktarır.

"Çanakkale'deki o parlak muzafferiyetlerinden sonra kendisinde bir eser-i gurur da yok. Ve onda o parlak muzafferiyetleri gölgede bırakacak başka biristidad-ı galibiyet var" dedi. Ben de "umarım ki dediğin doğrudur. Gözlerinden öyle anladım ki bu adam istikbali görüyor. Ve ellerinde büyük bir inkılâbın dizginleri duruyor" dedim. Bu harikulade reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri idi!" (Tarhan, 2013, s. 349).

İkinci mülakatlarında Gazi Mustafa Kemal'in cephe hakkındaki ifadelerinden hareketle, sohbetinden Türk milleti ve muzaffer askerinin geleceğini gördüğünü söyler. "O, muharebe-i umumiyenin atisi ve devletimizin istikbalini görmüş ise bizde bu ikinci mülakatımızda onun istikbalini gördük." (Tarhan, 2013, s. 349).

Abdülhak Hamid, Çanakkale Savaşı sürerken ve sonrasında İtilaf devletlerinin tutumu hakkındaki gözlemlerinden bahseder. Viyana'da görev aldığı esnada muharebe haberleri ve gidişat ile ilgili endişelerden hareketle İstanbul'a

dönmek isterler. Viyana'dan çıkıp Peşte'ye geldiklerinde mütareke engeli ile karşılaşırılar. İngiliz ve Fransız askerleri mani olur. Kendini harp esiri gibi hisseder. Çünkü, İstanbul'dan kimse ile muhabere edememektedir. Ne oranda zor durumda olduklarını anlatmak için tutuldukları örneklendirir. Peşte şebenderliğinden aldıkları para ile kıt kanaat geçindiklerinden bahseder. Kaldıkları Ritz adlı otel, Fransız askeri ve diplomatik mevki sahiplerinin müstahkemi gibi olmuştur. Fransızların ceberut duruşlarından, hal ve hareketlerinden hareketle belli olan memnuniyetsizliklerinden bahseder. Bu durumu merak eder ve birkaç Fransız zabitin hissiyatını sorar. Almış olduğu cevap Fransızların memnuniyetsizliğini açıklar durumdadır. Buna sebep ise Çanakkale cephesinde Fransızların ağır bir hezimet ve zayıflığın olmasıdır.

Zabitlerden birisi: “Bizim Çanakkale’de berrî ve bahrî hayli zâyiatımız var o muhadenet öyle pek kolay avdet edemez” dedi. “Çanakkale’ye gelmek için Türkiye sizi davet mi etmişti” cevabı verildi. Bu müski cevaba mukabeleten birisi hak verdiğiyse de bir diğeri Fransa’nın hasm-ı kadîmi olan Almanya ile ittifak ettiğimizi beyan ile serzenişte bulundu Buna cevap olarak da “siz de benim en kadîm ve tarihî düşmanlarımızla akd-i ittifak etmişsiniz” dedik. Sözlerimiz müskit olmuştu, faka İstanbul’a avdetimize müsaade etmediler. (Tarhan, 2013, s. 356,357).

Çanakkale Savaşı sonrası yurda dönmek isterken şahit olduğu başka bir hatıratında aynı otelde bulunan İngiliz askerleri ile aralarında geçen diyalog olur. Çanakkale savaşına şahitlik eden bir İngiliz askeriyle savaş ve Türkler hakkında sohbet eder. Bu sohbette Çanakkale cephesinde görev almış İngiliz askerinin Çanakkale’deki gördükleri manzara ve genç Türk askerlerinin kahramanlığı ve korkusuz ölümüne atlamalarından bahseder.

“Bulduğumuz otelde birkaç İngiliz zabiti ile neferleri de vardı. Bu neferler İngilizce bildiğim ve Türk olduğum için bana her tesadüfle hürmetle selama dururlardı. Bunlardan biri Çanakkale muharebelerinde bulunmuş, Türk askerinin celâdet ve şecaatlerinden bir lisan-ı sitayişle bahsediyordu.” (Tarhan, 2013, s. 357).

İngiliz askerleri ile yapmış olduğu sitayişlere rağmen İstanbul’a gidiş izni alamamıştır. Bunun sebepleri arasında Fransız askerlerinin Çanakkale cephesinde unutulmaz bir acı ve hezimetin yattığını tekrar aktarır.

Siyasi ve Edebî Portreler - Yahya Kemal Beyatlı

Yahya Kemal de edebi hatıratında Çanakkale Savaşı'nı konu edinen ediplerimizden birisidir. İ. Habip Sevük, *Bâki ve Yahya Kemal* başlıklı yazısında yıllar evvel aralarında geçen konuşmasında kendisine Bâki'nin “*Ferman-ı Aşka*” gazelini okuması üzerine “*Çanakkale tahmisi gibi bununda bir çaresini bulacağınız elbet*” cevabını aldığını aktarır. Her anlamda hatırında tuttuğu ve bu vesileyle Çanakkale Savaşı'nın edibimiz için ne anlam ifade ettiğini görmekteyiz. Bkz. (Yetiş, 2000, s. 15). Hatta Mustafa İsmet Uzun'un *Çanakkale Muharebeleri* adlı eserinde Yahya Kemal'in, Çanakkale Zaferi için tahmis yazdığını ve Sultan Reşad'a sunulan gazeli büyük beğeni gördüğünü aktarır. Yahya Kemal'in tahmîsini çok beğenen padişahın ona bir altın saat hediye ettiği rivayet edilir. Bkz. (Uzun, 1993, s. 208). Çanakkale Savaşı üzerine edebi yazıların yetersizliği ve özellikle cephede olanların yazıldığı hatırat yazıların yetersizliğinden de yakınmakta olduğunu görmekteyiz. “*Edebiyatımız Niçin Cansızdır*” başlıklı yazısında Çanakkale Zaferi destanımızı anlatan ve bize dair konuları içeren başkaca eserlerin cephede çarpışmış bir asker tarafından okunduğunu görür.

“Bürük harpde, ön cephemizin ateşinde hazır bulunmuş, çok güzide ve edebiyat meraklısı bir askerimizin elinde bir gün Çanakkale destanımıza dair Fransızca, maruf bir eserimiz gördüm; yine bize dair ve yine Fransızca olmak üzere, buna benzer daha kitapları vardı. Bunu görünce kalbimde bir acı hissettim. Döktüğümüz kanın bile manzarasını Fransızca'dan seyretmeğe mahkumuz, dedim. Bizim harp cephelerimiz, edebiyatımızda bin bir safhalarıyla yokturlar, demek ki çok eski harblerimiz gibi bunlar da seneler geçtikçe unutulacaktır.

Bunun sebebi vardır; edebiyatımızda harp hatıraları belirmiş bir nevi değildir.”
(Kemal, Edebiyata Dair, 2005, s. 149).

Yahya Kemal'in bu düşünce ve hassasiyet ile birçok mevzuda olduğu gibi hatırat türünde yazmış olduğu yazı ve eserlerinde Çanakkale Savaşı'yla ilgili konulara sıklıkla değindiğini görmekteyiz. *Siyasi ve Edebî Portreler*'de, harp süresince cepheden gelen duyuları, İstanbul'da yaşananları ve özellikle aydınlar arasında geçen konuşmaları aktarmıştır. Eser içindeki “*Halide Edip Hanım*” başlığında aydınlar arasında geçen Çanakkale Savaşı süresince yaşanan diyalog ve konuları anlatır. Aktardığı konu ve konuşmaların başında müttefiklerin

donanmalarıyla Çanakkale Boğazı'na saldırıya geçmesi üzerine Hükümet'in İstanbul'u Anadolu'ya taşınma düşüncesi ve sonrasında yapılacaklardan bahseder:⁹

“ Nihayet Müttefiklerin Çanakkale'ye donanma ile saldırdığı mart ayında mühim bir sebep çıktı. Hükümet Boğaz'ın müdafasından hayli meyus olmuş, İstanbul'u terk ederek Anadolu'ya geçmeye karar vermiş, İstanbul halkım da kime bırakacağım düşünmüş, hatırına politikaya bulaşmamış olan Türkçü mütefekkirler gelmiş, düşman girdiği zaman bu Türkçü mütefekkirler İstanbul'un Türk semtlerine yerleşir ve halkı memleketi müdafaa etmeye çalışırlarmış.” (Kemal, Siyasi ve Edebi Portreler, 2006, s. 32).

İstanbul'un boşaltılarak başkentin Anadolu'da bir şehre taşıma düşüncesi, plan çerçevesinde boşaltılan şehrin müdafası için akla gelen Türk mütefekkirlerin teşkilatlanması gibi konuların tartışıldığını aktarır. Bu konu ve tartışmaları dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın tertibi ile Celal Sahir'in evinin alt kısmında bulunan '*Bilgi Derneği*'nde toplanarak gerçekleştirdiklerini aktarır. Bkz. (Kemal, Siyasi ve Edebi Portreler, 2006, s. 32) Kendisinin de bu toplantıya Yusuf Akçura ve Halide Edip Adıvar'ın önerisi ile katıldığını anlatır. Toplantıdan hatırında kalan isimleri sıralar: “*Hâlide Edip Hanım, Hamdullah Suphi, Ziya Gökalp, Köprülü zade Fuad, Celâl Sahir, Halim Sabit, Hüseyinzade Ali, Doktor Adnan, Yusuf Akçura, Mehmet Ali Tevfik, Ömer Seyfettin Beyler vardı.*” (Kemal, Siyasi ve Edebi Portreler, 2006, s. 33). Bu görüşmede kendilerine tevdi edilen sır dahilinde İstanbul'un yüksek ihtimalle kaybedilmesi halinde; Rum ve Ermeni unsurlarının ayaklanması karşısında nasıl bastırılacağı, bu ayaklanmaya ön ayak edenlerin yakalanması gerektiği, Türkler'in müdafaa usulleri ve grift birçok konuyu mütalaa ederler. Özellikle de işgal olduğunda tutuklanmaları engellemek için politikaya bulaşanların ailesini ve şahsi geleceğini düşünerek İstanbul'u terk edeceklerini aktarır.

⁹ Asım Us, Çanakkale Savaşı'nın İstanbul'a tesiri, başkentin Konya ve Eskişehir'e taşınması fikrine detaylıca hatıratında değinir. Çanakkale Savaşının Başlaması Ve Devlet Erkânının Konya'ya taşınması düşünülür.

“Ben, Mustafa Kemal ismini iptida Umumi Harp içinde, fal İngiliz ve Fransız kuvvetleri Çanakkale'de mağlup edildik epeyce zaman soma işittim. Umumi Harp içinde düşmanlar Boğaz'ı zorlayarak Karadeniz yolunu açmak için harekete geçtikleri zaman bir aralık İstanbul Hükümeti büyük telâş eseri göstermiş Çünkü İngilizlerin İstanbul'a girmeleri nihayet birkaç günlük 1 mesele olduğu kanaati resmî mahfili sarmıştı. O kadar ki, Padişah ile beraber hükümetin Konya'ya nakli için gün bile tayin edilmiş İstanbul'da hükümet devairi kalacaktı. Yalnız Sultan Reşat ile beraber nazırlar Anadolu'ya geçecek, Vükelâ Heyeti ile beraber Konya'da oturacak her bir Nazırın yanında birkaç memur heyeti bulunacaktı.” (Us, 2012, s. 91).

Yahya Kemal, eserinde Çanakkale Savaşı'na, “*Ali Kemal*” başlıklı yazısında değindiğini görmekteyiz. Ali Kemal'in yazılarının hayranı olan kesimin kudema sınıfından olduğunu ve takipçilerinin kendisini “ferîd'l-asr” olarak addettikleri gibi bazen de yanına giderek hürmetle görüşmeler yaptığını anlatır. Bu sınıfı elinde tutabilen, zihniyete uygun bir hitap çeşnisi vardır. Müstehzi ve bedbin filozof vari dilin etikisi hoşlarına gider. Edebi tarihimizin nesir ve nazım karışık son nesir yazarı Ali Kemal'in bu hal ve meşgale içindeyken Çanakkale Savaşı'nın tehlikesi nedeniyle ikamet ettiği Adalar'dan ayrılmak zorunda kalır. Çanakkale Savaşı süresince muhalif kimliği ile bilinen Ali Kemal ile karşılaşmaları esnasındaki izlenim ve konuşmalarını aktarır. Aynı başlık altında Ali Kemal'le ilgili başka bir hatıratından da bahseder. Ali Kemal'in bunca serzeniş içinde Adaları aceleyle terk etmiş olmasına rağmen, İngiltere ile harp etmeme fikrini savunduğunu aktarır.

“*Ali Kemal, muzafferiyet ordularının Çanakkale ve İstanbul üzerine yürüyüşleri sırasında, İngiltere ile harp etmemize iştiyakla intizar ederek; işin bitmediğini söyleyerek; bir müddet daha oyalandı. Kendisine kaçmayı tavsiye edenlere karşı İstanbul'da İngiltere kuvvetinden bahsetti. Hâsılı İstanbul'dan ayrılmak istemedi.*” (Kemal, Siyasi ve Edebi Portreler, 2006, s. 78)

İlerleyen zamanda Ali Kemal, “*Yanılmışız*” diye son bir makale yazar. Hareket-i Millîye'nin zamanının geldiğini anlayan Mihran Efendi'de *Sabah*'ı, *Peyam*'dan ayırarak, Ali Kemal ile ilişkisini keser.

Mor Salkımlı Ev - Halide Edip Adivar

Halide Edip Adivar, hayatında büyük etkiler uyandıran Çanakkale Savaşı'nda roman ve hikayelerinde olduğu gibi hatırat türü *Mor Salkımlı Ev* adlı eserinde yer verir. Savaşların geri cephesinde memleket üzerinde kafa yormuş ve edebi türlerde Çanakkale Savaşı'nı konu edinmiş bir ediptir. Savaşın geri cephesine dikkat çeken yazar, Anadolu'yu çok iyi tanımaktadır. “*Şebben'in Kara Hüseyin*” adlı hikâyesinde genç kızlar, anneler, sevdiğini cepheye gönderen gelinlerin söylediği asker şarkılarından bahseder. Cephede savaşılan asker kadar cephe gerisinde şehit olanın bir ömür boyunca taşıdığı acılar ile her harpte olduğu gibi yeni şarkıları yine kadınların yakacağına inanır. Yazar, *Ateşten Gömlek* romanı ve *Işıldak'ın Rüyası*

hikâyelerinde de Çanakkale'yi eserlerinde işler. Bkz. (Enginün, 1986, s. 113,124,125).

Mor Salkımlı Ev adlı eserindeki “1914-1916 Yılları Arasında” başlıklı yazısında, Çanakkale Boğazı'na müttefik güçlerin devasa bir yığınak yapması, duyumlar, içinde bulunulan şartlar-imkanlar ve savaş seyri gibi konular değerlendirildiğinde, topyekûn bir mücadele ve yönetimin iradesi için İstanbul'un Anadolu'da bir yere taşınması, şehirde geride kimlerin kalacağı ve kalanların neler yapacağı konusunda yapılan toplantılardan bahsetmektedir. Millet ve memleketin istikbalini tehlikeye atmada her zaman kahramanca savaşmayı savunur. Çanakkale Boğazı müdafaasının kendisi ve tarihimiz için önemine vurgu yapar. Zaferin büyüklüğünü İngiliz şairi Masefield'in *Gallipoli*¹⁰ adlı eserini örnek vererek vurgular. Savaş esnasında mevcut durumda İstanbul'da yaşayan birçok aile imkanları dahilinde şehirden ayrılır. Halide Edip Adıvar, çocuklarını Bursa'da yaşayan babasının yanına gönderir. Kendisi mücadele etmek için İstanbul'da kalır.

“5 Mart Muharebesi'nden sonra Yusuf Akçura bütün milliyetçi muharrirleri Türk Yurdu binasında bir toplantıya davet etti. Muhasım devletler şayet İstanbul'a girerlerse bu muharrirlerin nasıl bir hareket tarzı ihtiyar edecekleri münakaşa mevzuu idi. Evvelâ böyle bir felâket karşısında muharrirlerin İstanbul'da kalıp kalmamaları meselesi konuşuldu. Bu toplantı çok hareketli olmuştu. Hemen herkes büyük bir heyecan ve taşkınlık içinde kendi fikrini ileri sürüyordu. Bereket versin bu içtimada Dr. Adnan, reis seçilmişti. Onun büyük bir soğukkanlılıkla idaresi toplantıyı imkân dairesinde sükûnet içinde geçirtti.” (Adıvar, 2012, s. 258).

Halide Edip Adıvar, *Türk Ocağı*'nın en hararetli katılımcısı ve en faal kadın üyesidir. Çanakkale'ye giden edebi heyet içerisinde olmaması kadın olması ve şartların onun için uygun olmamasından kaynaklıdır. Her ne kadar cepheye gitmemişse de tıpkı cepheye hiç gitmeden yazılarında savaşı konu alan ediplerimiz gibi mücadeleyi yakından takip etmiştir. Bkz. (Ayavazoğlu, 2015, s. 121). Yahya Kemal'in hatıratında bahsettiği ‘*Bilgi Derneği*’nde toplantılarda hararetli tartışmaların içinde bulunmakla beraber hareket içinde etkin rol oynamıştır.¹¹

¹⁰ John Masefield; I. Dünya Savaşı sırasında Fransa'da hizmet etti ve konu-sunu bu savaştan alan bir kitap yazdı (*Gallipoli*, 1916).

¹¹ (Kemal, Siyasi ve Edebi Portreler, 2006, s. 32)

Gençlik ve Edebiyat Hâtıraları - Yakup Kadri Karaosmanoğlu

Yazar, romanları dışında Çanakkale Savaşı'na hatırat eserinde değinir. Yakın arkadaşı olan Ahmet Haşim üzerinden Çanakkale Savaşı'nı okuyucuya hatırlatır. Ahmet Haşim, edebi kişiliği ve yakın arkadaşlığı sebebiyle çok sevdiği dostudur. Hatıratında yakın dostlukları ve Yahya Kemal'in, Ahmet Haşim'e yaptığı haksız ithamları anlatarak konuya girer. Kendisinin siyasi ve memleket üzerindeki felaketlerin etkisiyle milliyetçi bir kimliğe büründüğünü, bu sebeple zamanını hep Türk Ocağı'nda geçirdiğini anlatır. Devamında “*Ahmet Haşim'e gelince*” Bkz. (Karaosmanoğlu, 2009) diyerek söze başlayıp sözü onun Çanakkale Savaşı'ndan döndükten sonraki diyaloglarına getirir. Çanakkale Savaşı'nın destansı zaferine cephede bulunmuş ve şahitlik etmiş arkadaşı Ahmet Haşim'den dinlemek istediğini anlatır. Ancak, Ahmet Haşim'in, duymak istedikleri cephe hikayeleri yerine onlara tuhaf bir fıkra anlatır. Fıkra, Sultan Mahmut devrinden mi, yoksa başka bir devirden mi kesin bilinmemekle birlikte, Ahmet Haşim, zamanı belli olmayan fikrayı anlatmaya başlar.

“Bir havan topu varmış. Ordu içinde hiç kimse bunun nasıl doldurulacağını bilmiyormuş. Sormuşlar, soruşturmuşlar, ‘Bu işi bilse bilse, Anadolu'nun ücra bir köyünde yaşamakta olduğu haber alman doksanlık bir Ahmet Çavuş bilir’ demişler ve onu köyünden alıp getirmişler. Adamcağız günlerce çalışmış, uğraşmış; topu sıvamış, hazırlamış, doldurmuş. Fakat, gel gör ki, ateş verilir verilmez, top bulunduğu yerden, olduğu gibi, fırlayıp alevler saçarak düşman siperlerine doğru atlamış. Bunun arkasından, bir de tabur imamı, cübbesinin eteklerini savurarak “Allah Allah!” diye bağırıp koşmaya başlayınca düşman askerlerini müthiş bir panik almış...” (Karaosmanoğlu, 2009, s. 98-99).

Ahmet Haşim'in, anlatmış olduğu fikrayı düşman askerinin panikleme ve bunun sebep olarak Türk askerinin yeni bir savaş silahı icat ettiği zannından kaynaklı olduğu ihtimalidir. Yakup Kadri ve beraberindekiler, umutla Çanakkale cephesi ile ilgili hatırat beklerken Ahmet Haşim ikinci bir fıkra daha anlatır. Ahmet Haşim, 1915 Haziran tarihinde cepheye davet edilen Türk heyet içinde kendisinin olmamasına kırılmış ve buna tepki olarak bizzat cephede bulunarak şahit olduğu savaş hakkında konuşmamıştır. Yakup Kadri, hatıratın devamında Ahmet Haşim'i destekler. Haklı olduğunu ifade eder.

“Öyle ya, hükümet, harbin devamı müddetince top seslerini ancak uzaktan uzağa işitmiş birtakım şair ve yazarları zafer destanları yazsınlar diye Çanakkale’ye gönderirken, aynı vazifeyi, bu zaferin ne pahasına kazanıldığını tâ içinden görmüş ve ateş hatlarının nice tehlikeli saatlerini bizzat yaşamış olan Ahmet Haşim adında bir şaire de vermek kimsenin hatırandan geçmemiştir. Belki, geçmişti de, onun Bağdatlı, yani Arap oluşu yüzünden, çoğunu Türkçü ve milliyetçilerin teşkil ettiği o heyete katılması münasip görülmemiştir. Nitekim, Süleyman Nazif de Namık Kemal tarzında vatansever bir büyük yazar olduğu halde, Türkçü ve milliyetçi vasıflarını taşımadığı için Çanakkale’yi ziyarete davet edilmemiştir ve bundan dolayı gerek hükümet erkânına, gerek Başkumandan Vekili Enver Paşa’ya karşı ateş püskürüyordu. Ahmet Haşim ise duyduğu öfkeyi, alaycı tavırlar takınmakla örtmeye çalışıyordu. Ama, içini nasıl bir kurdun yediğini ben biliyordum.” (Karaosmanoğlu, 2009, s. 100).

Ahmet Haşim’in, Çanakkale Savaşı konusunda Yakup Kadri Karaosmanoğlu’na takındığı tavrın benzerini Ruşen Eşref Ünaydın’a da yapar. Ruşen Eşref Ünaydın, Diyorlar ki adlı eserinde Ahmet Haşim’e Çanakkale Savaşı konusunu açtığında aralarında geçen diyalogu şöyle aktarır: “Yedi sekiz yıl kadar önce şiirimize, sanki kayan ve akan yeni bir dünyanın altın kapılarını açan Ahmet Haşim Bey, Çanakkale’deki askerlik hayatını, Anafarta denizlerinin üzerinde kırmızı gün batışlarını bana, zevk veren bir dil ve ifade ile, resim halinde çizdi.” (Ünaydın, 1985, s. 255).

Yakup Kadri, Cepheye giden Türk heyetin, Çanakkale Savaşı hakkında tanıklık ettiklerini yazarak, milletin birlik duygusunu canlı tutmak ve yazdıkları ile geleceğe tanık bırakmak amacındadır. Ancak istenildiği gibi bir eserler de ortaya çıkarılamaz. Yakup Kadri, hatıratında Ahmet Haşim gibi cepheye davet edilmeyen ve buna içerleyen Süleyman Nazif’ten bahseder. Süleyman Nazif’in ateşli, kinci huyu ve övmekte olduğu gibi yermekte de sınırı olmayan olarak tanıtır.

Bir Varmış Bir Yokmuş Portreler – Yusuf Ziya Ortaç

Yusuf Ziya Ortaç, birçok edebi tür eserinde olduğu gibi edebi hatırat *Bir Varmış Bir Yokmuş Portreler* adlı eserinde Çanakkale Savaşı’nı konu edinen yazarımızdır. *Bir Varmış Bir Yokmuş, Portreler* adlı hatırat eserlerinde Mehmet Akif ve Tevfik Fikret karşılaştırması yapar. Akif’in şiiri *Safahat* ile Tevfik Fikret’in *Halûk’un Defteri*’ni bir konu eder ve deyiş yakınlığına dikkat çeker.

Yusuf Ziya Ortaç'ın Çanakkale Savaşı ile şiirlerinin Mehmet Akif gibi özdeşleştirdiği bir diğer kişi Mithat Cemal Kuntay olduğunu vurgular. Gür sesli, güzel şair yakıştırması yaptığı şaire *Türk'ün Şehnamesi* adlı eserinde Çanakkale'yi kaleme almasını övgüyle anlatır (Ortaç, 1960, s. 87-88).

Yusuf Ziya Ortaç da Yakup Kadri gibi Ahmet Haşim'in Çanakkale Savaşı'nda yapmış olduğu askerlik görevine değinir. Ahmet Haşim'i bu konuda talihsiz görür. Ona haksızlık edildiğine ve hakkettiği konum ve imkanın verilmediğine düşünmektedir. Bunun bir örneği olarak Çanakkale cephesinde bir cehennem olarak gördüğü savaş meydanında Şair Haşim'in ve döndükten sonra da unutulmasını tenkit eder (Ortaç, 1960, s. 96). "*Kendisi, ayağında postallar, sırtında kaput, başında kabalak, Çanakkale cehenneminde askerliğini yaparken, iki dostundan biri Suriye'de Cemal Paşa'nın yaveriydi, öbürü de ciğerleri zayıf olduğu içirt İsviçre dağlarında...*" (Ortaç, 1960, s. 96).

Yusuf Ziya Ortaç, Ziya Gökalp'ten bahsettiği hatıratında Çanakkale Savaşı'na değinir. Yüzbinlerce gencimizin şehit düşmesi ve bir o kadarının da hem gazi hem de psikolojilerinin tarumar olmasına dikkat çeker.

Yusuf Ziya Ortaç, cepheye giden Türk heyetinde yer alan Mehmet Emin Yurdakul ile ilgili düşüncelerini aktarırken Çanakkale ve Mustafa Kemal Atatürk'ü birlikte dikkatlere sunar. Çanakkale Savaşında kahramanlığı ve komutanlığı ile destan yazan kişi Mustafa Kemal'i duyurmuş olmasıdır. "*Mustafa Kemal'in adını da ilk defa onun Çanakkale Destanında duymuştuk. Anafartalar'ı anan güzel bir mısradır bu: 'Ey Mustafa Kemal'lerin aziz yeri!'*" (Ortaç, 1960, s. 118).

Edebî Portreler - Hakkı Süha Gezgin

Hakkı Süha Gezgin, Edebî Portreler adlı edebi hatırat eserinde Çanakkale Savaşı'na Ahmet Haşim ile değinir. Karargah-ı Umumi İstihbarat Şubesi'nin daveti ile gittiği edebi heyet ile cephe ziyaretleri esnasında şair Ahmet Haşim ile karşılaşır.

"*Çanakkale kavgasının berbat bir gününde, Arıburnu eteklerine turmanırken tanışmıştık. Üstünde ihtiyat (zabiti üniforması, başında kabalak vardı. Gürültüden konuşmak kabil değildi. Bir daha görüşüp görüşemeyeceklerini kestiremeyenlerin o garip bakışmaları içinde ayrıldık.*" (Gezgin, 2005, s. 27).

Cephede bir şair ile karşılaşmak, tarihe büyük harflerle not edilecek kadar büyük bir savaş ve bir milletin varlığı için son mücadelesinden başka ne olabilir der. Öyle ki yine Arıburnu'nda bir başka edip Fecr-i Ati şairi Emin Bülent Serdaroğlu ile karşılaşır. Bu son karşılaşma ikinci defa tesadüf etmiştir. “Onu ömrümde üç kere gördüm. Biri Balkan Harbi sıraların da idi. İkinci kere Çanakkale'de, Arıburnu'na turmanan yalçın sırtlarda karşılaşmıştık.” (Gezgin, 2005, s. 79).

Çanakkale'ye gönderilen *Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti* heyetindeki Celal Sahir' *Servet-i Fünun* topluluğu içerisinde eserler vermiş, *Fecr-i Âti* topluluğu ve sonrasında *Millî Edebiyat* hareketine katılmış, *Servet-i Fünun* edebiyatında “kadın şairi” bilinmektedir. Harp meydanında çokça şakalaşırlar. Ancak, Celal Sahir'in kahramanlık şiirleriyle ün yapmış şairlerden daha yiğit olduğunu düşünür. Arıburnu ziyaretinde heyet içinde en zengin edebi ganimetle dönenin Celal Sahir olduğunu iddia etmektedir. Bkz. (Gezgin, 2005, s. 66-67).

Hakkı Süha Gezgin, Mithat Cemal'in edebi portresi içinde Çanakkale Savaşı'nın acımasız başka bir sonucunu aktarır. Savaşın ilk yılıdır. İstanbul sokakları gencecik delikanlıların bir uzvunu veya parçasını cephede bırakıp gelmiş. Mithat Cemal, *Harp Mecmuası*'nda çıkan bir şiirinden bahseder. Çanakkale Savaşının yarattığı sonucun portresini şairin bu dizeleri ile çizer ve aktarır. “*Bedayi ihtira eyler ölüm bahsinde erkekler.*” (Gezgin, 2005, s. 188). Hakkı Süha Gezgin, şiirleriyle Çanakkale'nin vicdanının sesi olarak Mehmet Akif ve şiirlerini görür. Anadolu'nun bağımsızlık kavgası verdiği tarihte Arapların ve Arnavutlar'ın ayrılıp devlet kurduğunu belirtir. Bu noktada İstanbul'un molla ve softa takımının müstevellilere boyun eğdiği bir zamanda Mehmet Akif'in iman ve milli ruh ile meydanlara inmesine vurgu yapar.

“*İstiklâl Marşı'nın ilk mısraındaki müjde, orada dövüşen kahramanlar için değil, burada titreşen zavallılar için yazılmıştır. Vatan felâketini olduğu kadar, millî şerefi de onun kalemi besteledi. Balkan faciasına ağlayan mısralardan sonra, Çanakkale hârikasının destanını da o yazdı. Hamasî lirazmin en kaynak örneklerini o verdi.*” (Gezgin, 2005, s. 178).

Bu çerçevede Yusuf Ziya Ortaç'ı da cepheye giden heyette olmasa da o havayı sezip hissederek şiirlerini yazabilen bir ruha sahip görmektedir. “*Yusuf Ziya, bu heyetle birlikte gitmediği halde, gidenlerden daha çok yazdı. 'Ey milletim uyan*

ki zekâ bakmadan görür!' musraina yeni şahitler getirdi. Nöbetçi ve Yıldız şiiri, o zaman en çok beğenilen manzumelerden biridir.” (Gezgin, 2005, s. 323).

Edebiyatçılar Geçiyor - Halit Fahri Ozansoy

Halit Fahri Ozansoy, *Edebiyatçılar Geçiyor* adlı edebi hatırat eserinde Çanakkale Savaşı sonrası İstanbul'un mütareke sonucu teslim edilmesi ve Yunanlıların İzmir'i işgalini anlatmaktadır.

“Mütareke ilân edilmişti. Çanakkale'yi İtilâf donanmasına açmıştık. Zorla giremedikleri kapıdan serbestçe, rahat rahat giriyorlardı! Ben, o kara filonun dumanlarını savurarak Marmara'dan İstanbul'a ilk girişini Bakırköy'ünden Zeytinliğe doğru koşan trenin penceresinden görmüştüm” (Ozansoy, 1967, s. 22).

Halit Fahri Ozansoy, İstanbul aydınının bu teslimiyeti kabul etmediğini dile getirir. Onların bir şeyler yapma ve harekete geçme konusunda hemfikir olduklarından bahseder. Uyanış ve haberdar etmek için evvela mecmua olması konusunda karar verirler ve harekete geçerler.

“Faruk Nafiz, Fahri Celâl, Reşat Nuri, Ruşen Eşref, Falih Rıfkı, Yahya Kemal gibi kıymeti muharrir ve şairlerin yazılar ile yardım vaadleri de bu arzumuzu şiddetlendirmişti. Hâsılı «Nedim» mecmuası o yıl içinde bu suretle ortaya çıktı, 18 nüsha devam etti ve İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal üzerine büsbütün dağılan edebiyat okuyucularım] eksilmesi ile son nüshasını yalnız koleksiyon meraklılarına yadigâr bıraktı.” (Ozansoy, 1967, s. 22).

Bu eserde de, bir dönemin aydın gençlerinin savaş atmosferden nasıl etkilendiği ve milli duyarlılıklarını nasıl ortaya koydukları sezdirilmeye çalışılır.

Sonuç:

Çanakkale Savaşı, Türk edebiyatında yazar ve şairlerimizin eserleri içerisinde çokça işlenmiştir. Türk edebiyatında hatırat türündeki eserler, hem bir şahsiyetin hayat çizgisini ortaya koymakta hem de yaşadığı devri bir aydın dikkatiyle yansıtmaktadır. Bu bakımdan Milli Mücadele ve Çanakkale Savaşı dönemine tanıklık etmiş şair/yazarların veya gazetecilerin hatıralarında o yılların derin izlerini yakalamak mümkün olabilmektedir. Dönem tanığı şair/yazarlar, savaşın görüntülerini sunmaktan ziyade, katılan arkadaşlarının yaşadıklarından hareket etmişlerdir. Bu bakımdan onları arka plan yansıtıcısı olarak tanımlamak daha doğru olur.

Edebiyatçılar dışında, Çanakkale’yi konu alan hatıraların kaleme alınması Cumhuriyetin ilk yıllarında çoğalarak devam eder. Bu hatıraların büyük çoğunluğu cephede savaşan askerlerin mektup, günlük ve tuttıkları notlardan oluşur. Aynı durum karşı cephede savaşan yabancı devletler içinde geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Bunların bir kısmı Türkçe’ye çevrilmeye başlanmıştır.

Sosyolojik ve psikolojik olarak savaşın etkisini hissedene ediplerimiz edebi hatırat yazılarında gündemdeki konuları ele aldığını görmekteyiz. Edebi hatırat incelememizde, yazarların Çanakkale Savaşı’na bizzat katılan veya hakkında verdikleri eserler üzerinden değerlendirmeler yaptıklarını görmekteyiz. Hatırat türünün özellikleri gereği şahsi düşünce ve izlenimlerini de kattıkları gözlem ve değerlendirmeleri dönemi anlamamızda farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Sonuç olarak hatırat türü içerisinde edebi hatırat yazarlarımız Çanakkale Savaşı’nın bilinmeyen farklı yönlerini günümüze aktarmışlardır.

Kaynakça

- Adivar, H. E. (2012). *Mor Salkımlı Ev* (10. b.). İstanbul: Can Yayınları.
- Ayavazoğlu, B. (2015). *Edebiyatın Çanakkale’le İmtihani Arıburnu ve Seddülbahir’de On Gün*. İstanbul: Kapı.
- Ayvazoğlu, B. (2012). Peyamı Safa’nın Hareket Yazıları. *Erdem*(62), 1-16.
- Banarlı, N. S. (1997). *Yahya Kemal’in Hatıraları* (2. b.). İstanbul: İstanbul Fethi Cemiyeti.
- Bayur, Y. H. (1997). *Atatürk Hayatı Eserleri (Doğumundan Samsun’a Çıkışına Kadar)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Enginün, İ. (1986). Çanakkale Zaferinin Edebiyata Aksı. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 112-129.
- Erdemir, L. (2008). Sebep ve Sonuçlarıyla Çanakkale Savaşları(Sosyal tarih Açısından) (Doktora Tezi)Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı. İstanbul.
- Gencer, G. O. (2016). Türk Ediplerin Çanakkale Cephesini Ziyareti ve Yansımaları. *Türkbilig*(31), 189-204.
- Gezgin, H. S. (2005). *Edebi Portreler* (1. b.). İstanbul: Ötüken.
- Gövsa, İ. A. (1989). *Çanakkale İzleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

- Karaosmanoğlu, Y. K. (2009). *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları* (9. b.). İstanbul: İletişim.
- Karay, R. H. (2009). *Bir Ömür Boyunca* (1. b.). İstanbul: İnkılap.
- Kemal, Y. (2005). *Edebiyata Dair* (5. b.). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Kemal, Y. (2006). *Siyasi ve Edebi Portreler* (1. b.). İstanbul: YKY.
- Kuş, Z. (1993). *Çanakkale Muharebeleri* (1. b., Cilt 8). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ortaç, Y. Z. (1960). *Bir Varmış Bir Yokmuş* (1. Baskı b.). İstanbul: Akbaba Yayınevi.
- Ozansoy, H. F. (1967). *Edebiyatçılar Geçiyor* (1. b.). İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Özön, M. N. (1954). *Edebiyat ve Tenkit sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Safa, P. (1929). *Zaferimizden Sonra. Edebi Hareket(27)*.
- Safa, P. (1941). *Bizim Harp Edebiyatımız. Tasvir-i Efkâr*.
- Seyfettin, Ö. (1972). Anı Özel Sayısı. *Türk Dili, XXV(246)*, 385-387. 01 2011 tarihinde alındı
- Tarhan, A. H. (2013). *Abdülhak Hamid'in Hatıraları* (2. Baskı b.). (İ. Enginün, Dü.) İstanbul: Dergah.
- Tokgöz, A. İ. (2012). *Matbuat Hatıralarım* (2. Baskı b.). (A. Kabacalı, Dü.) İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Us, A. (2012). *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım* (1. b.). İstanbul: Kitabevi.
- Uşaklıgil, H. Z. (2003). *Saray ve Ötesi* (1. b.). İstanbul: Özgür.
- Uşaklıgil, H. Z. (2008). *Kırk Yıl* (1.Basım b.). (N. Ö. Akın, Dü.) İstanbul: Özgür Yayınları.
- Uzun, M. İ. (1993). *Çanakkale Muharebeleri* (Cilt 8). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ünaydın, R. E. (1985). *Diyorlar ki* (2. Baskı b.). (Ş. Kutlu, Dü.) Ankara, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Yetiş, K. (2000). *Yahya Kemal İçin Yazılanlar*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.



İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
e-ISSN: 2147-6152
Yıl 10, Sayı 27, Temmuz 2021

Makale Adı /Article Name


Taşınmalı Eğitim Uygulamalarına Yönelik Öğretmen Değerlendirmeleri* | Teacher Assessments on Transported Education Applications

Yazarlar/Authors

Zakir ELÇİÇEK

Dr., Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü,
zakir_5627@hotmail.com  ORCID: 0000-0002-4469-2243

Uğur KAPLAN

Gümüştaş İlkokulu Çınar/Diyarbakır/TÜRKİYE; ugur.kaplan.66@gmail.com
 ORCID: 0000-0002-2876-0509

Yayın Bilgisi/Article Information

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 10.06.2021

Kabul Tarihi: 19.07.2021

Yayın Tarihi: 31.07.2021

Sayfa Aralığı: 202-219

Kaynak Gösterme/Citation

Elçiçek, Zakir; Kaplan, Uğur (2021). "Taşınmalı Eğitim Uygulamalarına Yönelik Öğretmen Değerlendirmeleri", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 27, s. - 202.219

(Bu makale, yazar beyanına göre, TR DİZİN tarafından öngörülen "ETİK KURUL ONAYI" gerektirmemektedir.)

* Bu çalışma 07-10 KASIM 2019 yılında Antalya'da düzenlenen 10. Uluslararası Eğitim Yönetimi Forumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

ÖZ

Ülkemizde 4+4+4 Eğitim Sisteminin uygulanmaya başlanmasıyla 12 yıllık Eğitim zorunlu hale gelmiştir. Özellikle kırsal yerleşim birimlerinde tüm çocukların eğitim-öğretimden faydalanabilmesi adına taşımali eğitimuygulaması daha da önemli hale gelmiştir. Nüfusu az olan yerlerde öğrencilerin taşıma merkezi okullara taşınmasıyla bu öğrencilere fırsat eşitliği sunularak, nitelikli bir eğitim olanağı sağlanmış olmaktadır. Bu çalışmada Diyarbakır ili 4 Merkez ilçeye (Kayapınar, Sur, Bağlar, Yenişehir) bağlı 17 okulda görev yapan 30 öğretmene yarı yapılandırılmış ve yönlendirici olmayan görüşme formları aracılığı ile sorular yöneltilerek taşımali eğitimuygulamasına yönelik görüşlerine başvurulmuştur. Bu bağlamda öğretmenlerin taşımali eğitim uygulaması ile ilgili görüşleri ve uygulamaya yönelik sundukları alternatifleri öğrenmek amaçlanmıştır. Çalışmanın verileri 5 sorudan oluşan bir görüşme formuyla elde edilmiştir. Araştırma nitel araştırma desenlerinden durum çalışması olarak desenlenmiş ve elde edilen veriler betimsel analiz ve içerik analizi yöntemleriyle analiz edilmiştir. Araştırmadan elde edilen veriler 5 kategoride toplanmış ve değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda taşımali eğitimin bazı avantaj ve dezavantajlarının olduğu, dezavantajlarının daha fazla olduğu ve ideal eğitim ortamının her çocuk için kendi muhiti olduğu yönünde sonuçlara ulaşılmıştır. Taşımali eğitimin kesintisiz eğitim imkânı sağlaması bakımından avantaj olarak görülmesiyle beraber, öğrencilerin akademik başarılarına etkisi, sosyalleşme problemleri, velilerle iletişim kuramama, öğrencilerde okula karşı aidiyet duygusunun oluşmaması, uyum sorunu, sorumluluk bilincinin oluşmaması, şoförlerin bilinçsiz davranışları gibi birçok olumsuz etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Öğretim, Taşımali Eğitim, Zorunlu Eğitim

ABSTRACT

With the implementation of the 4+4+4 Education System in our country, 12 years of education has become compulsory. The practice of transported education has become even more important in order for all children to benefit from education, especially in rural settlements. With the transfer of students to the transportation center schools in places with low population, these students are provided with equal opportunities and a qualified education opportunity is provided. In this study, 30 teachers working in 17 schools (Kayapınar, Sur, Bağlar, Yenişehir) in 4 central districts of Diyarbakır province were asked for their opinions of teachers about the transported education practice by asking questions through semi-structured and non-directive interview forms. In this context, it is aimed to learn the opinions of teachers and the alternatives they offer for the application with the transported education application. The data of the study was obtained through an interview form consisting of 5 questions. The research was designed as a case study, one of the qualitative research designs, and the data obtained were analyzed by descriptive analysis and content analysis methods. The data obtained from the research were collected and evaluated in 5 categories. As a result of the research, it was concluded that transported education has some advantages and disadvantages, it has more disadvantages and the ideal education environment is its own environment for each child. Although transported education is seen as an advantage in terms of providing uninterrupted education, it has been concluded that it has many negative effects such as the effect on the academic success of the students, socialization problems, inability to communicate with the parents, the lack of a sense of belonging to the school in the students, the adaptation problem, the lack of responsibility awareness, the unconscious behaviors of the drivers.

Keywords: Education, Training, Transported Education, Compulsory Education

Giriş

Dünya üzerindeki bütün ülkeler için, kendi vatandaşının refahı ve mutluluğu her şeyden önce gelir. Devletler kendi vatandaşının yaşam standartlarını yükseltmek, kişisel ve sosyal haklarını ön planda tutarak bireye değer verme eğilimindedir. Her ülke, değer verdiği vatandaşını her açıdan donanımlı bir birey haline getirmek ister.

Bunu da en iyi şekilde sağlamanın yolu iyi bir eğitim sürecinden geçmektedir. Bu yüzden ülkeler eğitim üzerinde oldukça titiz bir şekilde durmakta ve eğitim politikalarını geliştirme noktasında ciddi bir hassasiyet göstermektedir.

Eğitim gerek bireyin gerekse de toplumun kültürel, sosyal ve ekonomik anlamda gelişimini amaçlayan, bireyin gelecek nesillere kalıcı eserler bırakmasını sağlayan ve bireyin yaşam refahının yükseltilmesi için etkin rol üstlenen olmazsa olmaz bir unsurdur(Bulutoğlu, 1988: Akt. Karaarslan, 2005). İnsanoğlu var olmaya devam ettikçe hayatında Eğitim-Öğretim kavramı olmaya edecektir. Eğitim kavramını dar bir kalıp içerisinde incelemek yanlış olur(Ağırkaya,2010). Çünkü eğitim, uzun bir süreçtir. Bu uzun sürecin başlangıcı olan ve temel yaşam becerilerini kazandırmayı hedefleyen temel eğitim, oldukça önemli bir yere sahiptir.

Temel eğitim, eğitimin en önemli aşamalarından bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu vesileyle çocuklara yaşamları için gerekli olan temel bilgi ve beceriler kazandırılır. Özellikle şartların elverişsiz olduğu yerlerde bireylerin hiç olmazsa temel bilgi ve becerilere sahip olması açısından temel eğitimin oldukça önemli bir rolü vardır(Okutan,2003). Bunun yanında her birey hayatı boyunca birçok sorunla karşılaşır ve yaşadığı toplumun değerlerine uyum sağlamada bazen sıkıntılar yaşamaktadır. Temel Eğitim gerek bu sorunların çözümünü gerekse de bireyin yaşadığı toplumun değerlerine uyum sağlamasını ve bir takım toplumsal yeterlilikleri kazanmasını kolaylaştırmaktadır(Başaran,1982).

Her ülkenin siyasal,ekonomik,kültürel ve sosyal politikalarının yapısına göre temel eğitim süresi farklılık arz etmektedir. Ülkeler bu sürenin bazen bir kısmını bazen de tamamını zorunlu hale getirebilmektedir(Uslu,2017). Türkiye’detemel eğitim, kanunlar çerçevesinde zorunlu bir şekilde uygulanmakta ve belli bir zaman diliminde bireylerin bu eğitimi almaları gerekmektedir. 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanununa göre temel eğitim 6-13 yaş arasını kapsar. Devlet bünyesinde açılan ilköğretim kurumlarında verilen bu eğitim, öğrenim çağındaki tüm çocuklar için mecburi ve parasızdır. Yine bu kanuna göre ilköğretimin amacı; kadın-erkek bütün Türklerin milli gayelere uygun olarak bedeni, zihni ve ahlaki gelişmelerine ve yetişmelerine hizmet etmektir. İlköğretim, bu amacı gerçekleştirmek için dört yıl süreli ve zorunlu ilkokul ile dört yıl süreli ve zorunlu ortaokuldan oluşan bir Milli Eğitim ve Öğretim kurumudur(MEB,1961). Eğitimin bu şekilde zorunlu olması eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması açısından çeşitli çözümleri zorunlu kılmıştır. Bunlardan biri de İlköğretimde taşınmalı eğitimuygulamasıdır.

1. Taşınmalı Eğitim Uygulaması

Ülkemizde 1989–1990 Eğitim-Öğretim Yılı’ndan sonra taşınmalı eğitime geçilmiş, zorunlu eğitimin sekiz yıla çıkmasıyla da taşınmalı eğitim uygulaması yaygınlaşmıştır (Yeşilyurt vd, 2007). 2012 yılında zorunlu eğitimin 12 yıla çıkmasıyla birlikte doğal olarak taşınmalı eğitimin kapsamı genişlemiştir. Millî

Eğitim Bakanlığı'nın Taşımali İlköğretim Yönetmeliği'nde amaç, "Milli Eğitim Temel Kanunu ile tanınan eğitim hakkından yoksun kalması muhtemel ilköğretim, ortaöğretim ve özel eğitim okul/kurumlarına devam eden öğrenciler ile yaygın eğitim hizmetinden yararlanan özel eğitim kursiyerlerinin resmî okul/kurumlarda taşıma yoluyla eğitime erişimlerini sağlamak" şeklinde ifade edilmektedir (MEB, 2014).

Taşımali eğitim, nüfusu az ve dağınık olan, ilköğretim okulu bulunmayan yerleşim birimlerinde; okul çağındaki öğrencilerin, taşıma merkezi okullara gününbirlik taşınmaları yoluyla yapılan, öğrencilere fırsat eşitliği sunan ve bu şekilde bu öğrencilere nitelikli bir eğitim-öğretim sürecine imkânsağlayan bir uygulamadır (Arı, 2003). Tüm bu imkanları sağlamak amacıyla "taşımali ilköğretim, ortaokul ve ortaöğretim uygulaması" yapılmaktadır (Uslu, 2017). Taşımali eğitimin en temel amacı, ülke bazında eğitimin yaygınlaştırılmasını sağlamak ve eğitim anlamında öğrenciler için adalet tesis etmektir (Ağırkaya, 2010).

Taşımali eğitim uygulaması ilk olarak 1989-1990 eğitim-öğretim yılında Kocaeli'de 2, Kırklareli'nde ise 3 merkezde yapılmıştır. Yapılan uygulamada başarı sağlanması sonucunda 1990-1991 eğitim-öğretim yılından itibaren toplam 9 ilin 77 merkezinde uygulanmaya devam edilmiştir (Büyükkaragöz ve Şahin, 1995). Uygulama her geçen yıl yaygınlaştırılmış olup; 1991-1992 eğitim-öğretim yılında 29 il, 960 merkez, 1992-1993 eğitim-öğretim yılında 43 il 938 merkezde uygulanmıştır (Uslu, 2017). Ülkemizde 1997-1998 eğitim-öğretim yılında uygulanmaya başlanan sekiz yıllık kesintisiz eğitim (Öztürk, 2001) ve 2012-2013 eğitim-öğretim yılından sonra 4+4+4 zorunlu eğitimin getirilmesiyle taşımali eğitim, ülke genelinde yaygınlaştırılmıştır.

2. Taşımali Eğitimin Gereksinimleri

Ülkemizde Eğitim-Öğretimin herkes için zorunlu olmasıyla birlikte okul bulunmayan yerleşim birimlerinde taşımali eğitimin yaygınlaştırılması gerekliliğine varıldı. Buna ek olarak diğer gereksinimler şunlardır (Küçük, 2010):

2.1. Eğitimin Yaygınlaştırılması: Zorunlu eğitim süresinin yıllar içinde artırılması sonucu ve okullaşma oranının artırılması amacıyla ülkede eğitimin tüm çağ nüfusuna verilmesi için taşımali eğitime gereksinim duyulmuştur.

2.2. İç Göçler: Göç veren illerde nüfusun azalmasına paralel olarak gerek o yerleşim birimindeki okullardan gerekse de o okullarda çalışan öğretmenlerden yeterince verim alınmamaktadır. Bu durumu tersine çevirmek için taşımali eğitim gereklilik olarak görülmüştür.

2.3. Dağınık Yerleşim: Ülkemizin birçok bölgesi coğrafi olarak dağlık ve engebeli bir yapıya sahiptir. Dağlık ve engebeli yapı beraberinde nüfusun dağınık bir şekilde dağılmasına yol açmıştır. Bu nedenle nüfusu az olan yerleşim

birimlerinde okul yapmak için yeterli sayıda öğrenci bulunmadığından bu öğrencilerin taşınmalı eğitimden faydalandırılması yoluna gidilmektedir.

2.4. Eğitimde Fırsat Eşitliğinin Sağlanması: Anayasada belirtilen eğitim hakkına rağmen ilkokul çağındaki çocuklarda okullaşma oranının %100 olduğu söylenemez. Özellikle doğu illerinde az nüfuslanan yerlerde okul ve öğretmen sıkıntısı yaşanmaktadır (Ağırkaya,2010). Bölgelere ve yerleşim birimlerine öğretmen dağılımının dengeli dağılmamasından dolayı(Kaya,1993) bu yerlerde taşınmalı eğitim gereklilik olarak görülmüştür.

2.5. Maliyetin Azaltılması: Nüfusu az olan yerleşim birimlerine okul yapılması ve bu okullara öğretmen gönderilmesi ülke ekonomisi açısından oldukça maliyetli olmaktadır. Öğrencilerin ailelerinden ayrılmaları, olağan yaşamlarından uzaklaşması ve pahalı olması sebebiyle yatılı ilköğretim bölge okulları nitelikli bir çözüm olmamaktadır. Buna karşın taşınmalı eğitim daha ucuza mal edilmektedir(Karakütük,1996). Bu durumda taşınmalı eğitim daha uygun bir alternatif olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. Taşınmalı Eğitimin Faydaları

Millî Eğitim Bakanlığının taşınmalı eğitim uygulamasından sağlayacağı faydalar iki başlıkta toplanmıştır. Bunlar; eğitim-öğretim açısından sağlanacak faydalar ve ekonomik açıdan sağlanacak faydalar olarak sıralanmıştır (Yangın, 1991):

3.1. Eğitim-Öğretim Açısından Sağlanan Yararlar

- Tüm öğrencilerin okula devamlarının sağlanması
- Küçük yerleşim birimlerinde yaşayan çocukların eğitim-öğretim ihtiyacının karşılanması
- Eğitimde fırsat ve imkân eşitliğinin sağlanması
- Özellikle birleştirilmiş sınıflardan alınıp taşıma merkezi okullara alınan öğrencilerin başarılarında artış görülmesi
- Farklı yerleşim birimlerinden gelen öğrencilerin bir arada olması sebebiyle aralarında bir kültür etkileşiminin yaşanması

3.2. Ekonomik Açıdan Sağlanan Yararlar

- Taşıma Merkezi okullara sağlanacak olan materyal ve malzemelerden daha fazla sayıda öğrenci yararlanacağından büyük ölçüde tasarruf sağlanması
- Taşınan merkezlere ekstra bir okul yapma ihtiyacı ortadan kaldırılarak maliyetin düşürülmesi
- Taşınan merkezin elektrik,su ve yakacak ihtiyaçlarının getireceği mali yükten tasarruf sağlanması
- Taşınmalı eğitimin uygulanmasıyla velilerin çocuklarının eğitimi açısından köyden kente göç etmesi azaltılmıştır. Bu uygulamayla veli açısından ciddi bir mali tasarrufun sağlanmış olması
- Küçük yerleşim birimlerine en az 1 sınıf öğretmeni atanması zorunluluğunu dikkate alırsak, taşıma merkezlerine öğrencilerin taşınmasıyla çok ciddi bir sınıf öğretmeni tasarrufunun sağlanacak olması.

4. Taşımali Eğitimin Dezavantajları

- Taşıma merkezi konumundaki okullarda araç-gereç ve fiziki koşulların yetersiz kalması (Ergüneş ve Altunsaray, 1998:198).
- Öğrenci taşımalarında kullanılan araçların kapasitelerinin yetersiz olması ve özellikle kış aylarında görülen ısınma problemlerinden ötürü öğrencilerin konforunun düşmesi(Ergüneş ve Altunsaray, 1998: 198).
- Araçlara öğrenciler dışında yöre halkının bindirilmesi nedeniyle öğrencilerin ayakta seyahat etmelerine neden olunması (Karakütük, 1998: 20).
- Farklı bir yerleşim biriminden gelen öğrencilerin kendilerini dışlanmış hissetmesi ve okula karşı bir aidiyet kazanmakta güçlük yaşamaları(Karakütük, 1998: 20).
- Özellikle öğretmen ve velilerin rahat bir iletişim kuramamaları(Büyükkaragöz ve Şahin, 1995: 49).

Görüldüğü üzere taşımali eğitim Türkiye’de bazı ihtiyaç ve zorunluluklardan kaynaklı olarak ortaya çıkmış ve bazı avantaj ve dezavantajları olan bir uygulamadır. Bu uygulamanın zaman içinde avantaj ve dezavantajlarının nasıl seyrettiği, zaman ve mekana göre olumlu ve olumsuz yönlerinin ne şekilde değiştiğini tespit etmek adına bu konuyu bilimsel araştırmalara konu etmek önem arz etmektedir. Bu araştırmada da 2019 yılında Diyarbakır ilinin merkez 4 ilçesine (Kayapınar,Sur,Bağlar,Yenişehir) bağlı taşımali eğitim uygulamalarını sürdüren okullarda görev yapan öğretmenlerin taşımali eğitime ilişkin görüşlerine başvurarak elde edilen sonuçların literatür bağlamında tartışılması amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Bu bölümde araştırma deseni, evreni, örnekleme verilerinin toplanması ve verilerin analizi konularında bilgi verilmiştir.

Araştırma Deseni

Bu araştırma nitel bir çalışma olarak desenlenmiştir. Nitel araştırmalar, doğal ortama sağladıkları duyarlılık, bütüncül bir yaklaşım ile algıların ortaya konması ve tümevarımcı bir analize sahip olmaları gibi özellikleriyle öne çıkmaktadır. Nitel verilerin analizi noktasında her ne kadar farklı yaklaşımlar olsa da verilerin ortaya çıkarılıp temalandırılması noktasında görüş birliğine varılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 277). Bu çalışmada taşımali eğitimuygulamasına yönelik öğretmen görüşlerini ortaya koymak amaçlandığı için nitel araştırma desenlerinden biri olan durum çalışması seçilmiştir.Durum çalışması, bir olguyu kendi yaşam alanı içinde çalışan ve durumları çeşitli yönlerle, sistemli ve derinlemesine inceleyen ampirik bir araştırma yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Durum çalışması, durumun sınırlanması, araştırma olgusunun belirlenmesi, verilerin toplanması, bulguların oluşturulması, yorumların yapılması ve sonuçların yazılması aşamalarını içerir (Bassegy, 1999).

Çalışma Grubu

Bu çalışma kapsamında 2019 Mayıs ayında Diyarbakır ili 4 Merkez İlçede(Kayapınar,Sur,Bağlar,Yenişehir) taşınmalı eğitimuygulaması kapsamında olan okullarda görev yapan öğretmenlerden 30 kişilik bir öğretmen grubu seçilmiştir. Tesadüfi yöntemle seçilmiş öğretmenler arasından gönüllülük esasına göre toplam 30 öğretmene görüşme formu uygulanmıştır.

Verilerin Toplanması

Araştırmada kullanılan verilerin toplanmasında yönlendirici olmayan ve yarı yapılandırılmış görüşme tekniği tercih edilmiştir. Araştırma amacına uygun olması ve görüşülen öğretmenlerin tecrübelerinden faydalanıp onların iç dünyasını ortaya çıkarmak amaçlandığı için bu teknik tercih edilmiştir(Patton,2002).

Araştırmada sorulan sorular ilgili alan yazın taraması yapılarak hazırlanan ve üç alan uzmanı tarafından kapsam geçerliliği incelenmiş sorulardan oluşmaktadır. Her biri araştırmacı tarafından belirlenen kodlar katılımcılara verilmiştir. Görüşme formunda 5 soru yer almaktadır. Bunlar;

1. Taşınmalı eğitimuygulaması kapsamındaki öğrencilerin başarı düzeyi nasıldır? Normal öğrencilerle kıyasladığımızda aradaki başarı ilişkisini nasıl görüyorsunuz?
2. Taşınmalı eğitimuygulamasının eğitim-öğretim boyutu açısından ne gibi faydaları vardır?
3. Taşınmalı eğitimuygulaması konusunda bir öğretmen olarak mesleğinizle ilgili bir problem yaşadınız mı? Varsa nelerdir?
4. Taşınmalı eğitimuygulaması kapsamındaki öğrenciler ile normal öğrenciler arasında aşağıda belirtilen konularda ne gibi sorunlar yaşadınız? Tüm bunları normal ve taşınmalı öğrencileri karşılaştırarak cevaplayınız.
 - a) Uyumsuzluk
 - b) Davranış Bozukluğu
 - c) Akranlarla İletişim ve Arkadaşlık Kurma
 - d) Okula karşı aidiyet duygusu
 - e) Sorumluluk bilinci
5. Taşınmalı eğitimuygulamasına alternatif olarak ne gibi bir önerilerde bulunabilirsiniz?

Verilerin Analizi

Bu çalışmanın verileri taşınmalı eğitim uygulaması kapsamındaki okullarda görev yapan 30 öğretmene uygulanan görüşme formu aracılığı ile elde edilmiştir. Öğretmenler görüşlerini yazılı olarak belirtmiş ve bu veriler araştırmacı tarafından bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Verilerin analiz edilmesinde hem betimsel analiz hem de içerik analizi kullanılmıştır. Elde edilen tüm veriler tasnif edilerek beş tema

oluşturulmuştur. Temalar elde edilen veriler ışığında oluşturulmuştur. Veriler tema ve kodlar ışığında tasnif edilmiş olup kesinleştirilmiştir. Son olarak elde edilen veriler ışığında bulgular açıklanmış ve bu bulgular ışığında sonuçlar oluşturulmuştur.

Geçerlik ve Güvenirlik

Veriler katılımcılara form dağıtılarak toplanmıştır. Veri toplama için hazırlanan form uzman görüşüne sunulurak gerekli revizyonlar yapılmıştır. Veriler toplandıktan sonra katılımcı teyidi kapsamında 4 katılımcıya ulaşılmış ve forma yazdıklarının doğru ifade edilip edilmediği ve doğru anlaşılıp anlaşılmadığı konusunda geribildirim alınmıştır. Alınan dönütler sonucunda katılımcıların ifadeleri ile araştırmacının algıladığı anlam arasında paralellik olduğu görülmüş ve veriler işlenerek analiz edilmiştir. Verilerin güvenirliliğine ilişkin, Miles ve Huberman tarafından içsel tutarlılık olarak ifade edilen yöntem kullanılmıştır. Buna göre iki farklı araştırmacı tarafından veriler kodlanır. İlk kodlamalar eşleştirildiğinde genellikle %70'in altında bir uyum söz konusu olacaktır. Bu durumda Miles ve Huberman, Güvenirlik= uyuşan kod sayısı / uyuşan kod sayısı + uyuşmayan kod sayısı formülünden yararlanılarak bu oranın %70 üzerine çıkarılmasını önerir. Ayrıca aynı araştırmacının kodlamayı birkaç gün aralıkla yaparak yine uyum yüzdesi formülüyle birinci ve ikinci kodlaması arasında bu kes %80'e yakın bir uyum oranına yaklaşılmasını önerir. Nihai olarak yapılan kodlamaların eşleştirilerek mutabakatlarla %90 uyum oranının sağlanması önerilmektedir (Miles ve Huberman, 1994: 64). Bu çalışmada da benzer bir yol izlenerek kodlamalardaki uyuşmazlıklar büyük oranda çıkarılmış ve uyum yüzdesi %95 olarak sağlanmıştır.

BULGULAR

Elde edilen verilerden yola çıkılarak araştırma bulguları 5 kategoride ele alınmıştır. Bunlar;

1. Başarı Karşılaştırması
2. Taşınmalı Eğitimin Faydaları
3. Uygulamanın Öğretmenlere Yaşattığı Problemler
4. Öğrencilerde Gözlenen Aksaklıklar
5. Taşınmalı Eğitime Yönelik Alternatifler

Başarı Karşılaştırması

Başarı karşılaştırması kategorisine ilişkin bulgular Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Başarı Karşılaştırması

Görüşler	f
Taşımali öğrencilerin başarı düzeyi düşüktür.	16
Taşımali eğitim başarı için bir ölçüt olmadığından fark yoktur.	11
Taşımali öğrenciler daha başarılıdır.	3

Başarı Karşılaştırması kategorisinde 30 adet kodlama olduğu görülmektedir. Buna göre katılımcıların taşımali öğrencilerin başarı düzeyini diğer öğrencilere göre daha düşük bulduğu görülmektedir. Yine çok sayıda öğretmenin taşımali eğitimi başarı için bir ölçüt olarak görmediğinden taşımali öğrenciler ile diğer öğrenciler arasında bir fark görmediği bulgulanmıştır. Az sayıda öğretmenin ise taşımali öğrencileri diğer öğrencilere göre daha başarılı bulduğu belirlenmiştir. Katılımcıların ifadelerinden bazı alıntılar aşağıdaki gibidir:

“Normal öğrencilerle kıyasladığımızda; gerek ulaşım gerek devam-devamsızlık noktasında dezavantajlı olduklarımızı görmekteyim. Ayrıca öğretmen-öğrenci-veli üçgeninin veli ayağında da yeterli derecede verim alamıyorum. Bu sebeplerden ötürü normal öğrencinin daha başarılı olduğunu görmekteyim.” (Ö6)

“Kendilerini okula ait hissetmediklerinden bu durum başarılarını olumsuz etkilemektedir.” (Ö13)

“Tek etken olmasa da bana göre taşımali öğrencilerin ana sınıfı eğitim alamamasında taşıma çok büyük bir etkidir. Bunun sonucunda bir grup öğrenci hazır bulunmuşluk düzeyi düşük bir şekilde ilkokula başlıyor ve bu da sınıfta aralarında fazlaca fark bulunan seviye gruplarına sebep oluyor hatta bazılarında bütün eğitim boyunca devam ediyor. Bu da başarıyı düşürüyor.” (Ö7)

“Sadece taşımali olma faktörünün düzey ile doğrudan ilişkisini kuramıyorum. Taşımali öğrencilerde de başarı düzeyi düşük veya yüksek olan öğrenciler vardır.” (Ö12)

“Düzenli ve sürekli okula devam eden öğrencilerin başarıları açısından diğer öğrencilerle ciddi bir fark yoktur.” (Ö25)

“Taşımali olan öğrencilerimin eğitimdeki başarı düzeyi normal öğrencilerime oranla daha başarılıdır. Aralarındaki bu başarı ilişkisini ailelere bağlamak gerekiyor. Sebebi, sanki okul servisleri öğrencileri almaya gittiklerinde aileler işin ciddi yönünü görüyor ve çocuklarını okula gönderirken daha çok sorumluluk sahibi görüyorlar kendilerini.” (Ö9)

TaşımaliEğitimin Faydaları

Taşımali eğitimin faydaları kategorisine ilişkin bulgular Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Taşımali Eğitim Faydaları

Görüşler	f
Eğitim-Öğretim hakkının kesintisiz devam etmesini sağlar	16
Eğitim hakkını destekler	6
Öğrencileri sosyalleştirir	3
Okula gidemeyecek öğrencilerin devam etmesini sağlar	2
Velilerin bilinçlenmesini sağlar	1

‘TaşımaliEğitimin Faydaları’ kategorisinde 30 kodlama olduğu görülmektedir. Buna göre taşımali eğitimin faydalarının başında “Eğitim-Öğretimin kesintisiz devam etmesi” gelmektedir. Görüşlerin bu tema altında yoğunlaştığı görülmektedir. Taşımali eğitimin diğer faydaları ise frekans büyüklüğüne göre sırasıyla: “Eğitim hakkını destekler”, “Öğrencileri sosyalleştirir”, “Okula gidemeyecek öğrencilerin devam etmesini sağlar”, “Velilerin bilinçlenmesini sağlar” şeklinde sıralanabilir.

Bu kategoride öne çıkan görüşlere ilişkin öğretmenlerin kendi ifadelerinden birkaçı şu şekilde aktarılabilir:

“Eğitim-öğretim boyutu açısından köylerde okul olmayışından dolayı öğrencilerin okuma hakkını kaybetmemeleri için taşımali eğitimin bu hakkı onlara devamlılık açısından sağladığını düşünüyorum.” (Ö5)

“Eğitim herkes için önemli ve gereklidir. Dezavantajı avantaja çevirme noktasında taşımali eğitim hayati önem arz etmektedir. Uygulamanın devamlılığını sağlamak için her daim bütçe sağlanmalı, herkes bilgilendirilmeli ve farkındalık oluşturulmalıdır. Verimliliği sağlamak için yaşanan ufak tefek pürüzler ve aksaklıklar en aşağı seviyeye çekilmelidir.” (Ö6)

“Bölgesinde okul imkanı olmayan öğrenciler oldukça faydalı olduğunu düşünüyorum. Sistemin devamlılığı açısından servis şoförlerinin daha etkili iletişimi becerilerine sahip olmaları gerektiğini düşünüyorum.” (Ö30)

“Farklı köylerden ve farklı ortamlardan gelen öğrencilerin etkileşimi ve sosyalleşmesi anlamında olumludur.” (Ö18)

Uygulamanın Öğretmenlere Yaşattığı Problemler

Uygulamanın öğretmenlere yaşattığı problemler kategorisine ilişkin bulgular Tablo 3’ de sunulmuştur.

Tablo 3: Uygulamanın Öğretmenlere Yaşattığı Problemler

Görüşler	f
Herhangi bir sorun yaşamadım	18
Velilerle iletişime geçememe	4
Öğrencilerin devamının aksaması	4
Şoförlerin bilinçsiz davranışları	2
Öğrencilerin anasınıfı eğitimi alamamaları	2

Uygulamanın öğretmenlere yaşattığı problemler kategorisinde 30 kodlama olduğu görülmektedir. Buna göre katılımcıların büyük bir çoğunluğu uygulamayla ilgili herhangi bir sorun yaşamadığını belirtmiştir. Katılımcıların bu görüş etrafında toplandıkları görülmüştür. Uygulamanın öğretmenlere yaşattığı problemler frekans büyüklüğüne göre sırasıyla; “Velilerle iletişime geçememe”, “Öğrencilerin devamının aksaması”, “Şoförlerin bilinçsiz davranışları” ve “Öğrencilerin anasınıfı eğitimi alamamaları” şeklinde sıralanabilir.

Bu kategoride öne çıkan görüşlere ilişkin öğretmenlerin kendi ifadelerinden birkaçı şu şekilde aktarılabilir:

“Genel olarak bir problem yaşamadım ama öğrencilerin okul çıkışı servisi bekliyor olmaları onların yorgunluğu açısından düşünüldünce rahatsız edici olabiliyor.” (Ö3)

“Öğrencilerin velileriyle iletişim konusunda problem yaşamaktayız. Veli okulun onlara uzak olması nedeniyle okulla ve öğrencisiyle ilgilenmemekte ve bu da öğrencinin yaşadığı olumsuz davranışların önüne geçememektedir.” (Ö5)

“Veliyle görüşmek sıkıntı olabiliyor. Veli ziyareti ile ancak görüşebiliyorum. Veli çağrıldığında genellikle araç olmaması ya da kendi kişisel işlerinden dolayı gelmiyorlar.” (Ö20)

“Genellikle öğrencilerin devamsızlık yapmalarından dolayı ders süreci içerisinde sorun yaşıyoruz.” (Ö29)

“Genellikle çok ciddi bir sorun yaşamadım.” (Ö23)

Taşınmalı Öğrencilerde Gözlenen Aksaklıklar

Taşınmalı öğrencilerde gözlenen aksaklıklar kategorisine ilişkin bulgular Tablo 4’de sunulmuştur. Bu kategoride 5 alt tema belirlenmiş olup görüşler frekans değerlerine göre sunulmuştur.

Tablo 4: Öğrencilerde Gözlenen Aksaklıklar

Görüşler	f
Okula karşı aidiyet duygusu	29
Uyum sorunu	21
Akranlarla iletişim ve arkadaşlık kurma	18
Sorumluluk bilinci	17
Davranış Bozukluğu	10

Bu kategorideki alt temalara göre öğretmenlerin neredeyse tamamı “Öğrencilerde aidiyet duygusunu” düşük bulmuş olup bunu bir sorun olarak belirtmişlerdir. Yine öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu öğrencilerin “Uyum Sorunu” yaşadıklarını belirtmişlerdir. Taşınmalı öğrencilerde gözlenen diğer aksaklıklar frekans değerlerine göre sırasıyla; “Akranlarla iletişim ve arkadaşlık kurmada yetersizlik”, “Sorumluluk bilincinin eksikliği” ve “Davranış Bozukluğu” şeklinde sıralanabilir.

Bu kategoride öne çıkan görüşlere ilişkin öğretmenlerin kendi ifadelerinden birkaçı şu şekilde aktarılabilir:

“Öğrenciler bölge dışından geldikleri için kendilerini bölgede yaşayan öğrencilere göre dışlanmış hissetmektedirler.” (Ö30)

“Daha önce okul ortamında bulunup diğer akranlarla ya da öğretmenlerle bir iletişim yaşamadıkları için normal öğrencilere oranla özellikle de dönem başlarında uyumsuzluk sorunu yaşıyor.” (Ö7)

“Davranış bozukluğunun temelinde ailelerin eğitimsizlikleri yatmaktadır. Ailenin okula, eğitime karşı tutumları çocukları da etkilemektedir. Okula geldiklerinde de eğer varsa bu durumu açıkça görebilmekteyiz.” (Ö6)

“Genelde taşınmalı gelenler ya çoğu akraba yada eş,dost,komşu çocukları oldukları için kendi içlerinde arkadaşlık kurup normal öğrencilerle çok fazla samimiyet kuramayabiliyor.”(Ö1)

“Bütün taşınmalı öğrencilerde olmasa da çok büyük fark var. İçeride kapanıklık, özgüven eksikliği, düşük arkadaşlık kurma becerisi, iletişimi başlatmada sosyal faaliyetlere katılımda bir isteği sorunu dile getirmede kendini ifade etmede normal öğrencilere oranla sıkıntı yaşamaktadır.” (Ö7)

“Velilerle iletişimde büyük sorun yaşıyoruz. Yerleşim birimi uzak ve ulaşım imkânı kısıtlı olduğundan veli okula gelmiyor. Bu sebepten iletişim sorunu yaşıyoruz.” (Ö10)

“Ulaşım sıkıntısı çektikleri için ellerinde olmadan sorumluluklarını yerine getirme konusunda sıkıntı çekiyorlar.” (Ö23)

TaşınmalıEğitime Yönelik Alternatifler

Taşınmalı eğitime yönelik alternatifler kategorisine ilişkin bulgular Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5: Taşınmalı Eğitim Yönelik Alternatifler

Görüşler	f
Her yerleşim birimine okul yapılmalıdır	19
Uygulama devam ettirilmelidir.	6
YİBO’ların sayısı arttırılmalıdır.	2
Derslik sayısı arttırılmalıdır.	2

Taşınmalı eğitime yönelik alternatifler kategorisine ilişkin 29 kodlama olduğu görülmektedir. Buna göre öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu her yerleşim birimine okul yapılması gerektiğini belirtmiştir. Taşınmalı eğitime yönelik diğer alternatifler frekans değerlerine göre sırasıyla; “Uygulama devam ettirilmelidir”, “YİBO’ların sayısı arttırılmalıdır.” ve “Derslik sayısı arttırılmalıdır.” şeklinde sıralanabilir.

Bu kategoride öne çıkan görüşlere ilişkin öğretmenlerin kendi ifadelerinden birkaçı şu şekilde aktarılabilir:

“Bu sisteme en güzel öneri her yerde okulun bulunmasını sağlamaktır. Öğrenci evinden çıktığı gibi ulaşım sıkıntısı çekmeden okula ulaşması gerekir. Bu sağlandığı takdirde Taşımali eğitime ihtiyaç kalmaz.” (Ö19)

“Taşımali eğitim yerine birbirine yakın yerlerde büyük bir okul ya da eğitim kampüsü kurulabilir.” (Ö8)

“Mevcut ekonomik koşullar her yerde okul açmaya müsait olmadığından dolayı şimdilik daha iyi bir alternatif olduğunu düşünüyorum. Ancak sistemdeki aksaklıklar giderilmelidir.” (Ö26)

“Yatılı bölge okullarının yapılması gerektiğini düşünüyorum.” (Ö27)

“Derslik sayısının artırılması azaltabilir bu durumu. Alternatif olarak yatılı okullarda kalınabilir.” (Ö6)

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Ülkemizde yaygın bir şekilde kullanılan taşımali eğitimuygulaması öğrenciler için fırsat ve imkân eşitliği sunsa da araştırma sonucuna göre öğretmenlerin taşımali öğrencileri o yerleşim biriminde yaşayan öğrencilere oranla daha başarısız gördükleri tespit edilmiştir. Her ne kadar arada ciddi bir fark görmeyen öğretmenler olsa da öğretmenlerin çoğunluğu bu öğrencileri akademik başarı açısından daha başarısız olarak nitelendirmiştir. Buna göre taşımali eğitimin öğrenci başarısını olumsuz etkileyen bir uygulama olabileceği düşünülmektedir. Çünkü sosyal anlamda yeni bir ortama katılan öğrenciler uyum sorununu atlattmakta zorluk yaşayabilmektedir. Zaten araştırma bulgularında öğrencilerin uyum sorunu yaşadıkları tespit edilmişti. Bu da akademik başarılarına etki edebilmektedir. Bilek ve Kale (2012) ise bu araştırmanın aksine olarak birleştirilmiş sınıflarda okumaktansa öğrencilerin müstakil sınıflarda okumalarının akademik başarılarını arttırdığını belirtmişlerdir. Dolayısıyla taşımali eğitimle müstakil sınıflarda öğrenim görme fırsatı yakalamayan akademik başarıya olumlu yönde etki ettiği savunulabilir. Uslu(2017) ise çalışmasında, taşımali eğitimin genel başarıyı arttırıcı ya da azaltıcı bir etkisinerastlanmadığına yer vermiştir. Bu tartışmalar ışığında taşımali eğitimin görünüşte akademik başarıya doğrudan bir etkisi olmuyor gibi görünse de, özellikle küçük yaşlardaki çocuklar için kendi muhitleri dışında yabancı oldukları, farklı bir sosyal ve mekânsal ortamda öğrenim görmelerinin psikolojik etkileri bağlamında akademik başarıya olumsuz bir etki etmesi söz konusu olabilir. Zaten bulgularda öğretmenler tarafından öğrencilerde gözlemlenen; okula karşı aidiyet duygusu, uyum sorunu, akranlarla iletişim ve arkadaşlık kurma, sorumluluk bilinci, davranış bozukluğu gibi aksaklıkların tespit edilmiş olması, bu aksaklıkların akademik başarıya olumsuz etki etmesini güçlü bir şekilde desteklemektedir.

Taşınmalı eğitim uygulamasının genel olarak olumsuz yanlarıyla gündeme gelmesinin yanında öğrenciler açısından bazı faydaları da barındırdığı görülmektedir. Özellikle coğrafi yapısı itibarıyla dağlık ve engebeli olan ülkemizde nüfus bazı bölgelerimizde dağınık bir şekilde olmaktadır. Bu coğrafi yapı birçok hizmetin aksamasına yol açmaktadır. Bunların başında da eğitim gelmektedir. Dağınık nüfuslanan ve engebeli yapısıyla ön plana çıkan birçok yerleşim birimine ayrı ayrı okul yapmak imkansız olduğundan bu bağlamda taşınmalı eğitim ciddi bir alternatif olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan dezavantajlı bölgelerimizde yaşayan çocukların eğitim-öğretim hakkından yararlanması adına taşınmalı eğitimin oldukça önemli bir işlevi söz konusudur. Özellikle okulu yaşadıkları yerleşim biriminden uzakta olan öğrencilerin bazen eğitimleri aksayabilmektedir. Bu noktada taşınmalı eğitim, bu aksamayı bertaraf etme fırsatı sunabilmektedir. Kaya(2010) da yaptığı araştırmada bu hususla ilgili; zorunlu eğitimin aksamaması adına ülkemizde henüz taşınmalı eğitim uygulamasının alternatifinin bulunmadığını, bu sebepten, eğitim-öğretime katkısının oldukça yüksek olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca dar bir sosyal çevrede yaşayan bu çocukların taşıma merkezi okullara taşınmasıyla sosyal çevreleri genişlemekle beraber davranışsal olarak daha fazla sosyalleştiklerini söylenebilir. Bilek ve Kale(2012) de farklı çevrelerden gelen öğrencilerin birbirleriyle tanışarak deneyimlerini arttırdığını; bunun da başarıya olumlu etki ettiğini belirtmiştir. Ağırkaya(2010) ise tam aksine, bu uygulamanın öğrencilerin sosyalleşmesine yeterli katkıyı sağlamadığını söylemiştir. Aynı şekilde Uslu(2017) da öğrencilerin samimi olduğu arkadaş sayısının az olduğunu ve öğrenciler arasında gruplaşmalar olduğunu belirtmiştir.

Bu çalışma kapsamında görüşlerini dile getiren öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu taşınmalı eğitim uygulamasıyla ilgili ciddi bir sorun yaşamadıklarını dile getirirse de özellikle velilerle iletişime geçme ve bazı öğrencilerin devamının aksamasında problem yaşadığını belirten öğretmenler de olmuştur. Taşınmalı eğitim kapsamındaki öğrencilerin yaşadıkları yerleşim birimi ile okullarının bulunduğu yerleşim birimleri arasında bazen ciddi bir mesafe olabilmektedir. Bu bağlamda mesafeden dolayı velilerin okula gelip öğretmenlerle görüşmeleri zor bir hal almaktadır. Bu da veli-öğretmen iletişimini sınırlandıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilek ve Kale(2012) de taşınmalı eğitim uygulamasında velinin istenildiği zaman okula gelmediğini, velilerle görüşmelerin çok seyrek yapıldığını ve bunun da okul-veli ilişkisini olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Ayrıca servise geç kalan bir öğrencinin okula ulaşma konusunda başka bir alternatifinin olmaması devamsızlığa yol açmaktadır. Okula devamı aksayan öğrencilerin de gerek akademik açıdan gerekse de sosyal açıdan bazı sorunlar yaşadıkları bilinmektedir.

Öğretmenlerin yaşadıkları bir sorun da şoförlerin bilinçsiz davranışlarıdır. Bu sorun öğretmenleri doğrudan ilgilendirmese de öğrenciye yansıyan sonuçlarından ötürü öğretmenler bunu sorun olarak görmektedir. Çünkü bilinçsizce davranan şoförler henüz gelişim çağında bulunan çocuklara kötü örnek

olabilmektedir. Arabada sigara içme, emniyet kemerini bağlamama, yüksek sesle müzik dinleme vb. gibi davranışların öğrencilere de yansımaları olduğundan bunun düzeltilmesi ve şoförlerin ciddi bir eğitimden geçmeleri gerekmektedir. Şimşek ve Büyükkıdık(2017) yaptıkları çalışmada da servis şoförlerinin öğrencilere kaba davrandığını ve öğrenciler arasında ayrımcılık yaptıklarına yer vermişlerdir.

Taşınmalı eğitim uygulamasının öğrenci açısından en büyük dezavantajlarından biri de okula karşı aidiyet geliştirememesi olarak kendini göstermektedir. Çoğu zaman hayatında ilk defa bu kadar kalabalıktan olmadığı bir sosyal çevreyle karşılaşan öğrenciler kendilerini eğitim gördükleri ortama yabancı hissedip dışlanmış olarak hissedebilmektedir. Bu duygu, öğrenciyi o ortama adapte etme noktasında engel teşkil etmektedir. Genellikle aynı yerleşim biriminden gelen veya akraba olan öğrencilerin birbirleriyle daha kolay iletişim kurdukları gözlenmiştir. Bu açıdan öğrenciler diğer öğrencilerle iletişime geçmede çekingenlik yaşamaktadır. Bu çekingenlik ve aidiyet hissedememe öğrencilerde doğal olarak uyum sorununu ortaya çıkarmaktadır. Uyum sorunu ilk etapta kendini belli etse de zamanla öğrencinin alışma sürecini atlatmasıyla ve sosyalleşme noktasında daha girişken bir hale gelmesiyle ortadan kalkmaktadır. Bunun yanında sosyal anlamda dar bir kalıptan sıyrılmayan öğrencilerin sorumluluk bilincinin de düşük olduğu öğretmenler tarafından dile getirilmiştir.

Taşınmalı eğitim uygulaması eğitim-öğretim sürecinin kesintisiz devamı açısından ciddi bir alternatif olsa da öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu her yerleşim birimine bir okul yapılmasını önermiştir. Mevcut ülke şartlarını göz önüne aldığımızda bunun pek mümkün olmadığı görülmektedir. Çünkü özellikle az nüfuslu birimlere okul yapmak devlet açısından ciddi bir maliyet ortaya çıkarmaktadır. Her yerleşim biriminde okul olması arzu edilen bir durum olsa da günümüz ülke şartlarının henüz buna uygun olmadığı aşikardır. Bu unsurlardan dolayı taşıma merkezlerinin derslik sayısının artırılması, öğrencilerin taşındığı araçların konforunun artırılması ve uygulamanın bu şekilde devam ettirilmesi eğitim hakkının sürekliliği açısından önemli bir alternatiftir. Bu nedenle mevcut uygulamanın konforunun artırılmış bir şekilde devam ettirilmesi günümüz için daha mantıklı bir seçenek olacaktır. Mevcut şartlarda daha iyi bir alternatif olmasa da mevcut şartlardaki sorunların ve aksaklıkların giderilmesi için gayret gösterilmesi önem arz etmektedir. Araştırma bu açıdan taşınmalı eğitim sürecinde öğretmenlerin gözlemledikleri aksaklıkları ortaya koymakta ve uygulayıcılar ve üst yöneticiler için önemli öneriler içermektedir. Araştırma sonuçları ayrıca araştırmacılar için de yeni araştırmalara kapı aralamaktadır. Taşınmalı eğitim ülkemizin her tarafında uygulandığından her bölgeden konuyla ilgili araştırmalar yapılarak olumlu ve olumsuz yönler tespit edilip ortaya konulabilir. Ayrıca konunun diğer paydaşları olan okul yöneticileri, öğrenci ve velilerle görüşmeler yapılarak konunun çok boyutlu ele alınması sağlanabilir.

KAYNAKÇA

1. Ağırkaya, Ali (2010). Taşımali Eğitim Uygulamasında Öğretmenler ve Öğrencilerin Karşılaştıkları Güçlükler, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
2. Arı, Asım (2003). “Taşımali İlköğretim Uygulaması (Uşak Örneği)”, *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.1, S. 23, Ankara, s.101-115.
3. Baltacı, Ali (2017). “Nitel Veri Analizinde Miles-Huberman Modeli”, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1 S. 3, Kırşehir, s. 1-14.
4. Bassey, Michal (1999). “Case study research in educational settings”, Open University Press, Philadelphia,
5. Başaran, İbrahim Ethem (1982). *Temel Eğitim ve Yönetimi*. Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayını No:111, Ankara.
6. Bilek, Ersun; Kale, Mustafa (2012). “Taşıma Merkezi Okullarda Görev Yapan Öğretmenlerin Görüşlerine Göre, Taşımali Eğitim Uygulaması”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.3 S.32, Ankara, s. 609-632.
7. Büyükkaragöz Savaş; Şahin, Hasan (1995). “Taşımali İlköğretim Uygulamaları”, *Eğitim ve Bilim Dergisi*, C.19, S.96, s.38-50.
8. Ergüneş, Yalçın; Altunsaray Abdullah (1998). “Taşımali İlköğretim Uygulamasının Değerlendirilmesi”, *Cumhuriyetin 75. yılında İlköğretim I. Ulusal Sempozyumu*, Ankara, s.189-200.
9. Karaarslan, Erkan (2005). “Kamu Kesimi Eğitim Harcamalarının Analizi”, *Maliye Dergisi*, C.42, S.149, Ankara, s. 36-73.
10. Karakütük, Meliha (1996). Taşımali ilköğretim ve sorunları (Sincan İlçesi Örneği), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
11. Kaya, İsmet (2010). Taşımali Eğitimin Yönetimi ve Sorunları: Adıyaman İli Örneği, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
12. Kaya, Yahya Kemal (1993). *İnsan Yetiştirme Düzenimize Yeni Bir Bakış*. Bilim Yayınları: Ankara
13. Küçük, Adem (2010). Taşımali İlköğretim Okullarında Görev Yapan Yönetici ve Öğretmenlerin Karşılaştıkları Sorunlar (Aksaray İli Örneği), Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
14. MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI (1961). 222 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu, Ankara.

15. MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI (2014). Millî Eğitim Bakanlığı Taşıma Yoluyla Eğitime Erişim Yönetmeliği, RG: 29116, Ankara.
16. Miles, Matthew B., Huberman, A. Michael (1994). *Qualitative Data Analysis*. Second Edition, Sage Publications.
17. Okutan, Mehmet (2003). Okul Müdürlerinin İdari Davranışları, *Milli Eğitim Dergisi*, S.157.
18. Onbirinci Milli Eğitim Şurası, http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2014_10/02113508_11_sura.pdf (Erişim Tarihi: 18.05.2019)
19. Öztürk, Hüseyin (2001) *Belçika'da ve Türkiye'de Zorunlu Eğitim*. Nobel Dağıtım: Ankara
20. Patton, Michael Quinn (2002). *Qualitative Evaluation and Research Methods*. 3. Edition, Sage Publication,
21. Şimşek, Ayşe; Büyükkıdık, Serap (2017). “Öğretmen ve Öğrenci Görüşleriyle Taşımali Eğitim Uygulaması Değerlendirilmesi: Bozova İlçesi Örneği”, *İlköğretim Online Dergisi*, C.1, S.16, s. 15-34.
22. Uslu, Özlem (2017). İlköğretimde Taşımali Eğitim Uygulaması, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tezsiz Yüksek Lisans Dönem Projesi, Denizli.
23. Yangın, E. (1991). “Taşımali İlköğretim Uygulaması”, *Milli Eğitim Dergisi*, Ankara, S.107.
24. Yeşilyurt, Mustafa; Orak, Salim;; Tozlu, Necmettin; Uçak, Ayşe; Sezer, Dilek (2007). İlköğretimde Taşımali Eğitim Araştırması Van İl Merkezi Örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(19), 197-213.

Katkı Oranı Beyanı

Makalenin yazarları, makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.



İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
e-ISSN: 2147-6152
Yıl 10, Sayı 27, Temmuz 2021

Makale Adı /Article Name

Yeni Medya İletişim Süreçleri
Bağlamında İnsan Hakları

Human Rights in The Context of New
Media Communication Processes

Yazarlar/Authors

Tuba IŞIK

Dr. Öğr. Üyesi, İbrahim Çeçen Üni., İktisadi ve İdari Bilimler Fak., Halkla İlişkiler ve
Reklamcılık Bölümü, tubaisik34@hotmail.com  ORCID: 0000-0002-7552-076X

Asiye ATA

Atatürk Üniversitesi, Açık Öğretim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü
asiye.ata@atauni.edu.tr  ORCID: 0000-0001-7862-7872

Yayın Bilgisi/Article Information

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 24.06.2021

Kabul Tarihi: 27.07.2021

Yayın Tarihi: 31.07.2021

Sayfa Aralığı: 220-250

Kaynak Gösterme/Citation

Işık, Tuba; Ata, Asiye (2021). "Yeni Medya İletişim Süreçleri Bağlamında İnsan
Hakları", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 27, s. 220-250.

(Bu makale, yazar beyanına göre, TR DİZİN tarafından öngörülen "ETİK KURUL
ONAYI" gerektirmemektedir.)

ÖZ

İnsan hakları, ilk toplumlardan itibaren var olmasına rağmen özellikle küreselleşen dünyada değişen ekonomik, siyasi ve teknolojik gelişmelerle birlikte günümüzde daha çok gündeme gelmeye başlamıştır. İnsan haklarının gelişimi ve yayılmasında şüphesiz medyanın da önemli görevleri bulunmaktadır. Bilgi iletişim teknolojileriyle birlikte internetin hayata daha çok girmesi, yeni iletişim teknolojilerini oluşturmaya başlamış, böylelikle okuyucu ve izleyicilerin aktif olarak katılabildiği bu yeni ortamların bir nevi demokratik bir ortam oluşturduğu söylenebilmektedir. Bu çalışmanın amacı yeni iletişim teknolojileriyle birlikte gelişen insan haklarını bu bağlamda incelemektir. Bu teknolojilerden haberi hız, erişilebilirlik, hipermetin, fotoğraf ve video galerileri gibi sınırsız olanaklarla sunan internet gazeteciliği önem taşımaktadır. Çalışmada bu gazetelerde yapılan kadın ve çocuk haberlerinde etik kurallara uyulmadığı zamanlar insan hakkına girilebildiği ifade edilmiş ve sonrasında sosyal medya ve insan hakları içinde iletişim hakkı, ifade özgürlüğü, kişisel veri hakkı ve unutulma hakkının ne olduğunu üzerinde durulmuştur. Sonuç olarak yeni medya iletişim araçlarında kullanılan bu hakların insan hayatındaki yeri ve öneminin de yadsınamaz bir gerçek olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar kelimeler: İnsan Hakları, Dijital Medya, İfade Özgürlüğü, Kişisel Veri Hakkı, Unutulma Hakkı, Sosyal Medya ve İnsan Hakları.

ABSTRACT

Although human rights have existed since the first societies, they have started to come to the fore more today, especially with the changing economic, political and technological developments in the globalizing world. Undoubtedly, the media plays an important role in the development and dissemination of human rights. With the introduction of the internet into life with information and communication technologies, new communication technologies have begun to form, so it can be said that these new environments, in which readers and viewers can actively participate, create a kind of democratic environment. The aim of this study is to examine human rights that have developed with new communication technologies in this context. Internet journalism, which presents news from these technologies with unlimited possibilities such as speed, accessibility, hypertext, photo and video galleries, is important. In the study, it was stated that human rights can be entered when ethical rules are not followed in the news of women and children in these newspapers, and then it is emphasized what the right to communication, freedom of expression, the right to personal data and the right to be forgotten are in social media and human rights. As a result, it has been revealed that the place and importance of these rights used in new media communication tools in human life is an undeniable fact.

Keywords: Human Rights, Digital Media, Freedom of Expression, Personal Data Right, The Right To Be Forgotten, Social Media And Human Rights

Giriş

Kuçuradi (2011), serbest pazarın küreselleşmesi ile birlikte; gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde görülen kalkınma politikaları ile ortaya çıkan “küresel problemlere dikkat çeker. Küreselleşme; ekonomik ve siyasal olgularla birlikte bu ekonomik, siyasal, sosyal ilişkilerin ülkeler arasında yaygınlaşması olarak görülmekte, tüketim ve finans piyasaları hukuk, siyasal sistem, kültürel ilişkiler, eğitim, çevre bilinci, sağlık gibi alanlarla birlikte demokrasi ve insan haklarını da kapsamaktadır (İrge, 2001, s. 65-83). Küreselleşme bir realite olarak görülmekte iken, insan hakları da bir idealizeyi temsil etmektedir. Küreselleşme insanı çoğu kere metalaştırmış ve bazen bir makineye benzetmiştir. Bununla birlikte insan da, doğal olarak bu küreselleşme sürecine kendi olarak girememiş ve çoğu zaman da tek tipleştirilerek bu sürece ancak

bu şekilde katılabilmiştir. Bu nedenle küreselleşmenin insan anlayışının, insan haklarının insan anlayışıyla çeliştiğini söylemek mümkün olabilmektedir (Durul, 2008, s. 113).

İnsan hakları, ekonomi ve siyasetle birlikte teknolojik gelişmelerden de etkilenmektedir. Cees Hamelink (2003, s. 151), toplumların etkileşimleriyle ilgili olarak teknolojik gelişmeye bağlı olarak insan hakları koşulları (hükümleri) hakkında aşağıdaki sıralamayı yapmıştır:

- Teknoloji: İnsan haklarına erişim için teknolojinin kullanımı, insanlar arasında teknolojinin eşit paylaşımı, insanları zararlı etkilerine karşı koruma, kamu politikası oluşturmaya katkı, dezavantajlı grupların ihtiyaçlarına dikkat etmek.
- Kültür: Kültürel değişimle birlikte medyanın kendi geleceğini saptamak (özerklik), yaratıcı çalışmalar ve medya içeriklerinin çeşitliliği, kültürel yaşama katılım, kültürel uygulamaların tanınması, bilimsel gelişmelerin yararlarını paylaşmak, kültürel mirasın korunması ve kültür politikalarına katılım.
- Politik: İfade özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, nefret ve ayrımcılığa karşı koruma, gizliliğin korunması, savaş esirlerinin korunması, masumiyet karinesi, kamusal yarar için bilgi verme, kalıplaşmış içeriklerin kaldırılması
- Ekonomik: Ekonomik kalkınmanın kendi kaderini tayin etmesi, gelişme hakkı, fikri mülkiyetin korunması, kurumsal sorumluluk, gizlilik ve güvenlik, kurumsal mülkiyet.

Cees Hamelink'e göre (2003, s. 139), iletişim teorisyenleri ve uygulayıcıları tarafından en ciddi olarak ele alınması ve tartışılması gereken konulardan biri insan hakları ve medyanın bundaki sorumluluğudur. İnsan haklarının olmadığı yerde ifade özgürlüğü ve özgür medyadan söz edilemeyeceği gibi, özgür medyanın olmadığı yerde insan haklarının korunması ve insan hakları kültürünün geliştirilmesinden de söz edilemez. (Arcan, 2010, s. 101).

İnsan hakları, sırf insan olmak itibarıyla doğuştan sahip olunan hak ve özgürlükler olarak tarif edilebilir. Geçmişten günümüze kadar insan haklarına yönelik birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Modern anlamda ilk insan

hakları düşünürü ve savunucusu olan Thomas Paine 1792 yılında Londra’da “İnsan Hakları” (The Rights of Man) adlı kitabı yazmasından dolayı fitneci olarak yargılanmıştır. Gazeteci Paine’nin yargılanma sebebi İnsan Hakları kitabı ve insan hakları talebi olmuştur (Arcan, 2010, s. 9). Sonraki süreçte günümüze kadar insan haklarının gelişmesini sağlayan birçok beyanname yayınlanmış, etik ilkeler belirlenmiş ve buna yönelik birçok konferans yapılmıştır. Dünya genelinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 10 Aralık 1948 tarihinde ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi de uluslararası anlamda öncü olan insan haklarına yönelik faaliyetlerin en önemlilerindedir. 1993 yılında Viyana’da yapılan Dünya İnsan Hakları Konferansı da soğuk savaş sonrası düzenlenen ilk insan hakları konferansı olarak bilinmektedir. Türkiye’de de 1988 yılında kurulan Basın Konseyi tarafından yayınlanan basın meslek ilkeleri gazetecilik ve insan hakları açısından öneme sahiptir. Konsey, iletişim özgürlüğünü, halkın gerçekleri öğrenme hakkını bir aracı sayarak ve gazetecilikte temel işlevin, gerçekleri bulup bozmadan, abartmadan kamuoyuna yansıtma olduğunu göz önünde tutarak 16 ilke yayınlamıştır (basinkonseyi.org) Bu ve benzeri birçok kurum ve kuruluş tarafından yayınlanan bu madde ve ilkelerin kabulü gerçekleşmiş ve kullanıldığı alanlardan biri de medya olmuştur. Özellikle yeni medya teknolojileriyle birlikte meydana gelen değişiklikler de insan haklarına yönelik hem olumlu hem de olumsuz örnekler vermektedir.

Bu çalışmada yeni medya iletişim teknolojileri bağlamında internet gazeteciliğinde yer alan kadın ve çocuk hakları ele alınacak ardından sosyal medya ve insan hakları bağlamında iletişim hakkı, ifade özgürlüğü, kişisel veri hakkı ve unutulma hakkı genel olarak açıklanmaktadır.

1. İnternet Gazeteciliği

İnsan hakları günümüzde ekonomiden siyasete, kültürel yaşamdan iletişim teknolojilerine kadar giderek daha çok önem kazanmaya başlamıştır. Bu süreçte dijital iletişim teknolojilerinin de büyük payı vardır. İnsan haklarına yönelik haberlerin hazırlanması, yayılması, topluma bildirilmesi bağlamında yeni iletişim teknolojileri de önemli görevlere sahiptir. Özellikle demokrasinin oluşması ve insan hak ve hürriyetlerinin korunması amacıyla yeni medyada birçok haber yapılmaktadır. Yeni medyanın haber konusunda insanlara önemli bilgileri veren

internet gazeteciliği de bu hak ve hürriyetlerin ortaya çıkarılmasında önemli bir görev yüklenmiştir. Medyanın bazen insan hakları uzmanlığında eksik davrandığı zamanlar olmasına rağmen son zamanlarda insan hakları haberlerini yansıtmada konusunda oldukça duyarlı davrandığı da görülebilmektedir. Bu konuda internet gazeteciliğın etkili olduğu söylenebilir.

Halkın iradesi, halkın egemenliğı gibi unsurlar demokrasi ile ifade edilirken, katılımında bunların en önemlilerinden biri olarak görülmektedir (Değirmenci, 2020, s. 274). Demokratik bir toplumda medyanın insan haklarına yönelik sorumluluğunu iyi taşıması gerekir. Örneğın tek boyutlu yönlendirme ve buna yönelik kamuoyu oluşturma olduğu zaman bu durum şeffaflıkla önlenmelidir (Giddens, 2000). Ayrıca ellerinde yeterli yetki ve donanım bulunmayan insan hakları örgütleri kamusal alanda seslerini duyurmalarına, insan hakları ihlallerini ortaya çıkarmalarına yardımcı olacak, kampanyalarını destekleyecek medya ve gazetecilere ihtiyaç duyar. Dolayısıyla bağımsız, sorumluluk sahibi medya ve gazeteciler insan hakları örgütlerinin oksijenidir denilebilir (Tosun, 2007, s. 85). Demokraside basın özgürlüğü ve düşüncüyü ifade etme önem taşıyan önemli unsurlardandır. Bunu sağlayan önemli araçlardan biri de yeni medya iletişim araçlarından biri olan internet gazeteciliğidir. Medya ve insan hakları arasındaki ilişki gazetecilik uygulamaları açısından büyük önem taşımaktadır. İnsan haklarına bakış açısı, haberi oluştururken dikkat edilmesi gereken yazma, görsel ekleme, yayınlama aşamalarında dikkat edilmesi gereken unsurlardandır.

İnternet gazeteciliğının birçok avantajı vardır. Haberin çok hızlı bir biçimde verilebilmesi, sürekli güncellenebilme olanağının olması, okurların habere zaman sınırlaması olmadan dilediğı zaman ulaşabilmesi, çoklu ortamlar olan ses-grafik-görüntü dosyalarını rahat kullanma, okurlarla interaktif etkileşim olanağı kurma ve okurların yorumlarını anında iletebilmeleri, verilen haberle ilgili olarak web sitelerinin linklerinin verilmesi ve böylece arka plan bilgilerine kolaylıkla ulaşabilme olanağının olması ve diğer medyalarda yer almayan farklı haberleri bulabilme olanağının bulunması en önemli özelliklerindedir (Karaduman, 2003, s. 147). Ayrıca arşivleme veya haber arşivi özelliğinin kullanılabilirliğinin olması okuyucuların istediğı zaman ve mekânda kolay ve rahat olarak haber ve bilgi

almasını sağlamaktadır. Bu özellik, kullanıcıların veya okuyucuların, gazetenin sağladığı birçok bilgi arasında istedikleri bilgilere erişmelerini sağlar. Bu özelliğe talepte haber adı verilebilir (Garrison, 1997, s. 81)

İnternet gazeteciliğinin hem yayıncıya hem de okuyucuya sağladığı en büyük avantaj zaman kavramını doğru bir şekilde kullanabilmesidir. Zira son dakika meydana gelen bir gelişme dakikalar içerisinde internet gazetesinde yer alırken basılı olarak yayınlanacak gazetede saatler sonra ya da günler sonra yer alabilmektedir. İnternet gazetesinde yayınlanan bir habere, köşe yazısına veya bir makaleye okuyucular istedikleri her an ulaşabilmektedir. Burada internet gazeteciliğinin arşiv imkânı ortaya çıkmaktadır. Arşiv sistemi sayesinde yayınlanan içeriklerin konuları, tarihleri ve kaynaklarına göre detaylı bir tarama gerçekleştirilebilmekte ve istenen içeriğe kolay bir şekilde ulaşılabilir (Sütçü, 2006, s. 15). İnternet gazeteciliğinin sağlamış olduğu bu avantajların yanı sıra bazı dezavantajları da bulunmaktadır. Bu dezavantajları internet sitelerinin sık sık güncellenmesi, veri depolama yerlerinin artırılması, sesli ve görüntülü dosyalara sağlıklı bir şekilde erişim ve birden fazla kaynaktan ulaşımında yaşanan aksamalar olarak sıralamak mümkündür. (Özgen, 2011, s. 90). İnternet gazeteciliğinde zaman ve mekân sınırsız, belirli bir süreye bağlı olmama, güncelleme imkânı, çok ortamlılık bulunmaktadır.

Medya etiği ya da bilişim etiği söz konusu olduğunda tartışılan konular genel olarak haberde doğruluk, özel yaşama müdahale, çocuklara ilişkin haberler, çıkar çatışmaları, şiddetin özendirilmesi, gizli kamera, kimlik gizleme gibi yanıltıcı yöntemler, paralı habercilik, cinsellik, pornografi ve kamu yararı (Örs, 2010, s. 3448) örnek verilebilir. İnternet gazeteciliğinde büyük oranda otokontrol mekanizması bulunmadığı için haberlerin etiğe uygunluğu da tartışılan konular arasındadır.

Bunlara ek olarak bir de dezavantajlı kesim olarak adlandırılan medyadaki temsil edilme biçimleri bulunmaktadır. Yaygın medya; ötekileri, madunları, dezavantajlı kesimleri, yani dezavantajlıdan kasıt kadınlar, çocuklar, yoksullar, azınlıklar gibi bazı kesimleri temsil etmediği zamanlar olmaktadır. Buna kısaca görmezden gelme de denilebilir. Medyanın görmezden gelmediği zamanlar da olabilmektedir. Bu kesimler hakkında haber yaptığı zamanlarda da bu kesimleri genel olarak ya suçlu ya da kurban gibi ifadelerle de gösterme eğilimine sahiptir. Yaygın medya, toplumsal

eşitsizleri ya da sorunları ortaya koyarken dezavantajlı kesimlerin aleyhine söylem üretip, dili bu şekilde kullanabilmektedir. Medya, bazı zamanlarda ise sorumlularının sorumluklarını gizlemeye çalışmakta ve bunun sonucu olarak cezayı mağdurlara kesmeyi tercih etmektedir (Gökalp, 2017, s. 10). Örneğin bir kaza haberinde kazayı yapan bir kadın ise kadın sürücülerin cinsiyetini vurgulama yapılabilmekte ve buna göre kadınların hep hatalı araba kullandığı ima edilebilmektedir. Bu dezavantajlı kesimlerden gösterilen kadınlar ve çocukların gazetecilik bağlamında haklarına yönelik temsil edilme biçimleri de incelenmesi gereken konulardan biridir.

1.1. Kadınların Medyadaki Temsil Edilme Biçimleri

Toplumsal cinsiyet bakış açısı ile medyada bulunan sembolik içeriklerin doğal olmadığından bahsedebilmektedir. Aslında medya, gerçekliği inşa edip verili bir gerçeklik içerisinde yer almamaktadır. Medyada bulunan sembolik içeriklere bakıldığında bunların da nesnel olmadıkları görülmektedir. Medyadaki içeriklere konu olan olaylar ve olgular ampirist bir perspektifle tanımlanamamaktadır. Dolayısıyla, medyada yer bulmuş sembolik içeriklerin de gerçeğin tercih edilen bir görünümü olduğu söylenebilir (Timisi, 2010, s. 91-92). Toplum içinde kadın ve erkek olarak cinsiyet rollerinin birtakım davranış, beklenti ve görevlerle ilişkili olduğu görülmektedir. Her iki cinsin de toplumsallaşma süreci, toplum tarafından kabul gören davranış modelleri üzerinden görülmektedir. Genel olarak tevazu, uysallık ve pasiflik gibi özellikler daha çok kadına yakıştırılan değer olarak görülürken; şiddet, cesurluk ve güç ise erkeğe yakıştırılan değerler olarak görülmektedir (Oglesby ve Hill, 1993, s. 720).

Kadın hareketlerinde ve medyadaki sunumlarında bu hareketliliğin görünürlüğünün sağlanması önemli bir husustur. Özellikle de ulusal ve uluslararası alanlarda kadın çalışmalarının bilinirliğini artırmak her zaman mümkün olamamaktadır (Avcil, 2021, s. 186). Medyada kadının temsiline yönelik çalışmalar en çok feminist medya çalışmaları üzerinden 1970’li yıllarda yapılmış ve kadını ikincil konumda gösterilmesine iten toplumsal süreçlerin medya içinde bulunan kadının temsil biçimleriyle etkileşim içinde gündeme getirilmiştir. Kadınları toplumda ikincil konumlara sürükleyen bu süreçlerin medyada bulunan kadın

temsilleri ile de etkileşimde olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu yıllarda yapılan çalışmalar ile de medyadaki bu temsilin inşacı rollerde olduğu görüşlerini ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmalardaki inşa meselesi, kadınların toplum içindeki ikincil konumlarını ortaya koyan bir görüş olarak da ifade edilebilir. Çalışmalar incelendiğinde medyadaki kadının temsiline ilişkin üç temel nokta üzerine durulduğu söylenebilir:

- Kadınların medya sektörlerindeki varlıkları,
- Kadınların medyadaki temsil edilme biçimleri,
- Medya ürünlerinin kullanıcıları ya da tüketicileri olarak kadınlar (Çelenk, 2010, s. 230).

Haberlerle birlikte medyadaki hemen hemen bütün anlatı türlerinde kadınlara yönelik hak ihlallerinin yapıldığı görülmektedir. Medya sektöründeki çalışan kadınların sayısı da önemlidir. 2000’li yılların başından itibaren bu sayılar artış gösterse de medyadaki “cam tavan” olarak adlandırılan yönetici konumunda daha az oldukları da bir aşikârdır (Köker, 2007, s. 122-127).

Kadınların medyada temsil edilme biçimlerine bakıldığında kadın bedenini nesneleştiren görsel sunumların bir problem alanı olduğu görülmektedir. Kadınlara çoğu zaman yazılı ve görsel basında çoğu bedenlerinin teşhir edilmesi üzerine yer verilmektedir. Bu teşhiri açıklayan haber metinleri ise bu görsel malzemeleri kullanabilmenin bir amacı olmaktan öteye bir amaç taşımamaktadır. Haberle birlikte haber dışında yayınlanan televizyon programlarında da kadınlara yönelik, eşitsizliklerle dolu birçok programın yapıldığı görülmektedir. Hatta bu programların yayın akışındaki yer alma biçimleri ve ayrıca yayın saatleri de kadın izleyicilerin günlük yaşamlarına ilişkin cinsiyetçi varsayımları destekler nitelikte olduğu bilinmektedir. Örneğin günümüzde kadın programlarının yerleştirilme zamanları kadının ev işlerine, çocuklarının okul ve uyku saatlerine, ve yine erkeklerin eve döndükleri saatlere bağlı olarak kadın izleyicilerin genel manada ev hanımı olarak gösterildiği ifade edilebilmektedir (Çelenk, 2010, s. 235). Programlar içerisinden dizilere örnek verilecek olursa genel olarak geleneksel rollerdeki kadınlar ile modern kalıplar içindeki kadınların birleştirildiği yani çalışan kadın hem çalışmakta hem de çocuklarıyla ilgilenmekte olduğu bir söylem inşa edilmeye çalışılmaktadır. Kadınlar,

eşlerine duydukları bitmez aşkları ve çocukları için yaptıkları fedakârlıkları ile ön plana çıkmaktadırlar (Özsoy, 2016, s. 244).

Tanrıöver'e göre (2007, s. 157-161), kadınların medyadaki temsil biçimleri genel olarak aşağıdaki gibidir:

- Kadınlar geleneksel rollerinde,
- Cinsel nesne olarak kadınlar,
- "Kurban" olarak kadınlar,
- Kadınlar yalancı bir eşitlik içinde,
- Kadınların "simgesel olarak yok edilmesi".

Günümüzde özellikle geleneksel medyada kadınların geleneksel rollerde olduğu görülmektedir. Geleneksel rolden kasıt iyi bir eş ve anne olmaları yönünde yayınlar yapmaktır. Bu konuda internet gazeteciliği ile birlikte geleneksele nazaran daha fazla haber yapılabilmektedir. Cinsel nesne olarak kadınlar ise reklamlarda, dizilerde ve haberlerde bolca görmek mümkündür. Geleneksel gazetelerde arka kapak güzeline örnek verilirken internet gazeteciliğinde bol görsel kullanılması ve kadının çekiciliğine yönelik haberlerin çokça yapılması da gözlenen uygulamalardandır. Aslında bu yayınlarla kadının cinsel bir metaya dönüştürüldüğü de söylenebilir. Kadının medyadaki bir diğer temsil biçimi de kurban olarak gösterilmesidir. Töre cinayetleri, tecavüze ve şiddete uğrayan kadınlar da buna örnek verilebilir. Bazı haber kuruluşları haberleri yaparken medya etiğine uymamakta isim, görüntü, olayın şekli gibi özel hayata ilişkin bilgiler de paylaşabilmektedirler. Bazı haber kaynakları ise kadınların bu durumları hak etmiş olduğuna yönelik başlıklar atabilmektedirler. Kadınlar, erkeklerle birlikte yalancı bir eşitlik içinde de gösterilmektedir. Bunlardan bazıları iş kadınlarını gerçekten resmeder, bazıları da sadece başarılı olmuş kadınları gösterirler. 2018 yılında TÜSİAD'ın 48. Olağan Genel Kurulu'nun gündemi kapsamında TÜSİAD'ın açık isminde değişikliğe gidildiği ve TÜSİAD'ın açık isminin 'Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği' olarak değiştirilmesine karar verildiği buna güzel örneklerdendir. Bir süredir TÜBİTAK'da bilim adamı yerine bilim insanı kelimesini kullanmaktadır. Kadının simgesel olarak yok edilmesi ise kadının bazı haberlerde olmaması durumudur. Örneğin sanayiciler, mühendisler ya da doktorlarla ilgili haber fotoğraflarında

çoğunlukla kadınlar görülmemektedir.

1.2. Medyada Çocukların Temsili

Birleşmiş Milletler raporlarında 0-18 yaş arası çocuk olarak tarif edilmektedir. Medyada çocuk hakları iki taraftan incelenmektedir. Bunların ilki çocuğun medya kullanımı, ikincisi ise medyada çocukların temsilidir. Çocuğun medya kullanımında iletişim pedagoglarının çocuk ve medyayı anlamak için üç önemli soru üzerinde durdukları görülmektedir. Çocukların maruz kaldığı iletişim araçlarına güven duymak doğru mudur? İletişim araçlarını kullanan çocukların yeterli bilgileri bulunmakta mıdır? İletişim araçları çocukların sosyalleşmesine ve onların entelektüel gelişimlerine katkıda bulunacak kadar ehil ve olgunlaşmış mıdır? Yapılan araştırmalarda bu üç sorunun cevapları henüz tam olarak netleşmemiştir. Yardım almadan tek başına hiçbir iletişim ya da medya aracı çocukları yetiştirmeye yeterli değildir, ayrıca sosyalleşmelerini gerçekleştirecek kadar da olgunlaşmamıştır. Bu nedenle hiçbir iletişim ya da medya aracını çocuğun yetişmesi ve sosyalleşmesi bakımından sorumlu tutmak doğru değildir (Şirin, 2018: 5-6). Buna karşılık çocuk yayınlarının da hazırlanırken dikkat etmesi gereken birçok husus vardır. Onlara medya okuryazarlığı kapsamında hazırlanan yayınlarla onların eleştiri yeteneklerini geliştirmek, yaratıcı güçlerini harekete geçirerek algılarını geliştirmek, dil ve ifade yeteneklerini ilerletmek bunlardan bazılarıdır.

Medyada yayınlanan haberler incelendiğinde çocukların haberlerde kullanılmasının nedeni konu edinen olayların aydınlatılmasından çok çocukların haber değeri olarak önem taşımış olduğudur. Örnek verilecek olursa bazı durumlarda çocukların bir haberde özne olarak kullanılması hayatlarını olumsuz etkileyip zedeleyebilmektedir. Bazen sadece haber konusu olarak ifade edilmeleri bile çocukların istismar edilebilmesi sonucunu doğurabilmektedir (Ziyalar ve Salihoğlu, 2008). Medyada çocuk haklarıyla ilgili birçok sözleşme bulunmaktadır. UNİCEF'in Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesi (1989) bunlardan biridir. Bu sözleşmeye taraf devletlere birçok madde iletilmektedir. Genel olarak Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 12. Maddesine bakıldığında maddede ifade edilen çocukların kendilerini ilgilendiren her konuda görüşlerini serbestçe ifade etme hakkının olmasıdır. Bu maddenin içeriği çocuğun doğrudan katılımıyla ilgilidir. Madde 13'te çocuğun ifade özgürlüğü, Madde 14'te çocuğun düşünce, vicdan ve din

özgürlüğü, Madde 15’te örgütlenme ve barışçı toplantı yapma hakkı, Madde 16’da kişisel dokunulmazlık hakkı, Madde 17’de bilgi alma hakkı ve Madde 29’da demokrasi ve insan haklarına saygılı bir eğitim hakkı başta olmak üzere sözleşmenin tüm maddelerinin uygulanabilmesinde katılım hakkı bir ön koşul olarak görülür. Çünkü insan hakları maddelerinde en önemli özelliklerden biri her hakkın birbiriyle ilişkili olmasıdır (Şahin ve Polat, 2012, s. 277). Bunlar içinde özellikle 17. maddeye bakıldığında çocuk hakları ve medya konusunda bilgilenmek mümkündür. Madde 17’nin içeriği aşağıdaki gibidir:

Taraf Devletler, kitle iletişim araçlarının önemini kabul ederek çocuğun; özellikle toplumsal, ruhsal ve ahlâki esenliği ile bedensel ve zihinsel sağlığını geliştirmeye yönelik çeşitli ulusal ve uluslararası kaynaklardan bilgi ve belge edinmesini sağlarlar. Bu amaçla Taraf Devletler:

1. Kitle iletişim araçlarını çocuk bakımından toplumsal ve kültürel yararı olan ve 29 uncu maddenin ruhuna uygun bilgi ve belgeyi yaymak için teşvik ederler;
2. Çeşitli kültürel, ulusal ve uluslararası kaynaklardan gelen bu türde bilgi ve belgelerin üretimi, değişimi ve yayımı amacıyla uluslararası işbirliğini teşvik ederler;
3. Çocuk kitaplarının üretimini ve yayılmasını teşvik ederler;
4. Kitle iletişim araçlarını azınlık grubu veya bir yerli ahaliye mensup çocukların dil gereksinimlerine özel önem göstermeleri konusunda teşvik ederler;
5. 13 ve 18’inci maddelerde yer alan kurallar göz önünde tutularak çocuğun esenliğine zarar verebilecek bilgi ve belgelere karşı korunması için uygun yönlendirici ilkeler geliştirilmesini teşvik ederler (unicef.org).

Günümüzde dijital medyanın gelişimiyle birlikte çocukların medyaya, medyaların da çocuklara yapılmış gibi görüldüğü bu zamanda çocuklar dijital oyunlar, sanal dünyalar, sosyal medya gibi dijital içeriklere açık bir biçimde büyümektedirler. Bu sürecin de sorunsuz, tehlikesiz ve korunaklı olmadığını

belirtmek önemlidir. Çocuğa yapılan filtreleme, kısıtlama, kural getirme, yasaklama, kontrol ve koruma yöntemlerine rağmen çocukların bu medyalar karşısında olumsuz yönlendirmelere de açık olduğunu vurgulamak gerekir (İnal, 2012).

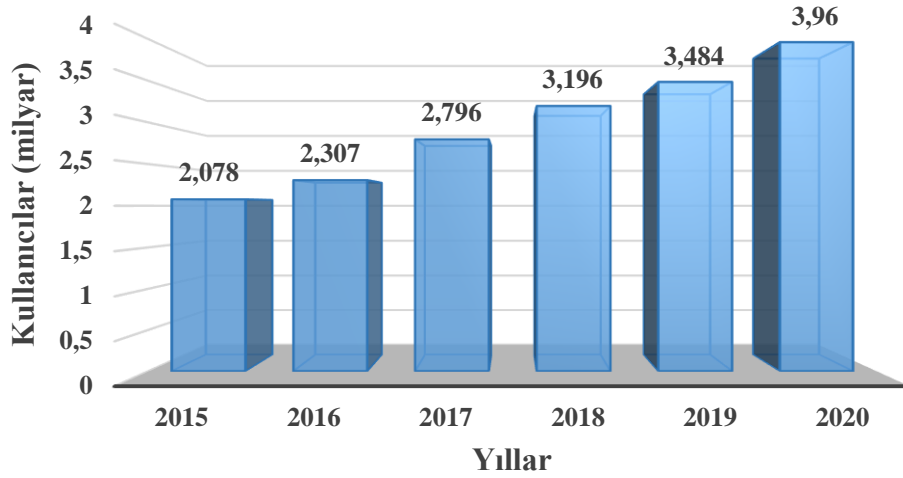
Yeni iletişim teknolojileriyle birlikte medyaların hedef kitleleri her geçen gün genişlemektedir. Bazen de çocuklar medyanın vermek istediği mesajın hem hedefi, hem de konusu olabilmektedirler. Bu gelişmelerde medya ve çocuk arasındaki ilişkinin incelenmesini gerektirmektedir. İçeriğinde çocuk olan haberlerin de düzenlenmesini zorunlu kılmaktadır (Doğrucan ve Yıldırım, 2011, s. 102). Medyadaki çocukların temsiline bakıldığı zaman özellikle yeni medya teknolojilerinin hâkim olduğu bu dünyada birçok habere konu oldukları görülmektedir. İnternet gazeteciliğinin anlık, sınırsız ve görsellik gibi çok görülen özelliklerinden de nasibini alan çocuklar, bazı kere belli bir editoryel süreçten geçmeden yayınlara konu olmaktadır. Fail olsun olmasın isimlerinin kodlanmaması, görüntülerinin yayınlanması, adreslerinin verilmesi gibi onların ileriki hayatını olumsuz etkileyebilecek bilgiler çocuk haklarını etkilemektedir.

Günümüzde çocuk haklarının korunması, onları yaşama hazırlama, toplumu tanıtmaya, çocukların istismar ve ihmallere karşı korunması ve buna yönelik tedbirlerin alınması ve çocukların suça sürüklenmelerini engellemek maksatlı birçok çalışma yapılmaktadır. Süreç içerisinde olan çocuklara psikososyal desteklerin sağlanması ve yine adli süreçlerde çocukların yıpratılmaması için çaba sarf etmek de önemlidir. Çocuğa yapılan istismarlar ve ihmal olaylarının da kitlelere ulaştırılması ve toplumsal farkındalığı artırma yönünden de önemlidir. Bu eylemlerin gerçekleştirilmesinde de medyanın önemli rolleri vardır. Medya bu konuda öncü olmalıdır. Tüm bunları yaparken medyanın bu konuları haber olarak hazırlarken dikkat etmesi gereken birçok husus da bulunmaktadır. En önemli görevlerinden biri çocuk haklarına ve etik ilkelere uygun davranmış olarak buna yönelik oluşturulmuş haberlerdir. Bu şekilde hazırlanan haberler, çocuklar için koruyucu rol üstlenirken, tam tersi durumlar çocuğun ikinci kez istismara uğramasına sebep olabilmektedir (Koç ve Pashı, 2021, s. 102). Bu noktada iletişim etiği ya da medya etiği kavramları söz konusu olabilmektedir. Medya etiğini incelerken bu noktada sadece ürünün içeriği ile sınırlandırmamak gerektiğini bilmek gerekir. Olaylara daha geniş

açılardan bakmak, gazetecilerin çalışma koşullarını bilmek ve ücret politikaları gibi bazı unsurları da göz önüne almak gerekir. Bunlar sayesinde daha özgür bir ortamda daha insani olarak çalışan gazetecilerin ortaya koyacakları ürünlerinde kalitesinin artırılmış olduğu görülebilmektedir (Bulunmaz, 2014).

2. Sosyal Medya ve İnsan Hakları

21. yüzyılda internet erişimi ve akıllı telefonların gündelik hayatın önemli bir parçası haline gelmesi, bunun paralelinde yeni iletişim teknolojileri ve sosyal medya uygulamalarının da son on yıl içerisinde muazzam bir gelişim göstermesi günümüzde bilginin dijital platformlar üzerinden yayılmasını/taşınmasını hızlandırmıştır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak da başta ticaret, sağlık, eğitim, eğlence ve finans sektörü olmak üzere daha pek çok farklı alanda tüketicilere sunulan hizmetler de çevrim içi ve gerçek zamanlı olarak sağlanmaya başlamıştır. Bu bağlamda kişilerin her tuş vuruşunu ve fiziksel hareketini kaydeden bilgi işlem sistemleri birey, devlet ve özel teşebbüs arasındaki sınırların ortadan kalkmasına neden olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, çağdaş yaşam hızla şeffaf toplum olma yönünde ilerlemektedir (Damen, Köhler, & Woodard, 2017, s. 1). Dolayısıyla bilişim teknolojileri ve bilhassa da sosyal medya mecralarının mevcut süreçteki gelişimi insan haklarını çeşitli düzeylerde etkilemekte ve bu kapsamda her gün yeni bir tartışmanın da fitili ateşlenmektedir. Bu çerçevede bazı kişilerin farkındalığı artırıcı özelliklere sahip olması bakımından sosyal medya platformlarının insan haklarının korunması ve geliştirilmesi hususunda fayda sağladığını savundukları gözlemlenirken, bazı taraflarca da bunun aksi yönünde gözetim, müdahale ve kişisel verilerin toplanmasını kolaylaştırdığı gerekçesiyle sosyal medya ağlarının insan hakları açısından bir tehdit olarak algılandığı görülmektedir.



Şekil 1. Küresel çapta 5 yıllık sosyal medya büyüme istatistikleri (Dean, 2021).

Özet olarak içinde bulunduğumuz bilgi çağında yaşanan dijital dönüşümle beraber tüketicilere sunulan sosyal medya uygulamalarının çeşitlenmesi ve daha komplike bir yapıya bürünmesi sonucu insan haklarının sınırları özel hayatın gizliliği, milli güvenlik ve dijital gözetleme gibi süjelerle ilişkili olarak yeniden tanımlanmaya başlanmıştır.

2.1. İletişim Hakkı

İletişim, gerçek ve tüzel kişilerin içinde buldukları içtimai düzendeki diğer kişi ve örgütlerle etkileşimini ve entegrasyonunu sağlayan hayati öneme sahip en temel süreçtir. Bu bağlamda iletişim bir ihtiyaçtır. Başka bir deyişle iletişim, gereksinimleri karşılamanın maksatlı faaliyetleridir (Erdoğan, 2011, s. 451). Bundan dolayı da iletişim amaçlı bir insan faaliyetidir ve kişilerin sergilediği en gayesiz, en kontrolsüz davranışların altında dahi mutlaka bir sebep vardır (Erdoğan, 2011, s. 128). Bu bağlamda iletişim insanlar açısından zaruri bir ihtiyaç olmanın yanında ayrıca belli başlı bir insan hakkını sembolize etmektedir. Çünkü hürriyet, eşitlik, birlik, ilişilmezlik, çeşitlilik, katılım, kapsayıcılık ve evrensellik prensiplerine dayanan insan hakları standardizasyonun sağlanması temel bir hak olan iletişim ile mümkündür (Şen & Şen, 2015, s. 124). İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 19. maddesine göre, "Tüm insanlar düşünce ve ifade/konuşma özgürlüğüne sahiptir. Bu

hak, bir engel olmaksızın kişilere bilgi ve düşüncelere serbestçe erişim ve yayma hürriyeti kazandırmaktadır'' (Weiss & Daws, 2018, s. 912).

İletişim hakkı kavramı en yalın haliyle kişilerin herhangi bir ortamda tek başına veya toplu olarak kendilerini özgürce ifade edebilmelerinin yasalarca garanti altına alınmasıdır. Bu bağlamda iletişim hakları da temelde aşağıdaki unsurları içermektedir (Center For Communication Rights).

- Katılım,
- Kültürel çeşitlilik ve erişim,
- Medya ve ifade özgürlüğü,
- İletişim araçlarının himaye altına alınması

İletişim hakkını temel ve genişletilmiş olmak üzere iki farklı perspektiften ele almak mümkündür. Temel bakış açısı yeryüzündeki tüm insanların iletişim hakkına sahip olduğunu ifade ederken, iletişim hakkının daha geniş çerçevede ele alınması ise kişilerin iletişim kaynaklarına kolay erişimi, katılımcılık ve özgür bir tartışma atmosferi ile ilişkilendirilmektedir. Dolayısıyla iletişim hakkı demek bir bakıma insanların temel gereksinimlerini karşılayabilecek biçimde iletişim kaynaklarını kullanması demektir (Şen & Şen, 2015, s. 125). Bu bağlamda yukarıda verilen bilgilerden de çıkarımlanabileceği gibi iletişim hakları, insanların ve toplulukların sosyal, politik, ekonomik ve kültürel alanlardaki hedeflerine ulaşmak için iletişim ve medyayı bilhassa da sosyal medyayı kullanma kapasitelerini güçlendirir. Buna ek olarak, bireylerin yaşam alanlarını toplu olarak geliştiren temel insan haklarını da destekler.

2.2. İfade Özgürlüğü

İfade özgürlüğü bireyin benimsediği bir görüş, inanış, tavır, duygu ve düşünceyi çeşitli iletişim araçları vasıtasıyla barışçıl yollardan dile getirebilmesi, diğer insanlara aktarabilmesi/anlatabilmesi, neşredebilmesi ve onları kendi inanç ve fikirlerinin doğruluğuna/güvenilirliğine inandırabilmesi doğrultusunda özgürce davranabilme hakkıdır (Doğru & Nalbant, 2013, s. 183). Bu yönüyle ifade özgürlüğü kişilerin herhangi bir düşünce olay ya da varlık üzerinde serbestçe bir yargıya varabilmesi, görüş sahibi olabilmesi, düşüncelerini kınanmadan açıklayabilmesi ve

yeni fikirlere kısıtlanmadan erişebilme hürriyetini ifade eder (Tanör, 1994, s. 59); (Gözübüyük & Gölcüklü, 2013, s. 364).

İnternet teknolojilerinin ve sosyal medya platformlarının geniş kitleler tarafından kullanımının yaygınlaşmasıyla beraber insanların kendilerini ifade etme olanakları ve kabiliyetleri de buna paralel olarak önemli bir gelişim göstermiştir. Bu bağlamda sosyal medyanın ifade özgürlüğü üzerindeki etkisini basit bir örnekle açıklamak gerekirse; 2010'da yaşanan Arap Baharı olayları, 2011'de yaşanan İspanya Protestoları, Wall Street Direnişi ve 2014'de yaşanan Şemsiye Devrimi gibi ulusal hatta uluslararası düzeyde etkili olan toplumsal hareketler Afrika'dan Asya'ya, Avrupa'dan Amerika'ya kadar pek çok ülke ve kıtada ifade özgürlüğü ile sosyal medya etkileşiminin ne denli bütünleştiğini gözler önüne sermektedir.

Sosyal medya, genç yaşlı farketmeksizin toplumun her kesiminden insanın yoğun ilgi gösterdiği bir ortamdır. Bu bağlamda Güneş'e (2016, s. 2) göre sosyal medya adeta ülke vatandaşlığından bağımsız olarak sanal dünya vatandaşlığı biçiminde gayriresmi bir üst kimlik oluşmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla sosyal medya günümüz modern dünyasında pek çok ülkede birinci derece önemli ifade özgürlükleri arasında yer almaktadır. Ancak artan sosyal medya kullanımı, ifade özgürlüğü ekseninde değerlendirilemeyecek bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Örneğin sosyal medya üzerinden bir kimsenin onur ve itibar gibi kişisel değerlerini incitebilecek hakaret, sövğu, karalama ve benzeri içerikli paylaşımlar insan haklarına ve hukuka aykırıdır. Bu nedenle sanal ortamda suç teşkil eden tutum ve davranışlar sergileyen kişilerin sosyal medyayı bir suç vasıtası olarak kullandıklarını ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla çoğunlukçu ve saydam bir idare mekanizmasını taban alan demokratik yönetim anlayışlarında, bütün hak ve özgürlüklerde olduğu gibi, ifade hürriyeti ve bu hürriyetin bir anlamda yansıması olarak görülen medya özgürlüğünün de kısıtlanması gereği, hukuk sistemlerinde ilke olarak teşahüp edilmektedir. Rejimin saydam ve pluralist karakteristiklerinin korunması koşuluyla, mecburi ve bazı özel durumlarda medya ve ifade hürriyetinin kısıtlanabileceği olgusu, demokratik rejimle yönetilen tüm ülkelerde genel kabul gören bir tutumdur. Ayrıca insan hakları hukuku öğretisi ve pratiklerinde de hakların birçoğunun sınırsız olmadığı ikrar edilmektedir (Gül, 2019, s. 105). Bu bağlamda

ifade ve medya özgürlüğü hakları çerçevesinde getirilen kısıtlamalar arasında; din, dil, ırk ayrımcılığının teşvik edilmesi, şiddetin özendirilmesi, bölücülük, kin, savaş propagandası yapılması, küfür, hakaret, tehdit, suç ve suçlunun yüceltmesi, nefret söylemleri gibi toplumsal düzeni bozucu her nevi propaganda yasağının öngörülmesi ön plana çıkmaktadır. Bu demek oluyor ki demokrasi karşıtı ve hoşgörüyü hak etmeyen söylemleri ifade ve medya özgürlüğü kapsamında değerlendirmek son derece yanlış bir tutumdur (Hakyemez, 2002, s. 28). Nitekim Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) de AİHM madde 10 (2. fıkra) ve 17' ye istinaden ifade özgürlüğünün suistimal edilemeyeceğine dikkat çekmiştir (Küzeci, 2007, s. 181). Bu bağlamda bir örnek vermek gerekirse; Avusturya Özgürlük Partisi (Freiheitliche Partei Österreichs-FPÖ) gençlik kolları tarafından 2009 yılında düzenlenen bir seminerde aşırı sağcı İslam karşıtı bir kadın İslam Peygamberi Hz. Muhammed'e pedofili ithamında bulunmuş ve bu olay medya vasıtasıyla AİHM'ne taşınmıştır. Bu dava 2018 yılında sonuçlanmış ve AİHM kişinin mensup olduğu/inandığı dinin kutsallık atfettiği değerlere ifade özgürlüğü çerçevesinde başka bir kişinin hakaret edemeyeceğini ve bunun Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 9. maddesi ile teminat altına alındığını belirterek Hz. Peygamber'e suçlamada bulunan Avusturya vatandaşı kadın oybirliği ile fikir özgürlüğünün sınırlarını aştığı gerekçesiyle 480 avro adli para cezasına çarptırılmıştır (Özar, 2020, s. 365-394).

Fransa menşeli bir sivil toplum kuruluşu olan Uluslararası Sınır Tanımayan Gazeteciler (Reporters Without Borders-RSF) örgütü 2021 yılı Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi'ne göre Türkiye'nin bu listedeki 180 ülke arasından 153. sırada yer aldığı görülmektedir (Reporters Without Borders, 2021).

SIRA	ÜLKE	SKOR
1	Norveç	6,72
13	Almanya	15,24
34	Fransa	22,6
70	Yunanistan	29,01
86	İsrail	30,9
150	Rusya	48,71
153	Türkiye	49,79

160	Singapur	55,2
177	Çin	78,72
180	Eritre	81,45

Tablo 1. Seçili bazı ülkelerin RSF'ye göre 2021 yılı Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi listesindeki sıralamaları (Reporters Without Borders, 2021).

Tablo 1’de görülen verilere RSF tarafından 20 farklı dilde hazırlanan ve 87 sorudan oluşan çevrim içi bir anketin medya profesyonelleri, hukukçular ve sosyologlara yöneltilmesi sonucu katılımcıların sorulara verdikleri cevaplar neticesinde ulaşılmıştır. Ayrıca bu ankette değerlendirilen kriterlerinde çoğulculuk, medya bağımsızlığı, medya ortamı, oto sansür, yasal çerçeve, şeffaflık, haber/bilgi üretimini destekleyen altyapının kalitesi ve insan hakları ihlalleri şeklinde sıralandığı görülmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki bu çalışma sonucunda ulaşılan sonuçların güvenilirliği/ülke sıralamaları pek çok farklı parametreye bağlı şekilde anlık olarak önemli değişkenlikler gösterebilir ve basın özgürlüğü açısından RSF’yi tek başına hâkim bir otorite olarak görmek hatalı bir yaklaşım olabilir. Dolayısıyla ifade ve medya özgürlüğünün insan haklarının korunması ve geliştirilmesi bağlamında nasıl iyileştireceği ile ilgili daha detaylı ve olabildiğince bitaraf bilimsel araştırmaların yapılması faydalı olacaktır.

Özet olarak, medyanın hemen hemen bütün dünya toplumlarında kritik bir rolü ve tesiri olduğu bilinen bir gerçektir ve bu noktadan hareketle sosyal medyanın yerine göre en temel ifade özgürlükleri arasında önem kazandığı gibi aynı zamanda ifade özgürlüğünün dışında provokatif eylemler ve mahremiyet ihlallerinin yaşandığı bir alan olarak da ön plana çıktığını ifade etmek mümkündür.

2.3. Kişisel Veri Hakkı

İnsan tabiatı gereği bilmek isteyen bir varlıktır (Aristoteles, 1996, s. 980a). Dolayısıyla insanın merak duygusuna istinaden başkaları hakkında bilgi edinme isteği de ezelden beri önemli bir konu olmuştur. Teknoloji alanında yaşanan çığır açıcı gelişmeler doğrultusunda da günümüzde bilgiye erişim kolaylaşmıştır. Bununla bağlantılı olarak verilerin işlenmesi ve yayılımının hızlanması neticesinde de bilme isteğinin farklı formları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu bağlamda da gerçek ve tüzel

kişiler ticari, politik, sosyolojik, emniyet ve benzeri nedenlerle bilme arzusunu somut bir halde dışa vurmaya başlamıştır (Elmalıca, 2016, s. 1604). Bunun yanı sıra bireyler belli başlı bazı durumlarda da şahsi bilgilerini diğer insanlarla (gerçek/tüzel kişilerle) paylaşmak mecburiyetinde kalmaktadırlar. Bu minval üzere, özel hayatın gizliliğinin ihlal edilmesinin önüne geçilebilmesi bağlamında da kişisel verilerin korunması meselesi daha sık ve etraflıca tartışılmaya başlanmıştır. Bu noktadan hareketle de kişisel verilerin nasıl korunacağına dair ulusal ve uluslararası çapta pek çok mevzuat düzenleme yönergeleri oluşturulmuştur.

Kişisel veri kavramının oldukça geniş bir alana yayılması kişisel verilerin korunması hakkının hangi koşullar altında nasıl bir terminolojiye bağlı kalınarak kategorize edileceği ve hukuki dayanağının hangi ilkeler etrafında belirleneceği konusunda farklı hukuk çevrelerince farklı yaklaşımlar benimsenmesine neden olmuştur. Bu husus üzerinde durulması gereken bir husustur çünkü kişisel veri mefhumunun tüzel vasıflarının belirlenmesi ve bunların korunmasına ilişkin anayasal yol haritasının oluşturulması noktasında büyük önem teşkil etmektedir (Taştan, 2017, s. 54). Bu mesele karşılaştırmalı hukuk ekseninde ele alındığında ise farklı ekollerin kişisel veri kavramına yaklaşımı kısaca aşağıdaki gibidir (Samuelson, 2000, s. 1125):

- Anglo-Amerikan hukuk ekolü (common law) kişisel veri kavramına genel manada fikri haklar üzerinden iktisadi bir yaklaşımla bakmaktadır.
- Kıta Avrupası hukuk sisteminde (civil law) ise kişisel veri kavramı temel kişi veya insan hakları kapsamında değerlendirilmektedir.

Yukarıda verilen bilgilere ek olarak kişisel veri hakkının sosyal medyayla olan etkileşimine bakılacak olursa, sosyal medyada bireysel verilerin işlenmesi neticesinde bu alanda da kişisel değerlerin hukuken korunması zorunluluğu doğmaktadır. Diğer bir ifadeyle, sosyal medya kullanıcılarının çeşitli platformlar üzerinden yaptıkları paylaşımlar kişisel verilerinin yabancı hesaplar tarafından insan haklarına aykırı şekilde ele geçirilmesi, saklanması, üzerinde oynanması ve yasadışı şekilde üçüncü kişilere transferi gibi bazı potansiyel problemleri de beraberinde getirmektedir. Örneğin halihazırda yasal dayanaklara sahip olmasına rağmen internet ortamında kullanıcıların ziyaret ettikleri web sayfalarında kişisel verilerinin

işlenmesi amacıyla onaylarının alınması metotları ihtilaflı bir mevzudur. Bu nedenle izinli e-posta pazarlaması opt-in ve opt-out (kâr amacı güden ya da gütmeyen organizasyonların ziyaretçilerden web sayfalarındaki çevrim içi formlar vasıtasıyla e-posta adreslerini talep etmeleri) prosedürlerinden hangisinin kullanıcı yararına olduğu ve bu metotların kişilik hakkı veya kişisel veri hakkının korunması çerçevesinde nasıl oluşturulması/düzenlenmesi gerektiği ilgili kişi ve kurumlarca tahlil edilmelidir (Atasoy, 2016, s. 270).

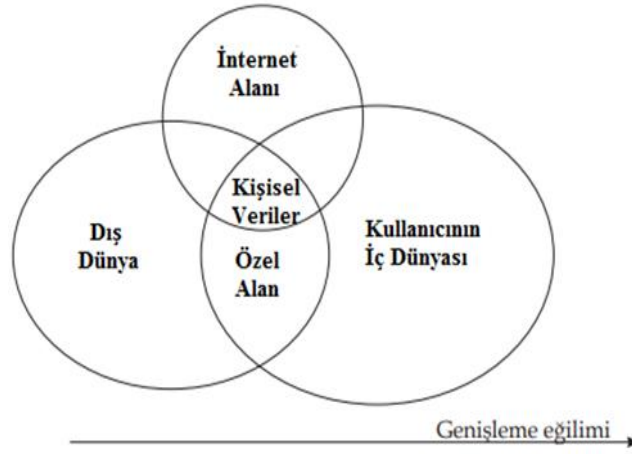
Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 20. maddesi ile 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun ilgili hükümleri gereğince özel hayatın gizliliği ve kişilik hakkı resmi olarak koruma altına alınmıştır. Ayrıca 2016 yılında kabul edilen 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK) gereğince, hüviyeti belli ya da saptanabilir olan bir gerçek kişiye müteallik her nevi bilgi de bireysel veri olarak kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra bireyin kişisel bilgilerinin yanında, ailesiyle ilgili olan bilgiler de bireye ait kişisel veriler dahilinde ele alınmaktadır (Akgül, 2014, s. 8). Dolayısıyla insanların şahsi, ailevi ve mesleğine ilişkin bilgileri, o kişiyi diğer insanlardan eşsiz kılmayı ve karakteristik yapısını meydana çıkarmayı sağlayan tüm bilgiler şeklinde tanımlanabilir (Akkurt, 2020, s. 21). Bu bilgiler ışığında kişinin parmak izinden etnik kökenine, DNA özelliklerinden giydiği kıyafete, inancından maddi ve manevi değerlerine kadar daha pek çok parametreyi kişisel veri kapsamında değerlendirmek mümkündür.

Sosyal medyada kişisel verilerin korunması mevzusu Avrupa Birliği hukuku çerçevesinde ele alındığında ise 95/46/EC sayılı direktifin ön plana çıktığı görülmektedir. Çünkü bu yönerge kişisel verilerin yasal şekilde kişilik haklarına herhangi bir zarar vermeden nasıl işleneceğine dair ilkeleri düzenlemektedir. Örneğin bu düzenlemeler neticesinde site yöneticileri ziyaretçilerine onların kişisel bilgilerini işleme yöntemleri hakkında bilgi vermek ile yükümlendirilmişlerdir. Ayrıca birçok Avrupa Birliği ülkesi tarafından kişisel verilerin korunması kapsamında kullanıcıların sosyal medya platformlarında paylaştıkları fotoğraflar hassas veri olarak tanımlanmaktadır (Atasoy, 2016, s. 284). Bu nedenle de sosyal medya kuruluşlarının veri denetçileri hassas verilerin işlenmesine ilişkin olarak kullanıcıların sarıh muvafakatını almak zorundadır. Ancak diğer taraftan da herhangi bir idari makamın site yöneticilerinin ziyaretçilerin kişisel verilerini

koruma hususunda hangi kurallara uyma yükümlülüklerinin bulunduğunu açıkça belirlemesi kolay bir durum değildir (Jones & Tahri, 2010, s. 614). Özetle sosyal medyada kişisel veri hakkının korunmasına dair gerek Türk hukuku gerek Avrupa hukuku özelinde geliştirilen birtakım düzenlemeler olsa da sosyal medyanın sürekli değişen dinamik yapısı nedeniyle bireylerin mahremiyet haklarının korunması sadece kanunlarla sağlanabilecek bir olgu olmasının dışında aynı zamanda ahlaki de bir durumdur. Bu nedenle kişiler sosyal medya platformlarında paylaşım yaparken diğer insanların mahremiyet haklarını da gözeterek bu mecralardan faydalanmalıdır.

2.4. Unutulma Hakkı

Uluslararası literatürde “the right to be forgotten” ya da “the right to erasure” olarak bilinen ve Türkçe’ye “unutulma hakkı” şeklinde tercüme edilmiş olan bu kavram genel itibariyle, dijital hafızada saklanan bireye ait kimlik bilgisi, adres, fotoğraf ve benzeri gibi rahatsızlık verici her tür bireysel içeriğin, yine kişinin kendi isteği doğrultusunda bir daha geri getirilmemek üzere silinmesidir (Gülener, 2012, s. 226). Ancak internetin hiper bağlantılı yapısı ve çatışan çıkarlar göz önünde bulundurulduğunda, unutulma hakkı, kişinin herhangi bir kuruluştan basitçe kişisel verilerinin silinmesini talep etmesinden çok daha karmaşıktır. Ayrıca organizasyonların her zaman kendilerine ulaşan veri silme taleplerine olumlu bir yanıt vermek zorunluluğu da bulunmamaktadır (GDPR.EU, 2021). Bu nedenle sosyal medya kullanıcılarının mahremiyetle ilgili konularda artan endişeleri, dünya çapında pek çok aktivistin hükümetlere meydan okumasına neden olmaktadır. Zira unutulma hakkı mahremiyet hakkının bir uzantısı olarak kabul edilmektedir ve mahremiyetle ilgili endişeler aynı zamanda yaşam koşulları ve insan haklarıyla ilgili endişelerdir. Dolayısıyla unutulma hakkı ve mahremiyet kavramının son yıllarda sosyal medya ve insan hakları içerikli araştırmalarda sıkça atıfta bulunulan konulardan biri haline geldiği görülmektedir. Çünkü Şekil 2’de görüldüğü üzere mobil iletişim araçlarının ve sosyal medyanın insan hayatına girmesi ve bu teknolojilerin pek çok insan açısından da gündelik hayatın vazgeçilemez bir unsuru haline gelmesiyle birlikte günümüzde kişilerin korunan mahremiyet bölgesi hızla değişmektedir.



Şekil 2. Mobil ortam ve sosyal medya ile birlikte değişen özel alan konsepti (Kang, Song, Cha, & Lee, 2011, s. 328).

Kişisel verilerin nasıl toplanacağı, işleneceği ve silineceğini düzenleyen Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü'nün (The General Data Protection Regulation-GDPR) 17. maddesinde de unutulma hakkı detaylıca yer almaktadır ve bu maddede “veri sahibi kendisi ile ilgili kişisel verilerin herhangi bir gecikme olmaksızın geri getirilemeyecek şekilde silinmesini ilgili kuruluşun veri sorumluluğundan talep etme hakkı vardır” denilmektedir (European Union , 2021). Bu bağlamda bir örnek vermek gerekirse; 1990’lı yıllarda İspanya vatandaşı bir kişi yaşadığı finansal zorluklardan dolayı çeşitli kişi veya kuruluşlara karşı ödemesi gerekli borçlarını ödeyemediğinden dolayı evine el konulmuş ve ardından haczedilen bu gayrimenkul bir gazeteyle satılık emlak ilanı olarak verilmiştir. Ancak bu ilanda yalnızca evin özellikleri (metrekare, konum vs.) belirtilmekle kalmayıp aynı zamanda evine el konulan kişinin adı ve eve neden el konulduğu gibi birtakım şahsi bilgilerde kamuoyu ile paylaşılmıştır. Gazetenin elektronik platformunda da yayınlanan bu ilan nedeniyle taşınmazına el konulan bu kişinin ismi Google’da aratıldığında arama motorunun çalışma prensibi gereği kullanıcının karşısına çıkardığı sonuçlar gazetenin elektronik platformundaki satılık ilanı ile ilgili bağlantıları da içermekteydi. Fakat ne var ki olaydan on yıl sonra evine el konulan kişi geçmişte yaşadığı bu talihsiz olayla anılmak istemediğinden dolayı ilana dair bilgi ve bağlantıların arama motoru sunucularından kaldırılmasını istiyordu ve bu nedenle de İspanyol Veri Koruma Ajansı’na (AEPD) ilgili gazete ve Google

hakkında şikâyette bulundu. AEPD bu yayının yasal olduğunu belirterek gazete hakkındaki şikâyeti reddetmesine rağmen Google hakkındaki şikâyeti kabul etmiş ve ardından Google bu meseleyi İspanya Ulusal Yüksek Mahkemesine aksettirmiştir. Mahkeme de Avrupa Birliği Konseyi ve Avrupa Parlamentosu'nun 95/46/EC sayı ve 24 Ekim 1995 tarihli bireysel verilerin işlenmesi ve verilerin serbest dolaşımına dair fertlerin korunması Direktifine atıfta bulunarak Google'ın ilgili kişiyle alakalı bağlantıları silmesini kararlaştırmıştır (Douglas, 2015, s. 109). İspanya Ulusal Yüksek Mahkemesinin verdiği bu emsal niteliğindeki karardan da anlaşılacağı üzere mahkeme kişinin unutulma hakkını onaylamış ve arama motoru sağlayıcılarının belirli durumlarda kişisel verilere yönelik bağlantıları kaldırma yükümlülüğünün olduğuna işaret etmiştir. Ancak unutulma hakkı Google tarafından küresel çapta uygulanmamaktadır. Bunun anlamı Google nezdinde unutulma hakkı sadece talepte bulunulan ülke ve AB sınırları içerisinde uygulanmaktadır (Karakaş, 2020, s. 262).

Unutulma hakkının Türk hukuk sistemindeki görünümüne bakıldığında ise pek çok ülkede olduğu gibi ülkemizde de web sitelerinden sosyal medyaya kadar hemen hemen tüm verilerin çevrim içi veri tabanlarında tutulmasından dolayı bu konuda Türkiye'de atılan ilk adımın kullanıcılara ait bireysel verilerin Anayasa ile koruma altına alınması olduğu görülmektedir. Bu bağlamda 2016'da KVKK yürürlüğe koyulmuş ve bunu izleyen süreçte 5651 sayılı kanuna sonradan ilave edilen 9/10 maddesiyle beraber de ağ mecralarında yapılan yayın içerikleri sebebiyle bireysel hakları ihlale uğramış kişiler istemesi durumunda mahkemeye başvurarak içerik sağlayıcılarından bağlantı kaldırma talebinde bulunma hakkına sahiptir (Karakaş, 2020, s. 279). Buna ek olarak unutulma hakkıyla ilişkili olarak gündeme gelen diğer tartışmalardan biri de gözetleme faaliyetlerinin her zaman sosyo politik gerçekliğin bir parçası olmasıdır. Bu bağlamda Bernal (2014, s. 263), internet gözetimi ve silindikten sonra yine de kaydedilen veriler konusunda hükümetlerin sivil topluma karşı yeterince şeffaf olmadığını dile getirmektedir. Bunan ek olarak bazı kesimler tarafından da ifade özgürlüğü hakkının unutulma hakkı ile çatıştığı düşünülmektedir. Bu nedenle her iki hakkın dengelenmesi veya çatışması sürecinde meydana çıkacak herhangi bir sorun da AB'ye üye her ülkenin kendi hukuk sistemi özelinde çözümlenmesine bırakılmıştır (Masnick, 2017).

Sonuç

Yeni iletişim teknolojilerinin yoğun olarak etrafı sardığı günümüz dünyasında “insan hakları” kavramı popüler kavramlar arasına girmiştir. Basında, televizyonda, internet ortamında insan haklarına yönelik birçok yayın yapılmakta, uluslararası toplantılarda insan haklarına yönelik sıkça toplantılar yapılmakta, yüksek öğrenimde insan haklarına yönelik dersler verildiği görülmektedir. Tüm bunlar insan haklarının ortaya çıkması, gelişmesi ve bir şeylere öncü olabilmesi bağlamında önemli kazanımlar olarak görülmektedir.

İnsan haklarının duyurulduğu en önemli mecralardan biri olan medyada insanlar için bilgi alma, ifade etme, özgürlük sağlama açısından bu alana katkı sağlamaktadır. Bunun yanında medyanın bazen bu işi gelişigüzel kullandığına da rastlanmaktadır. Sözde temsillerle ifade edilen bazı haberler, insan hakkı yerine tam tersi olarak insan haksızlığı oluşturabilmektedir. Yeni iletişim teknolojilerinden internet gazeteciliğinin anlık, sınırsız, mekânız özellikleri bazı durumlarda olumsuz haberlere olanak sağlayabilmektedir. Haberin doğruluğu, gerçekliği teyit edilmeden, insanların özel hayatlarına ya da kişisel haklarına saygı duyulmadan yapılan haberler, paylaşılan görseller insan haklarına aykırı olabilmektedir.

İnsan hakları açısından medyada dezavantajlı gruplar olarak görülen kadınlar, çocuklar, yoksullar, azınlıklar gibi kesimlerin haberlerinin yapıldığı görülmektedir. Bu haberlerin bazen bu kesimleri aşağılayıcı, suçlayıcı ve olması gerekenden fazla aşikâr olarak verildiği de bir gerçektir. Medyada kadınlara yönelik temsil edilme biçimleri geleneksel olarak anne, eş, güzel olarak verilebilmektedir. Ya da suçlu, eksik olarak verilip cinsel bir nesne gözüyle de bakılmaktadır. Medyada diğer bir dezavantajlı grup olan çocuklar için de yanlış, suçlayıcı, yanıltıcı ve aşikâr haberler yapılabilmektedir. Çocukların kimliklerinin açığa çıkarılması, uygun olmayan görsel paylaşımı çocukların zihin yapılarını etkileyen en önemli hak ihlalleridir.

İnsanın içinde var olduğu en etkin ve yaygın dünya olan dijital alanda yine insan hakları konusunda yeniden şekil almıştır. Sosyal medya ve insan hakları kapsamında, iletişim hakkı, ifade özgürlüğü, kişisel veri hakkı gibi bir haklar daha hassas bir çizgide, oto kontrolü daha zorlaştıran dünyada korunmaya daha çok

ihtiyaç duymuştur. Zira teknolojik alt yapının yayılması, kişilerin kendilerinin de mesaj kaynağı olması, oto kontrolün olmayışı ve zorluğu bu hakların gaspı noktasında daha geniş bir alan oluşturmuştur. İletişim ve ifade özgürlüğünün çizgilerinin sanal ortamda çizilmesi güçlüğü yine sanal ortamın handikaplarından olmuştur.

Sosyal medya, kişilerin bilgiye erişimini tuşlara tıklama ölçüsünce kolaylaştırmış ve mesajın kaynak olma özelliğini bireylere kazandırmıştır. Bireylerin, iletişim hakkı, sosyal medya platformundan öteki iletişim kanallarına nazaran daha hızlı, etkin ve uygun fiyatlı yapılabilmektedir. Ayrıca bu sosyal medya, zaman ve mekân üstü bir yapıya sahip olduğundan kişilerin çok farklı mesaj ve kodlara ulaşmasını ve aktarımın sağlamaktadır. İfade özgürlüğü, kişisel veri hakkını gözetmek zorundadır. Zira kişilerin hürriyetleri, ötekinin alanına girdiği vakit kısıtlanır. Yine kişisel veri hakkı kapsamında, bireylerin unutulma hakkı olan, istemedikleri bilgilerin sanal dünyada saklı tutulması dijital platformda gerçekleşen iletişimin handikaplarındanındır.

Sosyal medya ve dijital iletişim, kişilerin iletişim hakkını yer yer genişletip, hızlandırdığı gibi, yer yer kontrolsüz bir platform olması nedeniyle, bilgi kirliliği, yanlış bilgilendirme ve kişisel veri hakkı noktasında eksikleri barındırmaktadır.

Kaynakça

Akgül, A. (2014). *Danıştay ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Kişisel Verilerin Korunması*. İstanbul: Legal Yayıncılık.

Akkurt, S. S. (2020). Kişisel Veri Kavramının Hukuki Niteliğine İlişkin Yaklaşımlara Mukayeseli Bir Bakış. *Kişisel Verileri Koruma Dergisi*, 2(1), 20-32.

Arcan, H. E. (2010). İnsan Hakları ve Medya: ABD Elit Medyasında Türkiye'ye İlişkin İnsan Hakları Haberlerinde Söylem İnşası. *The New York Times Gazetesi Örneği. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

Aristoteles. (1996). *Metafizik*. (A. Arslan, Çev.) İstanbul: Sosyal Yayınları.

Atasoy, K. (2016). Kişilik Hakkı Kapsamında Sosyal Medyada Kişisel Verilerin Korunması ve Veri Sahibinin Rızası. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22(3), 269-301.

Avcil, C. (2021). Feminist Hareketin Yeni Stratejisi: “Dijital Feminizm”. *Siyaset Biliminde Geçmişten Günümüze Yaşanan Gelişmeler*. Ed. Şahin Karabulut. Ankara: Gazi Kitabevi.

Basın Konseyi, *Basın Meslek İlkeleri*, 18.06.2021 tarihinde <https://www.basinkonseyi.org.tr/basin-meslek-ilkeleleri/> adresinden alındı.

Bernal, P. (2014). *Internet Privacy Rights: Rights to Protect Autonomy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bulunmaz, B. (2016). Çocuk Suçları ve Medyanın Etik Sorumluluğu. <http://earsiv.uskudar.edu.tr/bitstream/handle/20.500.12526/618/9.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Erişim tarihi: 20 Haziran 2021.

Center For Communication Rights. (t.y.). *What are Communication Rights?* 20.06.2021 tarihinde Center For Communication Rights: <http://centreforcommunicationrights.org> adresinden alındı.

Çelenk, S. (2010). Kadınların medyada temsili ve etik sorunlar. *Televizyon haberciliğinde etik*, 229-236.

Damen, J., Köhler, L., & Woodard, S. (2017). The Human Right of Privacy in the Digital Age. *Staat, Recht und Politik – Forschungs- und Diskussionspapiere*, s. 1-13. 10.06.2021 tarihinde <https://publishup.uni-potsdam.de/opus4-ubp/frontdoor/deliver/index/docId/39926/file/srp03.pdf> adresinden alındı

Dean, B. (2021). *Social Network Usage & Growth Statistics: How Many People Use Social Media in 2021?* 11.06.2026 tarihinde <https://backlinko.com/>: <https://backlinko.com/social-media-users> adresinden alındı.

Değirmenci, F. (2020). The Digitalization Of Politics: The New Communication Devices And The Issue Of Political Participation. *New Communication Approaches in the Digitalized World*, 273-289.

Doğru, O., & Nalbant, A. (2013). *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar* (Cilt II). İstanbul: Legal Yayıncılık.

Doğrucan, A. ve Yıldırım, Z. (2011). Yazılı basında çocuk istismarı haberlerinin incelenmesi: Cumhuriyet, hürriyet, posta, sabah, yeni şafak gazeteleri örneğinde. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 176-194.

Douglas, M. (2015). Questioning the Right to Be Forgotten. *Alternative Law Journal*, 40(2), 109-112.

Durul, F. (2008). *Küreselleşme ve insan hakları*. İstanbul: Toroslu Kitaplığı.

Elmalıca, H. (2016). Bilişim Çağının Ortaya Çıkardığı Temel Bir İnsan Hakkı Olarak Unutulma Hakkı. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65(4), 1603-1636.

Erdoğan, İ. (2011). *İletişimi Anlamak* (4. b.). Ankara: Erk Yayıncılık.

European Union . (2021). *Right to erasure ('right to be forgotten')*. 11.06.2021 tarihinde <https://gdpr.eu: https://gdpr.eu/article-17-right-to-be-forgotten/> adresinden alındı.

Garrison, B. (1997). "Online Services İnternet in 1995 News Rooms." *Newspapers Reserach Journal*, 18 (3-4), 79-93.

GDPR.EU. (2021). *Everything you need to know about the "Right to be forgotten"*. 18.06.2021 tarihinde <https://gdpr.eu/: https://gdpr.eu/right-to-be-forgotten/> adresinden alındı.

Giddens, A. (2000). *Elimizden Kaçıp Giden Dünya* , (Çev:O. Akınhay), İstanbul: Alfa Yayınları.

Gökalp, E. (2014). "Medya ve Toplumsal Eşitsizlikler," *Toplumsal Eşitsizlikler*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, ss. 1-29.

Gözübüyük, Ş., & Gölcüklü, F. (2013). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması* (10. b.). Ankara: Turhan Kitabevi.

- Gül, C. (2019). AIHM Kararlarında İfade ve Medya Özgürlüğünün Sınırlandırılması Kriterleri. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(1), 105-126.
- Gülener, S. (2012). Dijital Hafızadan Silinmeyi İstemek: Temel Bir İnsan Hakkı Olarak Unutulma Hakkı. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*(102), 219-240.
- Güneş, F., & Güneş, Z. (2016). İfade Özgürlüğünün Sosyal Medya İçin Taşdığı Anlam. *VII. Hukukun Gençleri Sempozyumu*, (s. 1-12). İstanbul.
- Hakyemez, Y. Ş. (2002). Temel Hak ve Özgürlüklerde Objektif Sınır Kavramı ve Düşünce Özgürlüğünün Objektif Sınırları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(2), 17-40.
- Hamelink, C. (2003). Human Rights For The Information Society. *Communicating In The Information Society*, 121-163.
- İnal, K. (2012). Çocuklar İçin Medya Okuryazarlığı İhtiyacı, Uluslararası Katımlı Çocuk İhtiyaçları Sempozyumu, Ankara.
- İrge, N. F. (2001). Küreselleşmenin Yarattığı Gerilim. *Marmara İletişim Dergisi*, 11(11), 65-85.
- Jones, R., & Tahri, D. (2010). EU Law Requirements to Provide Information to Website Visitors. *Computer Law & Security Review*, 26(6), 613-620.
- Kang, J.-m., Song, Y.-J., Cha, J.-S., & Lee, S.-H. (2011). A Study for Security Scheme and the Right to Be Forgotten Based on Social Network Service for Smart-Phone Environment . *Information Security and Assurance* (s. 326-332). Brno, Czech Republic: pringer-Verlag Berlin Heidelberg.
- Karaduman, M. (2003) "İnternet ve Gazetecilik". Yeni İletişim Teknolojileri ve Medya. İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.
- Karakaş, M. E. (2020). Dijital Geçmişin İnternet Erişiminden Kaldırılması "Unutulma Hakkı" ve Türk Hukukunda Görünümü. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(2), 262-289.

- Koç, F. & Paşlı, F. (2021). Çocuğa Yönelik İstismar ve İhmal Olaylarının Haberdeki Temsilinin Çocuk Hakları Bağlamında İncelenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(1), 97-119.
- Köker E. (2007). Kadınların Medyadaki Hak İhlalleriyle Baş Etme Stratejileri, Sevda Alankuş (yay haz), Kadın Odaklı Habercilik, IPS İletişim Vakfı Yayınları, İstanbul, 117-148.
- Kuçuradi İ. (2011), *21. Yüzyılın Başında İnsan Haklarını Korumada Karşılaşılan Sorunlar*, İstanbul: Maltepe Üniversitesi Yayını.
- Küzeci, E. (2007). AİHS'nin 10. Maddesi Işığında Nefret İçerikli ve Irkçı Nitelikli Düşünce Açıklamaları. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*(71), 174-200.
- Masnick, M. (2017). *Dear Europe: Please Don't Kill Free Speech In The Name Of 'Privacy Protection'*. 21.06.2021 tarihinde <https://www.techdirt.com/>: <https://www.techdirt.com/articles/20170505/17475037310/> adresinden alındı
- Oglesby, C. A., & Hill, K. L. (1993). Gender and sport. *Handbook of research on sport psychology*, 718-728.
- Örs, F. (2010). Küresel Medya Ortamında Yaşanan Etik Sorunlar Ve Uluslararası Düzenlemeler. *Journal of Yaşar University*, 5(20). 3443-3452
- Özar, S. (2020). İfade Özgürlüğünü Kısıtlamada Meşru Bir Amaç Olarak Dini Duyguların Korunması: "E.S. v. Avusturya" Davası. *Adalet Dergisi*, 0(65), 365-394.
- Özgen, E. (2011) "Halkla İlişkiler ve Yeni Medyanın İşaret Ettiği Sorunlar Üzerine Bir Tartışma", *Global Media Journal*, 84-105.
- Özsoy, A., (2006). "Ayin mi Seyir mi? Aynı Aşk Masalına Tiryaki Olma(ma)k", *Uçan Süpürge Kadın Dergisi* (24), 37-40.
- Reporters Without Borders. (2021). *2021 World Press Freedom Index*. 21.06.2021 tarihinde <https://rsf.org/>: <https://rsf.org/en/ranking#> adresinden alındı
- Samuelson, P. (2000). Privacy As Intellectual Property? *Stanford Law Review*, 52(5), 1125-1173.

Sütçü, C. S., Akyazı, E., & Dilmen, N. E. (2006). Teknolojik Değişim Ve Dönüşümlerin Gazetecilik Üzerindeki Etkilerinin Tarihsel Süreçte Değerlendirilmesi. *Medyada Olmayanlar (Medya Eleştirileri 2006) Can Bilgili (eds), Beta Yayınevi, İstanbul.*

Şahin, S., & Polat, O. (2012). Türkiye’de ve dünyadaki gelişmiş ülkelerde çocuk katılım hakkı algısının ve uygulamalarının karşılaştırılması. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 275-282.

Şen, A. F., & Şen, Y. F. (2015). Sosyal Medya, İletişim Hakkı ve İfade Özgürlüğü Üzerine Bir Değerlendirme. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 122-136.

Şirin, M. R. (2018). Çocuk hakları ve medya üzerine. *Çocuk ve Medeniyet*, 3(5), 5-10.

Tanör, B. (1994). *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*. İstanbul: BDS Yayınları.

Tanrıöver, H. U., (2007), “Medyada Kadınların Temsil Biçimleri ve Kadın Hakları İhlalleri”, (Haz.) Sevdâ Alankuş, Kadın Odaklı Habercilik, IPS İletişim Vakfı Yayınları, İstanbul.

Taştan, F. G. (2017). *Türk Sözleşme Hukukunda Kişisel Verilerin Korunması*. İstanbul: On İki Levha.

Timisi, N. (2010). “Kadınların İnsani Gelişmesinde Medyanın Rolü ve Eğitim”, Toplumsal Gelişimde Türk Japon Kadınının Eğitimi Çalışmaları Paneller ve Araştırma Sonuçları. (Ed.: Mete Tunçoku), Ankara: Pozitif Matbaa.

Tosun, G. E. (2007). Hak örgütleri: Medyada Görünür olmak. İstanbul: IPS İletişim Vakfı.

UNICEF, *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme*, 19.06.2021 tarihinde <https://www.unicef.org/turkey/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme> adresinden alındı.

Weiss, T. G., & Daws, S. (Dü). (2018). *The Oxford Handbook of United Nations* (2. b.). Oxford, UK: Oxford University Press.

Ziyalar, N., & Salihoğlu, S. (2008). Yazılı basında suç mağduru çocuklar. *İÜ Tıp Fakóltesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri, Türkiye’de Sık Karşılaşılan Psikiyatrik Hastalıkları, Sempozyum Dizisi*, 62, 153-155.

Katkı Oranı Beyanı

Makalenin yazarları, makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.



İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
e-ISSN: 2147-6152
Yıl 10, Sayı 27, Temmuz 2021

Makale Adı /Article Name

Ağrı-Hamur Kümbeti Koruma
Sorunları ve Çözüm Önerileri


Protection Problems And Solution
Recommendations of Agri-Hamur
Tomb

Yazarlar/Authors

Yusuf ÇETİN

Prof. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi
Bölümü, yusufcetino4@hotmail.com  ORCID: 0000-0001-7823-6812

Muhammed DİLER

Türk Tarih Kurumu, İğdır Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans
Öğrencisi, muhammeddiler7@gmail.com  ORCID 0000-0003-0374-3662

Yayın Bilgisi/Article Information

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 01.06.2021

Kabul Tarihi: 05.07.2021

Yayın Tarihi: 31.07.2021

Sayfa Aralığı: 251-274

Kaynak Gösterme/Citation

Çetin, Yusuf; Diler, Muhammed (2021). "Ağrı-Hamur Kümbeti Koruma Sorunları ve Çözüm Önerileri", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 27, s. 251-274.

(Bu makale, yazar beyanına göre, TR DİZİN tarafından öngörülen "ETİK KURUL ONAYI" gerektirmemektedir.)

ÖZ

Geç dönem Osmanlı anıt mezar mimarisinin Doğu Anadolu Bölgesi'nde günümüze ulaşabilmiş nadir örneklerden birisi olan Hamur Kümbeti, giriş kapısı üzerinde yer alan ve sonraki dönemlerde okunamayacak kadar tahrip edilen kitabesindeki kalan izlerden H.1227 (M.1812-1813) tarihinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Kümbet ile ilgili günümüze ulaşabilmiş çeşitli kayıtlardan Bayezid Sancakbeyi II. İshak Paşa'nın 1806 yılında vebadan ölmesinden sonra Bayezid Sancakbeyliğine getirilen İbrahim Paşa tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Türk-İslam anıt mezar mimarisinde sık görülmeyen planı, dikdörtgen gövdesi ve balıksırtı biçimindeki üst örtüsüyle farklı bir mimariye sahip olan yapı son yıllarda insan ve doğa tahribatı karşısında ayakta kalma mücadelesi vermektedir. Kümbetin içinde ve dışındaki bu tahribatlar sonucunda malzeme kayıpları, çatlaklar, derz boşalmaları, taşlarda kırılma, kabuklanma, aşınma, yüzeysel kirlilik, bitkisel gelişim, mikrobiyolojik oluşumlar, nem gibi çeşitli koruma sorunları ortaya çıkmıştır. Kümbetin içinde yer alan mezarlar kazılmış, Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı Mezarlığı'nda yer alan mezar taşları ile üslup birliği gösteren yüksek plastik değerlere sahip bezemeli mezar taşları parçalanarak sağa sola dağıtılmıştır. Bu çalışma ile kümbette yapılacak restorasyon öncesinde koruma sorunları, çözüm önerileri çizim ve fotoğraflar ışığında tespit edilerek ayrıntılı bir biçimde ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hamur Kümbeti, Koruma, Kültürel Miras

ABSTRACT

Hamur Tomb is one of the rare examples of the late-period Ottoman monumental tomb architecture in the Eastern Anatolia Region. It is understood that was built in H. 1227 (M. 1812-1813) from the remaining traces of the inscription on the entrance gate, which was too destroyed to read in later periods. From the various records about cupola that can be reached to the present day, it is understood that the cupola was built by İbrahim Pasha who brought to the Sanjak Principality after the death of İshak Pasha, who was Bayezid Sanjak Principality II, of the plague in 1806. The building, which has a different architecture with an uncommon plan in Turkish- Islamic monumental tomb architecture, rectangular body, and herringbone-shaped top cover, has been struggling to remain standing the destruction of humans and nature in recent years. As a result of the destructions inside and outside of the cupola have emerged, various protection problems such as material losses, cracks, missing joints mortar, breaking in stones, incrustation, abrasion, surface pollution, vegetative growth, microbiological formations, and moisture. The tombs were excavated inside the cupola. The ornamental sepulchral monuments with high plastic values are fragmented and distributed to the left and right that show unity of style with sepulchral monuments in Dogubayazıt İshak Pasha Palace Cemetery. With this study, conservation problems and solutions suggestions have been laid down in the light of drawings and photographs in detail before the restoration to be held in the tomb.

Keywords: Hamur Tomb, Conservation, Cultural Heritage

1. Giriş

Türk-İslam dönemi anıt mezar mimarisi içerisinde mimari özellikleri ile türünün tek örneği olan Hamur Kümbeti Ağrı ili Hamur ilçe merkezinde bulunmaktadır. İlçenin ortasından geçen Ağrı-Van karayolunun kuzey-doğusunda, yola yaklaşık 300 metre uzaklıkta bulunan mezarlık alanının içinde yer alan kümbet anıtsal mimarisi ile çok uzaktan fark edilmektedir (Foto. 1).



Fotoğraf 1. Hamur Kümbeti batı cephe, b. Doğu cephe, c. Kuzey cephe,
d. Güney cephe

Kümbetin giriş kapısı üzerinde yer alan zarif kartuşlar içerisindeki dört satırlık kitabe daha sonraki dönemlerde kazınarak okunamayacak kadar tahrip edilmiştir. Ancak bu dört satırın altında Arapça “sene” ibaresinin üzerinde kalan izler dikkatli incelendiğinde H. 1227 (M. 1812-1813) tarihi belli olmaktadır (Foto. 2).



Fotoğraf 2. Hamur Kümbeti kitabesi

Kümbetin kim tarafından yaptırıldığı ile ilgili çeşitli bilgiler mevcuttur. İlçenin eski yerlilerinden ve günümüzde hayatta olmayan Abdullah Aziz Kaya kümbetin İshak Paşa'nın torunlarından İbrahim Paşa tarafından eşi ve çocukları için yaptırdığını belirtmektedir¹. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde kümbetin inşa süreci

¹ İsmet Alpaslan (1978). “Hamur Kümbeti Hakkında Rivayetler”, *Mesuliyet Gazetesi*, (20 Haziran 1978) Ağrı, s. 409.

ile ilgili ipucu niteliğinde bir diğer belge de Bayezid Sancak Beyi Mahmut Paşa'nın 1806 yılında vefat etmesinden sonra kardeşi İbrahim Paşa'nın Bayezid sancağına tayin edildiğine dair kayıttır². Ayrıca 1805-1806 yıllarında bölgeye gelen Fransız gizli ajanı Jaubert de seyahatnamesinde, İshak Paşa'nın 1805 yılında vebadan öldüğü ve daha önce Toprakkale Beyi olan oğlu İbrahim Paşa'nın onun yerine geçtiğini belirtmektedir³. Mahmut Paşa ile eşi Habibe Hanım'ın zengin taş bezemeli mezarları günümüzde Doğubayazıt İshak Paşa Saray Mezarlığı'nda yer almaktadır.⁴

Abdullah Aziz Kaya'nın anlattıkları, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan kayıt ve Jauber'in seyahatnamesinde verdiği bilgiler 1805-1806 yıllarında ölen Mahmut Paşa'nın yerine oğlu İbrahim Paşa'nın geçtiğini ortaya koymaktadır. İbrahim Paşa'nın muhtemelen o dönemde salgın veba hastalığından kaybettiği ailesi için daha önce idarecisi olduğu bölgenin önemli merkezlerinden birisi olan Hamur'da bu kümbeti yaptırmış olması gerekir. Kümbetin giriş kapsı üzerinde yer alan kitabede tespit edilen H. 1227 (M. 1812-1813) tarihi de bu bilgileri doğrular niteliktedir⁵.

Hamur Kümbeti 11.50x4.70 m. ebatlarında, dikdörtgen bir plana sahip olup bir giriş bölümü ile asıl mezar odasından oluşmaktadır (Çiz. 1-2)⁶. Güneybatı köşede yer alan sivri kemerli bir açıklığa sahip, düz lento taşlı taçkapının açıldığı giriş bölümünde bir, asıl mezar odasında dört mezar yeri bulunmaktadır. Giriş bölümünü asıl mezar odasına dış kapıya benzer düz atkı taşlı bir kapı bağlamaktadır. Kümbetteki mezarlara ait plastik değerleri oldukça yüksek bezemeli mezar taşları tahrip edilmiş olup sağa sola dağılmış durumdadır (Foto. 3). Giriş bölümünde bir, asıl mezar odasında dört mazgal pencerenin aydınlattığı kümbetin her iki bölümünün üzeri içten birer aynalı tonoz ile örtülmüştür.

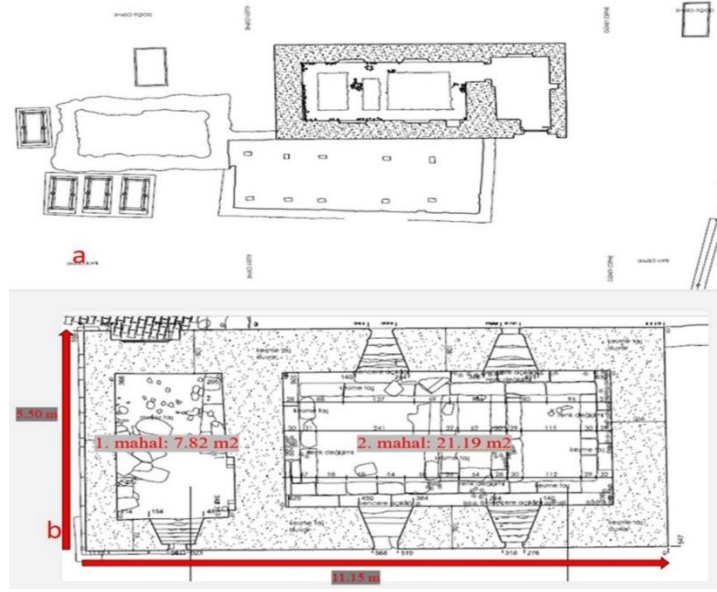
² Mehmet İnbaşı (2004). "Çıldır Beyleri: I. İshak Paşa ve II. İshak Paşa", *Güneşin Doğduğu Yer Doğubayazıt Sempozyumu Bildirileri Kitabı* (ed. Oktay Belli), Çekül Yayınları: İstanbul, s. 204.

³ P. Amede Jaubert (1810). *Voyage Armenie et En Perse*, Paris, s. 32-63.

⁴ Yusuf Çetin (2009). "Doğubayazıt Çevresinde Bulunan Tarihi Mezarlıklar ve Mezar Taşları", *II. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu Bildirileri Kitabı* (ed. Oktay Belli), Ağrı Valiliği Yayınları: İstanbul, s. 107-111.

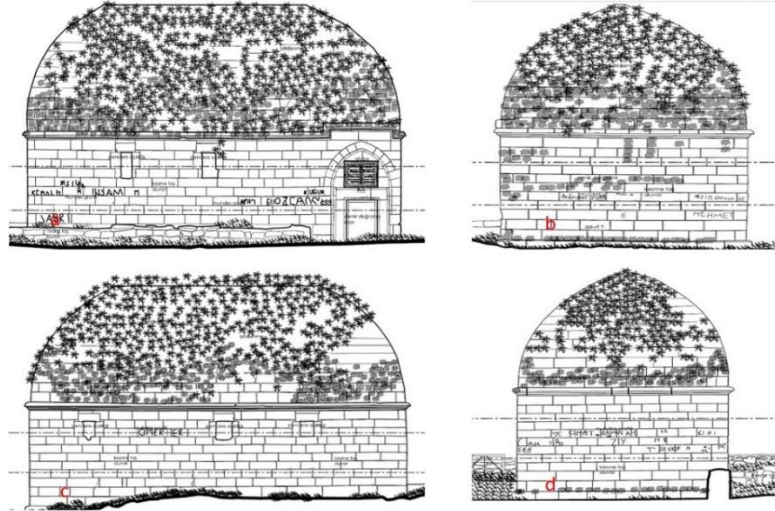
⁵ Yusuf Çetin (2012), *Tarihi Kalıntıları ve Kültürel Değerleri İle Ağrı*, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları: Ağrı, s.176-177.

⁶ Hamur Kümbeti, Mimar Nurcan Adıyaman tarafından Nudem Mimarlık müellifliğinde 2015 yılında Rölöve çizimleri gerçekleştirilmiştir. Mimar Nurcan Adıyama'a çizimleri bizimle paylaştığı için teşekkür ederiz.



Çizim 1.a. Hamur Kümbeti vaziyet planı (Nudem Mimarlık)

b. Hamur kümbeti planı (Nudem Mimarlık)



Çizim 2.a. Batı cephesi rölöve çizimi (Nudem Mimarlık), b. Güney cephesi rölöve çizimi (Nudem Mimarlık) c. Doğu cephesi rölöve çizimi (Nudem Mimarlık), d. Kuzey cephesi rölöve çizimi (Nudem Mimarlık)



Fotoğraf 3. Kümbet içinde yer alan kırılmış mezar taşlarına ait parçalar

Hamur Kümbeti, Selçuklu ve Osmanlı mezar yapılarından farklı bir mimari tarzla inşa edilmiştir. Gövde kısmı dikdörtgen, üstü balıksırtı biçimindeki kümbete uzaktan bakıldığında adeta bir sanduka görünümü vermektedir. Beden duvarlarından üst örtüye geçişte dışa taşıntı yapan siyah bazalt kuşak, kapı hizasında yukarıya doğru çıkıntı yaparak taç kapıyı belirlemektedir. Benzer bir kuşak da türbenin temel seviyesi üzerinde bulunmakta olup bu iki kuşak, beden duvarlarını sınırlamaktadır. Kümbetin gövdesinde yer alan siyah bazalt kuşaklar ve kirli beyaz tüf taşlar Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı ile malzeme birliği göstermektedir⁷. Bu bazalt kuşaklar dışında dış mimaride bezemesi bulunmayan kümbet son yıllarda insan ve doğa tahribatına maruz kalarak çok büyük zararlar görmüştür. Bu çalışmada yapılacak restorasyon öncesi yapıdaki koruma sorunları ve çözüm önerileri çizim ve fotoğraflar ışığında ayrıntılı bir biçimde ortaya konulmuştur.

2. Yapı koruma sorunları

Mimari yapılar, yapıldıkları günden itibaren çeşitli bozulmalara ve tahrip edici etkenlere maruz kalmaya başlamaktadır. Buldukları bölgenin iklim, çevresel ve depremselliği bu bozulmaların ana kaynaklarını oluşturmaktadır. Bunların yanında en büyük ve önemli diğer tahribat kaynağını da “insanlar” oluşturmaktadır. İnsanların mimari yapılarda yaptıkları tahribatlar hem ağır sonuçlar oluşturabilmekte hem de birçok bozulmanın tetikleyicisi olabilmektedir.

Hamur Kümbeti, bulunduğu Ağrı ili ile Doğu Anadolu Bölgesi'nin çetin iklim şartlarına, çevresel ve insan etkenlerine rağmen yapı bütünlüğünü koruyabilmiştir. Yapı genelinde yapısal sorunlar, malzeme kaynaklı bozulmalar ve tahrip edici etkenler yer almaktadır.

⁷ Godfrey Goodwin (1971). *A History of Ottoman Architecture*, Thames and Hudson: London, s. 406

2.1. Yapısal sorunlar

Yapıların bulunduğu zeminin hareketi, hatalı yapım teknikleri, hatalı yapı malzemesi kullanımı, kullanımdan kaynaklı aksaklıklar, deprem etkileri, malzeme sorunları ve insan kaynaklı tahribatlar sonucu bünyelerinde barındırdıkları bozulmaların süreçleri hızlanmaktadır⁸. Yapı genelinde veya kısmi bölgelerde yer alan bozulmaların önlenmemesi durumunda yapı bütünlüğü tehdit edecek düzeye ulaşabilmektedir. Yapıların statik dengesini tehdit eden bozulmalar “yapısal sorun” olarak ele alınmaktadır⁹.

Hamur Kümbeti’nde yapısal sorun olarak örgüde birim malzeme ve derz boşlamaları tespit edilmiştir.

2.1.1. Örgüde birim malzeme kayıpları

Mimari yapılarda küçük çaplı başlayan malzeme ve hareket (deprem, zemin oturması vs.) kaynaklı bozulmaların ilerlemesi yapıda daha büyük bozulmaların oluşmasına sebep olabilmektedir. Harçların bozularak bağlayıcılığını kaybetmesi, taşların çatlama, kırılma veya parça kaybetmesi sonucu duvar örgülerinde kayıplar oluşabilmektedir. Deprem gibi sismik hareketlerin de eklenmesiyle birlikte örgülerdeki yük dengesi bozulmakta ve bozulma süreci hız kazanmaktadır.

Duvar örgüleri arasında bağlayıcılık görevini yitiren harçların dökülmesiyle birlikte örgü taşları arasında boşluk oluşmaktadır. Bu boşluklardan oluşan yük dengesizlikleri malzeme bozulmalarına dönüşmektedir. İnsanların da örgü sıralarına müdahalesiyle birlikte örgülerde birim malzeme kayıpları gerçekleşmektedir¹⁰. Örgülerde lokal olarak gerçekleşen kayıplar önlenmediği takdirde büyük ölçeklere ulaşabilmektedir. Büyük ölçekte gerçekleşen kayıplar yapıyı statik açıdan da riske atmakla beraber duvarların iç dolgularını dış çevresel etkenlere açık hale getirmektedir. “Yapının dış tesirlere karşı direncini zayıflatan bu durum yapı malzemelerindeki çözülme ve ayrışmayı hızlandırıcı rol oynamıştır”¹¹.

Hamur Kümbeti’nin üst örtü tonozunda batı, doğu ve güney cephelerinde örgüde birim malzeme kayıpları tespit edilmiştir (Foto. 4). Bu alanlardaki birim malzeme kayıpları malzemenin bozulmasıyla birlikte parçalanmasından dolayı gerçekleşmiştir. Yapının yine batı cephesinde yer alan pencere açıklıklarından bir tanesinde alt çerçeve taşı muhtemelen insan kaynaklı olarak kaybolmuştur (Foto. 5).

⁸ Hilal Tuğba Örmecioğlu (2010). “Tarihi Yapıların Yapısal Güçlendirilmesinde Ana İlkeler ve Yaklaşımlar”, *Politeknik Dergisi*, C. 13, S. 3, s. 234.

⁹ Yaşar Selçuk Şener (2018). “Ankara Roma (Caracalla) Hamamı’nda Koruma Çalışmaları: Yapısal Malzeme Bozulmaları ve Öneriler”, *33. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, II, Bursa, s. 236.

¹⁰ Yaşar Selçuk Şener (2014). “Anı Şehir Surları, Korunma Sorunları ve Çözümüne Yönelik Öneriler”, *Turkish Studies Dergisi*, C. 9, S. 10, s. 980.

¹¹ Bekir Eskici, Ali Akın Akyol, Yusuf Kağan Kadioğlu (2008). “Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi Malzeme Analizleri ve Koruma Sorunları”, *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, C. 8, s. 24.



Fotoğraf 4. Üst örtü birim malzeme kayıpları



Fotoğraf 5. Batı cephesi birim malzeme kaybı

2.1.2. Örgüde derz boşalmaları/harç kayıpları

Duvarlarda örgü birim malzemeleri arasındaki bağlantıyı sağlayan harçlar çevresel ve atmosferik etkenlerle birlikte bozulmaya başlamaktadır. Özellikle su hareketlerinde donma-çözünme olaylarıyla gevrekleşerek bağlayıcı özelliğini kaybeden harçlar dökülmeye başlamaktadır¹².

Derzlerdeki harçların kaybıyla birlikte su duvarın içlerine doğru daha rahat hareket edebilmekte ve bozulmalara yol açmaktadır. Yine derzlerin boşalmasıyla birlikte örgüdeki yük dengesi bozulmakta malzemede çeşitli bozulmaların oluşup malzeme kaybına kadar ilerleyebilmektedir.

Kümbetin kesme taşları arasında büyük derzler bulunmamasına karşın kayıpların olduğu alanlarda bitkiler gelişmiştir (Foto. 6). Yapının üst örtü

¹² Yaşar Selçuk Şener (2013). "Arkeolojik Alanda Yapı Malzemelerinin Korunması: Temel Yaklaşımlar, Yöntem ve Uygulama Biçimleri", *Orhan Bingöl'e 67. Yaş Armağanı*, (ed. Görkem Kökdemir), Bilgin Kültür Sanat Yayınları: Ankara, s. 614.

tonozunda derz boşalmalarıyla birlikte örgüde yük dengesizliği oluşmuş bu da malzeme kaybına yol açmıştır.



Fotoğraf 6. Derz boşlaması

2.2. Malzeme sorunları

2.2.1. Taşlarda karşılaşılan bozulmalar

Kümbetin tamamında kesme taşlar kullanılmıştır. Taşlarda çevresel ve atmosferik etkenlerle çeşitli bozulmalar meydana gelmektedir. Hamur Kümbeti'nde yer alan taşlarda da çevresel, atmosferik ve insan kaynaklı bir dizi bozulma oluşmuştur. Yapının cephelerinde ve üst örtü tonozunda kullanılan taşlarda çatlama, kırılma, aşınma, parça kaybı, kabuklanma ve yüzeysel kirlenme tespit edilmiştir.

2.2.1.1. Kabuklanma

Taş yüzeylerinde çeşitli birikimlerin veya taşların kendi minerallerinin oluşturduğu sert yapıdaki tabakasal oluşumlardır¹³. Yapının doğu cephesinde çatıdan akan suyun sürekliliğinden dolayı üst örgü sıralarından taşınan minerallerin birikmesi sonucu kabuklaşma gerçekleşmiştir. Bu bozulma türü özellikle orta pencerenin lento ve sövelerinde göze çarpmaktadır (Foto. 7 a-b).

2.2.1.2. Çatlak oluşumu

Taşlar, kullanıldıkları duvar örgülerinde bir denge bütünlüğüyle birbirlerinin yüklerini paylaşmaktadır. Yapının bulunduğu zeminde gerçekleşen hareketlilik, deprem, donma-çözülme, taşın basınç dayanımı veya çekme sınırlarının zorlandığı durumlarda oluşmaktadır¹⁴. Örgülerdeki hareketlenme veya yük dengesizlikleriyle birlikte taşların maruz kaldığı baskı değişmektedir. Bünyesinden fazla yüke maruz

¹³ Ali Duran Öcal; Murat Dal (2012). *Doğal Taşlardaki Bozunmalar*, Mimarlık Vakfı İktisadi İşletmesi Yayınları, Kırklareli, s. 103.

¹⁴ Semiha Akçaözöğlü Kubilay Akçaözöğlü Fatih Özcan (2008). "Eski Eserlerde Meydana Gelen Taş Bozulmalarının Adana'da Örneklenmesi", *Çukurova Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, C. 23, S. 1, s. 302.

kalan taşlarda çatlamlar meydana gelmektedir¹⁵. Buldukları ortamın ısı hareketleri de taşlarda çatlamlara yol açmaktadır. Büzülme ve genişleme hareketlerine yol açan ısı farkları taş yüzeylerinden başlayarak içlerine doğru derin veya kılcal çatlakların oluşmasını sağlamaktadır¹⁶.

Kümbetin duvar örgüsünde yer alan tuf taşlarının genelinde kılcal çatlaklar yer almaktadır. Yük dengesizliğinin olduğu alanlarda bu çatlaklar daha derin ve büyük boyutlara ulaşmıştır. Dış cephelerde daha fazla karşılaşılan çatlaklar iç cephelerde ve üst örtüyü oluşturan tonozun taşlarında da oluşmuştur (Foto. 7 c-d).



Fotoğraf 7. a-b. Kabuklanma, c-d. Çatlak oluşumu

2.2.1.3. Kırık oluşumu

Taş malzemelerin kaldıracabileceğinden fazla kuvvete maruz kalması sonucu malzeme molekülleri arasındaki bağlantının fiziksel olarak kopması şeklinde meydana gelen bozulma türüdür¹⁷. Çatlaklardan farklı olarak kırılmalarda taş parçalarının arasındaki bağlantı tamamen kopmuş olmaktadır¹⁸. Kırıklar daha çok mimari kullanımda bir açıklığın olduğu kapı, pencere gibi boşlukların üstünde kullanılan lentolarda veya duvar yapısında altındaki örgüde birim malzeme kaybı olan alanlarda görülebilmektedir.

Hamur Kümbeti'nin giriş kapısında yer alan kesme blok taşta kırılma meydana gelmiştir. Lento taşının kapasitesinden fazla yüke maruz kalması ve statik

¹⁵ Yaşar Selçuk Şener (2001). "Kayseri Selçuklu Yapılarında Korunma Problemleri", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyet Sempozyumu*, II, Konya, s. 303.

¹⁶ Uğur Hasbay, Kurtuluş Artık, Ş. Ebru Okuyucu (2018). "Doğal Taşlarda Görülen Fizikomekanik Hasarlar", *Bilim ve Gençlik Dergisi*, C. 6, S. 1, s. 2.

¹⁷ Murat Dal, Mahmut Yalçın, Ali Duran Öcal (2016). "Gazimağusa Kale İçindeki Tarihi Taş Yapılarda Görülen Bozunmalar", *Çukurova Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 31, S. 2, s. 357.

¹⁸ Uğur Hasbay, Kurtuluş Artık, Ş. Ebru Okuyucu (2018). "Doğal Taşlarda Görülen Fizikomekanik Hasarlar", *Bilim ve Gençlik Dergisi*, C. 6, S. 1, s. 3.

dengezsizlikten kaynaklı olduğu düşünülmektedir (Foto. 8 a-b). Doğu cephede yer alan orta pencerenin üst lentosunda da bu bozulma yer almaktadır.

“Hamur Kümbedi mezar taşlarında XIX. yüzyıl Batılılaşma dönemi Osmanlı bezeme sanatı programına uygun olarak oldukça plastik bir biçimde işlenmiştir”¹⁹. Yapının içinde yer alan mezarlara ait İshak Paşa Sarayı mezar taşları ile aynı bezemeleri ile benzerlik gösteren mezar taşlarının tamamı kırılmış haldedir (Foto. 8 c-d). Mezar taşlarının kırılma kaynağını maalesef insanlar oluşturmaktadır. Kümbetin korumasız olmasıyla beraber insan kaynaklı tahribatlar bu aşamaya kadar ulaşmıştır.



Fotoğraf 8. a-b. Duvar örgü malzemesinde kırılma, c-d. Mezar taşlarında kırılma

2.2.1.4. Parça kaybı

Mimari yapılarda kullanılan taşların çeşitli tahribat etkenlerine maruz kalması sonucu kırılmalar veya malzeme bütünlüğünde eksilmelerin oluşması şeklinde gerçekleşen bozulma türüdür²⁰. “Örgüyü oluşturan birimlerdeki dökülme ya da taşlarda diğer bozulma tanımlarına girmeyen dökülme, kopma, kırılma gibi mekanik etkiler sonucu meydana gelen parça kayıplarıdır”²¹.

1650 m. rakımda bulunan Hamur ilçesinin iklimsel şartları gereği sıcaklık farkları son derece yüksek olmaktadır. Meteoroloji Genel Müdürlüğü verilerine göre kış ve yaz aylarında yüksek sıcaklık farkları bulunmaktadır²². Bu yüksek sıcaklık farklarında genleşen ve büzüşen taşlarda yüzeyden başlayarak içe doğru çatlama,

¹⁹ Yusuf Çetin (2015). “Ağrı Mezar Taşlarında Form ve Bezeme Unsurları”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 40, s. 93.

²⁰ Fatma Şenol (2017). “Biyo-Remediasyon: Tarihi Yapılarda Kullanılan Karbonatlı Taşlarda Görülen Siyah Kabuk Tabakasının Temizliğinde Alternatif Bir Yöntem Olarak Biyo-Temizlik ve Biyosağlamlaştırma”, *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, C.2, S. 1, s. 6.

²¹ Şener, 2001, s. 305.

²² Tolga Korkusuz; Cemal Sevindi (2016). “Coğrafi Çevrenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkilerine Tipik Bir Örnek: Hamur (Ağrı)”, *ÜNİDAP Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı*, Muş, s. 232.

kırılma meydana gelebilmektedir. Uzun süreli döngüde bu süreç malzeme kaybına da yol açmaktadır²³.

Hamur kümbetinde üst örtü tonozunun doğu ve batı cephelerinde, doğu cephesindeki orta pencere ile kuzey köşede parça kayıpları yer almaktadır. Batı cephede yer alan giriş kapısının sağında da bu bozulma gözlemlenmiştir. Güney cephede üst örtü tonozunda ve duvarlarda farklı alanlarda farklı boyutlarda parça kaybı bulunmaktadır (Foto. 9). Yapının içinde yer alan mezarlara ait mezar taşları insan kaynaklı olarak kırılmış ve parça halinde yapı içerisinde yer almaktadır. Bu mezar taşlarından bazılarında parça kayıpları yer almaktadır. Kırılan mezar taşlarının parçaları çevredeki insanlar tarafından ya devşirme olarak başka alanda kullanıldı ya da yapı dışına taşındıktan sonra yapıdan uzaklaşıp kaybolmuştur. Aynı mezar taşlarında çevresel ve iklimsel sebeplerle malzeme bünyesinde oluşan çatlama, kırılma gibi malzeme kaynaklı bozulmalar sonrası küçük çaplı lokal parça kayıpları da yer almaktadır.



Fotoğraf 9. Parça kayıpları

Yapının iç cephelerinde, kapı, pencere ve çiralık alanların çerçeve kenarlarında yine malzeme kaynaklı bozulmalar ve insan tahribatı kaynaklı parça kayıpları yer almaktadır.

2.2.1.5. Aşınma

Taşların yüzeyinde doğal etkenler (rüzgâr, yağmur gibi) sonucu meydana gelen erime, malzemenin fiziksel ve kimyasal yapısında değişime yol açmaktadır²⁴. Taş yüzeylerinde gerçekleşen bu aşınma yüzeysel veya derin çukurluklar

²³ Murat Dal (2010). "Trakya Bölgesi Tarihi Yapılarında Kullanılan Karbonatlı Taşların Bozulma Nedenleri", *Vakıflar Dergisi*, S. 34, s. 54.

²⁴ Öcal ve Dal, 2012, s. 86.

oluşturmaktadır. Kümbetin özellikle doğu cephesinde, alt örgü sıralarında bu bozulma yoğun olarak yer almaktadır. Çatıdan akan ve yağmur sularının bu cepheye direk etki etmesiyle bu bozulma gerçekleşmiştir. Yapının içinde insanlar tarafından kırılan mezar taşlarının zemin üzerinde kaldırılmadan hareket ettirilmesi sonucu kabartmalı olan bezemelerinde aşınmalar meydana gelmiştir (Foto. 10).



Fotoğraf 10. Malzeme aşınmaları

2.2.1.6. Yüzeysel birikim/kirlilik oluşumu

Mimari yapıların cepheleri çevresel ve atmosferik zararlılara karşı açıkta olduğu için çeşitli kirliliklere maruz kalabilmektedir. Taşların fiziksel ve kimyasal yapılarına zarar veren bu kirlenmelerin oluşumunda birçok kimyasal ve biyolojik etken yer almaktadır. Hava kirliliği, iklim, mikrobiyolojik oluşumlar, bitki varlığı, tuz çıkışları ve nemin varlığıyla taş yüzeyleri çeşitli kirlenmelere maruz kalmaktadır²⁵.

Hamur Kümbeti'nin cephelerinde kullanılan taşlarda da yüzeysel kirlenmeler bulunmaktadır. Hamur ilçesi ve yakınındaki Ağrı şehir merkezinde özellikle kışın kullanılan sobalardan salınan gazlar, nemli taş yüzeylerine yapışmakta ve burada yeni bir katman oluşturmaktadır. Havada yer alan bazı gazlar taşların yüzeylerinde birikince taşın mineralleriyle kimyasal tepkimelere girmektedir. Yapının güney cephesinde bölgesel olarak yüzey kirlilikleri yer almaktadır. Yapının doğu cephesinde yer alan pencere içlerinde de insan kaynaklı yangınlardan kalan is, yüzeysel olarak bir kirlenme yaratmıştır.

Kümbet içinde yakılan ateşler sonucu yapının içinde farklı alanlarda ve kırık mezar taşlarında yüzeysel bir kirlenme oluşmuştur. Yapının iç cephelerinde insanlar

²⁵ Zeynep Tintin (2012). *Arkeolojik Alanda Taş Koruma: Sağlamaştırma Yöntemleri*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Personel Daire Başkanlığı Uzmanlık Tezi, Ankara, s. 21.

tarafından çeşitli boyalar kullanılarak yazılan yazılar yine bir yüzeysel kirlilik oluşturmaktadır (Foto. 11).



Fotoğraf 11. Yüzeysel kirlilikler

2.2.1.7. Mikrobiyolojik oluşumlar

Güneşlenme süresi az olan veya nemli olan taşların yüzeylerine mikroorganizmalar yerleşmektedir. Taşların yüzeylerine yerleşen mikroorganizmalar gözenekleri tıkayarak gözeneklerdeki nemin hapsolmesine yol açar. Isı farklarında içerde hapsolmuş olan nem hacim değiştirip malzeme yüzeyine yakın yerlerde bozulma oluşturur²⁶.

Kümbetin tüm cephelerinde farklı büyüklükte alanları mikroorganizmalar kaplamış bulunmaktadır. Özellikle üst örtü tonozunda neredeyse tüm cepheler mikroorganizmalarla kaplanmıştır. Üst örtüde gelişen bitkilerden kaynaklı nem varlığının süreklilik kazanmasıyla mikroorganizmalar gelişimlerini devam ettirmektedir (Foto. 12).

²⁶ Şener, 2014, s. 981.



Fotoğraf 12. Mikrobiyolojik oluşumlar

2.2.1.8. İnsan kaynaklı tahribatlar/vandalizm

Yapı korunmasız ve müdahaleye açık konumdan olmakla beraber insan kaynaklı tahribatlara da fazlasıyla uğramıştır. İçeride yer alan mezar taşlarının kırılması, parçalanması, ateş yakılması, boyalar ile yazı yazılması ve taşların kazınarak yazı yazılması gibi bir dizi insan kaynaklı tahribat tespit edilmiştir. Doğu ve batı cephede yer alan pencerelerin çerçevelerindeki taşların kırılması yine insan kaynaklı tahribatlardan biridir (Foto. 13).



Fotoğraf 13. İnsan kaynaklı tahribatlar

2.2.2. Harç ve sıvalarda karşılaşılan bozulmalar

Tahribat etkenlerine karşı çok hassas olan harçlar, suyun varlığıyla yumuşamaktadır. Kuruma sonrası gevrekleşen harçlar bağlayıcı özelliğini kaybederek dökülmeye başlamaktadır²⁷. Yapıda örgü taşlarının yapıştırılmasında kullanılan harçlar çevresel ve atmosferik etkenler sonucu tahribata uğramaya

²⁷ Bekir Eskici (2005). "Side Liman Hamamı Sıva ve Duvar Resimlerini Koruma Çalışmaları", 20. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Konya, s. 29.

başlamıştır. Yapının üst örtü tozundaki örgülerde gerçekleşen derz boşalmaları birim malzeme kayıplarına da sebep olmuştur.

Sıvalı duvarlarda nem varlığı sıvalarda yer alan kirecin bağlayıcı özelliğini kaybetmesine, yumuşamasına ve dökülmesine yol açmaktadır. Yapıların zemine yakın alanlarında ve üstten su sızan duvarlarda sıkça karşılaşılmaktadır²⁸.

2.3. Korunmaya risk oluşturan faktörler

2.3.1. Toprak birikimleri

Yapının temel seviyesi toprakla temas halindedir. Doğu cephede toprak seviyesi artmakta ve örgü sıralarından ilk 1-2 sıraya temas etmektedir. Yapıların toprakla sürekli teması çeşitli sorunların oluşmasına veya mevcut sorunların hızlanmasına sebep olmaktadır. Özellikle toprağın bünyesindeki tuzların duvarlara nem yoluyla taşınması hem fiziksel hem kimyasal bazı sorunlara kaynaklık etmektedir (Foto. 14).



Fotoğraf 14. Toprak birikintileri

2.3.2. Bitkisel gelişim

Yapıların üstlerinde veya çevresinde gelişen bitkiler yapıya zarar vermektedir. Yapı bünyesinde yer alan çatlaklarda gelişen kökler malzeme veya örgülerde tahribat sürecini hızlandırmaktadır. Köklerin ve bitkinin zamanla gelişmesi duvar bütünlüğünü tehdit eden riskler oluşturmaktadır²⁹.

Kümbet yapısının üst örtü tonozunda oluşan derz veya malzeme açıklıklarına yerleşen bitkiler yapının bünyesinde yer alan bozulmaların sürecini

²⁸ Alix Barbet, Yaşar Selçuk Şener, Bekir Eskici, Beatrice Amadei (2000). "İznik- Elbeyli Mezar Yapısı Duvar Resimlerinin Konservasyonu", 15. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara, s. 5.

²⁹ Bernard M. Feilden (2003), *Conservation of Historic Buildings*, Architectural Press, Oxford, s. 133.

hızlandırmaktadır. Bitkilerin sürekli yenilenmesinden dolayı derz harçlarında, örgü sıralarında malzeme kayıpları ilerlemektedir (Foto. 15).



Fotoğraf 15. Bitkisel gelişimler

2.3.3. Su emilimi ve nem sorunu

Mimari yapıların suyla temasta olması bünyelerinde sürekli bir tahribat sürecinin yaşanmasına yol açmaktadır. Yapı malzemeleri (taş, harç vb.) hem suyu bünyelerine çektiklerinde hem de dışarı attıklarında çeşitli bozulmalara maruz kalmaktadır³⁰. Harçlarda gevrekleşmeye yol açan suyun varlığı taşlarda da erime, mikroorganizma oluşumu veya çeşitli fiziksel-kimyasal değişimlere yol açabilmektedir. Malzeme bünyesinde yer alan nem atmosferik veya çevresel faktörlerle de birleşince ufalanma, dökülme veya çürümeye yol açabilmektedir³¹.

Hamur Kümbeti, zeminden ve üst örtü tonozundan su almaktadır. Bu alanlardan gelen sular taşlarda ve harçlarda bozulmaları hızlandırdıkları gibi yapının derzlerinde biriken tohumların da gelişip büyümesine yol açmaktadır. Yapının iç cephelerinde dışarıdan alınan nem tuz çıkışlarına yol açmıştır. Doğu duvarının iç cephesinde zemine yakın alanlarda sürekli bir nem yer almaktadır (Foto. 16).

³⁰ Feilden, 2003, s. 77.

³¹ Nazım Koçu (2014). “Konya Çevresindeki Selçuklu Dönemi Tarihi Yapılarının Çatı ve Cephelerinde Su- Nem Etkilerinin Araştırılması”, 7. *Ulusal Çatı & Cephe Sempozyumu*, İstanbul, s. 3.



Fotoğraf 16. Nem varlığı

3. Çözüm Önerileri

3.1. Eksik örgü alanları ve örgü yenilemesine dayalı müdahaleler

Mimari yapı kalıntılarında görülen duvar örgülerindeki dökülmeler, kayıplar, eksik alanlar, çevre ve iklim şartlarına açık sergilenen her türlü yapıda en çok karşılaşılan yapısal sorunların başında gelmektedir. Yapıların özgün duvar örgüsünde oluşan her türlü kayıplar, yapının statik ve duvar bütünlüğünde risk oluşturmaktadır. Mevcut sağlam kalan alanların da ilerleyen süreçte bozulmasına ve yapı genelinde büyük çaplı yıkımlara yol açabilmektedir.

Yapının örgü bütünlüğünü kaybettiği, yıkılma veya çökme gibi tehlikeleri barındıran eksik örgü alanlarında sağlamlaştırma, güçlendirme ve mevcut duvarı koruma amacıyla örgülerdeki eksik alanların tamamlanmasına başvurulabilir. Tamamlama yapılacak alanlarda kullanılacak malzeme ile özgün malzemenin uyumu en önemli faktörlerdendir. Bu doğrultuda özgün taş ve harçların gerekli analizleri yapıp kullanılacak yeni malzemelerin özgün malzeme ile uyum içinde olması gerekmektedir.

Yapılacak her türlü tamamlama çalışmalarında belirtme tekniklerine başvurulmalıdır. Kullanılacak malzemenin özgün malzemeye uygun ve ayırt edilebilecek düzeyde olması gerekmektedir. Malzeme rengi ve şekli gibi malzemenin işçiliği veya örgü boyutu da belirtme tekniklerinde ayırt edici etken olarak ele alınabilir³².

Kümbetin üst örtüsünü oluşturan tonozuyla birlikte doğu ve batı cephelerinde yer alan pencere kenarlarındaki kayıplar özgün örgü sistemine uygun şekilde tamamlanmalıdır. Tonozda yüzeysel olarak parça kaybı olan bazı taşlarda mevcut parçaların çıkarılması için çürütme uygulamasına başvurulabilir. Yapı genelinde kullanılan tuf taşına uygun kesme taşlar bu tamamlamada kullanılabilir. Batı

³² Şener, 2014, s. 983-984.

cephede yer alan güneydeki pencerenin sağ sövesindeki eksik alanda siyah bazalt taşı kullanılarak tamamlama yapılması gerekmektedir.

3.2. Derz boşalmaları ve derz dolgularının yenilenmesi

Kümbet yapısında derz boşalmalarının olduğu alanlarda derzlerin uygun kireç esaslı harçlar kullanılarak dolgulanması gerekmektedir. Özgün harçların analizleri referans alınarak yapılacak harcın özgün harca uygun olmasına dikkat edilmelidir. Boşalan derzlerin iyice temizlenmeli, mevcut kalıntı, toprak ve bitkilerden arındırılması gerekmektedir. Derz tamamlamalarında minimum müdahale anlayışı benimsenerek en az oranda sadece gerekli kısımlarda müdahale gerçekleştirilmelidir³³. Harçta aranması gereken diğer bir özellik ise neme ve yüksek hava sıcaklığına karşı dayanıklı olmasıdır³⁴.

3.3. Bitkisel gelişimle mücadele

Yapının zemine yakın çevresinde ve üst örtü tonozunda yoğun olarak tekrar eden bitkisel gelişimin önlenmesi gerekmektedir. Bu sorun için denenmiş ve etkinliği kanıtlanmış herbisit uygulamasına başvurulabilir. Su içerisinde hazırlanarak %3'lük herbisit çözeltisi püskürtme yönteminin uygulanmasıdır. Bu uygulama 2 veya 3 kez tekrar edilebilir. Yapı malzemelerinin üstlerinde, yüzeylerinde oluşan yosun ve liken oluşumları için su içerisinde hazırlanacak %3'lük biyosit çözeltisi püskürtme yöntemi ile uygulanabilir³⁵.

Bitkisel gelişimler veya mikrobiyolojik oluşumlar yukarıda bahsedilen uygulamalar ile temizlenebilir ancak bu gelişimlerin devam etmemesi için de önlemler alınmalıdır. Bu önlemler özellikle yapı duvarlarının üstlerinde, derz aralarında mevcut toprakların temizlenmesi ve bu alanlarda derz bütünlüklerinin yapılması olabilir³⁶.

3.4. Neme/yağışlara karşı alınacak tedbirler

Hamur Kümbeti'nin en önemli sorunlarının başında nem gelmektedir. Yapının temelini etrafında toprak olması duvarlarında sürekli bir nem hareketliliğine yol açmaktadır. Bir diğer büyük kaynakta bölge genelinde ortalama 3-4 ay kar yağışının olmasıdır. Uzun süreli kalan kar tabakaları sıcak günlerde eriyerek yapının üstünden duvarlarına işlemektedir. Yapının neme ve yağışlara karşı çeşitli önlemler alınarak korunması gerekmektedir. Öncelikle yapının temel seviyesini aşan toprak birikintilerinin temizlenmesi ve bir drenaj sisteminin

³³ Şener, 2013, s. 614.

³⁴ Cengiz Çetin (2017). "Klazomenai Erken Tunç Çağı Sur Duvarı Koruma-Onarımı". *Samsat'tan Acmhöyük'e Eski Uygarlıkların İzinde Aliye Öztan'a Armağan*, (ed. Süleyman Özkan, Halime Hüryılmaz, Atila Türker), Ege Üniversitesi Yayınları: İzmir, s. 42.

³⁵ Ali Osman Avşar (2018). "Yazılıkaya/Midas Vadisi Koruma/Onarım Önerisi". Yayınlanmamış Rapor, s. 19.

³⁶ Şener, 2014, s. 985.

oluşturulması gerekmektedir. Toprak temizliği ve drenaj sisteminin uygulanmasıyla birlikte yapın duvarlarının nem ve nem kaynaklı bozulmalarla teması önlenir.

Yapının üst örtüsünde yer alan bozulmalar ve bitkisel gelişimlere karşı da alınacak önlemler sonrası yapının üstten de nem alışverişi kesilmiş olacaktır. Yapının nem alışverişinin azaltılması yapı bünyesindeki mevcut bozulmaların durmasına ve bozulma süreçlerinin yavaşlamasını sağlayacaktır.

3.5. Taş malzeme sorunlarına karşı alınacak tedbir ve uygulamalar

3.5.1. Temizlik uygulamaları

Yapı iç-dış cephelerinde, üst örtü tonozunda ve mezar taşlarında yer alan yüzey kirliliklerinin temizlenmesi gerekmektedir. Yapı malzemelerinde yüzeyi kaplayan mikrobiyolojik organizmaların temizliğinde mekanik temizlik uygulamaları yapıldıktan sonra biyolojik oluşumların varlığını sonlandırmak için biyosit kullanılabilir. Benzer yüzey kirleri veya kalıntıları için lazer ışını, basınçlı su veya mikro kumlama uygulamaları da değerlendirilebilir. Özellikle mikro kumlama uygulamasının bilen kişiler tarafından gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Aksi halde yüzeylerde aşınma derecesi farklı boyutlara geçebilmektedir.

Ateşten kaynaklı siyah tabakaların temizliğinde kimyasal temizlik yöntemi olan EDTA solüsyonuna başvurulabilir. Su içinde hazırlanan %5-10 EDTA (etiylene diamino-tetra-acetic-acid) yüzeylere paketleme yapılarak uygulanabilir. Paketleme uygulamasında kâğıt tozu veya kâğıt havlularla çözelti kirin derecesine göre 5 ila 20 dakika arasında yüzeye uygulanabilir. Yumuşayan kir ve kimyasal atıkların malzeme yüzeyinden temizliği için sünger ve su kullanılarak arındırma gerçekleştirilebilir³⁷.

3.5.2. Sağlama uygulamaları

Çeşitli tahribat etkenleri sonucu çatlama, kırılma, aşınma ve ufalanma görülen taşların sağlama uygulamalarına ihtiyacı olmaktadır. Kümbet yapısında hem duvar örgülerinde kullanılan taşlarda hem de mezar taşı olarak kullanılan taşların sağlama yapılması gerekmektedir. Çatlak ve yarık olan taşların dolgulanması, aşınma, ufalanma ve dökülme görülen taşlarda yüzey sağlama reçineleri kullanılarak malzemenin bozulma süreci yavaşlatılabilir.

“Taş malzemeler üzerinde oluşan çatlak ve yarıklar uygun bir reçine enjeksiyonu ile sağlanabilir. Etil silikat türevli reçineler (Funcosil 500 STE veya Wachter OH) taş ve/veya mermer yapısına uygun sağlama reçineleri olarak tercih edilebilir”³⁸.

³⁷ Bekir Eskici, Ali Akın Akyol, Yusuf Kağan Kadioğlu (2007). “Payas Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi Yapı Malzemeleri, Bunlarda Görülen Bozulmalar ve Çözüm Önerileri”, 23. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Kocaeli, s. 76.

³⁸ Eskici vd., 2007, s. 73.

Yapı genelinde kırılmış taşların ayrı ayrı ele alınması ve özgün konumunda en az müdahale ile sağlamaştırılması gerekmektedir. Özellikle mezar taşlarında birbirleriyle uyuşan parçaların tespit edilip yapıştırılması gerekmektedir. “Yapıştırılacak mimari eleman parçalarının ağırlık ve boyutları gereği mukavemeti yüksek yapıştiriciler ile birleştirilmesi gerekmektedir.”³⁹.

Mezar taşlarının yapıdaki önemi göz önüne alındığında kırıkların yapıştırılması/birleştirilmesinden sonra formunun anlaşılması ve yerlerine sabitlenmesi için plastik tamamlamaya uygun taşlarda tamamlamaya gidilebilir. Plastik tamamlama uygulamasında özgün malzeme ile benzer malzeme kullanılmalıdır. Bu tamamlama uygulaması için 3D tarama ve parça üretim sistemi ele alınabilir⁴⁰.

3.5.3. Yüzey koruma uygulamaları

Gözenekli yapıya sahip olan tuf taşının çevresel ve atmosferik etkenlere karşı direncinin arttırılması için yüzey koruma uygulamalarına başvurulabilir. Bu uygulama için silisyum özlü buhar geçirgenliğine sahip, su itici ve şeffaf olan nanoteknolojik malzemeler kullanılabilir⁴¹.

4. Değerlendirme ve Sonuç

Hamur Kümbeti gerek iki bölümden oluşan planı gerekse sanduka formundaki yapısı ile Osmanlı dönemi anıt mezar mimarisinin Doğu Anadolu Bölgesi’nde günümüze ulaşabilmiş nadir örneklerden birisidir. Ön mekanlı türbeler olarak adlandırılan ve Anadolu Türk-İslam Anıt mezar mimarisinde XIV. yüzyıldan sonra yer yer görülen bir plan özelliği gösteren kümbet bu plan özelliği ile bire bir olmamakla birlikte Niğde Şah Süleyman Türbesi (XIV. yy.), Kırşehir Aşık Paşa Türbesi (1322), İstanbul Destari Mustafa Paşa Türbesi (1611) ve Niğde Şeref Ali Türbesi (1865-1866) gibi türbelerle benzerlik göstermektedir. Dikdörtgen gövdesi üzerinde köşelerden yavaş yavaş kavisli bir şekilde daralarak adeta bir tümseği hatırlatan üst örtüsü bölgenin geleneksel konut mimarisindeki toprak damlarla büyük benzerlik göstermektedir.⁴² Kirli beyaz tuf taşı ve siyah bazalt taşın kullanıldığı kümbet İshak Paşa Sarayı ile malzeme birliği görülmektedir. Giriş bölümünde bir, asıl mezar odasında yer alan üç mezar kazılarak tahrip edilmiş ve bu mezarlara ait mezar taşları insafsızca kırılarak sağa sola dağıtılmıştır. Bu mezar taşları üzerinde yer alan yazı, bitkisel ve geometrik bezemeler İshak Paşa Sarayı Mezarlığı’nda bulunan mezar taşları ile üslup ve malzeme birliği göstermektedir.

Tescilli bir yapı olmasına rağmen korunamayan yapı son yıllarda define avcılarının saldırılarına maruz kalmış, kümbetin içerisinde ateş yakılmış, mezar

³⁹ Muhammed Diler; Serdar Hakan Öztaner (2021). “Nysa Antik Kenti Kazıları Konservasyon-Restorasyon Çalışmaları”, *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S.22, s. 191.

⁴⁰ Diler ve Öztaner, 2021, s. 192.

⁴¹ Şener, 2013, s.619.

⁴² Çetin, 2012, s. 237.

taşları kırılmış, duvar yüzeylerine kazınarak ya da boya ile yazılar yazılmıştır. İnsan tahribatının yanı sıra malzeme kayıpları, çatlaklar, derz boşalmaları, taşlarda kırılma, kabuklanma, yüzeysel kirlilik, mikrobiyolojik oluşumlar, nem gibi çeşitli koruma sorunları ortaya çıkmıştır. Yapılan inceleme sonucunda restorasyon öncesi yapıdaki koruma sorunları ve çözüm önerileri çizim ve fotoğraflar ışığında tespit edilerek ayrıntılı bir biçimde ortaya konulmuştur.

Hamur Kümbeti'nin tespit edilen bu koruma sorunları ve çözüm önerileri ışığında kapsamlı bir restorasyona tabi tutulması ve korunarak gelecek nesillere ulaştırılmasının sağlanması kültürel mirasımız adına önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Alpaslan, İsmet (1978). “Hamur Kümbeti Hakkında Rivayetler”, *Mesuliyet Gazetesi*, (20 Haziran 1978) Ağrı, s. 409.
- Akçaözoğlu, Semiha, Akçaözoğlu, Kubilay, Özcan, Fatih (2008). “Eski Eserlerde Meydana Gelen Taş Bozulmalarının Adana’da Örneklenmesi”, *Çukurova Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, C. 23, S. 1, s. 297-304.
- Avşar, Ali Osman (2018). “Yazılıkhaya/Midas Vadisi Koruma/Onarım Önerisi”. Yayınlanmamış Rapor, s. 22.
- Barbet, Alix, Şener, Yaşar Selçuk, Eskici, Bekir, Amadei, Beatrice (2000). “İznik-Elbeyli Mezar Yapısı Duvar Resimlerinin Konservasyonu”, *15. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara, s. 1-18.
- Çetin, Cengiz (2017). “Klazomenai Erken Tunç Çağı Sur Duvarı Koruma-Onarımı”. *Samsat'tan Acemhöyük'e Eski Uygarlıkların İzinde Aliye Öztan'a Armağan*, (ed.Süleyman Özkan, Halime Hüryılmaz, Atilla Türker), Ege Üniversitesi Yayınları: İzmir, s. 41-49.
- Çetin, Yusuf (2009). “Doğubayazıt Çevresinde Bulunan Tarihi Mezarlıklar ve Mezar Taşları”, *II. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu Bildirileri Kitabı* (ed. Oktay Belli), Ağrı Valiliği Yayınları: İstanbul, s. 100-124.
- Çetin, Yusuf (2012), *Tarihi Kalıntıları ve Kültürel Değerleri İle Ağrı*, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları: Ağrı, s. 254.
- Çetin, Yusuf (2015). “Ağrı Mezar Taşlarında Form ve Bezeme Unsurları”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 40, s. 87-105.
- Dal, Murat (2010). “Trakya Bölgesi Tarihi Yapılarında Kullanılan Karbonatlı Taşların Bozulma Nedenleri”, *Vakıflar Dergisi*, S. 34, s. 47-59.
- Dal, Murat, Yalçın, Mahmut, Öcal, Ali Duran (2016). “Gazimağusa Kale İçindeki Tarihi Taş Yapılarda Görülen Bozunmalar”, *Çukurova Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 31, S. 2, s. 355-364.

- Diler, Muhammed, Öztaner, Serdar Hakan (2021) "Nysa Antik Kenti Kazıları Konservasyon-Restorasyon Çalışmaları", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S.22, s. 183-203.
- Eskici, Bekir (2005). "Side Liman Hamamı Sıva ve Duvar Resimlerini Koruma Çalışmaları", *20. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Konya, s. 27-40.
- Eskici, Bekir, Akyol, Ali Akın, Kadioğlu, Yusuf Kağan (2007). "Payas Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi Yapı Malzemeleri, Bunlarda Görülen Bozulmalar ve Çözüm Önerileri", *23. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Kocaeli, s. 69-90.
- Eskici, Bekir, Akyol, Ali Akın, Kadioğlu, Yusuf Kağan (2008). "Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi Malzeme Analizleri ve Koruma Sorunları", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, C. 8, s. 15-30.
- Feilden, Bernard M. (2003), *Conservation of Historic Buildings*, Architectural Press, Oxford, s. 404.
- Goodwin, Godfrey (1971). *A History of Ottoman Architecture*, Thames and Hudson: London, s. 512.
- Hasbay, Uğur, Artık, Kurtuluş, Okuyucu, Ş. Ebru (2018). "Doğal Taşlarda Görülen Fizikomekanik Hasarlar", *Bilim ve Gençlik Dergisi*, C. 6, S. 1, s. 1-13.
- İnbaşı, Mehmet (2004). "Çıldır Beyleri: I. İshak Paşa ve II. İshak Paşa", *Güneşin Doğduğu Yer Doğubayazıt Sempozyumu Bildirileri Kitabı* (ed. Oktay Belli), Çekül Yayınları: İstanbul, s. 183-204.
- Jaubert, P. Amede (1810). *Voyage Armenie et En Perse*, Paris, s. 368.
- Koçu, Nazım (2014). "Konya Çevresindeki Selçuklu Dönemi Tarihi Yapılarının Çatı ve Cephelerinde Su- Nem Etkilerinin Araştırılması", *7. Ulusal Çatı & Cephe Sempozyumu*, İstanbul, s. 8.
- Korkusuz, Tolga, Sevindi, Cemal (2016). "Coğrafi Çevrenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkilerine Tipik Bir Örnek: Hamur (Ağrı)", *ÜNİDAP Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı*, Muş, s. 223-239.
- Öcal, Ali Duran, Dal, Murat (2012). *Doğal Taşlardaki Bozunmalar*, Mimarlık Vakfı İktisadi İşletmesi Yayınları, Kırklareli, s. 128.
- Örmecioğlu, Hilal Tuğba (2010). "Tarihi Yapıların Yapısal Güçlendirilmesinde Ana İlkeler ve Yaklaşımlar", *Politeknik Dergisi*, C. 13, S. 3, s. 233-237.
- Şener, Yaşar Selçuk (2001). "Kayseri Selçuklu Yapılarında Korunma Problemleri", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyet Sempozyumu*, II, Konya, s. 283-310.
- Şener, Yaşar Selçuk (2013). "Arkeolojik Alanda Yapı Malzemelerinin Korunması: Temel Yaklaşımlar, Yöntem ve Uygulama Biçimleri", *Orhan Bingöl'e 67*.

Yaş Armağanı, (ed. Görkem Kökdemir), Bilgin Kültür Sanat Yayınları: Ankara, s. 611-624.

Şener, Yaşar Selçuk (2014). "Ani Şehir Surları, Korunma Sorunları ve Çözüme Yönelik Öneriler", *Turkish Studies Dergisi*, C. 9, S. 10, s. 977-990.

Şener, Yaşar Selçuk (2018). "Ankara Roma (Caracalla) Hamamı'nda Koruma Çalışmaları: Yapısal Malzeme Bozulmaları ve Öneriler", 33. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, II, Bursa, s. 233-255.

Şenol, Fatma (2017). "Biyo-Remediasyon: Tarihi Yapılarda Kullanılan Karbonatlı Taşlarda Görülen Siyah Kabuk Tabakasının Temizliğinde Alternatif Bir Yöntem Olarak Biyo-Temizlik ve Biyosağlamlaştırma", *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, C.2, S. 1, s. 1-15.

Tintin, Zeynep (2012). *Arkeolojik Alanda Taş Koruma: Sağlamlaştırma Yöntemleri*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Personel Daire Başkanlığı Uzmanlık Tezi, Ankara, s. 194.

Katkı Oranı Beyanı

Makalenin yazarları, makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.



İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
e-ISSN: 2147-6152
Yıl 10, Sayı 27, Temmuz 2021

Makale Adı /Article Name

Türkiye’de Veliler Üzerine Yapılan
Araştırmalar: Lisansüstü Tezlerin Bir
Meta Sentez Çalışması

Research on Parents in Turkey: A Meta-
Synthesis Study of Graduate Theses

Yazarlar/Authors

Ahmet TÜRKAY

Öğretmen, Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Yönetimi Tezli Yüksek
Lisans Öğrencisi, aturkay44@gmail.com ORCID: 0000-0002-1727-1267

Mustafa TOPRAK

Dr. Öğr. Üyesi, The American University in Cairo, Department of International and
Comparative Education,
mtoprakoo@gmail.com ORCID: 0000-0002-9390-348

Rasim TÖSTEN

Doç. Dr., Siirt Üniversitesi rasimtosten@htmail.com
 ORCID: 0000-0001-5135-7286

Yayın Bilgisi/Article Information

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 29.05.2021

Kabul Tarihi: 22.07.2021

Yayın Tarihi: 31.07.2021

Sayfa Aralığı: 275-303

Kaynak Gösterme/Citation

Türkay, Ahmet; Toprak, Mustafa; Tösten, Rasim (2021). “Türkiye’de Veliler
Üzerine Yapılan Araştırmalar: Lisansüstü Tezlerin Bir Meta Sentez Çalışması”,
İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 27, s. 275-303.

(Bu makale, yazar beyanına göre, TR DİZİN tarafından öngörülen “ETİK KURUL
ONAYI” gerektirmemektedir.)

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye’de veliler üzerinde eğitim bağlamında yapılan lisansüstü tez çalışmalarını meta-sentez yöntemi kullanarak analiz etme ve bu çalışmalardaki araştırma eğilimleri belirlemek ve sonuçları analiz etmek amacıyla yapılmıştır. Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) Ulusal Tez Tarama Merkezi veri tabanının taranması ile yürütülen araştırmada, 2016-2021 yılları arasında yürütülmüş 5 doktora 54 yüksek lisans tezi olmak üzere toplam 59 çalışma amaçlar, örneklem grubu, kullanılan yöntem, veri toplama aracı ve sonuçlar açısından incelenmiştir. Araştırmada, çalışmaların en fazla velilerin okul tercih nedenlerinin, beklenti ve memnuniyetlerinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Çalışmalarının çoğunluğunun nicel araştırma metotları kullanılarak, ortaokul ve ilkokul velileri üzerine yürütüldüğü de diğer sonuçlar arasındadır. Bu çalışmada araştırmaların sonuçları tartışılmış ve gelecekteki araştırmalar için bazı öneriler de sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Veliler, Eğitimde Lisansüstü Tez Çalışmaları, Meta-Sentez, Türkiye

ABSTRACT

This study was carried out with the purpose of analyzing graduate theses completed in Turkey on parents in the context of education, specifying the research trends in the existing theses, and interpreting their results. The study that was conducted by using the National Thesis Scanning Center Database of Higher Education Council reviewed 59 graduate theses (54 masters theses and 5 doctoral dissertations) based on the purposes, sampling, methods, data collection tools, and results. Results highlight that existing research predominantly focuses on parents’ choices, their expectations and contentment of private schools. That the majority of the studies use quantitative research methods and collect data from primary and secondary school parents are among the other results of the study. In this paper, we have also discussed the results of these studies and presented prospects for future research.

Keywords: Parents, Graduate Thesis On Education, Meta-Synthesis, Turkey

Giriş

Bir ülkenin geleceği olan öğrencilerin yetiştirilmesi, eğitimi ve ihtiyaçlarının belirlenmesinde sağlıklı okul-aile iş birliğinin önemi yadsınamaz. Veliler, okulların olmadığı eski çağlardan bu yana çocuklarının ilk eğitimcileri olmuşlardır. Eğitim faaliyetleri ilk olarak önce anne daha sonrada baba tarafından informal bir yapıda gerçekleştirilmiştir. Medeniyetin ilerlemesine bağlı olarak eğitim faaliyetlerinin resmîyet kazanması ve eğitimin bilimsel veriler ışığında yapılabilmesi için okullar açılmıştır (Şerefli, 2008). Modern eğitim bağlamında, Bronfenbrenner’in (1986) bireyi etkileyen çevresel sistemleri ele alan çerçevesi mikro, mezo ve ekzosistemde ailenin birey üzerindeki etkilerinin olduğunu vurgulamıştır. El Nokali vd. (2010) gibi araştırmacılar ev ve okul ortamlarında öğrencilerin eğitimsel gelişimlerini destekleyen ailelerin çocuklarının daha az problemlili davranış sergileme eğiliminde olduklarını ve bu tür çocukların sosyal beceri gelişiminin akranlarına göre daha başarılı olduğunu ortaya koymaktadır. Veliler çocukların sadece sosyo-duygusal gelişimlerinde değil, akademik performanslarında da şekillendirici rollere sahiptir. Örneğin, Lara ve Saracosti (2019) ikinci ve üçüncü sınıf öğrenci velilerinden oluşan 498 katılımcı üzerine yaptıkları çalışmada, yüksek, orta ve düşük veli katılımı olmak üzere üç profil oluşturmuş ve veli katılımının öğrenciler arasındaki akademik başarıyı yordayan bir faktör olduğunu ortaya koymuşlardır.

Okullar gün geçtikçe eğitim faaliyetlerinin merkezine yerleşmiş ve eğitim faaliyetlerinin vazgeçilmez unsurlarından biri olmuştur. Bu durumun velilerin üstlenmiş olduğu eğitim yükünü kısmen hafiflettiği söylenebilir. Ancak eğitim sadece okullarda gerçekleşen basit bir süreç olmadığından okul, veli ve öğrenci kaliteli ve hakkaniyetli bir eğitim sürecinin geliştirilme kapasitesini etkileyen temel unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan, eğitim faaliyetleri açısından bir değer olarak veliler, önemli bir gereklilik ve vazgeçilmez bir gerçekliktir. Veliler çocuğun eğitiminde tek başına roller oynayacağı gibi aynı zamanda eğitim ile doğrudan ilgilenen okulun da önemli aktörleri arasında görülebilir (Tümekaya, 2017).

Öğrenciler için önemli öğrenme ortam ve şartlarının oluşturulmasında önemli roller oynayabilecek velilere hem gerçek eğitim ortamlarında hem de eğitim araştırmalarında gerekli ilginin verilmediği söylenebilir. Birçok ülke okul reformu programlarında ailelerin rol ve sorumluluklarına gittikçe artan önem verirken (Avvisati vd., 2010), politika ve uygulama seviyesinde Türkiye’de hala gerekli adımların atılmaması bu konu ile ilgili mevcut kaygıları beslemektedir. Veliler üzerine yapılan bilimsel çalışmalarda bilgi temelini nicel ve nitel genel bir fotoğrafını çekecek kapsamlı çalışmaların eksikliği sorunu derinleştirici bir etkide bulunabilir. Oysaki veliler özellikle öğrencilerin okul dışı zamanlarının içerik ve kalitesini arttırarak, öğrencilerin akademik başarılarını besleyecek gerekli sosyal, duygusal ve akademik desteği sağlayarak, öğrencilerin bütüncül gelişmelerine katkıda bulunabilirler.

Velilerin eğitim-öğretim ortamlarındaki rolleri ve bu ortamlara katkıları ile ilgili lisansüstü tezlerin ampirik bulgularının bir sentezinin şimdiye kadar ortaya konmaması, bahsedilen bu rol ve katkılar ile ilgili anlayışları yüzeysel, belirsiz ve kısıtlı hale getirmektedir. Türkiye’deki bu tezlerin amaçları, tezlerde kullanılan metot, örneklem, veri toplama araçları ve sonuçların kapsamlı bir resminin sunulmamasının, gelecekteki araştırmacıları yönlendirici rehber önerilerden mahrum bırakmaktadır.

Yüksek Öğretim Kurumunun Ulusal Tez Merkezi’nde veliler üzerine eğitim-öğretim alanında ilk tezin, 1987 yılında Ankara ilinde ilkokul velilerine yönelik ‘‘İlkokullarda velilerin okul ve çocuklarına ilişkin olarak bilgileri ve bu bilgileri edinme yolları (Mamak Dutluk İlkokulu örneği)’’ adlı bir yüksek lisans tezi olduğu görülmektedir. 1987 yılından günümüze kadar ‘‘veli’’ üzerine 37’si Doktora Tezi ve 367 Yüksek Lisans Tezi olmak üzere toplamda 404 lisansüstü tez çalışması yapıldığı görülmektedir. Bu lisansüstü tezlerin ürettiği bilgi birikimini sentezleyecek kapsamlı bir çalışmanın eksikliği, bu bilginin parçalı, kısıtlı seviyede ve kuramsal olarak kalmasına neden olduğunu söyleyebiliriz. Öğrencilerin okul içi etkinliklerine katılımları ile öğretmenlerin önemli yardımcıları olabilecek velilerle ilgili ampirik bilgi birikimini ortaya koyarak, bu önemli eğitimsel aktörlerin eğitime katkılarıyla ilgili kapsamlı bir resmin ortaya konmasının velilerin söylem seviyesindeki

katkılarını ilerleterek onların eğitimin başat aktörleri olmalarına katkıda bulunacağına inanmaktayız. Bu araştırma, Türkiye’de veliler konusunda eğitim öğretim alanında yapılan yüksek lisans ve doktora tez çalışmalarının meta-sentez yöntemi kullanılarak incelemeyi ve ortaya çıkan genel eğilimler ve bilgi birikimini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Böylece konu ile ilgili mevcut çalışmaların hem topografyasının çekilmesi hem de sonuçlarının tartışılması amaçlanmıştır.

Bu amaç doğrultusunda, araştırma aşağıdaki sorulara cevap aramıştır: Veliler üzerine yapılan lisansüstü tez çalışmalarında;

- 1- hangi amaçlar güdülmüştür?
- 2- hangi örneklem grupları tercih edilmiştir?
- 3- hangi araştırma yöntemleri kullanılmıştır?
- 4- hangi veri toplama araçları kullanılmıştır?
- 5- hangi sonuçlar elde edilmiştir?

Bu araştırmanın, Türkiye’de veliler üzerine yapılan lisansüstü tez çalışmalarının hangi amaçlarla, hangi örneklem grubu üzerinde, hangi yöntemlerle, hangi veri toplama araçları kullanılarak ne tür sonuçlara ulaşıldığı eleştirel bir bakış açısıyla ortaya konması açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca çalışmanın veliler üzerine çalışma yapan/yapacak eğitimci, araştırmacı ve akademisyenlere de yol gösterici olması beklenmektedir.

Yöntem

Bu çalışmada Türkiye’de veliler üzerine yapılan lisansüstü tez çalışmalarının nitel yöntemlerle analiz edilmesi ve genel eğilimlerin belirlenmesi amaçlandığından meta-sentez çalışması kullanılmıştır. Meta-sentez, içerik analizi çalışmaları içerisinde yer alan bir çalışma olup aynı konu üzerinde yapılan çalışmaların tema veya ana şablonlar oluşturarak eleştirel bir bakış açısıyla yorumlanması ve sentezlenmesidir (Çalık ve Sözbilir, 2014). Belli konularda yapılmış olan nitel çalışmaların birlikte değerlendirilmesi ihtiyacından hareketle yeni bir yöntem olarak 1980’lerden itibaren meta-sentez yönteminin ortaya çıktığı söylenebilir (Polat ve Ay, 2016). Nitel araştırma sonuçlarının incelenmesi ve bütünleştirilmesi olarak tanımlanan (Lachal vd., 2017), meta-sentez metodu sağlık uygulamaları ile ilgili yapılan araştırmalardaki boşlukları tanımlama, gelişim, uygulama ve değerlendirme için veriler sunma amaçlı olarak kullanılsa da (Tong vd., 2012), eğitimde özellikle öğretimsel pratiklerin geliştirilmesi için (Téllez ve Waxman, 2006) faydalı bir araştırma metodu olarak kullanılmaktadır. Meta-sentez kavramı aynı konuda yapılan çalışmaların nitel bir anlayışla benzerlik ve farklılıkların karşılaştırmalı olarak ele alınıp ortaya konulması olarak veya belli bir konuda yapılan araştırmaların tema

veya ana şablonlar oluşturarak eleştirel bir bakış açısıyla sentezlenmesi ve yorumlanması olarak da tanımlanabilir (Çalık ve Sözbilir, 2014). Meta-sentez alandaki çalışmaların özensiz incelemesi değil, nitel araştırmalar sonucu elde edilen bulguların yorum ve çözümlenmelerine dayanan ve yeni bilgilerin geliştirildiği metodolojik bir yaklaşımdır (Polat ve Ay, 2016). Son zamanlarda Türkiye’de eğitim ve öğretim konusunda veliler üzerine yoğun çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu durum veliler üzerine çalışma yapacak araştırmacılara velilerle ilgili araştırmalardan, uygulamalardan, sonuçlardan ve önerilerden elde edilen verileri eleştirel bir bakış açısıyla sunmayı gerekli hale getirmiştir.

İncelemeye dahil edilecek çalışmaların belirlenmesinde Polat ve Ay’ın (2016) işlem basamakları takip edilmiştir. Bu basamaklar, konunun belirlenmesi ve araştırma sorularının yazılması, çalışmaya dâhil edilecek tezlerin belirlenmesi, seçilen tezlerin okunması, ortak temaların oluşturulması, ortak temaların sentezlenmesi ve bulguların raporlaştırılmasıdır. Bunun için öncelikle, incelemeye ekleyeceğimiz çalışmalarla ilgili kriterler belirlenmiştir. Çalışmaları şu kriterler temelinde inceleme havuzuna dâhil edilmiştir: a) çalışmanın lisansüstü tez olması, b) veliler konusunun ana konu olması, c) çalışmanın bağlamının eğitim olması, d) örneklemin Türkiye sınırları içinde olması, e) çalışmanın Türkiye içerisinde yapılmış olması. Araştırmaya dâhil edilecek çalışmaların belirlenmesinde Türkiye’de lisansüstü tezlerin depolandığı kapsamlı bir veri tabanı olduğundan, sadece YÖK Ulusal Tez Tarama Merkezi’nin veri tabanı esas alınmıştır. Tarama yaparken “veliler” anahtar kelimesi kullanılmıştır. Bu kriterler temelinde taramamız sonucunda ulusal tez tarama merkezi veri tabanı üzerinden 2’si mükerrer tez olmak üzere 62 lisansüstü tez çalışmasına ulaşılmıştır. Bu tezlerden 1 tanesi Arabistan’da, 1 tanesi Azerbaycan’da yapıldığından bu 2 tez ve mükerrer tezlerden biri çalışmaya dâhil edilmemiştir. Geriye kalan 59 lisansüstü tezin tamamı incelemeye alınmıştır. Çalışmamız Türkiye’de Türk araştırmacıları tarafından 2016-2021 yılları arasında gerçekleştirilen 55 yüksek lisans, 4 doktora tezi olmak üzere toplam 59 lisansüstü çalışmayı kapsamaktadır. Araştırmaya dâhil edilen her bir çalışma öncelikle detaylı bir şekilde okunup araştırma problemlerine göre incelenerek her bir temaya göre kodlanmış ve bilgisayar ortamına kaydedilmiştir. İncelenen her bir çalışma A1, A2, A3 A59 şeklinde kodlanmıştır. Veriler tekrar ve tekrar okunmuş ve gereksiz kısımlar çıkarılmıştır.

Araştırmada geçerlilik ve güvenilirliği sağlamak için araştırmanın amacı ve araştırma soruları açık bir şekilde ifade edilmiştir. Bulguların geçerliliğini sağlamak için veri toplama metodu ve ölçütler Şekil 1’de aktarılmıştır. Alan yazınlarının incelenmesi sonucunda konuyla ilgili elde edilen çalışmaların sayısı ve araştırmaya dâhil edilen ve edilmeyen çalışmalar (sınırlılıklarda) detaylı bir şekilde belirtilmiştir. Çalışmaların okuyucu tarafından daha kolay anlaşılması için tablolar ve grafikler halinde sunulmuştur. Verilerin çözümlenmesi ve ortak temaların oluşturulması ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

Bulgular

Bu bölümde araştırma sonucunda elde edilen bulgular sırasıyla amaçlar, örneklem grupları, araştırma yöntemleri, veri toplama araçları ve sonuçlar şeklinde organize edilerek sunulmuştur. Türkiye’de veliler üzerine yapılan lisansüstü tez çalışmalarının amaçlarına ilişkin bulgular Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Çalışmaların amaçlarına yönelik bulgular

Amaçlar	Çalışmalar	f
Velilerin özel okul tercih nedenleri, beklentileri ve memnuniyet düzeyleri	A10, A25, A47 A55, A57	5
Velilerin görsel sanatlar dersine yönelik görüşlerinin belirlenmesi	A8, A22, A23	3
Velilerinin eğitim sürecine katılımının incelenmesi	A13, A32	2
Velilerin sosyal bilgiler dersine yönelik görüşlerinin belirlenmesi	A15, A16	2
İlkokul velilerinin matematik kaygısının incelenmesi	A21, A30	2
Dezavantajlı öğrenci velilerinin eğitiminden beklentilerinin belirlenmesi	A29, A31	2
Velilerin ev ödevleri hakkındaki görüşlerinin belirlenmesi	A37, A40	2
Velilerin seçmeli din dersleri seçme nedenleri, beklenti ve memnuniyet düzeylerinin belirlenmesi	A39, A51	2
Okul öncesi veli öğretmen işbirliği ve yaşanan problemler hakkındaki görüşlerinin belirlenmesi	A4, A24	2
İHO ve İHL velilerinin beklentilerinin belirlenmesi	A7, A19	2
Fen eğitiminde çevrimiçi uygulama kullanımının ve velilere verilen anlık bildirimlerin akademik başarıya ve kalıcılığa etkisinin belirlenmesi	A1	1
Özel okulların pazarlama bileşenleri ve okul imajının veli bağlılığına etkisinin belirlenmesi	A2	1
Velilerinin okul aile işbirliğine ilişkin görüşlerinin belirlenmesi	A3	1
Velilerin okulöncesi öğretmen algısı ve velilerin okulöncesi öğretmenlerle iletişim düzeylerinin belirlenmesi	A4	1
Üstün yetenekli öğrenci velilerinin tartışmalı metin üzerinde karar verme süreçlerinin epistemolojik olarak incelenmesi	A5	1
Velilere yönelik geliştirilen siber zorbalık farkındalık eğitiminin etkisinin belirlenmesi	A6	1

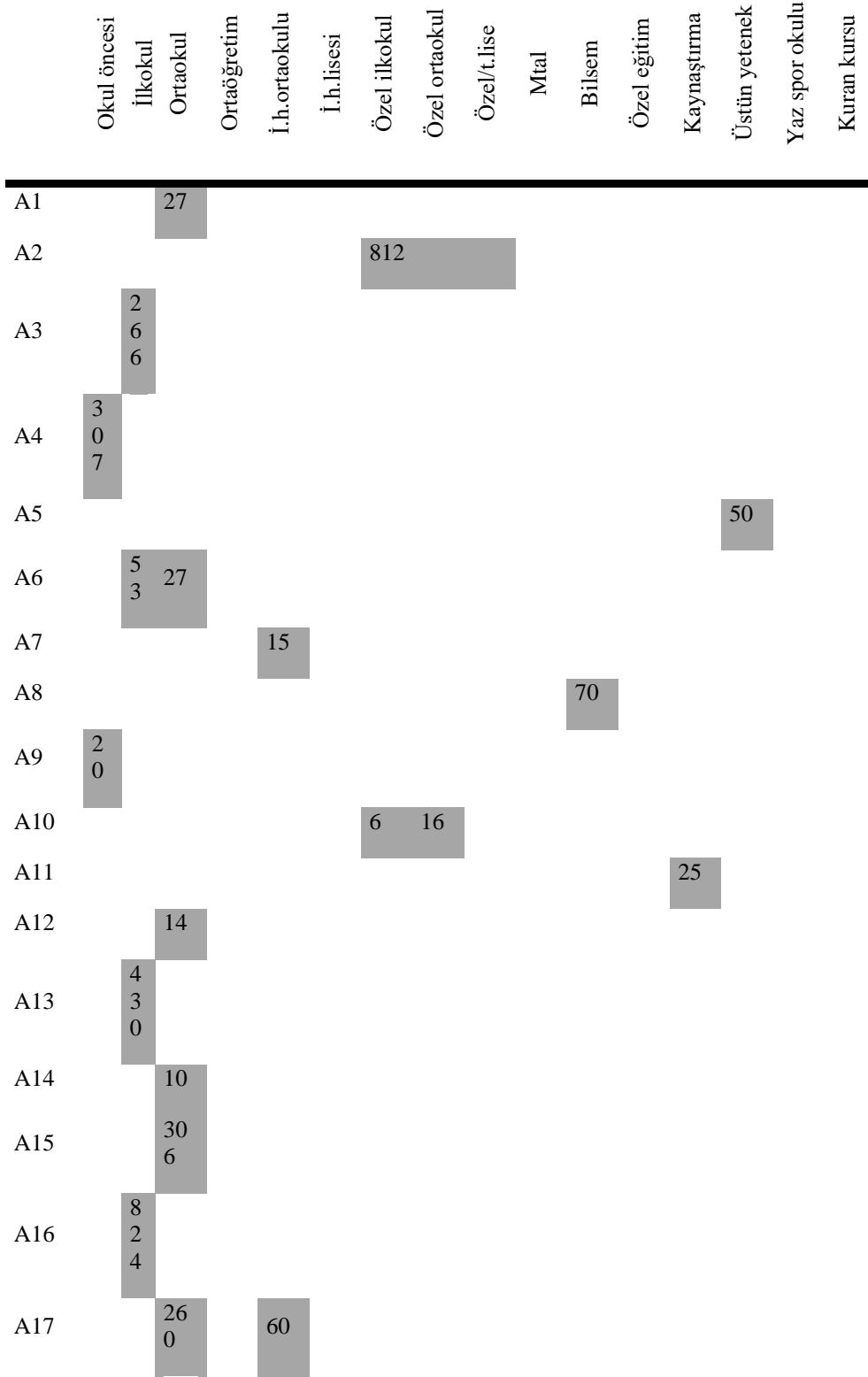
Velilerin okulöncesi eğitime dair görüşlerinin ve anaokulu isminin velilerde uyandırdığı anlamın belirlenmesi	A9	1
Destek eğitim odasına yönelik veli görüşlerinin belirlenmesi	A11	1
Güvenli internet ve bilgisayar kullanımı kursuna katılan veli görüşlerinin belirlenmesi	A12	1
Velilere göre TEOG sınavında öğrencilerin yaşadığı sorunların belirlenmesi	A14	1
Velilerin duyuşsal alanla ilgili Fen Bilimleri öğretmenlerinden beklentilerinin belirlenmesi	A17	1
Velilerin hafızlık ile ilgili düşüncelerinin belirlenmesi	A18	1
Velilerin çocuk edebiyatına yönelik farkındalık düzeylerinin belirlenmesi	A20	1
Velilerin vatandaşlık algılarının belirlenmesi	A26	1
Velilerin Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin eğitim hakkı ile ilgili hükümlerine yönelik görüşlerinin belirlenmesi	A27	1
Velilerin anaokulu rehberlik hizmetlerinden beklentilerinin belirlenmesi	A28	1
Lise velilerinin e-Okul sistemine yönelik görüşlerinin belirlenmesi	A33	1
Velilere göre öğrencilerinin sanal zorbalık farkındalık düzeylerinin incelenmesi	A34	1
Velilerin okula bağlılık düzeylerinin incelenmesi	A35	1
Velilere göre ilkokullarda bütçe oluşturma çalışmalarının öğrencilerin sosyal ilişkileri üzerindeki etkisinin ortaya konması	A36	1
Aile Okuryazarlığı Programı'na yönelik veli görüşlerinin belirlenmesi	A38	1
Farklı yerleşim bölgelerindeki velilerin okul öncesi eğitimin gerekliliği hakkındaki görüşlerinin belirlenmesi	A41	1
Velilerin eğitimle ilgili görüşlerinin eğitim felsefesi açısından değerlendirilmesi	A42	1
Bilsem velilerinin özel yetenek kavramına yönelik metaforlarının incelenmesi	A43	1
Velilerin oyunlaştırma uygulamalarına yönelik görüşlerinin belirlenmesi	A44	1
Velilerin yaz spor okullarının hizmet kalitesine yönelik memnuniyetlerinin belirlenmesi	A45	1
Velilerin öğretmen kavramına yönelik metaforlarının incelenmesi	A46	1

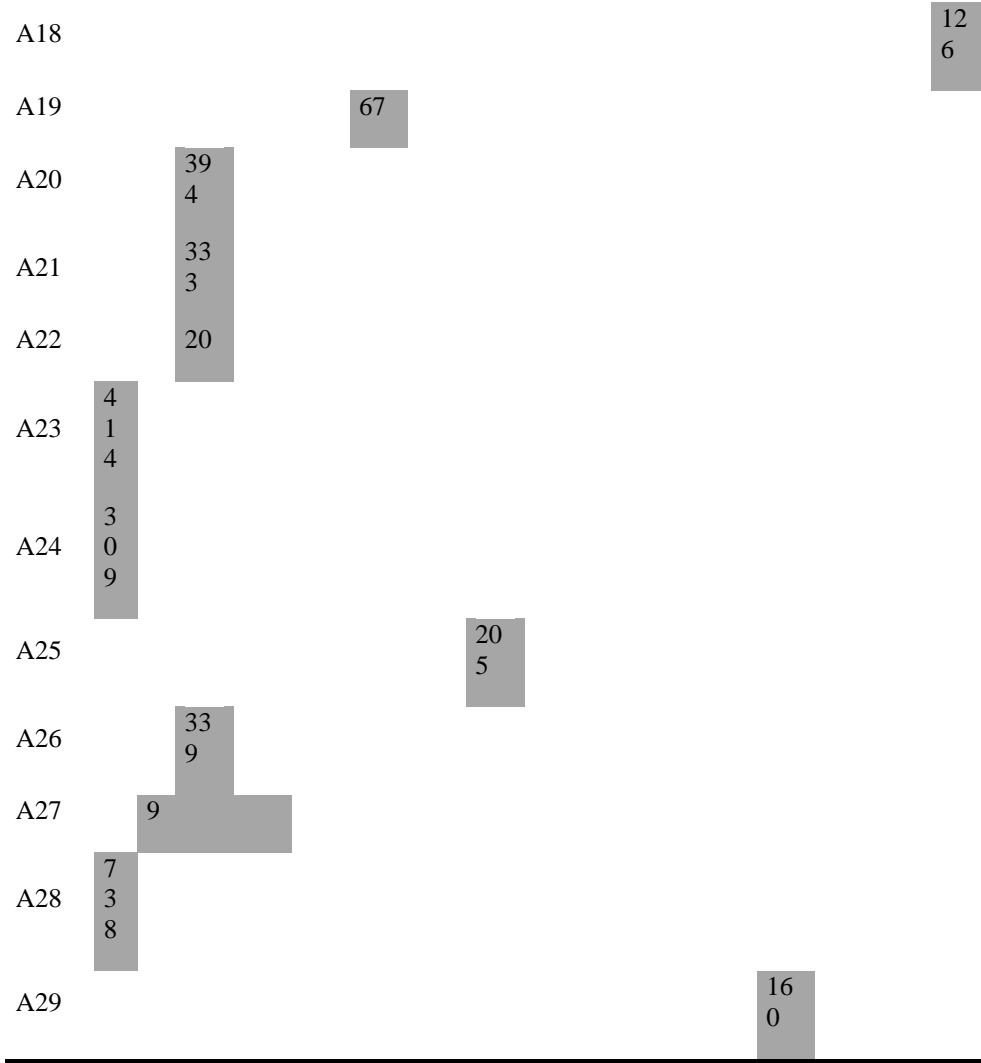
Velilerin Kur'an kurslarından beklentileri ve memnuniyet düzeylerinin belirlenmesi	A48	1
Anadili eğitim dilinden farklı olan öğrenci velilerinin yaşadığı sorunların incelenmesi	A49	1
Velilerin kültür aktarımı ve kültürel kimlik gelişimine yönelik beklentileri	A50	1
Velilerin 4+4+4 sistemine yönelik görüşlerinin belirlenmesi	A53	1
Velilerin kendileri ve çocuklarının Dijital Okuryazarlık Yeterliliği algılarının belirlenmesi	A54	1
Velilere göre etkili ilkökul yabancı dil öğretmeni özelliklerinin belirlemesi	A56	1
Velilerin siber sağlık durumlarının incelenmesi	A58	1
Velilerin, veli ziyaretleri hakkındaki görüşlerinin belirlenmesi	A59	1

Buna göre, veliler ile ilgili en fazla lisansüstü tez çalışmasının (beş tez) velilerin özel okul tercih nedenleri, özel okullardan beklentileri ve memnuniyet düzeylerini belirlemek amacıyla gerçekleştirildiği görülmektedir. Özel okulların son yıllarda nicelik olarak artması ve veliler için gittikçe kamu okullarına bir alternatif olarak tercih edilmesi göz önüne alındığında, bu amaca yönelik çalışmaların olması anlaşılmalıdır. Bu amaçları sırayla görsel sanatlar dersine yönelik görüşler, eğitim sürecine katılım, sosyal bilgiler dersine yönelik görüşler, velilerin matematik kaygıları, dezavantajlı öğrenci velilerinin eğitiminden beklentileri, ev ödevleri hakkındaki görüşler, velilerin seçmeli din dersleri seçme nedenleri, beklenti ve memnuniyet düzeylerini, okul öncesi veli öğretmen iş birliği ve yaşanan problemler hakkındaki görüşler, İHO ve İHL velilerinin beklentileri takip etmektedir. Özellikle öğrencilerin sosyo-duygusal, davranışsal ve akademik başarıları bağlamında uluslararası alan yazında merkezi bir konu olarak çalışılan veli katılımı ile ilgili sadece 2 tezin olması bu amaca yönelik çalışmaların kısıtlılığı açısından ilgi çekicidir. Aynı şekilde, incelememiz okul-aile işbirliği, veli ziyaretleri ile ilgili çalışmalara ihtiyacı da ortaya koymaktadır. Bulgular ayrıca sadece bir çalışmanın anadili eğitim dilinden farklı olan öğrenci velilerinin yaşadığı sorunları incelediğini göstermektedir.

Veliler üzerine yapılan lisansüstü tez çalışmalarında tercih edilen örnekleme ilişkin bulgular okunabilirliği arttırmak amacıyla birbirinin devamı niteliğinde Tablo 2 ve Tablo 3'te verilmiştir.

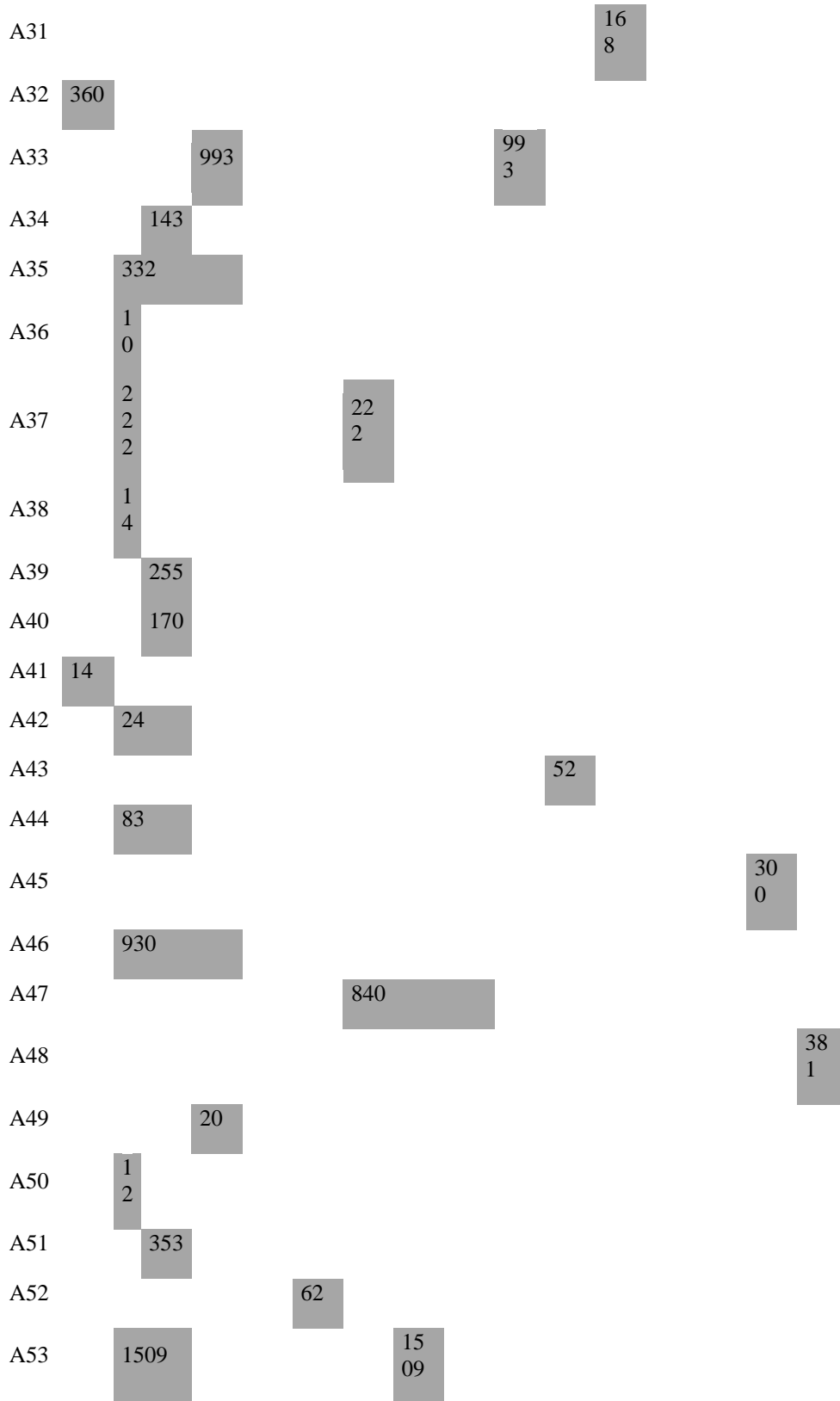
Tablo 2. Velilerle ilgili yapılan lisansüstü tez çalışmalarında tercih edilen örnekleme ilişkin bulgular

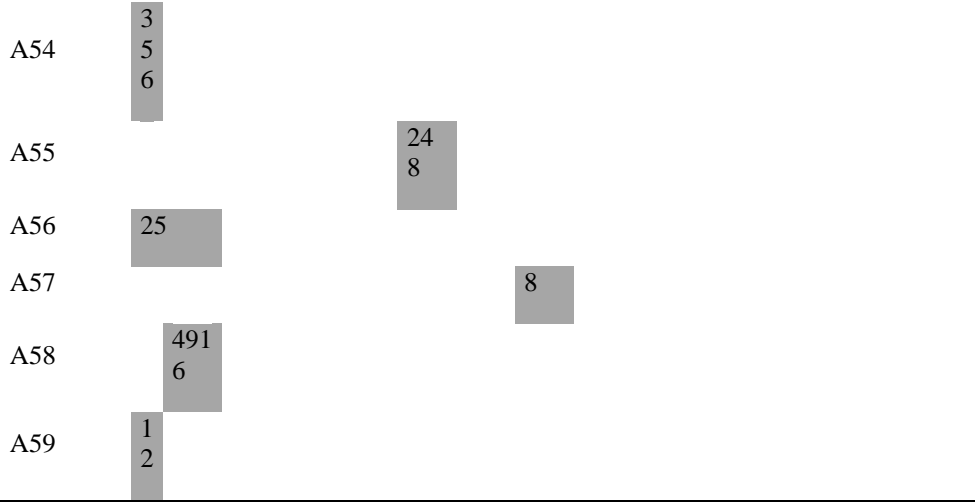




Tablo 3 Velilerle üzerine yapılan lisansüstü tez çalışmalarında tercih edilen örnekleme ilişkin bulgular(devamı)

Education Level	Okul öncesi	İlkokul	Ortaokul	Ortaöğretim	İ.h. ortaokulu	İ.h. lisesi	Özel ilkokul	Özel ortaokul	Özel/t.lise	Mtal	Bilsem	Özel eğitim	Kaynaştırma	Üstün yetenek	Yaz spor okulu	Kuran kursu
A30		804														





*A33 tez çalışması örneklem grubu Ortaöğretim ve Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinin velilerinden toplam 993 kişiden oluşmaktadır.

*A37 tez çalışması örneklem grubu İlkokul ve Özel İlkokul velilerinden toplam 222 kişiden oluşmaktadır.

*A53 tez çalışması örneklem grubu İlkokul, Ortaokul ve Özel Ortaokul velilerinden toplam 1509 kişiden oluşmaktadır.

Tablo 2 ve Tablo 3 incelendiğinde veliler üzerine çalışma yapan araştırmacılar tarafından en çok 22 çalışma ile ortaokul velileri ardından sırasıyla 18 çalışma ile ilkököl velileri, 7 çalışma ile okulöncesi velilerinin örneklem grubu olarak tercih edildiği belirlenmiştir. En az çalışma yapılan örneklem grupları ise üzerlerinde birer çalışma yapılmış olan üstün yetenekli öğrenci velileri, yaz spor okulu velileri, özel eğitim okulu velileri ve meslek lisesi velileri olmuştur. Bu incelemede ortaya çıkan yönelimler araştırmacıların okullara ve eğitimsel konularda velilerin konumlarına eğitim seviyeleri açısından yaklaştıklarını, çalışmalarda bu seviyelerden farklı olarak alt veli gruplarının yeterince göz önüne alınmadığını göstermektedir. Bu durum özel eğitim, yaz spor okulu, üstün yetenekliler öğrencilerin ve velilerin tüm öğrenci ve veliler içindeki oranlarının düşüklüğüne bağlamak mümkündür fakat bu eğilimler bu öğrenci ve veli gruplarının eğitimsel veri dizileri içinde çoğunlukla ihmal edildiğinin de bir göstergesi olarak ele alınabilir.

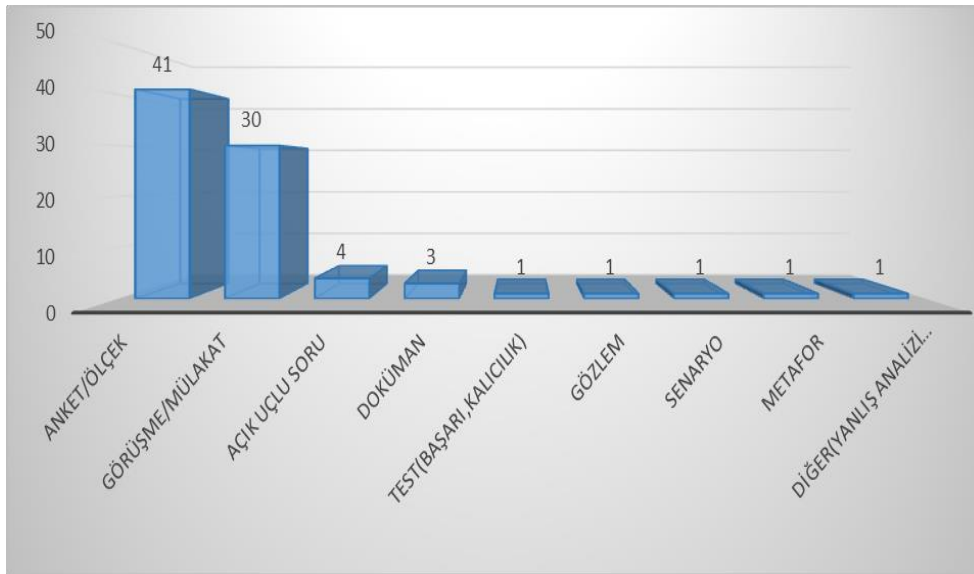
Veliler üzerinde yapılan lisansüstü tez çalışmalarında kullanılan araştırma yöntemlerine ilişkin bulgular Tablo 4’de verilmiştir.

Araştırma Yöntemi	Çalışmalar	f
Nicel	A2, A3, A4, A6, A15, A16, A18, A19, A25, A26, A28 A29 A30, A31, A32, A33, A34, A39, A45, A47, A48 A51, A53, A54, A55, A58	26

Nitel	A5, A7, A9, A10, A11, A12, A22, A23, A24, A27, A36, A37, A38, A41, A42, A43, A49, A50, A52, A57, A59	21
Karma	A1, A8, A13, A14, A17, A20, A21, A35, A40, A44, A46, A56	12

Tablo 4’te görüldüğü üzere araştırmacılar tarafından veliler üzerine yapılan lisansüstü tez çalışmalarında en fazla nicel araştırma yöntemi (26 çalışma) tercih edilirken, araştırmaların 21’i nitel araştırma yöntemlerini kullanmıştır. Sadece 12 araştırmanın ise karma araştırma yöntemleri tercih ettiği görülmektedir. Ortaya çıkan bu tablo karma, boylamsal ve deneysel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı çalışmalara duyulan ihtiyacı göz önüne koymaktadır.

Aşağıdaki şekil 2 yapılan tez çalışmalarında kullanılan veri toplama araçlarını göstermektedir.



Şekil 2. Velilerle ilgili yapılan lisansüstü tez çalışmalarında tercih edilen veri toplama araçları

Şekil 2’de tez çalışmalarında veri toplama aracı olarak en çok anket ve ölçek tercih edildiğinin bunu sırayla mülakat ve görüşme, açık uçlu soru, doküman, tercih edildiğini göstermektedir. Buna karşın birer defa ile test, gözlem, senaryo, metafor en az tercih edilen veri toplama araçları olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu eğitim bilimleri çalışmaları ile ilgili genel eğilimleri yansıttığı söylenebilir çünkü ölçek ve görüşmeler eğitim bilimlerinde temel veri toplama kaynakları olarak ortaya

çıkılmaktadır. İncelenen çalışma sonuçları Tablo 5’te görüldüğü gibi 9 ana tema altında sınıflandırdık.

Tablo 5. Çalışma bulgularının temaları

Tema	Kategoriler ve Sonuçlar	Çalışmalar
Özel okullara yaklaşımlar	Veliler özel okulları başarılı eğitim kadrosu, yabancı dil eğitimi, sosyal-sportif faaliyetler açısından tercih etmekte ve bu hususlarda yüksek beklenti içerisinde.	A10, A25, A47, A55
Eğitimler ve farkındalık	Velilere yönelik verilen eğitimler velilerin farkındalık düzeylerini ve ilgilerini arttırdığı görülmektedir. (Siber zorbalık eğitimi, Aile Okuryazarlığı eğitimi)	A6, A38
	Çevrimiçi uygulamalar ve velilere anlık dönütler akademik başarıyı olumlu etkiler.	A 1
	Güvenli İnternet ve Bilgisayar Kullanımı Kursu velilerin farkındalıklarını arttırmaktadır.	A12
Katılım ve okul-aile iş birliği	Veliler çocukların eğitimine genel anlamda orta düzeyin üstünde katıldıklarını düşünmektedir.	A13, A32
	İlköğretim velilerinin okul aile iş birliğine yönelik en yüksek algısını öğretmenle iletişim oluşturmaktadır.	A3
	Okul öncesi veliler ev temelli katılım boyutunda en yüksek, okul temelli katılımı ise en düşük katılım sağlamaktadır. Velilerin eğitim düzeyi, gelir durumu ile katılım arasında gruplar arasında anlamlı farklar tespit edilmiştir.	A32
Velilerin eğitimsel, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel durumları	Velilerin sosyoekonomik ve sosyokültürel durumları görsel sanatlar dersine yönelik görüşlerini etkilemektedir.	A22, A23
	Velilerin çocuk sayısı, cinsiyetine. Eğitim durumuna göre okulöncesi öğretmen algısı ve velilerin okulöncesi öğretmenlerle iletişim düzeyleri arasında anlamlı farklar vardır.	A4
	Ödevler: Veliler ev ödevlerini tekrar, pekiştirme ve görev olarak görmektedir. Velilerin tamamına yakını ödevlerin öğrenci başarısını olumlu etkilediğini belirtmiştir.	A37, A40
	Veliler e-Okul sisteminin okul-aile iş birliğini güçlendirdiğini düşünmektedir.	A33
	Veliler, çocuklarının TEOG’a hazırlanırken yeteri kadar sosyalleşmemesi, stres ve kaygı düzeylerinin artması, sınav uygulamasında çok fazla yanıltıcı soruların	A14

Eğitimsel uygulamalara karşı tutumlar ve algılanan sorunlar	bulunması, yerleştirmede ise özel okulların yüksek puanlar vermesi sorunlarıyla karşılaşmaktadır.	
	Okul öncesi velileri, fikirlerinin önemslenmemesini, yeterli iletişimin kurulmamasını, kayıt parası alınmasını önemli sorunlar olarak görmektedir.	A24
	Veli gözlemlerine göre öğrencilerinin sanal zorbalık farkındalık düzeylerinin yüksek olduğu görülmektedir. Araştırmalardan elde edilen bulgulara göre en fazla zaman harcadıkları ortamlar sanal zorbalık davranışlarıyla karşılaştığı ortamlar olduğu tespit edilmiştir.	A34
	Velilerin okula bağlılık düzeyinin en fazla Akademik nedenlerle okula bağlılık alt boyutunda gerçekleştiği tespit edilmiştir.	A35
	Veliler okulların bütçe oluşturma faaliyetlerinin öğrencilerin sosyal ilişkilerini olumsuz etkilediğini düşünmektedir.	A36
	Veliler seçmeli din derslerini genel olarak yeterli görmektedir. Ders kitabı ve sosyal etkinlikler konusunda geliştirilmesi gerektiğini düşünmektedir.	A39
	Anadili eğitim dilinden farklı olan veliler karşılaştığı sorunların iletişim kuramama, kendini tam olarak ifade edememe, resmi kurum ve kuruluşlarda anadilini konuşamama, ayıplanma olduğunu belirtmiştir. Veliler yaşanan sorunların çözümü olarak eğitim dilinin anadilde yapılması gerektiğini belirtmiştir.	A49
Eğitimsel uygulamalara karşı tutumlar ve algılanan sorunlar (devamı)	Velilerin seçmeli dersleri tercih etme nedeni öğrenme temasıdır. Veliler en fazla Hz. Muhammed’in Hayatı dersini tercih etmiştir.	A51
	Veliler imam hatip okullarını çocuklarının nitelikli din eğitimi almaları ve ahlaklı yetişmeleri için tercih etmişlerdir. Velilerin beklentileri % 73 oranında karşılandığı sonucuna ulaşılmıştır.	A52
	Velilerin çoğunluğu 4+4+4 sistemi hakkında olumlu düşünceye sahiptir. Cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılıklar görülmektedir.	A53
	Veliler sınıf içinde pozitif ortam oluşturan, farklı metotlar kullanan, yapıcı dönüt veren yabancı dil öğretmenlerini etkili olarak tanımlamıştır.	A56
	Veliler çocuklarının siber zorbalık farkındalıklarının yüksek düzede, internet bağımlılığı, uygunsuz içerik, çevrimiçi nezaket konusunda orta düzeyde farkındalığa sahip olduğunu düşünmektedir.	A58

Okullardan beklentiler ve okullara atfedilen roller	Çalışan odaklı pazarlama ve okul imajı, veli bağlılığını pozitif yönde etkilemektedir.	A2
	Veliler İmam Hatip okullarından öğrencilerinin dini ve milli değerler kazanmasını beklemektedir.	A7
	Veliler Bilsem'in görsel sanatlar dersi için fiziki şartlarını yeterli ancak ders saatini yetersiz görmektedir.	A8
	Okulöncesi eğitim velilerin beklentilerini büyük oranda karşılamaktadır. Veliler anaokulunu ikinci yuva olarak görmektedir.	A9
	Veliler destek eğitim saatinin artırılması ve öğretmenlerle daha fazla iletişime geçme hususunda yüksek beklenti içerisindedir.	A11
	Veliler genel beceriler arasında karar verme becerisini, sosyal bilgiler dersi için sosyal katılım becerisini en önemli beceriler olarak görmektedir.	A15
	Veliler fen bilimleri öğretmenlerin toplumun kadim değerlerini öğrencilere yaşayarak kazandırmasını beklemektedir.	A17
	Veliler hafızlığı Kur'an'la iletişim kurmada araç olarak görmektedir.	A18
	İmam hatip liseleri velilerin öğretmen davranışları ve öğrenme ortamları beklentilerini yüksek düzeyde, sosyal etkinlik ve eğitim kalitesi beklentilerini orta düzeyde karşılamaktadır.	A19
Okullardan beklentiler ve okullara atfedilen roller (devamı)	Veliler çocuk hakları konusunda bilgilendirme faaliyetlerinin artırılması gerektiğini, ders kitaplarının niteliği ve öğretmen kalitesine bağlı olarak eğitim hakkı konusunda başarı sağlanacağını düşünmektedir.	A27
	Velilerin öğrenim durumu ve ekonomik düzeyi arttıkça ile rehberlik hizmetleri beklentileri artmaktadır. Genel olarak veliler yüksek beklenti içerisindedir. En yüksek beklenti ise velilerin öğrencileri hakkında bilgilendirilme beklentisidir.	A28
	Velilerin çoğunluğu kaynaştırma eğitimin başarıya ulaşması için destek eğitim almaları ve zorunlu olmadıkça sınıf değişikliği yapılmaması gerektiğini belirtmiştir.	A29
	Özel Eğitim Sınıfında eğitim gören öğrenci velilerin beklentileri düşük düzeyde karşılanmaktadır. Okul imkanlarının artması, çalışanların tutumu ve velilerin sosyal yardım almaları memnuniyet düzeylerini arttırmaktadır.	A31

Okullardan beklentiler ve okullara atfedilen roller (devamı)	Veliler okulların bütçe oluşturma faaliyetlerinin öğrencilerin sosyal ilişkilerini olumsuz etkilediğini düşünmektedir.	A36
	Kırsal bölgede yaşayan veliler okulöncesi eğitimi büyük ölçüde ilkokula hazırlık olarak değerlendirmektedir. Kentte yaşayan veliler ise ilkokula hazırlık olmasının yanında öz bakım becerisi, sosyalleşme açısından değerlendirmektedir.	A41
	Veliler yaz spor okullarından çocuklarının yeteneklerinin ortaya çıkarmasını beklemektedir. Genel olarak velilerin yaz spor okullarından memnuniyet derecesi yüksektir.	A45
	Veliler Kur’an kurslarından %90 oranında memnun olduğu görülmektedir. Veliler çocuklarını dini bilgileri öğrenmesi, camiye sevmesi, sosyalleşirken gelenek ve görenekleri öğrenmesi için kurslara göndermektedir.	A48
	Veliler, öğrencilerine yönelik kültür aktarımının ve kültürel kimlik gelişiminin etkinliklerle somutlaştırılmasını beklemektedir.	A50
	Veliler temel liselerde resmi liselere göre öğrencilerle daha yakından ilgilenildiğini düşünmektedir.	A57
Değişkenler arası ilişkiler	Sosyal bilgiler dersinde öğretmenlerin akademik katılımı ile velilerin akademik katılımları arasında pozitif ilişki vardır.	A16
	Velilerin çocuk edebiyatına yönelik farkındalıklarıyla öğrencilerinin çocuk edebiyatı okuma oranları arasında ilişki vardır.	A20
	Veli ve öğrencilerin matematik kaygıları arasında pozitif ilişki vardır.	A21
	Velilerin ekonomik durumları ile vatandaşlık algısı arasında anlamlı ilişki vardır. Bu ilişki ters yönlüdür.	A26
	Velilerin matematik kaygısı cinsiyet, eğitim seviyesi, aylık gelir, çocuk sayısına göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır. Velilerin eğitim seviyesi yükseldikçe matematik kaygısının azalmaktadır.	A30
	Velilerin okula bağlılık düzeyinin en fazla Akademik nedenlerle okula bağlılık alt boyutunda gerçekleştiği tespit edilmiştir.	A35
	Oyunlaştırma etkinlikleri veli motivasyonunu üzerinde olumlu etkiye sahiptir.	A44

	Veliler, öğretmenlerin veli ziyaretlerinde bulunmasının öğrencilerin akademik başarılarını arttırdığını, öz bakım becerilerini geliştirdiğini ifade etmiştir.	A59
Okulla ilgili metaforik algılar	Velilerin öğretmen kavramına ilişkin en fazla mum, ışık, güneş, yol gösterici gibi olumlu metaforlar geliştirdiği, az da olsa tatilci, tehditkâr gibi olumsuz metaforlar geliştirdiği görülmektedir.	A46
	Bilsem velileri üstün yetenek, zeka ve akademik başarı kavramları için en fazla cevher, doğuştan gelen özellik, yarış arabası metaforlarını üretmiştir.	A43
Öz-Değerlendirmeler	Velilerin eğitime ilişkin iç tutarlılığı olan ve çeşitli eğitim felsefesiyle örtüşen yaklaşımlarının olduğu söylenebilir. Velilerin daha çok geleneksel ve toplumcu bir felsefi düşünceye yakın olduğu söylenebilir.	A42
	Veliler Dijital Okuryazarlık konusunda kendilerini çok yeterli çocuklarını ise orta düzeyde yeterli görmektedir.	A54

Ortaya çıkan bilgi temeli genel olarak velilerin eğitime olan olumlu bakış açılarını, eğitime katılımlarının orta düzeyde oluşu, velilerin öğretmenlerle iletişimi bu katılımın merkezine koyduklarını, velilerin eğitim, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel şartlarının öğrenci gelişimine etkisini, kimi eğitimsel uygulamaların geliştirilmesi gerektiğini gösterdiği söylenebilir. Velilerin okullardan çok fazla ve çeşitli beklentilerinin olması da, okulların geliştirilebilir yönlerinin çeşitliliği ve fazlalığını göstermektedir. Velilerin eğitime bakış açılarının daha çok geleneksel ve toplumcu olması ve okullara daha çok olumlu metaforlar gözüyle değerlendirmeleri da bir diğer ilgi çekici noktadır.

Tartışma, sonuç ve öneriler

Bu çalışmada Türkiye’de eğitim bağlamında veliler konulu lisansüstü tezlerdeki genel eğilimleri (amaçlar, örneklem grupları, araştırma yöntemleri, kullanılan veri toplama araçları) ve bu çalışmaların genel sonuçlarını inceledik. Çalışma, mevcut araştırmaların velilerin özel okulları tercih nedenleri, bu okullardan beklentileri ve memnuniyet düzeylerini (beş tez) belirleme gibi amaçlarla yürütüldüğünü göstermektedir. Özel okulların son yıllarda nicelik olarak artması ve veliler için gittikçe kamu okullarına bir alternatif olarak tercih edilmesi belirtilen amaçlara yönelik çalışmaların yoğunluğunu kısmen açıklamaktadır. Bu amaçları üç çalışma ile görsel sanatlar dersine yönelik görüşler ve ikişer çalışma ile eğitim sürecine katılım seviyeleri, sosyal bilgiler dersine yönelik görüşler, velilerin matematik kaygıları, dezavantajlı öğrenci velilerinin eğitiminden beklentileri, ev ödevleri hakkındaki görüşler, velilerin seçmeli din derslerini seçme nedenleri, beklenti ve memnuniyet düzeylerini, okul öncesi veli öğretmen işbirliği ve yaşanan problemler

hakkındaki görüşler, İHO ve İHL velilerinin beklentileri takip etmektedir. 59 tezden geri kalan 35 tezin her birisi eğitimde veli konusunu tamamen farklı bir bakış açısıyla incelemiştir. Bu tekil çalışmaların konu ile ilgili mevcut bilgi birikiminin parçalı ve yüzeysel olmasına neden olduğu ve konu ile ilgili bütüncül bakış açılarının ortaya çıkmasını engellediği söylenebilir. Bilim mevcut bilgi birikimi üzerine inşa edilir ve bir konu ile ilgili bilimsel bilgi temeli araştırmaların sağlam bir temele oturtulmasını sağlar (Adam & Lawrence, 2018). Bu bağlamda, bir konu ile ilgili bütüncül ve pratikleri daha anlamlı ve güvenilir bir şekilde dönüştürme kapasitesi olan bir bilgi birikiminin oluşması için araştırmacıların belli bir konuyu farklı örneklem ve bağlamlarda çalışmalarının önemli olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin velilerin okul öncesi öğretmen algısı ve velilerin okul öncesi öğretmenlerle iletişim düzeyleri ile ilgili sadece bir çalışmanın varlığı, konu ile ilgili kavramsal çerçevelerinin oluşmasını sınırlamaktadır. Ayrıca, özellikle öğrencilerin sosyo-duygusal, davranışsal ve akademik başarıları bağlamında uluslararası alan yazında merkezi bir konu olarak çalışılan ve öğrenci gelişimine olumlu etkileri geniş bir kabul gören (Goodall & Montgomery, 2014; LaRocque vd., 2011; El Nokali vd., 2011) veli katılımı ile ilgili sadece iki çalışmanın olması bu amaca yönelik çalışmaların kısıtlılığı açısından ilgi çekicidir. Aynı şekilde, incelememiz okul-aile iş birliği, veli ziyaretleri ile ilgili çalışmalara ihtiyacı da ortaya koymaktadır.

Velilerin 4+4+4 sistemine yönelik görüşleri, velilerin kendileri ve çocuklarının Dijital Okuryazarlık Yeterliliği algılarının belirlenmesi, velilerin siber sağlık durumlarının incelenmesi, velilerin, veli ziyaretleri hakkındaki görüşleri ile ilgili birer çalışma yapıldığı belirlenmiştir. Oysa gerek eğitimciler gerekse veliler tarafından çokça tartışılan 4+4+4 sistemi üzerinde, geniş bant internet erişim imkânına sahip hanelerin oranının yüzde 89,9'a ulaştığı (Türkiye İstatistik Kurumu, 2020) göz önünde bulundurulduğunda, dijital okuryazarlık ve siber sağlık durumları üzerine, 2023 MEB Eğitim Vizyonunda belirtilen Türkiye ekonomisinin gelişmesinin, nitelikli işgücü ihtiyacının karşılanmasının ancak mesleki ve teknik eğitim sistemi sayesinde gerçekleşebileceği (MEB, 2018) düşüncesinden hareketle Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrenci velilerine yönelik çalışmaların artırılması, öğrenciler ve veliler açısından faydalı olabilir.

Türkiye içinde bulunduğu coğrafik konumu gereği aldığı göçler ve resmi dil olarak değil ama ana dil olarak çok dilli yapısıyla bilinen bir ülkedir. Son yıllarda Suriyeli mültecilerin Türk kamu okullarındaki varlıkları ve verilen desteklere rağmen bu mülteci çocukların yaşadıkları sorunların da varlığı bilinmektedir. Buna rağmen, sadece bir çalışmanın anadili eğitim dilinden farklı olan öğrenci velilerinin yaşadığı sorunları incelenmesi de sorunların velilerin bakış açıları ile görülmesini sağlayacak verileri sunabilecek çalışmaların eksikliğine işaret etmektedir. Okul öncesi eğitim, eğitim reformları, özel yetenek eğitim programları, merkezi sınavlar, siber zorbalık gibi çok önemli konuları kapsamlı olarak inceleyecek lisansüstü tez çalışmalarının

da Türkiye alan yazını geliştireceğini, eğitim politika ve uygulamaları şekillendirebileceğini düşünmekteyiz.

İncelememiz ayrıca araştırmacıların çoğunluğunun (22 çalışma) ortaokul ve ilkokul (18) velileriyle çalıştıklarını araştırdığını göstermektedir. Okulöncesi velilerinin ise kısıtlı sayıda (7 çalışma) çalışmanın konusu olduğu görülmektedir. Bu eğilim okul seviyelerinin genel okul sayısı içindeki oranı ile kısmen paralel olarak yorumlanabilir fakat bu eğilimin öğrencilerin akademik, sosyal ve duygusal gelişimlerinde rolleri çok hayati olan okul öncesi eğitim velileri ile ilgili bilgi birikimimizin gelişimine olumsuz katkıda bulunduğu da söylenebilir. Ayrıca, sadece birer çalışmanın üstün yetenekli öğrenci velileri, yaz spor okulu velileri, özel eğitim okulu velileri ve meslek lisesi velilerini örneklem almayı tercih ettiği görülmektedir. Bu incelemede ortaya çıkan yönelimler araştırmacıların okullara ve eğitimsel konularda velilerin konumlarına eğitim seviyeleri açısından yaklaştıklarını, çalışmalarda bu seviyelerden farklı olarak alt veli gruplarının genelde göz ardı edildiğini göstermektedir. Bu durumu özel eğitim, yaz spor okulu, üstün yetenekliler öğrencilerin ve velilerin tüm öğrenci ve veliler içindeki oranlarının düşüklüğüne bağlamak mümkündür fakat bu tür eğilimlerin bu öğrenci ve veli gruplarının eğitim araştırmaları içinde çoğunlukla ihmal edilmesine neden olduğunu da söylemek gerekmektedir. En az çalışma yapılan örneklem grupları ise üzerlerinde birer çalışma yapılmış olan üstün yetenekli öğrenci velileri, yaz spor okulu velileri, özel eğitim okulu velileri ve meslek lisesi velileri olmuştur. Bu durumu da aynı şekilde bu gruptaki velilerin diğer gruptaki velilerden sayıca az olması olarak değerlendirmek mümkündür. Diğer taraftan, eğitimde alt gruplar ve bu grupların sahip olduğu farklılıkları ve zorlukları anlamak eğitimde sosyal adalete katkısı açısından önemlidir. Okulların velilerle ilişki biçimi ve niteliği gözardı edilemeyecek unsurlardandır (Memduhoğlu ve Saylık, 2012). Bu konuya bu açıdan bakıldığında, mevcut araştırma eğilimlerinin sınırlıkları daha net görülebilmektedir.

Çalışmalarda veri toplama aracı olarak en çok anket ve ölçek tercih edildiğinin bunu sırayla mülakat ve görüşme, açık uçlu soru, doküman, tercih edilmesi araştırmaların daha çok nicel ve nitel araştırmaları ayrı ayrı kullanmalarıyla ilgili olduğu söylenebilir. Test, gözlem, senaryo, metafor gibi araçların çok az tercih edilmesine de aynı açıdan bakılabilir. Bu bulgunun ayrıca eğitim bilimleri araştırmalarındaki genel eğilimleri yansıttığı söylenebilir çünkü ölçek ve görüşmeler eğitim bilimlerinde temel veri toplama kaynakları olarak ortaya çıkmaktadır.

Çalışmalar yöntem açısından değerlendirildiğinde, araştırmacıların en fazla nicel araştırma yöntemlerini tercih ettikleri, sonra nitel araştırma yöntemlerini kullandıklarını göstermektedir. Bu durum nicel araştırma yönteminin avantajlarından; nitel araştırma yöntemine göre daha büyük bir örneklem üzerinde çalışma kolaylığının olması, sonuçlarının evrene genellenebilir olması, veri analizlerinin SPSS gibi programlar sayesinde kolay ve güvenilir şekilde

yapılmasından kaynaklanıyor olabilir. Bunun yanında, araştırmacıların veliler ile ilgili lisansüstü tez çalışmalarda nitel araştırmaları da tercih ettikleri buna göre nispeten az olmakla birlikte karma araştırma yöntemlerini de tercih ettikleri belirlenmiştir. Ortaya çıkan bu tablo karma araştırma yöntemlerine duyulan ihtiyacı göz önüne koymaktadır. Ayrıca, bu durum konu ile ilgili araştırmalarda karma-yöntemli, deneysel ve boylamsal çalışmalar konusunda bir boşluğun varlığını göstermekte ve gözlem, senaryo gibi daha derinlemesine veri sunabilecek araçların kullanımı ile ilgili bir ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır.

Mevcut bilgi temeli genel olarak velilerin veli eğitimlerine dair olumlu bakış açılara sahip olduklarını, eğitime katılımlarının orta düzeyde oluşunu, velilerin öğretmenlerle iletişimlerini bu katılımın merkezine koyduklarını, velilerin eğitim, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel şartlarının öğrenci gelişimine etkisinin olduğunu ve kimi eğitimsel uygulamaların geliştirilmesi gereken yönlerinin olduğunu göstermektedir. Sonuçlar velilerin özel okulları başarılı eğitim kadrosu, yabancı dil eğitimi, sosyal-sportif faaliyetler açısından tercih ettiklerini göstermektedir. Velilerin okullardan çok fazla ve çeşitli beklentilerinin olması da, okulların geliştirilebilir yönlerinin çeşitliliği ve fazlalığını göstermektedir. Velilerin okullardan beklentilerinin dini ve millî değerleri ile toplumun kadim değerlerini kazandırma, camiye sevmeyi sağlama, sosyalleşirken gelenek ve görenekleri öğretmeye yoğunlaşması velilerin eğitime bakış açılarının daha çok geleneksel ve toplumcu olmasının göstergesidir. Böylece, öğretmenlerin “evrensel ilkelere ve değişmez geleneğe vurgu yaparak eğitimi değişmez olana uyum sağlamak olarak” (Kozikoğlu & Erden, 2018, s. 1569) tanımlanan daimicilik eğitim felsefesinin bazı ilkelerini benimsediklerini söylemek mümkündür. Ortaya çıkan bu durum velilerin okulların yaratıcılığı, yenilikçi, eleştirel ve yaratıcı düşünebilmeyi, risk alabilmeyi, öz güven duygusu geliştirme gibi işlev ve sorumluluklarının farkında olmadıkları veya farkında olsalar bile bu işlevleri okulların öncelikli işlevleri olarak görmedikleri şeklinde açıklamak mümkündür. Velilerin okulları daha çok olumlu metaforlar (yuva, mum, ışık, güneş) gözüyle değerlendirmeleri de hem temelde okullarla ilgili velilerin yukarıdaki bakış açılarını destekleyicidir, hem de velilerin okullarla ilgili romantik bakış açılarının devam ettiğini göstermektedir.

Ev ödevleri ve öğrenci başarısı arasında olumlu ilişki olup olmadığı sorusu cevabı kesin olmayan bir sorudur (Trautwein & Köller, 2003) ve araştırmalar ödevlerin başarıya etkisinde sıklık, zaman, veli katılımı, ödev türü gibi değişkenlerin göz önüne alınması gerektiğini ve bu değişkenlere göre ödevlerin olumlu veya olumsuz etkileri olabileceğini göstermektedir (Minke, 2017). Bu konu ile ilgili Cooper vd. (2006) tarafından yapılan kapsamlı bir tarama çalışması, ev ödevi-başarı arasında veri temelli bir bağlantının kurulmasının zorluğunu göstermektedir. Öğrenci başarısına etkisi tartışma konusu olan ev ödevlerine karşı velilerin olumlu tutumları (ev ödevlerini tekrar, pekiştirme ve görev olarak görmeleri, ödevlerin öğrenci başarısını olumlu etkilediğine inanmaları) onların ödev ve akademik başarısı

arasında şartsız güçlü bir bağa inandıklarını, ödevlerin niteliği, içeriği ve amacı gibi konuları düşünce sistemlerine dahil etmediklerini göstermektedir.

Sınırlıklar

Araştırma 2016-2021 yılları arasında Türkiye’de Türk araştırmacıları tarafından veliler üzerine yapılan lisansüstü tez çalışmalarını kapsamaktadır. Araştırma 55 yüksek lisans, 4 doktora tezi olmak üzere toplam 59 lisansüstü çalışmayla sınırlıdır. Araştırmanın sadece lisansüstü tezleri incelemesi, bilimsel makale, kitap ve kitap bölümleri gibi diğer bilimsel çalışmaları incelemeye almaması da bir sınırlık olarak ele alınabilir.

Yararlanılan Kaynaklar

Adams, K. A., & Lawrence, E. K. (2018). *Research methods, statistics, and applications*. Sage Publications.

Avvisati, F., Besbas, B., & Guyon, N. (2010). Parental involvement in school: A literature review. *Revue d'économie politique*, 120(5), 759-778.

Bronfenbrenner, U. (1986). Ecology of the family as a context for human development: Research perspectives. *Developmental Psychology*, 22(6), 723-74.

Cooper, H., Robinson, J. C., & Patall, E. A. (2006). Does homework improve academic achievement? A synthesis of research, 1987-2003. *Review of educational research*, 76(1), 1-62.

Çalık, M., & Sözbilir, M. (2014). İçerik analizinin parametreleri. *Eğitim ve Bilim*, 39(174).

El Nokali, N. E., Bachman, H. J., & Votruba-Drzal, E. (2010). Parent involvement and children’s academic and social development in elementary school. *Child development*, 81(3), 988-1005.

Goodall, J., & Montgomery, C. (2014). Parental involvement to parental engagement: A continuum. *Educational review*, 66(4), 399-410.

Kozikoğlu, İ., & Erden, R. Z. (2018). Öğretmen adaylarının eğitim felsefesi inançları ile eleştirel pedagojiye ilişkin görüşleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Elementary Education Online*, 17(3).

Lachal, J., Revah-Levy, A., Orri, M., & Moro, M. R. (2017). Metasynthesis: an original method to synthesize qualitative literature in psychiatry. *Frontiers in psychiatry*, 8, 269.

Lara, L., & Saracostti, M. (2019). Effect of parental involvement on children’s academic achievement in Chile. *Frontiers in psychology*, 10, 1464.

MEB, (2018). *2023 Eğitim Vizyonu*. Milli Eğitim Bakanlığı.

Memduhoğlu, H. B., & Saylık, A. (2012). Okullarda İnförmel İlişkiler Ölçeğinin Geliştirilmesi Ve Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *YYÜ, Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:IX , Sayı:I, 1-21

Michelle LaRocque , Ira Kleiman & Sharon M. Darling (2011) Parental Involvement: The Missing Link in School Achievement, Preventing School Failure, 55:3, 115-122.

Minke, Tammi A. (2017). Types of homework and their effect on student achievement.

https://repository.stcloudstate.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1030&context=ed_etds.

Polat, S., & Ay, O. (2016). Meta-sentez: Kavramsal bir çözümleme. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 52-64.

Şerefli, Y. (2008). *İlkokuma ve yazma öğretiminde ailenin rolü üzerine bir araştırma* (Doctoral dissertation, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü).

Téllez, K. & Waxman, H. (in press). A Meta-Synthesis of Qualitative Research on Effective Teaching Practices for English Language Learners In J.M. Norris & L. Ortega (Eds.), *Synthesizing research on language learning and teaching*. Philadelphia: John Benjamins Publishing

Tong A, Flemming K, McInnes E, Oliver S, Craig J. Enhancing transparency in reporting the synthesis of qualitative research: ENTREQ. *BMC Med Res Methodol* (2012) 12:181

Trautwein, U., & Köller, O. (2003). The relationship between homework and achievement—still much of a mystery. *Educational psychology review*, 15(2), 115-145.

TUİK (2020). [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanım-Arastırması-2020-33679](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanım-Arastırması-2020-33679) adresinden alınmıştır. ET: 05.02.2021

Tümkaya, S. (2017). Velilerin okulda eğitime katılım türlerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(2), 83-98.

EK-1. Araştırma kapsamında incelenen çalışmalar

A1. Kalın, S.C. (2020). *Fen eğitiminde çevrimiçi uygulama kullanımının ve velilere verilen anlık bildirimlerin öğrencilerin akademik başarılarına ve kalıcılığına etkisi*. Yüksek lisans tezi. Kastamonu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Kastamonu.

A2. Mermer, S. (2020). *Özel okulların kullandığı pazarlama taktikleri ile velilerin okula bağlılıkları ve okul imajı arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Doktora Tezi. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Malatya.

A3. Çatalkaya, E. (2020). *İlköğretim velilerine göre okul aile işbirliği*. Yüksek lisans tezi. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Aydın.

A4. Yaşın, S. (2019). *Velilerin okul öncesi öğretmen algıları ve öğretmenleriyle iletişim kurma düzeyleri*. Yüksek lisans tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Çanakkale.

A5. Kılıç, M. (2020). *Üstün yetenekli öğrenciler ve velilerinin tartışmalı bir metin üzerindeki karar verme süreçlerinin epistemik profiller bağlamında incelenmesi: Bursa BİLSEM örneği*. Yüksek lisans tezi. Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Bursa.

A6. Duman, E. (2019). *Velilere yönelik geliştirilen siber zorbalık farkındalık eğitiminin etkisinin incelenmesi*. Yüksek lisans tezi. Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Bursa

A7. Yurtsever, İ. (2019). *İmam hatip ortaokullarında okul ve velilerin birbirlerinden beklentilerinin karşılıklı olarak belirlenmesi*. Yüksek lisans tezi. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

A8. Usal, Y. (2019). *Bilim ve sanat merkezlerinde verilen görsel sanatlar eğitimine yönelik yönetici, öğretmen, öğrenci ve velilerin görüşleri*. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.

A9. Şahin, E. (2019). *Anaokulunun öğrenci velilerinde ifade ettiği anlamın incelenmesi*. Yüksek lisans tezi. Akdeniz Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Antalya

A10. Bapçı, Z.Ç. (2019). *Özel okul velilerinin okuldaki beklentilerinin incelenmesi*. Yüksek lisans tezi. Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Mersin

A11. Yılmaz, G. (2019). *Sınıf öğretmenlerinin ve velilerin destek eğitim odası uygulamasına ilişkin görüşleri*. Yüksek lisans tezi. Bayburt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bayburt.

- A12. Binay Eyuboğlu, F.A. (2019). *Güvenli internet ve bilgisayar kullanımı kursuna katılan velilerin uygulanan eğitimle ilgili görüşlerinin incelenmesi*. Yüksek lisans tezi. Bartın Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Bartın.
- A13. Karan, M. (2019). *İlkokullarda velilerin eğitim sürecine katılımının incelenmesi (Sultanbeyli örneği)*. Yüksek lisans tezi. Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Sakarya
- A14. Aydın, M.A (2019). *Öğretmen öğrenci ve velilerin TEOG sınavında karşılaştığı sorunların belirlenmesi: Yozgat ili örneği*. Yüksek lisans tezi. Yozgat Bozok Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Yozgat.
- A15. Kıbııcı, N. (2019). *Sosyal bilgiler öğretmenlerinin, velilerin ve öğrencilerin sosyal bilgiler dersi becerilerine ilişkin önem sıraları*. Yüksek lisans tezi. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Uşak
- A16. Polat Zafer, S.S. (2019). *Velilerin sosyal bilgiler dersinin önemine ilişkin görüşleri, sosyal bilgiler dersinde öğretmen akademik katılımına ilişkin alguları ve sosyal bilgiler dersinde akademik katılımları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek lisans tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Edirne.
- A17. Başak, M. (2020). *Velilerinin duyuşsal alanla ilgili fen bilimleri öğretmenlerinden beklentilerinin tespiti*. Yüksek lisans tezi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Van.
- A18. Şahin, F. (2019). *Amaç-araç dengesi açısından hafız adayları, velileri ve öğreticilerin hafızlık alguları*. Yüksek lisans tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskişehir.
- A19. Sarı, M. (2019). *İmam hatip liselerini tercih eden öğrenci ve velilerin beklentileri ve bu beklentilerin karşılanma düzeyi (İstanbul/Pendik örneği)*. Yüksek lisans tezi. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- A20. Dünder, N. (2019). *Ortaokul öğrenci velilerinin çocuk edebiyatına yönelik farkındalıklarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*. Yüksek lisans tezi. Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Giresun.
- A21 Sarıgöl, S. (2019). *Velilerin matematik kaygısının öğrencilerin matematik kaygı ve performansları üzerindeki rolü*. Yüksek lisans tezi. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- A22. Şirin, B. (2019). *Ortaokul öğrenci velilerinin görsel sanatlar dersine ilişkin görüşlerinin sosyoekonomik ve sosyokültürel düzlemde değerlendirilmesi*. Yüksek lisans tezi. Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Eskişehir

- A23. Özkan, M. (2019). *Okul öncesi görsel sanatlar eğitimine yönelik öğrenci velilerinin bakış açısı*. Yüksek lisans tezi. Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Diyarbakır
- A24. Ekinci, S.Z. (2019). *Okul öncesi eğitim kurumlarında öğretmen-aile işbirliği ve öğretmenlerin velilerle yaşadıkları sorunlar*. Yüksek lisans tezi. Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Elazığ.
- A25. Pulat, A. (2019). *İlkokul velilerinin özel okul tercihlerine etki eden faktörlerin incelenmesi*. Yüksek lisans tezi. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- A26. Acar, F. (2019). *Öğrenci velilerindeki vatandaşlık algılarının belirlenmesi*. Yüksek lisans tezi. Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kastamonu.
- A27. Gülbahar, O. (2019). *Okul yöneticileri ve velilerin Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin eğitim hakkı ile ilgili hükümlerinin uygulanmasına ilişkin görüşleri*. Yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- A28. Dursun, A. (2018). *Velilerin anaokulu rehberlik hizmetlerinden beklentileri*. Yüksek lisans tezi. İstanbul Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- A29. Yücebaş, A. (2018). *Kaynaştırma öğrenci velilerinin kaliteli eğitim beklentileri*. Yüksek lisans tezi. İstanbul Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- A30. Öztop, F. (2018). *İlkokul öğrenci velilerinin matematik kaygısının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi*. Yüksek lisans tezi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kırıkkale
- A31. İrem, Y. (2018). *Özel eğitim sınıflarında/okullarında öğrenim gören hafif düzeyde zihinsel yetersizliğe sahip öğrencisi bulunan velilerin özel eğitimden beklenti düzeyleri (Sivas ili örneği)*. Yüksek lisans tezi. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sivas.
- A32. Yakıcı, A.P. (2018). *Okulöncesi velilerinin aile katılımını yordayan değişkenlerin incelenmesi*. Yüksek lisans tezi. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Uşak.
- A33. Erbay, U. (2018). *E-Okul Veli Bilgilendirme Sistemi hakkında lise öğrenci velilerinin görüşleri ve kullanım düzeyleri: Niğde ili örneği*. Yüksek lisans tezi. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Nevşehir.

- A34. Bulut, E. (2018). *Öğrenci, öğretmen ve velilerin gözünden ortaokul öğrencilerinin sanal zorbalık farkındalık düzeylerinin incelenmesi*. Yüksek lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- A35. Kapçak, C.B. (2018). *Velilerin okula bağlılık düzeyleri (Aydın ili Efeler ilçesi örneği)*. Yüksek lisans tezi. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Aydın
- A36. Altuğ, B. (2018). *İlkokulda bütçe oluşturma ve kullanma süreçlerinin öğrencilerin yaşantılarında oynadığı role ilişkin öğretmenlerin ve velilerin değerlendirmeleri*. Yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- A37. Ok, M. (2018). *Öğretmen, öğrenci ve velilerin ev ödevlerine yükledikleri anlamların incelenmesi*. Yüksek lisans tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Konya
- A38. Kılıç, F. (2018). *İlkokul 1. sınıf velilerine yönelik bir aile okuryazarlığı programı geliştirme çalışması*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. İstanbul
- A39. Yıldırım, G. (2017). *Ortaokul din ve değerler alanı seçmeli dersler hakkında velilerin beklentileri ve memnuniyet düzeyleri (Ertuğrulgazi Ortaokulu örneği)*. Yüksek lisans tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- A40. Uçar, G. (2018). *Ortaokul matematik öğretmenlerinin, öğrencilerinin ve velilerin ödev vermeye yönelik algılarının incelenmesi*. Yüksek lisans tezi. Çukurova Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- A41. Bada, A. (2017). *Kır ve kent yerleşiminde yaşayan velilerin okul öncesi eğitimin gerekliliğine ilişkin görüşleri (Kayseri örneği)*. Yüksek lisans tezi. Erciyes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Kayseri.
- A42. Söylemez, B. (2017). *Velilerin eğitime ilişkin görüşlerine yansıyan eğitim felsefesi yaklaşımları*. Yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- A43. Karaburçak, S. (2017). *Bilim ve sanat merkezi'nde eğitim alan 6. ve 7. sınıf öğrencileri ve velilerinin üstün/özel yetenek, zekâ ve akademik başarı kavramlarıyla ilgili metaforları*. Yüksek lisans tezi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kırıkkale.
- A44. Mert, Y. (2017). *Oyunlaştırma uygulamasında kullanılan oyun elementlerine yönelik öğrencilerin öğretmenlerin ve velilerin görüşleri: İçsel motivasyon ve*

teknoloji kabul çalışması. Yüksek lisans tezi. Bahçeşehir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.

A45. Gevezoplu, G. (2017). *Velilerin demografik özelliklerine göre yaz spor okulları hizmet kalitesi ve memnuniyetlerinin incelenmesi: İstanbul Beylikdüzü Spor Kulübü yaz spor okulları örneği*. Yüksek lisans tezi. Bahçeşehir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.

A46. Sayın, A. (2017). *Velilerin görüşleri doğrultusunda öğretmen kavramı (Metaforik bir çalışma)*. Yüksek lisans tezi. Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Gaziantep.

A47. Uysal, B.S. (2017). *Velilerin özel okul tercih nedenlerinin incelenmesi (İstanbul örneği)*. Yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.

A48. Kurt, İ. (2017). *Velilerin 4-6 yaş grubu Kur'an kurslarından memnuniyet düzeyleri ve beklentileri üzerine bir araştırma (Ankara örneği)*. Yüksek lisans tezi. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Çorum.

A49. Uğur, N. (2017). *Anadili eğitim dilinden farklı olan öğrenci ve velilerin yaşadıkları sorunların çözümlenmesi (Diyarbakır ili örneği)*. Doktora tezi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.

A50. Kula, F. (2017). *Kültür aktarımı ve kültürel kimliğin geliştirilmesi konusunda yöneticilerin, öğretmenlerin, öğrencilerin ve velilerin beklentileri, görüşleri ve önerileri*. Yüksek lisans tezi. Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Antalya

A51. Kaya, M. (2016). *Din, ahlak ve değerler alanı seçmeli derslerinin veliler tarafından seçilme nedenleri (Antalya, Burdur ve Isparta örneği)*. Yüksek lisans tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Isparta.

A52. Kuşcu, T.B. (2016). *Velilerin çocuklarını imam-hatip liselerine gönderme nedenleri ve beklentileri (Gaziantep-İslahiye örneği)*. Yüksek lisans tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kahramanmaraş.

A53. Öztürk, E.B. (2016). *Yönetici, öğretmen ve velilerin 4+4+4 eğitim sistemi ile ilgili görüşlerinin belirlenmesi (İstanbul / Bağcılar örneği)*. Yüksek lisans tezi. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Manisa.

A54. Öçal, F.N. (2017). *İlkokul öğretmenleri ve velilerin kendileri ile velilerin çocuklarına ilişkin dijital okuryazarlık yeterlilik alguları*. Yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.

A55. Özdemir Yüzüak, Z. (2016). *Velilerin özel ilkokul tercihlerinin nedenlerinin değerlendirilmesi: Çanakkale ili örneği*. Yüksek lisans tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Çanakkale.

A56. Erten, E. (2016). *Dil öğretmenleri, öğrenciler ve velilerin etkili ilkokul yabancı dil öğretmeni özellikleri üzerine algıları*. Yüksek lisans tezi. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

A57. Aksoy, B. (2016). *Nitelikli eğitim hakkı temelinde öğrencilerin, velilerin, yöneticilerin ve öğretmenlerin temel lise uygulamasına ilişkin görüşleri*. Yüksek lisans tezi. Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Antalya.

A58. Mıhçı, P. (2016). *Ortaokul öğrencileri, öğretmenleri, okul yöneticileri ve velilerin siber sağlık durumlarının incelenmesi*. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara

A59. Şahin, E. (2016). *Veli ziyaretleri hakkında yönetici, öğretmen, öğrenci ve velilerin beklenti, görüş ve önerileri: Bir durum çalışması*. Yüksek lisans tezi. Akdeniz Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Antalya

Katkı Oranı Beyanı

Birinci yazar (Ahmet TÜRKAY), araştırma verilerini derleyip bulgular kısmını hazırladığından %40; ikinci yazar (Mustafa TOPRAK), kavramsal çerçeve ile tartışma kısmına yoğunlaştığından %30, üçüncü yazar (Rasim TÖSTEN) ise araştırma fikrini ortaya koyarak metodolojik kurguyu tasarladığından %30 oranında katkı sağlamıştır.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.



İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

e-ISSN: 2147-6152

Yıl 10, Sayı 27, Temmuz 2021

Makale Adı /Article Name


Fluctuating Relations Between Iran
and The Iraqi Kurdistan Regional
Government Since 1958

1958'den Günümüze İran ve Irak Kürt
Bölgesel Yönetimi Arasındaki
Kararsız İlişkiler

Yazar/Author

Engin KOÇ

Asst. Prof. Dr. Bursa Technical University, Faculty of Humanities and Social Sciences,
Department of International Relations, engin.koc@btu.edu.tr

 ORCID: 0000-0003-3682-8718

Yayın Bilgisi/Article Information

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 30.06.2021

Kabul Tarihi: 07.07.2021

Yayın Tarihi: 31.07.2021

Sayfa Aralığı: 304-319

Kaynak Gösterme/Citation

Koç, Engin (2021). "Fluctuating Relations Between Iran and The Iraqi
Kurdistan Regional Government Since 1958", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler
Dergisi*, S. 27, s. 304-319.

(Bu makale, yazar beyanına göre, TR DİZİN tarafından öngörülen "ETİK KURUL
ONAYI" gerektirmemektedir.)

ABSTRACT

This paper examines the ups and downs bilateral relations between Iran and the Iraqi-Kurdistan Regional Government (KRG). The Iranian politicians and Iraqi Kurds have had pragmatical relationship independent from Baghdad for many years. However, separatist Kurdish movements were seen as a joint target by both Iran and Iraq until General Abdulkarim Qasim's coup in 1958. Since the coup in Iraq, the Kurdish issue has been used against each other by two sides. The relationship between the Iranian and Iraqi Kurds has changed dramatically since the first Gulf War in 1991. However, since the 2003 invasion of Iraq by the USA, Iran's influence has been growing, not only in Baghdad, but also in Erbil. Meanwhile, after the KRG's decision to hold a referendum on independence, Iran put pressure on the KRG and tried to isolate Erbil, as Turkey, Iraq, and Syria did. Tehran is not willing to let an independent Kurdish state be established near its borders because of Iran's local Kurdish secessionist groups, such as the Democratic Party of Iranian Kurdistan and PJAK. This study analyzes the reasons for the conflict and cooperation between the Iranian regime, and Iraqi Kurds and focuses on how the Iranian revolution in 1979, the ISIL terrorism and the independence referendum held in 2017 have effected their relations.

Key Words: Iran, KRG, Iraqi Kurds, Independence Referendum, ISIL

ÖZ

Bu makale, İran ve Irak Kürdistan Bölgesel Hükümeti (IKBY) arasındaki inişli çıkışlı ilişkileri incelemektedir. İranlı siyasetçiler ve Iraklı Kürtler, uzun yıllar Bağdat üzerinden inşa edilen pragmatik ilişkilere sahipti. Bununla birlikte, General Abdulkerim Kasım darbesine kadar ayrılıkçı Kürt hareketleri hem İran hem de Irak tarafından ortak tehdit olarak algılandı. 1958 Irak darbesinden sonra Kürtler her iki devlet tarafından birbirlerini zayıflatmak amacıyla sürekli kullanıldı. İran ve Iraklı Kürtler arasındaki ilişkiler 1991 yılındaki I. Körfez Savaşı'ndan günümüze dramatik bir şekilde değişti. 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgal etmesinden sonrası İran'ın etkisi sadece Bağdat'ta değil aynı zamanda da Erbil'de de arttı. Bununla beraber, IKBY'nin bağımsızlık referandumuna gitme kararından sonra İran, IKBY'ye baskı yaparak Erbil'i Türkiye, Irak ve Suriye ile birlikte izole etmeye çalıştı. Tahran, kendi sınırlarındaki İran Kürdistan Demokrat Partisi ve PJAK gibi Kürt bölücü gruplardan algıladığı tehdit nedeniyle bağımsız bir Kürt devleti görmek istememektedir. Bu çalışma, İran ve Irak Kürtleri arasında çatışma ve işbirliği nedenlerini analiz etmekle birlikte, 1979 İran Devrimi, DAESH terörünün bölgede güçlenmesi ve 2017 bağımsızlık referandumunun ilişkileri nasıl etkilediğini irdelemektedir.

Anahtar Kelimeler: İran, IKBY, Iraklı Kürtler, Bağımsızlık referandum

Introduction

In the Ottoman era, Iraq consisted of three major regions; comprising Baghdad, Mosul, and Basra. Iraq also consisted of some major ethnic and religious groups, such as Shia-Sunni Arabs, Turkmens, Kurds, Jews, and Christians. After the establishment of modern Iraq, these fragile and distinct social structures created new problems for the new Iraqi regime, despite their fragile ethnic and sectarian differences, which were created to be an appropriate situation for external interventions in Iraq. However, Iran has many similarities with the ethnic and religious social structure of Iraq. After official relations were established, both states suffered the same ethnic problem, i.e. the Kurdish issue. The Kurds had been living on the frontier between Iran and Iraq, and their population spread out towards Iran (10%) and Iraq (17%). Kurds living in both countries as a semi-feudal (tribal) society had kinship ties with the Kurds who were living in Turkey and Syria. The transnational structure and nature character of the Kurdish people within the national

states have caused serious ethnic and political problems for the newly founded nation states in the Middle East.

The Shah of Iran, Mohammad Reza Pahlavi, had a foreign policy approach towards to two of the non-state actors in the Middle East, the Iraqi Kurds and Shias in Lebanon. Historically Iran has had deep, cultural and geographic ties with the Kurdish people and Iran has also had sectarian links and solidarity with Lebanese Shia (Reisinezhad, 2018: 61). For the Kurds mostly follow the Sunni sect of Islam, but some of them who live in contemporary Kirmanshah, like other Iranians, follow Ithna Ashari Shia (the Feyli Kurds, who were originally exiled from Iraq to Iran in 1970) and other Shia Kurds living south of Kurdistan Province in Iran. Majority of Kurds in Iran also follow the Sunni sect as an ethnic minority (McDowall, 2007: 11).

In the post-Ottoman era in Iraq, Iran was willing to support any Iraqi Kurdish group against the new found Baghdad regime. However, the Kurds in Iran had begun to revolt against Tehran to set up an independent Kurdish Sunni state, and many Iraqi Kurdish tribes were involved in these attempts in Iran. Since it was not a strong regime, Iran decided to sign a security agreement with Turkey and Iraq in 1937, known as the Treaty of Sadabad (Reisinezhad, 2018: 63-64), in order to prevent possible Kurdish revolts. In the wake of the Second World War, British and French influence declined in the Middle East, but the political interventions by the USA and USSR increased dramatically. Both Superpowers in the Cold War era supported the independent and legitimate political actors of the sovereign states, since they ‘theoretically’ opposed both the mandate system and colonization (Boulby, 2013: 48).

In the beginning of 1945, the Soviets supported the Azari Turks under the lead by Jafar Pishevari who had governed temporarily “National Autonomous State of Azerbaijan” from December 1945 to December 1946 as unrecognized de facto state. Pishevari behaved as a Soviet proxy political leader in Northern Iran until Soviet troop’s departure (Bolukbasi, 2011: 48). Some of such activities were fulfilled by the Communist Soviet-backed parties, such as the Tudeh and the Kurdish Communist Party or Komala (The Organization of Revolutionary Toilers of Iranian Kurdistan) (Ward, 2009: 181). At the same time, the Iranian Kurds announced the independent Republic of Kurdistan in Mahabad, in January 1946 (Wilber, 1981: 240), which survived until Mohammed Reza Shah’s troops arrived in Mahabad in December 1946 (Nader, 2016: 104). It should be mentioned, that there was some difference between the Kurds and Azerbaijani Turks in Iran. Differences are such as: historical problems and disputed issues among the people, Turks were living in Urmieh, from Rezaieh to Maku, Kurds as tribes living in hills commanding the plains and some places mixed (Roosvelt, 1947: 258).

During the Iranian crisis between November 1945 and June 1946, the USA countered the Soviets in Iran. The crisis occurred because of the Soviets’ reluctance

to withdraw their army from Northern Iran and their support to some separatists' groups in Iran, such as the Turks, Kurds, and Communist Tudeh Party. After strong criticism by the USA, the Soviets started to mobilize their military presence away from Iran and towards their own borders, and the USA also achieved the first political victory of the Cold War against Moscow (Hess, 1974: 117). The Mahabad Republic was an important experience in the Kurdish national memory, which was affected by the latter formation of the Kurdish insurgent groups, not only in Iran but also in Iraq, Syria, and Turkey. This study will examine the important turning points in bilateral relations between Iran and Iraqi Kurds, sensitive issues and mutual expectations. The argument of this study is that the relations between Iran and Iraqi Kurds are not on a long term strategic level and these relations are built in the context of absolute short term tactical gains.

From Solidarity to Conflict in Iran and Iraq Relations over the Kurds

In July 1958, the Iraqi Hashemite regime was ousted from power by a coup led by General Qasim. While Iraq sided with the Soviets, Iran sided with the USA and it was also the turning point in Iran's foreign policy towards non-state actors in the region. Soon after relations between the Iraqi Kurds and Qasim shifted from reconciliation to conflict, Iran started to set up strategic relations with the Kurds in Iraq against Qasim's regime (Reisinezhad, 2018: 73), because the Shah was concerned that the new Iraqi regime would be able to diminish the Persian sovereignty over its own Arab-populated territory in Khuzestan and also Soviet-affiliated regime would encourage leftist groups in Iran. Under such circumstances, the Kurds became the most appropriate pawn for Iran's Shah against Baghdad. This was a unique milestone between Iran and Iraq because until 1958, both states had not used Kurds to disadvantage the others. Since then, Kurdish groups have been used as a convenient tool in order to diminish the Iraqi government's power and influence other actors in Iraq by Iran's regime.

General Qasim reconciled with the Kurds in 1961, but soon after negotiations were broken because of the military attacks against Mulla Mustafa Barzani's guerrillas (peshmerga) by Iraqi forces in Northern Iraq. This internal conflict between Baghdad and the Kurds created some opportunities for external powers such as the USA, Israel, and Iran who jointly decided to support the Iraqi Kurds against Qasim (Polk, 2006: 114). Then, Saudi Arabia and other Arab oil exporting states raised oil prices and imposed an embargo on the Western states that supported Israel for long term. This act allowed the Gulf Countries to increase their income, despite the fact that their expenses also increased because of their dependence on the Western arm embargo as a result of the military expenditure of the Gulf States. However, Iran had many positive opportunities to improve its relations with Western states and increase its oil income. Iran's huge military power focused on Iraq because, after the 1968 coup, Baghdad demanded sovereignty over Khuzestan (in southwestern Iran where 5 million local Arabs lived) in Iran and the entire Shattul

Arab River. Iran also generously supported the Iraqi Kurdish insurgents financially and armed them against the Baghdad regime, which was the biggest enemy of the Shah regime at that time.

In the beginning of 1970, Iran sent troops into the borders of Iraq and a low intensity war broke out between Iran and Iraq, and diplomatic ties also were cut off until 1973. Both Iran and Iraq started to use the sensitive ethnic Kurdish issue against each other in order to damage its influence on the balance of power in the region. In the wake of the 1972 Soviet-Iraq Treaty of Friendship and Cooperation, the USA began to support the Iranian and Iraqi Kurdish groups against Baghdad (Koç, 2018: 337). Although the Baghdad government and the Democratic Party of Iranian Kurdistan (KDPI), the main Kurdish party under the leadership of Barzani against Baghdad, signed an agreement on the autonomy of Kurds in March 1970, it was never applied and was later cancelled. The fight repeated between Baghdad and the Kurds, and Iran provided modern arms and ammunition to the Kurds in order to weaken Iraq with the aid of the US Central Intelligence Agency (CIA). After the Shah's regime signed the Algiers Agreement with Iraq, it decided to cut off the military and financial support it had been providing to the Iraqi Kurds. Soon after this agreement Iraqi Kurds had to refuge in Iran with the leadership Mustafa Barzani with his 200.000 people (İzzeti, 2005: 263-264). Both Iran and Iraq had agreed to not support the proxy Kurdish armed groups against each other and they reestablished diplomatic relations with each other. Due to the lack of Iranian military and financial support, the Kurds, who were tactical alliances for Iran, became an open target for the Iraqi regime. Simultaneously, Kurds in Iraq lost their political and military gains on Baghdad government within short time. Although Iran does not want to help the Iraqi Kurds, but they dramatically became more dependent on foreign powers supports.

Impact of the Iranian Revolution on the Bilateral Relations Between the Iranian and Iraqi Kurds

The Kurds in Iran welcomed the collapse of the Shah's regime in 1979, and they also applauded the return of Khomeini to Iran from exile. In the early days of the revolution, the Kurds were very pleased with the Khomeini leadership, not necessarily because of their aim to be citizens of an Islamic Republic, but mostly due to their hatred towards the Shah's regime. Many of Kurds were happy with the KDPI's slogans of "democracy for Iran and autonomy for Kurdistan" (McDowall, 2007: 261). However, the expectations of the new regime and the Iranian Kurds were significantly different. Since Iran's government was weak in the beginning of the revolution, Kurdish peshmerga defeated the Iranian forces and the government asked for negotiations in order to have time to reorganize itself in the Iranian Kurdistan region against the separatist groups (Ahmedi, 2018: 213). After Khomeini came into power, Kurdish opposition groups rebelled in the Kurdistan Province of Iran, the

new regime sent Iranian troops and the newly founded Revolutionary Guards to the Kurdish region. The battle between the Iranian officials and the Iranian Kurdish dissidents continued for a few years, both inside and outside of Iran's territory. However, Iranian intelligence assassinated several Kurdish opposition leaders, such as Abdurrahman Qasimlo, Sadegh Sharafkandi, Fattah Abdoli, and Homayoun Ardalan, in Vienna and Berlin in 1989 and 1992 (Slavin, 2007: 164). The new Iranian cleric regime, just as with the previous regime's effort, was determined to not allow any separatist ethnic or regional groups to weaken the territorial integrity of the country.

Sunni Kurds were mostly confronted with sectarian problems with the Islamic regime in Iran. The regime destroyed Sunni Mosques, humiliated Sunni Muftis, and controlled the Kurdish Sunni media in Iran (Mabon, 2013: 133). After the Iranian Islamic Revolution, the Iranian Kurds turned towards Saddam Hussein in Iraq for support. However, many Iraqi Kurdish political and fighting groups supported many demonstrations and uprisings in Iran against Khomeini before the war. During the Iran-Iraq War (1980–1988), Saddam used the Kurdish guerilla groups against the Iranian frontlines and they played a significant role in the war (İzzeti, 2005: 268). Against the new cleric regime, apprehension rose over the minority regions like Kurdistan in Iran, because of the lack of authority in the early days of the revolution. However, the newly founded Iranian regime managed to control revolts and protests due to the division and competition within the Iranian Kurdish groups, such as the nationalists, Shiites, Sunnis, and Marxists.

The peak of these horrible relation was in the Iran-Iraq War (1980-1988), which continued for eight years without any real winners. This fight broke out and continued because of the shadow of unresolved border disputes, Shatt al Arab (İzzeti, 2005: 34). In the wake of the Iranian Revolution, Saudi Arabia faced a serious threat by Iran, which targeted its domestic Shia community and regime. When the war broke out between Iran and Iraq this presented to Saudi Arabia a unique opportunity to stop the Iranian revolution exports and supported Iraq through other Gulf countries (Vassiliev, 1998: 972). The Kurds were the most important player in this struggle for many years. Iran and Iraq both supported rival domestic Kurdish groups to diminish their rival.

During the Iran-Iraq War, Saddam decided to wipe out Kurdish-controlled cities in northern Iraq because of their willingness to fight against Baghdad with the assistance of Iran. This operation, called Anfal, its symbolization of systematic attacks on the Kurds, started and destroyed many cities, towns, and villages within a short time using the Iraqi army. This tragedy created appropriate opportunity for Iranians to resist and they moved into northern Iraq. The Iranian army and Kurdish guerillas controlled many places in Iraq territory, including Halabja, where after a short time, Saddam dropped chemical bombs and killed thousands civilians (Polk, 2006: 135). Two sides inciting their own Kurdish population and army groups

launched fire at each other's borders before the war started. During this time, Kurdish militia groups were not only used by Iran, but Saddam also generously supported the KDPI's operations inside of Iran. The Iranian regime moved to help Iraqi Kurds and hosted thousands of them in Iran for a few years, and supplied medical treatment to those who were wounded.

Later, there was the emergence of the de facto Kurdistan Regional Government (KRG) in the wake of Saddam's invasion of Kuwait and the following first Gulf War in 1990–1991. The war resulted in security challenges, not only for Iraq, but also for Iran and Turkey (Entessar, 2018: 73). In March 1991, the Kurdish groups revolted against Saddam and took control of a few cities in northern Iraq. However, within a short time, the Iraqi forces advanced and took back control of the Kurdish captured territories by intensive air and land operations. As a result, many people died, Kurdish villages were destroyed, and approximately 1.5 million Kurds fled to Iran (Entessar, 2010: 158). After the First Gulf War, Kurds gained autonomy in Iraq while Iran expressed some concerns. The invasion of Kuwait by Saddam created some opportunities for Iran and the Iraqi Kurds. International sanctions were imposed by the USA on Baghdad's government. The cross borders between Iran and northern Iraq became a significant gateway for the smuggling of goods into of Iraq by Kurdish smugglers. Since then, the smuggling of goods or oil from Iraqi borders to Iran has continued (Mustafa, 2016: 4). This border trade supported the KRG, not only economically, but also politically and strategically. Iran also benefited a great deal from this tactical mobility, especially during the heavy embargo days.

According to Hunter, Iran is also a country that has been deeply affected by its own geo-strategic location, as it is on the strategical crossroads of major regional population movements, and on the route of past and present imperial enlargements. This natural significance has affected its daily religious, political, linguistic, and cultural composition until today's Iran (Hunter, 2010: 17). The Kurds split into many groups and feudal tribes, which worked together to overcome common enemies, but they generally competed with each other. This intra-Kurdish competition allowed external powers to have the opportunity to use this case for their conjectural interests. For example, during the civil war (sibling rivalry or "Brakuji" in Kurdish) between the KDP and the Patriotic Union of Kurdistan (PUK), the Iranian regime backed Jalal at-Talabani's PUK. Talabani allowed many Iranian Revolutionary Guards to enter Iraq, both attacked Masud Barzani's Kurdistan Democratic Party (KDP), which drove Barzani to seek Turkey's help (Polk, 2006: 165). For Iranian politicians some Kurdish groups have been utilized as a suitable proxy power to his rivals' in Iraq or Turkey while other Kurdish groups perceived as a threat for national interests of Tehran.

New Positions of the Kurds in Iraq and Reflections on their Relations with the Iran

Iran decided to establish relationships with both the Iraqi central government and the KRG due to socio-political and economic reasons. Simultaneously, Iraq and Iran opened several diplomatic offices alongside the capital embassies, the KRG also had representative offices in Tehran serving as a de-facto embassy, and Iran had a consulate in Erbil in order to improve political and economic ties. However, the biggest problem between Iran and the KRG remained some source of tension. Iranian Kurdish army groups, such as the KDPI and Komala and Free Life Party (PJAK), attacked Iranian officials inside Iran from the area controlled by the KRG. Erbil also accused Iran of supporting Ansar Al Islam's Sunni Kurdish fundamentalist armed group to fulfill military operations and de-stabilize the cities of the KRG (Entessar, 2018: 74-75). However, Iran has continued to improve its relationships with the KRG leaders at top official levels over the last few decades. Iran has also sought to prevent the KRG from becoming closer with Turkey in order to increase Tehran's influence in there. Moreover, Iran has the potential to destabilize the KRG by closing its borders and inciting rival political or army groups against Erbil (Romano, 2015: 90).

In the beginning of 2003, the Iraqi Kurds had the great chance to overcome the obstacles that they have faced since 1918. After the US intervention in 2003, Saddam's regime was toppled and Iraq's administrative system changed to become a federal structure, and the Kurds gained a federal status as a result of Washington's military intervention in Iraq. Iran was not happy about this new situation and accused the Kurdish opposition groups of attacks against Iran from the Kurdish autonomous region in Iraq (Slavin, 2007: 163). The political scene of Iraq changed dramatically after the 2003 invasion with the US troops on the ground, so Iran under these new circumstances realized that the first foreign policy and security priorities ought to be towards Iraq. Simultaneously, Tehran's influence has visibly increased in Iraq with different Shia groups (Laoutides, 2016: 100). However, Iran began to see itself as besieged by the USA, not only from Afghanistan's side, but also from Iraq's. Since the USA's official offensive discourse on Iran, security concern in Tehran have increased against the USA. Hence, Iraqi Kurds as the closest ally of Washington in Iraq today, became a primary aspect for Iran.

In 2004, the PJAK received some support from varied Kurdish groups in Iran. After the killing of Shivane Qadri in July 2005, in Mahabad, by Iranian Pasdaran, protests sparked throughout the Kurdish provinces in Iran. In fact, 100,000 Iranian soldiers were deployed there because of the PJAK attacks on the Iranian forces in Siahkuh after a month. This event affected relations between Iran and the KRG as well, because after these protests, the Kurdish oppositions started to display KRG flags (Beeman, 2007: 3). Iran and the PJAK tried to achieve ceasefire but were unsuccessful. The PJAK also admitted to receiving financial and arms support by the

KRG in this stage. The clashes between Iran and the PJAK continued until 2013 (Laoutides, 2016: 97). The PJAK is still the most dangerous threat for the Tehran regime because of the possibility for them to increase and effect ethnic and sectarian conflicts in Iran. The PJAK also has ontological links with the PKK and PYD, which are direct threats to the integrity of Iraq, Turkey, and Syria, as Pan Kurdish movements in the Middle East.

Iran does not only have a problem with the PJAK in Iraq, but also has a serious problem with the US presence in Iraq. On January 2007, US troops raided an Iranian Liaison Office in Erbil, captured two Pasdaran members and five mid-level diplomats, sent them to the US prison in Iraq, and did not permit the KRG security forces to take them from the US officials. Barzani condemned them and demanded the immediate release of the Iranian officials (Entessar, 2010: 169). On the other hand, according to Richards,

“since 2003, following the fall of their opponents in Baghdad and with new found autonomy and increasing security and stability, the Iraqi Kurds have gradually, but discernibly, strengthened relations with Iran. The affairs did not start auspiciously. Unsettled by the participation of the peshmerga in the US-led invasion of Iraq, and worried that PJAK would find a safe harbor in Iraqi Kurdistan from which to redouble its campaign against Tehran, Iran angered the Iraqi Kurds by flouting territorial sovereignty and shelling Peshmerga positions in Iraq” (Richards, 2013).

Iran gained some advantages in the Middle East and influenced many countries, including some pro-Western allies as well, such as the KRG after 2010. On the other hand, Tehran’s influence increased in Lebanon, Bahrain, Syria and other Shia existence countries in the region.

The Arab Spring Regional Crisis in the Middle East and Iran’s Approach to KRG

Since December 2010, Arab demonstrators rose up against dictator rulers across the Middle East and North Africa. They demanded more accountability, and clearness and anti-corruption attempts in the Arab World. In a short time, many leaders who were holding the government and state were overturned in Libya, Egypt, Tunisia, Libya, and Yemen (Angrist, 2013: 1). The KRG, as a de-facto state, has an independent decision mechanism in Iraq. After Obama’s speech on withdrawing from Iraq and focusing on the Asia Pacific, regional allies of the USA realized that Washington would not deal with military engagements and interventions in the Middle East. During the Arab Spring in particular, the US reluctance over the intervention in Syria and not stopping Iran from spreading its influence in the region was criticized by regional allies of the USA.

Although Iran improved its pragmatic approach towards the Iraqi Kurds in order to improve economic and political relations, Tehran adopted more ideological

politics towards its own Kurds with the denial of their autonomous status at home. The ethnic politics of Iran showed the huge paradox between its priorities inside and outside of the country (Laoutides, 2016: 93). On 25 October 2013, the Iranian regime executed two Kurdish activists. Protests were held in Erbil in response to the Iranian regime and the Kurdish masses supported the PJAK in front of the Iranian consulate in Erbil. On 30 October 2013, Adel Murad, a founding member of the PUK, frankly voiced his support for the Iranian involvement in Iraq, over the Turkish or Saudi involvement. Simultaneously, the anxieties increased between the KDP and PUK over the status of Iran in the KRG, and evoked the domestic conflicts (Birakuji) that broke out after the Kuwait War in Iraq among the Kurds (Richards, 2013). However, the Iranian officials had more influence on the late Jalal Talabani, the former leader of the PUK and former Iraqi president. In 1983, Iran supported Talabani economically and militarily against Saddam (Nader, Hanauer, Allen & Scotten, 2016: 117). Iran has continued to cooperate with the PUK more than with any local political group in the KRG to date.

The Iranian and Iraqi governments signed a memorandum of understanding concerning Iraq's exports of Kirkuk's oil to Iran, but the KRG did not accept this agreement. The argument by the KRG was that unilateral decision on Kirkuk oil fields violated Article 140 of the Iraqi constitution and it also broke the agreement between Baghdad and Erbil (Ali, 2017). In May 2014, the Department of Foreign Relations in the KRG summoned the Iranian consulate in Erbil to condemn the official Iranian consulate statement of, "Iran as the true great home and motherland of the Kurds" and the "Kurdish language as a dialect of the Persian language". Soon afterward Barzani visited Ankara as a geopolitical response to Iran's aggression (Nader, Hanauer, Allen & Scotten, 2016: 120). However, this crisis did not affect their relationship, and in August 2014, bilateral trade reached USD 4 billion annually; hence, the two sides agreed to improve commercial relations with trade and energy ties. Time was a turning point for both sides, and Iran became second largest trade partner of the KRG, after Turkey (Ali, 2017: 7).

In the wake of the advance of the Islamic State of Iraq and the Levant (ISIL) in the Iraqi territory, Iran not only supported the US ally, Kurdish Peshmerga militia, with arms and advisories, but also the Shia-led Iraqi national army, Mehdi Army of Muqtada Sadr, and other Shia-led mass army groups in Iraq against the ISIL (Karataş, 2021: 3; Saikal, 2016: 26). Iran backed Kurdish fighters with weaponry and intelligence information, which the western countries had not provided them with in order to fight against the ISIL. As stated by President Barzani, "Iran was the first state to help us and it provided us with weapons and equipment" (Middle East Eye, 2015). The support of Iran was vital for the Iraqi Kurds to protect themselves from the ISIL attacks. This also created suitable opportunities for Iran to increase its interests and influence in the KRG and all of Iraq.

On 22 June 2015, the PUK and Gorran (Movement for Change) invited the Iranian Consulate General in Erbil for a meeting and simultaneously, the PUK and Gorran tried to offer a draft law about the restriction of presidential power and suggested for presidential election in the KRG. The party of Barzani, the KDPI, did not attend this negotiation and protested their attempt and the Iranian's influence over the PUK and Gorran. Barzani also described this event as a coup attempt. These developments led to a possible confrontation between the KDP and the PUK (Duman, 2015). The advancement of the ISIL towards Erbil gave Iran an appropriate opportunity to penetrate into the KRG, as it had in other parts of Iraq. Since then, Iran has had long-term policy towards the pro-Barzani and anti-Barzani groups in the KRG. Iran preferred to engage with all groups in the KRG and announced that it supported Barzani, despite his policies against Iran and close relationships with Turkey (Mustafa, 2016: 6).

Simultaneously not only did Iranian politicians back the leadership of Barzani, but the leader of the Quds Forces; Commander Qassem Soleimani also backed Barzani's position in Iran, despite the critique of the PUK leaders (Berman, 2016). Moreover, there was division in the KRG about the Iranian Nuclear Deal with the P5+1 states. While some of the officials and experts believed that it would increase the influence and interests of Iran in the KRG, others believed that the deal would bring some opportunities and stability to the KRG and Kurdish people in the Middle East (Salih, 2015). The rapid advance of the ISIL terrorists in Iraq gave the Kurds, who had the desire to gain independence, more of a chance than they had ever had in the history of the Middle East. The Iraqi Kurds were able to gain control of some disputed areas again, such as the oil city of Kirkuk (Cengiz, 2014).

Independence and the Kurdish Referendum in Iraq and Iran's Response

In June 2017, in the wake of Barzani's announcement that the Kurdish independence referendum decision would be held on September 25, this brought various reactions from different kind of Iranian officials. Many of whom urged them to give up the referendum decision and encouraged them to maintain Iraq's unity and territorial integrity. Some officials, such as Ahmad Khatami, Tehran's Friday Prayer Imam, said that an attempt to hold an independence referendum in Iraq implied the wish of the USA to create a second Israel in the Middle East. Iran also talked with Turkey, a significant neighbor of the KRG, to undertake common policy against Erbil and they started mutual official visits (Sinkaya, 2017). While Iran allied itself with the PUK in KRG on many points, relations with the Gorran Party also grew fast with Iran against the KDP.

Iran has other concerns over Kurdish independence in Iraq. Iran's two regional rival countries, Turkey and Israel, could possibly benefit and gain the most leverage over an independent Kurdistan against Iran's geopolitical influence. As for Barzani, he also argued that this referendum would bring a de-jure proclamation of Iraq's

present division among the Shia, Sunni, and Kurds. He also called upon the regional and international community leaders to support his independence program (Vatanka, 2014). Iranian officials responded to this attempt toughly and criticized Barzani's decision to support the idea of the dismemberment of Iraq. Tehran's concern over the Kurdish independence decision, was its probable effects on the Iranian Kurdish armed opposition groups, which were located in Iraq, to encourage them to gain autonomy in Iran's sovereign territories (Nader, Hanauer, Allen & Scotten, 2016: 102).

According to the Iranian official foreign policy, Iraq should remain un-fragmented, because the disintegration of Iraq will create some problems in favor of Iran in the Middle East. First, the loss of a strategic and influencing ally, as intact Iraq. Second, an independent Kurdistan will likely be closer and much more dependent on Turkey than Iran. Third, an independent Kurdish state may easily turn rebellious Iranian Kurds against Tehran (Gourlay, 2016: 122–123). A unified Iraq will increase Iraq's ability to control balance and influence in the region. While in the case of the divided Iraq, within three regional parts, this will increase the expenditures of Iran and the Sunni provinces will create more problems. Also, Iran fears dealing with remapping of the Middle East, because of the instability affect it will have on the Iranian territory (Marashi, 2014).

Consequently, Iran inexorably opposes the idea of any independent Kurdish state in Iraq. Mainly, Iraqi Kurds have ethno-cultural and linguistic historical links with Iranian Kurds (Kechichian, 2014). During the independence referendum process, not only were economic relations affected, but also the political and security relations. Iran imposed an economic embargo on the KRG and helped Iraqi forces against Peshmerga in order to remove them from disputed lands, such as Kirkuk and some oil fields (Hawramy, 2017). The current circumstances and possible division in Iraq has not only been a concern for Iraq, but also for Iran, Turkey, and Syria, because they are sharing the same ethnic problems and ambitions of independence causes a threat on their borders.

In the wake of the failed Kurdish independent referendum, Iran pushed Abadi to move closer to the Kurds and also decided to reopen the land borders in order to resume trade with the KRG, which is vital, not only for Iran, but also for the Iraqi Kurds. Both sides normalized relations and opened new chapters for future relations (Hawramy, 2017). During the 4th Economic Conference in Erbil, Nechirvan Barzani, the Prime Minister of the KRG, mentioned that the two sides had solved their disputed issues and sought to improve relations again. He also pointed out that annual total trade between Iran and the KRG reached USD 6.5 million. He also said that the sides tried to reach a decision to open a free trade zone at the Parwezkhani border crossing with Tehran (Ali, 2018).

Conclusion

In this paper, it showed that the Iranian and Iraqi Kurds have tactical relations rather than strategic relations with each other. However, these relations are highly variable and fragile depending on the specific conjuncture. Before the establishment of the KRG, bilateral relations somehow occurred regarding their competition over Baghdad. After the 1958 coup, Iran established its Iraqi Kurdish policy as a useful instrument in order to harm the Baghdad's regime. In the same way, Baghdad's government used the Iranian Kurds to weaken Tehran not only before but also after the revolution. This paper demonstrated that the Kurds were the first to be sold out as pawn in order to sit at the diplomatic table and negotiate over between Iran and Iraq. Therefore, it can be said that bilateral relations between Iran and Iraqi Kurds are far from being long-term and stable.

Iran paid close attention to the KRG after 2003 because of the delamination of the separatist Kurds in the region and to improve economic and political relations. Although, Iran has primarily had deep links with the Shia groups in Iraq, but also Tehran has had fluctuating relations with the Iraqi Kurds for many years. As for the KRG, it has maintained the neutral policy between Iran and its regional and global rivals in the Middle East, such as Saudi Arabia, Israel, Turkey, and the USA. Since the KRG has a long cross border area and growing economic ties with Iran, it is not willing to be part of the attrition war in the region. However, under some crisis periods, such as the presence of the PJAK in the KRG and the independence referendum attempt have greatly damaged the relations and trust of the actors with each other. As discussed in the study, the constant foreign policy of Iran towards Iraq is to maintain its territorial integrity and restrain separatist movements from dividing Iraq into ethnic and sectarian areas. Iran wishes to see the KRG as an autonomous unit within Iraq, and even semi dependent on Iran, but not as a fully independent state. If the case of an independent Kurdistan comes true, it will bring vital problems to Iran and encourage other separatist ethnic and regional groups towards the partitioning of Iran. Consequently, Iran would like to try to penetrate Kurdish groups in Iraq and wish to use their presence not only in favor of Iran's interests but also against Tehran's regional rivals' influence in Iraq. Therefore, it is more accurate to define Iran-Iraqi Kurds relations on tactical, pragmatic and temporary levels in the regional politics.

References

- Ahmedi, I. (2018). The Stateless and Why Some Gain and Others not: The Caase of Iranian Kurdistan, in Comparative Kurdish Politics in the Middle East. Tugdar, E.E. and Al, S. (Ed.). (pp:221-226). New York: The Palgrave Macmillan.

- Ali, O. (2017). Threats To The Oil From KRG to Turkey. Orsam <https://orsam.org.tr/en/threats-to-the-oilflow-from-krq-to-turkey/?amp=evet> (20.04.2019)
- Ali, O. (2017). Iran and Barzani: Worsening Relations and The Risk of An Inevitable Clash. Orsam Review Of Regional Affairs. No.58
- Ali, S. (2018). Barzani: Kurdistan Will Expand Economic Ties With Iran, Vreate Free Trade Zone, Kurdistan24. <https://www.kurdistan24.net/en/news/77f3f932-fd38-47ea-bde1-21ed17361421> (02.05.2020)
- Angrist, M. P. (2013). The Making of Middle East Politics, in Politics & Society. in the Contemporary Middle East. Angrist, M. P. (Ed.). (pp:1-32). Colarodo: Lynne Rienner Publishers.
- Arosoaie, A. (2015). Iraq, Counter Terrorist Trends and Analyses. Vol. 7, No. 1. 62-66.
- Beeman, W.Q. (2007). Iran and Kurdistan: A Studied Ambiguity, in The Evolution of Kurdish Nationalism. Mohammed, M.A. and Gunter, M.M. (Ed.). (pp: 276-286). CA: Mazda Publishers.
- Berman, L. (2016). Iranian Penetration of Iraqi Kurdistan. Jerusalem Center For Public Affairs. <http://jcpa.org/article/the-iranian-penetration-of-iraqi-kurdistan/> (21.11.2020)
- Boulby, M.(2013). Extra-Regional Interests, Authoritarian Elites, and Dependent State Formation in the Arab World. in State Formation and Identity in the Middle East and North Africa. Christie, K. and Masad, M. (Ed.). (pp:37-589. New York: Palgrave Macmillan Press.
- Bolukbasi, S. (2011). Azerbaijan A Political History, New York: I.B Tauris.
- Cengiz, S. (2014). The Case for Kurdish Independence Amid ISIS Gains. Al Arabiya. (28.12.2020)
- Duman, B. (19.10.2015). Cards Reshuffled in KRG. Orsam. <https://www.orsam.org.tr/en/cards-are-reshuffled-in-krq/> (11.11.2020)
- Entessar, N. (2010). Kurdish Politics in the Middle East. Maryland: Lexington Books.
- Entessar, N. (2018). Uneasy Neighbours: Iran and The Kurdish Regional Government. Journal of South Asian and Middle Eastern Studies. Vol.41, No. 2. 73-84.
- Gourlay, W. (2016). Mesopotamian Nexus: Iran, Turkey, and the Kurds, in Iran in the World President Rouhani's Foreign Policy. Akbarzadeh, S. & Conduit, D. (Ed.). (pp:111-131). Hampshire: Palgrave Macmillan.

- Hawramy, F. (2017). Iran Willing To Normalize Ties With KRG, But Not Without Change. Al-Monitor. (10.10.2020)
- Hess, G.R. (1974). The Iranian Crisis of 1945-1946 and the Cold War. Political Science Quarterly, No.89, Vol. 1. 117-1546.
- Hunter, S. T. (2010). Iran's Foreign Policy in the Post Soviet Era. California: ABC Clio.
- Izzeti, I.(2005). İran ve Bölge Jeopolitiği. İstanbul: Küre Yayınları.
- Karataş, İ. (2021). Iran's Use of Afghan Shiite Migrants as Proxies: The Case of Liwa Fatemiyoun. İran Çalışmaları Dergisi, Vol. 5, No. 1, 31-53. Doi: 10.33201/iranian.880171
- Kechichian, J.A. (2014). The Case The Deny Kurdish Independence Despite Aspirations. Al Arabiyah. (28.06.2014)
- Koç, E. (2018).The Algiers Accord, in The Kurds An Encyclopedia of Life, Culture, and Society, Maisel, S. (Ed.). California: ABC Clio.
- Laoutides, C.(2016). How Foreign Is The Kurdish Issue In Iran's Foreign Policy. in Iran in the World President Rouhani's Foreign Policy. Akbarzadeh, S. & Conduit, D. (Ed.). (pp: 93-109). Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Mabon, S. (2013). Saudi Arabia and Iran: Soft Power and Rivalry in the Middle East. New York: I.B. Tauris.
- Marashi, R. (2014). What's Doing Iran in Iraq. Iranian Wire. <https://iranwire.com/en/features/471>, (03.08.2020)
- Mcdowall, D.(2007). A Modern History of The Kurds. New York: I.B. Tauris
- Middle East Eye (12.02.2015). Iran Provided Weapons To Iraq's Kurds: Barzani. <https://www.middleeasteye.net/fr/news/iran-provided-weapons-iraqs-kurds-barzani-259715491> (10.10.2020)
- Middle East Eye (12.02.2015). Iran Provided Weapons To Iraq's Kurds: Barzani, <https://www.middleeasteye.net/fr/news/iran-provided-weapons-iraqs-kurds-barzani-259715491> (19.09.2020)
- Mustafa, M.S. (2016). Iran's Role in the Kurdistan Region. Aljazeera Center For Studies Report.
- Nader, A. Hanauer, L. Allen, B. & Scotten, A.G.(2016). Regional Implication of an Independent Kurdistan, RAND Cooperation
- Polk, W.R. (2006). Understanding Iraq. New York: I.B. Tauris.
- Reisinezhad, A. (2018). The Shah of Iran, The Iraqi Kurds, And The Lebanese Shia. New York: Palgrave Macmillan.

- Richards, G. (2013). Across the Zagros: Iranian influence in Iraqi Kurdistan. The Guardian. <http://www.theguardian.com/world/2013/nov/21/iran-influence-iraqi-kurdistan> (21.11. 2019)
- Romano, D. (2015). Iraqi Kurdistan and Turkey: Temporary Marriage?. Middle East Policy. Vol. XXII, No. 1. 89-101.
- Roosvelt, A.J. (1947). The Kurdish republic of Mahabad. Middle East Journal, Vol. 1, No. 3, pp: 247-269.
- Saikal, A. (2016). Iran and Changing Regional Strategic Environment. in Iran in the World President Rouhani's Foreign Policy. Akbarzadeh, S. & Conduit, D. (Ed.). (pp:17-31). Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Salih, M. A. (2015). Iran Nuclear Talks Prompt Concern Among Iraqi Kurds. Al Jazeera. <https://www.aljazeera.com/news/2015/07/iran-nuclear-talks-prompt-concern-iraqi-kurds-150706080835082.html> (09.07.2020)
- Sinkaya, B. (2017) Iran's Reaction to The 'Kurdistan Independence Referendum. Orsam. <https://orsam.org.tr/en/iran-s-reaction-to-the-kurdistan-independence-referendum/>, (20.11.2020).
- Slavin, B.(2007). Bitter Friends, Bosom Enemies. New York: Martin Press.
- Vassiliev, A. (1998). The History of Saudi Arabia. London: Saqi Press.
- Vatanka, A. (2014). Why Iran Fears An Independent Kurdistan. National Interest. (25.07.2020)
- Ward, S.R. (2009). A Military History of Iran and Its Armed Forces. Washington: Georgetown University Press.
- Wilber, D.N. (1981). Iran, Past and Present From Monarchy to Islamic Republic. New Jersey: Princeton University Press.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.



İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
e-ISSN: 2147-6152
Yıl 10, Sayı 27, Temmuz 2021

Makale Adı /Article Name

Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyılda
Katolikleştirme Yöntemleri ve Katolik
Propagandasına Karşı Yürütülen
Mücadele

Catholicisation Methods in The
Ottoman State During the 18th
Century And Struggle Against The
Catholic Propaganda

Yazar/Author

Serpil SÖNMEZ

Dr. Öğr. Üyesi, İğdır Üniversitesi Tarih Bölümü

e-posta:serpil.sonmez@igdir.edu.tr  ORCID: 0000-0002-0560-9507

Yayın Bilgisi/Article Information

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 01.06.2021

Kabul Tarihi: 27.07.2021

Yayın Tarihi: 31.07.2021

Sayfa Aralığı: 320-346

Kaynak Gösterme/Citation

Sönmez, Serpil (2021). "Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyılda Katolikleştirme Yöntemleri ve Katolik Propagandasına Karşı Yürütülen Mücadele", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 27, s. 320-346.

(Bu makale, yazar beyanına göre, TR DİZİN tarafından öngörülen "ETİK KURUL ONAYI" gerektirmemektedir.)

ÖZ

Misyonerler Osmanlı Hristiyan tebaasını Katolikleştirmek için iki yöntem kullanmışlardır. Bunlardan ilki Ermeni, Rum ve Süryani rahiplerine Katolikliği kabul ettirmektir. Bu yöntem sayesinde misyonerler, bir yandan Katolik propagandası yapacak yerli militanlar devşiren bir yandan da bu yerli militanların nüfuzundan faydalanarak propagandalarının etkisini arttırıyorlardı. Katolikleştirmede ikinci yöntem Rum kadın ve kızlarını Katoliklerle evlendirmektir. Osmanlı Devleti'nde Katolikleştirmeye karşı, biri propagandanın hedef kitlesi olan Ermeni, Rum ve Süryanilerin, diğeri ise devletin yürüttüğü iki türlü mücadeleden bahsedilebilir. Hristiyan tebaanın dini liderleri, Katolikleşen rahiplere görevden el çektirip, bunları cemaatten uzaklaştırırken Katolikleşen sıradan cemaat mensuplarını da eski inançlarına dönmeye zorlamışlardır. Ermeni, Rum ve Süryaniler Katolik propagandası ile ilgili sorunlarını ve bu konudaki mücadelelerini şikâyetleri vasıtasıyla devlet katına da taşımışlardır. Böylece Osmanlı Devleti'nin Katolikleşmeye karşı tutumunu ve yürüttüğü mücadelenin çerçevesini de Hristiyan tebaa belirlemiştir. Zira Osmanlı Devleti Katolikleşmeyi *Ermeni, Rum, Süryani ve ehl-i zimmet nasaranın* kendi iç problemi olarak kabul ediyor ve çözümünü de bunların dini liderlerine bırakıyordu. Devlet sadece Hristiyan tebaanın şikâyetleri çerçevesinde Katolikleşmeye karşı harekete geçiyordu. Katolik propagandasına ve Katolikleşme sorununa karşı devletin yürüttüğü mücadele iki kısımda incelenebilir. İlk olarak Osmanlı Devleti'nin Katolik propagandası yapan misyoner rahiplerle mücadelesi söz konusudur. Bunların propaganda yapmasının engellemesi, bu amaçla buldukları şehirlerden/bölgelerden sürölmeleri, hapsedilmeleri veya küreğ'e mahkûm edilmeleri devletin aldığı önlemlerdendir. Devletin sürdürdüğü mücadelenin ikinci kısmını Katolikleşen Hristiyan tebaasına karşı uyguladığı yaptırımlar ve cezalar oluşturmaktadır. Bu noktada devlet, Katolik mezhebini kabul eden gayrimüslim tebaayı eski dinine (inancına) döndürmek için önce nasihat ve tembih gibi yollara başvurmuş, bunun işe yaramaması durumunda hapis ve kürek mahkûmiyeti gibi cezalar uygulamıştır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni, Efrenc, Katolik Propagandası, Misyonerlik, Osmanlı Devleti, Rim Papa, Rum, Süryani.

ABSTRACT

Missionaries used two methods to Catholicize Ottoman Christian subjects. The first was to convince the Armenian, Greek, and Syriac priests to accept Catholicism. Thanks to this method, while recruiting local militants to spread Catholic propaganda, Catholic missionaries also increased the effect of their propaganda by taking advantage of the influence of those local militants. The second method of Catholicization was to marry Greek women and girls to Catholics. There were two separate struggles against Catholicization in the Ottoman Empire, one by the target group of Catholic propaganda, i.e. the Armenians, Greeks, and Assyrians, and the other by the state. The religious leaders of the Christian subjects on the one hand dismissed the Catholic priests and expelled them from the community, and on the other hand they forced the ordinary members of the Catholicized congregation to return to their old beliefs. The Armenians, Greeks, and Assyrians escalated their problems and struggles about Catholic propaganda to the state level by means of their complaints. Thus, the Ottoman State's attitude towards Catholicization and the framework of its struggle were determined by the Christian subjects. As a matter of fact, the Ottoman State considered Catholicization as an internal problem of the Armenians, Greeks, Assyrians and the people of *zimmet nasara* and left the solution to their religious leaders. The state used to take action against Catholicization only within the framework of the complaints of the Christian subjects. The state's struggle against Catholic propaganda and the Catholicization problem can be analyzed in two parts. First of all, there was the struggle of the Ottoman Empire against the missionary priests, who then conducted Catholic propaganda. Accordingly, the measures taken by the state to prevent Catholic propaganda included exile of missionaries from the cities/regions they operated, imprisonment, or hard labor. The second part of the state's struggle comprised of the sanctions and punishments imposed on Christian subjects, who become Catholicized. At this point, the state first resorted to such methods as advice and admonitions in order to convert non-Muslim subjects, who accepted the Catholic sect, to their old religion (belief), and imposed punishments such as imprisonment and hard labor if the former didn't work.

Keywords: Armenian, Efrenc, Catholic Propaganda, Missionaries, Ottoman State, Rim Papa, Greek, Assyrian.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda Katolik misyonerlik faaliyetleri, geriye dönük olarak 16. yüzyıla kadar takip edilebilmektedir (Sakin, 2017: 45; Çoruh, 2019: 968). Fransa tarafından desteklenen Cizvitler, 16. Yüzyılda İstanbul'a yerleşmeye başlamışlardır. İlk Cizvit merkezi 1583 yılında Galata'daki St. Benoit'da açılmıştır. St. Benoit manastırına yerleşen Cizvit rahipleri önce İstanbul'daki Hristiyanları eğitmeyi ve yakın çevrede etkili olmayı ikinci olarak da eski Doğu Roma topraklarında yaşayan Hristiyanlara (Ermeni, Rum ve Süryanilere) ulaşmayı misyon edinmişlerdi. Cizvitler bu misyonlarında başarılı oldular ve kısa zamanda bir ağ oluşturarak, doğudaki Hristiyanların Cizvit manastırlarında düzenlenen toplantılara katılmalarını sağladılar (Birsell, 2014: 213; Sakin, 2017: 45-47).

16. yüzyılda Fransa ile Osmanlı Devleti arasında gelişen dostluk ilişkileri ve anlaşmalar, Fransa'nın Osmanlı topraklarında Katolik misyonerlik faaliyetlerini desteklemesine olanak sağlamıştır. Fransa ile ilk anlaşma Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılmıştır. Bu anlaşma ile her iki devlet birbirlerinin topraklarında ticarî, hukukî, adlî ve diplomatik imtiyazlar elde etmiştir.¹ Ardından II. Selim döneminde -1569 yılında- anlaşma yenilenmiş, Fransızların ticarî ve adlî ayrıcalıkları genişletilmiştir. Hem Kanunî Sultan Süleyman zamanında yapılmış olan anlaşma metninde hem de II. Selim saltanatında yenilenen metinde Fransa'nın, Osmanlı topraklarındaki kutsal mekânları ve Katolikleri himayesine dair herhangi bir madde bulunmuyordu. Fakat 16. yüzyıl Avrupa ve Osmanlı tarihine damgasını vuran Osmanlı-Habsburg mücadelesinde Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin müttefiki olması, Osmanlı topraklarında yaşayan Katoliklere hareket imkânı sağlamıştır. İstanbul'da 1535 yılında kurulan Fransız elçiliği de zamanla Katolik misyonerler için koruyucu bir merkez durumuna gelmiştir.² Bununla birlikte 16. yüzyılın sonlarına doğru, Fransa kralı Cizvitleri desteklemeyi bırakmış, İstanbul'daki Katolikler de

¹ Bu anlaşmanın tarihi bazı kaynaklarda Şubat 1535 olarak gösterilmekteyse de Abdurrahman Bozkurt, anlaşmanın Şubat 1536'da yapıldığını ileri sürmektedir. Bkz. Abdurrahman Bozkurt (2011). "Fransa'nın Osmanlı Devleti'ndeki Katolikleri Himaye Hakkı ve Bunun Sona Ermesi", *Tarih Dergisi*, 52/(2010/2), s. 126.

² Fransız büyükelçi ve konsoloslarının, Katolik misyonerlerin (özellikle Cizvitlerin) Osmanlı topraklarında yerleşmelerinde nasıl bir rol oynadıklarını anlatan şu çalışmaya bakınız: Hasan Çolak (2012). *Relations Between the Ottoman Central Administration and the Greek Orthodox of Antioch, Jerusalem and Alexandria: 16th-18th Centuries*. Birmingham Üniversitesi, Doktora Tezi, s.131-132.

Cizvit rahiplerinin faaliyetlerini engellemek üzere harekete geçmiştir. Gerek Fransa kralının gerekse İstanbul Katoliklerinin Cizvitlere karşı tavrı almasında Cizvitlerin Avrupa'daki itibarının sarsılması rol oynamıştır. Bu durum 1607 yılına kadar devam etmiş, bu tarihten itibaren Fransa Cizvitleri yeniden desteklemeye başlamıştır. 16. yüzyılın sonlarına doğru gelişen olumsuz algı, Osmanlı Devleti'ni de Cizvitleri Osmanlı topraklarından sürme kararı almaya itmiştir. Fakat İran seferinin başlaması yüzünden bu karar uygulanamamıştır (Gözübüyük, 2018: 641-643). Bütün bu gelişmelere rağmen 17. yüzyıl başlarında Cizvit misyonerlerinin Osmanlı başkentinde yerleştikleri görölmektedir. 1606-1611 tarihleri arasında Cizvit tarikatı, İstanbul'da kuruluşunu tamamlayarak faaliyetlerini sürdürebileceği bir kilise elde etmiştir. Bundan sonraki hedefleri İstanbul dışına yayılarak Cizvit evleri açmak olmuştur. 1640 yılına kadar zaman zaman faaliyetleri kesintiye uğrasa da amaçlarında ısrarlı ve kararlı davrandıkları anlaşılmaktadır.³ Fransız elçilerinin verdiği destek Cizvitlerin faaliyetlerini sürdürmelerini kolaylaştırmakla kalmamış, onların misyonlarında başarılı olmalarında da önemli bir rol oynamıştır (Çolak, 2012: 131-132).

Fransa'nın kapitülasyon anlaşmalarıyla elde ettiği imtiyazlar sayesinde misyonerler İstanbul'da yerleştikten sonra önce Ege ve Akdeniz'e daha sonra da haçlı seferlerinin güzergâhını takip ederek Kudüs'e ve Mısır'a yayılma imkânı bulmuşlardır (Birsell, 2014: 209).⁴ Papalık da, Fransa'nın kapitülasyonlarla elde ettiği imtiyazları Doğu Hristiyanları (Ermeniler, Süryaniler, Maruniler vb.) ile ilişki kurmak ve Osmanlı topraklarında Katolik misyonerlik faaliyetlerini desteklemek için kullanmıştır.

³ Örneğin 1616 yılında Sadrazam Nasuh Paşa İran seferine çıkmış ve yerine Ahmet Paşa'yı vekil bırakmıştı. Ahmet Paşa, göreve gelince büyükelçi ve Hristiyanların izin almadan İstanbul'dan ayrılmalarını yasaklamıştır. Aynı yıl Cizvitler tutuklanarak hapsedilmiştir. Bu tutuklanmalar hakkında çeşitli söylentiler çıkmakla birlikte asıl sebebin Cizvitlerin patrik vekilini ikna ederek Napoli Kralı ve Papaya kendilerini destekleyen bir mektup yazdırtmaları olduğu ileri sürölmektedir. Bu nedenle casuslukla suçlanan Cizvitler hapsedilmiş, patrik vekili ise idam edilmiştir. Cizvitler bir ay hapiste kaldıktan sonra Fransız elçisinin ödediği 30.000 altın karşılığında serbest bırakılmışlardır. Bkz. Sevil Gözübüyük (2018). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizvit Tarikatının Yayılmasında Fransız Elçilerinin Rolü" *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 5/12, s. 644.

⁴ Cizvitler 1626'dan itibaren Osmanlı hâkimiyetindeki adalara yerleşmişlerdir. Bkz. Haydar Çoruh (2006). "XVIII. Yüzyılda Antakya'da Katolik Faaliyetler ve Kilisenin Bölünmesi", *Hatay Araştırmaları II*, ed. A. Gündüz-S. Kaya, Ankara, s. 14.

Osmanlı topraklarında Katolik misyonerlik propagandası yapanlar sadece Fransız Cizvitleri değildi. Kapusenler, Fransiskanlar, Dominikanlar ve Lazaristler de misyonerlik faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir (Birsal, 2014: 211). Kapusenler 1626 yılında İstanbul'a yerleşerek Fransiskan rahiplerinin fikirlerini yaymaya çalışmışlardır. Onlar da Cizvitler gibi Fransa tarafından desteklenmiştir (Kılıç, 2006: 334-335; Çoruh, 2006: 13). Avusturya kökenli olan Lazaristler de Papalık tarafından Katolik propagandası için kullanılmışlardır. İlki Galata'da, diğeri Tripoli (Trablusşam)'de olmak üzere iki merkezi olan Lazaristler İstanbul, Selanik, İzmir, Şam, Halep ve Lübnan'da Katolik propagandası yapmışlardır (Birsal, 2014: 211).

Haçlı seferleri vasıtasıyla gelip Kudüs'te yerleşmiş olan Fransiskanların ve Fransız Cizvitlerinin en fazla bulunduğu şehirler/bölgeler İstanbul, İzmir, Adalar, Halep, Kıbrıs, Mısır, Irak, Suriye ve Filistin'di. Cizvitlerin Osmanlı topraklarındaki merkezleri ise İstanbul ve Suriye'dir (Ahmet Refik, 1340: 257). Katolik misyonerlik faaliyetleri hakkında büyük bir kısmı 18. yüzyıla ait olan Osmanlı Arşivi belgeleri, 17. yüzyıl sonu ile 18. Yüzyılın ortalarına kadar Katolik misyonerlerin faaliyet alanlarının İstanbul⁵, İzmir⁶, Edirne⁷, Bursa⁸, Ankara⁹, Tokat¹⁰, Konya¹¹, Kayseri¹², Kütahya¹³, Sivas¹⁴, Eğin, Arapkir, Çemişkezek, Divriği, Erzurum¹⁵, Adana¹⁶, Van¹⁷, Diyarbakır¹⁸, Mardin¹⁹, Antakya²¹, Halep²², Şam²³, Musul²⁴, Bağdat²⁵,

⁵ BOA, ADVNSMHH.d. 111/2281; 114/1031.

⁶ BOA, ADVNSMHH.d. 133/112; İE.DH. 34/2955.

⁷ BOA, ADVNSMHH.d. 111/2150; 112/833, 975, 1141.

⁸ BOA, İE.DH. 34/2955.

⁹ BOA, C. ADL, 87/5211; İE.DH. 34/2955; BOA, ADVNSMHH.d. 111/2208; 117/1065.

¹⁰ BOA, ADVNSMHH.d.111/2210; 115/331, 406.

¹¹ BOA, ADVNSMHH.d.111/2228; 115/2353.

¹² BOA, ADVNSMHH.d. 133/108.

¹³ BOA, ADVNSMHH.d. 115/2352.

¹⁴ Sivas, Eğin, Arapkir, Çemişkezek ve Divriği için bkz. BOA, ADVNSMHH.d. 111/2231; 112/1108.

¹⁵ BOA, ADVNSMHH.d. 111/2225; 114/597.

¹⁶ BOA, ADVNSMHH.d. 112/1105.

¹⁷ BOA, ADVNSMHH.d. 112/1106.

¹⁸

¹⁹ BOA, ADVNSMHH.d. 111/2301, 131/131; C. ADL, 32/1914.

²⁰ BOA, ADVNSMHH.d. 131/131.

²¹ BOA, C. ADL, 35/2074.

²² BOA, ADVNSMHH.d. 111/2224, 112/140, 1095.

²³ BOA, C. ADL, 59/3570; BOA, ADVNSMHH.d. 132/1209.

²⁴ BOA, ADVNSMHH.d. 131/131.

²⁵ BOA, ADVNSMHH.d. 131/131.

Trablusşam²⁶, Basra²⁷, Sayda²⁸, Kudüs²⁹, Mısır³⁰, Revan³¹, Kıbrıs³², Sakız³³, Nakşa Berre³⁴, Eflak³⁵, Filibe³⁶ ve Tırhala³⁷ bölgelerine kadar yayıldığı ve bu bölgelerde Katolik propagandasının etkili olduğunu göstermektedir.

1. Misyonerlerin Katolikleştirme Yöntemleri

16. yüzyılın sonlarına doğru İstanbul'da yerleşmeye başlayan Katolik misyonerlerin 17. yüzyıl ortalarına kadar kendilerini topluma kabul ettirerek toplumun gözünde bir meşruiyet kazanmaya ve Katolik propagandası yapabilecekleri bir ortam hazırlamaya çalıştıklarını söyleyebiliriz. Katolik Misyonerler, Müslümanlar üzerinde etkili olamayacaklarını anlayınca Osmanlı gayrimüslimlerine (yani *Ermeni, Rum, Süryani ve diğer ehl-i zimmet nasaraya*³⁸) yönelmişlerdir (Ahmet Refik, 1340: 258). Bu misyonerlerin yerel halka kendilerini kabul ettirmek için görünüş/kılık kıyafet bakımından onlara benzemeye çalıştıkları, yani yerel kıyafetler giyindikleri, sakal bıraktıkları³⁹ bilinmektedir. Böylece Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin kendilerine karşı olan önyargılarını kırmayı ve onlarla ilişki kurmayı kolaylaştırmayı hedefledikleri söylenebilir. Ayrıca eğitim ve tıp alanlarındaki bilgilerini Katolik propagandası yapabilecekleri bir mecra oluşturmak için kullanmışlardır. Bu doğrultuda özellikle halka sundukları eğitim ve sağlık hizmetleri, hastaları/hastalıkları tedavi etmeleri Katolik propagandasının başarılı olmasında önemli bir rol oynamıştır. Örneğin 1711 yılında Erzurum'a giden Katolik misyoner Peder Monier ve Peder Richard, onların gelişinden önce başlamış olan Erzurumlu Hristiyanları eğitime faaliyetine devam etmişlerdir. Ayrıca Peder Richard,

²⁶ BOA, ADVNSMHH.d. 112/1100; 133/106.

²⁷ BOA, ADVNSMHH.d. 115/2348.

²⁸ BOA, ADVNSMHH.d. 133/116

²⁹ BOA, ADVNSMHH.d. 115/1381.

³⁰ BOA, ADVNSMHH.d. 112/685.

³¹ BOA, YB.04. 4/75.

³² BOA, ADVNSMHH.d. 112/1412; 133/104.

³³ BOA, ADVNSMHH.d. 110/974; 112/1099; C. ADL, 3/146.

³⁴ BOA, ADVNSMHH.d. 112/1593; AE. SMHD. I, 105/7501.

³⁵ BOA, ADVNSMHH.d. 133/564.

³⁶ BOA, ADVNSMHH.d. 133/730.

³⁷ BOA, C. DH, 333/16647.

³⁸ Katolik misyonerlerin hedef kitlesi, özellikle 18. yüzyıl Osmanlı belgelerindeki ifade biçimiyle *Ermeni, Rum, Süryani ve diğer ehl-i zimmet nasaradır*. Bazı belgelerde Marunilerin de ismi geçmektedir. Örneğin Bkz. ADVNSMHH 111/2224-2231; 133/101, 730.

³⁹ Katolikler sakal bırakmazdı. Rumlar ve Doğu Hristiyanları (Ermeniler, Süryaniler) ise sakal bırakırlardı.

eğittiği misyonerlerin bir kısmına hekimlik ve eczacılık öğretmiştir. Bu bilgilerin misyonerlere başta Türk askerî birlikleri olmak üzere pek çok kapının açılmasını ve belli ölçüde bir koruma sağladığı Peder Monier'in kendi ifadesidir. Peder Monier'in görüşüne göre kendisinin ve Peder Richard'ın hekimlik ve eczacılık konusundaki bilgileri Erzurum bölgesindeki Katolikleri din düşmanlığından korumayı da sağlamıştır (Birsal, 2013: 112). İlerleyen yıllarda Erzurum bölgesinde baş gösteren vebanın, Katolik misyonerlerin toplumda kabul görmeleri ve belli bir nüfuz elde etmeleri bakımından faydalı olduğu anlaşılmaktadır. Misyonerler Fransa'dan getirttikleri ilaçlarla halkın tedavisine destek olmuşlardır. Hatta bölgenin önemli yöneticilerinden olan ve vebaya yakalanan Mustafa Ağa misyonerlerin tıp bilgisi ve ilaçları sayesinde hastalıktan kurtulmuştur. Bunun sonucunda da bölgedeki misyonerler Mustafa Ağa'nın korumasını elde etmişlerdir. Peder Monier, bu koruma sayesinde Erzurum bölgesinde 700 kişiye Katolik mezhebini benimsettiklerini iddia etmiştir (Birsal, 2013: 114).⁴⁰

Görünüş (Kılık-Kıyafet) bakımından yerel halka benzeyerek, okullar açarak ve tıp alanındaki bilgilerini kullanarak kendilerini Rum, Ermeni ve Süryanilere kabul ettirmeleri ve bu yolla misyonerlik faaliyetleri için kendilerine bir mecra yaratmaya çalışmalarının yanı sıra⁴¹, Katolik misyonerlerin kullandığı bazı başka yöntemler, mühimme kayıtlarının incelenmesi sonucunda tespit edilmiştir. Bu yöntemlerden en yaygın dolayısıyla da en etkilisinin, Katolik misyonerlerin⁴² Ermeni, Rum ve Süryani din adamlarını hedef almaları ve öncelikle onları Katolikleştirmeye

⁴⁰ Misyonerlerin eğitim faaliyetleri için ayrıca bk. Ayten Sezer (1999). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, s. 169-184; Misyonerlerin kültür alanındaki faaliyetleri için bkz. Hüseyin Canyaş; Orkunt Canyaş (2012). "Osmanlı'dan Günümüze Misyonerlerin Kültürel Alandaki Faaliyetleri", *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*, XXXI, s. 55-75; Katolik misyonerlerin okul ve hastane vasıtasıyla Katolik propagandası yapmalarına dair bkz. Haktan Birsal (2014). "Fransız Misyonerler Tarafından İstanbul ve Levant Misyonunun Oluşturulması (Papaz J. Baptist Piolet'nin Mektubu)", *Turkish Studies*, 9/4, s. 218-221.

⁴¹ Okul, hastane, darülaceze vb. açmak, önde gelen Osmanlı valilerini iyileştirmek vb. yollarla Katolik propagandası için zemin hazırladıklarına ve yerel halkı katolikleştirdiklerine dair misyonerlerin kendi anlatımları için bkz. Hasan Çolak (2012). *Relations Between the Ottoman Central Administration and the Greek Orthodox of Antioch, Jerusalem and Alexandria: 16th-18th Centuries*. Birmingham Üniversitesi, Doktora Tezi, s.127-131.

⁴² Belgelerdeki adlarıyla *Rim Papa'ya bağlı ruhbanlar/Frenk/Efrenk rahipleri*. Rim, Osmanlıların Roma'ya verdiği isimdir. *Rim Papa*, Papa, Roma papası anlamına gelmektedir. Bkz. İlhan Ayverdi (2006). "Rim", *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Cilt: II, İstanbul, s. 2589.

çalışmaları olduğunu söyleyebiliriz. Fransız Sefiri Marquis De Bonnac⁴³ Fransa kralına yazdığı bir mektupta bu noktanın altını çizmiştir. Sefir, Katolik misyonerlik faaliyetleri açısından tutulacak yegâne yolun öncelikle Ermeni ve Rum kiliselerinin yöneticilerini kazanmak ve bu yöneticilerin hâkimiyet ve örflerine müdahale edilmeyeceğinin garantisini vermek olduğunu vurgulamıştır (Ahmet Refik, 1340: 270).

Rim Papa⁴⁴'ya bağlı Frenk/Efren rahiplerinin⁴⁵ Osmanlı topraklarındaki Ermeni, Rum ve Süryani din adamlarını öncelikli hedef haline getirmelerinin ve onları devşirmelerinin sağladığı en büyük yarar kuşkusuz, bu din adamlarının yerel halk üzerindeki nüfuz ve otoritelerini kullanarak Katolik propagandasının etkisini kat be kat arttırmak olmuştur. Böylece Osmanlı topraklarındaki Katolik misyonerlerin, sayılarıyla ters orantılı bir şekilde etki alanlarını genişlettikleri tespitini de rahatlıkla yapabiliriz. Katolik Misyoner Peder Monier'in gözlemleri bu tezimizi destekler mahiyettedir. Onun anlattıklarına göre, 1688 yılında Erzurum'a Katolik misyonerlik propagandası yapmak üzere gönderilen iki papaz öncelikle Erzurum'daki piskoposu kendi taraflarına çekmişler, bunu diğer kıdemli papazlar takip etmiş (Birsal, 2013: 110) ve bu sayede iki Katolik misyoner bütün bölgede yerli Hristiyan halk üzerinde önemli bir nüfuza sahibi olmuşlardır.

Katolik propagandasının en fazla Ermeniler üzerinde etkili olmasında (Beydilli, 1995:1), Katolikleşen Ermeni rahiplerinin etkisi araştırılmamış/araştırılması gereken bir konudur. Bununla birlikte 18. yüzyıla ait ulaşabildiğimiz devlet kayıtları, Katolik propagandasının Ermeni rahipleri üzerindeki etkisine dair örnekler ihtiva etmektedir:

- Edirne'de üç Ermeni papazı Katolik mezhebini kabul etmiştir (BOA, ADVNSMHM.d. 111/2150).

⁴³ De Bonnac 1716-1724 tarihleri arasında Osmanlı Devleti'nde Fransa elçisi olarak görev yapmıştır. Bkz. Eray Akçay (2014). *İBB Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, Nr. O. 34'te Kayıtlı Fransa'nın İstanbul Elçisi Marquis De Bonnac'ın Osmanlı Bürokrasisi İle Yazışmalarını İhtiva Eden Bir Mecmua (1716-1724)*. Marmara Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s. XIX-XXI.

⁴⁴ *Rim*, Osmanlıların Roma'ya verdiği isimdir. Rim Papa, Papa, Roma papası anlamına gelmektedir. Bkz. İlhan Ayverdi (2006). "Rim", *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, II, İstanbul, s. 2589.

⁴⁵ Osmanlı belgelerinde *Frenk*, *Efren* kelimeleri *Katolik* anlamında kullanılmaktadır.

- İstanbul'da bulunan Sulu Manastır'daki Ermeni rahiplerini Katolik mezhebine girmeleri için ikna etmeye çalışan yine bir Ermeni olan Rahip Haçator'dur (BOA, ADVNSMHH.d. 111/2281).
- Kudüs'te Ermeni Patriği olan Manas'ın Katolik mezhebine girdiği iddia edilmiştir (BOA, AE. SMST. II, 139/15427).
- Ağustos 1706 tarihli kayda göre, üç Ermeni rahip Katolik mezhebini kabul ederek Katolik propagandası yapmaya başlamışlardır (BOA, ADVNSMHH.d. 115/406).
- Halep eski piskoposunun Katolik olduğu iddia edilmektedir (BOA, ADVNSMHH.d. 115/1486).
- Mardin Metropoliti Melkon Ermeni ayinini Katolik ayinine döndürmeye çalışmakla itham edilmiştir (BOA, ADVNSMHH.d. 117/211).
- Kasım 1716 tarihli belgeye göre İstanbul Sulu Manastır'da 6 Ermeni rahibi Katolik olmuştur (BOA, AE. SAMD. III, 106/10504).
- Ermeni Rahibi Pelpos Venedik'e gidip Frenk (Katolik) ayini tahsil etmiş ve döndüğünde Tokat'ta Ermeni rahiplerini Katolikleştirmek için propaganda yapmıştır (BOA, C. ZB, 67/3321).
- Ermeni Rahip Ovannes Katolik olmuş ve Revan'a giderek orada Katolik propagandası yapmaya başlamıştır (BOA, YB.04, 4/75).
- Aralık 1758 tarihli bir belgeye göre, bazı Ermeniler Katolikleşerek, evlerine Frenk papazları getirip Frenk ayini icra ettirmeye başlamıştır. Bu Ermenilerin Frenkleşmesinde (Katolik olmasında) sayıları 35'i bulan karabaşların parmağı olduğu belirtilmiştir.⁴⁶ Bu karabaşlar Galata'da gizlice yürüttükleri faaliyetlerle Ermeni cemaatine Katolik mezhebini benimsetmeye çalışmışlar ve kendi kontrollerindeki Ermeni kiliselerinde Katolik ayini düzenlemişlerdir (BOA, C. ADL, 74/4457).

Rum ve Süryani din adamlarının Katolikleştiğine dair 18. yüzyıl kayıtları ise daha sınırlıdır:

⁴⁶ Karabaş, evlenmesi yasak olan rahip, papaz ya da keşiş anlamlarına gelmektedir. Bkz. Pars Tuğlacı (1985). "Karabaş", *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, Cilt: 5, Cem Yayınevi, İstanbul, s. 1395.

- 18. yüzyıl başlarında Ankara Rum Metropoliti olan Makaryos'un Rum ayinini bozmaya çalıştığı ve Frenklerle ilişki kurduğu (BOA, ADVNSMHM.d. 117/1065.); Ekim 1701 tarihli belgede ise Halep'te Süryanilerin patriği olan Bedros'un Frenk mezhebini kabul ettiği ve cemaatine Katolik propagandası yapmaya başladığı iddia edilmektedir (BOA, ADVNSMHM.d. 112/140).⁴⁷

Katolik propagandasının din adamları üzerindeki etkisini gösteren bu örneklerin devlet kayıtlarına yansımış vakalar olduğunu, resmi makamlara yansıtılmadığı için kayıtlarda yer almamış birçok vakanın da var olabileceğini göz ardı etmemek gerekir.

Katolik misyonerlerin şimdilik sadece Rumlar üzerinde ve İzmir'de uyguladıklarını tespit ettiğimiz bir başka Katolikleştirme yöntemi de Rum kızlarını ve kadınlarını *müste'men taifesiyle* evlendirmektir. *Müste'men* ifadesi, Osmanlı Devleti'nde güvenliği teminat altına alınarak yaşamasına izin verilen ve genellikle tüccar olan yabancı uyruklu kişiler için kullanılırdı (Ayverdi, 2006: 2242). Bu çalışma kapsamında incelediğimiz belgelerde *müste'men taifesi* ile kastedilen tüccarların Katolik tüccarlar olduğu aşikârdır. İzmir'deki Rum ahalinin ve Rum metropolitinin şikâyetine göre Frenk rahipleri Rumların evlerine giderek özellikle kadınlar, genç kızlar ve çocuklar üzerinde etkili oluyorlardı. Bu rahipler bazı Rumlara Katolik mezhebini benimsetmenin yanı sıra Rum kadın ve kızlarını Katolik tüccarlarla evlendirerek (BOA, C. HR, 71/3501; C. ADL, 81/4863) bunlardan doğacak çocukların Katolik olmasını da sağlıyorlardı.

Misyonerler Katolikliği yaymak için, Katolikliği anlatan Ermenice basılmış kitapları kullanıyorlardı. Örneğin 1711 yılında Katolik misyoner Peder Monier, Bayburt ile Gümüşhane arasında yer alan bir kasaba olan Palakou'ya geldiğinde, Ermeni bir papaza Katolikliği anlatan Ermenice iki kitap vermiştir (Birsell, 2013: 116). 18. Yüzyıl başlarında İstanbul'da Valide ve Vezir hanlarında bu tür propaganda kitaplarının Ermenice olarak basıldığı bilinmektedir (BOA, ADVNSMHM.d. 111/2281; Ahmet Refik, 1340: 263). Şu ana kadar bu propaganda

⁴⁷ Aynı konuda Haziran 1695 tarihli şu belgeye de bakılabilir: BOA, C. ADL, 32-1914.

kitaplarının Rumca veya Süryanice olarak da basıldığını gösteren herhangi bir bilgiye tesadüf edilmemiştir.

2. Katolik Propagandasına ve Katolikleşmeye Karşı Yürütülen Mücadele

18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Katolik misyonerlik faaliyetlerine ve Katolikleşmeye karşı iki aktörlü bir mücadele yürütüldüğünü görüyoruz. Mücadelenin ana aktörü, bizzat bu propagandaya maruz kalan Osmanlı Hristiyan tebaası ile bunların dini liderleridir. İkinci aktör ise devlettir.

2.1. Ermeni, Rum ve Süryani Cemaatlerinin ve Dini Liderlerinin Yürüttüğü Mücadele

Ermenilerin Katolikleştirme faaliyetlerinden daha 17. yüzyılın ilk yarısından itibaren rahatsız oldukları bilinmektedir.

- IV. Murat döneminde, İstanbul Ermeni Patriği, Katolik misyonerlerin faaliyetlerinden şikâyetçi olmuş ve onun talebi üzerine devlet, Katolik Ermenilerin toplandığı Galata'daki iki kiliseyi kapatmıştır (Kılıç, 2001: 728).
- 1702'de İstanbul Ermeni Patrikliği makamına oturan Avedik, patrikliği süresince Katolik propagandasına karşı yaptığı mücadele ile tanınmıştır (Köse, 2017: 13). İstanbul Ermeni Patriği olmadan önce Erzurum'da yaşayan Avedik burada Katolik misyoner ve papazları kötöleyen vaazlar vermiş, hatta karşı propaganda yaparak Katolikleri dinlerinden döndürüp Ermenilerin arasına katmaya çalışmıştır (Birsal, 2013: 110-111). Avedik patrik olduktan sonra Dîvân-ı Hümâyûn'a sunduğu bir arzuhalinde Erzurum'da Katolik mezhebine geçenleri nasihat ile yola getirdiğini ifade ederken, bir başka arzuhalinde ise devleti Frenk (Katolik) rahiplerine karşı daha sıkı tedbirler almaya çağırmıştır (Köse, 2017: 13).
- Ağustos 1706 tarihli belgeye göre, Tokat Kazası'nda Ermeni Marhasası⁴⁸ olan Serkis arzuhal göndererek, kadim mezheplerini terk ederek Frenk

⁴⁸ Marhasa/Merhasa, Ermeni piskoposu anlamına gelmektedir. Bkz. *Türkçe/Osmanlıca-İngilizce Redhouse Sözlüğü*, (2000). s.759. Bir diğer anlamı ise Ermeni kilisesi hiyerarşisinde taşradaki cemaat ile İstanbul Ermeni Patrikhanesi arasında irtibatı sağlayan kişiye verilen isimdir. Bkz. Ensar Köse (2017). "İstanbul Ermeni Patrikliği'nin Osmanlı Hükümeti'yle Münasebetlerine Tesir Eden Dinamikler (18. Yüzyılın İlk Yarısı)", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 3/5, s. 9.

(Katolik) mezhebini kabul edenlerin ıslah-ı nefis etmeleri için kalebent edilmelerini talep etmiştir. Bu talep doğrultusunda Sivas valisi ve Tokat kadısına bu kişilerin hapsedilmeleri için emir gönderilmiştir (BOA, AE. SAMD. III, 176/17143)

- Temmuz 1707 tarihli mühimme kaydına göre, bu defa Halep Ermeni Marhasası Bedros, Katolik mezhebini benimseyen eski marhasanın adamlarının başka bir yere sürgün edilmelerini istemiştir. Devlet bu şikâyetin araştırılması ve sonucun İstanbul'a bildirilmesi için emir vermiştir (BOA, ADVNSMHM.d. 115/1486).
- 1716 tarihli belgeye göre Sulu Manastır'da Katolik mezhebini kabul eden ve kilise cemaatine de Katoliklik propagandası yapan 6 Ermeni papazı, Ermeni Patriği Sehak tarafından görevden alınmış ve bir daha mensup oldukları Ermeni kilisesine gitmemek ve ayinlerine karışmamak üzere cemaatten uzaklaştırılmışlardır (BOA, SAMD. III 106/10504).
- Şubat 1723 tarihli belgeye göre, İstanbul Ermeni Patriği Avanis, Bursa, İzmir ve Ankara'da yaşayan Ermenilerin Katolik olmalarına müsaade edilmemesi için devlete istida yazmıştır (BOA, İE. DH, 34/2955).
- Temmuz 1741 tarihli belge, Ermeni Patriğinin Katolik mezhebini benimseyen bazı Ermenileri şikâyet etmesi ve alınacak önlemler hakkındadır (BOA, C. ADL, 11/734).

Rumların şikâyetlerine dair ulaşılabilen resmi kayıtlar daha ziyade 18. yüzyıla aittir.

- Fener Rum Patriği Padişahıtan 1722'de Rumların Katolik mezhebine girmesini yasaklayan bir ferman almıştır.⁴⁹
- Aralık 1722 tarihli belgeye göre, Kudüs, Antakya ve İstanbul Patrikleri, Şam'da ve Halep'te bulunan üç papazın Rumlara Frenk mezhebini kabul ettirmeye çalıştıklarını öne sürerek bunların yakalanıp Ezine Kalesi'ne hapsedilmelerini istemişlerdir (BOA, C. ADL, 59/3570).

⁴⁹ Charles Frazee'nin *Katolikler ve Sultanlar, Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu (1453-1923)* isimli eserinden aktaran Canan Seyfeli (2011). Osmanlı Devlet Salnamelerinde Rum Melkit Katolik Patrikliği (1847-1918), *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/11, s.16.

- Kasım 1765 tarihli belge Sakızlı Rumların, Sakız'a Frengistan'dan gelen Frenk (Katolik) rahiplerini şikâyet etmeleri hakkındadır. İddiaya göre bu rahipler bazı Rumlara ve bilhassa çocuklara Katolik mezhebini benimsetiyordu (BOA, C. ADL, 3/146).
- Ağustos 1767 tarihli belgeye göre İzmir'de yaşayan Rum ahali ve Metropolit, Frenk rahiplerinden şikâyetçi olmuşlardır. Şikâyetin sebebi bu rahiplerin Rumlar arasındaki Katolik propagandası yapmaları ve Rum kadın ve kızlarını Katolik tüccarlarla evlendirmeleridir (BOA, C. HR, 71/3501; C. ADL, 81/4863).
- Temmuz 1725 tarihli mühimme kaydı, Şam ve civarında bulunan Rum ve Ermeni patriklerinin, o bölgede Katolik propagandası yapan Frenk rahiplerini şikâyet etmesi ve bunların Şam ve civarında konaklamalarının engellenmesi için devlete başvurmuşları hakkındadır (BOA, ADVNSMHH, 132/1209).

Süryaniler de Ermeniler ve Rumlar gibi Katolik propagandasından şikâyetçiydiler.

- Haziran 1695 tarihli belgeye göre Diyarbakır'daki Süryaniler rahipleri Bedros'u devlete şikâyet etmişlerdir. Şikâyetin sebebi Rahip Bedros'un Süryanilere Frenk mezhebini kabul ettirme gayesidir. Süryaniler Bedros'un görevden alınmasını ve yerine Süryani milletinin güvenini kazanmış olan başka bir rahibin atanmasını istemişlerdir (BOA, C. ADL, 32/1914).
- Ocak 1698 tarihli mühimme kaydına göre Halep'teki Süryaniler Papa'nın gönderdiği Frenk rahiplerinin Rum ve Ermenilere mezhep değiştirtme çalışmalarından şikâyetçi olmuşlardır (BOA, ADVNSMHH, 110/973). Şubat 1698 tarihli kayda göre Halepli Süryaniler yine Katolik propagandası yapan Frenk rahiplerini devlete şikâyet etmişlerdir (BOA, ADVNSMHH, 110/1263).
- Kasım 1701 tarihli belge Süryani Patriği'nin, Katolik mezhebini kabul eden iki Süryaninin Edirne Kalesi'nde kalebent edilmesi için devlete başvurusu hakkındadır (BOA, C. ADL, 34/2019).

18. yüzyıldan itibaren Katolik misyonerlik faaliyetlerine karşı Ermeni ve Süryani kiliselerinin ittifak yaptıkları da bilinmektedir (Özçoşar, 2018: 170).

Yukarıdaki örneklerde de göröldüğü gibi Ermeni, Rum ve Süryani cemaatleri hem Katolik misyonerleri hem de onların devşirdiğı yerel din adamlarını ihbar ederken, bu cemaatlerin dinî liderleri de Katolikleşmeyi engellemek için görev ve yetkileri çerçevesinde bazı önlemler almışlardır.⁵⁰ Katolikleşen rahiplere görevden el çekirmek, mensup oldukları kiliseye girmelerini ve ayinlere karışmalarını yasaklamak, Katolikleşen cemaat üyelerini eski inançlarına döndürmeye çalışmak bunlardandır. Dinî otoriteler kendi yetki ve sorumluluklarını aşan durumlarda ise devleti de bu mücadeleye dâhil etmişlerdir. Bunlar bir yandan Osmanlı topraklarında yapılan Katolik propagandasını devlete ihbar ederken diğeryandan da bu sorunun çözümü için çeşitli taleplerde bulunmuşlar, bazen de devleti uygulanacak yaptırımlar ve alınacak önlemler konusunda yönlendirmişlerdir. Rumların Katolik kilisesine girmesini yasaklayan ferman çıkarılması sağlamak, devşirilen yerel din adamlarının hapis, kürek cezası gibi cezalara çarptırılmaları için devletten talepte bulunmak bu minvalden sayılabilir.

2.2. Osmanlı Devleti'nin Yürüttüğü Mücadele

Osmanlı Devleti'nin Katolikleşmeye karşı tutumunun veya yürüttüğü mücadelenin iyi anlaşılabilmesi için, devletin mezhep değıştirmeleri *Ermeni, Rum, Süryani ve ehl-i zimmet nasaranın* bir iç problemi olarak kabul ettiğinin ve bu problemin çözümünü de büyük oranda bunların dinî liderlerine bıraktığının altının çizilmesi gerekir. Osmanlı Devleti'nin Katolikleşme veya Katolik misyonerlik propagandasına karşı bir tutum geliştirmesi için Hristiyan cemaatlerin geleneksel yapısının bozulması, bunların içinde huzursuzluk (*ihtilal*) ortaya çıkması veya reayanın haklarına bir tecavüz olması gibi bazı koşulların gerçekleşmesi gerekiyordu. Bu yaklaşımın bir tezahürü olarak Osmanlı Devleti, Katolikleşme problemini sadece ve sadece Hristiyan tebaası şikâyetçi olduğunda gündemine almıştır. Zira Osmanlı Devleti için Hristiyan tebaanın hangi mezhepten olduğunun bir önemi yoktu. Bu yüzden de devlet, Katolik misyonerlik propagandasına ve Katolikleşme problemine sadece Hristiyan tebaanın şikâyetleri ve talepleri

⁵⁰ Rum din adamlarının Katolik propagandasına karşı mücadeleleri hakkında şu makaleye bakılabilir: Hasan Çolak (2013). "Catholic Infiltration in the Ottoman Levant and Responses of the Greek Orthodox Patriarchates During the Late 17th and Early 18th Centuries", *ARAM Western Christian Missions in the Levant The Arab Renaissance Mandaim*, Volume 25/1-2, s.85-95.

doğrultusunda müdahale etmiştir. Konuyla ilgili Mühimme kayıtları bu şikâyetler ve talepler sonucunda alınmış kararları, verilmiş emirleri ihtiva etmektedir. Hristiyan tebaasının şikâyeti olmaksızın, devletin kendi başına harekete geçtiğini gösteren bir belgeye henüz tesadüf edilmemiştir. Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin Katolik misyonerlik faaliyetlerine karşı tutumunu ve yürüttüğü mücadeleyi Hristiyan tebaa şekillendirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin, Katolik propagandasına ve Katolikleşmeye karşı yürüttüğü mücadeleyi iki kısımda inceleyebiliriz. İlk olarak devlet, Katolik misyonerlerin propaganda faaliyetlerini engellemeye; ikinci olarak da Katolikleşen tebaasını eski inancına döndürmeye çalışmıştır.

2.2.1. Katolik Misyonerlere Karşı Yürütülen Mücadele

17. yüzyılın sonundan 18. yüzyılın ortalarına kadar ülkenin birçok bölgesine/şehrine gönderilen emirler, devletin Katolik misyonerlik faaliyetleriyle mücadelesinde kullandığı yöntemleri tespit etmemizi sağlamıştır.

- Ocak 1698 tarihli iki mühimme kaydına göre Papa'nın Rum ve Ermenilere Katolik propagandası yapmak üzere Halep ve Sakız Adası'na gönderdiği Frenk rahiplerinin faaliyetlerinin engellenmesi kararı alınmıştır (BOA, ADVNSMHH, 110/973, 974).
- Temmuz 1701 tarihli kayıt, Halep, Erzurum, Amid (Diyarbakır), Tokat, Konya, Kayseri, Ankara, Sivas, Eğin, Arapkir, Çemişkezek ve Divriği şehir ve kasabalarının yöneticilerine Ermeni, Rum, Süryani ve diğer mezheplere mensup Osmanlı tebaasına Katolik mezhebini benimsetmek için propaganda yapan Rim Papa'ya bağlı Frenk (Katolik) rahiplerinin yakalanması ve isimlerinin bildirilmesi emrinin verildiğini göstermektedir (BOA, ADVNSMHH.d. 111/2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231). Yine aynı yılın Ağustos ayına ait bir diğer kayda göre, bu defa Diyarbakır valisine ve mollasına hüküm gönderilerek, Diyarbakır'daki Rum, Ermeni ve Süryanilere Katolik propagandası yapan ve bu amaçla bir de kilise kuran Frenk rahiplerinin engellenmesi emredilmiştir (BOA, ADVNSMHH.d. 111/2301).

- Nisan 1702 tarihli hükme göre Mısır Valisi Mehmet Paşa'ya, Rum, Ermeni ve Süryanileri Frenk mezhebine davet eden Rim Papa rahiplerinin Osmanlı topraklarında dolaşmalarının; aynı yılın Temmuz ayında Halep, Erzurum, Diyarbakır, Lefkoşe, Sakız, Trablusşam, Tokat, Konya, Kayseri, Ankara, Adana, Van, İzmir, Sivas, Eğin, Arapkir ve Rumeli'nin üç kolundaki kadılara gönderilen hükümde ise Rum, Ermeni ve Süryanilere Katolik propagandası yapan Rim Papa rahiplerinin engellenmesi için emir gönderilmiştir (BOA, ADVNSMHH.d. 112/685, 1095, 1096, 1097, 1098, 1099, 1100, 1101, 1102, 1103, 1104, 1105, 1106, 1107, 1108, 1109). Aynı yılın Ekim ayına ait bir hükümden anlaşıldığına göre Osmanlı topraklarındaki Ermeni, Rum ve Süryanilere Frenk mezhebini benimsetmeye çalışan Rim Papa rahiplerinin yakalanarak ayaklarına pranga vurulması ve ömür boyu kürek çekmeye mahkûm edilmeleri için karar alınmıştır (BOA, ADVNSMHH.d. 112/1316).
- Ocak 1703 tarihli mühimme kaydına göre Nakşa Berre kadısına Katolik misyonerlerin faaliyetlerinin engellenmesi amacıyla bu rahiplerin bölgeden çıkarılmaları emri gönderilmiştir (BOA, ADVNSMHH.d. 112/1593). Mayıs 1703 tarihli kayıt Erzurum kadısının, Osmanlı Hristiyan tebaasına Katolikliği kabul ettirmeye çalışan Frenk rahiplerini bundan vazgeçmeleri için uyarması, uyarıyı dinlemeyenleri Erzurum Kalesi'nde hapsedirmesi için verilen emirdir (BOA, ADVNSMHH.d. 114/597).
- Mayıs 1706 tarihli mühimme kaydı, Rum ve Ermenilere Katolik propagandası yapan Rim Papa ruhbanlarının engellenmesi için Erzurum valisine gönderilen; Haziran 1707 tarihli kayıt ise Frenk rahiplerinin yaptığı Katolik propagandasının engellenmesi için Kudüs yöneticilerine ve ileri gelenlerine gönderilen emirler hakkındadır (BOA, ADVNSMHH.d. 115/70, 1381).
- Mart 1708 tarihli kayıttan anlaşıldığına göre, Ermeni, Rum ve Süryanilere Katolik mezhebini kabul ettirmeye çalışan Frenk rahiplerinin engellenmesi için daha önce de defalarca emir gönderilmiş, buna rağmen bu rahiplerin tabip veya rahip kıyafetinde memlekette dolaşarak Katolik propagandası yapmaları engellenemediğinden bunların Halep, Bağdat, Basra, Sivas,

Erzurum, Diyarbakır, Kütahya, Konya ve Karaman'dan çıkarılmasına karar verilmiştir (BOA, ADVNSMHH.d. 115/2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353). Aynı emir Ağustos 1708 tarihinde Sivas valisine tekrar gönderilmiştir (BOA, C. DH, 133/6602).

- Şubat 1723 tarihli mühimme kaydı, Bağdat, Diyarbakır, Musul ve Mardin'e bağlı kazalarda misyonerlik faaliyetleri yürüten Frenk rahiplerinin kendi konsolosları ve milletlerinin olmadığı yerlerde gezmelerinin yasaklanması için emir gönderildiğini göstermektedir (BOA, ADVNSMHH.d. 131/131).
- Temmuz 1725 tarihli kayda göre Şam ve civarında Katolik propagandası yapan Frenk rahiplerinin Şam ve civarında konaklamalarının; yine aynı yılın Kasım ayına ait olan bir diğer kayda göre ise Halep, Erzurum, Diyarbakır, Lefkoşe, Kıbrıs, Sakız, Trablusşam, Tokat, Kayseri, Ankara, Adana, Van, İzmir, Sivas, Eğin, Arapkir, Şam, Sayda ve Rumeli'de Katolik propagandası yapan Frenk rahiplerinin engellenmesi emredilmiştir (BOA, ADVNSMHH.d. 132/1209; 133/101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116).
- Mart 1726 tarihli mühimme kaydına göre Eflak voyvodasına o bölgelerde Katolik propagandası yapan Frenk rahiplerinin ahitnamelere uyarak uyarılmaları, uyarıyı dikkate almayanların cezalandırılmaları emredilmiştir. Yine aynı yılın Mayıs ayında tutulan kayıt ise Filibe kadısına da aynı emrin gönderildiğini göstermektedir (BOA, ADVNSMHH.d. 133/564, 730).
- Mayıs 1744 tarihli belge, İstanbul Rum Patriğinin Nakşa Adası'ndaki Rumlara Katolik mezhebini benimsetmeye çalışan Efrenc rahiplerini şikâyet etmesi üzerine Efrenc rahiplerinin misyonerlik faaliyetlerinin engellenmesi hakkındadır (BOA, AE. SMHD. I, 105/7501).
- Kasım 1765 tarihli belgeye göre, Sakız'a Frengistan'dan gelen rahipler, bazı Sakızlılara ve özellikle de çocuklara Katolik mezhebini benimsettiklerinden, bu rahiplerin Sakız'a girişleri yasaklanmıştır (BOA, C. ADL, 3/146).
- Ağustos ve Aralık 1767 tarihli iki belge, İzmir'de bulunan Katolik rahiplerin, Rum evlerine ve kiliselerine girmelerinin, Rumlara Katolik propagandası yapmalarını ve Rum kadın ve kızlarını Katolik tüccarlarla evlendirmelerinin men edilmesi hakkındadır. Bu yasaklara uymayan Katolik

rahiplerin Konsolosları vasıtasıyla yola getirilmeleri için isimlerinin bildirilmesi emri de verilmiştir. Bunun üzerine konsoloslar bundan sonra Frenk papazlarının Rum evlerine ve kiliselerine girmeyecekleri, Rum ayinlerine müdahale etmeyecekleri, Rum kadın ve kızlarını Katolik tüccarlarla evlendirmeyecekleri taahhüdünde bulunmuşlardır (BOA, C. HR, 71/3501; C. ADL, 81/4863).

Bu örneklerde de görüldüğü üzere Osmanlı Devleti, topraklarındaki Katolikleşmenin önüne geçmek için misyonerlerin propaganda yapmasını engelleyecek önlemler almaya çalışmıştır. Bu minvalde Katolik misyonerlerin buldukları bölgelerden çıkarılmaları (sürülmeleri), kendi milletlerinin ve konsoloslarının olmadığı yerlerde/bölgelerde bulunmalarının engellenmesi ve bazen de bunların hapsedilmesi yollarına başvurulmuştur. Ancak misyonerlerin Katoliklik propagandası yapmalarının engellenmesi hakkındaki bu belgeler aynı zamanda devletin, yarım yüzyıldan fazla bir zaman diliminde Katolik propagandasının önüne geçemediğinin de kanıtıdır.

2.2.2. Katolikleşen Tebaaya Uygulanan Yaptırımlar

Osmanlı Devleti'nin Katolikleşmeye karşı yürüttüğü mücadelenin ikinci kısmında Hristiyan tebaanın Katolikleşmesini önlemek için uyguladığı yaptırımlar söz konudur. Bu yaptırımları örnekler üzerinden inceleyelim:

- Temmuz 1701 tarihli mühimme kaydı, rahip kıyafetinde kiliseleri gezen bazı Ermeni ve Süryanilerin yakalanıp hapsedilmesi ve isimlerinin bildirilmesi için Halep, Erzurum, Kayseri, Sivas, Arapkir, Divriği, Çemişkezek, Ankara, Diyarbakır, Tokat ve Konya valisi veya kadılarına gönderilen emir hakkındadır (BOA, ADVNSMHM.d. 111/2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211).
- Ağustos 1701 tarihli mühimme kaydına göre, Katolikleşen Haçator isimli Ermeni rahibi, İstanbul'da bulunan Sulu Manastır'daki Ermeni rahiplerine Katolik propagandası yaptığı ve Ermeni kitaplarını değiştirdiği için kürek cezasına çarptırılmıştır. Bunun yanı sıra devlet, Valide ve Vezir hanlarında Katolik propagandası amacıyla kitap bastırılmasının engellenmesi için harekete geçmiştir (BOA, ADVNSMHM.d. 111/2281).

- Kasım 1716 tarihli belgeye göre Sulu Manastır'da Katolik mezhebini kabul eden ve kilise cemaatine Katoliklik propagandası yapan 6 Ermeni papazdan ikisi küreğe mahkûm edilmiştir (BOA, AE. SAMD. III, 106/10504).
- Ekim 1701 tarihli mühimme kaydından anlaşıldığına göre Halep'te Süryanilerin patriği olan Bedros, kendisi Katolik olduğu gibi Süryanileri de Katolikleştirmek için çalışmaktadır. Bu yüzden hem Bedros'un hem de onunla birlikte hareket edenlerin Adana Kalesi'nde hapsedilmesi emredilmiştir (BOA, ADVNSMHH.d. 112/140).
- Haziran 1702 tarihli kayda göre, Edirne'de üç Ermeni rahibi, Katolik mezhebine girdikleri ve Ermeniler arasında karışıklık çıkmasına yol açtıkları için kürek cezasına çarptırılmışlardır (BOA, ADVNSMHH.d. 112/975; 1141).
- Ekim 1702 tarihinde yapılan bir başka kayda göre ise Frenk mezhebini (Katolikliği) benimseyen dört Ermeninin küreğe konulması emredilmiştir (BOA, ADVNSMHH.d. 112/1307). Yine 1702 yılında bu defa Kasım ayında tutulan bir kayıt, Kıbrıs beylerbeyine ve Lefkoşe mollasına Frenk rahipleri yüzünden Katolik olan Ermeni, Rum ve Süryanileri eski inançlarına döndürmek için bir adam tayin edilmesi hakkındadır (BOA, ADVNSMHH.d. 112/1412).
- Temmuz 1703 tarihinde Kudüs'te Ermeni Patriği olan Manas'ın Katolik mezhebine girdiği ve Kudüs'e giden Ermeni rahiplerini taciz ettiği gerekçesiyle yapılan şikâyetin araştırılması emri gönderilmiştir (BOA, AE. SMST. II, 139/15427).
- Mayıs 1706 tarihli mühimme kaydından anlaşıldığına göre Katolik misyonerlik faaliyeti içinde bulunan bir rahip Erzurum Kalesi'ne hapsedilmiş daha sonra ise serbest bırakılmış ve serbest bırakılmasının ardından yeniden Katolik propagandasına başlaması sebebiyle Ardanuç Kalesi'nde hapsedilmesi için Erzurum valisine emir gönderilmiştir (BOA, ADVNSMHH.d. 115/70).
- Ağustos 1706 tarihli belgeye göre, Tokat Ermeni Marhasası olan Serkiz, Katolik mezhebine geçen Rum ve Ermenilerin yakalanıp hapsedilmesi için İstanbul'a arzuhal göndermiştir. Bu arzuhal üzerine Katolik mezhebine

- geçen Ermenilerin ıslah-ı nefis için hapsedilmeleri hakkında Sivas valisi ve Tokat kadısına emir verilmiştir (BOA, AE. SAMD. III, 176/17143; ADVNSMHH.d. 115/331). Yine Ağustos 1706 tarihli mühimme kaydı, üç Ermeni rahibinin Katolikleştikleri ve Katolik propagandası yaptıkları için Samsun Kalesi'nde hapis cezasına mahkum edilmeleri hakkındadır (BOA, ADVNSMHH.d. 115/406).
- Haziran 1707 tarihli kayıt, Kudüs'te Katolik mezhebini benimseyen Rum ve Ermenilerin eski mezheplerine döndürölmeleri, Katolik mezhebinde kalmakta ısrar edenlerin cezalandırılması için gönderilen emir hakkındadır (BOA, ADVNSMHH.d. 115/1381).
 - Haziran 1710 tarihli mühimme kaydı, Keşiş Yorgi'nin Katolik propagandası yapmak suçundan hapsedildiğini göstermektedir (BOA, ADVNSMHH.d. 117/65). Aynı yılın Aralık ayına ait kayıt ise Mardinli Ermenilerin, Metropolitleri olan Melkon'u Ermeni ayinini Frenk (Katolik) ayinine çevirmek istediğı için şikâyet ettiklerini ve bu şikâyet üzerine devletin Melkon'u sürgüne gönderme kararı aldığına dairdir (BOA, ADVNSMHH.d. 117/211).
 - Şubat 1713 tarihli kayıt, Ankara Rum Metropolitleri Makaryos'un, Rum ayinlerini bozmak ve Frenklerle ilişki kurmak gerekçeleriyle sürgün edilmesi hakkındadır (BOA, ADVNSMHH.d. 117/1065).
 - Kasım 1722 tarihli belgeye göre Frenk ayini tahsil etmek için Venedik'e gitmiş olan Ermeni Rahibi Pelpos, memlekete döndükten sonra Tokat'taki Ermenilere Katolik mezhebini benimsetmeye çalışmış, bu yüzden de Kemah Kalesi'nde hapis cezasına çarptırılmıştır (BOA, C. ZB, 67/3321).
 - Eylül 1732 tarihli belge, Katolik mezhebini benimseyen Diyonisyos adlı rahibin, yerli Hristiyanları da Katolik olmaya teşvik ettiği için tersanede küreğe konulduğunu, daha sonra da Limni Adası'na sürgün edildiğini gösteriyor. (BOA, C. ADL, 59/3552).
 - Temmuz 1734 tarihinde, Şamlı Rumlardan bazılarının Katolik mezhebine girmelerinin yasaklanması, bunların patrik tarafından kontrol edilmesi, karşı çıkanların tedibi hakkında emir gönderilmiştir (BOA, AE. SMHD. I, 3/225).

- İzmir’de Katolikleştirmeye karşı 1767 yılında, Katoliklerin ve Rumların birbirlerinin evlerine ve kiliselerine gitmeleri, birbirlerinin ayinlerine katılmaları yasaklanmıştır. İzmir Rumlarından Katolik mezhebini benimseyenlerin eski mezheplerine döndürülmeleri, Rumlara mezhep değiştirmemeleri için tembih edilmesi, bu tembihe uymayanların cezalandırılması kararlaştırılmıştır. Rum kadın ve kızlarının Katolik tüccarlarla evlendirilmesi yasaklanmış, bu evliliklerin devlet nezdinde geçerli olmadığı belirtilmiştir. Ancak bu kararın alınmasından önce Katolik tüccarlarla evlendirilmiş ve bu evliliklerden çocuk sahibi olmuş kadınların durumu ise bu kadınların, kocalarından boşanmaksızın yeniden Rum Milletine dönmeleri ve Rum kiliselerine devam etmeleri karara bağlanarak çözümlenmiştir (BOA, C. ADL, 81/4863; C. HR, 71/3501).

Osmanlı Devleti, Katolikleşen tebaasını eski inancına dönmesi için uyarılmış, uyarıya rağmen eski inancına dönmeyenleri ve Katolik propagandası yapmaya devam edenleri ise cezalandırma yoluna gitmiştir. Uygulanan cezalar görevden azil, sürgün, hapis ve kürek mahkûmiyeti olarak belgelere yansımıştır. Bütün bu cezalara rağmen Katolikleşmenin önünü almak konusunda devletin ne derece başarı sağladığını İstanbul’daki Sulu Manastır örneğine bakarak anlamak mümkündür. Bu manastır hakkında biri 1701, diğeri bundan 15 yıl sonrasında 1716 yılında düzenlenmiş olan iki belge (BOA, ADVNSMHM.d. 111/2281 ve AE. SAMD. III, 106/10504), bu manastırdaki Katolikleşmenin ve Katolik propagandasının engellenemediğini göstermektedir.

Sonuç

Osmanlı topraklarına 16. yüzyılın sonlarına doğru yerleşmeye başlayan Cizvitlerin Katolik misyonerlik faaliyetlerinin 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hız kazandığını ve 19. yüzyılda kurulan Katolik patriklikleriyle de başarılarının taçlandığını söylemek mümkündür. 16. yüzyılın sonlarında İstanbul’da başlayan Katolik misyonerlik faaliyetlerinin zaman zaman kesintiye uğramakla birlikte 17. yüzyıl sonundan itibaren artarak devam ettiğini ve neredeyse Osmanlı ülkesinin geneline yayıldığını görüyoruz. Devletin kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Katolik misyonerlik faaliyetleri Osmanlı coğrafyasında başkent İstanbul başta olmak üzere

İzmir, Bursa, Ankara, Tokat, Konya, Kayseri, Kütahya, Sivas, Eğin, Arapkir, Çemişkezek, Divriği, Erzurum, Adana, Van, Diyarbakır, Mardin, Antakya gibi Anadolu coğrafyasının belli başlı şehir ve kasabalarında; Edirne, Eflak, Filibe ve Tırhala gibi Rumeli topraklarında bulunan şehir ve bölgelerde; Halep, Şam, Musul, Bağdat, Trablusşam, Basra, Sayda, Kudüs, Mısır, Revan gibi Ortadoğu ve Kuzey Afrika topraklarının bir bölümünde ve Kıbrıs, Sakız ve Nakşa Berre Sancağı gibi bazı adalarda etkili olmuştur.

Daha önce de değinildiği gibi Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyeti sürdüren Katoliklerin hedef kitlesi *Ermeniler, Rumlar, Süryaniler ve diğer ehl-i zimmet nasaradır*. Katolik misyonerler öncelikle bu cemaatlerin din adamlarını devşirmeye çalışmışlar ve Katolik propagandasında yerel halkı ve yerel dinamikleri iyi bilen bu devşirme rahiplerin nüfuzunu kullanmışlardır. 18. yüzyıla ait belgelerde karşımıza çıkan Ermeni, Rum ve Süryani din adamlarının Katolikleşmelerine ve ardından eski cemaatlerine Katolik propagandası yapmalarına dair şikâyetler, bu tezi destekler mahiyettedir. Katolik misyonerlerin etkisi, Osmanlı Hristiyanlarından devşirdikleri yeni militanlar sayesinde katlanarak artmıştır.

Katolik misyonerlik faaliyetleri konusunda ulaşılabildiğimiz ve çoğu 18. yüzyıla ait olan belgeler incelendiğinde, Katolik propagandasına ve Katolikleşmeye karşı yürütölen mücadelede iki aktör olduğunu görüyoruz. Mücadelenin aktörlerinden ilki ve belirleyici olanı doğrudan bu propagandaya maruz kalan Ermeni, Rum ve Süryani cemaatleri ile onların dini liderleridir. İkinci aktör ise Osmanlı Devleti'dir.

Osmanlı Devlet'i Hristiyan tebaasındaki mezhep değıştirmeleri daha ziyade *Ermeni, Rum, Süryani ve ehl-i zimmet nasaranın* kendi içlerindeki bir problem olarak kabul ediyor ve bu problemin çözümünü de büyük oranda bunların dinî yöneticilerine bırakıyordu. Zira devlet açısından Hristiyan tebaanın hangi mezhepten olduğunun bir önemi yoktu. Osmanlı Devleti ancak Hristiyan tebaanın geleneksel yapısının bozulması, bu tebaanın içinde huzursuzluk/ihtilal tehlikesi ortaya çıkması ya da reayanın haklarına bir tecavüz olması gibi durumlarda Katolik propagandasına karşı harekete geçmiştir. Konuyla ilgili 18. yüzyıla ait mühimme kayıtlarına ve diğer bazı belgelere yansıyan şikâyetler ve talepler, Osmanlı Devleti'nin Katolik propagandasına ve Katolikleşmeye karşı yürüttüğü mücadelenin Hristiyan tebaanın

tutumuna bağlı olarak ilerlediğini ve şekillendiğini açıkça göstermektedir. Sonuç olarak gerek Osmanlı Hristiyan cemaatlerinin gerekse kilise mensuplarının bir kısmını Katolik mezhebine kaptıran dini yöneticilerin şikâyetleri ve talepleri, hem Osmanlı Devleti'nin Katolik propagandasına karşı bir tutum almasını sağlamış hem de devletin yürüttüğü mücadelenin çerçevesini belirlemiştir. Hristiyan tebaasının şikâyetleri ve talepleri olmaksızın, devletin kendi başına harekete geçtiğini gösteren bir belgeye ise bu ana kadar tesadüf edilmemiştir.

Her ne kadar Ahmet Refik, "Türkiye'de Katolik Propagandası" isimli eserinde Osmanlı Devleti'nin Katolik propagandası yapılmasına şiddetle engel olduğunu yazmışsa da, devletin Katolik propagandası ve Katolikleştirme konusunda uzun vadeli ve konjonktürel bir bakış açısından yoksun olduğu anlaşılmaktadır. Katolik misyonerliğe karşı devletin yürüttüğü mücadelenin çerçevesini Hristiyan tebaanın şikâyetlerinin ve taleplerinin oluşturması, bu bakış açısındaki eksikliğin önemli bir göstergesidir. Gerek Ermeni, Rum ve Süryani dinî liderlerin gerekse Osmanlı Devleti'nin Katolik misyonerliğine karşı yürüttükleri mücadelenin başarısızlığını ise Katolik mezhebini benimseyenlerin sayısının günden güne artması ve hatta 19. yüzyılın ilk yarısında Ermeni Katolik, Rum Katolik vb. kiliselerin resmen kurulması göstermektedir. Bu durumda Katolik propagandasının başarısında, Osmanlı Devleti'nin uzun vadeli ve konjonktürel bir bakış açısından yoksun olmasının büyük rolü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Son olarak Osmanlı Devleti'nde din değiştirmenin yasak olduğunu bu nedenle devletin Katolikleşmeye karşı olduğuna dair bazı görüşlere bir yanıt olarak, Osmanlı Devleti'nin din değiştirmeye top yekûn karşı olmadığı iyi bilinen bir gerçektir. Bütün Müslüman devletlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de Müslümanların Hristiyanlaşması yasaktır ve bu eylemin cezası ağırdır. Bununla birlikte bir Hristiyanın Müslüman olması yasak olmadığı gibi bunların Müslümanlaşması yani din değiştirmeleri teşvik edilmiş/ödüllendirilmiştir. Örneğin ihtida edenlere yeni kıyafet (Müslüman kıyafeti) parası verilmesi bu teşviklerden/ödüllendirmelerden sadece birisidir. Bunların dışında daha önce de değinildiği gibi Osmanlı Devleti açısından Hristiyan tebaanın hangi mezhepten olduğunun veya mezhep değiştirip/değiştirmediğinin kendi başına bir önemi yoktur. Devlet açısından mezhep değiştirmenin önemi, mezhep değişikliğinin bu cemaatlerde (Ermeni, Rum, Süryani

toplumlarında) *ihtilal* yaratmasıyla ilgilidir. Zira her geleneksel devlet gibi Osmanlı Devleti'nin de -en azından 19. yüzyıla kadar- toplumsal yapının değişmesini/bozulmasını engelleyici bir zihniyet yapısına sahip olduğunu söylemek gerekir. 19. yüzyıl öncesi resmi kayıtlarda sık sık karşımıza çıkan *Kanun-ı Kadim üzere...*, *Olageldiği üzere... hareket edilmesi* gibi ifadeler bu zihniyetin varlığını göstermektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Mühimme Defterleri (ADVNSMHH)

d. (defter). No: 110 (H.1108-1110)

Kayıt No: 973, 974, 1263.

d. No: 111 (H. 1110-1113)

Kayıt No: 2150, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2281, 2301.

d. No: 112 (H. 1113-1114)

Kayıt No: 140, 685, 975, 1095, 1096, 1097, 1098, 1099, 1100, 1101, 1102, 1103, 1104, 1105, 1106, 1107, 1108, 1109, 1141, 2150, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 1307, 1316, 1412, 1414, 1593.

d. No: 114 (H.1114-1115)

Kayıt No: 1031, 597.

d. No: 115 (H.1118-1120)

Kayıt No: 70, 331, 406, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 1381, 1486.

d. No: 117 (H.1122-1125)

Kayıt No: 65, 211, 1065.

d. No: 131 (H.1135-1136)

Kayıt No: 131.

d. No: 132 (H.1136-1138)

Kayıt No: 1209.

d. No: 133 (H. 1138-1139)

Kayıt No: 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113,
114, 115, 116, 730, 564.

Ali Emiri (AE.) Fonu

SMST. II, 139/15427.

SAMD. III, 106/10504; 176/17143.

SMHD. I, 3/225; 105/7501.

Cevdet (C.) Fonu

Adliye (ADL): 74/4457, 32/1914; 59/3552; 59/3570; 81/4863; 34/2019; 11/734;
3/146.

Dâhiliye (DH): 133/6602; 333/16647.

Hariciye (HR): 71/3501.

Zabtiye (ZB): 67/3321.

D. İbnülemin (İE.) Fonu

Dâhiliye (DH): 34/2955.

E. Yabancı Arşivler (YB.) Fonu

Bulgaristan Arşivi (04): 4/75.

Telif Eserler

Ahmet Refik, (H.1340). “Türkiye’de Katolik Propagandası”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 14/5, 257-276.

Akçay, Eray (2014). İBB Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, Nr. O. 34’te Kayıtlı Fransa’nın İstanbul Elçisi Marquis De Bonnac’ın Osmanlı Bürokrasisi İle

Yazışmalarını İhtiva Eden Bir Mecmua (1716-1724). Marmara Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Ayverdi, İlhan (2006). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Cilt: II, Kubbealtı Yayınları: İstanbul.

Beydilli, Kemal (1995). *II. Mahmud Devri'nde Katolik Ermeni Cemaati ve Kilisesi'nin Tanınması (1830)*, Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü Yayınları.

Birsel, Haktan (2014). "Fransız Misyonerler Tarafından İstanbul Ve Levant Misyonunun Oluşturulması (Papaz J. Baptist Piolet'nin Mektubu)", *Turkish Studies*, 9/4, s.207-223.

Birsel, Haktan (2013). "Peder Monier'in Gözlemleri ile Fransız Cizvit Misyonerlerinin Osmanlı Topraklarında Çalışmaları", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2/2, s. 100-128.

Bozkut, Abdurrahman (2011). "Fransa'nın Osmanlı Devleti'ndeki Katolikleri Himaye Hakkı ve Bunun Sona Ermesi", *Tarih Dergisi*, 52/(2010/2), s. 123-150.

Canyaş, Hüseyin; Canyaş, Orkunt (2012). "Osmanlı'dan Günümüze Misyonerlerin Kültürel Alandaki Faaliyetleri", *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*, sayı: XXXI, s. 55-75.

Çolak, Hasan (2012). *Relations Between th Ottoman Central Adminstration and the Greek Orthodox of Antioch, Jerusalem and Alexandria: 16th-18th Centuries*, Birmingham Üniversitesi, Doktora Tezi.

Çolak, Hasan (2013). "Catholic İnfiltration in the Ottoman Levant and Responses of the Greek Orthodox Patriarchates During the Late 17th and Early 18th Centuries", *ARAM Western Christian Missions in the Levant The Arab Renaissance Mandaism*, Volume 25/1-2, s.85-95.

Çoruh, Haydar (2019). "Rum Melkitlerin Katolik Propagandasına Maruz Kalmaları (1724-1856)", *Belleten*, Türk Tarih Kurumu, LXXXIII/298, Aralık 2019, 957-1002.

Çoruh, Haydar (2006). "XVIII. Yüzyılda Antakya'da Katolik Faaliyetler Ve Kilisenin Bölünmesi", *Hatay Araştırmaları II*, (A. Gündüz ve S. Kaya, ed.), Ankara s. 13-32.

Gözübüyük, Sevil (2018). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Cizvit Tarikatının Yayılmasında Fransız Elçilerin Rolü”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 5/12, s. 635-654.

Kılıç, Davut (2001). “Osmanlı Ermenileri Arasında Katolik Kilisesi’nin Kuruluş Faaliyetleri”, *Yeni Türkiye*, 7/38, s. 726-735.

Kılıç, Remzi (2006). “Misyonerlik ve Türkiye’ye Yönelik Misyonerlik Faaliyetleri”, *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*, Sayı: 19, s. 334-335.

Köse, Ensar (2017). “İstanbul Ermeni Patrikliği’nin Osmanlı Hükümeti’yle Münasebetlerine Tesir Eden Dinamikler (18. Yüzyılın İlk Yarısı)”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 3/5, s. 1-24.

Özcoşar, İbrahim (2018). “Osmanlı Taşrasında Bir Patriklik: Yakubî Süryani Patrikliği”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, III/2, s. 154-181.

Sakin, Orhan (2017). *Cizvit Cemaati ve Gizli Talimatları*, Yeditepe Yayınları: İstanbul.

Seyfeli, Canan (2011). “Osmanlı Devlet Salnamelerinde Rum Melkit Katolik Patrikliği (1847-1918)”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/11, s. 9-38.

Sezer, Ayten (1999). “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e; Misyonerlerin Türkiye’deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, s. 169-184.

Tuğlacı, Pars (1985). *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, Cilt: V, Cem Yayınevi: İstanbul.

Türkçe/Osmanlıca-İngilizce Redhouse Sözlüğü (2000). Sev Matbaacılık ve Yayıncılık: İstanbul.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.



İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
e-ISSN: 2147-6152
Yıl 10, Sayı 27, Temmuz 2021

Makale Adı /Article Name


Nesne İlişkileri Kuramına Göre Nahid
Sırrı Örik'in "Eve Düşen Yıldırım"
Adlı Hikâyesindeki Kişilerin Benlik
Gelişimlerinin İncelenmesi

Investigation of the Self
Developments of the Persons in
Nahid Sırrı Örik's Story "Eve Düşen
Yıldırım" According to Object
Relations Theory

Yazar/Author

Ayhan BULUT

Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal
Bilgiler Eğitimi Bölümü, teomanbulut@hotmail.com

 ORCID: 0000-0001-5779-5375

Yayın Bilgisi/Article Information

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 07.06.2021

Kabul Tarihi: 21.07.2021

Yayın Tarihi: 31.07.2021

Sayfa Aralığı: 347-370

Kaynak Gösterme/Citation

Bulut, Ayhan (2021). "Nesne İlişkileri Kuramına Göre Nahid Sırrı Örik'in "Eve
Düşen Yıldırım" Adlı Hikâyesindeki Kişilerin Benlik Gelişimlerinin
İncelenmesi", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 27, s. 347-370.

(Bu makale, yazar beyanına göre, TR DİZİN tarafından öngörülen "ETİK KURUL
ONAYI" gerektirmemektedir.)

ÖZ

Nesne İlişkileri Kuramcılar, Freud'un kişilik kuramını dürtü kavramı üzerine temellendirmesini yetersiz bularak kişilik kuramlarını bebek ve nesne arasındaki ilişki üzerine inşa ederler. İlk nesnenin anne olduğunu iddia edip anne ve bebek arasındaki ilişkilerin mahiyetinin, bebeğin benlik ve zihinsel gelişimini doğrudan etkilediğini savunan kuramcılar, bebeğin gelişim evresini paranoid-sizoid konum ve depresif konum olarak ikiye ayırıp kötücül haset, kıskançlık gibi duyguların doğuştan getirildiğine ve bilinçaltında mevcut olduğuna dikkat çekerler. Türk edebiyatında kötücül kahraman yaratmadaki başarısıyla tanınan Nahit Sırrı Örik "Eve Düşen Yıldırım" hikâyesinin de merkezine kötücül duygularla hareket eden kişileri yerleştirir. Bu durum, hikâyedeki kişilerin davranışlarının benlik geliştirme çerçevesinde yorumlanmasını, söz konusu davranışların kökeninde yatan psikolojik temellerin bulunmasını zorunlu hâle getirir. Kişilerin eylemleri, bireyleşme yolunda ilk nesne olan anne ile kurulan ilişkilerden hareketle yapılacak açıklamanın önünü açar. Çalışmada Nahit Sırrı Örik'in "Eve Düşen Yıldırım" isimli hikâyesindeki kişiler, Nesne İlişkileri Kuramı ve bu kuramın öncü isimlerinden biri olan Melaine Klein'in haset, kıskançlık, saldırganlık güdülerine dair fikirleri etrafında, düşünce ve davranışların psikolojik kaynağının ben gelişimi üzerindeki etkisi bağlamında incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Nesne İlişkileri Kuramı, Klein, Haset-Kıskançlık, Benlik, Nesne

ABSTRACT

Object Relations Theorists find it insufficient to base Freud's theory of personality on the concept of drive and build their theory of personality on the relationship between the infant and the object. Theorists, who claim that the first object is the mother and argue that the nature of the relations between the mother and the baby directly affect the baby's self and mental development, divide the baby's developmental stage into paranoid-schizoid position and depressive position and point out that feelings such as malicious envy and jealousy are innate and exist in the subconscious. . Nahit Sırrı Örik, who is known for his success in creating villainous heroes in Turkish literature, places people who act with malevolent emotions at the center of the story "Eve Düşen Yıldırım". This situation makes it necessary to interpret the behaviors of the people in the story within the framework of self-development, and to find the psychological foundations underlying these behaviors. People's actions pave the way for an explanation based on the relationships established with the mother, the first object on the way to individuation. In the study, the people in Nahit Sırrı Örik's story "Eve Düşen Yıldırım" will be examined in the context of the Object Relations Theory and the ideas of Melaine Klein, one of the pioneers of this theory, on the motives of envy, jealousy and aggression, and the effect of the psychological source of thoughts and behaviors on self development.

Keywords: Object Relations Theory, Klein, Envy-Jealousy, Self, Object

Giriş

Nesne İlişkileri Kuramı, Sigmund Freud'un, kişilik kuramını ifade etmek için geliştirdiği psikanalizin yetersiz kalması nedeniyle, yeni kimlik modellerini açıklama çabasında olan çağdaş psikanalistlerin gündeme getirdiği bir kuramdır. Bireyin geçmiş yaşantısının şimdiki kişilik ve davranışı, ilişkilerini nasıl etkilediği düşüncesi üzerine yoğunlaşan psikanalistlerin aksine, Nesne İlişkileri kuramcılar, birey-çevre ilişkisi üzerine yoğunlaşırlar. Dürtünün temel güdü olmadığı, asıl güdünün bireyin ilişki arayışı olduğuna inanan bu kuramcılar, bireyin kendisini kuşatan dış dünya ile girdiği ilişkinin onların kişiliğini ve davranışlarını şekillendirdiğini iddia ederler. Onlara göre insanın en güçlü ve birincil dürtüsü,

gerçek nesnelere iletişim kurma motivasyonudur. Takdir edilme, nesne ile girilen ilişkinin mahiyeti, kişilik yapısını şekillendiren en önemli etkidir. Kısacası Nesne İlişkileri Kuramı, bireyin çevresi ile girdiği ilişki ve etkileşim sonucunda içe yansıtma, içselleştirme ve özdeşleşmeyi kullanarak dengeli bir psikolojik yapıya ve ben kimliğine ulaşma sürecine odaklanır.¹

Nesne İlişkileri Kuramı'nın en önemli kavramlarından biri "kendilik"tir. Söz konusu kuramcılar, bireyin kendisini nasıl algıladığına yol açan nesne ile tecrübeleri merkeze alarak "kendilik" ve kişilik kavramını birbirinden ayırırlar. Kişiliği "insan yaşamının özelliğini belirleyen tekrarlayıcı kişilerarası durumlardan oluşan nispeten kalıcı örüntüler"² tanımlayan Sullivan'a göre kendilik, "bir kişinin kendi deneyimlerine ilişkin düşünce ve imgelerden oluşan kişilik içerisindeki özel bir tecrübe organizasyonu"dur.³ Görüldüğü gibi Sullivan, kendilik kavramını kişilik sistemi içinde yer alan farklı bir yapı olarak değerlendirir. Bu yapı, değişik savunma mekanizmaları kullanarak kendisini korumaya alır ve böylece varlığını sürdürür. Kuramın önde gelen temsilcilerinden biri olan Winnicott ise kendilik kavramını, ego kavramından ayırır ve ona birey-nesne ilişkisi bağlamında olgunlaşan bir anlam yükler: "Bana göre kendilik ego olmayıp, sadece ben/me olan, olgunlaşma süreci işlemi sonunda bir bütünlüğe sahip olan kişidir. Aynı zamanda kendilik farklı parçalara sahiptir ve bu parçalardan oluşmaktadır"⁴ Bu tanımlardan hareketle denilebilir ki kendilik kavramı, bireyin nesne ile girdiği ilişkinin bireyin iç dünyasındaki yansımalarıdır.

Bebeğin dünyaya karşı bir nesne hissi vardır. Bebek, genetik olarak mevcut olan şemalar varlığı ve tecrübeleri ile kendilik ve nesne hissini geliştirir. Tecrübe zenginliği arttıkça ve tecrübeler sonucunda nesnelere içselleştirdikçe, bebeğin söz konusu hislerinin gelişimi de o derece artar. Bu noktada bireyin içselleştirme süreci kuramcılarının ilgi odağı olur. Schafer'e göre içselleştirme, kişinin çevre ile kurduğu ilişkide birtakım imajinal etkileşimlerin olduğu, bu etkileşim yolu ile dış gerçeklik

¹ Hayta, Akif; "Nesne İlişkileri Kuramı ve Tanrı Tasavvuru Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme", **Değerler Eğitimi Dergisi**, C.8, S. 20, s. 43.

² Özeren, Gül Sultan; Akın, Semiha; "Anne-baba bağlanma biçimleri ve kişiler arası ilişkilerin değerlendirilmesi", **Bilim Tıp Dergisi**, 2016, 2(3), s. 226.

³ Kısa, Cihad; "Nesne İlişkileri Kuramı Ve Tanrı Tasavvuru", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İzmir 2013, s. 52.

⁴ a. g. e., s. 54.

öznel yapı içerisinde oluşmaktadır.⁵ Başka bir deyişle içselleştirme, somut bir şeyi ifade etmekten ziyade bireyin kişilerarası ilişkilerde kendilik bilincini oluşturan bütün yaşam tecrübelerine vurgu yapar. Kısacası, bireyde kendilik duygusunun oluşması için kişilerarası deneyimin, birey tarafından içselleştirilmesi zorunludur. Aksi takdirde kendiliğin oluşması mümkün değildir.

Kuramın önemli savunucularından biri olan Mallein Klein, kuramını ilkel savunmalar üzerine inşa eder ve bebeklerin paranoid-şizoid durum ve depresif durumlardan geçtiğini ifade eder. Klein'e göre paranoid-şizoid durumlarda bebekler, içsel parçalanmışlık halindedir ve bütünlük hissinden mahrumdur. Bu dönemin temel motivasyonu olan saldırganlık güdüsüyle bebek, yaşadığı tüm olumsuzlukları annesine atfeder. Çünkü bu dönemde bebek, nesnelere kısmî nesnelere olarak algılar. Bebek için ilk kısmî nesne, annenin memesidir. Memenin sadece fiziksel bir nesne olmadığını bebeğin, bütün içgüdüsel arzuları ve bilinçdışı fantezilerinin çok ötesinde bazı özellikleri ona yüklediğini belirten Klein'e göre meme, bebek tarafından içgüdüsel bir biçimde, besin kaynağı ve dolayısıyla daha derin bir anlamda, yaşamın kaynağı olarak algılanır.⁶ Bebek, paranoid-şizoid dönemde, annesinin memesini, içindeki istemediği saldırganlık güdüsünü ve kötü yanlarını yansıtan nesne olarak görür ve kötü yanlarını memeye yansıtarak onlardan kurtulmak ister. Burada annenin ve kendisinin iyi yanlarını göremez. Çünkü anne kötü nesne konumundadır ve kendisi de saldırganlık güdüsüne sahiptir. Klein, bu dönemin aşılması için bebeklerin depresif konumu, beslenme, iyi bakım, anne sevgisi gibi konularda engellemeler yaşamadan sağlıklı bir şekilde geçmesi gerektiğini söyler. Çünkü bu dönem, bebeğin nesne ile bütünleştiği dönemdir. Bebek, bu aşamada nesnenin bölünmüş parçalarını bütünleştirir ve yalnızca bir nesne olduğunu deneyimler. Aslında saldırgan ve paranoid duygular beslenen anne, sevilen anne ile bir ve aynı şeydir. Böylece nesne aşırı iyi ve aşırı kötü yanlarından arınıp daha gerçekçi bir tanıma kavuşurken, bebeğin önceki dönemde saldırganlık güdüsüyle sevilen nesneyi kötü olarak algılaması ve memeyi tahrip etmesi onda suçluluk duyguları ortaya

⁵ Taymur, İbrahim; Boratav, Rıza Cumhur; "İçselleştirme, İçealım, İçeatım ve Özdeşim", **Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry**, 2013;5(3): 332.

⁶ Klein, Melanie; Haset ve Şükran, (Çev. Orhan Koçak, Yavuz Erten) Metis Yay., İstanbul 2011, s. 20.

çıkartır.⁷ Kısacası bu dönemde bebek, bütünlük hissini geliştirerek kendisi ve annesindeki iyi ve kötü yanları görmeye başladıkça bir önceki dönemde annenin iyi yanlarını görememekten dolayı suçluluk hissine kapılır.

Bebek, anne ile ilk ilişkiye girdiği andan itibaren doğuştan getirdiği yok olma kaygısının etkisiyle sürekli savunma mekanizmalarına başvurur. Nesnel İlişkileri Kuramı'nın temel savunma mekanizmalarından biri 'bölme'dir. Dolayısıyla egonun temel kaygısı parçalara bölmektir. Parçalanma, ya içsel ya da dışsal bir kaynaktan doğan zulüm sonucunda gelecektir. Çocuğun yıkıcılığı dış dünyaya yansıtıldığında, bu sonradan dış dünyadan bir tehdit olarak yaşanır.⁸ Kaynağında yaşam içgüdüleri olan bütünleşmenin karşısında yer alan bölme, 'ben'i korumanın yollarından biridir⁹ ve sonraki bütünleşme açısından zorunludur; çünkü iyi nesneyi koruyan ve sonradan 'ben'e nesnenin iki yönü arasında bir sentez kurma imkânını verir.¹⁰ Bölmenin temel güdüleyicisi, bebeğin kendini, benliğine ve nesneye ait kötü yönlerden korumaktır. Bölme, çocuk tarafından iyi içsel nesnelere kötülerden arındırmak için kullanılır. Böylece her türlü kötülükten arınmış kısmı iyi nesnelere ve hiçbir iyilik taşımayan, tamamen kötü, sadist nesnelere dünyayı doldurur.¹¹ Yaşantıların niteliği bölme işlemi dolayısıyla bebeğin kendi benine karşı olumlu ve olumsuz tavrını belirler. Klein, bebekte iyi nesnenin kök salması neticesinde bebeğin bütünsel bir nesneyle daha güvenli bir biçimde özdeşleştiğini, benliğinin güçlendiğini, kimliğini korunmasına olanak sağladığını, işlerin aksi gittiği durumlarda ise benliğin bölünmüş parçalarını nesneye yansıttığını, benlikle nesnenin birbirine karıştırılmasına yol açtığını ve bunun sonucunda da nesnenin benliğin yerini almasına yol açtığını söyler.¹²

Klein'in üzerinde durduğu diğer önemli kavramlar ise haset, şükran, sevgi nefret, kıskançlık açgözlülüktür. İyi nesne ile kötü nesne arasındaki mücadeleyi soyut içsel deneyimler üzerine kuran Klein'e göre bu kavramların temelinde

⁷ Tura, Saffet Murat; "Önsöz", Klein, Melanie; **Haset ve Şükran**, (Çev. Orhan Koçak, Yavuz Erten), Metis Yay., İstanbul 2011, s. 13.

⁸ Craib, Ian; **Psikanaliz Nedir?**, (Çev. Ali Kılıçoğlu), Say Yay., İstanbul 2008, s.111.

⁹ Klein, Melanie; **Haset ve Şükran**, (Çev. Orhan Koçak, Yavuz Erten) Metis Yay., İstanbul 2011, s. 34.

¹⁰ **a. g. e.**, s. 35.

¹¹ Tura, Saffet Murat; "Önsöz", Klein, Melanie; **Haset ve Şükran**, (Çev. Orhan Koçak, Yavuz Erten) Metis Yay., İstanbul 2011, s. 12

¹² **a. g. e.**,s. 36-37.

içgüdüsel ihtiyaçlar tarafından saldırıya uğrayan bebeğin yıkım karşısında kendini korumak adına geliştirdiği savunma mekanizmaları vardır. Klein, doğuştan getirilen ve bebeğin iyi nesne ve kötü nesne arasındaki içsel deneyimine göre şekillenen bu kavramlar içinde “haset” kavramına özel bir yer verir. İyinin kasıtlı olarak tahrip edilmesi anlamına gelen¹³ ve yıkıcı itkilerin oral-sadist, ve anal sadist ifadesi olan haset¹⁴, sevgi ve şükran duygularını, daha başlangıç evresinde baltalayan çok güçlü bir etkendir¹⁵ ve hüsrana mutsuz deneyimlerle gelişir.¹⁶ Mutluluk ve şükran duyma yetilerinin gelişimi üzerinde etkisi vardır. Kökeni anneye ve herkesi dışlayan ilişkide yatan haset¹⁷ yukarıda ifade edilen kıskançlık, açgözlülük, nefret gibi duyguları olumsuz nesnelere yönlendirmenin aksine olumlu nesnelere yönelir. Haset duyulan ilk nesne memedir. Çünkü bebek, bu memede kendi arzuladığı her şeyin bulunduğunu, memenin sınırsız süt ve sevgi verebileceğini ama bunları kendi doyumunu için alıkoyduğunu sanıyordur.¹⁸ Buna bağlı olarak gücenme ve nefreti artan bebeğin anneye olan ilişkisi çarpıklaşır. Bebek bu ilişkinin mahiyetini yansıtmaya ve içe yansıtmaya ilerleyen zamanlarda anlamaya başlar.

Hasetin içten kaynaklanan bir duygu olması onu zorunlu olarak bir nesneye yönlendirir. Bu yönlendirmeden hareketle Klein; haset, kıskançlık açgözlülük arasındaki yakınlığa da dikkat çeker. Haset duygusu, öznenin sadece bir kişiye olan ilişkisi ile sınırlıyken, kökeni haset olan kıskançlık, öznenin en az iki kişiyle ilişkisini zorunlu kılar. Açgözlülük ise tıpkı haset gibi doyurulması imkânsız bir istektir, hem öznenin ihtiyacından hem de nesnenin verebileceğinden fazlasına yönelen bir istektir ve amacı yıkıcı içe yansıtmadır.¹⁹ Çünkü memeyi tüketmeye, kurutmaya yönelir. Haset ise, sadece gasp ile sınırlı kalmaz; aynı zamanda annenin yaratıcılığının bozulması anlamına gelecek bir eyleme girer. Bu, anneye ve öncelikle memesine

¹³ Mitchell, Stephan A.; **Psikanalizde İlişkisel Kavramlar**, (Çev. Gülenbaht Algaç, İrem Anlı), İstanbul Bilgi Üniv., Yay., İstanbul 2009, s 154.

¹⁴ Klein, Melanie; **Haset ve Şükran**, (Çev. Orhan Koçak, Yavuz Erten) Metis Yay., İstanbul 2011, s.17.

¹⁵ a. g. e., s. 17.

¹⁶ a. g. e., s. 34.

¹⁷ a. g. e., s. 23

¹⁸ a. g. e., s. 25.

¹⁹ a. g. e., s. 23,

kötülük koymak, kötü dışkıları ve benliği anneye ve memesine yerleştirme eylemidir.²⁰

Çalışmaya konu olan Nahit Sırrı Örik'in "Eve Düşen Yıldırım" isimli hikâyesinde, haset, kıskançlık, kin saldırganlık gibi duyguların Anadolu'ya has bir aileyi dağılmaya mahkûm edişi anlatılır. Hikâyede anlatılan ve Ankara'da ikamet eden ailenin reisi Ahmet Şükrü Efendi'dir. Emekli olan Şükrü Efendi'nin yirmi dört yaşında evli Namık ve lisede öğrenci olan Sait isimli iki evladı ve Şayeste isimli bir gelini vardır. Şükrü Efendi, on yedi yıldır dargın olduğu kardeşi Hüsnü Bey'in kendisine yazdığı bir mektup üzerine dargınlığı bir kenara bırakıp onu görmeye gider. Mektupta Hüsnü Bey, ölüm döşeğinde olduğunu ve kızı Muazzez'e babalık yapmasını Şükrü Efendi'den ister. Bunun üzerine Şükrü Efendi, güzelliğe ile dillere destan olan Muazzez'i evine getirir. Hikâyenin olay örgüsünü başlatan asıl vaka birimi budur ve olaylar bu kişilerin yapıp ettikleri etrafında şekillenir. Muazzez'in eve gelmesinden sonra Şayeste'nin kıskançlığı, Namık'ın ve Sait'in muazzeze âşık olmaları, Şayeste'nin kıskançlık krizlerine girmesine ve iki kardeş arasında entrikalar kurmasına yol açar. Entrikalar sonrası Muazzez ile Sait evlenir. Bunun üzerine Namık, kendisini kıskandırmaya çalışan Şayeste'ye karşı şiddet uygular ve babasına karşı isyan ederek evden ayrılır. Namık, günün birinde Muazzez ile baş başa kalma planları yapar ve bunu gerçekleştirir. Muazzez'e saldırır ve Muazzez de bu saldırıya direnmeyip Namık'ın duygularına olumlu karşılık verir. Bütün bu olup bitenlere şahit olan Sait, Namık'ı öldürür ve hapse düşer. Muazzez ise başka erkeklerle hayatını idame ettirir. Böylece söz konusu edilen aile dağılır.

Paranoya Girdabı: Namık, Şayeste- Muazzez Üçgeni

Namık, Muazzez ve Şayeste arasındaki ilişkinin mahiyetini belirleyen asıl unsur, kıskançlık ve kıskançlığın yol açtığı şiddettir. Annesi ve babası ölen Muazzez'in amcası Şükrü Efendi'in evine taşınmak zorunda kalması, Muazzez, Şükrü Bey'in oğlu Namık ve eşi Şayeste'nin arasında derin psişik kökleri olan duyguların tetiklenmesine yol açar. Muazzez "*misli ender güzellikte*" (EDY, s. 21) olan genç bir kızdır. Namık, geleneksel toplum yapısına göre şekillenen büyük bir ailenin katı kuralları doğrultusunda yetişmiş, aşksız bir evliliğe evet demek zorunda

²⁰ a. g. e., s. 23.

kalmış biridir. Görgüsüz ve hatta tahsilsiz bir kadın olan Şayeste de²¹ tıpkı Namık gibi otoriter bir ailenin tahakkümü altında yaşamış ve bunun sonucunda kocasının otoritesine karşı pasif bir rol üstlenmiştir. Tek amacı evin her işini yaparak göze girmektir. Muazzez'in amcasının evine taşınacağı haberi üzerine, Şayeste kıskançlık krizleri geçirir.

M. Klein, bireylerin derin psişik kökenlerini irdelerken bireyleşmenin ilk evresini paranoid-şizoid evre olarak isimlendirir. İlk 0-3 aylık dönemi kapsayan bu evrede bebek, doğuştan itibaren kendi benliğinde mevcut olan haset, kıskançlık, saldırganlık gibi kötücül duyguları düzenlemede ciddi problemler yaşar. Böylece psikolojisi bozulan bebek, yaşamış olduğu sorunları bertaraf etmek adına bir nesne arayışına girer. Bu nesne, anne memesidir. Anne ile gerçekleşen ilk ilişkide bebek, hem gerçeklik şemasını oluşturacak hem de kötücül duyguların neden olduğu kaygılardan kurtulmaya çalışacaktır. Bebeğin anne memesine saldırması aynı zamanda onun dış dünyaya açılma isteğinin bir tezahürüdür. Bu istek, bebekte baskıya yol açar ve bunun sonucunda kaygısı giderek artan bebek bütünlük hissinden mahrum olduğu için ilk nesne konumundaki anneyi iyi ve kötü nesne olarak böler. Anne memesi, başlangıçta kötülüğün kaynağı olarak algılanır. Bu evrenin belirleyici özelliklerinden biri de ölüm ve yaşama güdüsünün aynı anda bebekte var olduğu düşüncesidir. Böylece yok olma endişesi ile karşı karşıya kalan bebek, savunma mekanizması geliştirerek söz konusu edilen endişeyi bertaraf eder. Bebeğin başvurduğu savunma sistemlerinin ilki yansıtmadır: “Çünkü nesneye yansıtılan, iç dünyadaki herhangi bir içerikten ziyade egonun dolayısıyla da kendiliğın parçalarıdır. Bu da doğal olarak bebeği, kendiliğının yansıtılan parçalarının yeni taşıyıcısıyla yani nesneyle daha yakın bir ilişki içerisinde olmaya zorlamaktadır.”²²

Hikâyenin başında Şayeste'nin kayınpederi ile diyaloglarında, görmediği, tanımadığı Muazzez ile ilgili olumsuz yargılarda bulunması ve onu evinde bir rakip olarak görmesi, onun annesiyle istenilen düzeyde bağ kurmada yetersiz olduğunu gösterir. Yetersizlik, bireylerin ileriki yaşamlarında korku ve endişe duymalarına yol açar. Şayeste, ilk olarak evdeki iktidarını Muazzez'e kaptırmama derdindedir:

²¹ Sadullah, Naci; “Eve Düşen Yıldırım”, **Zaman**, 1 Eylül 1934.

²² Göka, Erol; Yüksel, Fatih Volkan; Göral, F. Sevinç; “İnsan İlişkilerinde Yansıtılmalı Özdeşim”, **Türk Psikiyatri Dergisi**, 2006, 17(1), s. 47-48.

“Şayeste tek hanım olmuştu. Bir sene sonra eve gelin gelmiş. Tek lider mevcut durumun uzun süre değişmeyeceğinden emin bir şekilde... Şimdi ise eve bir küçük hanım, yaşlı gözlerini kurutmak için şüphesiz ki nazlandırılacak ve şımartılacak bir küçük hanım geliyor demektir. Ve onun on sekizini sürdüğünü ve misline ender tesadüf edilir bir güzelliğe sahip bulunduğu, işte babası haber veriyordu. “ (EDY, s.24.) Şayeste, özellikle Muazzez’in güzelliği karşısında kendisini gergin hissetmekte ve bu gerginlik Muazzez’in varlığını olduğu gibi kabul etmesinin önüne geçmektedir. Burada Şayeste, bölme işlemini yaparken “iyi” ve “kötü” temsillerin etkisi altındadır. Şayeste tarafından yansıtılan kötü ben, Muazzezi istenmeyen kişi konumuna getirir. Buna bağlı olarak Şayeste’nin giderek artan kaygıları eserde şu şekilde ifade edilmektedir:

“Şayeste’nin huzur ve saadeti için büyük bir tehlike teşkil edecek miydi? Gerçi Namık çapkın bir adam değildi, ciddi ve vicdanlı bir erkekti. Fakat her gün göreceği çok güzel bir kızın cazibesi karşısında metanetini muhafaza etse bile, kızı için için sevmeyeceği, his olmazsa ikisi arasında bir mukayese yapa yapa karısından soğumayacağı ne malûmdü? Sonra da, ilk önce galiba on yedisinde evinden kaçan, hayatı türlü serserilikle geçen ve ahir ömründe hastane köşelerinde can vermeye hazırlanan bu Hüsnü Efendi, kim bilir nerede, ne çeşit kadınla evlenmiş, kızını nasıl terbiye etmiş, kim bilir hangi muhitlerde büyütüp yetiştirmişti? Bu genç kız, babasının iddia ettiği kadar güzel olmasa bile, kim bilir ne çeşit bir şeydi?” (EDY, s. 25)

Bölme yoluyla bebek, libidinal ilişkilerini, saldırganlığın yıkıcı etkisinden korumak için ötekilerle olan iyi deneyimlerini kötü deneyimlerinden ayrı tutar. Dolayısıyla iyi nesne ötekilerle olan bütün iyi deneyimlerin birleşimidir.²³ Şayeste bölme işlemini başarılı bir şekilde tamamlayamadığı için onun kötücül duyguları aktiftir. İyi-kötü sembollerini birbirinden ayırt etmenin gerçekleştiği paranoid-şizoid evrede meme, bebeğin sadece fiziksel ihtiyaçlarını karşılayan bir nesne değildir. Bebeğin bütün içgüdüsel arzuları ve bilinçdışı fantezileri, sağladığı gerçek fiziksel beslenmenin çok ötesinde memeye bazı özellikler yüklüyordur. Eğer meme, iyi halde algılanırsa anne iyiliğin ve aynı zamanda yaratıcılığın ilk örneği haline gelir.

²³ Mitchell, Stephan A.; **Psikanalizde İlişkisel Kavramlar**, (Çev. Gülenbaht Algaç, İrem Anlı), İstanbul Bilgi Üniv., Yay., İstanbul 2009, s. 228.

Bunun sonucunda bebeğin doğuştan getirdiği fanteziler içgüdüsel ihtiyaçlarla zenginleşir ve ilk nesne yani anne, umudun, güvenin ve iyiliğe inancın temeli olarak kalır.²⁴ Anne, aynı zamanda onun psikolojik ihtiyaçlarını tatmin eden kişidir. Eğer, bebek tarafından psikolojik ihtiyaçların dönüştürülme yeteneğinde sıkıntı varsa, bebek “iyi” sembol üretmede yetersiz kalır ve sürekli kötü sembol üretir. Volkan’a göre iyi sembolün başka bir deyişle tutarlı bir nesnenin oluşması, bebek tarafından anneden içe alınan nesnelerin düzenli bir şekilde birleştirilmesine bağlıdır.²⁵ Şayeste’nin Muazzez ve onun ailesi ile ilgili sürekli olarak kötü sembol üretmesi, söz konusu edilen evrede, anne tarafından giderilmesi gereken psikolojik ihtiyaçların, bebek tarafından dönüştürülme yeteneğinin sıkıntılı olduğuna işaret eder. Klein, bu evrede “yansıtma” ile haset arasındaki ilişkiye vurgu yapar. Kıskançlık ve aç gözlülükten farklı olan haset “*Arzulanan bir şeyin başka birine ait olduğu ve bize değil de ona haz verdiği inancının yol açtığı kızgın bir duygudur; hasetli itki, o istenen şeyi sahibinden çekip almaya ya da bozmaya, kirletmeye yönelir. Şu da var: Haset, öznenin sadece bir kişiyle olan ilişkisiyle ilgilidir ve kökeni de anneye o herkesi dışlayan en eski ilişkide yatmaktadır. Kıskançlık da hasete dayanır ama öznenin en az iki kişiyle ilişki içinde olmasını gerektirir...Doğuştan bebeğin yaradılışında var olan haset duygusu, yansıtma ile ilgilidir.*”²⁶ Bebeğin iyi nesne kurma yolunda karşılaştığı güçlükleri artırır. Haset duygusu kıskançlık duygusunu körükler. Böylece özne, kendi hakkı olan sevginin, rakibi tarafından elinden alındığına ya da alınma tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğu inanıyordu.²⁷ Bebeğin ilksel nesne olan anne memesiyle girdiği ilişkide yaşadıkları engellemeler, hasetli itkiyi ve buna bağlı olarak saldırganlığını tetikler.

Şayeste’nin Muazzez için “*Herhalde aşiftenin biridir. Eminim ki, hiç olmazsa eğlenmek, vakit geçirmek maksadıyla, hiç olmazsa bana nispet olsun diye kocamı elimden almaya çalışacak!*” (EDY, s. 26) düşünceleri, kötü sembol üretmenin ne kadar etkin olduğunu gösterir. Eserde Şayeste’nin fakir bir aileden

²⁴ Klein, Melanie; **Haset ve Şükran**, (Çev. Orhan Koçak, Yavuz Erten), Metis Yay., İstanbul 2011, s. 22.

²⁵ Volkan, Vamık D.; **Psikanaliz Yazıları**, (Çev. Birsen Ceyhun, Abdülkadir Çevik), Hekimler Birliği yay., Ankara 1997, s. 60.

²⁶ Klein, Melanie; **Haset ve Şükran**, (Çev. Orhan Koçak, Yavuz Erten), Metis Yay., İstanbul 2011, s.23.

²⁷ a. g. e., s. 23.

geldiğine dair yapılan vurgu da, Şayeste ile anne arasındaki ilişkinin, Şayeste'nin kötü sembol üretecek bir psikolojik süreçten geçtiğinin kanıtı olarak okunabilir.

Aşkı, cinselliği, kadın ve erkeği, kurmaca dünyasında yarattığı "güzellik-çirkinlik", "zenginlik-fakirlik", "iyilik-şeytanilik", "zafer-mağlubiyet" gibi ikilikler temelinde ele alan Örik²⁸, Muazzez'in güzelliğinin karşısına Şayeste'nin çirkinliğini yerleştirerek çatışmaları derinleştirir. Şayeste, "öyle güzel değilken ve fakir bir dul annenin bilmem kaçınıcı çocuğu" (26) şeklinde tanıtılır. Bebek ve anne arasındaki ilişkide psikolojik tatmin kaynağı olması gereken annenin görevini ifâ etmede yetersiz kalması kaçınılmazdır. Bu durumun yansımalarını, Şayeste'nin Muazzez konusunda iyi sembol üretmeye çalışırken başarısız olmasında görmek mümkündür. Şayeste, ilk karşılaşmalarında Muazzez hakkında iyi sembol üretmek için iç dünyasında bir hesaplaşma yaşar ve kendisini zorlar: "Şayeste... Genç kız trenden indiği vakit ona sarılıp yüzünü öpmekten, evvelce buna karar vermiş olduğu halde kendisini bir şey menetti. Adeta soğuk bir sesle: safa getirdiniz! Dedi" (EDY, s. 30)

Muazzez'in eve gelişinden sonra Şayeste, kıskançlık üzerine inşa edilen kötü sembol üretme yeteneğini canlı tutmaya çalışır. Burada Klein'in yansıtma ve içe yansıtma süreçlerine değinmek yerinde olacaktır. Klein, konu hakkında şöyle bir tespitte bulunur: "Yansıtma ve içe yansıtma süreçleri, iç zenginliğin dışa verilmesi ve yeniden içe yansıtılması, benin de zenginleşmesini ve derinleşmesini sağlar. Böylece yardımsever iç nesne sürekli olarak yeniden kurulur ve şükran da tam anlamıyla devreye girer."²⁹ Şayeste'nin Muazzez hakkında kayınpederi ile yaptığı diyaloglardan hareketle, onun yansıtma ve içe yansıtma süreçlerini başarılı bir şekilde atlatamadığı söylenebilir. Dolayısıyla şükran duygusundan yoksunluk ve benin ciddi tahribatlar görmesi, onun psikolojisinin derinliklerinde yatan kötü duyguların bir tezahürü olan Muazzez'e ön yargılı davranması Şükrü Efendi'nin dikkatini çeker. Şükrü Efendi, gelini Şayeste'ye Muazzez'i kastederek "Onu mahzun etmemek hepimizin boynunun borcudur" (EDY, s. 34) şeklindeki uyarılarına rağmen Şayeste'nin cevabı "Kendisine gayet iyi muamele ettiğimden eminim, efendim. Bir gün de 'ev işlerine bak, bana yardım et' demedim. Görüyorsunuz tabii, sabahtan

²⁸ Dirlikyapan, Jale Özata; "Nahit Sırrı Örik'in Öykülerinde Var Olamayan Aşklar", **Türkbilig**, 2009/18, s. 133.

²⁹ Klein, Melanie; **Haset ve Şükran**, (Çev. Orhan Koçak, Yavuz Erten) Metis Yay., İstanbul 2011, s. 32.

akşama kadar ya gündüz uykusuna yatıyor ya da bahçede roman okuyor.” (EDY, s. 34) “Allah versin de gelin olup bir an evvel gitsin” (EDY, s. 35) olur.

Klein, yansıtma savunma mekanizmasından sonra bebeğin yansıtılmalı özdeşim şeklinde bir savunma mekanizmasına başvurduğunu ifade eder. Klein’a göre yansıtılmalı özdeşimde, bebek bölme mekanizması ile kendiliğin ‘kötü’ kısımlarını kendiliğinden uzak tutarak anne ya da anne memesinin içine yansıtılmaktadır.³⁰ Yansıtılmalı özdeşim, anneye yansıtılan saldırgan gibi kötü duyguların anne tarafından ciddiye alınmaması ve annenin bebeğin beklentilerinin aksine olumlu tepki vermesidir. Bebeğin rahatlamasını ve yeni zihinsel işleyiş ve becerilerin ortaya çıkmasını, iyi sembol üretmesini tetikleyen bu evrede eğer bebek, anne tarafından ciddi engellemeler ile karşılaşır huzursuzluğu, düş kırıklığı ve kıskançlık duygusu giderek artar ve “cennetini kaybetme korkusu” yaşar. Anlatıcı tarafından Şayeste’nin cennetini kaybetme korkusu “*Ne ise, kız kocasıyla beraber değildi..*” (EDY, s. 35) şeklinde anlatılır.

Klein, bebeğin dünyaya kalımsal bir ölüm dürtüsüyle geldiğine inanmaktadır. Bir başka deyişle kötülük bireyin yaratılışının kaçınılmaz bir parçasıdır. Bu nedenle bebek öyle ya da böyle bu ilk yabancılaşma tecrübesini kaçınılmaz olarak deneyimleyecektir.³¹ Şayeste’nin benliğini zayıflatıcı eğilimleri ve kibirli nefreti dikkate alındığında onun annesi ile duygusal bağ oluşturmada yetersiz kaldığını ve ilk yabancılaşma duygusunu tattığını söylemek mümkündür. Hikâyede Şayeste’nin ne ile karşılaşacağını bilmeden kayınpederi ile birlikte yaşadıkları evden ayrılmak istemesi, bebeklik döneminde deneyimlenen yabancılaşma güdüsünün bir tezahürü olarak yorumlanabilir. Kayınpederin evi, Muazzez’in varlığı ile onun iç ve dış dünyasını ayıran bir işlev konumuna gelmiştir. Bu işlev, yerine getirildiği takdirde Şayeste, engellemelerin ortadan kalkabileceği düşüncesiyle kendisine haz verecek yenedünyaları keşfetme olanağına sahip olabilir. Fakat evde otoriter bir babanın varlığı ve otoriter babanın tahakkümünü içselleştiren kocası Namık’ın babasına karşı gelememe düşüncesi, Şayeste’nin, saldırganlık

³⁰ Gündoğan, Hande; “Nesne İlişkileri Kuramı Çerçevesinden Borderline (Sınır) Kişilik Örgütlenmesine Bakış: Vaka Örneği ile Psikoterapi Sürecinin Yorumlanması”, **AYNA Klinik Psikoloji Dergisi**, 2016, 3(2), s. 2.

³¹ Kısa, Cihad; Nesne İlişkileri Kuramı Ve Tanrı Tasavvuru, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İzmir 2013, s. 194.

güdülerini yeniden harekete geçirir. Kocasının Muazzez'e olan aşkını öğrendikten sonra bu güdülerini kıskançlık şeklinde kocasına yönlendirir. Kocasını kıskandıracak söylemlerde bulunur. Klein'e göre "Kıskançlık, Oidipal durumun ayrılmaz bir ögesidir ve her zaman nefret ve öldürme isteğiyle birlikte gelişir."³² Şayeste'nin ilk nesne ile ilişkisinde yaşadığı engellemelerin boyutu, onun saldırganlığının ve kıskançlığının da boyutunu şekillendirir. "kalbinde düşmanlık, hüznün, ümit, merhamet, hiddet karışıp kaynıyordu" (EDY, s. 68) ifadeleri ile saldırgan iç dünyası dışa vurulan Şayeste, kusur ve erdemleri birbirine karıştıran ve kocasından intikam almak isteyen bir özne haline gelir.

Şayeste, intikam alma güdüsüyle geç saatlere kadar Namık'ın eve gelmesini bekler. Namık'ın kardeşi Sait'in, Muazzez ile evleneceği haberini intikam alma güdüsüyle söyler. Çünkü öncesinde Namık'ın Muazzez'i sevdiğine dair gerçeği söylemesi üzerine kocasından dayak yemiştir. Bu dayak, intikam duygusunu Şayeste'de haz boyutuna ulaştırır: "Şayeste şimdiye kadar kocasına hiç belli etmemek istediği ızdırabını artık tamamen bağırarak, haykırmak ihtiyacı ile içinden tekrar etti: kıskanıyorsun değil mi?" (EDY, s. 43).

"Namık'ın, karısıyla saadeti bittabi mütezelzil ve Muazzez'in her hangi kimseyle evlenmesine mümanaatı da, bütün aile halkını şaşkırtacak, hacil, bedbaht edecek kadar kuvvetlidir."³³ Bu mizacı, Muazzez konusunda kendisine gerçekleri söyleyen Şayeste'ye şiddet uygulamasının derin psikişik nedenlerini gösterecek niteliktedir. O da Şayeste gibi "ölüm ve yaşam güdülerindeki çatışmadan doğan yok olma endişesinden kurtulmak için ilk nesne ile girdiği ilişkide, annesinin kendisindeki yıkıcı itkileri gidermesini ve yok olma kaygısını gidermesini beklemektedir.³⁴ Meme ile ilk ilişki, içselleştirmeyi engelleyecek şartlarda gerçekleştiği takdirde, cezalandırıcı bir nesneye dönüşür ve benlik saldırganlığı yüceltir. Namık'ın Şayeste'ye şiddet uygulamasının psikolojik temelleri, ilksel nesnenin iyi özelliklerini içselleştirememesidir.

³² Klein, Melanie; **Haset ve Şükran**, (Çev. Orhan Koçak, Yavuz Erten), Metis Yay., İstanbul 2011, s. 43.

³³ Münir, Hikmet; Nahit Sırrı Bey'in Yeni Kitabı, **Haber**, 12 Nisan 1934.

³⁴ Klein, Melanie; **Haset ve Şükran**, (Çev. Orhan Koçak, Yavuz Erten), Metis Yay., İstanbul 2011, s. 24.

Bebeğin bireyleşmesini etkileyen en önemli nedenlerden biri de bebeğin yetiştiği aile ortamıdır. Namık, geleneksel kuralların hâkim ve sert olduğu bir ailede yetişmiştir. Otoriter ebeveynler tarafından yetiştirilen çocuklar, kendilerinden zayıf kişilere karşı saldırgan, kural tanımayan ve isyankâr bir tavır takınabilir. Ayrıca otoriter yapı, çocuğun kendisini ifade etmede engeller çıkardığından çocuk kendisini kısıtlayan ebeveynlerle savaşıyor dış dünyaya karşı daha keşfedici bir gözle bakar. Bu ayrışma kişinin bireyleşme sürecini şekillendirir. Namık ile Şayeste'nin evliliğinde otoriter aile yapısı vardır. Bu yapı, özellikle büyük sıkıntılara yol açacak Muazzez'in eve gelmesiyle kendisini gösterir. Çünkü Namık, altı senedir evli olmasına rağmen babasına nereye gideceğini soracak cesareti kendisinde bulamayacak kadar çekingen biridir. Namık'ın evliliğinde de çekingen yapı kadar toplumsal normlar da söz konusudur. Dolayısıyla Şayeste ile evliliklerinde derin bir aşkla bağlanma yoktur: *“Namık'ın altı sene evvelki izdivacında aşk hiçbir rol oynamamıştı. Ahmet Şükrü Efendi dul kalınca kendisiyle biri henüz küçük olan iki çocuğuna bakmak üzere bir kadın gelmesi icap etmişti... büyük oğlunu evlendirmeyi münasip görmüştü... Namık da karısının yüzünü ancak düğün günü koltukta görebildi.”*(EDY, s. 39) Başlangıçta otoriteyle uyumlu bir halde davranışlar sergileyen Namık, kendisine dış dünyayı keşfe yönelme fırsatı verecek olan otoriteye karşı gelme davranışları sergileyen bir kişiliğe dönüşür. Namık'ın, babasının Muazzez'i kardeşi Sait'le evlendirme kararı almasından sonra, yaşadığı evden ayrılması ve babasına isyan etme anlamına gelecek şekilde kapıyı çarpıp çıkması bununla ilişkilidir.

2- Düşman Sevgisini Yüceltme Çabaları: Şayeste- Sait-Muazzez Üçgeni

Şayeste, Sait ve Muazzez arasında gerçekleşen olay örgüsüne damga vuran Şayeste'nin haset duygusudur. *“Haset ise, kıskançlıktan farklı olarak, sahip olunan bir şeyi kaybetme korkusundan çok başka birine kötülük yapma arzusuyla şekillenir”*³⁵ Klein'a göre haset, yaşamın başlangıcında bebeğin anne ile ilişkisinde ortaya çıkar ve başka bir kişi arzuladığımız şeye sahip olduğunda ve bundan zevk alıyor görüldüğünde bizde oluşan öfkeyle karışık saldırganca ve yıkıcı bir duygudur.³⁶ Bebekliğin ilk aylarında meme ile olan ilişkiye dayanan haset duygusu,

³⁵ a. g. e., s. 23.

³⁶ a. g. e., 23.

özellikle beslenme döneminde bebeğin anne tarafından engellenmesi sonucu ortaya çıkar. Meme bebek için arzuladığı her şeyin simgesidir. Bu evrede bebek, memenin kendisine cömert davranmadığı düşüncesiyle, bilinç dünyasında memeye saldırarak onu yok eder. Klein'e göre annenin bebeğe yeterli bakımı göstermesi, bebeğini yeteri derecede beslemesi, bebeğin iyi memeye dair sembolleri içselleştirme kapasitesinde etkindir.³⁷ "Çok hasetli insanın tatmin edilmesi imkânsızdır; hiçbir zaman tatmin olamaz, çünkü haseti kendi içinden kaynaklanmakta ve böylece her zaman yönelecek bir nesne bulmaktadır. Bu, kıskançlık, haset ve açgözlülük arasındaki yakınlığı da gösterir."³⁸ Ayrıca haset, yansıtımlı özdeşimin sonucudur. Çünkü Yansıtımlı özdeşimde, karşıdakinin davranışlarını istenen biçime sokma, bir başka deyişle ona hükmetme amacı vardır³⁹

Şayeste, kocasının Muazzez'e aşkından emin olduktan sonra kocasına hükmetme arzusuna girer. Bu arzuyu gerçekleştirmek için Sait ile Muazzez'in evlenmesi gerektiğini zihninde kurgular. Böylelikle Nâmık'ı tahakküm altına alacağını, daha özerk bir hayata kavuşmasına fırsat verecek olan kayınpederinin evinden ayrılacağına inanır. Şayeste'nin saldırgan psikolojisini yönlendiren haset duygusu, şu şekilde dile getirilir:

"Şükrü Efendi, Muazzez'i Sait'e almak mecburiyetinde kalırsa, Namık kabil değil buna tahammül edemez. Mutlaka karşı çıkar... Ahmet Şükrü Efendi nasıl olsa küçük oğlunun tarafını iltizam edeceği için iki evin yine ayrılacağı muhakkaktı. Şayeste kocasıyla yalnız kalmış olacak, kaynata tahakkümü çekmekten ve kayın hizmeti görmekten halas olacaktı... "Diğer taraftan, babasının emirleri altında yaşamaktan kurtulacak olan zayıf iradeli Namık hiç şüphesiz yine boyunduruk arayacak, yalnız yaşayacakları için de tabiidir ki, artık kendi tahakkümü altına girecektir. Şayeste için bu pek fena bir şey sayılmazdı ki! Kocasının bedbahtlığını her gün görürse, sızısı bir türlü yüzünden geçmeyen tokadın intikamını pek güzel almış olacaktı ve yediği o tokat, azmi ve iradesi üzerinde bir kamçı hizmeti gördü." (EDY, s. 50)

³⁷ a. g. e., s.2.

³⁸ a. g. e., s.2.

³⁹ Göka, Erol; Yüksel, Fatih Volkan; Göral, F. Sevinç; "İnsan İlişkilerinde Yansıtımlı Özdeşim", *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2006, 17(1), s. 48.

Buradan hareketle denilebilir ki Şayeste, ilk nesne ile ilişkisinde sağlıklı bir ilişki kuramamıştır. Bunun sonucunda güvenme ve nefret duyguları giderek keskinleşen Şayeste, Sait ile Muazzez’i evlendirme planını devreye sokar. Kısacası Şayeste için Sait ve Muazzez, doğuştan getirilen fakat ilk nesne ile deneyimlenen olumsuz tecrübeden kaynaklı kötü duyguların giderilmesinde araçtan başka bir şey değildir. Şayeste’nin trajedisi ve ruhundaki yarılma, gelişecek olayları tayin eder. Bu noktada Şayeste, Sait’e Muazzez’e yeni taliplerin zuhur ettiğini, babasının talip olanlara sıcak baktığını, taliplilerin Namık’ın karşı çıkamayacak kadar nitelikli fakat Muazzez ile evlenmesi gereken kişinin Sait’in kendisi olduğunu ve bunun için de Sait’in okulu bir an önce bitirip meslek sahibi olması gerektiği Sait’e söyleyerek olay örgüsünü şekillendirir. Sait ise Şayeste’nin dediklerini yaparak amacına ulaşır. Böylece cinayetle sonuçlanacak bir sürecin başlangıcı gerçekleşir.

3- Umutların Yıkılışıyla Gelen Öfke: Namık-Sait- Muazzez Üçgeni

Sait, Namık ve Muazzez etrafında şekillenen olay örgüsünü yönlendiren asıl unsur, kardeş olan Namık ve Sait’in Muazzez’e âşık olmalarıdır. Bireysel duyarlılıkları farklı olan kardeşlerin aşk ile ilgili tasavvurları, onları kendi kaderlerini tayin etmeye sevk eder. Aşk duygusu etrafında şekillenen bağlanma, sevmeye, kıskançlık, haset, sahip olma ve paylaşamama gibi duygular, Şayeste’nin hasetli ve kıskanç kişiliğinin kardeşler arasında çatışma oluşturacak şekilde devreye girmesiyle farklı boyutlara ulaşır. Sonuçta Sait abisini öldürür.

Kişilik gelişiminde Klein’in üzerinde durduğu diğer bir evre de Depresif konumdur. Zihinsel gelişmeyle birlikte kısmen de olsa bütüncül kavrama yeteneği gelişen bu evre, paranoid şizoid evrenin bitimiyle başlayan bir evredir. Bebeğin içsel dünyasındaki iyi ve kötü imgeleri ayırmada başarı gösterdiği bu evrede, daha önceden kötü nesne olarak algılanan annenin iyi yönleri de bebek tarafından fark edilir. Bu farkındalık, bebekte suçluluk duygusu ve dış dünyaya dair yeni bir endişe yaratır. Bebeğin bireyleşme sürecine geçtiğini teyit eden farkındalık, aynı zamanda bebeğin ben merkezli bir dünyadan ayrılıp öznelere yaşadığı bir dünyayı idrak etmesi anlamına gelir. Bebek, kendi varoluşunun temel iradesini, dış dünyaya açılacak şekilde yaşamını sürdürmeye devam eder. Paranoid- şizoid evrede engellemelerle artan suçluluk duygusunu gidermek için iyi nesneyi onarmaya ve sevmeye başlayacaktır. Bu sürecin başarılı atlatılması, bebeğin tümgüçlülük

duygusunu sergileme yeteneğine bağlıdır. Paranoid- şizoid evrede tümgüçlülük duygusunu saldırma güdüsüyle kullanan bebeğin depresif konum evresinde de aynı yeteneği sergilemede daha başarılı olması beklenir. Akis takdirde bebek, tükenmişlik, çaresizlik, boşalmışlık gibi olumsuz duygular içinde debelenip durur.

Klein memeyi beslenme ve umut için bir metafor olarak değerlendirmez, memeye yönelik duyguların, hastanın umutsuzluk ve kaygıyla başa çıkmak için hasetle tahrip ettiği ötekilerle ilişkiler serisinin ilki olduğunu da iddia eder.⁴⁰

Hikâyede Muazzez'in eve geldiği ilk zamanlar Sait ve Namık ile ilişkisi, ben merkezli bir dünyadan dış dünyaya açıldığı şeklinde yorumlanabilir: *"Muazzez'in Sait'le arası çok iyi idi. Sait ona Himaye-i Etfal sırasında kiralık kitaplar veren kitapçıdan diama romanlar getirip mektep hayatına dair hikayeler anlatıyordu. Fakat Namık'a karşı genç kız biraz daha çekingen duruyor, onunla yarım saat samimi olsa, bu samimiyeti artık birkaç gün bulamıyordu."* (EDY, s. 33) Roman okuma, dış dünyayı keşfe dair bireyleşme sürecini temsil eder. Muazzez'in Namık'a çekingen davranması, bu keşif sürecinin sıkıntılı olduğunu gösterir. Buradan hareketle Muazzez'in depresif konum evresinde tümgüçlülük yeteneğini sergilemede yeterli olmadığı düşünülebilir. Buna rağmen Muazzez, dış dünyayı ve insanları romanlarla tanımayı sürdürür. Sait ile aralarının iyi olması da Sait'in her fırsatta Muazzez'e getirdiği romanları okumasıdır. Sait'i giderek iyi nesne konumuna getiren romanlar, ayı zamanda Muazzez'in bireyleşme bağlamında iç dünyasını etkileyen en önemli unsurlardır: *"Muazzez'in doğru dürüst bir orta tahsili yoktu"* (EDY, s. 47) *"eline roman ve hikaye ismini taşımak şartıyla telif ve ister tercüme ne geçse, mutlaka sonuna kadar okur ve vaka kahramanlarının mukadderatı kendisini şiddetle alakadar ederdi. Ve Sait, cinayet ve polis romanlarını edebiyat saymayacak kadar lisede malumatını genişlettiği için muazzeze ancak bir nevi romanlar, adına edebi denilen romanlar getiriyordu. Bunlar sevdadan buseden ve ihtirastan bahsedilen kitaplardı."* (EDY, s. 48)

Muazzez'in başlangıçta cinayet içerikli romanlar okuması, depresif konum evresini sağlıklı geçirmediğine vurgu yapar. Sonraları Sait'in getirdiği aşk konulu romanlar ise onun aşk kavramı konusundaki referanslarını gösterir. Görüldüğü gibi

⁴⁰ Mitchell, Stephan A.; **Psikanalizde İlişkisel Kavramlar**, (Çev. Gülenbaht Algaç, İrem Anlı), İstanbul Bilgi Üniv., Yay., İstanbul 2009, s 154.

Muazzez’de aşk, tutkuyla bağlanma gibi bir duygu üzerine inşa edilmez. Çünkü ilk nesnenin yerine yeni bir dış dünyayı sağlıklı şekilde yerleştiren bebeklerde olumlu anlamda kişilik gelişimi olur. Fakat Muazzez’de güzelliğin verdiği güvenle bir narsist, şükran duygusunun ne olduğunu bilmeyen nankör ve çekingen yapı mevcuttur ve bu yapı sonraki yaşamını etkilemektedir. Kitapların rehberlik ettiği aşk duygusu, Sait ile yakınlaşmalarına rağmen Muazzez’deki endişeyi ve çekingenliği gideremez. Sait ile ilk öpüşüklerinde hissettikleri, söz konusu edilen evredeki çatışmaların devam ettiğini gösterir: *“Muazzez derhal gözlerini açtı. Ve ilk önce isyan ederek genç erkeği itmek, kalkmak, kaçmak istedi... Gözlerinde, bütün yüzünde ve dimağında daha isyan varken, dudakları dudaklarını open bu dudaklara kilitlendi.”* (EDY, s. 52)

Ruhsal derinlikten yoksun Muazzez’in aksine Sait’in aşk konusundaki tutumu, onun depresif konum evresini Muazzez’e göre daha başarılı tamamladığını gösterir. Onun Muazzez’e duyduğu bağlanma duygusu üzerine inşa edilen aşk anlayışı, iyi nesneyi kötü nesneden ayırdığına ve annenin iyi taraflarını içselleştirmede kısmen Muazzez’den daha başarılı olduğuna kanıt olarak gösterilebilir: *“Sait ilk günden beri muazzeze gönlünü vermişti. Fakat onu bilerek ve isteyerek, mücadelesiz, ızdırapsız, sevdiği için mest ve bahtiyar ola ola sevdi.”* (EDY, s. 44). Ayrıca Muazzez’den önce aşktan yoksun olduğu dönemlerde, kadınlar dünyasını tanıma çabası da bu bağlamda ele alınabilir. Sait bölünmüşlük duygusunu bırakarak dış dünyayı algılama ve yorumlama çabasını kısacası bireyleşme sürecini bir bütünlük içerisinde yorumlamayacak zihinsel bir gelişim sergiler. Bu sürecin kısmen de olsa sağlıklı yaşandığını gösteren ifadeler hikayede şöyle aktarılır: *“Hayatında hiç macerası olmamış değildi”* (EDY, s. 44) *“Hayatına hemen ilk giren bir kadın bir bar kadını olmuştu.... Kadın onu çok sever...”* (EDY, s. 47). Bu ifadeler, Sait’in iyi nesne arayışının bir sonucudur. Söz konusu arayış, Muazzez ile noktalanır. Depresif konum evresindeki sevginin tatmin edilmesiyle Sait, Muazzez’den önceki kadınları tahammül edilemez bulur. Onlarla diyalogunu keser. Sonuçta Muazzez ile nişanlanır. Böylece Muazzez, Sait’in paranoid-şizoid evrede hayatının merkezine yerleştirdiği arayış nesnesi haline gelir.

Depresif konum evresinde bebek ve ilk nesne arasında en başarısız ilişkiyi yaşayan ve buna bağlı olarak ilk nesnenin iyi yönlerini içselleştirmede yetersiz kalan

diğer bir kişi de Namık'tır. Namık'ın görücü usulü ile evlenmesi, hatta evlendikten sonra eşini görmesi, pasif bir kişiliğin göstergesi olmakla beraber, aynı zamanda depresif konum evresindeki nesne ile etkileşimin doğuştan gelen kötücül duyguları yok edememesi sonucu çekimser, saldırgan, kıskanç bir kişiliğin oluştuğuna kanıt olarak gösterilebilir. Klein'a göre bebek ile anne arasındaki etkileşim ve etkileşim neticesinde anneyi içselleştirme yeteneği "hem iç dünyayı inşa eder hem de dış dünyaya ait gerçekliğin resmini çizer."⁴¹ Namık da dış dünyaya ait gerçekliği bireyleşmenin merkezine sağlıklı bir şekilde yerleştiremez. Bütün bunlar söz konusu edilen evrede bebek ve anne arasındaki ilişkinin iyi duyguları harekete geçirmede engel teşkil etmesidir.

Namık'ın öldürülmesi gibi trajik bir sonun hazırlayıcısı olan Muazzez'e aşkının arka planında, aşksız bir evliliğin ve hayatın, aşka susamışlık güdüsünü harekete geçirmesi yatar. Örik, Namık'ın Muazzez'e duyduğu aşk etrafında aile bağlarının çöküşünü ve çözülüşünü göstererek bireylerin psikolojilerinin derinliklerinde yatan kıskançlık(,) saldırganlık, haset olarak bencilliği mahkûm eder. Anlatıcı, Şayeste'nin bakış açısıyla Namık'ın Muazzez'e olan bağlanmışlığını veren "Kocasının Muazzez için beslediği his basit bir arzu, küçük bir sevgi değil, büyük ve çılgın bir aşktı. Maceralar geçirmeden evlilik hayatına giren ve senelerce zevcelerine sadık kalan kocaların sonra birdenbire kapıldıkları o feci kasırğa ve boralardan biriydi." (EDY, s. 49) ifadeleriyle mahkûm edilen bu duyguların altını çizer. Görüldüğü gibi Namık, Muazzez'i idealleştirmiştir.

Klein'e göre zayıf benliğin göstergesi olan idealleştirmenin⁴² kökeni bebek anne arasındaki ilk ilişkinin başladığı paranoid-şizoid dönemdir ve temelinde yaşama güdüsü vardır. Bebek ve anne arasındaki ilk ilişkide yaşama ve yok olma güdüsü arasında kalan bebeğin içindeki bütün kötü duyguları annesine yansıtarak onu içselleştirememesi, bebeği aşırı idealleştirmeye yönlendirir. Çünkü ilksel nesnenin ben'e güvenli bir şekilde kök salması ile olumlu gelişimin temellerinin atılması arasında sıkı bir bağ vardır. "İdealleştirme, zulmedilme kaygısının

⁴¹ Taymur, İbrahim; Boratav, Rıza Cumhuri; "İçselleştirme, İçealm, İçeatım ve Özdeşim", **Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry**, 2013;5(3): 331-332

⁴² Klein, Melanie; **Haset ve Şükran**, (Çev. Orhan Koçak, Yavuz Erten), Metis Yay., İstanbul 2011, s. 38.

uzantısıdır -ona karşı bir savunmadır- ve ideal meme de yiyip bitirici memenin karşılığıdır. İdealleştirilmiş nesnenin benle bütünleşmesi, iyi nesneninkinden çok daha zayıftır, çünkü kaynağında zulmedilme kaygısının payı, sevmeye yetisinininkinden çok daha büyüktür... İyi nesne ihtiyacı evrensel olduğuna göre, idealleştirilmiş nesneyle iyi nesne arasındaki ayrım da mutlak bir ayrım sayılamaz. Bazı insanlar, aşırı hasetten kaynaklanan iyi nesne edinme yeterlilikleriyle başa çıkmak için nesneyi idealleştirme yoluna saparlar. Bu ilk idealleştirme oldukça kırılgandır, çünkü iyi nesne karşısında duyulan haset, sonunda nesnenin idealleştirilmiş yanına da yönelecektir.⁴³ Eserde anlatıcının bakış açısıyla dile getirilen ve Namık'ın Muazzez'i aşırı bir şekilde idealleştirdiğini veren şu ifadeler dikkat çekicidir: “*Fakat Muazzezi sevdiğini hala bilmiyordu... o kendisi için gökteki yılsızlar kadar uzaktı. Sade onun huzuruna, onun sesini duymağa, onun gülüşünü dinlemeye muhtaçtı.*” (EDY, s. 39) “*lakin Namık muazzezi sevdiğini bir türlü anlamıyor, bilmiyor; sade genç kızın kendi kardeşinin kollarında bir oyuncak olmasına, kirlenip örselenmesine razı olmuyordu.*” (EDY, s. 41) Namık aynı zamanda acı duymaktadır. Bu acının kaynağı kendi istediğinin başkasında olduğunu gördüğü için harekete geçen haset duygusudur.⁴⁴

Klein, her şeyin çoğunu alma ihtiyacı olan açgözlülüğün bireyde seçme ve ayrım yapma yeteneğini zedelediğini ileri sürerek açgözlülük ile idealleştirme arasında bağ kurar.⁴⁵ Namık'ın Muazzez ile kardeşi Sait'in arasındaki ilişkiyi, kendisini kışkırtacak şekilde koz olarak kullanan eşi Şayeste'ye şiddet uygulaması, Muazzez'i istemeye gelen görücülerin kusurlarını babasına söylemesi, Sait'in Muazzez ile baş başa kalmasına tahammül edemeyerek babasını Sait'e karşı doldurması gibi dengesiz bir psikolojik tavır sergilemesinin kökeni işte bu idealleştirmeye kanıt olarak gösterilebilir. Ayrıca idealleştirmede, idealleştirilen kişi zulmedici bir figür olarak görülmeye başlanır ve öznenin hasetli ve eleştirici düşünceleri bu kişiye yansır.⁴⁶ Evde kimsenin olmadığı bir zamanda Muazzez ile baş başa kalma planları yapan ve bunu gerçekleştiren Namık'ın, Muazzez ile son görüşmelerinde söylediği “*Evleniyormuşsun tebrik ederim... Size koca lazım, koca!*

⁴³ a. g. e., s. 37.

⁴⁴ a. g. e., s.24.

⁴⁵ a. g. e., s.37.

⁴⁶ a. g. e., s. 38.

Süsünüzü temin edecek, her hırsınızı tatmin edecek koca, genç koca lazım!" (EDY, s. 79) şeklindeki sözler, hasetli yapının Muazzez'e yansıtıldığını gösterir. Kısacası Namık'ın öfkesinin altında, düşman sevgisini kazanmayı isteyen bir aşağılık özlemi yatmaktadır. Örik, Namık ve Muazzez'in son görüşmelerinde aralarında geçen konuşmaları psikolojik bir temele dayandırmasıyla kahramanlarını korkunç bir iç yaşantıyla donatır. Bu noktada Muazzez'in iç dünyasını açığa vurur. Burada Muazzez'in bebeklik döneminde yok olma kaygısını ortadan kaldırmak adına zorunlu olarak başvurduğu bölme savunma mekanizmasını uygulamada sıkıntı yaşadığı ve bunun sonucu olarak da iyi ile kötüyü birbirine karıştırmaya yatkın bir kişiliğe büründüğü dikkat çeker. Klein'in ifadesiyle benliğin hasetli ve düşmanca kısmını bölerek almıştır.⁴⁷

Muazzez, Namık ile son görüşmelerin etkisinden hareketle Namık ve Sait'i karşılaştırır: *"Zaten kaçmak istese de çok geç kalmıştı. Çünkü birdenbire kendisini Namık'ın kollarında buldu. Hayır Sait'in kollarında bu kuvvet yoktu. Bu kahredici kudretten onun dudakları da mahrumdu. O ince, o yumuşak ve tıpkı muazzezin dudakları gibi kırmızı dudaklarda, kendi güzelliklerini hiçbir buse esnasında unutamayan dudaklarda bu batan, bu ısırın, bu yakan ve bütün bir yüzü tek bir ağız sandıran kudret yoktu. Silkinmek ve bağırarak istedi. Fakat korkudan mı, yoksa etinin kendine yaptığı yeni ve büyük bir ihanetten mi, her nedense hançeresinden bir ses çıkmadı."* (EDY, s. 82) Bu ifadeler, ruhsal dengenin yıkımıdır. Burada Muazzez'in haset duygusu, aşk ve şükran duygusunu ikinci plana atarak taşkınlığa ve eziyete dönüşür. Klein, haset duygusunun güçlü bir dinamik haline gelmesiyle aşk ve şükran duygusunun ıstırap verici olmaya başladığını söyler.⁴⁸ Muazzez'in Sait ile ilgili aşk ve şükran duygusunun yok olması bu bağlamda değerlendirilebilir.

Bebeğin anneyi ve kendisini korumak adına başka nesnelere kaçıışı zorunlu kılan depresif konum evresidir. Klein'e göre bu evrede annenin yerine başka birini ikame etme çabası ve haset duygusunu dizginleme çabası başarısızlıkla neticelendiği takdirde özne idealleştirdiği nesneden uzaklaşır. Sonuçta idealleştirilen nesne "Değersizleştirilir ve böylece artık idealleştirilmesi de imkânsızlaşır.

⁴⁷ a. g. e., s. 27.

⁴⁸ Mitchell, Stephan A.; **Psikanizde İlişkisel Kavramlar**, (Çev. Gülenbaht Algaç, İrem Anlı), İstanbul Bilgi Üniv., Yay., İstanbul 2009, s. 29.

İdealleştirmenin çöküşünün ne kadar kısa sürede gerçekleşeceğini belirleyen etken, hasetin şiddetidir. Ama hasete bir savunma olarak değersizleştirme ve nankörlüğe her düzeyde başvurulur; bu tutum, bazı insanlarda nesne ilişkilerinin değişmeyen bir özelliği haline gelir.⁴⁹ Muazzez'in başka insanlara yönelim şeklinde tecelli eden arayış duygusunu, önce Sait'e sonra da Namık'a yöneltmesi bu durumdan kaynaklanmaktadır. Bütün bunlara tanıklık eden Sait, ihanete uğramış olmanın verdiği şokla kendisini küçülmüş hisseder, kıskançlık krizine girer ve abisini bıçak darbesiyle öldürmek zorunda kalır. Agah Sırrı Levent, bu trajik son ile hikayenin isminin nerden geldiği arasındaki ilişkiyi Muazzez kimliği üzerinde değerlendirir ve haklı olarak Muazzez'i suçlar: “*Eve düşen yıldırım, bir ölüm yüzünden, bir kardeş evinden diğer bir kardeşin evine ve sakın hayatına karışan bir genç kızdır ki, onun temiz güzelliği bu evi sarsan bir fırtına, biri evli, diğeri henüz genç bir çocuk olan iki kardeşi bir birine can yakıcı bir düşman hali ne getiren ve nihayet bütün evi ateşleyen bir kundak oluyor.*⁵⁰ Namık'ın öldürülmesinden sonra Muazzez, evden kaçır ve artık bir eğlence kadını olur⁵¹ hayatını başka erkeklerle aramaya devam eder.

SONUÇ

Çalışmada Nesnel İlişkiler Kuramı ışığında *Eve Düşen Yıldırım* isimli öyküde yer alan kişilerin kişilik yapısını verecek unsurlar, Klein'in paranoid- şizoid konum ve depresif konum dediği evrelerle ilişkilendirilerek incelenmiştir. Kişilerin anne ile olan ilişkilerinde bireyleşme dönemini sağlıklı bir şekilde tamamlamadıkları çıkarımları yapılmıştır. Kişilerin, haset kıskançlık güdülerini, şükran duyguları ile değiştirecek güvenli şartlarda büyümedikleri, bu çıkarımlara temel teşkil etmektedir. Namık'ın evli olmasına rağmen kardeşinin nişanlısına göz koyması, Şayeste'nin kıskançlık krizleriyle çevresindeki herkesi denetim altına alma adına aile ilişkilerini zedeleyecek planlara girişmesi, Muazzez'in dış dünyayı keşfetmede olumsuz duyguların etkisi altında kalarak kardeşler arasına nifak sokması ve Sait'in abisi Namık'ı öldürmesi çıkarımları destekleyecek unsurlar olarak yorumlanmıştır. Sonuç

⁴⁹ Klein, Melanie; **Haset ve Şükran**, (Çev. Orhan Koçak, Yavuz Erten), Metis Yay., İstanbul 2011, s. 65.

⁵⁰ Levent, Agâh Sırrı; “Eve Düşen Yıldırım”, **Vakit**, 18 Nisan 1934.

⁵¹ Ata, Nurullah; “Eve Düşen Yıldırım”, **Milliyet**, 14 Nisan 1934.

olarak, kişilerin duygu düşünce ve davranışlarının psikolojik temelleri göz önünde bulundurulmuş ve çalışma buna yönelik şekillenmiştir.

KAYNAKÇA

Ata, Nurullah; "Eve Düşen Yıldırım", **Milliyet**, 14 Nisan 1934.

Craib, Ian; **Psikanaliz Nedir?**, (Çev. Ali Kılıçoğlu), Say Yay., İstanbul 2008.

Çelik, Behçet; "Nahid Sırrı Örik'in Romanlarında 'Kötülük'", **Virgül**, Mayıs 2001, nu: 41.

Dirlikyapan, Jale Özata; "Nahit Sırrı Örik'in Öykülerinde Var Olamayan Aşklar", **Türkbilig**, 2009/18.

Göka, Erol; Yüksel, Fatih Volkan; Göral, F. Sevinç; "İnsan İlişkilerinde Yansıtılmalı Özdeşim", **Türk Psikiyatri Dergisi**, 2006, 17(1).

Gündoğan, Hande; "Nesne İlişkileri Kuramı Çerçevesinden Borderline (Sınır) Kişilik Örgütlenmesine Bakış: Vaka Örneği ile Psikoterapi Sürecinin Yorumlanması", **AYNA Klinik Psikoloji Dergisi**, 2016, 3(2).

Hayta, Akif; "Nesne İlişkileri Kuramı ve Tanrı Tasavvuru Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme", **Değerler Eğitimi Dergisi**, C.8, S. 20.

Kısa, Cihad; "Nesne İlişkileri Kuramı Ve Tanrı Tasavvuru", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İzmir 2013.

Klein, Melanie; **Haset ve Şükran**, (Çev. Orhan Koçak, Yavuz Erten) Metis Yay., İstanbul 2011.

Levend, Ağâh Sırrı; "Eve Düşen Yıldırım", **Vakit**, 18 Nisan 1934.

Mitchell, Stephan A.; **Psikanalizde İlişkisel Kavramlar**, (Çev. Gülenbaht Algaç, İrem Anlı), İstanbul Bilgi Üniv., Yay., İstanbul 2009.

Münir, Hikmet;; Nahit Sırrı Bey'in Yeni Kitabı, **Haber**, 12 Nisan 1934.

Örik, Nahid Sırrı; **Eve Düşen Yıldırım**, (Yayına Haz., M. Kayahan Özgül, Vahide Bilgi), Oğlak Yay., İstanbul 1998.

Özeren, Gül Sultan; Akın, Semiha; "Anne-baba bağlanma biçimleri ve kişiler arası ilişkilerin değerlendirilmesi", **Bilim Tıp Dergisi**, 2016, 2(3).

Sadullah, Naci; "Eve Düşen Yıldırım", **Zaman**, 1 Eylül 1934.

Taymur, İbrahim; Boratav, Rıza Cumhuri; “İçselleştirme, İçelım, İçeatım ve Özdeşim”, **Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry**, 2013;5(3).

Tura, Saffet Murat; “Önsöz”, Klein, Melanie; **Haset ve Şükran**, (Çev. Orhan Koçak, Yavuz Erten) Metis Yay., İstanbul 2011, s. 13.

Volkan, Vamık D.; **Psikanaliz Yazıları**, (Çev. Birsen Ceyhun, Abdülkadir Çevik), Hekimler Birliği yay., Ank

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.



İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

e-ISSN: 2147-6152

Yıl 10, Sayı 27, Temmuz 2021

Makale Adı /Article Name

Kadım Kozmolojik Deliller Karşısında
Kadim ve Modern Bir Delil Olarak
Gaye ve Nizam Delili*

Comparison of Premodern
Cosmological Proofs with Premodern
and Modern "Teleological Rhetoric"

Yazar/Author

Adem ERYİĞİT

Dr. Öğr. Üyesi, İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri
Bölümü, eryigit81@hotmail.com  ORCID: 0000-0002-0791-2550

Yayın Bilgisi/Article Information

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 24.06.2021

Kabul Tarihi: 05.07.2021

Yayın Tarihi: 31.07.2021

Sayfa Aralığı: 371-390

Kaynak Gösterme/Citation

Eryigit, Adem (2021). "Kadım Kozmolojik Deliller Karşısında Kadim ve Modern
Bir Delil Olarak Gaye ve Nizam Delili", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,
S. 27, s. 371-390.

(Bu makale, yazar beyanına göre, TR DİZİN tarafından öngörülen "ETİK KURUL
ONAYI" gerektirmemektedir.)

* Bu makale, 22-24 Ekim 2020 tarihlerinde gerçekleştirilen IV. Uluslararası Bilimler Işığında
Yaratılış Kongresinde sözlü olarak sunulmuş olan bildirinin geliştirilmiş halidir.

ÖZ

Kelam ilminin ortaya çıkışından itibaren âlem tasavvuru ve yaratılış, özellikle kelam alanında eser veren İslam âlimlerinin en fazla önem verdiği konuların başında gelmiştir. Kelamî ontolojide varlık, kadîm ve hâdis olarak iki kısma ayrılmış ve Allah Teâlâ kadîm, onun gayrısı olan her şey hâdis kabul edilmiştir. Âlemin hâdis/yaratılmış olması Allah'ın varlığı ve birliğine önemli bir delil sayılmıştır. Âlemin bir yaratıcısı olduğunun ispatlanması İslam inanç esaslarının temellendirilebilmesi açısından bir zorunluluk arz etmektedir.

Allah'ın varlığının ispatı meselesinde filozoflar ve kelamcılar çeşitli yöntemler ortaya koymuşlardır. Bunların en meşhuru İmkân ve hudûs delilleridir. Bu deliller başta İbn Rüşd olmak üzere bazı alimler tarafından eleştirilmiş ve toplumun tüm kesimlerine hitap edecek bir delil olmadığı dile getirilmiştir. Bu delillere alternatif olarak, eski çağlardan beri kullanılagelen ve Kur'an'ın da sıklıkla nazara vermiş olduğu gaye ve nizam delili ileri sürülmüştür. Her kesime hitap etmesi ve kolay anlaşılır olması gibi yönleriyle gaye ve nizam delili daha genel bir kullanım alanı bulmuştur. İslam düşünce tarihi boyunca gaye ve nizam delili yöntemiyle Allah'ın varlığını ve birliğini anlatmaya çalışan eserler yazılmıştır. Bu tarz eserler, özellikle son dönemlerde bilimsel gelişmelerin de katkısıyla yeni boyutlar kazanmıştır. Bu çalışmada imkân ve hudûs delillerinin genel yapısı ve eleştirilmesine sebep olan yönleri ana hatlarıyla ele alınıp, felsefi polemiklere çok fazla değinmeden isbât-ı vâcib delillerinin amacına ulaşması bakımından gaye ve nizam delilinin daha dikkate değer olup olmadığı üzerinde durulacaktır. Bu yöntemle kaleme alınmış bazı eserler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İsbât-ı Vâcib, Gaye ve Nizam, İmkân, Hudûs, İbn Rüşd.

ABSTRACT

Premodern works of *kalâm* have often started with the subject of the generation of the world (*hudûth al-'âlam*) as a central theological question. The classical ontology of *kalâm* argumentation divides the world into two categories, eternal (*qadîm*), and generated (*hadîth/muḥdath*) - while God is eternal, everything in the universe is generated. The notion that the universe is created and from this, that the existence of the creator can be proven (*ithbât al-wâjib*) was central to the development of *kalâm* theology. *Ithbât al-wâjib*, however, does not belong exclusively to the field of *kalâm*, but has also been subject to critique and debate among Islamic and western philosophers who formulated a vast range of arguments to prove God's existence. Led by Ibn Rushd, they argued that these arguments fail to address all classes of society, and as an alternative, advanced a style of argumentation used since the ancient period and found in the rhetoric of the Qur'an, what this article terms "teleological rhetoric." Teleological rhetoric establishes proof for God's existence through the use of common yet powerful examples accessible by laymen and scholars alike. Teleological rhetoric has been utilized throughout Islamic thought and can be found in a diverse range of modern and premodern *kalâm* works. This study examines common *kalâm* arguments for the proof of God's existence, contrasts them with features of teleological rhetoric, and presents a selection of sources where this rhetoric was utilized in the Islamic tradition.

Keywords: Arguments for the existence of god, Teleological Rhetoric, Contingency (İmkân), Temporality (Huduth), Ibn Rushd.

Giriş

İnsan akıl ve şuur sahibi olması nedeniyle mahlukat içerisinde özel bir konuma sahiptir ve bu vasfıyla diğer canlılardan ayrılır. Aklı sayesinde varlığın bilincine varabilmiş, evrendeki nesne ve olayları idrak etmiştir. Akıl âlemin bir parçasıdır (Mâturîdî, 2006: 7). Bu anlamda akıl, insan ve âlem arasında iç içe geçmiş bir "biz ilişkisi" söz konusudur denilebilir. Şu durumda insanın varlığı algılayışı, bütünlleştirici, kapsayıcı ve imar edici bir şekilde gerçekleşir (Alper, 2017: 89).

İşleyen insan aklı, yaratıldığı günden beri varlık üzerinde tefekkür etmeye başlamış ve mevcûdatın üstün bir irade ve güç tarafından var edildiği veya idare edildiği gibi neticelere varmıştır. Başta İslam olmak üzere semavî dinler, insan aklını ve fitrat-ı selîmeyi muhatap almışlar, Allah'ın varlığına ve birliğine inanmaya çağırılmışlardır. Dolayısıyla vahiy, işlevsel akla doğru tarafa yönelmek üzere istikamet vermiştir.

Allah'ın varlığının ispat edilmesi ve bu konudaki delillendirme yöntemleri İslam'dan önceki dönemlerde de var olmakla beraber İslam düşüncesinde çok daha etkili bir şekilde kullanılmıştır. Özellikle İslam inanç esaslarını savunmacı bir karaktere sahip olan kelim ilminde ve İslam felsefesinde önemle üzerinde durulmuş bir husustur. İsbât-ı vâcib konusunda kozmolojik deliller ailesinden olan imkân ve hudûs delilleri, en çok üzerinde durulan ve eserlerde yer alan deliller olmuştur. Detaylarına inildiğinde karmaşık ve felsefik bir literatür, öncüller ve ön kabuller barındıran bu deliller toplumun her kesiminin istifadesine sunulamamıştır. Bu yönleri nedeniyle bu iki delil çeşitli tenkitlere uğramıştır.

Başka bir delil olan, gaye ve nizam delili, insanların basitçe kavrayacağı sıradan örneklerle, ikna edici ve kalıcı neticeler alınabilen önemli bir isbât-ı vâcib yöntemidir. Bu delil İslam düşünce tarihi boyunca kullanılmış, günümüze kadar hakkında çeşitli eserler kaleme alınmış ve son dönem düşünürleri tarafından da ilgi görmüştür.

1. Allah'ın Varlığının İspatında Kozmolojik Delil/Âlem Delili

Kozmolojik delil yapı itibarıyla “kozmoz”dan yani “âlem”den hareketle, âlemin bir yaratıcısının olduğunu ispatlamayı hedefleyen bir delillendirme yöntemidir. Delil-i kevnî olarak da isimlendirilen bu delil, sadece bir istidlal şeklinden müteşekkil değildir. Varlığın yaratılmış olması mantığıyla hareket eden ve “illiyet prensibi”ne dayanan kozmolojik deliller grubu vardır (Abdülhamid, 2020: 189-190). Aralarında bazı ortak noktalar bulunmasına rağmen farklı ifade şekillerine sahip çok sayıda delil söz konusudur. Bunlardan bazıları havâdis/sonlu varlıklar kavramını, bazıları hareket ve değişme kavramlarını, bir kısmı da imkân, cevaz ve zorunluluk kavramlarını akıl yürütmenin merkezine koyarak Allah'ın varlığını ispatlama yoluna gider. Bazıları âlemdeki varlıkların tek tek yapısından, bir kısmı da tek varlık gibi tasavvur edilen âlemden yola çıkar. Söz konusu bu delil felsefe ve ilahiyatın en eski ve en köklü ve belki de en güçlü delilidir. Kozmolojik delilin ilk ve basit şekilleri Eflâtun'un *Kanunları*'nda ve Aristoteles'in *Metafizik*'inde görülür. Bunun yanında Sokrates öncesi bazı filozofların özellikle tabiatçı filozofların, değişmelerin gerisindeki değişmeyi, her şeyin ilk ilkesini arama gayretindeydiler. Ancak maddi dünyanın sınırlarını bütünüyle aşarak derli toplu bir teolojiye ulaşamadılar (Aydın, 2010: 39-40).

Kozmolojik delil, her ne kadar Yunan felsefesinin etkisinde kalan Yahudi ve Hıristiyan ilim erbabının da ilgi duyduğu bir alan olsa da, bu delil tarihinin en zirve

dönemini Müslüman kelamcı ve filozofların çalışmalarında görmüştür (Craig, 1979: 3; aktaran Aydın, 2010, 42). Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın varlığının ispatı çok defa konu edilirken, ne Tevrat ne de İncil'de isbât-ı vâcib konusuna doğrudan doğruya temas eden kısımlara rastlanmaz. Bu durumdan anlaşılıyor ki gerek Benî İsrail peygamberleri gerek Hz. İsa muhatap oldukları kitle bakımından buna ihtiyaç hissetmemişlerdir (Akkâd, 1964: 233).

Kozmolojik delillerin en önemlilerinden olan hudûs ve imkân delili İslam düşünce tarihinde en çok kullanılan delillerdendir. İlk başlarda İslam filozofları imkân delilini kullanmışlar, İslam kelamcıları ise daha çok hudûs delilini tercih etmişlerdir. Ancak kelamcıları zaman içinde her iki delili de kullanmaya başlamışlar ve eserlerinde bu delillere yer vermişlerdir. İmkân ve hudûs delili dışında kozmolojik delil grubuna giren, ilk sebep (ilk illet) delili ve hareket delili gibi bazı deliller de İslam filozofları tarafından kullanılmıştır.

İsbât-ı vacib yöntemleri üzerinde İslam düşünürleri ciddi seviyede tezler ve yorumlar ortaya koymuşlar ve bunlarla ilgili çeşitli teorik tartışmalar geliştirmişlerdir. Allah'ın varlığı ve sıfatları konusunda yürütülen bu tartışmalar, öncelikle Yahudi ilahiyatçılar, daha sonra da Hıristiyan ilahiyatçılar üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Ortaçağ Hıristiyan felsefesinin prensi sayılan Aquino'lu Aziz Thomas'ın meşhur (Allah'ın varlığı fikrine götüren) “beş yol”u geniş ölçüde, İslam filozoflarının etkisiyle ifadeye kavuşmuştur. İslam filozoflarının geliştirdikleri imkân delili, Thomas'ın belirlediği “beş yol” arasında en güçlü olanıdır. Bu delilin ortaya konulma ve geliştirilme şerefi, sanıldığı gibi, ortaçağın Latince konuşan Hıristiyan ilahiyatçılarına değil, Müslüman filozoflara aittir. Bu anlamda Craig'in *The Kalam Cosmological Argument* (Kelam'ın Kozmolojik Delili) adlı çalışması Batı felsefe tarihinin bugüne kadar şu veya bu bazı sebeplerden dolayı göremediği hakikatleri dile getirmekle büyük bir boşluğu doldurmuştur (Aydın, 2010: 42).

Biz bu çalışmada kozmolojik delilin önemli iki şekli olan hudûs ve imkân delillerini ele almakla yetineceğiz.

1.1. Hudûs Delili

Hudûs delili, “yaratılmışlık delili” anlamında Allah'ın varlığını ispatlamak için ortaya konulmuş kozmolojik delillerden birisidir. “Cevher”¹ ve “araz”²

¹ Cevher, Farsça “gevher” kelimesinden Arapçalaşmış bir kavramdır. “kendi başına bulunan, değişmeyen öz varlık” anlamına gelir. Bizzat mekanda yer kaplayan (müeyhayyiz) yani bizatihi kaim ve başlı başına mevcut olup, mekanda yer kaplaması başka bir şey vasıtasıyla olmayan şeydir. Çoğulu “cevahir”dir. Cevherler, basit ve mürekkep olmak üzere ikiye ayrılır. Akıl ve nefisler basit, cisim ise mürekkep cevherler grubuna girer. (Topaloğlu ve Çelebi, 2010: 59). Ayrıca bkz. (Amidî, 2016: 105-106; İzmirli, 2018: 216-218).

² Araz, “arz” kökünden türemiş bir isimdir. Sonradan ortaya çıkan, ansızın baş gösteren, varlığı devamlı ve zorunlu olmayan demektir. Kelam ve felsefede araz, cevher ve cismin geçici niteliği olup, mevcudiyeti ancak kendisini taşıyacak başka bir varlıkla hissedilebilen, kendi başına boşlukta yer tutmayan şey gibi anlamlara gelir. (Topaloğlu ve Çelebi, 2010: 29). Ayrıca bkz. (İzmirli, *Yeni İlmî Kelam*, 2018: 216-217).

teşekkül etmiş olan maddi varlık ve hadiselerin bir yokluktan sonra yaratıldığı öncülüne dayanılarak yoktan var eden bir yaratıcının varlığının akli bir zorunluluk olduğunu ispatlamayı hedefler. Bu delil daha çok kelim alimleri tarafından kullandığı için “kelam delili” olarak da isimlendirilir.

Âlemin cevher ve araz yöntemiyle hâdis olduğu ve bu hâdis âlemin de bir muhdisi (yaratıcısı) olduğu şeklindeki hudûs delili yöntemini öne süren ilk kişi Ca’d b. Dirhem (ö. 124/742?) olarak bilinir. Bu yöntem, Ca’d b. Dirhem ve Cehm b. Safvan (ö. 128/745-46) yoluyla Mutezileye intikal etmiştir. Mutezile alimlerinden Ebu’l-Huzeyl el-Allâf (ö. 235/849-50?) hudûs delilini geliştirmiş, delilin dayandığı öncülleri takrir ve ispat etmiştir. Bu delilin Ehl-i Sünnet kelamcılarında ilk defa İbn Küllâb el-Basrî (ö. 240/854?) tarafından kullanıldığı aktarılır (Şehristânî, tsz.: I, 106 vd). Hudûs delili, İbn Küllâb el-Basrî’den veya Mâturîdî’den (ö. 333/944) itibaren gerek Eşarî ve gerek Mâturîdî bütün Ehl-i Sünnet alimleri tarafından kullanılmıştır (Topaloğlu, 2012: 79).

Bu delil kısaca şu şekilde formüle edilmiştir: Âlem, cevherler ve arazlardan oluşmaktadır. Âlem bütün cevherleri (maddesi) ve arazları (suretleri) ile hâdistir. Her hâdis bir muhdise (yoktan var edene) muhtaçtır. O halde âlemin bir yaratıcısı vardır. O da Allah’tır.³

Hudûs delilinin birinci öncülü şöyle açıklanmaktadır: Âlem hâdistir, çünkü “cevher” ve “araz”dan teşekkül etmiştir. Hareket, sükûn, birleşmek, ayrılmak gibi, cevherde mevcut olan ve araz denilen bu hususiyetler hâdistir. Zira arazın kendi başına bir mevcudiyeti yoktur. Bir de bu haller, gözle görüldüğü üzere geçicidir. Var iken yok oluyor, yok iken var oluyor. Halbuki bunlar hâdis değil de kadîm olsaydı var olmak ile yok olmak arasında böyle değişiklik göstermezdi. Cevher de arazsız mevcut olamamaktadır. Gerçekte bütün cisimler hareket, sükûn gibi arazlardan ayrı düşünülemez. O halde hâdis olan ve arazlardan ayrı bulunamayan cevher de zarurî olarak hâdistir (Topaloğlu, 2012: 76).

İkinci öncül ve sonuç: Yokluktan varlığa çıkan hâdis varlığın, varlığa dönüşmesi varlığı yokluğa tercih birini gerektirir. Aynı şekilde varlığın yokluğa dönüşmesi de yokluğu varlığa tercih ediciyi zorunlu kılar (Gazâlî, tsz: 19). O tercih edici de özü gereği var olan, sonradan olanlara benzemeyen, ezeli olan Allah Teâlâ’dır. O, cevherler ve arazları (bütün varlığı) yoktan yaratmıştır (Sâbûnî, 2005: 20).

Bazı kelamcılar, âlemin hudûsu ile Allah’ın varlığına yapılan istidlal yönteminin bazı örneklerinin Kur’an’da bulunduğunu belirtirler ve Hz. İbrahim’in (a.s.) göklere ve yere hakim olan ilahi kudretin tecellisini görmek için yaptığı istidlali buna örnek verirler. Onlara göre, Hz. İbrahim’in yıldızın batıp sönmesini, ayın doğup

³ Âlemin hudûsu üzerine kurulan bu delille ilgili bkz. (Mâturîdî, 2006: 12-21; Nureddîn es-Sâbûnî, 2005: 19-21; Fahreddin er-Râzî, 2019: 126-127; Teftazânî, 2011: III, 9-10).

batmasını, güneşin doğup tekrar batmasını görüp “ben sönen, batan, kaybolanları sevmem” demesinin ve bu hükme varmasının sebebi değişikliğe uğrayan cisimlerin hâdis olmasıdır (Razi, 2015: 126; Cürçani, 2015, III, 10-11).

Hudûs delilinin dayandığı; hudûs, cevher, âlemin her an yenilediği sonucuna götüren araz, parçalanamaz atom gibi kavramlar, özellikle Eşariyye ve Mâtürîdiyye kelamının, imâmet ve ahiret konuları dışında bilgi teorisinden, halk ve kesb, kaza ve kader, hatta husn-kubh konusundaki görüşlerine temel oluşturur. Bu sebeple kelamcılar, Allah’ın varlığıyla ilgili çeşitli deliller arasında en fazla hudûs deliline önem vermişlerdir. Ayrıca bu delilin âlemin Allah tarafından yaratılmış olduğunu adeta fiziksel bir formülasyonla ispatlıyor olması da bunun başka bir nedenidir (Ardoğan, 2014: 31).

1.2. İmkân Delili

Bu delil İslam filozoflarının en çok kullandığı kozmolojik delillerdendir. Bu nedenle filozofların isbât-ı vâcib delili olarak meşhur olmuştur. İlk olarak filozoflar tarafından kullanılmış ve geliştirilmiş olsa da zaman içerisinde İslam kelamcılarının da önem verdiği ve eserlerinde sıklıkla kullandığı bir isbât-ı vâcib delili haline gelmiştir (Düzgün, 1998: 113). Bazen imkân ve vücûb delili olarak da anılan bu delil, âlemin *mümkün* yani varlığı ve yokluğu eşit oluşundan yola çıkarak varlığı *vâcib* yani zorunlu olan Allah’ın varlığını ispatlamaya çalışan bir delildir.

İmkan delilinin temellendirilmesinde mümkün’l-vücûd ve vacibu’l-vücûd kavramları önemli bir yer işgal eder. Mümkünü’l-vücûd, varlığı veya yokluğu zatının gereği olmayıp zatına nisbetle her ikisi de eşit olan ve bu nedenle var olmak için bir sebebe muhtaç olan şeydir (Topaloğlu, 2010: 135, 234; bkz. Razi, 2019: 63-71). Vâcibu’l-Vücûd ise, varlığı gerekli ve zorunlu olan, kendisinden başka bir şeye muhtaç olmayan ve yokluğunun tasavvur edilmesi muhal olan mevcuttur (Topaloğlu, 2010: 330; bkz. Razi, 2019: 59-62). Vâcib, mümkün, caiz, müstahil gibi kategoriler esasen Aristoteles mantığında vardı ve erken dönem İslam felsefesi ve teolojisinde de kendi literatürü bağlamında kullanılmaya başlamıştır. Özellikle Farabî, mümkün’l-vücûd ve vacibu’l-vücûd kavramlarını kullanarak varolanları iki kısma ayırmış ve yukarıda verdiğimiz anlamları bu kavramlara yüklemiştir (Fârâbi, 1926: 308-309). Bu kavramlar Farabî’den daha sonra gelen İbn Sînâ tarafından benimsenmiş ve geliştirilmiştir.

İmkan delili kısaca şu şekilde formüle edilmiştir: Âlem mümkünlerden oluşmuştur. Her mümkün var olabilmek için, varlığını yokluğuna tercih edecek bir müreccihe muhtaçtır. Öyleyse bu âlem de var olabilmek için böyle bir müreccihe muhtaçtır. O tercih edici de vacibu’l-vücûd olan Allah’tır (İzmirli, 2018: 284-285).

İbn Sînâ imkân delili ile vacibu’l-vücûdun ispatını şöyle yapar: Varlığın mevcut olduğundan süphe yoktur. Bu varlık ya vâcibdir ya da mümkündür. Şayet vâcib ise istenen sonuç alınmıştır. O vâcibu’l-vücûddur. Eğer mümkünse, varlığının

vacibu'l-vücûda dayanması gerekir. Zira mümkün olanların her biri bir sebebe muhtaçtır. Bu sebeplerin bir istikamette sonsuza kadar devam etmesi (teselsül) ya da devir⁴ yoluyla meydana gelmesi imkânsızdır. Çünkü aynı şey, kendisinin hem sebebi hem de neticesi olamaz. O halde mümkünün hem icadını hem de vücudunun devamını sağlayan bir sebep vardır. O da vacibu'l-vücûd olan Allah'tır (İbn-i Sina, 1938: 235 vd).

Mâtürîdî kelamcı Ebu'l-Muîn en-Nesefî de imkân delilinin adını zikretmeden benzer bir yöntemle şu şekilde ifade eder: Âlemin yaratılmış olduğu muhakkaktır. Yaratılmış olanın varlığı mümkündür. Varlığı mümkün olanın yok olması da mümkündür. Varlığı ve yokluğu mümkün olanın, meydana gelmesi zatının gereği değildir. O zaman onun yokluktan varlığa çıkması, ancak bir tercih sebebiyle vuku bulur. Çünkü yapıcısı olmayan bir bina yoktur. O halde mutlaka bir yaratıcının onu yaratması ve varlığını yokluğuna tercih etmesi gerekir. O da Allah'tır (Ebu'l-Muîn en- Nesefî, 2006: 22).

Kısaca anlatmaya çalıştığımız ve öncülleri hakkında ortaya konulmuş olan çeşitli itiraz ve cevaplara değinmeyi gerekli bulmadığımız imkân delili, felsefe temelli bir delildir. Bir ilâhın mevcûdiyetini ispatlamaktan ziyade felsefî düşünce sistemini tamamlamak ve metafizik polemiklerini bir sonuca bağlamak için Aristo'nun kabul etme durumunda kaldığı "ilk muharrik" delili, İslam filozofları elinde "imkân delili" suretine dönüşmüştür. İslam kelamcıları da bu delile ve delil üzerindeki bazı münakaşalara ilgi göstermişlerdir. Bakıllânî ve Gazalî sonrası kelam alimleri -hususan Eşarî kelamcıları- felsefe ile ilgilenmeye başlamışlar, felsefî tartışmalara girişmişler, özellikle imkân ve hudûs delillerini açıklamak için akla gelmesi zor birçok ihtimal üzerinde durmuşlar. Bu muhtemel itiraz ve çelişkileri açıklamak için eserlerinde uzun izahlara girişmişlerdir.

Bu anlamda isbat-ı vâcib delilleri Allah'ın varlığı konusunda inanç problemlerini çözmeyi hedeflemesine rağmen ayrı münakaşa alanları açmış, kullanılan dil ve ıstılahlar daha çok entelektüel seviyede kalmış topluma ciddi bir fayda sağlayamamıştır. Varlık hakkında felsefik ve teolojik münakaşalar alanı olarak klasik kelam eserlerinde yer almaya devam etmiş, insanların Allah'ı bilme/marifetullah ihtiyaçlarına toplumsal düzeyde bir katkı sunamamıştır. Bu yönüyle imkân ve hudûs delili bazı çevrelerce eleştirilmiştir. Biz çalışmamızın ilerleyen kısmında, bu eleştiriler ve söz konusu delillere alternatif olarak takdim edilen gaye ve nizam delili üzerinde durmaya çalışacağız

⁴ Teselsül ve devr kavramları, hudûs ve imkân delilinin öncülleri zikredilirken imkânsız olduğu vurgulanan iki faraziye. Teselsül, nesne ve olayların birbirinin illeti/sebebi olarak geriye doğru nihayetsiz devam etmesidir. Yani bir şey var olmak için başka bir şeye ihtiyaç duyacak, o da kendisinden önce başka bir şeye ihtiyaç duyacak ve bu sonsuza kadar devam edecektir ki bu da imkânsızdır. (Topaloğlu, 2010: 314). Devr ise, dairesel bir hareketle dönmek, bir şeyin kısa veya uzun bir hareketten sonra ilk durumuna dönmesi manasına gelir. Mümkün iki varlıktan her birinin ötekini var olmasına illet/sebebe olmasına devr denir. A'nın var edicisi B ve B'nin var edicisinin A olması gibi. Bkz.(Topaloğlu, 2010: 70).

1.3. Kozmolojik Delilin Eleştirisi

İmkan ve hudûs delilleri, kullanılan metot ve terminoloji ile öne sürülen öncüller ve daha birçok nedenden ötürü bazı düşünürler tarafından eleştiriye tabi tutulmuştur. Bu eleştiriler temelde iki yönden olmuştur. Birincisi, delillerin içeriğindeki mantıkî ve felsefî ön kabuller, varsayımlar ve bunlara dayanılarak varılmış olan bazı neticeler bakımındandır. Diğer ise, isbât-ı vâcib delillerinin hedefi, pragmatik ve toplumsal yönü açınsındandır. Biz burada kozmolojik delillere yöneltilen eleştirilerin ikinci yönünü ele almaya çalışacağız.

İslam düşünce geleneğinde kozmolojik delillere yöneltilmiş olan eleştirilerin en önemlisi İslam filozofu ve hukukçusu İbn Rüşd'ün tenkitleridir. İbn Rüşd, kelamcıların delili kabul edilen hudûs delilini Eşarî kelamcılarını üzerinden; ortaya çıkışı itibariyle filozofların delili sayılan imkân delilini ise, İbn Sînâ üzerinden kapsamlı bir şekilde eleştirmiştir. O, Eşarî kelamcılarının şeriatın ve kalam ilminin esaslarına aykırı davrandıklarını dile getirirken (İbn Rüşd, 1998: 103,111), İbn Sînâ'nın da hem Aristoteles'e hem de felsefeye sadık kalmadığını öne sürer (İbn Rüşd, 1986: 134; İbn Rüşd, 2019: 506).

İbn Rüşd, kozmolojik delilleri felsefî ve şer'î açıdan derinlemesine eleştirirken, bu delillerin amacına ulaşması konusunda da tenkitlerde bulunmuştur. Ona göre, hem felsefe hem de kalam ilmi önemli ilimlendedir. Her iki ilim dalı da farklı metotlar kullanmak suretiyle insanlara Tanrı hakkında bilgi sunar. Bütün insanlar aynı fitratta olamayacağına göre Allah'ın varlığını kabullenme konusunda her insanın kavrayış ve anlayışı da eşit olmayacaktır. (İbn Rüşd, 2019: 83-84) Özellikle alimler ile halkın durumu dini konuları anlamada birbirinden çok daha farklıdır (İbn Rüşd, 1998: 99).

Dinî sorumluluk sahibi bir mükellefin birinci görevinin marifetullah/Allah'ı bilme olduğunu belirten İbn Rüşd, insanlara Allah anlatılırken insanların ilmî seviyelerinin ve anlayışlarının dikkate alınması gerektiği kanaatindedir. *el-Keşf an Menâhici'l-Edille fi Akâidi'l-Mille* adlı eserinin daha ilk sayfasında eseri neden telif ettiğini açıklarken, Hz. Ali'ye isnad edilen şu sözü aktarır: "İnsanlara anladıkları şekilde konuşun! (seviye ve anlayışlarına uygun konuşmayarak) Onların Allah'ı ve rasulünü tekzib etmelerini mi istiyorsunuz?" (İbn Rüşd, 1998: 99). Ona göre, felsefeciler felsefî (burhanî)⁵ bir yöntemle, diğer insanlar ise cedel⁶ ve hatâbe⁷

⁵ Burhan, doğruluğunda şüphe olmayan ve kesin bilgi ifade eden kıyas demektir. Burhanı oluşturan kıyas hem şekil hem de öz olarak doğru olmalıdır. Mantıkta, doğruluğu kesin önermelerle yapılan kıyası ifade eder. bkz. (Topaloğlu, 2010: 49).

⁶ Cedel, ipi sağlam bükme, düşmanlık ya da tartışmada çetin olmak gibi anlamlara gelir. Diyalektik kelimesinin Arapça karşılığıdır. Mantıkta meşhur olan veya doğru kabul edilen (meşhûrât, müsellemlât) öncüllerden oluşmuş kıyas demektir. Felsefe ve kelimada bir düşüncedeki çelişkileri, tartışarak gösterme sanatı olarak tanımlanır. Genel anlamda münazara etmeyi ifade eder. bkz. (Topaloğlu, 2010: 55-56).

⁷ Hatâbe, bir topluluğa hitap etmek anlamına gelir. Mantıkta zanniyat veya makbûlâtan oluşan kıyas olarak tanımlanır. Öncülleri zannî veya meşhur olan delile hatâbî delil denir. Makbûlât, güvenilir

yöntemiyle Allah'ı tanımaya ve bilmeye çağrılmalıdır. Kur'an da insanlara hitap ederken insanların bilgi seviyeleri ve anlayış farklarına dikkat etmeyi şu ayetle öngörmektedir: “*Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle (mevize) davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış (cedel).*” (Nahl, 16/125) Ayette geçen üç davet yönteminin de toplumda bir karşılığı vardır. Bu farklı seviyedeki insan grupları Allah'ın varlığını çeşitli metotlar ile tasdik edip kabul etseler de nihayetinde bu farklı yollar insanları aynı neticeye götürecektir. Allah'ı bilmeye götüren bu yöntemlerin tamamı hakır (İbn Rüşd, 2019: 84-85, 89).

İbn Rüşd'e göre, kelamcılar hudûs delilini ortaya koyarken yukarıda bahsi geçen inceliğe dikkat etmemişlerdir. Atomcu âlem düşüncesinden hareket ederek ortaya koydukları kozmolojik delil, insanların kafasını bulandırmıştır. Bu delili açıklarken hatâbî, cedelî ve burhanî yöntemleri birbirine karıştırmışlardır. Kullandıkları “ceher-i ferd, cüz-ü lâ yetcezza” gibi bazı kavramlar üzerindeki felsefi izahlar, felsefede mahir ve cedele hakim kelemcilerin bile zor anlayacağı hususlardır. Onların zorlandığı bu bahisleri halkın anlaması söz konusu bile olamaz. Eğer halk bu yöntemlerle Allah'ı bilmeye mükellef kılınsaydı, bu insanların gücünün yetmeyeceği “teklîf-i mâ lâ yutâk” kabilinden bir teklif olurdu. Kelamcıların kullandığı bu yöntemler halkın anlayışına uygun olmadığı gibi burhanî de değildir. Bu yüzden ne alimlere ne de halka uygun değildir. Dolayısıyla marifetullah konusunda -özellikle halkın çoğunluğu için- bu yöntemin esas yapılmaması gerekir. Bu yöntemden daha anlaşılır yöntemler vardır. (İbn Rüşd, 1998:103, 105, 107).⁸

İbn Rüşd, kalam alimlerini felsefeyi ve usulünü bilmemekle itham etmekle beraber ortaya koydukları bu yöntemin şeriata ve kalam ilmindeki cedele de uymadığını söyleyerek kelamcılara tepkisini açığa vurmakta ve küçümsemektedir. Onun kelamcılara yönelttiği sert eleştirilerde söz konusu delile teknik açıdan yaklaşması etkili olmakla beraber, Aristoteles'ci felsefi altyapısı nedeniyle kesin doğru kabul ettiği âlemin ve zamanın ezeliyeti düşüncesi de etkili olmuştur. Konuyu tartışırken hem imkân hem de hudûs delilinin temel dayanaklarından olan âlemin “yok iken yaratılmış olması” esas ve buna bina edilen önermeleri çelişkili ve hatalı bulduğunu sıklıkla ifade ederek âlemin kıdeminin daha mantıklı olduğuna işaret etmektedir (İbn Rüşd, 1998: 108-109; Ayrıca bkz. İbn Rüşd, 2019: III, 326; İbn Rüşd, 1986: 145-146; Arkan, 2015: 40).

İmkân ve hudûs delilini Kur'anî bulmayan ve neticeye ulaşma bakımından da başarısız kabul eden İbn Rüşd, kelamcılarının Allah'ın varlığını ispatlama hususunda

kişilerden işitilen söz ve nasihatlarıdır. Burhânî delili alimler hatâbî delili de halk kitleleri anlar. İnsanların irşadında kullanılan usuldür. Bkz. (Topaloğlu, 2010: 118).

⁸ İbn Rüşd bu hassasiyetini felsefi eserlerin halktan uzak tutulması gerektiğini söyleyerek de göstermiştir. Ona göre, doğuştan zeka seviyesi yüksek olan ve dinin gerektirdiği adalet, ahlaki fazilet ve dürüstlüğe sahip olan kimseler felsefe kitaplarını mütaala etme ehliyetini taşırlar. Ancak burhân ehli olmayan kimseler felsefi eserleri doğru bir şekilde kavrayamazlar ve bu nedenle yanlış yollara sapabilirler. Bu yüzden felsefe kitapları halk kesiminden uzak tutulmalıdır. Bkz. (İbn Rüşd, 2019: 81-83).

Kur'an'da belirlenmiş olan ana ilkeleri dikkate almadıklarını belirtmiştir. İmkân delilini önemseyen ve temellendiren İbn Sînâ'nın ise Aristoteles metafizliğini hatalı yorumladığını ve felsefe ilmine kelamı bulaştırdığını ifade etmiştir. Ona göre Gazalî'nin Fârâbî ve İbn Sînâ'yı eleştirmesinde bu iki filozofun felsefelerinin yanlış ve yetersiz olması etkili olmuştur. İbn Sînâ, Allah'ın varlığının ispatlanmasını metafizik ilminin amacı olarak kabul etmekle hataya düşmüştür. Onun metafizikle ilgili yorumları asılsız iddialardır. Bu yüzden İbn Sînâ, sadece burhâna aykırı görüşler ifade etmemiş, aynı zamanda insanların felsefe karşıtı olmasına da zemin hazırlamıştır (İbn Rüşd, 1986: 134). Allah'ın varlığının ispatlanması metafizik biliminin değil, fizik biliminin konusu ve amacıdır (İbn Rüşd, 2019: I, 506).

İbn Rüşd, hudûs delilinin aslında hatâbe ve cedel ehline uygun olması gerekirken burhân ehlinin de anlayamayacağı bir seviye ve fikrî karmaşa içinde olduğunu öne sürmüştür. İmkân delilinin İbn Sînâ tarafından burhân ehline uygun bir delil olarak sunulmaya çalışıldığını ancak, onun felsefî delillere dayanmayıp vehim ile hareket ettiğini, dolayısıyla imkân delilinin felsefî esaslara istinad etmeyen vehmî bir delil olduğunu belirtmiştir. O, bu delillere alternatif olarak halkın kolaylıkla anlayabileceği, Kur'an'ın temel ilke ve yöntemlerine uygun olan inâyet ve ihtira delillerini önerir. Onun açısından bu deliller, bütün insanlara hitap eder ve herkesi ikna edebilir. Kur'an'ın insanlara gösterdiği ve herkesi çağırdığı yol *inayet* ve *ihтира* delilleridir (İbn Rüşd, 1998:118-119).

İbn Rüşd, imkân ve hudûs delilini çok yönlü ve sert bir şekilde eleştiriye tabi tutmuştur. Onun eleştirileri, kendisinin Aristoteles etkisinde gelişen Tanrı-âlem ilişkisi anlayışı ve insanların seviyelerini dikkate alan marifetullah öğretisi bakımından kendi içinde tutarlıdır. Bu nedenle de birçok çevrede olumlu etkiler bırakmıştır. Ancak Aristoteles mantığı ile Kur'an ayetlerini tevil ederek yoktan yaratılmak yerine, ezeli âlem görüşü üzerinden hareket edip, buna çeşitli öncüllerle itiraz eden kelamcıları felsefe bilmemekle eleştirmesi, onları burhân ehli saymaması ve adeta cehaletle itham etmesi, felsefe ve Aristo bağlılığının olumsuz etkileri olarak yorumlanabilir. Çünkü itham ettiği Gazâlî ve diğer kelamcıların felsefî ve ilmî altyapıları hiç de azımsanmayacak seviyededir. En azından İbn Rüşd'ün -kendisinin de Mutezile hakkında malumatının az olduğunu dile getirdiği ve Mutezile'nin yönteminin de Eşariler gibi olmasının muhtemel olduğunu dile getirmesi dikkate alınırsa (İbn Rüşd, 1998:118) - Mutezile ve Eşarî kelamı hakkındaki bilgisinden daha fazla olması muhtemeldir. Ayrıca felsefe bilmek Kur'an'ı ve şeriatı daha iyi anlamının ciddi bir sebebi olmasa gerektir. Hatta Yunan filozoflarının görüşlerinin esas alındığı bir mantık ve felsefî altyapı ile Kur'an'a yaklaşılması, Kur'an'ın kendi ilkelerine uygun bir şekilde anlaşılmasını zorlaştıracaktır.

İbn Rüşd'ün kozmolojik delillerin anlaşılmasının zorluğu konusundaki görüşleri oldukça yerindedir. Özellikle insanların tamamına hitap edecek nitelikte Kur'anî delillerin üzerinde durulması gerektiği hususuna dikkat çekmesi önemlidir. Bu bağlamda onun da önemle vurguladığı gaye ve nizam delili üzerinde durulması

ve bu delilin kullanımının yaygınlaşmasının söz konusu edilmesi insanların “Allah’ı bilme ihtiyacı” açısından fayda sağlayacaktır.

2. Gaye Nizam Delili (Teolojik Delil)

Gaye ve nizam delili, yaratılmış olan varlıkta görülen kasıt, gaye, düzenlilik ve hikmete dayanarak Allah’ın varlığını ispat etme metodudur. Delilin tarihi Sokrat’a (m.ö. 470/399) kadar dayanmaktadır. Eflâtun ve Aristo’dan Kant, Saint Augustinus (ö. 430), Saint Thomas (ö. 1274), Newton (ö. 1727) ve Berkley’e (ö. 1753) kadar birçok filozof bu delile ilgi göstermiştir. Kur’an’ın birçok ayetinde Allah’ın yarattığı mahlûkattaki hikmet, gaye ve nizama dikkat çekilmesi ve bu yolla Allah’ın varlığının ortaya konulması İslam düşünce geleneğinde bütün düşünürlerin doğrudan ya da dolaylı olarak bu delillendirme yöntemini kullanmasına sebep olmuştur. Herkese hitap edebilen ve anlaşılması oldukça kolay olan gaye ve nizam delili, hikmet, inayet, ihtira, ibda‘, gaiyyet delili gibi çeşitli kavramlarla da anılmıştır.

Gaye ve nizam delili şu şekilde formüle edilmiştir: Âlemde varlığına şahit olduğumuz her şeyde bir düzen görülmektedir ve bu düzen düzensizliğe galebe çalmaktadır. Varlıklarda görülen bu düzen belli bir gayeye hizmet etmektedir. Ne bu düzen ne de bu gaye kendiliğinden ortaya çıkamaz. Akıl ve şuur sahibi olmayan varlıklar kendi kendilerine bir düzen ve gaye tercih etme imkânına sahip değildir. Şu durumda, âleme bu nizam ve gayeyi veren ilim, kudret, irade ve inayet sahibi bir varlık bulunması gereklidir. O da Allah’tır (Aydın, 2010: 60; Kutluer, 1996: 149).

İslam filozoflarından el-Kindî, Fârâbî ve İbn Sînâ’nın da önemseyerek eserlerinde yer verdiği bu delile İbn Rüşd özel bir ilgi göstermiştir. İbn Rüşd, *el-Keşf an Menâhici'l-Edille*’de marifetullah konusunda Haşviyye, Eşarî kelmacılar, bazı filozoflar, sûfiler ve Mutezile’nin izledikleri yolları eleştirmiştir. Özellikle isbat-ı vacib delillerinden imkân ve hudûs delillerini, öncüllerinin bazı şüpheler içerdiği, tam manasıyla burhâna dayanmadığı ve toplumun bütün kesimlerine hitab etmeyecek derecede anlaşılmaz ve karmaşık olduğu yönlerinden tenkid etmiştir (İbn Rüşd, 1998: 101-118). Bu eleştirileri yaptıktan sonra “Bütün bu yolların hiçbiri dinin aslına uymuyorsa, Allah’ın varlığına götüren ve Kur’an’a uygun olan yöntem hangisidir?” şeklinde bir soru vaki olursa, bizde “Kur’an’ın gösterdiği ve Kur’an dikkatle okunduğunda tespit edilen inayet ve ihtira yöntemidir” cevabını veririz der. Ona göre bu yöntem, Kur’an’ın insanlara açıkça gösterdiği ve bu yolla Allah’ın varlığını bilmeye ve onu tanımaya çağırdığı delildir. Toplumun bütün kesimleri için anlaşılır, yeterli ve ikna edicidir. İnayet ve ihtira delilleri, doğru temeller üzerine bina edilmiş, felsefî bir değeri olan ve anlaşılması kolay delillerdir (İbn Rüşd, 1998: 107,118).

İnâyet delilinin temelinde, insanın içinde yaşadığı evrendeki işleyiş, düzen, inayet ve kasıt gibi olguları inceleyerek fikir yürütmesi ve bu olguların mutlak ilim irade ve kudret sahibi bir yaratıcının varlığına delalet ettiği yönünde çıkarımlarda bulunması yatmaktadır. İbn Rüşd’e göre, içinde yaşadığı evrene dikkatle bakan ve

inceleyen her insan, evrendeki düzen ve işleyişi kavrayabilecek seviyededir. Düşünen insan, evrende bulunan hiçbir şeyin boş yere var edilmediğini, belirli bir düzen içinde ve bir gayeye yönelik hareket ettiğini idrak edebilir. Çevresine dikkatle bakan bir kimse var olan her şeyin merkezinde insanoğlunun olduğunu ve bütün varlığın insanoğlunun yaşamına uygun bir vaziyette yaratıldığını anlayabilir. Varlık üzerinde düşünen bir kimse canlı olsun, cansız olsun bütün varlıkların insanoğluna hizmet gayesi ve düzeni içinde yaratıldıklarını görebilir. Bu durumda varlığın içinde bulunduğu sistem ve faaliyetin tesadüflerin neticesi olmadığı, bir yaratıcı tarafından bir amaç ve düzen içinde yaratıldığı anlaşılır. İhtira delilinin temelinde de eşyanın her birinin yaratılışındaki eşsizlik ve mükemmellik vardır. Var olan eşya cevheri, kendisinin var oluşunu zatında bulduramaz. Bunu eşyaya insan da veremez. Bütün insanlar bir araya gelseler bir karasineği yaratamazlar. Mevcudattaki hikmet, onlardaki eşsizlik ve mükemmellikte saklıdır. Eşyanın bu hali üzerinde düşünen kimse, böyle eşsiz ve mükemmelliğin ancak her şeye güç yetirebilen Allah Teâlâ tarafından yaratıldığını idrak eder (İbn Rüşd, 1998: 118-119).

İbn Rüşd, Kur'an'ın kanıtlayıcı, diyalektik ve retorik yöntemlerle, insanı Allah'ı bilmeye, O'na inanmaya davet ettiği hakikat olarak gördüğü inayet ve ihtira delillerini birçok ayete atıfta bulunarak destekler. Kur'an'da bu hususa işaret eden ayetleri üç kısma ayırır. Bir kısım ayetlerin sadece inayet deliline, bir kısmının da ihtira deliline bazılarının da her iki delile işaret ettiğini belirtir (İbn Rüşd, 1998: 120-121).

İnayet delili: “*Biz yeryüzünü bir döşek, yapmadık mı? Dağları da birer kazık. Sizi çiftler çiftler yarattık. Uykunuzu bir dinlenme kıldık. Geceyi bir örtü yaptık. Gündüzü de çalışıp kazanma zamanı kıldık. Üstünüzde yedi kat sağlam göğü bina ettik. (Orada) alev alev yanan bir kandil yarattık. Sıkışan bulutlardan şarıl şarıl akan sular indirdik. Size tohumlar, bitkiler, yetiştirmek için ve ağaçları (birbirine) sarmaş dolaş bahçeler...*” (Nebe, 78/6-16) “*Göğe burçlar yerleştiren, orada bir ışık kaynağı (güneş) ve aydınlatıcı bir ay yaratanın şanı çok yücedir.*” (Furkan, 25/61)

İhtira delili: “*Peki insanlar devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bakmazlar mı?*” (Gâşiye, 88/17-20) “*Ey insanlar, bir örnek getirilmede, dinleyin onu: Allah'ı bırakıp da taptığınız putlar yok mu, onlar, bir sineği bile yaratamazlar kesin olarak, hattâ hepsi bir araya gelse bile ve sinek, onlardan bir şey kapıp gitse onu da tekrar geri alamazlar ondan; isteyen de âcizdir, istenen de.*” (Hac, 22/73)

Her iki delile delalet eden ayetler: “*Ve bir delildir onlara, ölü yeryüzünü dirilttik ve oradan taneler çıkardık da onları yerler.*” (Yasin, 36/33) “*Onlar ayakta, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. “Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru” derler.*” (Âli İmrân, 3/191)

İsbât-ı vâcib yöntemleri üzerinde önemle durması, bu yöntemler üzerinde ciddi münakaşalara girişmesi ve çeşitli önerilerde bulunması nedeniyle gaye ve nizam delili hususunda ilk olarak İbn Rüşd'ün görüşlerine yer vermiş olduk. Ancak gaye ve nizam delili, İbn Rüşd öncesi dönemde de İslam düşüncesinde çeşitli zamanlarda birçok alim tarafından kullanılmıştır.

Mûtezilî alim Câhız (ö. 255/869) bunlardan birisidir.⁹ Câhız, meşhur eseri *Kitâbu'l-Hayevân*'da çeşitli hayvan türlerinden, yaşam şekillerinden ve doğumlarından öldükleri zamana kadar çeşitli hallerinden bahseder. Hayvanların yaratılışlarında görülen mûcizevî ve olağanüstü hallerden yola çıkarak kâinattaki birliği ortaya koyar ve Allah'ın yarattığı mahlukattaki hikmetlerine dikkatleri çeker. Yine benzer bir tarzda *Risâletu fi'l-Biğâl* adlı eserinde de katırların yaratılışıyla ilgili bazı hikmetlere işaret eder (Eryiğit, 2019a: 30-32). Ayrıca bu hususta yazılmış eserler arasında Câhız'a isnad edilen *Kitâbu'd-Delâil ve'l-İ'tibâr alâ'l-Halki ve't-Tedbîr* adlı eser de önemlidir. Adından da anlaşılacağı üzere eserde kâinattaki varlıkların Allah'ın hikmetine delil olduğu birçok örneklerle anlatılır. Her ne kadar bu eserin *el-Hayevân* kitabının bir özeti gibi olduğu söylene de (Ğali, 1999: 92-93) eserde, içerik bakımından tamamen mahlûkattaki Allah'ın varlığına, ilmine, kudretine dair işaretler üzerinde durulması, bu esere kendine has bir orijinallik kazandırmaktadır.

Câhız, eserin mukaddimesinde insanların bazılarının mahlukatın yaratılışındaki manalara ve hikmetlere bakmaz olduklarını ve bu nedenle mahlukattaki sanat ve takdiri kabullenmediklerini, hatta eşyanın yaratılışını inkar eder seviyeye geldiklerini belirtir. O, bu kimseleri çok güzel bir şekilde bina edilmiş, en güzel surette döşenmiş, yiyecek ve içecekler ve sair şeylerin en münasib bir şekilde yerleştirilmiş olduğu bir binaya giren gözleri görmeyen insanlara benzettirmektedir. Bu gözleri görmeyen kimseler, buradaki vaziyeti görmezler ve yanlışlıkla birisi yerinde konulmuş bir eşyaya çarpar tökezlerse, hemen bu evi ve bina eden sahibini kötülemeye başlar. Câhız, devamında insanların yaratılıştaki sebepler, harikalık, tedbir ve takdiri dikkatle incelemesinin önemine vurgu yaparak, böyle bir gaye için bu eseri kaleme aldığını söyler. O, Allah'ın varlık üzerine düşünmeye, yaratılışı kavramaya, düzen ve takdiri görmeye muvaffak kıldığı kimselerin bu ilmi insanlara anlatmaları gerektiğini de önemle vurgular. Bu suretle imana teşvik edici şeylerin güçleneceğini ve şeytanın tuzaklarının boşa çıkacağını ifade eder (Câhız, 1987-1988: 5-6). Sema, yıldızlar, ağaçlar, bitkiler, hayvanlar ve insanların yaratılışlarındaki gaye ve hikmetleri açıklamaya ve Allah'ın varlığına, birliğine, ilmine kudretine delalet ettiklerini nazara vermeye çalışır. Yalnız bu tetkikatı yaparken konularla birebir ilgili birçok ayet olmasına rağmen eserinde Kur'an'a referansta bulunmaz. Bunun sebebinin insanları ikna etmek için dini

⁹ Câhız'ın hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. (Eryiğit, 2019b: 79-107).

nassları kullanmadan sadece akla hitap eden önermeler ortaya koymayı hedeflemiş olması mümkündür.

Görüldüğü gibi Cahız, çok erken bir dönemde gaye ve nizam deliline dayalı eserler telif etmiş ve bu tarz eserler kaleme alınması gerektiğinin önemine dikkat çekmiştir. Bir Mûtezile entelektüeli olan Câhız'ın yaşadığı dönemdeki birçok ilme vakıf olması ve edebî yönünün güçlü olması, yaratılıştaki hikmet ve gayeleri ince tetkikatlar yaparak akıcı bir dille ortaya koymasına sebep olmuştur. O'nun bu tarz eserler kaleme alması hem Mûtezilî hem de Zeydî alimleri etkilemiş ve bu yönde eserler yazılmasına neden olmuştur (Gibb, 2017: I, 794).

Câhız'ın muasırı ve Zeydîye kelâmının önemli simalarından biri olan Zeydî alim Kâsım b. İbrahim er-Ressî (ö. 246/860)¹⁰ de erken dönemde gaye ve nizam delilini önemseyenlerden birisidir. er-Ressî, yaşadığı dönemdeki inkarcı akımlarla ciddi mücadelelere girişmiştir. Devrindeki Mülhidler, Seneviyye, Maniheistler, Hıristiyanlar ve Müşebbihe'ye karşı reddiyeler kaleme almıştır. Allah'ın varlığı ve birliğini ispatlama hususunda delillere çok önem vermiştir. Bu hususta *ed-Delîlü'l-Kebîr*, *ed-Delîlü'-Sağîr*, *er-Redd ale'l-Mülhid*, *Kitâbu't-Tevhîd* adlı eserleri telif etmiştir. Özellikle ilk iki eserinde, mahlukattaki nizam ve intizamı ön plana çıkaran er-Ressî, bu nizam ve intizamın akıl ve duygu sahiplerine hitap ettiğini belirtir. Bu iki asıl onun açısından Allah'ı bilmenin önemli iki rüknü ve şahididir. O, insanın, bitkilerin, göklerin, yıldızların, güneşin, ayın ve sair bazı mahlûkatın yaratılış hikmetlerini ele almış, (Öztürk, 2008: 53) marifetullah konusunda yaratılış harikalarından bahseden ayetleri önemsemiştir. Kur'an ayetlerini ve yaratılıştaki kevnî ayetleri, delillendirme yöntemi olarak kullanmıştır. Ona göre Allah'ın bir ayetinden cahil olan onun gökte ve yerde yarattığı her şeyden cahil olmuş gibi olur. Bunların arasında hüküm bakımından bir fark yoktur. Allah'ın varlığına delalet eden deliller, açık alametlerdir. Bu deliller o kadar belirgindir ki insanlar beş duyuları ile idrak edebilirler. Allah, yarattığı her şeyi kendisine bir ayet kılmıştır ve onlara bakmayı, tefekkür ederek ibret almayı emretmiştir. Allah'ı inkar eden bu delillere karşı kibirlenip inad etse de bu husustaki ayetleri inkar edemez. Yalnız akli olmayan, bilmeyen ve sakınmayan kimse inkar eder. (Ressi, 2001: I, 285-286, 288)

Ehl-i Sünnet kelâmının önemli isimlerinden Ebû Bekir Bakıllânî (ö. 403/1013), ısbât-ı vâcib hususunda gaye ve nizam delili yöntemini az da olsa kullanmıştır (Bakıllani, 1987: 43-44). Ancak Ebû Hâmid Gazâlî (ö. 505/1111) Kur'anî bir delil olarak gördüğü nizam delilinin önemini birçok kez vurgulamış ve bu konuda müstakil bir eser kaleme almıştır. "*el-Hikmetu fi Mahlûkâtillahi*" adlı bu risalesinde imanın yakîn derecesinde sağlamlaşmasının yolunun, yarattıklarına bakarak Allah'ı tanımaya çalışmak, eserlerindeki insanı hayrete düşüren ve hayranlığa sevk eden, benzersiz ve örneksiz yaratışını anlamaya çalışmaktan geçtiğini ifade eder. Müttakîlerin derecelerinin birbirinden farklı olmasının da

¹⁰ Kâsım er-Ressî hakkında geniş bilgi için bkz. (Öztürk, 2008: 39-5; Eryiğit, 2020: 158-164).

bundan kaynaklandığını belirtir. Allah'ın akli yarattığını, doğruya ulaşması için vahiyle kemale erdirdiğini ve akıl sahiplerine yaratmış olduğu varlıkları inceleyip düşüncelerini ve tefekkür etmelerini emrettiğini dile getirir. Bu hususta şu ayetleri aktarır (Gazali, 1978: 8). “*De ki: göklerde ve yerde neler var, bakın (ibret alın)*” (Yunus, 10/101), “...*Her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi? Yine de inanmazlar mı?*” (Enbiya, 21/30)

Gazâli, bu eserde, âlemin ve gökyüzünün yaratılışını tefekkür etmeyi, güneşin, yıldızların, denizlerin, suyun, havanın, ateşin, insanın, kuşların, arının ve sair birçok mahlukatın yaratılmasının hikmetlerini detaylı bir şekilde açıklamaya çalışmış ve bunlardan yola çıkarak Allah'ın varlığına, birliğine, isim ve sıfatlarına deliller ortaya koymuştur. Hikmetleri incelerken sık sık ayetlere atıfta bulunmuştur. Ayetlere referansta bulunması dışında, eserde kullanılan üslup ve eserin muhtevası kısmen Câhız'ın *Kitâbu'd-Delâil ve'l-İ'tibâr alâ'l-Halki ve't-Tedbîr* adlı eserini andırmaktadır.

Yukarıda bazı eserlerde kullanımlarını aktardığımız, gaye ve nizam delili yöntemine karşı yapılan çeşitli felsefi itirazlar, bu itirazlarla ilgili tartışmalar ve itirazlara karşı verilmiş cevaplar da vardır. (Aydın, 2010: 60-81). Ancak çalışmamızın hacmi bu polemiklere yer vermeye müsait olmadığından bu hususlara değinemeyeceğiz.

İslam düşünce geleneğinde her dönemde gaye ve nizam delilinin yeterince önemsendiğini söylemek zordur. Gaye ve nizam delili, klasik kalam eserlerinin büyük çoğunluğunda imkân ve hudûs delili kadar kendisine yer bulamamıştır. Muhtemelen bunun sebebi gaye ve nizam delilinin ilmî olmaktan çok irşâdî yönünün ağır basması ve hatabî yönüne uygun olmasıdır.

2.1. Modern Dönemde Gaye ve Nizam Delili

Son iki yüzyılı aşkın süredir Agnostisizm, Ateizm, Materyalizm, Pozitivizm, Ateist Varoluşçuluk, Nihilizm gibi Allah'ın varlığını reddeden ya da Allah'ın varlığına şüphe ile yaklaşan ve sonuç olarak inançsızlığa kapı aralayan felsefi akımlar yaygınlaşmaya başlamıştır. Materyalist Alman düşünür Bücher'in (1824-1899) “Madde ve Kuvvet” kitabı Baha Tevfik (1881-1916) ile Ahmed Nebil ve ayrıca Abdullah Cevdet tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bütün dinler ve İslam aleyhtarı olan bu düşüncelerin tercüme yoluyla Türkiye’de yaygınlaşması yeni nesillerin din anlayışı üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır (Topaloğlu, 2012: 161). O dönemde Dünya’da ve ülkemizde Allah, Peygamber ve ahiret inancını inkar eden kitleler çoğalmaya başlamıştır. Bu durum karşısında isbât-ı vâcib delilleri yeniden önem kazanmıştır. Batı’da Hıristiyan teologlar Allah inancını ıspatlamak üzere çeşitli eserler kaleme alırken, İslam dünyasında da söz konusu inkarcı akımlar karşısında reddiyeler ve isbât-ı vâcib risaleleri telif edilmeye başlamıştır. Bu eserlerde gaye ve nizam delili eski dönemlere nazaran daha fazla kendisine yer bulabilmiştir.

On yedinci yüzyıldan başlayarak hızla gelişen ilmî buluşlar gerek bu buluşları ortaya koyan bilim insanları, gerekse ilahiyatçılar tarafından gaye ve nizam delilini kuvvetlendirici mahiyette algılanmış ve yorumlanmıştır. Bu dönemde artık bilim sadece gökyüzündeki varlıklarda değil, mikroskobik varlıklarda da baş döndürücü bir düzenin olduğunu göstermekteydi. Robert Boyle, Robert Hook, John Ray ve Newton gibi düşünürler, âlemde bir nizamın varlığını söylemekle kalmıyorlar ve bir düzen koyucuya/yaratıcıya gitmeden bu konuda nihâî bir izahın yapılamayacağını ileri sürüyorlardı (Aydın, 2010: 71).

Ülkemizde inkarcı akımlar karşısında çeşitli kelamî eserler kaleme alınmıştır. Bunlardan bazıları, İzmirli İsmail Hakkı'nın (1869-1949) *Muhassalu'l-Kelâm ve'l-Hikme* ve *Yeni İlm-i Kelam*, Filibeli Ahmed Hilmi'nin (1865-1914) *Allah'ı İnkâr Mümkün midir? Ve Huzûr-i Akıl ve Fende Maddiyûn Meslek-i Dalâleti*, İzmirli İsmail Hakkı'nın (1869-1946) *Muhtasar Felsefe-i Üla*, İsmail Fennî'nin (1855-1946) *Küçük Kitapta Büyük Mevzular* ve *Maddiyûn Mezhebinin İzmihlâli* adlı eserleridir. Bu eserler dönemin ihtiyaçlarına bir nebze de olsa katkıda bulunmuş önemli eserlerdir. Konular ele alınırken gaye ve nizam deliline yer yer başvurulmuştur. Bu alimlerin muasırı olan Said Nursî de (1878-1960) yaşadığı dönemdeki inkarcı akımlara karşı ciddi bir mücadele başlatmıştır. Eserlerinin büyük çoğunluğunu inanç konularına tahsis etmiş, isbât-ı vâcib konusunu dikkatle işlemiş ve bu hususta gaye ve nizam delilini eserlerinin merkezine yerleştirmiştir.¹¹ Onun, İbn Rüşd'ün taşıdığı bazı kaygıları taşıdığı söylenebilir. Halkın inanç esaslarına duyduğu ihtiyacı dikkate alan bir yaklaşım içinde olması ve “kelamı halka indirme projesi”ne yönelik denemelerde bulunması (Taşcı, 2012: 180) gibi hususlar buna örnek olarak zikredilebilir.

Yakın dönemde Batı'da gaye ve nizam delili, varlık hakkında modern bilimin ortaya koyduğu yeni verilerle sentezlenerek isbât-ı vâcib delilleri içinde daha etkili bir şekilde eserlerde yer almaya başlamıştır. Bunlara örnek olarak John Clover Monsma'nın bazı makalelerden oluşan *The Evidenc of God In An Expanding Unise (Genişleyen Kainatta Allah'ın Delili)* isimli kitabı verilebilir. Bir diğer örnek de A. Cressy Morrison'un kaleme aldığı *Man Does Not Stand Alone*¹² (*İnsan Yalnız Değildir*) adlı eseridir. (Topaloğlu, 1972: 175) Morrison, bu önemli kitabı Charles Robert Darwin'in (1809-1882) dostu ve yardımcısı, İngiliz bilim adamı Thomas Henry Huxley'in (1825-1895) oğlu Julian Huxley tarafından yazılan *Man Stand Alone (İnsan Yalnızdır)* adındaki eserine karşı yazmıştır. Julian Huxley, bu kitapta insanın evrende yalnız ve başına buyruk olduğunu iddia etmiş ve Allah'ın olmadığını öne sürmeye çalışmıştır. Morrison ise eserinde onun iddialarına cevap vermeyi esas almış, bunu yaparken de gaye ve nizam delili yöntemini bilimsel verilerle

¹¹ Nursi'nin İsbât-vâcib ve Kelâmî konulara yaklaşımı hakkında geniş bilgi için bkz. (Harmancı, tsz: 61-68, 29-120).

¹² Bu eser ülkemizin önemli kelamcılarından Bekir Topaloğlu tarafından “Müsbet İlim Yönünden - İnsan, Kainat ve Ötesi” ismiyle tercüme edilmiş ve 1972'de yayımlanmıştır.

mezcederek kullanmak suretiyle Allah'ın varlığını ispat etmiştir. Pozitif ilimler ışığında evrenin oluşumu ve işleyişini konu edinmiş, Materyalizm ve Evrim Teorisi'ni çeşitli yönleriyle ele almış ve eleştirmiştir. Eserinde genel olarak yedi ana konu üzerinde durmuştur. Bunlar, dünyanın oluşumu, hayat, hayvanların içgüdüleri, aklın gelişimi, genler, karşılıklı denge ve kontrol ve hayal gücüdür.

Morrison, gayenin tabiatı idare eden kanunlardan, atomlara kadar bütün eşyada temel bir özellik olduğunu söyler. Canlı varlıkların vücudunu teşkil eden atom ve moleküllerin fevkalade işler gördüğünü ve sistemler kurduğunu ifade eder. Bu mekanizmaların akıl tarafından bir gayeye uygun olarak harekete geçirilmediği takdirde bir işe yarmayacağını dile getirerek bu varlıkların bir yaratıcısı olduğu sonucuna varır. Modern bilimin Yaratıcı'yı açıklayamamasının onun varlığını etkilemeyeceğini belirtir (Morrison, 1986: 75).

Görüldüğü gibi Kur'an'da sıkça başvurulmuş gaye ve nizam delili geçmişten günümüze cazibesini yitirmemiş, son yüzyıllarda popüleritesini daha çok arttırmıştır. Modern bilimlerdeki gelişmeler ve tabiata yönelik bilimsel araştırmalardaki hızlı ilerleşim sayesinde âlemin başlangıcından beri evrendeki varlıkların yapısında mevcut olan ince ayarlar, evrende yaşamın ortaya çıkışını sağlayan inanılmaz hassas değerler tespit edilebilmiş, materyalist ateist düşüncenin teleolojik delile karşı öne sürdüğü eleştiriler önemli ölçüde geçersiz bir duruma düşmüştür (Aygün, 2014: 43).

3. Sonuç

İslam düşünce tarihinde kelamcılar Allah'ın varlığının isbâtı konusunda daha çok imkân ve hudûs delillerine yer vermişler ve bu deliller üzerinde durmuşlardır. Özellikle hudûs delili, âlemin bir yaratıcı tarafından sonradan yaratılmış olmasını çeşitli önerme ve formülasyonlarla açıklayabilmesi nedeniyle kelamcılar tarafından daha çok rağbet görmüştür. Ancak bu deliller, vacib, mümkün, mümtenî, cevher, araz vs. felsefe temelli kolayca anlaşılması zor kavramlar ve parçalanmaz atom (cevher-i ferd) esasına dayanan ruhsuz ve mekanik bir âlem tasvir etmektedir. Bu yönleri nedeniyle, insanlara Allah'ın varlığını ispatlama yönünde fayda sağlamaktan ziyade filozoflar ve kelamcılar arasında felsefî polemiklere konu olmuştur.

Öncüller ve sonuçlara dayalı mantikî kıyaslardan teşekkül etmese de Kur'an'da, aklını kullanan kimseler için göklerde ve yerdeki mahlûkatta, gündüz ve gecenin birbirinin ardı sıra gelişinde, insanoğlunun kendi nefsinde, hayvanlar ve bitkilerin yapılarında ibret ve hayret veren delillerin varlığına akıl sahiplerinin dikkatleri çekilmiş, var olan hiçbir mahlûkun boş yere yaratılmadığına vurgu yapılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de, âlemdeki gâye ve nizamı nazara veren birçok ayetin yer alması, İslâm alimlerinin eserlerinde yer verdiği gâye ve nizam delilinin esas zeminini oluşturmuştur. Gaye ve nizam delili, insanların çok iyi bildikleri, her an müşahede ettikleri varlıklardaki hususiyetleri merkeze alarak daha anlaşılır, Kur'anî bir üslup kullanmak suretiyle manevi bir atmosfer içinde doğrudan Yüce Allah'a bağlayıcı bir yöne sahiptir. Bu bağlamda insanların duyu ve gözlemlerine daha çok

hitap etmesi nedeniyle kolay kavranabilen ve halk arasında daha yaygın olan ısbât-ı vacib delili gâye ve nizam delili olmuştur.

Ancak gaye ve nizam delilinin herkes tarafından kolay kavranabilir olması, bu delilin bilimsellikten uzak, zayıf ve etki düzeyinin düşük olduğu anlamına gelmemektedir. Özellikle çağımızda tıp, biyoloji, fizik, kimya ve benzeri gibi insanı ve kainattaki diğer varlıkları en ayrıntılı yönleriyle inceleyen ilim dallarında hızla devam eden bilimsel gelişmeler, gaye ve nizam deliline malzeme sağlamaktadır. Kur'an'da genel hatlarıyla dikkat çekilen mahlukattaki olağanüstü yaratılış özellikleri bu bilimlerin verileri sayesinde daha detaylı hale getirilebilir ve Allah'ın varlığının isbâtında bilimsel bir delil olarak öne sürülebilir. Çağımızda bu yönde çeşitli çalışmalar yapılmış ve yapılmaya da devam etmektedir. Fakat bu çalışmalar bazen ilahiyat ilimlerine yeterli derecede vakıf olmayan fen bilimleri uzmanları tarafından yapılmakta bazen de çalışma alanı fen ilimlerine yabancı olan ilahiyatçılar tarafından yapılmaktadır. Her ne kadar bu çalışmaların faydalı sonuçları olsa da gaye ve nizam delili ekseninde yapılacak modern çalışmaların, fen bilimleri ve ilahiyat alanlarında uzman kimselerin disiplinler arası ortak projeler geliştirmeleri sonucu ortaya konulmasının çok daha etkili olacağı kanaatindeyiz. Hazırlanacak bu tarz çalışmalar, hem halka hem de entelektüel düzeyi yüksek insanlara Allah'ın varlığının ve birliğinin anlatılması hususunda önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akkâd, M. A. (1964). *Allah. Kahire.*
- Abdülhamid, İ. (2020). *İslam'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları.* (S. Yeprem, Çev.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Alper, H. (2017). *İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy ilişkisi.* İstanbul: İz Yayıncılık.
- Amidî, Seyfüddîn Ali b. Muhammed. (2016). *El-Mubîn fî Şerhi Me'ânî Elfâzi'l-Hukemâ ve'l-Mütekellimîn: Mantık, Felsefe ve Kelam Terimleri Sözlüğü.* (B. Taşkın&O. N. Demir, Çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ardoğan, R. (2014). *Delillerden Temellere -Sistematik Kelam ve Güncel İnanç Sorunları.* İstanbul: KLM.
- Arkan, A. (2015). *İbn Rüşd Psikolojisi Fizikten Metafiziğe İbn Rüşd'ün İnsan Tasavvuru.* İstanbul: İz Yayıncılık.
- Aydın, M. S. (2010). *Din Felsefesi.* İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Aygün, F. (2014). Allah'ın Varlığını Aklen Bilmeye İlişkin Mâtürîdî'nin Gâye ve Nizam Delili (Hikmet ve Tedbîr Delili). *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 4, 43.
- Craig, W.L. (1979). *The Kalam Cosmological Argument.* London: The Macmillan Press Lid.

- Cürcânî, Seyyid Şerif (2015). *Şerhu'l-Mevâkıf-Mevâkıf Şerhi*. (Ö. Türker, Çev.). İstanbul: T.Y.E.K.B. Yayınları.3,10-11.
- Düzgün, Ş. A. (1998). *Neseî ve İslam Filozoflarına Göre Allah-Âlem İlişkisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eryiğit, A. (2019). *Mütezile İmamet Düşüncesinde Osmanî Tavır Câhız'ın İmamet Teorisi*. İstanbul: Hiperyayın.
- Eryiğit, A. (2019). Mütezilî Düşünür El-Câhız ve Eserleri. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,14, 79-107.
- Eryiğit, A. (2020). Kasımer-Ressî. M. Azimli (Ed.), *Müslümanların Engizisyonu II*. İstanbul: Mana Yayınları.
- Fârâbî, Ebû Nâsr Muhammed b. Muhammed. (1926). *Resâilu'l-Fârâbî*. Haydarabad.
- Gazali, Ebû Hâmid Muhammed. (tsz.). *el-İktisâd fi'l-İtikâd*. nşr. Mustafa el-Kabanî ed-Dimeşkî. Mısır.
- Gazâlî, Ebû Hâmid et-Tûsî. (1978). *el-Hikmetu fi Mahlûkâtillahi*, thk. Muhammed Raşîd Kabbânî. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Ulûm.
- H. A. R. Gibb, (2017). “Nizam Delili: Câhız'e Nisbet Edillen Mutezilî Bir Eser” orj. adı:“The Argument From Design a Mu'tazilite Treatise attributed to al-Jahiz”, (Y. Cengiz, Çev.). *Din Felsefesi Açısından Mutezile Gelen-ek-i I*, der. Recep Alpyağıl, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ğâlî, Belkâsım. (1999). *el-Cânibu'l-İ'tizâlî inde'l-Câhız*. Beyrut: Daru İbn-i Hazm.
- Harmancı, A. (tsz.). *Said Nursî'nin Risalelerinde Kelam-Felsefe Problemleri*. İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- İbn Rüşd Ahmed b. Muhammed. (1998). *el-Keşf an Menâhici'l-Edille fi Akâidi'l-Mille*, thk. Muhammed Âbid el-Câbirî, Beyrut: Merkezü Dirâsâti'l-Vahdeti'l-Arabiyye.
- İbn Rüşd. (2019). *Aristoteles Metafizik Büyük Şerhi Tefsîru Mâ-Ba'de't-Tab'ia'*. (M. Macit, Çev.). İstanbul: Litera Yayınları.
- İbn Rüşd. (2019). *Faslu'l-Makâl-Felsefe Din İlişkileri*. (S. Uludağ, Çev.), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İbn Rüşd. (1986). *Tutarsızlığın Tutarsızlığı (Tehâfüt et-Tehâfüt)*. (K. Işık&M. Dağ, Çev.). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, Samsun.
- İbn Sînâ, el-Hüseyn b. Abdullah Ebû Ali. (1938). *en-Necât fi'l-Hikmeti'l-Mantikiyye ve't-Tabî'îyye ve'l-İlâhiyye*. nşr. Muhyiddîn Sabri el-Kürdi. Kahire: Matbaatü's-Saade.
- İzmirli, İ. H. (2018). *Yeni İlmi Kelam*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

- Kutluer, İ. (1996). *Akıl ve İtikad*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. (2006). *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Asım İbrahim el-Keyyâlî, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Morrison, A. C. (1986). *İnsan Kainat ve Ötesi*. (B. Topaloğlu, Çev.). İstanbul: Nesil Yayınları.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn el-Hanefî el-Mâturîdî. (2006). et-*Temhîdu fî Usûli'd-Dîn*, thk. Muhammed Abdurrahman eş-Şâğûl. Mektebetü'r-Ravdati's-Şerîfe li'l-Bahsi'l-İlmî.
- Öztürk, R. (2008). *Kasım er-Ressî ve Zeydiyye Kelamı*. Van: Ahenk Yayınları.
- Râzî, Fahreddîn. (2019). *el-Muhassal Ana Meseleleriyle Kelam ve Felsefe*. (E. Altaş Trc.). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Ressî, el-İmâm Kasım b. İbrahim b. İsmail b. İbrahim. (2001) *ed-Delîlü's-Sağîr, Mecmû'u Kütüb ve Resâil el-İmâm el-Kâsım b. İbrâhim*. I-II, thk. Abdülkerim Ahmed Cedbân, San'a: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye.
- Sâbûnî, Nureddin. (2005). *el-Bidâye fî Usûlü'd-Dîn*. (B. Topaloğlu, Thk.). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim. (tsz.) *Nihayetu'l-İkdâm fî İlmi'l-Kelâm*. (A. Guillaume, Nşr.). Mektebetü'l-Musennâ.
- Taftazânî, Sa'deddin b. Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah. (2011). *Şerhu'l-Mekâsîd*, I-III, (İ. Şemseddin). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Taşçı, Ö. (2012). Çağdaş Kelam Düşüncesi (Ş. A. Düzgün, Ed.). *Kelam El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Topaloğlu, B. (2012). *Allah'ın Varlığı*. Ankara: DİB Yayınları.
- Topaloğlu, B.& Çelebi, İ. (2010). *Kelam Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları.